

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ
2006

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2006

Zborník príspevkov

Editori:

Denisa Fedáková

Michal Kentoš

Jozef Výrost

ISBN 978-80-969628-4-6

© Spoločenskovedný ústav SAV

Košice

2007

Recenzenti:
Viera Bačová
František Baumgartner
Miroslav Frankovský
Ladislav Lovaš

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou

V dňoch 4.-6.9.2006 sa v Starej Lesnej, v hoteli Academia , zariadení Slovenskej akadémie vied, uskutočnil v poradí deviaty ročník konferencie „Sociálne procesy a osobnosť“. Spoluorganizátormi podujatia boli Spoločenskovedný ústav SAV, Ústav experimentálnej psychológie SAV, Psychologický ústav FF MU a Psychologický ústav AV ČR.

V rámci tradičného zamerania konferencie, ktorým je základný a aplikovaný výskum v oblasti sociálnej psychológie a psychológie osobnosti, bolo prezentovaných 74 príspevkov (32 referátov a 42 posterov).

Podstatná časť uvedených vystúpení tvorí obsah tohto zborníka.

OBSAH

Obsah

PSYCHOLOGICKÉ MODELY KVALITY ŽIVOTA Peter BABINČÁK.....	9
VZŤAHY LEKÁROV A PACIENTOV AKO SÚČASŤ MODULU ZDRAVIE VO VÝSKUME ESS František BAUMGARTNER.....	17
OSOBA PSYCHOLÓGA – RIZIKO NEOBJEKTIVITY PROJEKTÍVNYCH METÓD Zuzana BELOVIČOVÁ , Tomáš SOLLÁR	26
MORÁLKA A PSYCHOLÓGIA – LIMITY KOHLBERGOVHO PRÍSTUPU A NEO- KOHLBERGOVCI Jana BENEDIKOVIČOVÁ.....	33
VPLYV NARUŠENIA OSOBNÉJ ZÓNY, AKO STRESORA NA VÝKON V PAMÄŤOVÝCH A POZORNOSTNÝCH ÚLOHÁCH Igor BREZINA.....	39
SEBAHODNOTENIE MÚDROSTI VO VZŤAHU K ŽIVOTNEJ SPOKOJNOSTI V ARABSKEJ POPULÁCII Ivan BREZINA	45
TYPOLÓGIA VÝVINU TVORIVOSTI DETÍ STIMULOVANÝCH PROGRAMOM NA ROZVOJ TVORIVÝCH SCHOPNOSTÍ Vladimíra ČAVOJOVÁ	50
KONTROLA – VONKAJŠIA ALEBO VNÚTORNÁ? RIEŠITEĽNÁ DILEMA? Michal ČEREŠNÍK.....	59
GENDER A ORTOGONÁLNA KONFIGURÁCIA JEHO KOMPONENTOV Michal ČEREŠNÍK.....	66
ŠTÝLY PRIPÚTANIA A DEPRESIA Petra ČERNÁ, Juraj FISCHER.....	76
REAKCIE ŽIAKOV SO ŠPECIFICKÝMI PORUCHAMI UČENIA NA ZÁŤAŽOVÉ SITUÁCIE SPOJENÉ S ŤAŽKOSŤAMI V UČENÍ Lubomír ČORNÁK.....	85
EFEKT VÄZBY NA REHABILITÁCIU SOCIÁLNE DEPRIVOVANÝCH MLÁĎAT PRIMÁTOV Erika CSOLTOVÁ.....	90
VLIV KONFLIKTŮ MEZI RODIČI NA FORMOVÁNÍ VÍRY VE SPRAVEDLNOST U PATNÁCTILETÝCH Jiří DALAJKA, Lenka LACINOVÁ	97
IDENTIFIKÁCIA FAKTOROV POHYBOVEJ TVORIVOSTI: TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ Klaudia DANIŠKOVÁ	103
AKÉ SÚ? 12-13-ROČNÉ DETI Z POHLADU ICH VNÚTORNÉHO PREŽÍVANIA. Marek DOBEŠ	110
ROZVÍJANIE OSOBNOSTI INTELEKTOVO NADANÝCH DETÍ V EDUKAČNOM PROCESE Vladimír DOČKAL.....	116
ŽIVOTNÍ STYL VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ Jaroslava DOSEDLOVÁ, Zuzana SLOVÁČKOVÁ, Helena KLIMUSOVÁ.....	124
PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY KOGNITÍVNEHO A SOCIÁLNEHO VÝVINU RÓMSKYCH ŽIAKOV Eva FARKAŠOVÁ.....	132

O ROZPRÁVKACH A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTIKÁCH ADOLESCENTOV Denisa FEDÁKOVÁ.....	138
OSOBNOSŤ MLADÝCH A STARŠÍCH SLOVÁKOV Z HĽADISKA POSUDZOVATEĽOV Emília FICKOVÁ	144
CHARAKTERISTIKY PRÁCE AKO INDIKÁTORY KVALITY ŽIVOTA V KONTEXTE PREŽÍVANIA ŠŤASTIA Miroslav FRANKOVSKÝ, Alena ĽAPINOVÁ	153
AKOMODAČNÁ FLEXIBILITA V KONTEXTE POZITÍVNEHO OSOBNOSTNÉHO ZRENIA (PILOTNÁ ŠTÚDIA) Lenka GOLECKÁ.....	159
ŽIVOT AKO HRA S NULOVÝ SÚČTOM A MEDZIĽUDSKÉ VZŤAHY Z POHĽADU ŽIEN S RÔZNOU ÚROVŇOU SEBAHODNOTENIA Jitka GURŇÁKOVÁ.....	164
NAPLNENOSŤ EXISTENCIE ZMYSLOM A POSTOJ K SMRTI Stanislav HVOZDÍK.....	171
SOCIÁLNA INTELIGENCIA MAKLÉROV A ŠTUDENTOV MANAŽMENTU Lucia IŠTVÁNIKOVÁ	183
ORGANIZAČNÉ DEVIÁCIE: PREČO PODÁVAŤ VÝKON, KEĎ NEMUSÍM? Iveta JELEŇOVÁ	189
NOVÁ VLNA KREATIVIZÁCIE? TVORIVOSŤ V MANAŽMENTE A RIADENÍ ĽUDSKÝCH ZDROJOV Marta JURČOVÁ.....	194
HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE SLOVÁKOV V EURÓPSKOM KONTEXTE – VYBRANÉ VÝSLEDKY Michal KENTOŠ.....	199
ROZHODOVANIE U ADOLESCENTOV Ľuba KONRÁDOVÁ.....	208
NAPLNENOSŤ ŽIVOTNÝCH HODNÔT NEZAMESTNANÝCH ĽUDÍ NA SLOVENSKU Elena KOPCOVÁ, Milica SCHRAGGEOVÁ.....	216
ZÁCHRANCOVSKÝ TYP OSOBNOSTI Jana KORDAČOVÁ	223
TRANSKULTURÁLNY PRÍSTUP A VÝSKUM OSOBNOSTI RÓMSKÝCH ADOLESCENTOV NA SLOVENSKU Elena KRETOVÁ.....	228
OSOBNOSŤ A ESTETICKÉ PREFERENCIE PRO ČTVERCOVÉ MOZAIKY 6X6 Václav LINKOV, Tomáš STAUDEK.....	233
NORMATÍVNE PRESVEDČENIA TÝKAJÚCE SA PROFESIONÁLNEHO SPRÁVANIA Ladislav LOVAŠ,.....	240
SOCIÁLNO-PSYCHOLOGICKÝ TRÉNING V PROSTREDÍ ZÁKLADNÝCH ŠKÔL – OBOZNÁMENIE S PROJEKTOM Zuzana MAKOVSKÁ, Marek DOBEŠ, Denisa FEDÁKOVÁ	246
KLASIFIKÁCIA AGRESÍVNYCH SITUÁCIÍ Z POHĽADU OBETE Ivana MATEJOVSKÁ	254
KONCEPCIE NORMALITY V MENIACICH SA HISTORICKÝCH DISKURZOCH Gabriela MIKULÁŠKOVÁ	259
ŠPECIFIKÁ VULGÁRNÝCH OBSAHOV V MDZT VO VYBRANÝCH SKUPINÁCH Eva MIKUŠKOVÁ.....	266
PROSOCIÁLNI TENDENCE, EMPATIE A OSOBNOSTNÍ DIMENZE U STUDENTEK VYBRANÝCH POMÁHAJÍCÍCH OBORŮ	

Zdeněk MLČÁK, Helena ZÁŠKODNÁ	273
SEKULARIZÁCIA V DYNAMIKE SOCIÁLNEHO PROCESU	
Marián MRÁZ	282
POŽADAVKY ŘEDITELŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL NA KOMPETENCE UČITELŮ PRIMÁRNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ	
Jana PETŘÍKOVÁ,	287
PROJEKT SIEŤ – INTERVENČNÝ PROGRAM ZAMERANÝ NA ROZVÍJANIE SOCIÁLNEJ KOMPETENCIE U MLADÝCH ĽUDÍ S TELESNÝM ZNEVÝHODNENÍM.	
Zuzana PLAVČANOVÁ	292
PRISUDZOVANIE HODNÔT KOLEGOM NA PRACOVISKU	
Vladimír POLIACH	295
JE ŠTATISTICKÁ SIGNIFIKANCIA SIGNIFIKANTNÁ?	
Alojz RITOMSKÝ	302
POSTAVENIE ŽIAKA S HENDIKEPOM V INTEGROVANEJ TRIEDE DRUHÉHO STUPŇA ZÁKLADNEJ ŠKOLY.	
Gabriela RUČKOVÁ, Daniela MARTINOVIČOVÁ	307
VEDECKÉ ZARÁMOVANIE PSYCHOLÓGIE MÚDROSTI	
Imrich RUISEL	313
ZVLÁDANIE A SUBJEKTÍVNA POHODA Z HĽADISKA VEKU	
Zdena RUISELOVÁ, Alena POTAŠOVÁ	321
ODPOVEĎ NA VÝZVU (ŠTÝL ZVLÁDANIA) VO VZŤAHU KU KOGNITÍVNYM A EMOČNÝM CHARAKTERISTIKÁM OSOBNOSTI	
Zdena RUISELOVÁ, Alexandra PROKOPČÁKOVÁ	326
ZPRÁVA Z VÝZKUMU MOŽNÝCH JÁ PATNÁCTILETÝCH ADOLESCENTŮ	
Zuzana SAKAŘOVÁ	334
HODNOTY VO VZŤAHU K OSOBNOSTNÝM DIMENZÁM BIG FIVE	
Vladimír SALBOT	340
VPLYV NEZAMESTNANOSTI NA SEBAOBRAZ (MULTIDIMENZIONÁLNY PRÍSTUP)	
Milica SCHRAGGEOVÁ	344
INDIVIDUÁLNE ROZDIELY V USUDZOVANÍ: ZAUJATOSŤ PRESVEDČENÍM A OTÁZKY RACIONALITY.	
Miroslav SIROTA	352
PROŽÍVÁNÍ DOJMU ZE SETKÁNÍ SE SYMPATICKY A NESYMPATICKY PŮSOBÍCÍM ČLOVĚKEM	
Ivan SLAMĚNÍK, Jitka HERLESOVÁ	362
ANALÝZA SPOKOJNOSTI TÍNEŽEROV: S KÝM VIAC A S ČÍM MENEJ	
Lenka SOKOLOVÁ - Damián KOVÁČ	369
PRVÉ SKÚSENOSTI SO SLOVENSKÝM PREKLADOM REVIDOVANEJ ŠKÁLY PREJAVOV SPIRITUALITY (ESI)	
Michal STRÍŽENEC	376
VLASTNOSTI OSOBNOSTI A TVORIVOSŤ NADANÝCH DETÍ	
Eva SZOBIOVÁ, Lucia ŠUPLATOVÁ	379
KATEGORIE VÝZNAMU V ČASE – PŘÍPADOVÁ STUDIE	
Tomáš URBÁNEK	386
SÚVISLOSTI MEDZI POZÍCIOU ZAMESTNANCOV A ICH POSTOJMI (SÚ RIADIACI PRACOVNÍCI ODDANEJŠÍ AKO VÝKONNÍ)	
Ivana URBANČÍKOVÁ	393
V4 – SME SI PODOBNÍ? POHĽAD NA VÝSLEDKY 2.KOLA EURÓPSKEJ SOCIÁLNEJ SONDY (ESS)	

Jozef VÝROST	398
REPREZENTACE GENDEROVÝCH KATEGORIÍ V ČESKÉM KULTURNÍM KONTEXTU	
Adriana WYROBKOVÁ, Lenka STOJANOVÁ	408
MOŽNOSŤ OVPLYVNENIA INTERPERSONÁLNYCH VZŤAHOV ZÁMERNOU INTERVENCIU U VYSOKOŠKOLÁKOV	
Marta ZAŤKOVÁ, Marta POPELKOVÁ	419

PSYCHOLOGICKÉ MODELY KVALITY ŽIVOTA

Peter BABINČÁK

babincak@unipo.sk

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Problematika kvality života má v súčasnosti silné teoretické zázemie a ponúka mnohé implikácie pre prax. Pojem kvality života presahuje záber jednej vednej disciplíny, čoho následkom je bohatosť koncepcií a prístupov k jeho rozvíjaniu. Takto sa kvalita života môže z ekonomického hľadiska chápať ako prosperita a blahobyt vyjadriteľný množstvom tovaru či financií. V medicínskej oblasti má tento pojem vzťah k funkčným aspektom života pacientov a k ich zdraviu. Zmysel života a jeho užitočnosť sú významy, ktoré s kvalitou života spája napríklad filozofia a teológia. Pre politické vedy je kvalita života pojmom použiteľným k odhadovaniu a popisovaniu stavu regiónov a sociálnych skupín za účelom intervencie v oblasti verejnej správy. Veľká rôznorodosť je pozorovateľná nielen medzi vednými odborníkmi ale aj medzi výskumníkmi jednej disciplíny, príkladom čoho je napríklad viacero psychologických definícií kvality života. Niektorí autori sa pokúšajú usporiadať odlišné prístupy do jedinej komplexnej koncepcie, iní využívajú šírku záberu na zvýraznenie špecifických aspektov života. Nižšie uvedený text je pokusom sumarizovať tie prístupy k chápaniu kvality života, ktoré kladú v multidisciplinárnom kontexte dôraz na psychologickú terminológiu a uhol pohľadu, diferencovať ich a usporiadať vo forme koncepcných rámcov. Nie je to snaha vyčerpať ich postihnúť všetky, ale predstaviť v skratke škálu možností, ktorú koncept kvality života pre výskum ponúka. Modely nie sú navzájom nezávislé, odrážajú odlišný spôsob uchopenia konceptu rôznymi autormi. Štrukturovanie do formy modelov a prvé štyri z nich boli inšpirované prácou Ondrejku a Magžútovej (2003).

Model spokojnosti

Uvedený model zahŕňa koncepcie, ktorých primárnu zložku kvality života predstavuje spokojnosť. Spokojnosť má zvyčajne dva významy, buď je to spokojnosť so „životom ako celkom“ alebo spokojnosť so špecifickými oblasťami života. Podľa Ondrejku a Magžútovej (2003) spokojnosť reprezentuje kognitívne hodnotenie života, je relatívne stálou charakteristikou a je potrebné ju odlišiť od subjektívnej pohody, obsahujúcej emocionálnu zložku. Spokojnosť so životom v Dienerovej (2000) koncepcii subjektívnej pohody je prvým komponentom a predstavuje globálny úsudok o vlastnom živote a o jeho dôležitých doménach, teda kognitívnu zložku. Druhý komponent je emocionálny, zahŕňa pozitívny a negatívny afekt, čiže kvantitu zažívaných pozitívnych a negatívnych emócií. Naopak Veenhoven (2003) uvádza, že úsudky o spokojnosti so životom sú založené predovšetkým na afektívnych informáciách a nie na kognitívnom porovnávaní so štandardami dobrého života. Zároveň považuje zisťovanie spokojnosti v kombinácii s dĺžkou života za najobsažnejší spôsob odhadovania kvality života (Veenhoven, 2000).

Pomerne jednoduché zisťovanie spokojnosti ako primárnej charakteristiky kvality života v podobe jednej či nemnohých odpovedí na škálu je zrozumiteľným a použiteľným pre rôzne vedné odbory a možno ho nájsť zahrnuté v rôznych nadnárodných projektoch ako napríklad Eurobarometer či European Social Survey. Komponent spokojnosti je vo väčšej či menšej miere zastúpený vo väčšine ostatných modelov kvality života.

Kombinovaný model významu a spokojnosti

V tomto modeli je zisťovanie spokojnosti so špecifickými oblasťami života doplnené o premennú významnosti týchto oblastí. Jednoduchý model spokojnosti predpokladá rovnakú váhu jednotlivých oblastí, resp. nezaobera sa tým, či sú niektoré z uvažovaných dimenzií viac alebo menej významné pre celkovú kvalitu života. Ak im aj prikladá odlišnú váhu (formou explicitného stanovenia váhy - násobiaceho koeficientu – každej z oblastí), prehliada individuálne odlišnosti vo významnosti rôznych oblastí pre rôznych ľudí. Pritom možno odôvodnene predpokladať, že osoby sa medzi sebou budú líšiť v hodnotení významnosti jednotlivých posudzovaných oblastí života. Kombinovaný model významu a spokojnosti teda predpokladá individuálne odlišnú významnosť jednotlivých oblastí života a hodnotí ich na základe spokojnosti. Cummins vo svojej Comprehensive Quality of Life Scale zisťuje pomocou subjektívnych indikátorov pre každú takúto oblasť života – doménu jej subjektívnu významnosť pre osobu a spokojnosť s ňou. Zoznam domén a položiek v nich je vopred daný (Hagerty a kol., 2001). Miera kvality života sa typicky zisťuje násobením významnosti a spokojnosti jednotlivých dimenzií. Andrews a Withey (1976, tamtiež) experimentovali s takýmto zohľadňovaním významnosti u spokojnosti s tou-ktorou oblasťou života a tvrdia, že údaje o dôležitosti nezvyšujú presnosť predikovania kvality života ako celku.

Model dynamického procesu kvality života

Ako uvádzajú Ondrejka a Magžútová, dynamický model kvality života vychádza z predpokladu, že subjektívna kvalita života reprezentuje výsledok prebiehajúceho procesu adaptácie, v priebehu ktorého osoba kontinuálne zladzuje vlastné potreby, hodnoty a ciele s podmienkami prostredia a jeho schopnosťami uspokojiť sociálne požiadavky spojené s vykonávaním týchto potrieb, túžob a cieľov. Spokojnosť teda nie je výsledok, ale vedúci mechanizmus kvality života. Ak sa osoba cíti nespokojná, môže znížiť nespokojnosť zmenou podmienok prostredia alebo zmenou hodnôt a preferencií (2003, s.115).

Model fungovania v rolách

Model vychádza z predpokladu, že pohoda a spokojnosť súvisia so sociálnymi podmienkami potrebnými k napĺňaniu základných ľudských potrieb (Bigelow, McFarland, Olson, 1991 podľa Ondrejka, Magžútová, 2003). Prostredie ponúka príležitosti pre uspokojenie potrieb, a to nielen materiálne, ale i sociálne. Sociálne príležitosti sa odzrkadľujú v sociálnych rolách, ktoré môžu byť využívané osobou k uspokojovaniu potrieb, ale tiež spojené s požiadavkami, úlohami a ich vykonávaním. Stupeň uspokojenia potrieb závisí od kognitívnych, emočných, behaviorálnych a percepčných schopností naplniť požiadavky rozličných sociálnych rol. Fungovanie v sociálnych rolách predstavuje takto výkonovú alebo funkčnú komponentu kvality života (Ondrejka, Magžútová, 2003).

Multidimenzionálne modely kvality života

Tieto modely predpokladajú istú vnútornú štruktúru konceptu kvality života. Vychádzajú z predpokladu, že psychologický životný priestor ľudí je multidimenzionálny (Andrews, Withey, 1976 podľa Lee a kol., 2002), teda že obsahuje viaceré samostatné dimenzie – domény, u ktorých sa predpokladá ich vzájomná nezávislosť. Domény sú konštruované tak, aby boli relevantné pre všetkých ľudí a čo najlepšie a vyčerpávajúco postihovali úplnosť životnej skúsenosti. Štruktúra domén by mala byť, ale často nie je, podopretá výskumnými zisteniami, typicky sa overuje regresným modelom podľa toho, ako tá-ktorá dimenzia prispieva do celkovej variability súhrnného skóre konceptu.

K vlastnostiam multidimenzionálnych modelov patrí možnosť kombinovať do celkového skóre kvality života odlišné typy komponentov. Za dobrú vlastnosť sa pokladá zahrnutie objektívnych i subjektívnych indikátorov kvality života. (V niektorých prípadoch

kombinovanie odlišných kvalít do celkového indexu pripomína spočítavanie hrušiek a jabĺk. Pre ilustráciu, nástroje WHOQOL dávajú dokopy subjektívne hodnotenie - napríklad spokojnosť so zdravím - a intenzitu – napríklad početnosť negatívnych pocitov.) Uvedené sú dva príklady odlišne koncipovaných multidimenzionálnych koncepcií.

Kvalita života podľa Svetovej zdravotníckej organizácie

Kvalita života osoby je podľa WHO definovaná ako vnímanie jej pozície v živote v kontexte kultúrnych a hodnotových systémov v ktorých žije a vo vzťahu k jej cieľom, očakávaniam, normám a záujmom. Je to širokospektrálny koncept zahŕňajúci komplexným spôsobom fyzické zdravie osoby, psychologický stav, úroveň nezávislosti, sociálne vzťahy, osobné presvedčenia a ich vzťah k hlavným rysom životného prostredia. Táto definícia odráža pohľad, ktorý kvalitu chápe ako subjektívne hodnotenie, ktoré je vložené v kultúrnom, sociálnom a environmentálnom kontexte. Kvalita života ako taká sa nemôže zjednodušene prirovnávať k pojmom ako sú zdravotný stav, životný štýl, spokojnosť so životom, mentálny stav alebo subjektívna pohoda. Skôr je to multidimenzionálny koncept zahŕňajúci vnímanie týchto alebo iných aspektov života osoby (The World Health Organization, 1999).

Konstrukt kvality života obsahuje 6 domén, ku každej je priradený rôzny počet indikátorov :

1. Fyzické zdravie: energia a únava, bolesť a diskomfort, spánok a odpočinok.
2. Psychologická doména: telesný imidž a vzťah, negatívne emócie, pozitívne emócie, sebaúcta, myslenie, učenie, pamäť a koncentrácia.
3. Úroveň nezávislosti: mobilita, každodenné aktivity, závislosť na liekoch a medicínskych pomôckach, pracovná kapacita.
4. Sociálne vzťahy: osobné vzťahy, sociálna podpora, sexuálna aktivita.
5. Prostredie: finančné zdroje, sloboda, fyzická bezpečnosť a istota, zdravie a sociálna starostlivosť, domáce prostredie, možnosti získať nové informácie a zručnosti, fyzikálne prostredie, doprava.
6. Spiritualita / náboženstvo / osobné presvedčenia: náboženské, spirituálne, osobné presvedčenia.

Tento model je presadzovaný na základe silného organizačného zázemia, výber domén a indikátorov však nie je dobre podložený a zdôvodnený teóriou; overovanie faktorovou analýzou poukazuje na iný počet a zloženie domén/indikátorov (Hagerty a kol., 2001).

Torontský model kvality života

Centrum pre podporu zdravia pri Univerzite v Toronte (Quality of Life Research Unit) definuje kvalitu života na základe dvoch aspektov: možností a potešenia z nich. Možnosti sú výsledkom príležitostí a obmedzení ktoré osoba má vo svojom živote a odrážajú interakciu osobných a environmentálnych faktorov. Potešenie má dva komponenty: zážitok spokojnosti a vlastníctva úspechu v niektorých charakteristikách. Kvalita života je teda miera potešenia z významných možností v živote osoby.

Koncepcný rámec zahŕňa tri životné domény, každá z nich má tri subdomény:

- 1) Being - kto osoba je - existenciálna podstata človeka
 - Fyzické bytie (fyzické zdravie, osobná hygiena, strava, pohyb, oblečenie a celkový fyzický zovňajšok)
 - Psychologické bytie (psychické zdravie a prispôsobenie, kognície, nálady, sebaúcta/sebakoncept/sebakontrola)
 - Spirituálne bytie (osobné hodnoty, osobné štandardy spirituálne presvedčenia)
- 2) Belonging - zaradenie do sociálneho systému
 - Fyzické zaradenie (domácnosť, práca/škola, susedstvo, komunita)
 - Sociálne zaradenie (blízky známi, rodina, priatelia, spolupracovníci, susedia a komunita)

- Komunitné zaradenie (adekvátny príjem, zdravie a sociálne služby, zamestnanosť, vzdelávacie a voľnočasové programy, udalosti a aktivity v komunite)
- 3) Becoming - sebarozvoj, dosahovanie osobných cieľov, nádejí a aspirácií
- Praktický sebarozvoj (domáce aktivity, platená práca, školské a dobrovoľnícke aktivity, dosahovanie zdravia a sociálnych potrieb)
- Voľnočasový sebarozvoj (aktivity ktoré podporujú relaxáciu a redukciu stresu)
- Osobný rast (aktivity, ktoré podporujú udržiavanie alebo zdokonaľovanie vedomostí a schopností, adaptácia na zmenu)

Model individuálnej kvality života

Joyce a kol. (2003) tvrdia, že konvenčné koncepty kvality života sa prikláňajú k nesprávnemu dôrazu na podobnosť komponentov kvality v rôznych kultúrach. Nerozlišujú medzi skupinami a jednotlivcami. Tento slabo zdôvodnený predpoklad podobnosti medzi populáciami a jednotlivcami považujú za chybný. Ak sa medzi sebou v hodnotách líšia kultúry, o to viac jednotlivci. Kvalitu života chápu jednoznačne ako atribút osoby, ktorý môže byť rôzne charakterizovaný ako postoj, osobnostná črta, situačná odpoveď, nálada - pocit, racionálny úsudok (Bullinger, in ref., tamtiež). Ponímanie kvality života závisí na vlastnom systéme hodnôt osoby, ktoré sú pri meraní diagnostikované a úplne rešpektované (Křivohlavý, 2001). Kľúčovým pojmom sú „cues“ – životné ciele, ktoré osoba považuje za najdôležitejšie. Koncepcia zisťovania kvality života je postavená na spokojnosti s ich napĺňaním a ich relatívnou významnosťou pre osobu. Z tohto vychádza aj metodika Program hodnotenia individuálnej kvality života – SEIQoL.

Rozdielový model kvality života

Nadväzuje na ponímanie individuálnej kvality života. Ľudia majú v živote zámery, očakávania a ciele a kvalita života je potom podľa Calmana (1984 v Fayers, Machin, 2001) miera odlišnosti medzi nádejami a očakávaniami osoby a aktuálnou skúsenosťou osoby v určitom časovom a situačnom bode. Kvalita života predstavuje rozdiel medzi vnímanými a aktuálnymi cieľmi. Na príklade pacienta je možné ilustrovať, ako sa rozdiel či medzera (gap) medzi tým, čo si človek praje a situáciou, v ktorej sa nachádza pri ochorení zväčšuje. Rozdiel môže byť vyrovnaný funkčným zlepšením pacienta alebo zmenou jeho očakávaní. Tento model slúži ako konceptuálny základ pre model individuálnej kvality života Joycea a kol., ktorý vylepšili zahrnutím osobných potrieb. Model potrieb vzťahuje kvalitu života na kapacitu pacienta uspokojiť určité ľudské potreby. Kvalita života je najvyššia, ak sú všetky potreby naplnené a najnižšia, ak niektoré nie sú uspokojené. Potreby zahŕňajú také aspekty ako identita, status, sebaúcta, afektivita, láska, bezpečnosť, radosť, kreativita, jedlo, spánok, vyhýbanie bolesti, aktivita atď. (tamtiež). Rozdiel spočíva v nesúlade vnímaných potrieb a miery ich naplnenosti.

Jednou z najkomplexnejších teórií, pracujúcich s rozdielom, či nesúlodom, je Michalossova Mnohonásobná teória diskrepancie (1985 podľa Mellor a kol., 1999). Autor hypotetizuje o spokojnosti ako funkcii rozdielu alebo vnímaného nesúladu medzi tým, čo osoba má a chce a takými aspektmi ako sú zásluhy a potreby, tým čo majú (pre osobu) dôležití ľudia. Zahŕňa do porovnania s aktuálnym stavom aj očakávania do budúcnosti či skúsenosti z minulosti. V zjednodušenej podobe možno povedať, že sa jedná o rozdiel medzi aktuálnym stavom, aktuálnymi podmienkami a istými štandardami ako sú aspirácie, iní ľudia, minulé podmienky (Sirgy a kol, 2006, s.392-393).

Viacúrovňové modely kvality života

Viacúrovňové modely štruktúrujú kvalitu života do viacerých na seba nadväzujúcich a kvalitatívne odlišných úrovní. Kováčov hypotetický Trojúrovňový model kvality života

(2001) predstavuje snahu o integratívny prístup. Model obsahuje tri základné úrovne: 1. bazálna, existenčná, 2. individuálno-špecifická, civilizačná, 3. kultúrno-duchovná; a šesť oblastí života, ktoré sa premietajú do každej z úrovní: somatický stav, psychické fungovanie v norme, funkčná rodina, materiálno-sociálne zabezpečenie, životodarné okolie, základné spôsobilosti pre prežitie. Oblasti života na bazálnej úrovni nadobúdajú kvalitatívne vyššiu reprezentáciu na vyšších úrovniach. Na druhej – mezo úrovni sú to komponenty ako pevné zdravie, priaznivé sociálne začlenenie, úroveň civilizačného rozvoja, priateľské prostredie, stupeň získaných znalostí a kompetencií. Tretiu – meta úroveň tvoria komponenty ako nepróblémové starnutie, požívanie zaslúženého uznania, diapazón konania dobra, prispievanie k rozvoju života, adekvátnosť solidarity a prosociálneho konania a intenzita sebakultivácie. Tomu všetkému nadradený komponent kvality, ktorý má vplyv na všetky úrovne je zmysel života.

Viacúrovňový znamená viacero úrovní nadväzujúcich na seba, kvalitatívne odlišných, jedna vychádza z druhej, prípadne je ňou podmienená. Najčastejšie je to v podobe nejakej bazálnej úrovne – splnených základných potrieb, istej základnej úrovne mentálnej čulosti atď. Dôležitosť viacúrovňového chápania konceptu kvality života potvrdzujú aj medicínske prístupy k jej chápaniu a zisťovaniu. Modely snažiac sa o všeobecnú platnosť ju strácajú, ak sa jedná o jedincov so zníženou mentálnou kapacitou, s rôznymi vážnymi komplikáciami zdravotného stavu. Existencia bazálnej úrovne sa potvrdila i pri vyšetovaní vzťahu medzi príjmom a šťastím. Ak sa dosiahne istá základná úroveň – dostatok peňazí, bývanie, strava, mení sa aj obsah toho, čo je považované za kvalitu. Na viacúrovňovú štruktúru kvality života je dobre aplikovateľná aj Maslowova hierarchická teória potrieb.

Modely viacerých kvalít života

Viacero kvalít života znamená skutočnosť, že nie je len jedna kvalita života, ktorú je potrebné definovať a analyzovať jej obsah, ale je ich viacero. Tento prístup a spôsob definovania nie je typický pre bádanie o kvalite života a vhodne ho ilustruje Veenhovenova (2000) koncepcia štyroch kvalít života.

Jeho klasifikácia je založená na dvoch dichotómiách: životné šance vs. výsledky a vnútorné vs. vonkajšie kvality. Rozdiel medzi šancami a výsledkami spočíva v tom, že možnosti pre dobrý život ešte neznamenajú dobrý život samotný, žitý. Adekvátna výživa a dobré zdravotné zabezpečenie má len mierny vzťah k zdraviu ako takému. Druhé členenie je medzi kvalitou prostredia a kvalitou individua, externou a internou kvalitou. Kombinácia týchto delení vytvára sústavu štyroch kvadrantov:

	Vonkajšie kvality	Vnútorné kvality
Životné šance	Životodarnosť prostredia	Životaschopnosť osoby
Výsledky života	Užitočnosť života	Radost' zo života

Životodarnosť prostredia: prvý kvadrant vypovedá o dobrých podmienkach pre život. Táto kvalita života sa objavuje predovšetkým v prácach ekológov a sociológov.

Životaschopnosť osoby: vystihuje vnútorné životné možnosti osoby, zvyčajne z pohľadu psychológie a medicíny, prípadne biológie. Vyskytuje sa v rôznych alternatívach ako adaptívny potenciál, zdravie, účinnosť, spôsobilosť.

Užitočnosť života: inak povedané, význam života. Tento kvadrant zahŕňa prístupy rešpektujúce názor, že dobrý život má byť dobrý pre niečo viac, než samého seba.

Predpokladá nejakú vyššiu hodnotu, externú užitočnosť, ktorá nemusí byť nutne uvedomená. Sem spadajú transcendentálne a filozofické koncepcie kvality života.

Radosť so života: subjektívne oceňovanie života. Do kvadrantu spadajú pojmy ako subjektívny well-being, životná spokojnosť, šťastie.

Vyčerpávajúca definícia kvality života by nemala opomínať tieto jej štyri rozmery. Veenhoven však prezentuje skeptické stanovisko k zisťovaniu jednej celkovej, vyčerpávajúcej, všeobecnej kvality. Nemožno spájať vonkajšie a vnútorné kvality, šance a výsledky. Popri nemožnosti takéhoto spojenia suma nehodnotí dobre funkčné vzťahy medzi kvadrantmi. Zároveň podľa Veenhovena nemožno prvé tri kvadranty (životodarnosť, životaschopnosť a užitočnosť) zisťovať vyčerpávajúcim spôsobom. Predmetom zmysluplného odhadovania by mal byť posledný kvadrant oceňovania života. Najlepšou mierou celkovej kvality života je to, ako šťastne osoba žije, najlepšie v kombinácii s dĺžkou života (Veenhoven, 2000, 2005).

Záver

Uvedený výpočet modelov kvality života zďaleka nevyčerpáva celú bohatosť psychologických prístupov k skúmaniu kvality života. K ďalším možno zaradiť užšie vymedzenú koncepciu subjektívnej pohody, na zdravie sa vzťahujúcu kvalitu života, modely špecifické vzhľadom k určitým skupinám obyvateľstva, systémový model kvality života a iné. Absencia jednotnej teórie kvality života má prinajmenšom niekoľko príčin:

- Niektorí výskumníci tvrdia, že väčšina ľudí, minimálne v západnom svete, je oboznámená s výrazom "kvalita života" a majú intuitívne pochopenie čo zahŕňa. Je jasné, že kvalita života znamená odlišné veci pre odlišných ľudí (Fayers, Machin, 2001). Kvalita života je tak zastrešujúcim pojmom pre mnoho rôznych vecí.
- Ak sa aj výskumníci zhodnú na multidimenzionálnej podstate konštruktu kvality života, je ťažké dosiahnuť zhodu v počte jednotlivých komponentov, dohodnúť sa ktoré by to mali byť, dosiahnuť konsenzus o významnosti jednotlivých komponentov (ťažko predpokladať ich rovnakú „hodnotu“, napr. voľný čas a zdravie...) a ich vzájomnú nezávislosť.
- Jednoduchšie koncepcie kvality života, menej alebo jedno dimenzionálne, napríklad kvalita života ako globálna spokojnosť, frekvencia emócií, zjavne nevystihujú celú bohatosť životnej skúsenosti, ktorú má kvalita života zastrešiť. Predstavujú výstupy a prejavy skôr, ako podstatu a zmysel kvality života.
- Kvalita života je sociálny konštrukt, čo prináša komplikácie pre jednoznačné definovanie. Tie sú obdobné alebo väčšie ako pri definovaní iných sociálnych konštrukcií, napríklad konštruktu osobnosti.
- Bohatosť psychologickkej terminológie má následok v rôznych spôsoboch definovania rôznymi pojmami v závislosti na teoretickom pozadí definujúceho či na niečom inom. Pracuje sa s pojmami ako sú well-being, pohoda v rôznych významoch, životná spokojnosť (life satisfaction), blahobyť (welfare), šťastie (happiness), umenie života (art-of-living), atď. (viac napríklad v Kebza, Šolcová, 2003).
- Pre viacerých autorov je zmysluplnejšia otázka adresovaná na oblasti kvality života, o ktoré má vzhľadom k svojmu zameraniu a výskumnému zámeru záujem, než na kvalitu života ako takú.

Rôznorodosť v chápaní kvality života nemusí byť príznakom neschopnosti odbornej komunity dohodnúť sa. Kvalita života, teda to, ako dobre osoby žijú svoj život, je pre človeka tak závažná vec, že ju neobsiahne jeden prístup alebo jedna veda. Akokoľvek by sme sa pokúšali vymedziť zmysel a cieľ (podstatu, poslanie, efekt, význam, cieľ...) existencie človeka, bude sa

to dotýkať kvality života. Ťažko možno očakávať jednoduchú definíciu v tom, čo ľudstvo s väčšími či menšími úspechmi rieši tisíce rokov. Skôr je vhodné nachádzať význam v multidisciplinarite, bohatstve prístupov a v rozvíjaní odlišných pojmosloví či metodológií vedeckého skúmania

Literatúra:

- Diener, E. (2000): Subjective Well-Being. The Science of Happiness and a Proposal for a National Index. *American Psychologist*. 55, 1, 34-43.
- Fayers, P.M., Machin, D. (2001): *Quality of Life Assessment, Analysis and Interpretation*. Chichester, Wiley.
- Hagerty, M. R., a kol. (2001): Quality of life indexes for national policy: Review and agenda for research. *Social Indicators Research*; 55, 1-91.
- Joyce, C.R.B., Hickey, a., McGee, H.M., O'Boyle, C.A. (2003): A theory-based method for the evaluation of individual quality of life: The SEIQoL. *Quality of Life Research* 12, 275–280.
- Kebza, V., Šolcová, I. (2003): Well-being jako psychologický a zároveň meziodborově založený pojem. *Československá psychologie*. 47, 4, 333-345.
- Kováč, D. (2001): Kvalita života - naliehavá výzva pre vedu nového storočia. *Československá psychológia*. 45, 34-44.
- Křivohlavý, J. (2001): *Psychologie zdraví*. Praha, Portál.
- Lee, D.-J., Sirgy, M.J., Larsen, V., Wright, N.D. (2002): Developing a Subjective Measure of Consumer Well-Being. *Journal of Macromarketing*, 22, 158-169.
- Mellor, D., Cummins, R.A., Louquet, C. (1999): The gold standard for life satisfaction: confirmation and elaboration using an imaginary scale and qualitative interview. *Social Research Methodology*. 2, 263 ± 278
- Ondrejka, I., Magžútová, A. (2003): Modely kvality života pacienta. *Slovenský lekár*, 13, 3-4, 114-116
- Quality of Life Research Unit. The Quality of Life Model. [Dostupné na : <http://www.utoronto.ca/qol/concepts.htm>; Stiahnuté dňa 22.9.2006]
- Sirgy, M.J., Michalos, A.C., Ferriss, A.L., Easterlin, R.A., Patrick, D., Pavot, W. (2006): The Quality-of-Life (QOL) Research Movement: Past, Present, and Future. *Social Indicators Research*. 76, 343–466 [rukopis zaslaný via mail]
- The World Health Organization, (1999): Annotated Bibliography of the WHO Quality of Life Assessment Instrument – WHOQOL. [Dostupné na <http://www.who.int/evidence/assessment-instruments/qol/documents/WHOQOL-BIBLIOGRAPHY.pdf> Stiahnuté dňa 22.9.2006]
- Veenhoven, R. (2000): The four qualities of life. Ordering Concepts and Measures of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*; 1, 1-39.
- Veenhoven, R. (2003): Subjective Measures of Well-being. In: McGillivray (Ed.): *Measuring Human Well-being, Wider*. [Dostupné na : <https://ep.eur.nl/bitstream/1765/7203/1/SOC-2006-002.pdf> Stiahnuté dňa 22.9.2006]
- Veenhoven, R. (2005): Is Life Getting Better? How Long and Happy Do People Live in Modern Society. *European Psychologist* 10: 330-343. [Dostupné na : <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub2000s/2005k-full.pdf> Stiahnuté dňa: 22.9.2006]

Abstract

Author (has) tried to summarize and difference known approaches of quality of life defining in a form of concept frames – models. Paper haven't ambition in completely covering of all approaches quality of life defining, rather to introduce to scale of possibilities available in

concept quality of life research. He separates following models: Satisfaction model, Composite model of importance and satisfaction, Role functioning model, Model of dynamic quality of life process, Multidimensional models, Multiple quality of life model, Multilevel model, Individual quality of life model, The gap quality of life model. Models are not mutually (each other) independent, they reflect different manner of quality of life understanding with different authors.

VZŤAHY LEKÁROV A PACIENTOV AKO SÚČASŤ MODULU ZDRAVIE VO VÝSKUME ESS*

František BAUMGARTNER
baumgar@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Európska sociálna sonda (European Social Survey – ESS) je medzinárodný výskumný program, ktorého sa zúčastňuje viac ako 20 európskych krajín. Obsahom programu je poznávanie a interpretácia postojov, hodnôt a spôsobov správania ľudí so zreteľom k európskemu kontextu a k zmenám v európskych inštitúciách (Jowell and CCT, 2005). Projekt ESS je rozvrhnutý na obdobie rokov 2002 až 2011, pričom uskutočniť by sa malo 5 kôl výskumu v dvojročných cykloch. Prvé kolo sa uskutočnilo v rokoch 2002 až 2003, druhé kolo v rokoch 2004-2005. Dve tretiny tematického obsahu skúmania sa nemenia, majú v každom kole rovnakú podobu a predstavujú bazálny modul. Jedna tretina je premenlivá, v každom kole sa obsahom líši a tvorí rotujúce moduly. Jedným z rotujúcich modulov druhého kola bola oblasť zdravia a zdravotnej starostlivosti. Modul je venovaný téme zdravia ľudí, názorom na užívanie liekov, spôsoby liečenia, na zdravotnú starostlivosť, ale aj hodnoteniu vzťahov medzi lekármi a pacientmi.

Otázky zdravia a zdravotného stavu patria k najkomplikovanejším oblastiam spoločenského života. Je to spôsobené predovšetkým významom zdravia v živote človeka. Zdravie v podstatnej miere podmieňuje kvalitu života a zároveň je spôsobom života výrazne ovplyvňované. Na otázku, ako chápať zdravie, nie je jednoznačná odpoveď. Často sa zdravie poníma ako neprítomnosť choroby. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO – World Health Organization) však zastáva komplexnejšie stanovisko. Neopiera sa len o pojem choroby v medicínskom chápaní, ale zohľadňuje aj širší sociálny kontext toho, ako ľudia žijú. Podľa definície z roku 1948 je zdravie stavom úplnej fyzickej, psychickej a sociálnej pohody. Interpretácia tejto definície sa líši v rámci rôznych kultúr a sociálnych skupín. Odlišné je aj ponímanie pozícií a rolí osôb v zdravotníckom systéme. Pohľad jednotlivca na vlastné zdravie závisí od jeho skúseností, od jeho očakávaní, ako aj od jeho postavenia v spoločnosti (Křečková Tůmová, 2003). Determinanty, ktoré ovplyvňujú zdravie ľudí možno rozdeliť do troch okruhov, ktorými sú spôsob života, životné prostredie a zdravotná starostlivosť. Je zrejmé, že nie všetky má možnosť jednotlivec osobne ovplyvňovať. Dôležitosť zdravia je však zrejmá z popredného postavenia, ktoré má v rebríčku hodnôt väčšiny ľudí. Zdravie jednotlivca pritom nie je len jeho osobnou záležitosťou, ale je vecou celej spoločnosti. WHO v svojich programoch sa usiluje prekonávať rozdiely v zdravotnom stave medzi rôznymi krajinami a medzi rôznymi skupinami v týchto krajinách. V tomto kontexte zaradenie modulu zdravie a zdravotná starostlivosť do 2. kola výskumu ESS možno hodnotiť veľmi pozitívne, ako cenný zdroj poznatkov ako v meradle jednotlivých účastníckych krajín, tak aj v meradle medzinárodnej komparácie. Pokiaľ ide o Slovensko a ďalšie postkomunistické krajiny štúdiom týchto otázok je zaujímavé so zreteľom na uskutočňované reformy v oblasti zdravotníctva, prípadne ďalších relevantných oblastiach.

V príspevku chceme kľúčovú pozornosť zamerať na tematiku vzťahov medzi lekármi a pacientmi. Uvedená téma patrí ku kľúčovým otázkam sociológie medicíny (Spruit, Kromhaut, 1987). Vzťah lekár - pacient je svojou povahou asymetrický. Pacient je ten, čo potrebuje pomoc, lekár ten, čo ju poskytuje. Pre vzťah lekár - pacient sa tradične uplatňoval

* Príspevok vznikol v rámci riešenia štátnej úlohy výskumu a vývoja 174/2004 Predikcie vývojových trendov v sociálnej sfére.

paternalistický model aktívneho lekára a pasívneho pacienta. V tomto biologickom prístupe je lekár vedúci, pacient spolupracuje a plní jeho príkazy. V posledných troch desaťročiach dochádza k postupnej zmene tejto paradigmy. Koncipoval sa partnerský model, pre ktorý je charakteristická vzájomná spolupráca rovnocenných partnerov a rešpektovanie autonómie pacienta (Dobiášová et al., 2001, Křečková Tůmová, 2003, Ostrowska, 2003, 2006). V tomto modeli pacient získava od lekára informácie a rady týkajúce sa choroby a možností liečenia, na základe ktorých spolurozhoduje o ďalšom postupe. Partnerský model vzťahu sa najprv začal uplatňovať v USA, neskôr sa stal vedúcim trendom vo všetkých vyspelých krajinách. Ako však uvádza Ostrowska (2006) v medicínskej praxi sa v čistej podobe oba typy modelov vyskytujú len zriedka. Skôr si obe orientácie môžeme predstaviť na kontinuu, v praxi s prevahou prvkov jedného či druhého modelu.

V SR, podobne ako v ďalších postkomunistických krajinách, je vzťah lekárov a pacientov ešte poznačený 40-ročným obdobím budovania „reálneho socializmu“. Paternalistický model bol garantovaný administratívnymi prostriedkami. Možnosť slobodnej voľby lekára neexistovala. Od 90-tych rokov sa situácia postupne mení a vzťah sa stáva vo väčšej miere partnerským, a to vo väzbe na zmeny vo fungovaní zdravotníckych systémov. Svoju úlohu zohráva aj integrovanie sa reformných krajín do európskych štruktúr a najmä vstup Slovenska a ďalších krajín do EÚ. V súvislosti s tým sa vo väčšej miere akcentujú práva pacienta. V Európe pritom dôležitú úlohu malo prijatie Deklarácie o presadzovaní práv pacientov v roku 1994 v Amsterdame pod záštitou WHO (Dobiášová et al., c.d.). Ide o komplexný súbor práv pacienta v rámci poskytovanej zdravotnej starostlivosti.

Prechod od paternalistického k partnerskému modelu vzťahu lekár - pacient je vo všeobecnej rovine (odhliadnuc od politických aspektov) podmienený zmenami v obraze chorôb. Väčšina onemocnení má charakter chronických chorôb, čo posilňuje tendencie k vzájomnej participácii (Ostrowska, 2006).

Štúdium vzťahov lekárov a pacientov je predmetom záujmu bádateľov z USA a západoeurópskych krajín po mnoho rokov, v krajinách strednej a východnej Európy sa systematickejší výskum tematiky rozvíja len v posledných rokoch (Křečková Tůmová, 2003, Mračková, 2004, Ostrowska, c.d.). Z tohto pohľadu bude zaujímavé sledovať ako slovenskí respondenti posudzujú sledované stránky vzťahu lekárov a pacientov, a to v porovnaní s respondentmi z ďalších účastníckych krajín ESS.

Metóda

Výskumný súbor

V rámci ESS majú výskumné súbory striktne podobu náhodných (pravdepodobnostných) výberov zo základného súboru obyvateľov krajiny. Minimálnu efektívnu veľkosť vzorky predstavuje 1500 osôb, pričom cieľová návratnosť je stanovená na úrovni 70%. V 2. kole ESS pozostával súbor v SR z 1512 respondentov, pričom sa dosiahla návratnosť 63,4% (Kentoš, Výrost, 2006). V 24 zúčastnených krajinách bol celkove dosiahnutý počet 45 681 respondentov.

Metodika

Zber dát sa uskutočňuje pomocou troch typov inštrumentov (kontaktný formulár, hlavný dotazník a doplnkové dotazníky). Hlavný dotazník v 2. kole ESS obsahoval asi 400 otázok a pozostával zo štyroch častí bazálneho modulu a troch rotujúcich modulov. Zatiaľ čo bazálny modul tvorí stabilnú súčasť metodiky vo všetkých kolách ESS, rotujúce moduly sú rôzne v jednotlivých kolách. Rotujúci modul Zdravie a zdravotná starostlivosť (Dotazník ESS, časť D) ako jeden z troch zaradený v 2. kole ESS obsahuje 30 otázok. Časť venovanú téme zdravia ľudí zostavil tím S. Kooiker (vedúci), J. Kragstrup, E. H. Hansen, N. Britten a A.

M.Oltarzewska a tvorí ho 30 otázok. Zameriava sa na vzájomné vzťahy systémov poskytovania zdravotných služieb a postojov ľudí k zdraviu a chorobe, a to so zreteľom k výskumným skúsenostiam autorov modulu (Kooiker, 2004). Obsahom modulu sú najmä rôzne aspekty ponímania zdravia, a to v zmysle subjektívneho prežívania zdravia, neprítomnosti príznakov chorôb, častosti návštev lekára, či celkového životného naladenia. Samostatný okruh otázok tvorili otázky týkajúce sa vzťahov pacientov a lekárov v dimenzii paternalistický, vs. partnerský vzťah. Ďalšími témami sú postoje k liekom a užívanie liekov a spôsoby správania sa v chorobe.

Procedúra a štatistické spracovanie

Dáta boli získavané na základe individuálnych rozhovorov s respondentmi. V SR sa zber dát uskutočnil v mesiacoch október až december 2004. Podobne tomu bolo vo väčšine ostatných účastníckych krajín. Dáta z dotazníkov boli zapísané do súborov v systéme SPSS a zaslané do centrálnej databázy.

Kompletné výskumné údaje ESS sú vo formáte SPSS k dispozícii v depozite sociálnych dát NSD (Norwegian Social Science Data Services, <http://ess.nsd.uib.no>) v Nórsku, odkiaľ je po zaregistrovaní možné ich stiahnuť. V príspevku sú použité dáta druhej edície 2. kola, ktoré zahŕňajú údaje z 24 krajín (ESS2, vydanie 2.0, publikované 08.03.06). Ďalšie štatistické spracovanie bolo taktiež realizované v programovom systéme SPSS.

Výsledky

Relevantný blok otázok týkajúcich sa vzťahov lekárov a pacientov zahŕňa 6 otázok. Faktorová analýza týchto položiek poukazuje na prítomnosť dvoch faktorov, pričom rovnaký výsledok sme získali v súbore respondentov SR, ako aj v kompletnom súbore ESS. Metóda hlavných komponentov s rotáciou Varimax umožňuje v oboch prípadoch vysvetliť 50 % variancie. Prvý faktor možno nazvať partnerstvo a sýtia ho položky:

D26: Praktickí lekári sa správajú k svojim pacientom ako k seberovným.

D27: Skôr než sa lekári rozhodnú pre liečbu, porozprávajú sa o nej s pacientom.

D29: Lekári sú ochotní priznať si chyby pred svojimi pacientmi.

Druhý je faktor komunikácie, pričom je sýtený nasledovnými položkami:

D25: Lekári nehovoria pacientom celú pravdu.

D28: Pacienti sa zdráhajú spýtať sa lekára na všetko, čo chcú vedieť.

D30: Lekári používajú slová alebo frázy, ktoré sú pre pacientov ťažko zrozumiteľné.

Výsledky získané v slovenskom súbore uvádzame v nasledujúcej tabuľke 1. Porovnanie mužov a žien je v tabuľke 2.

Tabuľka 1: Štatistické charakteristiky súboru SR vo faktoroch partnerstva a komunikácie popisujúcich vzťahy lekárov a pacientov

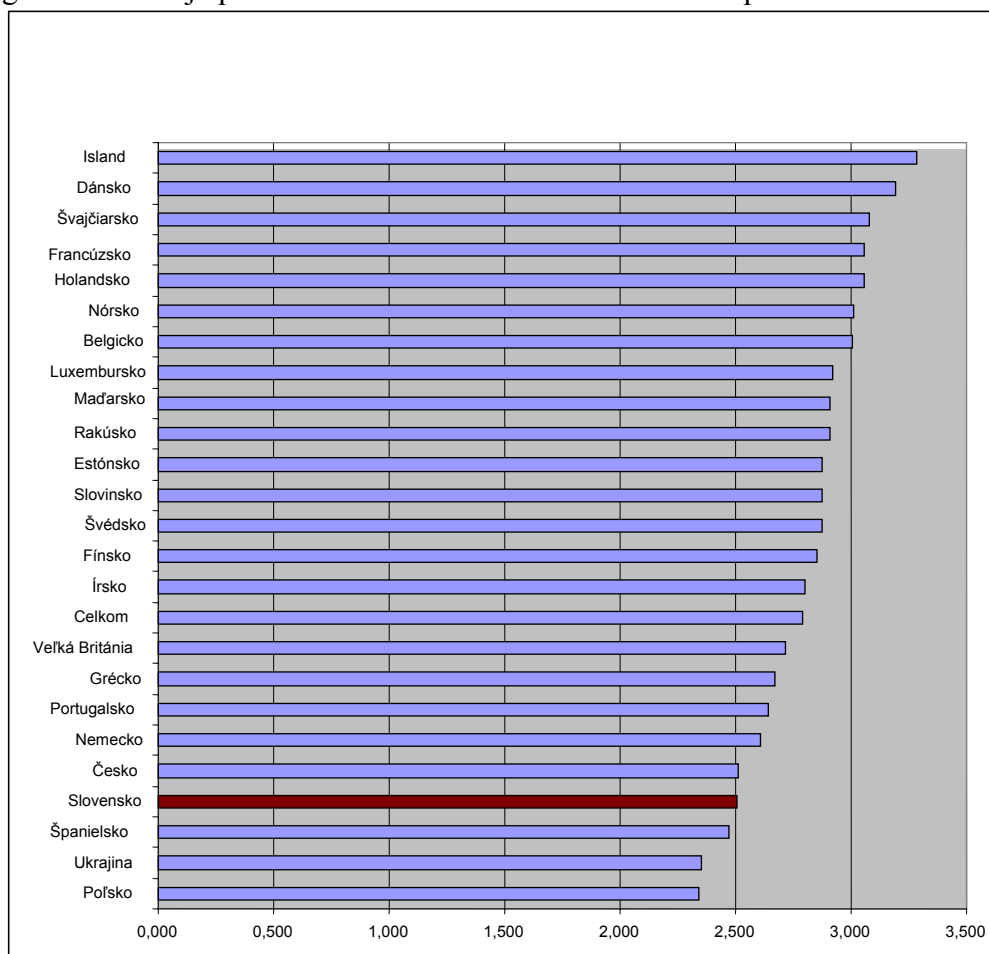
	N	Minimum	Maximum	Priemer	Smer. Odchýlka
Partnerstvo	1305	1,00	5,00	2,503	,800
Komunikácia	1333	1,00	5,00	2,712	,716
Valid N (listwise)	1241				

Tabuľka 2: Výsledky t-testu porovnania mužov a žien v súbore SR vo faktoroch partnerstvo a komunikácia

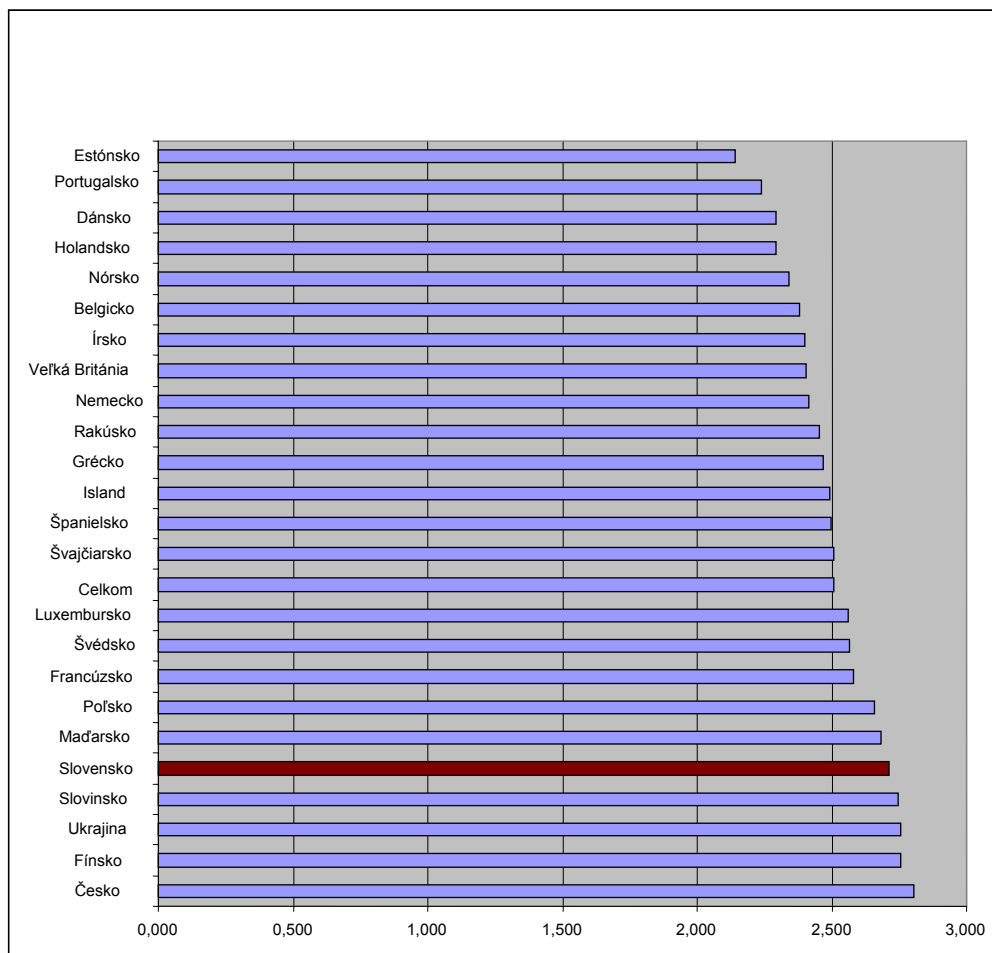
	Rod	N	Priemer	Smer. odch.	t-test	p
Partnerstvo	Muži	627	2,552	,802	2,148	,032
	Ženy	645	2,456	,793		
Komunikácia	Muži	648	2,717	,739	0,475	,635
	Ženy	656	2,698	,699		

Priemerné hodnoty faktora partnerstvo (v celom súbore aj v oboch podsúboroch) poukazujú na odpovede medzi zakotveniami „v niektorých prípadoch“ a „asi v polovici prípadov“. Myslí sa tým častosť správania sa lekárov partnerskou formou (rozprávanie sa o liečbe, rovnocenný vzťah). Stred škály predstavuje bod 3, priemer teda leží pod ním. Výsledky naznačujú rozdiely medzi mužmi a ženami dosahujúcu štatistickú významnosť. Muži o čosi viac uvádzajú partnerské správanie lekárov k pacientom. Pokiaľ ide o faktor komunikácie, priemer sa blíži strednému bodu škály („asi v polovici prípadov“). Vzhľadom k formulácii položiek to znamená vyjadrenie dosť veľkej častosti nie celkom optimálnej komunikácie lekárov a pacientov (málo zrozumiteľné vyjadrovanie lekárov, neúplné informovanie). Rozdiely medzi mužmi a ženami sme tentokrát nezaznamenali.

Nasledujúce grafy 1 a 2 prinášajú hodnotenie vzťahov lekárov a pacientov v medzinárodnom meradle. V prípade grafu 1 ide o pohľad na partnerstvo lekára a pacienta, graf 2 zobrazuje posúdenie komunikácie medzi lekármi a pacientmi.

Graf 1: Posúdenie vzťahu lekár-pacient vo faktore partnerstvo

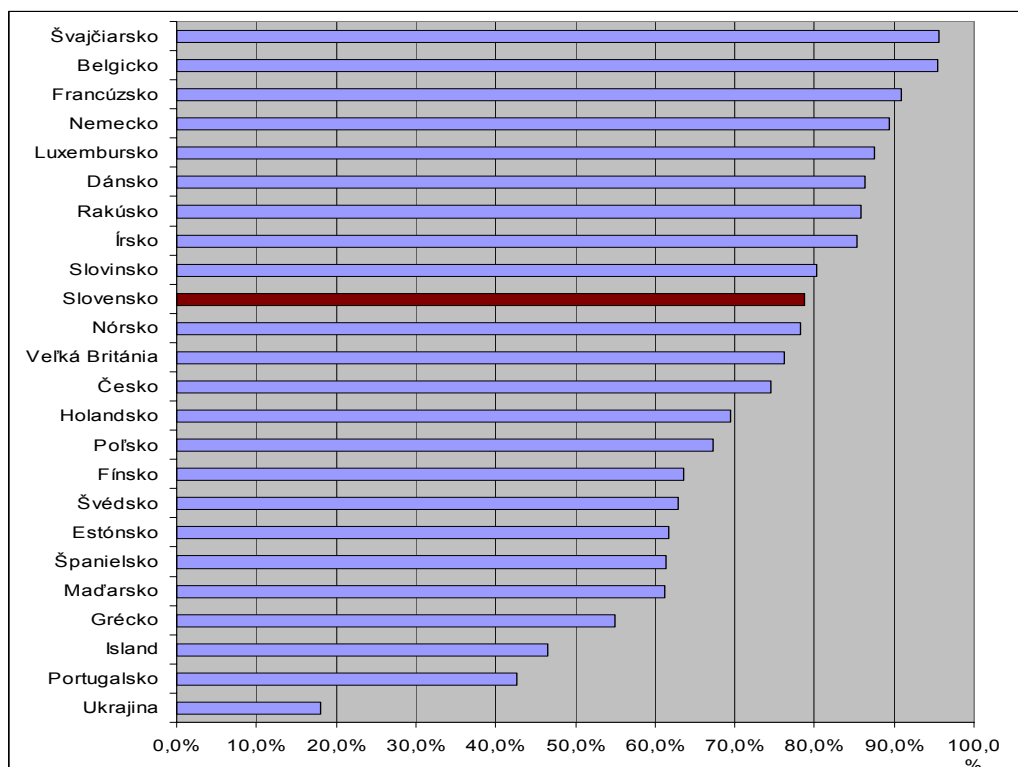
Pre obidva grafy platí, že krajiny umiestnené v hornej časti dosiahli priaznivejší výsledok, ako krajiny umiestnené v dolnej časti. Vidíme, že výsledky niektorých krajín sa v hodnotení dvoch stránok vzťahu lekárov a pacientov, partnerstva a komunikácie, rozchádzajú (napr. Maďarsko, Island, Portugalsko a pod.). Iná časť krajín má podobné umiestnenie v jednom aj druhom faktore. Pritom rozpätie medzi maximálnou a minimálnou hodnotou priemeru je väčšie v partnerstve oproti komunikácii. Ku krajinám, v ktorých sú oba aspekty vzťahov hodnotené najpozitívnejšie patria najmä Dánsko, Holandsko, Nórsko a Belgicko. Na opačnom póle ležia v oboch prípadoch Poľsko, Ukrajina, Česko ako aj Slovensko. Zdá sa, že v týchto krajinách pretrvávajú ešte isté stereotypy z minulosti odzrkadľujúce sa v paternalizme a existencii zábran v komunikácii lekárov a pacientov.

Graf 2: Posúdenie vzťahu lekár-pacient vo faktore komunikácia

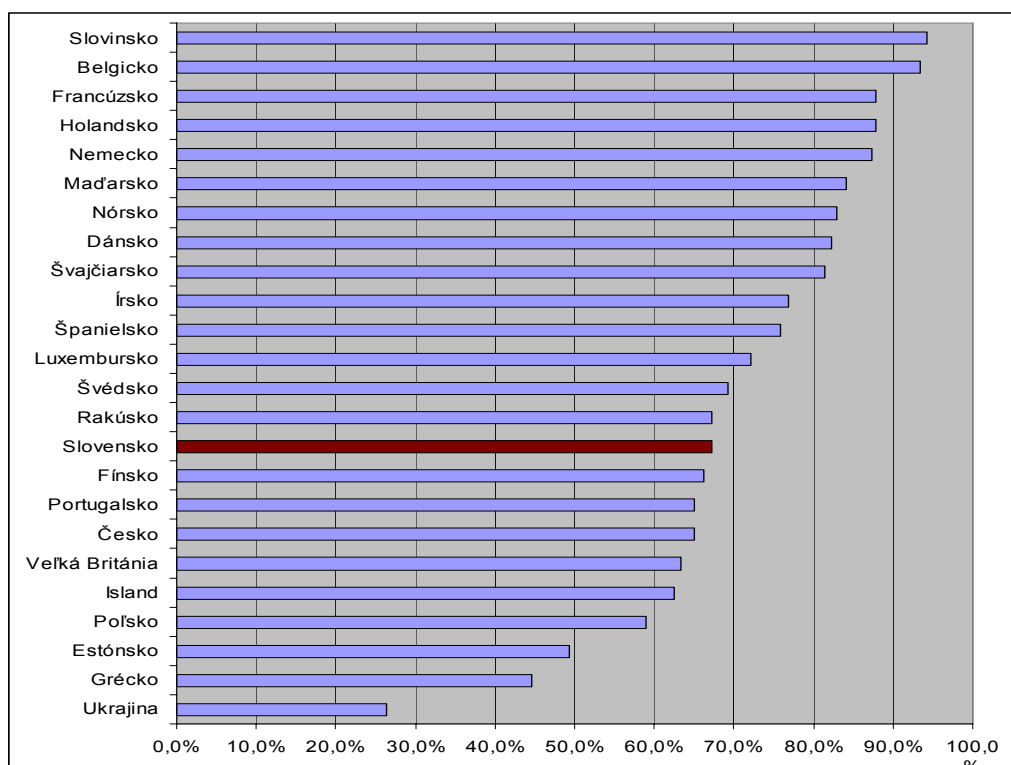
Dôležitým aspektom, ktorý ovplyvňuje vzťah lekárov a pacientov je možnosť voľby lekára. Slobodná voľba lekára patrí k základným právam pacienta. V dotazníku bola otázka formulovaná v tom zmysle, či sa respondenti domnievajú, že majú dostatok možností voľby alebo ich výber praktického lekára je obmedzený. Odpovede respondentov zobrazuje graf 3, percentuálne znázorňuje tých, ktorí odpovedali, že existuje dostatok možnosti výberu. Respondenti zo Švajčiarska a Belgicka sa takto vyjadrili až na úrovni 95%. Na opačnom póle sú Ukrajinci, spomedzi ktorých sa kladne vyjadrilo len 18%. V tejto krajine zrejme nie je v tomto smere optimálna situácia. Až 78% respondentov zo Slovenska uvádza dost' možností voľby. Možno to hodnotiť ako veľmi dobrý výsledok. Z krajín niekdajšieho východného

bloku o málo vyššiu hodnotu zaznamenávame iba v prípade Slovinska. Pritom vo viacerých rozvinutejších krajinách sú výsledky menej pozitívne (napr. Holandsko, severské krajiny).

Graf 3: Vyjadrenie respondentov k možnostiam voľby praktického lekára (percentuálna hodnota vyjadruje zastúpenie tých, ktorí sa pozitívne vyjadrujú k možnosti výberu)

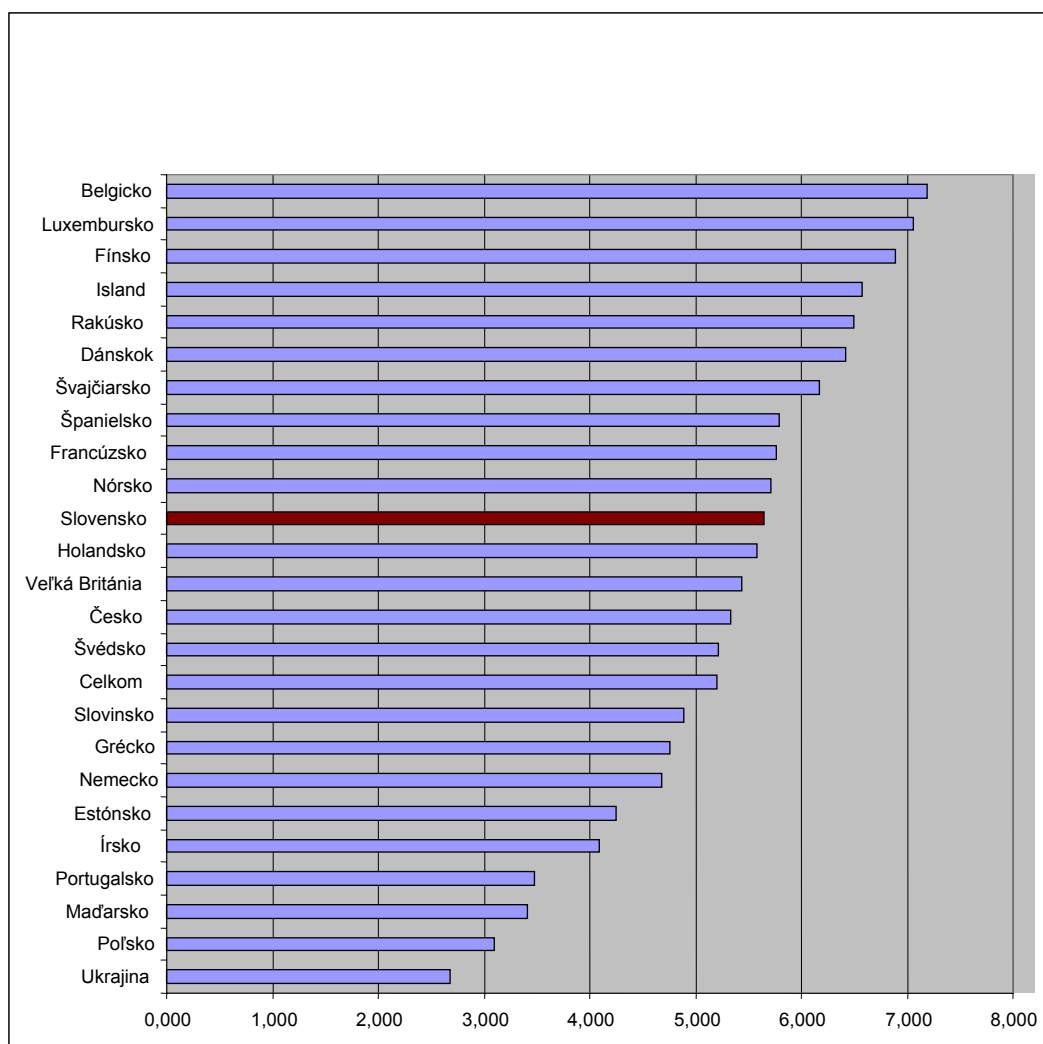
V súvislosti s návštevami u lekára bola v dotazníku otázka zameraná na to, či ľudia uprednostňujú rovnakého lekára pri rôznych bežných ťažkostiach alebo majú tendenciu vyhľadávať viacerých odborníkov. Odpovede v jednotlivých krajinách sa pomerne výrazne líšia. Odzrkadľujú pravdepodobne špecifickosť v systéme poskytovania zdravotnej starostlivosti, ako aj rozdielne zvyklosti obyvateľstva zastúpených krajín. Spomedzi slovenských respondentov sa 67% vyjadrilo, že uprednostňujú jedného lekára v rôznych situáciách. Zodpovedá to približne priemernej hodnote. Pre jedného odborníka sa vyjadrilo vyše 90% zo súboru Slovincov a Belgičanov. Naopak, len 26% Ukrajincov preferuje rovnakého lekára. Výsledky sú uvedené v grafe 10.7.

Graf 4: Vyjadrenie respondentov k preferovaniu návštevy rovnakého lekára pri všetkých bežných zdravotných problémoch

Zhrnutie a záver

V kontexte zdravotnej starostlivosti predstavujú vzťahy lekárov a pacientov významnú tému. Dvoma stránkami týchto vzťahov sú partnerstvo (vs. paternalizmus) a spôsob komunikácie. V súčasnom období sa v USA a západoeurópskych krajinách presadzuje model založený na rovnocennej interakcii a spolupráci lekára a pacienta, čo sa premieta v ich otvorenej komunikácii. Uvedený model sa postupne presadzuje aj v krajinách strednej a východnej Európy (Křečková Tůmová, 2003, Ostrowska, 2006). Získané výsledky respondentov SR a väčšiny nových krajín EÚ však naznačujú ešte určité pretrvávanie paternalistického prístupu, v ktorom lekár je určujúci a pacient vystupuje v podriadenej roli. Na druhej strane, pozitívnou skutočnosťou je, že väčšina slovenských respondentov konštatuje dostatok možností zvoliť si lekára, pričom hodnotenie je priaznivejšie nielen v porovnaní s postkomunistickými krajinami, ale aj s niektorými krajinami severnej i južnej Európy. V tejto súvislosti si všimnime, že vcelku priaznivo (najmä v porovnaní s ďalšími stredo- a východoeurópskymi krajinami) vyznieva aj posúdenie úrovne zdravotníctva na Slovensku, čo sa môže javiť ako prekvapujúce (otázka je súčasťou bazálneho modulu metodiky). Výsledky prezentuje graf 4. Hodnotenie slovenských respondentov zodpovedá približne strediu stupnice (respondenti odpovedali na 10-bodovej škále).

Graf 5: Hodnotenie zdravotníckych služieb: priemerné hodnoty v 24 krajinách (vyššie skóre predstavuje pozitívnejšie hodnotenie)

Domnievame sa, že zaradenie problematiky zdravia do 2. kola Európskej sociálnej sondy bolo opodstatnené. Svedčia o tom jednak prezentované zistenia o vzťahoch lekárov a pacientov, ale aj ďalšie výsledky odvodené z údajov modulu. Modul zdravie a zdravotná starostlivosť je rotujúcim modulom, takže v nasledujúcom treťom kole ESS nie je zaradený. Kvôli možnosti sledovať vývojové trendy v jednotlivých krajinách a uskutočňovať porovnávacie analýzy by však bolo potrebné, keby otázky týkajúce sa zdravia (s prípadnými modifikáciami) boli uplatnené v niektorej z ďalších fáz projektu ESS (tzn. v 4. prípadne v 5. kole).

Literatúra

- Dobiášová, K., Křečková Tůmová, N., Bártová, Š., Foktová, I.: Vliv zdravotnického systému na vztah pacient-lékař. <http://www.izpe.cz/files/vysledky/28.pdf>, 2001.
- Jowell, R., and the Central Co-ordinating Team: European Social Survey 2004/2005: Technical Report. London, Centre for Comparative Social Surveys, City University, 2005.
- Kentoš, M., Výrost, J.: Metódy zvyšovania návratnosti dotazníkov. In Blatný, M., Vobořil, D., Květon, P., Jelínek, M., Sobotková, V. (Eds.): Sociální procesy a osobnost 2005. Brno: Psychologický ústav AV ČR, 2006, 177-184.

- Kooiker, S.: European Social Survey Round 2 module proposal. Health and Care Seeking in a changing Europe. <http://www.europeansocialsurvey.org/>, 2004.
- Křečková Tůmová, N.: Vztah lékaře a pacienta v primární zdravotní péči. Zdravotní a politika a ekonomika, 2003, 2, 226s. <http://www.izpe.cz/files/vysledky/51.pdf>
- Mračková, A.: Interakcia lekára a pacienta pri poskytovaní nepriaznivej správy. Sociológia 2004, 36, 57-84.
- Ostrowska, A.: Poverty as a factor influencing doctor-patient partnerships: the case of Poland. <http://www.brown.edu/Departments/Sociology/faculty/hsilver/sirs/papers.html>, 2003.
- Ostrowska, A.: Paternalizm czy partnerstwo? Relacje miedzy pacjentami a lekarzami w Europie. In Domanski, H., Ostrowska, A., Sztabinski, P. B.: W srodku Europy. Warszawa, IFIS PAN, 2006, 185-201.
- Spruit, I.P., Kromhaut, K.: Medical sociology and epidemiology: convergencies, divergencies and legitimate boundaries. Social Science and Medicine, 1987, 25.

OSOBA PSYCHOLÓGA – RIZIKO NEOBJEKTIVITY PROJEKTÍVNYCH METÓD

Zuzana BELOVIČOVÁ^{*}, Tomáš SOLLÁR^{**}
^{*}zbelovicova@gmail.com ^{**}tsollar@gmail.com
Ústav aplikovanej psychológie FSVaZ UKF, Nitra

Úvod

Jednou z najrozšírenejších pracovných činností psychológa vo výskume, no najmä v praxi, je psychologické hodnotenie (Halama, 2005; Vonkomer, 1990). Vyjadruje akékoľvek posudzovanie psychologických stavov a vlastností človeka prostredníctvom psychologických metód. Halama (2005) navrhuje používanie pojmu psychologická diagnostika, resp. psychodiagnostika, ako ekvivalent pojmu psychologické hodnotenie. Psychologické metódy hodnotenia, resp. psychodiagnostické metódy, sú metódy skonštruované na základe vedeckej teórie o psychike človeka s cieľom získať informácie o psychických vlastnostiach a stavoch, ktoré sú predmetom danej teórie (Halama, 2005).

Psychologické testovanie sa pravdepodobne častejšie ako iné psychologické aplikácie týka väčšieho množstva ľudí (Bartram, 2006). Ročne prejdú i na Slovensku určitým typom psychologického hodnotenia tisícky osôb. Je nutné klásť dôraz na kvalitu psychologického hodnotenia, keďže testovanie má pre človeka niekedy závažné dôsledky (Halama, 2005).

Psychológ aktívne vstupuje do procesu psychodiagnostickej činnosti a predstavuje jeden z možných zdrojov jeho chýb (Halama, 2005; Gurevič, 1985; Maršalová, 1978). Ak psychológovia pri hodnotení výsledkov totožného testu nedôjdu k zhode, vedie nás to k pochybnosti o možnosti generalizácie a správnosti nameraných údajov (Shaughnessy, Zechmeister, 1997). Stupeň nezávislosti výsledkov určitej metodiky na psychológovi, resp. meranom jednotlivcovi, v zmysle subjektívneho úmyselného alebo neúmyselného skreslenia poukazuje na objektivitu danej metodiky (Hendl, 2004).

Hodnotenie spoľahlivosti hodnotiteľa testu a objektivitu samotného testu možno získať tak, že dvaja rôzni výskumníci nezávisle modelujú testovú skúšku (Gurevič, 1981). Podľa Urbánka (2002) je najbežnejším spôsobom posúdenia objektivitu metódy skórovanie rovnakého testu rôznymi osobami. Čím viac sa jednotliví posudzovatelia testu zhodujú, tým vyššia je objektivita testu a naopak. V prípade, že test vyžaduje subjektívne hodnotenie a kategorizáciu psychológom, čo je pri Viacdimenzionálnom kresebnom teste (ďalej MDZT) nevyhnutné, je nutné uvažovať o zisťovaní zhody medzi posudzovateľmi (Halama, 2005). Vo výskume využívame model ponúknutý Urbánkom (2002), pričom porovnávame hodnotenie MDZT rôznymi posudzovateľmi z hľadiska jednotlivých premenných testu.

Výskumom nadväzujeme na predchádzajúce časti výskumu s tematikou vplyvu osoby psychológa na vyhodnocovanie a interpretáciu výsledkov MDZT (Belovičová, Sollár, 2004; 2005). Výskum však predstavuje časť problematiky v rámci procesu štandardizácie testu, súčasťou ktorého je i skúmanie vulgárnych odpovedí, resp. obsahov, v MDZT (Mikušková, Sollár, 2005; 2006). MDZT radíme medzi grafické projektívne metódy a slúži na zachytenie obrazu osobnosti jednotlivca s prípadným postihnutím patologických črt. Predstavuje test využívajúci sa najmä v prostredí praxe klinického psychológa s potenciálom stať sa súčasťou testovej batéria odborníkov v oblastiach skúmajúcich osobnosť jednotlivca. V tejto časti sa venujeme téme nezávislosti psychológa v procese kvantitatívneho spôsobu vyhodnocovania MDZT. Mieru zhody hodnotenia MDZT viacerých osôb rôznej úrovne teoretických i praktických skúseností s MDZT, z prostredia klinickej praxe, ako i akademického výskumu, posudzujeme prostredníctvom vzájomného porovnania ich hodnotení MDZT. Na základe

informácií od autora testu Blocha (1971), ako i autora manuálu MDZT využívajúceho sa v Čechách i na Slovensku Gawlika (osobný rozhovor, 2.8.2005) a našich doterajších zistení (Belovičová, Sollár, 2004; 2005), predpokladáme, že *kvantitatívne hodnotenie Viacdimezionálneho kresebného testu je nezávislé na osobe hodnotiteľa.*

Metódy

Participanti

Materiál použitý vo výskume predstavovali kresby participantov (N=70) – vo veku 18 až 57 rokov – klientov Psychiatrickej liečebne v Kremnici vyhodnotené klinickým psychológom pôsobiacim v danom zariadení – v rozmedzí rokov 1988 až 2002.

Tabuľka č. 1: Charakteristika participantov z hľadiska pohlavia a stanovenej diagnózy

		N*
Pohlavie	Žena	22
	Muž	48
Diagnóza**	Depresia	12
	Mánia	1
	Neuróza	5
	Pedofília	2
	Porucha osobnosti	1
	Zmiešaná psychóza	12
	Schizofrénia	37

*počet participantov, **diagnóza stanovená ošetrojúcim lekárom v danom zariadení

Metodika

Pri zbere dát bol použitý Viacdimezionálny kresebný test. MDZT je grafická projektívna metodika, pričom participant má k dispozícii 30 listov a jeho úlohou je vytvorenie kresieb pomocou farebných fixiek pod vplyvom časového tlaku (na jednu kresbu má k dispozícii jednu minútu). Test sa využíva v rámci skúmania osobnosti jednotlivca a používa sa pri diagnostike depresie, neurózy, poruchy osobnosti a schizofrénie. Bližšie informácie o priebehu a podmienkach testovania možno nájsť v manuáli MDZT (Gawlik, 1994).

Zber dát

Kresebný materiál použitý vo výskume pochádza z administrácie testu klinickým psychológom z psychiatrickej liečebne v Kremnici s cieľom diagnostického vyšetrenia klientov. Tento hodnotiteľ absolvoval kurz zameraný na signovania, vyhodnocovanie a interpretáciu MDZT pod vedením PhDr. Gawlika – autora manuálu a vedúceho kurzu s tematikou MDZT v roku 1989. MDZT ako diagnostický nástroj využíva aktívne i vo svojej praxi v psychiatrickej liečebni v Kremnici, kde pôsobí doteraz.

V auguste 2005 došlo k presignovaniu spomenutých kresieb prvotne získaných a hodnotených psychológom zo strany druhej hodnotiteľky. Absolvovala dva stupne kurzu spôsobilosti v administrovaní, signovaní, vyhodnocovaní a interpretovaní MDZT pod vedením PhDr. Gawlika (máj 2004 a 2005). V auguste 2004 a 2005 sa zúčastnila praxe v trvaní 4 dní v Psychiatrickej liečebni Petrohrad v Čechách rovnako pod vedením PhDr. Gawlika zameranej na diagnostické hodnotenie klientov liečebne. Prevažne boli však jej cieľovou skupinou v práci s MDZT jednotlivci bez stanovenej diagnózy psychického ochorenia.

Analýza dát

Mieru objektivity MDZT sme posudzovali prostredníctvom vzájomného porovnania hodnotení konkrétnych premenných MDZT dvojice hodnotiteľov. Dáta sme spracovali aplikáciou niekoľkých postupov štatistickej analýzy pomocou SPSS.

Na vyjadrenie vzájomnej zhody viacerých hodnotiteľov testu odporúčajú autori korelačný koeficient (Halama, 2005; Hrabovský, 1990). Ako ukazovateľ sily vzťahu dvoch hodnôt stanovených hodnotiteľmi pri hodnotení určitej premennej sme použili **Pearsonov korelačný koeficient r** (Sollár, Ritomský, 2002). Vzťah medzi dvoma hodnotami určitej premennej MDZT stanovenej dvoma hodnotiteľmi sme považovali za silný, ak bola hodnota Pearsonovho korelačného koeficientu vyššia ako 0.80.

V rámci výskumu sme skúmali i otázku, či jeden z hodnotiteľov pristupoval k značeniu určitého znaku kresby systematicky odlišným spôsobom a či tento rozdiel v hodnotení možno považovať za významný. Ako spôsob analýzy spomínaných otázok sme využili **Studentov t -test pre dva závislé výbery** (Hendl, 2004; Sollár, Ritomský, 2002). Ak bola dosiahnutá signifikancia vzťahu medzi dvoma hodnotami určitej premennej MDZT stanovenými dvoma hodnotiteľmi nižšia ako stanovená hladina významnosti $\alpha = .05$, znamenalo to, že medzi hodnotiteľmi posudzujúcimi danú premennú sa vyskytol významný rozdiel v jej hodnotení.

Na posúdenie miery zhody rôznym posudzovateľov testu sme použili **index kappa κ** (Halama, 2005; Ritomský, 2002; Hrabovský, 1990). Stanovili sme hodnotu indexu kappa, kde na to, aby sme mohli podporiť predpoklad zhody hodnotení dvoch posudzovateľov, by táto hodnota mala byť vyššia ako .75 (de Wever, Schellens, Vlackede, Van Keer, 2005).

Výsledky

Hodnotenia MDZT dvojicou hodnotiteľov sme porovnávali s ohľadom na konkrétne premenné testu. Celkový počet premenných MDZT, ktoré sme analyzovali, je 37, avšak z dôvodu obmedzeného rozsahu článku uvádzame tie, v ktorých hodnotení sa medzi hodnotiteľmi vyskytli významné rozdiely vzhľadom na príslušný typ analýzy. Výsledky v kompletnej podobe sú k dispozícii u autorov.

Tabuľka č. 2 znázorňuje zhodnotenia výsledkov výskumu aplikáciou Pearsonovho korelačného koeficientu s cieľom zisťovania sily vzťahu medzi dvoma hodnotami určitej premennej MDZT stanovenej dvojicou hodnotiteľov u toho istého jednotlivca.

Tabuľka č. 2: Objektivita MDZT vyjadrená silou vzťahu premenných MDZT

Premenné MDZT	ps	M_{prof}	M_{kar}	$symls$	ld
r	.36	.26	.48	.61	.25
p	*	*	**	**	*

Legenda

r-hodnota Pearsonovho korelačného koeficientu, *-vzťah významný na hladine $\alpha=05$, **-vzťah významný na hladine $\alpha=01$, **ps**-polychróm čierny fenomén, **M_{prof}** -ľudský obsah (človek z profilu), **M_{kar}** -ľudský obsah (človek ako karikatúra), **$symls$** -kolektívny symbol, **ld** -prírodný obsah

Hodnotu Pearsonovho korelačného koeficientu nižšiu ako 0.80 sme zaznamenali v hodnotení premennej **ps** (polychrómčierny fenomén), **M_{kar}** (človek ako karikatúra), **M_{prof}** (človek z profilu), **$symls$** (kolektívny symbol), **ld** (prírodný obsah). V hodnotení ostatných premenných bola hodnota Pearsonovho korelačného koeficientu vyššia ako 0.80.

Tabuľka č. 3 znázorňuje výsledky analýzy aplikáciou Studentovho t -testu pre dva závislé výbery vzhľadom na možnú prítomnosť odlišnosti v hodnotení určitej premennej MDZT v dvojicou hodnotiteľov.

Tabuľka č. 3: Objektivita MDZT vyjadrená rozdielom v hodnotení premenných MDZT

Premenné MDZT		<i>Fbz</i>	<i>mF</i>	<i>ps</i>	<i>M_{enf}</i>	<i>M_{kar}</i>	<i>Ld</i>	<i>absInh</i>	<i>D</i>	<i>AM</i>
Hodnotenie hodnotiteľa 1	M	38.94	3.93	.43	2.49	.63	3.44	.89	3.67	1.30
	SD	26.03	5.52	.77	4.10	.95	3.12	1.66	2.56	.87
Hodnotenie hodnotiteľa 2	M	40.07	3.60	.16	1.83	1.56	3.16	1.21	3.30	1.34
	SD	25.93	5.38	.44	3.75	2.33	2.82	1.77	2.43	.84
	t	4.35	3.18	3.07	2.69	3.9	2.14	3.25	3.04	4.35
	p	**	*	*	*	**	*	*	*	**

Legenda

M-priemerná hodnota, **SD**-štandardná odchýlka, **t**-testovacie kritérium, *-vzťah významný na hladine $\alpha=05$, **-vzťah významný na hladine $\alpha=01$, **Fbz**-farbové číslo, **mFw**-monochrómna obrazová zmena, **ps**-polychróm čierny fenomén, **M_{enf}**-ľudský obsah (celá postava), **M_{kar}**-ľudský obsah (človek ako karikatúra), **Ld**-prírodný obsah, **absInh**-schematické kresby, **D**-dynamika v kresbách, **AML**-stredná hodnota farbového indexu

Vo vzťahu k aplikácii Studentovho t-testu pre dva závislé výbery sme významný rozdiel zaznamenali v hodnotení premennej *Fbz* (farbové číslo), *mFw* (monochrómna obrazová zmena), *ps* (polychrómčierny fenomén), *M_{enf}* (človek – celá postava), *M_{kar}* (človek ako karikatúra), *Ld* (prírodný obsah), *absInh* (schematická kresba), *D* (dynamika v kresbách), *AML* (stredná hodnota farbového indexu).

Tabuľka č. 4 znázorňuje výsledky analýzy aplikáciou indexu kappa s cieľom poukázať na zhodu hodnotiteľov pri hodnotení jednotlivých premenných MDZT.

Tabuľka č. 4: Zhoda hodnotenia premenných MDZT medzi hodnotiteľmi

Premenné MDZT	<i>mFw</i> *	<i>k</i> *	<i>E</i> *	<i>Is%</i> *	<i>AML</i> *	<i>P%</i> **
κ	.58	.67	.72	.73	.65	.62

Legenda

κ-hodnota indexu kappa, *-rozdiel v hodnotení danej premennej MDZT v skupine žien, **- rozdiel v hodnotení danej premennej MDZT v skupine mužov, **mFw**-monochrómna obrazová zmena, **k**-psychické napätie, **E**-typ prežívania, **Is%**-percentuálne vyjadrenie špeciálnych obsahov, **AML**-stredná hodnota farbového indexu, **P%**-percentuálne vyjadrenie rastlinných obsahov

Hodnotu indexu kappa nižšiu ako 0.75 sme zaznamenali pri hodnotení premenných *mFw* (monochrómna obrazová zmena), *k* (indikátor psychického napätia), *E* (typ prežívania), *Is%* (percentuálne vyjadrenie špeciálnych obsahov), *AML* (stredná hodnota farbového indexu), *P%* (percentuálne vyjadrenie rastlinných obsahov).

Ako vyplýva zo vzájomného porovnania hodnotení oboch hodnotiteľov MDZT z hľadiska rôzneho typu štatistických analýz, v hodnotení niekoľkých premenných MDZT sa vyskytli rozdiely, v ktorých dôsledky nepodporujeme predpoklad nezávislosti kvantitatívneho hodnotenia MDZT na osobe psychológa ako hodnotiteľa testu.

Diskusia

V súvislosti s používaním projektívnych metód v psychodiagnostickej praxi sa i dnes používa veta vyslovená Allenom, že „žiadny test nie je lepší než psychológ, ktorý s ním

pracuje,“ (In Svoboda, 2003, 19). Naznačuje tak významný vplyv osoby psychológa ako hodnotiteľa projektívneho testu na jeho výsledky. Vo výskume sa vplyv hodnotiteľa na hodnotenie MDZT v zmysle skreslenia výsledkov preukázal. Pri vzájomnom porovnaní spôsobu kvantitatívneho hodnotenia MDZT zo strany viacerých hodnotiteľov sa vyskytli rozdiely vedúce k rôznym testovým záverom, resp. k rôznej interpretácii jednotlivých diagnostických znakov testu. Predpoklad objektivity testu v zmysle nezávislosti psychológa na kvantitatívnom hodnotení MDZT nepodporujeme. V interpretácii rozdielov v hodnotení MDZT v dvojici posudzovateľov sa zameriavame na globálny pohľad na zistenia výskumu a interpretujeme ich vo všeobecnej rovine.

Výsledky výskumu naznačujú i rozdielnu mieru postihnutia odlišností v hodnotení MDZT u posudzovateľov testu zvolenými typmi štatistickej analýzy. Rozdiel medzi výsledkami, resp. odlišnými premennými, v hodnotení ktorých sme na základe rôznych typov analýz identifikovali medzi hodnotiteľmi významné rozdiely, vychádza i z teoretickej podstaty jednotlivých štatistických analýz. Každá zvolená analýza výsledkov odpovedá na položenú otázku o miere zhody dvoch hodnotiteľov MDZT iným spôsobom. Pre výskum tieto výsledky znamenajú, že z hľadiska typov analýz skúmania otázky objektivity kvantitatívneho hodnotenia MDZT, je dôležitá ich syntéza a zohľadnenie výsledkov každej z prezentovaných typov analýz.

Analýza príčin rozdielov ukázala, že spočívali najmä v odlišnom vnímaní inštrukcií uvedených v manuáli MDZT, resp. v subjektivite hodnotiteľa MDZT. V tejto súvislosti sa javí ako dôležité zaoberať sa niekoľkými otázkami. Jednou z nich je, v dôsledku čoho vznikli odlišnosti vo vnímaní danej inštrukcie v manuáli MDZT? Medzi charakteristiky projektívnych metód patrí i určitá miera subjektivity. V používaní projektívnych techník vidia autori problém predovšetkým v nedostatku objektivity pri skórovaní (Šípek, 2000; Dunham, 1988). Konečné kroky pri práci s hrubými dátami závisia totiž výlučne na zručnosti a skúsenosti psychológa. Na základe bližšieho skúmania príčin odlišného hodnotenia MDZT zo strany hodnotiteľov sme zistili, že významným činiteľom vzniknutého nesúladu bolo odlišné vnímanie postupu v manuáli MDZT. V konečnom dôsledku môže neodôvodnený zásah do inštrukcie vyhodnocovania testu zmeniť charakter samotného testu, no najmä ohroziť diagnostický proces a tým i konečnú diagnózu jednotlivca. Nedodržanie postupu daného autorom manuálu je preto vždy na zväžení administrátora a jeho diagnostickej skúsenosti. Ako uvádza Halama (2005), dôležitým prvkom v snahe zabezpečenia objektivity testu je snaha o čo najpresnejšie stanovenie postupu administrácie testu, jeho vyhodnocovania ako i špecifických podmienok testovania. Naším cieľom je preto neustále spresňovať postup vyhodnocovania, aby došlo v čo najväčšej miere k eliminácii nejasných inštrukcií.

Ďalšou otázkou, ktorá vyvstala v dôsledku zistenia odlišného spôsobu hodnotenia MDZT, je, čo znamená rozdielne hodnotenie MDZT u toho istého jednotlivca stanovené rôznymi hodnotiteľmi pre diagnostický záver testu? I z našich skúseností z predchádzajúcej časti výskumu vyplýva, že za určitých okolností môže rozdiel v hodnotení MDZT medzi posudzovateľmi testu u toho istého jednotlivca vyústiť v rozdielne stanovenú diagnózu vo vzťahu k MDZT (Belovičová, Sollár, 2005). Aj keď v prípade prezentovaného výskumu došlo k odlišnému hodnoteniu zo strany hodnotiteľov, domnievame sa, že k skresleniu stanovenej diagnózy jednotlivca neprišlo. I z toho dôvodu, že diagnostický výstup z MDZT predstavuje len čiastkový príspevok ku konečnému záveru. Obraz osobnosti jednotlivca nestanovujeme len na základe výsledkov jedného testu, ale i aplikáciou iných – nielen testových – metód. Problémom, ku ktorému vedie zistený nesúlad medzi hodnotiteľmi, je fakt, že došlo k chybnému signovaniu jednotlivých znakov kresieb, tým pádom k narušeniu štandardného postupu testu. Ak nie je psychológ – diagnostik natoľko zručný, že dokáže eliminovať prípadné chyby na strane nesprávne vyhodnoteného testu inými diagnostickými metódami a vychádza predovšetkým z týchto testových údajov, skreslenie samotných výsledkov testu

ako aj ich interpretácie môže viesť k nesprávne stanovenému obrazu osobnosti jednotlivca. Preto v procese psychodiagnostickej činnosti odporúčame v zhode s inými autormi (Halama, 2005; Dunham, 1988; Řičan, Ženatý, 1988) najmä dostatočné skúsenosti s daným testom a pokiaľ možno supervízie odborníka v danej oblasti, pretože zručnosť v práci s projektívnymi metodikami, dostatočná prax a supervízia sú nevyhnutné pre zabezpečenie objektivity psychodiagnostickej metódy.

Záver

Zo zistení výskumu vyplýva, že kvantitatívne hodnotenie MDZT podlieha vplyvu jeho hodnotiteľa. Naše predchádzajúce výskumné zistenia (Belovičová, Sollár, 2004; 2005) však podporujú predpoklad objektivity MDZT. Osoba hodnotiteľa MDZT tak predstavuje významný element v miere objektivity danej metodiky. Tento charakter MDZT, ale i projektívnych metód ako takých, je potrebné pri ich využití v diagnostickej praxi zohľadniť. Avšak napriek tomu patria do testovej batéria psychológa. Poskytujú totiž informácie ťažšie získateľné inými metódami. Avšak i v prípade hodnotného testu platí, že jeho kvalita musí ísť ruka v ruke s kvalitou hodnotiteľa. Len ak test detailne ovládame, dokážeme z neho vytážiť bohatstvo, ktoré ponúka.

Príspevok bol riešený ako súčasť projektu CGA VII/2/2005 s názvom Psychometrické charakteristiky projektívneho testu MDZT.

Literatúra

- Bartram, D. (2006): Měníci se tvář testování. *Psychologie dnes* 2. s. 33-35.
- Belovičová, Z.; Sollár, T. (2005): Psychológ ako hodnotiteľ viacdimezióneho kresebného testu – vzťah vzájomnej ne/závislosti? Zborník príspevkov z konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2005. Brno – v tlači.
- Belovičová, Z.; Sollár, T. (2005): Objektivita kvantitatívneho hodnotenia Viacdimezióneho kresebného testu (?). In: Sarmány Schuller, I., Bratská, M. (Eds.), *Psychológia pre život alebo ako je potrebná metanoia*. Pelikán, Bratislava. 391-394.
- Bloch, R. (1971): *Der Mehrdimensionale Zeichentest*. Hans Huber, Bern.
- De Wever, B.; Schellens, T.; Valcke, M.; Van Keer, H. (2006): Content analysis schemes to analyze transcripts of online asynchronous discussion groups: A review. *Computers & Education* 46, s. 6-28. Databáza ScienceDirect. 2006/ 13.1.2006.
- Dunham, P. (1988): *Research Methods in Psychology*. Harper & Row Publishers, Inc., New York.
- Gawlik, K. (1994): Blochův vícedimeziónební kresební test MDZT. *Psychoprof, Nové Zámky*.
- Gurevič, K. (1981): *Psychologická diagnostika. Psychodiagnostické a didaktické testy*, Bratislava.
- Halama, P. (2005): *Princípy psychologickéj diagnostiky*. Typi Universitatis Tyrnaviensis, Trnava.
- Hendl, J. (2004): *Přehled statistických metod zpracování dat*. Portál, Praha.
- Maršalová, L. (1978): *Metodologické základy psychologického výskumu. Psychodiagnostické a didaktické texty*, Bratislava.
- Mikušková, E.; Sollár, T. (2005): Konštruktívna validita vulgárnych odpovedí vo Viacdimeziónebnom kresebnom teste. Zborník príspevkov z konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2005. Brno – v tlači.
- Řičan, P., Ženatý, J. (1988): *K teorii a praxi projektívnych technik. Psychodiagnostické a didaktické testy*, Bratislava.

- Shaugnessy, J., Zechmeister, E. (1997): *Research Methods in Psychology*. Rutledge, Shaw&Wetherill, Inc., Palatino.
- Sollár, T.; Ritomský, A. (2002): *Aplikácie štatistiky v sociálnom výskume*. PF UKF, Nitra.
- Svoboda, M. (2003): *Perspektivy psychodiagnostiky v ďalších desiatich*. *Psychologie dnes* 5. s. 1-3.
- Šípek, J. (2000): *Projektivní metody*. IVS nakladatelství, Praha.
- Urbánek, T. (2002): *Základy psychometrie*. Masarykova univerzita, Brno.
- Vonkomer, J. (1990): *Psychologická diagnostika v škole*. *Psychodiagnostické a didaktické testy*, Bratislava.

Abstract

Role of psychologist in diagnostic assessment and the extent of his/her influence during administration, evaluation and interpretation of diagnostic methods is very important issue, especially in the case of projective methods. When a test requires subjective evaluation and categorization from psychologist – which is the case of Multidimensional drawing test, it is necessary to investigate an agreement between its evaluators. We examined agreement of the evaluating of MDZT through comparison classifications of psychologists with different level of theoretical and practical knowledge of MDZT, from clinical practice and academic research. We found out some differences that support our assumption that psychologist is a significant element in the issue of objectivity in evaluation of MDZT.

MORÁLKA A PSYCHOLÓGIA – LIMITY KOHLBERGOVHO PRÍSTUPU A NEO-KOHLBERGOVCI

Jana BENEDIKOVIČOVÁ
expsbene@savba.sk

Morálka je predmetom skúmania etiky a predstavuje kultúrne podmienený súbor noriem a pravidiel, ktoré sa premietajú do myslenia a konania. Je to sústava regulátorov konania človeka vo všetkých sférach jeho spoločenského života. Predstavuje tiež vedomie o určitom ideáli v kategórii dobra a zla. V. Gluchman (1996) považuje morálnosť za vlastnosť jednotlivca, ktorá ho predikuje konať podľa vlastného svedomia tak, aby jeho konanie neubližovalo iným a aby pozitívne dôsledky jeho konania prevyšovali negatívne. V tom zmysle možno svedomie chápať ako zvnútornenie pôvodne vonkajších noriem.

Lawrence Kohlberg

Neopomínajúc zásluhy J. Piageta môžeme povedať, že medzi prvými sa v psychológii problematike morálky venoval L. Kohlberg. Nadväzoval na Piagetovu teóriu a v 60. rokoch ju naďalej rozpracovával. Podobne ako J. Piaget dával deťom analyzovať rôzne činy, ktoré sa vzťahovali k morálnym hodnotám a obsahovali morálne dilemy. „Pracoval“ tiež s dospelými ľuďmi, ktorým predkladal príbehy s morálnymi dilemami a analýzou ich názorov na riešenie dilem vypracoval teóriu morálneho vývinu. Došiel k záveru o existencii troch štádií morálneho vývinu. V každom z nich rozoznáva ďalšie dve podštádiá. *Predkonvenčná úroveň* obsahuje heteronómne štádium (zameranie na poslušnosť, alebo neposlušnosť dospelého a výsledkom je odmena, alebo trest) a štádium naivného inštrumentálneho hedonizmu (konformita, kvôli prospechu z takéhoto konania). *Konvenčná úroveň* v sebe zahŕňa splnenie sociálneho očakávania a to na úrovni morálky „dobrého dieťaťa“ (dieťa koná tak, ako sa od dobrého dieťaťa očakáva, dôraz sa kladie na udržanie dobrých vzťahov) a na úrovni nazvanej morálka svedomia a autority (dieťa koná podľa sociálnych noriem preto, aby predišlo kritike a pocitom viny). *Postkonvenčná úroveň* predpokladá, že jedinec vedome prijíma princípy, podľa ktorých činy hodnotí. Nižšie štádium tejto úrovne tvorí morálka ako forma spoločenskej zmluvy (akceptácia toho, že existujú určité princípy spravodlivosti a zákony, ktorých dodržiavanie je nutné kvôli spoločenskému nažívaniu) a v najvyššom štádiu je morálka chápaná ako súbor pravidiel a noriem vyplývajúcich z univerzálnych etických princíпов (morálka ako univerzálny princíp).

L. Kohlberg a Neo-kohlbergovci

L.Kohlbergove závery veľa znamenali a znamenajú v psychológii morálky, avšak vyčítajú sa im viaceré nedostatky. L. Kohlberg si uvedomoval niektoré obmedzenia a časti svojej teórie v neskorších štúdiách modifikoval (pozri Kohlberg, 1984, 1986). Preformuloval definíciu štádií morálneho vývinu a metódu spôsobu priradenia jedinca do konkrétneho štádia; zameranie na vývin morálneho usudzovania posunul smerom do praxe do vyvodenia dôsledkov na morálnu edukáciu.

V sedemdesiatych rokoch sa na univerzite v Minnesote začala koncentrovať skupina vedcov, zaoberajúcich sa psychológiou morálky. Vychádzali z analýzy toho, čo bolo v tejto oblasti doposiaľ vytvorené. Analyzovali dielo L. Kohlberga a tiež sumarizovali, analyzovali a hodnotili kritické námietky voči jeho prístupu. Systematicky rozanalyzované ich môžeme nájsť v jednej zo základných publikácií Neo-kohlbergovského prístupu – ktorý sa týmto spôsobom začal utvárať (Rest, Narvaez, Bebeau, Thoma, 1999).

Morálne usudzovanie ako jediný komponent morálneho vývinu

Jednou z najzávažnejších výčítok je, že Kohlbergových šesť štádií morálneho vývinu je vytvorených podľa ohodnotenia *morálneho usudzovania* jedinca. Kohlbergova teória nezahŕňa celý komplex procesov, ktoré významne ovplyvňujú výsledné konanie. Morálne usudzovanie má výpovednú hodnotu len o tom, ako jednotlivec o probléme (morálnej dileme) uvažuje, nevypovedá o tom, aké bude jeho konanie. L. Kohlberg rozdelil morálku do kategórií usudzovania o spravodlivosti, usudzovania o individuálnej zodpovednosti a usudzovania o vonkajšom správaní. Stále však narába s konceptom *morálneho usudzovania*. C. Gilliganová v tomto kontexte vyčíta Kohlbergovi, že jeho teória je natoľko racionálna, že postráda „srdce“ morálky (Gilligan, 2001).

Neo-kohlbergovský prístup považuje morálne usudzovanie za dôležitý komponent, avšak nepovažuje ho za vypovedajúci o mravnom konaní; rozhodne je však dôležitým a má určitú výpovednú hodnotu. Za základnú funkciu morálneho usudzovania sa považuje poskytnutie základnej orientácie v tom, ako jedinec usudzuje o morálnych problémoch. Tvorí jeden z komponentov, ovplyvňujúcich výsledné konanie.

Potreba redefinície vývinových štádií

Pri popise morálky a morálneho usudzovania existujú rôzne stupne abstrakcie. Kohlbergove štádia sú považované za vysoko abstraktný prístup k morálnemu vývinu. Neo-kohlbergovci tvrdia, že sa dajú prirovnávať k veľkým vývojovým epochám ako doba kamenná, bronzová, stredovek, priemyselný vek a informačný vek. V novom prístupe vychádzajú síce z Kohlbergových štádií, snažia sa však preformulovať šesť abstraktných štádií morálneho vývinu do troch základných schém, ktoré majú aj aplikačný dosah. Tieto tri schémy sú menej diferencujúce ako Kohlbergových šesť štádií. Ich existencia je však empiricky podložená dlhodobým Neo-kohlbergovským výskumom. Schéma umožňuje priblížiť a popísať vývinový aspekt morálneho usudzovania.

Zdôrazňovanie spravodlivosti

L. Kohlberg považoval spočiatku šesť štádií aplikovateľných na všetky typy morálnych problémov; v diskusii s C. Gilliganovou (2001) však prehodnotil svoje stanovisko. V neskorších prácach (L. Kohlberg, 1984) priznal, že jeho štádia sú limitované na „morálku spravodlivosti“ a nezahŕňajú špecifické vzťahy v rodine a medzi priateľmi. Neskôr sa L. Kohlberg pokúsil redefinovať posledné štádium a zahrnul do neho aj princíp zhovievavosti. Tento posun bol iniciovaný snahou rozšíriť priestor morálky, zahrnutý v šiestich štádiách. Napriek tomuto posunu Kohlbergova klasifikácia štádií morálneho vývinu neobsahuje celé spektrum morálnych problémov, ktoré by teória, nároková si na kompletnosť zahŕňať mala (pozri: Habermas, 1990, Blasi, 1990, Puka, 1990).

Neo-kohlbergovci predpokladajú, že hoci morálka spravodlivosti tvorí jednu veľkú časť v otázke prístupu k mravnému konaniu, nezachytáva celé spektrum morálnych problémov. Zároveň nepovažujú *morálku spravodlivosti* a *morálku starostlivosti* (Gilligan, 2001) za dve nezávislé cesty v skúmaní mravného konania, ale za cestu k pochopeniu celého spektra morálneho uvažovania a konania.

Mohutným prínosom Neokohlbergovského prístupu je rozlíšenie makromorálky a mikromorálky. *Makromorálka* sa zameriava na formálnu štruktúru spoločnosti (právo, poriadok, povinnosti, všeobecné princípy), kým *mikromorálka* sa zameriava na interpersonálny kontakt v každodennom živote. Oba druhy morálky sú nevyhnutné pre fungovanie spoločnosti. Kým mikromorálka je nevyhnutná v každodennom kontakte

a v medziľudských vzťahoch, na fungovanie spoločnosti je nevyhnutné dodržiavanie určitých princípov, obsiahnutých v makromorálke¹.

Limity hypotetických dilem

Jedna z mnohých výčitiek Kohlbergovmu výskumu je skutočnosť, že morálne dilemy, pomocou ktorých skúmal morálne usudzovanie, nezahŕňajú úplný rozsah morálnej domény. Mnoho výskumníkov analyzovalo morálne dilemy a zistili, že sa tu dajú nájsť aj zanedbané domény morálnej sféry (pozri Eisenberg, 1986, Krebs, Vermeulen, Carpendale, Denton, 1991). Implikácie z týchto kritik a analýz sú však čiastkové, neprinášajú ucelenú alternatívu. Pretože zhodnotenie neadekvátnosti Kohlbergových morálnych dilem, je úloha rozhodne ľahšia ako vytvorenie alternatívnej metodiky.

Neo-kohlbergovský prístup súhlasí s tvrdeniami o neúplnosti Kohlbergových morálnych dilem. Na ohodnotenie morálneho usudzovania vytvorili *Defining Issue Test (DIT)*, ktorý sa v súčasnosti používa vo viac ako 40 krajinách sveta, každý rok pribudne 150 štúdií, používajúcich DIT.

Problém vývinových štádií

L. Kohlberg striktnie presadzoval koncept vývinových štádií. Morálny vývin smeruje k dokonalosti a ak jedinec dospeje do určitého štádia, nezvykne sa vracat' do vývinovo nižšieho štádia. Prelínanie jednotlivých štádií sa nepredpokladá. Takéto chápanie vývinu morálneho usudzovania je nahradené novým prístupom, ktorý predpokladá existenciu *schém*, namiesto štádií morálneho vývinu.

Neo-kohlbergovský prístup spočíva v tom, že morálna dilema zapadá do určitej kognitívnej schémy. Ak dokážem vidieť okolnosti morálnej dilemy v zmysle dôrazu na univerzálny morálny princíp a všeobecné dobro, znamená to, že v riešení dilem budem vykazovať príklon k postkonvenčnej schéme morálneho usudzovania. Táto schéma sa "aktivuje" v kontakte s morálnou dilemou.

Ak sa jedinec nachádza v postkonvenčnej schéme morálneho usudzovania, vývinovo nižšie schémy (schéma osobného záujmu, schéma dodržiavania sociálnych noriem) sú pre neho zrozumiteľné, avšak nezadajú sa mu vhodným riešením pre danú situáciu. V situácii morálnej dilemy sa aktivuje najvyššia schéma, zo schém, ktorými jedinec prešiel.

Naopak, ak je pre jedinca charakteristická schéma osobného záujmu, dve vyššie schémy sú pre neho nezrozumiteľné a nezapadajú do jeho kognitívnych schém.

Problém zbierania údajov

Ďalší bod rozsiahlej kritiky L. Kohlberga je jeho spoľahnutie sa na čisto verbálnu metódu ohodnotenia morálneho usudzovania. L. Kohlberg pracoval s presvedčením, že verbálna produkcia v interview môže byť považovaná za priamy indikátor kognitívnych procesov. Úloha psychológa je požiadať probanda, aby sa vyjadril o tom, ako by problém riešil. Následne zhodnotí jeho mentálne procesy, ohodnotí túto výpoveď a priradí ju do jedného zo šiestich štádií vývinu morálneho usudzovania.

Už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia mnoho psychológov poukazovalo na limity verbálneho vyjadrenia ako spoľahlivej metódy ohodnotenia kognitívnej štruktúry jedinca (pozri Bruner, 1964). Veľký dôraz sa totiž kladie na implicitné procesy, ktoré vplývajú na rozhodovanie.

¹ Typický pre adolescenciu je proces, v ktorom si mladý človek začne uvedomovať, že existuje ešte niečo, čo stojí za osobným interpersonálnym kontaktom a každodennou interakciou, že existuje systém v spoločnosti, (makro úroveň morálky), ktorý zahŕňa širšiu perspektívu ako len „face-to-face“ kontakt.

Neo-kohlbergovský prístup tvrdí, že údaje získané z interview nepodávajú priamu výpoveď o morálnom myslení a nepodávajú priamu výpoveď o spôsobe vytvárania morálneho úsudku. Nedá sa však povedať, že údaje, získané z interview nemajú hodnotu. Majú veľký význam zvlášť vo fáze formovania predpokladov a vytvárania hypotéz.

Neo-kohlbergovci dlhé roky analyzovali kritiku, s ktorou odborníci pristupovali k teórii L. Kohlberga a identifikovali niektoré elementy v Kohlbergovom prístupe, ktoré vyžadujú úpravu a zmenu. V nasledujúcej časti sa pokúsime priblížiť Neo-kohlbergovský prístup k morálnemu vývinu jednotlivca.

Prehľad Neo-kohlbergovského prístupu

V úvode predstavovania Neo-kohlbergovského prístupu poukážeme na jadrové myšlienky, ktoré pramenia z teórie L. Kohlberga, ako ich popisuje jedna z kľúčových publikácií Neo-kohlbergovského prístupu (Rest, Narvaez, Bebeau, Thoma, 1999). Sú to:

Význam kognície.

L. Kohlberg tvrdil, že vyvíjajúce sa dieťa je ako filozof (Kohlberg, 1968). Snaží sa vytvoriť si zmysel sociálneho zážitku, vnáša si určitý poriadok do sociálnych kontaktov a zážitkov, pomocou ktorého sa dokáže lepšie orientovať v spoločenskom priestore. L. Kohlberg zdôrazňuje, že nevyhnutnosťou je pochopiť, ako si jedinec tento zmysel sveta vytvára.

Individuálna konštrukcia morálnej epistemológie.

L. Kohlberg predpokladal, že základné kategórie morálky (ako spravodlivosť, právo, sociálny poriadok, povinnosť) si jednotlivec buduje sám. Obsah týchto pojmov nie je pasívne prebratý zo spoločnosti, ale jednotlivec si sám vytvára význam týchto pojmov.

Vývin.

Podľa L. Kohlberga sa vývin morálneho myslenia pohybuje od jednoduchších schém k zložitejším konštruktom, ktoré predstavujú vyšší stupeň morálneho myslenia.

Posun od konvenčného myslenia k postkonvenčnému.

L. Kohlberg predpokladal, že jeden z najvýznamnejších vývinových krokov v adolescencii je uvedenie si toho, ako v ľudskom kontakte figuruje právo, poriadok, zákony, pravidlá, normy a inštitúcie, teda uvedenie si určitého systému v spoločnosti. Popísal vývin v zmysle konvenčného morálneho myslenia (morálka dodržiavania sociálnych noriem, ako pravidiel, ktoré udržujú chod spoločnosti) a posunu k postkonvenčnému morálnemu mysleniu (morálka, v ktorej normy, pravidlá a právo slúži všeobecnému dobru a ich dodržiavanie je nevyhnutné kvôli vyššiemu princípu).

Jedným zo základných stavebných kameňov Neo-kohlbergovského prístupu je Kohlbergova diferenciacia konvenčného a postkonvenčného štádia morálneho vývinu. Neo-kohlbergovský prístup nepracuje so šiestimi štádiami morálneho vývinu, používa tri schémy vývinu morálneho usudzovania. Sú nimi *schéma osobného záujmu*, *schéma dodržiavania noriem* a *postkonvenčná schéma*. Kľúčovým je posun z konvenčnej do postkonvenčnej schémy morálneho usudzovania a metodika, ktorú používajú na ohodnotenie morálneho usudzovania vyjadruje, do akej miery sa morálne usudzovanie jedinca približuje k postkonvenčnému štádiu.

V rámci konvenčnej schémy (schéma dodržiavania noriem) sa za morálne pokladá to, čo je v súlade s normami a sociálnym poriadkom spoločnosti. Rekonštrukcia konvenčnej

schémy morálneho usudzovania obsahuje rôzne prvky, pomocou ktorých môže byť charakterizovaná. Neznamená to, že sa u jednej skúmanej osoby stretne s celou škálou spôsobov prejavu konvenčnej schémy morálneho usudzovania. Postkonvenčná schéma vo svojej dokonalej forme predstavuje utopický idealizmus. Právo a poriadok sú postavené na logicky konzistentných, všeobecne prijateľných ideáloch, ktoré sú otvorené diskusii. Zároveň sa akceptuje nadradenosť morálnych kritérií.

Treba tiež pripomenúť, že existuje pozitívny aspekt schémy dodržiavania noriem a dospenie do tohto štádia sa nepovažuje za neúspech, hoci je vývojovo nižšou schémou.

Štvorkomponentový model mravného konania

L. Kohlberg, tak ako aj J. Piaget kládli veľký dôraz na to, ako jedinec usudzuje o probléme. Tento fenomén má však slabú výpovednú hodnotu o tom, ako v konkrétnej situácii bude konať. V súčasnosti sa mravné konanie chápe omnoho komplexnejšie a morálne usudzovanie je považované len za jeden z komponentov mravného konania.

Neo-kohlbergovci sa od sedemdesiatych rokov minulého storočia zaoberali tým, ktoré ďalšie komponenty môžu byť dôležité v snahe zachytiť mravné konanie jedinca. Od začiatku výskumu bolo zrejme, že jedným z najdôležitejších komponentov je morálne usudzovanie, ktoré však L. Kohlberg precenil. Analýzou štúdií v oblasti morálnej psychológie a tiež analýzou kritiky práce L. Kohlberga vytvárali dlhé roky model, ktorý by najlepšie popisoval zložky, ktoré vplyvajú na mravné konanie jedinca (pozri Narvaez, Rest, 1995, Rest, 1983, Thoma, 1994). Tak vytvorili *štvorkomponentový model mravného konania*.

Základnou ideou štvorkomponentového modelu je, že existujú štyri zvnútornené obsahy prežívania, na báze ktorých vzniká pozorovateľné správanie. Tieto procesy predstavuje:

1. Morálna senzitivita (schopnosť interpretovať situáciu s dôrazom na citlivosť na morálny problém)
2. Morálne usudzovanie (zhodnotenie situácie z hľadiska spravodlivosti)
3. Morálna motivácia (stupeň záväzku v realizácii mravného konania)
4. Morálny charakter (vlastnosti, vedúce k aplikovaniu morálneho presvedčenia)

Štvorkomponentový model sa aplikuje do edukačnej praxe a výsledky sa podľa Neo-kohlbergovcov ukazujú ako priaznivé vo výchove k morálnym hodnotám (Bebeau, 1994).

Neo-kohlbergovský prístup sa javí ako komplexný pohľad na mravné konanie jedinca. I keď sa vyvíja už mnoho rokov a existuje celý rad renomovaných odborníkov, ktorí mu venovali svoj vedecký potenciál, neustále sa vynárajú nové otázky, ktoré prispievajú k dôkladnosti rozpracovania tejto teórie a ako nutnosť vystupuje snaha metodologicky zachytiť každý zo štyroch komponentov, ktoré vplyvajú na mravné konanie jedinca.

Literatúra

- Blasi A. (1990). "How should psychologists define morality?" In T. Wren (Ed.), *The moral domain* (pp. 38-70). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bruner J. S. (1964). "The course of cognitive growth". *American Psychologist*, 19, 1-14.
- Eisenberg N. (1986). *Altruistic emotion, cognition and behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gilligan C. (2001). *Jiným hlasem. O rozdiľnej psychológii mužů a žen*. Praha. Portál..
- Gluchman, V. (1996). *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*. Bratislava, PVT a.s., divízia Prešov.

- Habermas J. (1990). "Justice and solidarity". In T. Wren (Ed.), *The moral domain* (pp. 224-251). Cambridge, MA: MIT Press.
- Kohlberg L. (1984). *Essays on moral development: The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages* (Vol. 2). San Francisco: Harper & Row.
- Kohlberg L. (1986). "A current statement on some theoretical issues". In S. Modgil & C. Modgil, (Eds.), *Lawrence Kohlberg: Consensus and controversy* (pp. 485-546). Philadelphia: Falmer.
- Krebs D., Vermeulen S., Carpendale J., & Denton K. (1991). "Structural and situational influences on moral judgment: The interaction between stage and dilemma". In W. Kurtines & J. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development*, (Vol. 2, pp. 139-170). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Puka B. (1990). "The majesty and mystery of Kohlberg's Stage 6". In T. Wren (Ed.), *The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences* (pp 182-223). Cambridge, MA: NUT Press.
- Rest, J., Narvaez, D., Bebeau, M., Thoma, S.J. (1999). *Postconventional moral thinking, A neo-kohlbergian Approach*, Lawrence Erlbaum Associates, publishers 1999 Mahwah, New Jersey London.

VPLYV NARUŠENIA OSOBNÉJ ZÓNY, AKO STRESORA NA VÝKON V PAMÄŤOVÝCH A POZORNOSTNÝCH ÚLOHÁCH

Igor BREZINA

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Otázkou vzdialenosti ľudí pri komunikácii a otázkami osobného priestoru človeka sa zaoberá *proxemika*. Naznačuje vzťah medzi komunikujúcimi, vzťah človeka k prostrediu, stupeň oficiálnosti, dôvernosti, alebo intimity medzi komunikantmi. Proxemika sa charakterizuje ako osobná zóna, ktorá obklopuje každého človeka. Každý z nás má niekoľko takýchto zón; v závislosti od vzťahu k človeku, s ktorým komunikuje, sa priestor okolo neho znižuje úmerne s pribúdajúcou dôvernosťou, alebo intimitou. E.T.Hall (1976) rozlíšil základné druhy zón, ide o štyri druhy vzdialeností medzi komunikujúcimi: intímna, osobná, sociálna a oficiálna. Intímna vzdialenosť sa pohybuje v hraniciach od 0 do 45 cm. Osobná vzdialenosť je v medziach od 45 do 120 cm, sociálna vzdialenosť je od 1,2 do 3,6 m a nakoniec oficiálna vzdialenosť je nad 3,6 m. Treba však podotknúť, že rozsah jednotlivých zón sa kulturálne, ale aj individuálne líšia, tzn. v individualistických kultúrach sú tieto vzdialenosti väčšie, zatiaľ čo v kolektivistických, kam patria aj Slováci, sú menšie. Proxemika má veľmi silný vplyv na ľudskú psychiku. Pri narušení osobného priestoru človek prejavuje nepokoj, cíti sa byť ohrozený, čo dokumentuje Škvareninová (1995) vo svojom výskume reakcií ľudí, ktorým bol narušený osobný priestor.

Stresory, okrem iného, predstavujú pre organizmus výzvu, alebo hrozbu, zvyšujú jeho aktivovanosť, teda úroveň nabudenosti ktorá vyčerpávajú zdroje organizmu (Bourne, Yaroush, 2003).

Vo všeobecnosti sa teórie o strese zaoberajú jeho dopadom na poznávanie a ľudský výkon z hľadiska početných psychických a biologických procesov.

Nepopierateľnú úlohu pri vplyve stresu na výkon zohráva aktivácia (nabudenosť, „arousal“) organizmu. Rovnako, ako samotná aktivovanosť organizmu, aj stres môže mať na výkon pozitívny aj negatívny dopad, čo závisí od intenzity stresora, momentálnej úrovne nabudenosti v dobe, keď pôsobí stresor, typu úlohy, ktorá je v stresovej situácii riešená, zručností jedinca a iných premenných. Výskumne sa dokázalo, že mierny stres pri suboptimálnej úrovni nabudenosti zlepšil výkon (Spielberger, 1972). Výnimočnou vlastnosťou stresu je, že môže vyvolať vysokú hladinu nabudenosti, ktorá je zriedka pozorovaná za bežných okolností. Preto môže stres vyvolať často úroveň aktivovanosti ďaleko za hranicu optima pre výkon v akejkoľvek oblasti, dôsledkom čoho je výsledný výkon zhoršený. Jediniec môže zvýšiť svoj výkon v takejto situácii tak, že mobilizuje sily a zvýši svoje snaženie. Vo všeobecnosti však platí, že pri určitom vysokom stupni stres výkon zhoršuje. Pod tlakom okolností, časovou naliehavosťou, alebo ak je človek vystavený pozorovaniu a hodnoteniu druhých, často zlyháva (Bourne, Yaroush, 2003). Vplyv stresu na výkon kvalitatívne vyjadruje Yerkes-Dodsonov zákon. Predstavuje závislosť nabudenie a výkonu a má tvar obrátenej U-krivky. Podľa tohto zákona je výkon v akejkoľvek úlohe najlepší pri určitej strednej hladine nabudenie a klesá, keď je nabudenosť organizmu príliš nízka, alebo príliš vysoká (Yerkes-Dodson, 1908 in Bourne, Yaroush, 2003). Aj tento zákon má však svoje obmedzenia a vo viacerých experimentoch sa nepotvrdila jeho platnosť. Napríklad Hockey (1997) predpokladal, že každý stresor má svojský dopad na kogníciu a výkon, čo sťažuje zavedenie zjednocujúcej platnej teórie. Dá sa však povedať, že Yerkes-Dodsonov zákon sa vzťahuje najmä na meranie „šikovnosti výkonu“, napr. rýchlosti odpovede (Bourne, Yaroush, 2003). Nabudenosť ovplyvňuje výkon jednoducho tým, že aktivuje systémy potrebné na

odpoveď. Nabudený organizmus je organizmus pripravený na konanie. To, či budú dané aktivované systémy pripravené na odpoveď relevantné a vhodné na danú úlohu, alebo nie, záleží na tom, či aktivovanosť uľahčuje, alebo prekáža výkonu. Lovallova alternatívna teória spája nabudenosť s motiváciou. Čím viac je organizmus nabudený, tým viac je motivovaný pre dobrý výkon. Táto teória zodpovedá hornej časti krivky Yerkes-Dodsonovmu zákona, ale potrebuje doplniť o inhibičné procesy, ktoré by zodpovedali stavu, keď je organizmus príliš motivovaný na dobrý výkon. Aj napriek tomu, že medzi motiváciou a aktiváciou organizmu môže byť silné spojenie, existuje viacero dôkazov potvrdzujúcich ich samostatné fungovanie (Beilock, S.L., Carr, T.H., 2001 ai.) poukázali na fakt, že jedinec je schopný eliminovať pravdepodobný degradujúci dopad nad optimálnej aktivovanosti práve vynaložením „extra snahy“. Nadmerná snaha je jasne vecou motivácie, čo v tomto prípade znamená, že motivácia je v antagonistickom vzťahu s nabudenosťou o kontrolu nad správaním (Bourne, Yaroush, 2003).

Novším trendom pri výskume vplyvu stresu na výkon je oblasť pozornostných polí, resp. rozmiestnenia „zásob“ pozornosti. Už Carvin a Scheier v roku 1981 (in Chu-Min, L., Masters, R.S.W., 2002) vyslovili svoju teóriu o tom, že stres spôsobí presmerovanie pozornosti jednotlivca od aktuálnej úlohy na seba, resp. úlohy sa netýkajúcich informácií, pričom táto seba-zameraná pozornosť sa zvyšuje akýmkoľvek predmetom, ktorý jedincovi pripomína seba (napr. zrkadlo). Baumeister (1984, in Masters; Chu-Min, L., Masters, R.S.W.; 2002) rozšíril tento pohľad o tvrdenie, že stres vyvoláva túžbu po dobrom výkone a aktér sa zameria na vlastné procesy výkonu v záujme kontroly uskutočnenia úlohy, no táto kontrola zároveň narušuje automaticitu výkonu. Chu-Min, L., Masters, R.S.W. (2002) rozšírili a upravili túto teóriu: stres ovplyvňuje výkon prostredníctvom procesu, v ktorom úzkosť spôsobuje vedomú reinvestíciu explicitnej vedomosti (mechanizmus zručnosti potrebnej na výkon) na kontrolu realizácie zručnosti pričom paradoxne narúša automaticitu výkonu. Čím explicitnejšia je táto vedomosť, tým skôr je tendencia výkonu k zlyhaniu.

Rôzne stresory však ovplyvňujú kognitívne procesy a následne výkon. Koncept *stresových štádií (stavov)* vysvetľuje ako rôzne formy stresových okolností ovplyvňujú ľudský výkon. Stres v iničiálnom štádiu vytvára stav zľahčenia (state of facilitation) (Bourne, Yaroush, 2003). Chappelov (1989) skúmal chyby posádky lietadla a zistil, že kognitívne chyby sú často spojené buď s nedostatkovou aktiváciou, alebo s nadmernou úrovňou aktivácie. Výkon sa zlepšoval s narastajúcim stresom v prostredí a v určitom bode dosiahol spolu s výkonom optimálny stav (Chappelov in Bourne, Yaroush, 2003). Výkon môže byť udržaný aj v extrémnom stave stresu, ak je jedinec schopný vyvinúť vyššiu hladinu motivácie, nazývanú aj stav záťaže (state of strain), alebo mobilizácia. Mobilizáciou mentálneho snaženia sa v rámci analýzy pozornosti zaoberal Kahneman (1973) a jeho výsledky boli podporené empiricky napríklad Hockeyom (1997). Ak hladina stresu stúpa ešte vyššie, výkon dosiahne štádium degradácie a jedinec už nie je schopný adekvátne reagovať. Extrémny stres produkuje výrazný pokles výkonu a vedie k stavu nazvanému „choking“, alebo v horšom prípade k panike. Tieto kvantitatívne unikátne stavy nie sú obsiahnuté v Yerkes-Dodsonovom zákone (Bourne, Yaroush, 2003).

Beilock a Carr (2001) sú autormi ďalšieho výskumu potvrdzujúceho ničivé dôsledky prílišného stresu na výkon. Prvá skupina bola popri golfovom tréningu triafania sa do jamiek vystavená snímaniu kamerou stojacou priamo pred nimi a s inštrukciou, že videozáznam bude hodnotený profesionálnymi golfistami. Táto podmienka slúžila na to, aby si probandi zvykli byť v centre pozornosti a byť hodnotení, čo prehlbovalo ich rozpačitosť a zvyšovalo ich pozornosť na vlastný výkon pod starostlivým seba-sledovaním. Druhá skupina bola počas tréningu vystavená distrakčnému stresu v podobe audio pásky, z ktorej mali opakovať slovo „cognition“ vždy, keď ho počuli. Tak sa mali adaptovať na rozptyľovanie počas triafania sa

do jamky. Tretia skupina absolvovala tréning bez rušivých elementov. Po dokonalom natrénovaní a zlepšení výkonu v triafaní podstúpili testy v ľahko a ťažko stresových podmienkach. V teste s ľahkou záťažou všetky skupiny obstáli rovnako dobre. Avšak v podmienkach ťažkej záťaže, keď mal byť najlepší výkon ohodnotený veľkou sumou peňazí, prvá a druhá („distrakčná“) skupina dosiahli signifikantne nižší výkon než tretia („sebamonitorujúca skupina“), ktorá dosiahla dokonca lepší výkon, ako počas tréningovej časti experimentu. Experiment potvrdil, že ľudia pod tlakom sú viac stresovaní, úzkostní, aktivovaní a viac zameraní na svoj výkon. Následne sa snažia vyvinúť väčšiu vedomú kontrolu nad vlastnými činmi radšej, než by výkon nechali implicitne viesť svojimi zručnosťami. Golfisti v seba monitorovacej skupine boli ochránení pred panikou - „choking“, lebo počas tréningu sa adaptovali na vplyv uvedomovania si samých seba a boli schopní sa spoľahnúť na implicitné procesy, ktoré viedli ich výkon a tiež zamerali pozornosť na úlohu a nie na sebahodnotenie. Boli teda schopní „ísť s prúdom“. Bez spomínaného tréningu by to však nebolo možné a stav „choking“ je možný dôsledok intenzívneho sociálneho tlaku a iných stresorov (Bourne, Yaroush, 2003).

Je zjavné, že akútny stres má významný dopad na pozornosť a percepciu. Tieto dôsledky sú však veľmi nepredvídateľné, závislé na kvalitatívnych vlastnostiach stresoru. Rôzne stresory majú rôzny dopad na výkon; môžu spôsobiť zmenu v pozornosti, alebo neschopnosť potlačiť irelevantné stimuly, ako aj zlyhanie pozornosti, alebo jej zúženie v rámci danej úlohy. Už Easterbrook (1959) predpokladal, že stres, úzkosť a vysoká nabudenosť môžu zúžiť rozpätie využívaných podnetov v prostredí a spôsobiť neefektívne vnímanie priestoru. Na tento predpoklad nadviazal Cowan (1999) v teoretickej analýze pracovnej pamäti. Cowan jasne rozlišuje medzi procesmi pozornosti, ktoré sú podľa neho limitované kapacitou, a pracovnou pamäťou (aktivovaná časť DDP), ktorá je obmedzená časovo. Rovnako ako Easterbrook, Cowan sa nazdáva, že stres vplýva na pozornosť tak, že limituje jej priestor, alebo obsah. Ľudia pod stresom spracúvajú a venujú sa oveľa menšiemu počtu informácií, z celkového množstva, ktoré majú možnosť vnímať. V prípade pamäti, stres naopak znižuje jej časové rozpätie. Po Easterbrookovej publikácii bolo uskutočnených viacero demonštrácií pozornostného deficitu pod stresom, ktoré potvrdili jeho platnosť (Bourne, Yaroush, 2003, a i.).

Na základe týchto teoretických poznatkov sme pri našej štúdií vychádzali z predpokladu, že:

czuia osoba prítomná v osobnej zóne probandov zapríčiní zhoršenie ich výkonov pri pozornostných a pamäťových výkonoch

a túto hypotézu sme sa pokúsili experimentálne overiť. Aj napriek vyššie spomínaným, takmer všeobecným informáciám, dospeli sme k dosť rozporuplným zisteniam:

VÝBER A METÓDY

Nami pozorovaný výber tvorilo celkom 36 probandov.

Experimentálnu skupinu tvorilo 18 probandov, z toho deväť mužov a deväť žien, s priemerným vekom 20 rokov. Všetci boli vysokoškolskí študenti STU v Bratislave.

Kontrolnú skupinu, ktorá riešila úlohu bez pôsobenia premennej, tvorilo 18 probandov, z toho osem mužov a desať žien s priemerným vekom 19,5 roka. Všetci boli vysokoškolskí študenti STU v Bratislave

Kontrolná a experimentálna skupina bola zrovnocenená vekom, rovnakým počtom probandov, takmer identickým zastúpením oboch pohlaví a náhodným výberom do nich.

Pri experimente sme aplikovali program Neurop 2, SET 66, ktorý diagnostikuje o.i. aj laterálnu preferenciu. V danej úlohe má proband v poradí hľadať čísla od 1 do 66, pričom čísla sú náhodne rozmiestnené po celej ploche monitora a nachádzajú sa medzi nimi i prázdne polia. Ako sa uvádza v literatúre (Gaal, 1997 a i.) takáto hľadacia úloha vyžaduje určitú zameranosť pozornosti (ako v podstate každá výkonová úloha), a postihuje informáciu o krátkodobej pamäti jej základnej fyziologickej úrovni – Broadbentovej teórie filtra.

(Okrem uvedeného testu sme pilotne zakomponovali do experimentu aj pamäťový test ITS Amthauera, ktorý bol aplikovaný na začiatku a na konci experimentu).

Závislú premennú, premennú - pozornosťnú a pamäťovú organizáciu sme merali prostredníctvom priemerného času na nájdenie jednej položky. Predpokladali sme, že probandi, ktorí budú vykazovať vyššie pamäťové a pozornosťné výkony, budú mať kratší hľadací čas na jedno číslo. S cieľom eliminovať probandov, ktorí by vzhľadom na anomálie v lateralite mohli skresľovať výsledky uskutočnili sme aj test laterality. Z experimentu bol vylúčený jeden proband.

Kontrolná skupina po oboznámení sa s programom pristúpila k samotnému experimentu. Každý proband kontrolnej skupiny riešil úlohu SET 66. Probandi teda mohli začať kedykoľvek a neboli pri výkone časovo obmedzovaní. Pracovali spolu v miestnosti, iba za *prítomnosti experimentátorov*, pričom každý z nich pracoval sám za počítačom. Po dokončení úlohy sme zaznamenali priemerný hľadací čas na jednu položku daného probanda.

V **experimentálnej skupine** sa realizoval experiment obdobne, ako v kontrolnej skupine, probandi riešili úlohu SET 66. Za každým z participantov však stál jeden člen z realizačného tímu experimentu. Jeho úlohou bolo stáť za probandom tak blízko, aby to narušalo jeho osobnú zónu po celú dobu riešenia úlohy, aj napriek požiadavkám niektorých z nich, aby experimentátor odišiel, alebo sa postavil ďalej. Experimentátor nemohol probandom radiť, ak nevedeli nájsť nejaké číslo. Opäť nemali úlohu časovo obmedzenú a mohli začať, keď sa cítili pripravení. Po dokončení úlohy sme zaznamenali celkový čas a tiež priemerný hľadací čas na číslo, toho ktorého probanda.

Zaznačené časy výkonov probandov kontrolnej a experimentálnej skupiny sme navzájom porovnali.

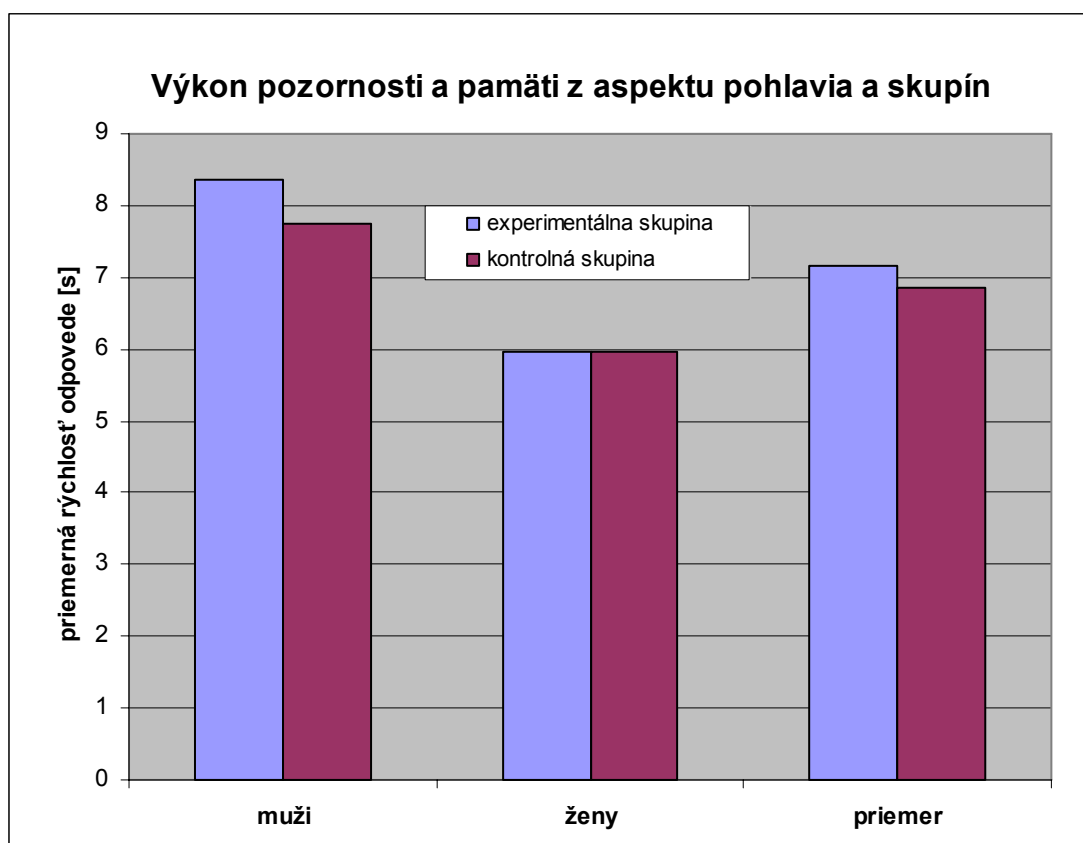
VÝSLEDKY

Výsledky experimentu sú ilustrované v tabuľke a následne v histogramoch, v ktorých je uvedený:

- priemerný pozornosťný výkon v experimentálnej a kontrolnej skupine
- premenné pohlavia, týkajúce sa priemerného výkonu probandov v experimentálnej a kontrolnej skupine.

Priemery výkonov v experimentálnej a kontrolnej skupine

	Experimentálna skupina	Kontrolná skupina
Muži	8.42	7.71
Ženy	6.10	6.06
Muži + ženy	7.26	6.88

a/ Ako je zrejme z histogramov vplyv narušenia osobnej zóny má v priemere negatívny dopad na výkon (bez ohľadu na pohlavie, svoj vplyv). Štatistické spracovanie však poukazuje len na trend k významnosti v rozdieloch medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou.

b/ Pozoruhodný výsledok sa zistil v populácii žien, kedy vplyv narušenia osobnej zóny nezohráva takmer žiadnu rolu vo výkone sledovaných kognitívnych procesoch.

c/ Taktiež zaujímavým zistením sa javí fakt, že my muži sú na narušenie osobnostnej zóny podstatne viac citlivejší, ako ženy. Na štatistickej významnosti $p < 0,05$ bol zistený rozdiel medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou. Tento fakt má je nesporne zaujímavý, ale vzhľadom na pilotný charakter experimentu ide len informačné zdedenie a žiada si ďalšie bádanie.

Záverom je potrebné podotknúť, že získané výsledky si nenárokujú na všeobecnú platnosť, majú len charakter predvýskumu grantového projektu AP, ktorý je realizovaný spolupráci s Lekárskou fakultou UK a Fakultou elektrotechniky a informatiky STU.

Literatúra

- Beilock, S.L., Carr, T.H. (2001) On the fragility of skilled performance: What governs choking under pressure? *Journal of Experimental Psychology: General* 130, 701-725.
- Bourne, L.E., Yaroush, Jr., Yaroush, R.A. (2003) *Stress and cognition: A cognitive psychological perspective*. New York, Academic Press
- Cowan, N. (1999) An embedded-processes model of working memory. Miyake, A. & Shap, P.(Eds.) *Models of working memory*. Cambridge, Cambridge University Press
- Gaál, L.: (2002): *Príručka k testu Neurop 2, Stimul, FiFUK*
- Hall, E.T. (1976) *Beyond culture*. Garden City, N.Y.: Andor Press

- Chu-Min L.; Masters, R.S.W. (2002) Self-focused attention and performance failure under psychological stress. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, Vol. 24 Issue 3. Academic search Premiere
- Easterbrook, J.A. (1959) The effect of emotion on cue utilization and the organization of behaviour. *Psychological Review*, 66.
- Hockey, G.R.J. (1997) Compensatory control in the regulation in human performance under stress and high workload: A cognitive-energetical framework. *Biological Psychology*, 45
- Kahneman, D. (1973) *Attention and Effort*, New York, Gardner Press
- Spielberger, C.S. (Ed.) (1972) *Anxiety: current trends in theory and research*. New York, Academic Press.
- Škvareninová, O. (1995) *Rečová komunikácia*. SPN, Bratislava.

Abstract

Although social proximity and processes of memory and attention can seem as absolutely different fields of human psychic, investigations document significant coherences between this two spheres. In our study we tried to find out how the presence of a stranger in intimate proximity can influence performances in tasks intended on the processes of memory and attention. The experimental group had to make the task as quick as possible and a person was standing behind their backs and observing their work during the task. Results showed some differencies between the experimental and controlled groups (without the influence by person observing their work) in controlled cognitive processes.

SEBAHODNOTENIE MÚDROSTI VO VZŤAHU K ŽIVOTNEJ SPOKOJNOSTI V ARABSKEJ POPULÁCII

Ivan BREZINA

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Úvod

Štúdia prináša čiastkové výsledky z interkulturálneho výskumu implicitných presvedčení o múdrosti, ktorý bol realizovaný roku 2006 na vzorke 148 univerzitných študentov v Spojených Arabských Emirátoch.

Implicitné teórie múdrosti overujeme u populácie študentov v súvislosti s jednotlivými kvalitami, ktoré skúmaná vzorka pripisuje prototypu múdrej osoby, a to v oblasti kognitívnej, v oblasti osobnosti a emocionality, v sociálnej sfére, oblasti hodnotových zameraní, ako aj vo sfére postojov. V súvislosti so spomínanými charakteristikami nás taktiež zaujíma sebahodnotenie múdrosti skúmaných osôb ako aj hodnotenie múdrosti vlastných rodičov, čo - vo vzťahu k subjektívnej pohode - je predmetom tohto výstupu.

Subjektívna pohoda spoločne s objektívnou pohodou spoluvytvárajú koncept kvality života, pričom, ako uvádzajú Řehulka, Řehulková (2005) objektívna životná pohoda zahrňuje funkčnú kapacitu organizmu, zdravotný stav a socio-ekonomický status. Pohoda subjektívna je svojim významom zameraná na oblasť prežívania, psychickú stránku, ktorá je výsledkom subjektívneho posúdenia spokojnosti so životom. Koubeková (2005) pokazuje na skutočnosť, že viaceré výskumné zistenia referujú korelačné závislosti medzi kvalitou života a temperamentnými charakteristikami osobnosti, ktoré sú zväčša prepojené i s ďalšou osobnostnou premennou - sebaocenením a sebahodnotením. Ruisel (2005) uvádza, že kvalita života ovplyvňuje múdrosť prostredníctvom osobnostných a poznávacích faktorov. Výstup z nášho výskumu je zameraný na premenú životnej spokojnosti (life satisfaction), ktorá podobne ako v pozitívnej psychológii taktiež často zaužívaný termín životnej pohody (well-being) utvára jednu so subkategórii kvality života. Spokojnosť na rozdiel od pohody v sebe nesie informácie prevažne kognitívneho charakteru a vo svojej podstate je to stav stabilnejší, trvalejší, ktorý v porovnaní s pohodou menej často podlieha zmene. Ako uvádza Blatný (1998, in Koubeková, 2005), osobnostná zložka sebahodnotenia je považovaná za jednu z hlavných predpokladov životnej spokojnosti. Vo výskumnej časti sa budeme mať možnosť presvedčiť či tento vzťah ostáva platným aj v odlišnom kultúrnom prostredí a v súvislosti s problematikou múdrosti.

Označenie "self-evaluation" - teda sebahodnotenie – s ktorým sa stretávame tak v odborných zdrojoch pedagogického zamerania, ako aj v psychologických publikáciach zameraných na tématický okruh osobnosti -podobne ako aj príbuzné pojmy "self-image" a "self-perception", do slovenčiny prekladané ako obraz seba samého, či "self-esteem" pokladaný ako sebaúcta, sebahodnota - ktoré sú v relevantenej literatúre zväčša vnímané ako subkategória self- conceptu. Burnsová (1982 in Grum, 2006) uvádza, že self-concept pozostáva s vnímania pocitov, hodnotení a postojov rovnako ako deskriptívnych kategórii seba samého. Rosenberg (1985) zastáva názor že self-concept je pozitívny alebo negatívny postoj osoby voči sebe samému a na základe vlastných výskumov formuluje presvedčenie, že koreluje s prežívaním subjektívnej pohody (life-satisfaction). Toto tvrdenie sa pokúsime overiť v kontexte arabskej kultúry.

Hypotézy

Výskumné hypotézy sme rozdelili do dvoch kategórii

1. Očakávame pozitívny vzťah medzi hodnotením subjektívnej spokojnosti
 - a. a sebahodnotením múdrosti
 - b. a sebahodnotením múdrosti zvlášť pre obe pohlavia
 - c. a vekom
2. Očakávame pozitívny vzťah medzi subjektívnou spokojnosťou vyššie než u múdrosti a položkou „šťastie je dôležitejšie než múdrosť“

Metóda

A. Dotazník „Implicitné presvedčenia o múdrosti“

Nami zhotovená metodika zameraná na získanie informácií o presvedčeniach súvisiacich s témou múdrosti v 84-och položkách mapuje viaceré oblasti nášho záujmu spomínané v úvodnej časti nášho príspevku. Obsahuje tiež položky zamerané na postojovú zložku skúmanej vzorky v ktorých probantovou úlohou je na škále Lickertovho typu hodnotiť výroky ako napr: "Šťastie je dôležitejšie než múdrosť", "Ľudia sú dnes múdrejší ako kedykoľvek v minulosti", "Arabi sú múdrejší než ostatní" ... Okrem prvého s uvedených výrokov sme do hypotéz pre náš výstup zaradili data získané v položkách, v ktorých boli probanti inštruovaný aby na desaťbodovej škále ohodnotili vlastnú múdrosť, na rovnakej škále tiež múdrosť oboch svojich rodičov a spokojnosť s vlastným životom. Metóda bola preložená do arabského aj anglického jazyka, probandi, vzhľadom na bilingválne prostredie, mali možnosť výberu (vo výsledkoch spracovávame data z anglickej verzie).

Vzorka

Zber dát sa uskutočnil sa v marci a apríli roku 2006 na vzorke 148 univerzitných študentov na pôde Dubai University College, University of Ajman a Dubai Women Association. Vek probandov bol 18 - 32 rokov (priemer 23,7), rodové zloženie vzorky možno vyjadriť pomerom 34 ku 66 percent v prospech mužov. Vzorka bola vzorka národnostne homogénna (občania Spojených Arabských Emirátov), pomer študentov technických oborov k humanitným bol približne 2,5 : 1. Všetci probanti patrili k vyznavačom islámu, a je na mieste spomenúť aj skutočnosť že probanti pochádzajú z regiónu, ktorý sa v posledných dvoch dekádach v svetových ekonomických ukazovateľoch (GNP, GDP) umiestňuje na popredných miestach.

Analýza výsledkov

Tabuľka 1 zobrazuje rodové rozdiely v spokojnosti a sebahodnotení múdrosti arabských študentov.

Tab. 1

		Priemer	Medián	Štand. Ochylka
Spokojnosť	Muž	6,74	6,97	2,11
	Žena	6,78	6,8	1,93
Sebahodnotenie	Muž	5,77	5,7	1,87
	Žena	5,91	5,85	1,98

Pokus o analýzu získaných dát by azda bolo na mieste začať hľadáním odpovede na otázku: akú rolu v utváraní self-conceptu zohráva kategória múdrosti u jednotlivých pohlaví? Tu možno nájsť spojitosť s rodovými stereotypmi rozumného muža a emocionálnej ženy (Kusá, 2004), či kompetenciou muža ako jednou s rodových noriem (Burn, 1996). Na základe uvedeného, pre muža by múdrosť mala predstavovať žiadúcejšiu kvalitu a to aj zo ženskej perspektívy, pričom viacero autorov zaznamenáva rozdiely v sebahodnotení medzi chlapcami a dievčatami, mužmi a ženami (Alpert-Gillis, Connel., Marsh a iní, in Kováčová, 2005) v prospech mužského pohlavia. Výsledky nášho výskumu (viď tab.1) poukazujú na opačnú tendenciu u arabských študentov, čo evokuje otázku - do akej miery sa rodové normy a stereotypy odlišujú v kontexte odlišných kultúr?. Patriarchálne dichotomizovaný arabský svet, ktorý podľa Hofstedeho (2001) v indexe individualizmu (individualizmus pozitívne koreluje so sebahodnotením) dosahuje nižšie hodnoty než európske krajiny s výnimkou Grécka, ponúka málo predsvedčivých dôvodov predpokladať rodovo málo diferencované sebahodnotenie (u žien sme namerali nevýznamovo vyššie hodnoty). Domnievame sa, že možné vysvetlenie nami získaných výsledkov do istej miery poskytuje vo svojej publikácii Dan (1996), ktorý uvádza, že patriarchálny arabský typ rodiny je v poslednej dobe pod tlakom zmien. Autor uvádza, že v niektorých "vzdelaných arabských rodinách a v arabských rodinách z vyšších vrstiev v mestách možno pozorovať veľa zmien - vedúca pozícia muža ustupuje a rodina už nie je tak pevnou sociálne ekonomickou jednotkou pod vedením otca." Naša vzorka plne zodpovedá vyššie spomínaným Danovým charakteristikám (okrem ekonomického a vzdelanostného nadštandardu v rámci arabského sveta, dôležitý aspekt zohráva aj bilingválnosť prostredia) a práve preto za jedno z možných vysvetlení výsledkov sebahodnotenia v rodovej perspektíve považujeme nárast emancipácie arabských žien v žijúcich v multikultúrnom prostredí. Jednou z možností overenia spomínaného predpokladu by bola realizácia výskumu na vzorke populácie arabských migrantov v krajinách západnej Európy.

Blatný (2003) a Kuruc (2001) medzipohlavné rozdiely v subjektívnej spokojnosti nezistili (in Koubeková, 2005) na našej vzorke sme taktiež významné rozdiely nezaznamenali.

V hypotéze formulovaný pozitívny vzťah medzi subjektívnou spokojnosťou a hodnotením vlastnej múdrosti Pearsonova korelácia pre parametické rozloženie dát potvrdila, viď tab.2, ktorá okrem iného znázorňuje že hodnotenie vlastnej múdrosti sa u arabských študentov významne spája s hodnotením životnej spokojnosti, zatiaľ čo u žien, arabských študentiek sme tento vzťah nezaznamenali. Korelačný vzťah medzi subjektívnou spokojnosťou a vekom sa nepotvrdil.

Pre lepšie porozumenie spomínaného vzťahu prinášame korelačnú tabuľku rodových rozdielov (tab.2),

Tab. 2

	Rod	Štatistické spracovanie	Spokojnosť
Sebahodnotenie	Muž	Pearsonova korelácia	,300(**)

múdrosti		2-dielna signifikancia	,005
Sebahodnotenie	Žena	Pearsonova korelácia	,172
múdrosti		2-dielna signifikancia	,236

Na záver prinášame tabuľku znázorňujúcu korelácie vzťahu medzi životnou spokojnosťou a odpoveďou na položku "Šťastie je dôležitejšie než múdrosť" v rodovom kontexte.

	Rod	Štatistické spracovanie	Spokojnosť
„Šťastie je dôležitejšie než múdrosť“	Muž	Pearsonova korelácia	,238(*)
		2-dielna signifikancia	,025
„Šťastie je dôležitejšie než múdrosť“	Žena	Pearsonova korelácia	,029
		2-dielna signifikancia	,846

Záver

K analýze vzťahu subjektívnej životnej spokojnosti a hodnotenia vlastnej múdrosti v takej miere, aby mohla plnohodnotne obohatiť interkultúrny diskurz, by bolo potrebné dáta rozšíriť o kultúrne diverzifikovanú vzorku, ktorá by umožnila komparatívny prístup. Prezentovaný príspevok je dielčím výstupom ktorý sa zložitej problematiky interpretácie medzikultúrnych fenoménov, aj vzhľadom na rozsah publikácie, dotýka iba veľmi okrajovo – čo sa perspektív týka - v článku sa ako jedno z možných vysvetlení získaných výsledkov spomína nárast emancipácie arabských žien žijúcich v multikultúrnom prostredí, bolo by iste zaujímavé a prínosné podrobiť tento fenomén detailnejšiemu výskumu a to nielen v prostredí stretu kultúr.

Literatúra

- Burn S. M. - The social psychology of gender, McFraw - Hill, New York, 1996
- Dan, J., Mahagna, Y.: Role muže a ženy v eufunkčním manželství českém a arabském. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada psychologická, s. 89-104, Brno, 1996
- Grum, Kopal - Does mental health promoting school program improve self-concept? In: Studia psychologia, 48, 2, str. 125 - 140, Bratislava, 2006
- Hofstede, Geert - Culture's consequences, Sage Publishers, London, 2001
- Koubeková Eva - Dimenzie osobnosti vo vzťahu k životnej spokojnosti adolescentov s aspektu medzipohlavných rozdielov. In: Psychológia pre život, Zborník príspevkov, Pelikán, Bratislava, 2005
- Kusá, D. - K pozícii emócií a emocionality v rodovom diskurze. In: Československá psychológia, č.4, s. 316 – 329, 2004
- Kováčová, Erika - Sebahodnotenie ako determinant úrovne vybraných činiteľov výkonovej motivácie u adolescentných chlapcov a dievčat. In: Psychológia pre život, Zborník príspevkov, Pelikán, Bratislava, 2005
- Jan Průcha - Interkulturní psychologie, Praha, Portál, 2004
- Řehulka, E., Řehulková, O. - Kvalita života a vývoj osobnosti., 2003
- Ruisel Imrich - Múdrosť v zrkadle vekov, Pegas, 2005

Abstract

We investigate the phenomenon of wisdom, which may not be possible to quantify, using the scale of self-evaluation in combination with evaluation of wisdom of both parents, that gives us a basis for defining the relation between evaluation of own wisdom and own life's satisfaction. Survey took part in april 2006 in United Arab Emirates.

TYPOLÓGIA VÝVINU TVORIVOSTI DETÍ STIMULOVANÝCH PROGRAMOM NA ROZVOJ TVORIVÝCH SCHOPNOSTÍ¹

Vladimíra ČAVOJOVÁ
vcavoj@pobox.sk
Ústav aplikovanej psychológie, Nitra

Úvod do problematiky

Z psychologických výskumov, ale aj z doterajšej histórie ľudstva vyplýva, že pre človeka je najcennejšou schopnosťou inteligencia - schopnosť učiť sa a využívať získané vedomosti. Zdá sa, že v novom tisícročí to už tak nebude. Najväčšiu cenu pre ľudstvo začína mať tvorivosť - schopnosť vytvárať veci nové. Už teraz sa svet tak rýchlo mení, takže ani ten najinteligentnejší človek už nie je schopný obsiahnuť všetky dostupné informácie a vedomosti. Život sa stáva čoraz zložitejším a túto narastajúcu zložitost' môžeme pozorovať takmer vo všetkých aspektoch ľudského bytia.

Zvýšená potreba tvorivých ľudí vyžaduje aj úplne nový prístup k výchove človeka. Ukazuje sa, že klasický školský systém tvorivosť nielen že nepodporuje, ale často kladie tvorivým žiakom prekážky. Kreativizácia školstva a výchovy sa zdá byť nevyhnutnou podmienkou, ak sa chceme s narastajúcim tlakom spoločnosti vyrovnáť.

Podľa E. Sollárovej (2005) musí zážitkové a tvorivé vyučovanie vychádzať z akceptovania celej žiakovej osobnosti. Ak učiteľ akceptuje študentov takých, akí sú a dovoľí im voľne vyjadrovať svoje pocity a postoje, študenti vnímajú atmosféru ako neohrozujúcu a môžu sa prejavovať tvorivo bez strachu z kritizovania.

Mnohé longitudinálne štúdie naznačujú, že pozornosť venovaná tvorivosti už v predškolskom veku ovplyvňuje tvorivý potenciál, ktorý tieto deti vykazujú aj počas adolescencie (Nickerson, 1999). Podľa M. Csikszentmihalyiho (1997) je dôležitý význam raných skúseností pri vytváraní charakteru a schopnosti ľudí, ktorí neskôr dosiahli uznanie v niektorej z domén umenia a vedy. F. Haddon a H. Lytton (podľa Sollárová, 1987) napríklad uvádzajú nielen zistený pozitívny vplyv neformálneho progresívneho vyučovania na divergentné myslenie 11- až 12-ročných žiakov, ale aj pretrvávajúcu vyššiu úroveň po štyroch rokoch. E. Sollárová (1987) vo svojom výskume sledovania pretrvávajúcich efektov stimulácie tvorivého myslenia po dvojročnom odstupe uvádza vo väčšine sledovaných prípadoch stúpajúci trend vývinu sledovaných schopností (verbálnej fluencie, flexibility, originality a figurálnej tvorivosti) v experimentálnych triedach. E. Komárik a E. Bruteničová (2003) hovoria, že všetky druhy tréningu tvorivosti, vrátane tých krátkodobých, môžu poskytnúť vývinový impulz, ktorý neovplyvní len divergentné myslenie, ale aj komplexnejší spôsob vnímania a interpretácie reality a môže spustiť zrýchlenie osobnostného vývoja. Vo svojom výskume detí predškolského veku zistili dlhodobý efekt programu stimulácie tvorivosti u detí experimentálnej triedy aj po piatich mesiacoch.

Výskumný problém

V našom predchádzajúcom výskume (Čavojová, 2005) sme však nielenže nezaznamenali dlhodobý efekt programu stimulujúceho tvorivosť po troch rokoch od

¹ Tento výskum bol podporený grantom CGA s názvom *Prierezový výskum vývinových aspektov tvorivosti a interpersonálnych rozdielov od predškolského veku po adolescenciu.*

aplikácie, ale k významnému poklesu originality došlo práve u detí z bývalej experimentálnej skupiny. V tomto príspevku sa preto chceme zaoberať analýzou vývinovej krivky práve u detí z bývalej experimentálnej skupiny a naším cieľom je pomocou typológie vývinu u týchto detí odhaliť niektoré spoločné a odlišné charakteristiky ich vývinu.

Charakteristika súboru

Výskumný výber tvorilo 15 žiakov Základnej školy A. Sládkoviča na Sliachi, ktorých priemerný vek v čase merania bol 9.3 rokov a ktorí sa v rokoch 2000 – 2002 zúčastnili výskumu o vplyve Programu stimulácie tvorivých schopností detí ako experimentálna skupina (viac v Čavojová, 2003).

Použité metódy

Prvé dva merania tvorivosti pomocou TTCT (2. úloha – Neúplné figúry) prebehli počas predškolského veku – prvé (september 2000 a 2001) pred aplikáciou Programu na rozvoj tvorivých schopností detí (Fichnová, Szobiová, 1999) a druhé po absolvovaní programu (máj 2001 a 2002). Ďalšie meranie parametrov tvorivosti sa uskutočnilo počas dvoch školských rokov (2003/2004 & 2004/2005), vždy v máji, keď bola naša cieľová vzorka detí v tretej triede. Na analýzu vývinu tvorivosti sme použili 2. úlohu Torranceho testu figurálnej tvorivosti (*Nedokončené figúry*), kde sme hodnotili fluenciu, flexibilitu a originalitu (podľa Jurčovej, 1983). V tretej triede boli deťom administrované aj dva ďalšie testy tvorivosti (test verbálnej tvorivosti a Urbanov test tvorivosti) a škála identifikujúca zvedavosť (CEI; Kashdan, Rose a Fincham, 2004). Takisto nás zaujímal školský prospech detí (koncoročné známky v 3. triede z predmetov slovenský a anglický jazyk, matematika a prírodopis).

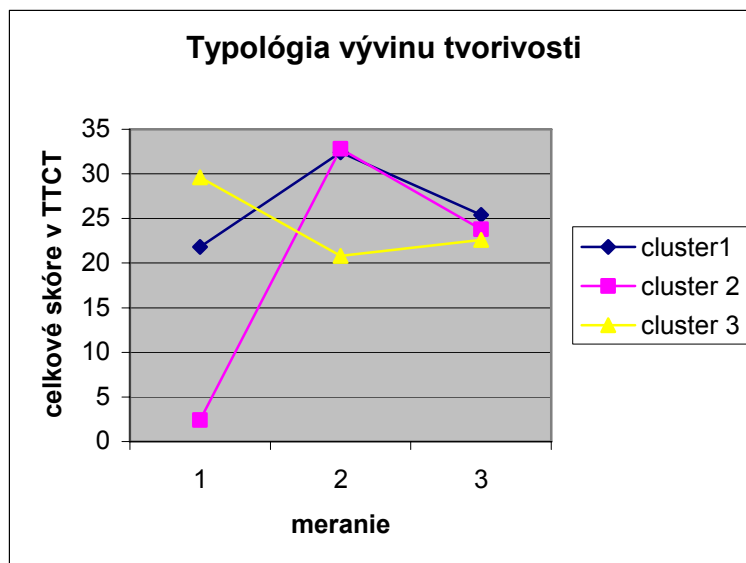
Na naše longitudinálne dáta sme aplikovali zhlukovú analýzu, aby sme zistili, či v experimentálnej skupine existujú rôzne typy vývoja tvorivosti. Predpokladáme, že ak dokážeme identifikovať typy vývoja tvorivosti, môžeme lepšie pochopiť zmeny, ktoré sa odohrali v bývalej experimentálnej skupine, ako bol napr. významný pokles originality práve u týchto detí. Zhlukovú analýzu sme uskutočnili pomocou nehierarchickej metódy (*k-means*) v SPSS (podľa Osecká, 2001).

Výsledky

Vzhľadom k počtu detí sme extrahovali len tri typy. V tabuľke 1 a v grafe 1 sú uvedené výsledky typológie – priemery celkovej tvorivosti v 2. úlohe TTCT v jednotlivých meraniach. Dva typy sa líšia úrovňou počiatočného stavu, inak majú podobný (konkávny) priebeh, tretí typ má v podstate opačný trend (konvexný) ako prvé dva typy.

TAB. 1 Typológia vývoja tvorivosti v bývalej experimentálnej skupine

Meranie	Typy		
	1	2	3
1	21.8	2.4	29.6
2	32.4	32.8	20.8
3	25.4	23.8	22.6
Veľkosť typu	5	5	5

GRAF 1 Typológia vývinu tvorivosti

Wilcoxonov test nám ukázal, že u typov 1 a 2 nastal signifikantný nárast tvorivosti po aplikovaní Programu na rozvoj tvorivých schopností ($p_{\text{typ1}} < 0.05$; $p_{\text{typ2}} < 0.05$), pričom tento nárast bol prudší v 2. type (nárast v priemere o 30 bodov celkovej tvorivosti). U typu 2 dokonca zostal signifikantný rozdiel aj medzi prvým a tretím meraním, napriek poklesu po druhom meraní na úrovni $p < 0.05$, hoci práve u tohto typu bol pokles medzi druhým a tretím meraním signifikantný. Tretí typ napriek významnému poklesu tvorivosti v treťom meraní stále zostáva najstabilnejší a relatívne málo reagujúci na vonkajšie zmeny, hoci je zaujímavý práve tým, že u neho nastal pokles tvorivosti práve po aplikovaní programu a nárast po nástupe do školy, o ktorej predpokladáme, že tvorivosť veľmi nepodporuje.

TAB. 2 Wilcoxonov poradový test pre porovnanie výsledkov troch typov v celkovej figurálnej tvorivosti na konci MŠ a v 3. triede ZŠ

typy	1. MERANIE		2. MERANIE		Z	p
	M	SD	M	SD		
1	21.80	3.83	32.40	4.98	-2.023	.043
2	2.40	3.05	32.80	7.46	-2.032	.042
3	29.60	2.70	20.80	3.96	-1.826	.068

TAB. 3 Wilcoxonov poradový test pre porovnanie výsledkov troch typov v celkovej figurálnej tvorivosti na konci MŠ a v 3. triede ZŠ

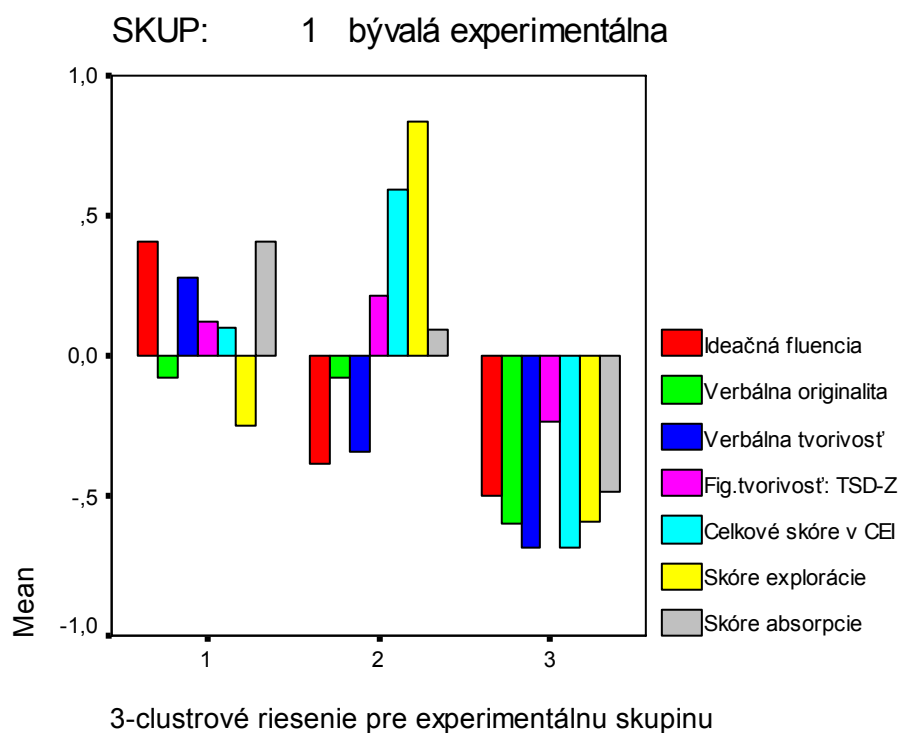
typy	2. MERANIE		3. MERANIE		Z	p
	M	SD	M	SD		
1	32.40	4.98	25.40	4.62	-1.633	.102
2	32.80	7.46	23.80	2.59	-1.761	.078
3	20.80	3.96	22.60	1.14	-.674	.500

TAB. 4 Wilcoxonov poradový test pre porovnanie výsledkov troch typov v celkovej figurálnej tvorivosti medzi 1. meraním a v 3. triede ZŠ (3. meranie)

typy	1. MERANIE		3. MERANIE		Z	p
	M	SD	M	SD		
1	21.80	3.83	25.40	4.62	-1.214	.225
2	2.40	3.05	23.80	2.59	-2.023	.043
3	29.60	2.70	22.60	1.14	-2.041	.041

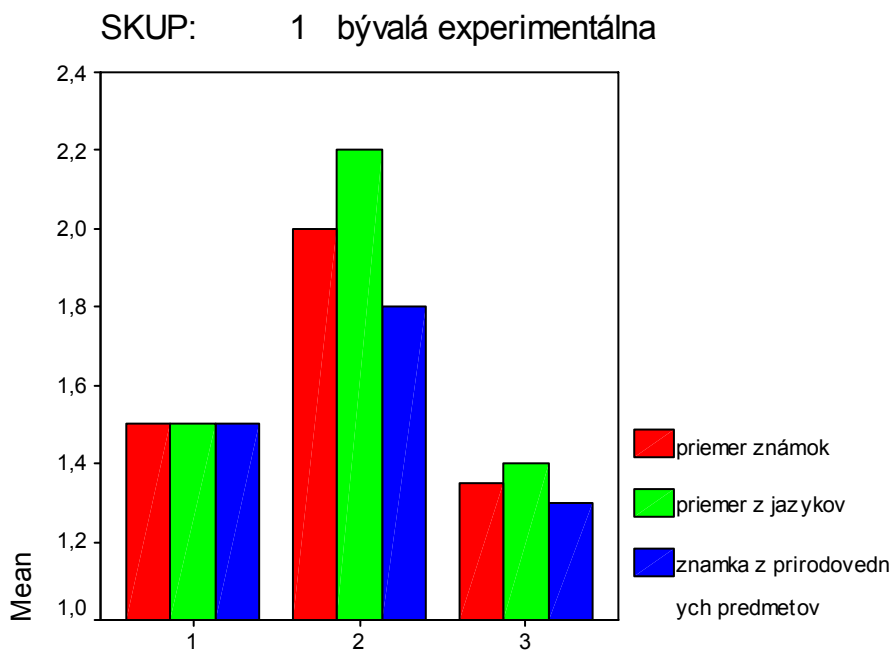
Jednotlivé typy sme chceli charakterizovať, ako sa líšia v celkovom skóre v ďalšom teste figurálnej tvorivosti (TSD-Z), vo faktoroch verbálnej tvorivosti (ideačná fluencia, originalita) a vo faktoroch zvedavosti (explorácia a absorpcia). Skóre pre tieto faktory sme štandardizovali a znázornili stĺpcovým grafom:

GRAF 2 Charakterizácia troch typov

Typy sme chceli charakterizovať aj vzhľadom na ich priemerný školský prospech, v tomto prípade sme však kvôli lepšej prehľadnosti známky neprevádzali na štandardné skóre (pretože „podpriemerné“ skóre by reprezentovalo lepšiu známku a naopak).

GRAF 3 Charakterizácia troch typov podľa školského prospechu

3-clustrové riešenie pre experimentálnu skupinu

Z oboch grafov jednoznačne vyplýva, že extrahované tri typy sa zreteľne líšia aj v ostatných premenných, nielen vo svojom vývine. Hoci hodnoty ich celkovej tvorivosti v TTCT pri meraní v 3. triede konvergujú k približne rovnakej hodnote (približne 24 b.), zásadne sa líšia vo výsledkoch TSD-Z, TVT a CEI, ako aj v prospechu.

Prvý typ (mierny nárast po aplikovaní PSTS, potom pokles v 3. triede) môžeme charakterizovať relatívne dobrými výsledkami v teste verbálnej tvorivosti (vysoké skóre v ideačnej fluencii a celkovom skóre, mierne podpriemerné skóre v originalite), relatívne dobrým výkonom v druhom teste figurálnej tvorivosti (TSD-Z), nízkym skóre vo faktore explorácie a naopak vysokým skóre vo faktore absorpcie. Tento typ má dobrý prospech (tzv. „dvojkári“).

Druhý typ (prudký nárast po aplikovaní PSTS, potom pokles v 3. triede) môžeme charakterizovať slabými výsledkami v teste verbálnej tvorivosti a relatívne dobrým výkonom v druhom teste figurálnej zvedavosti (TSD-Z). V TSD-Z dosahuje podobné priemerné skóre ako typ 1. Od typu 1 sa výrazne líši vysokým skóre vo faktore explorácie a relatívne vysokým skóre aj vo faktore absorpcie. Jeho prospech je však najhorší zo všetkých typov.

Tretí typ (mierny pokles po aplikovaní PSTS, mierny nárast v 3. triede) môžeme charakterizovať podpriemerným výkonom vo všetkých sledovaných premenných a najlepším priemerným prospechom.

Diskusia

Vzhľadom na to, že v nesúlade s našimi očakávaniami klesla originalita práve u detí z bývalej experimentálnej skupiny, pokúsili sme sa tento pokles analyzovať podrobnejšie exploračnou metódou zhlukovej analýzy, ktorá nám pomohla odhaliť tri jednoznačné typy vývinu tvorivosti. Výsledky zhlukovej analýzy podporujú úvahy o rôznorodom vplyve prostredia na deti, hoci si uvedomujeme, že malý počet detí v experimentálnej skupine nám nedovoľuje prílišné zovšeobecnenie. Na základe ich vývinu tvorivosti s prihliadnutím na vplyv programu na rozvoj tvorivosti, ktorý absolvovali medzi prvým a druhým meraním, sme extrahovali tri rovnako veľké typy. Pozoruhodným zistením je fakt, že hoci počiatková úroveň

tvorivosti a priebeh sa líšili u všetkých troch typov, výsledná úroveň tvorivosti v tretej triede bola na približne rovnakej úrovni (od 22,6 po 25,4 bodu).

Prvý typ (*Neproblematický typ*) je charakteristický relatívne vysokou úrovňou tvorivosti už pred aplikáciou programu, ktorý však túto úroveň ešte významne zvýšil. Po skončení pôsobenia rozvíjajúceho pôsobenia úroveň znova klesla, v porovnaní s prvým meraním v škôlke si však zachovala stúpajúci trend a pomerne vysokú úroveň tvorivosti.

Druhý typ (*Senzitívny typ*) má podobný tvar krivky ako prvý typ, ale s omnoho dramatickejším priebehom. Deti v tomto type sú charakterizované veľmi nízkou úrovňou tvorivosti pri prvom meraní, ktorá sa vďaka aplikácii prudko zvýšila, že dokonca predstihla v druhom meraní deti z ostatných dvoch typov, ktoré obe dosahovali vyššiu tvorivosť pri prvom meraní. Po skončení programu a po nástupe do školy úroveň tvorivosti týchto detí zase významne klesla, uspokojivé však je, že oproti pôvodnej úrovni si zachovala významný nárast a je porovnateľná s úrovňou tvorivosti u ostatných detí. Celkovo sa zdá, že tento typ detí je veľmi senzitívny na stimulujúce (ako aj inhibujúce) vplyvy z prostredia, a že pri navrhovaní rozvíjajúcich programov by sme sa mali zamerať predovšetkým na tieto deti s prihliadnutím na potrebu dlhodobejšej intervencie. Takisto sa zdá pravdepodobné, že práve táto skupina detí je zodpovedná za výsledky svedčiace o pozitívnom vplyve programu na rozvoj tvorivosti v našom predchádzajúcom výskume (Čavojová, 2003), ale takisto za významný pokles najmä vo faktore originalita v súčasnom výskume.

Tretí typ (*Rezistentný typ*) je zaujímavý najmä svojou rezistentnosťou voči programu, ktorý mal stimulovať tvorivosť. Tento typ dosahoval najvyššie skóre tvorivosti zo všetkých troch typov už pred aplikáciou programu, naopak, pri druhom meraní jeho výkon klesol a podobnú úroveň si udržal aj pri treťom meraní. Tento typ je takisto pozoruhodný tým, že aj v ostatných mierach tvorivosti vykazuje v priemere najnižší výkon, takže sa zdá, akoby tieto deti dosahovali spontánny vrchol tvorivosti v období okolo päť rokov a potom svoju tvorivosť postupne strácali.

Takisto je vhodné pozrieť sa na tieto tri typy z hľadiska ich úrovne v iných sledovaných premenných. Zdá sa, že tzv. „neproblematický typ“ vykazuje stabilitu vo svojich výkonoch aj v iných mierach tvorivosti (a zvedavosti) s mierne nadpriemernými skóre vo všetkých sledovaných premenných (okrem verbálnej originality a explorácie). Možno ho opísať ako pomerne tvorivý typ, ktorý sa ľahko zahĺbi do aktivít, ktoré ho zaujímajú, ale príliš nevyhľadáva nové situácie a podnety. Senzitívny typ vykazuje dobrý výkon v druhom teste figurálnej tvorivosti, ale podpriemerný výkon v mierach verbálnej tvorivosti. Je charakteristický vysokou zvedavosťou, najmä exploračným správaním. Rezistentný typ zas konzistentne vykazuje podpriemerné skóre vo všetkých sledovaných mierach tvorivosti aj zvedavosti.

Nízky počet subjektov, ktoré sme podrobili zhlukovej analýze, nám síce nedovoľuje predčasné zovšeobecnenia, umožnil nám však ísť v analýze do väčšej hĺbky, takže na lepšie pochopenie jednotlivých typov detí sme využili interview s učiteľkou z materskej školy, ktorá v rokoch 2000 – 2002 viedla experimentálnu triedu. Rozhovor s učiteľkou len potvrdil odôvodnenosť takýchto troch typov, pričom prvú skupinu detí charakterizovala prívlastkami „neproblematickí, šikovní, aktívni, vyhľadávajúci možnosť zapojiť sa do aktivít a byť v centre pozornosti“, druhá skupina bola charakterizovaná prívlastkami „problémoví, vyžadujúci si špeciálnu pozornosť a povzbudenie zo strany učiteľky“. Niektoré deti z tejto skupiny pochádzali z menej podnetného prostredia alebo neúplnej rodiny a vyznačovali sa nerovnomerným vývinom (matematické nadanie verzus rečová chyba, atď.). Tretia skupina bola charakterizovaná prívlastkami „inteligentní, tichí, nevyhľadávajúci pozornosť, zapájajúci sa do aktivít až na vyzvanie“. Rozhovor s učiteľkou kvalitatívneho charakteru nám potvrdil vhodnosť použitia zhlukovej analýzy, hoci na malom výbere detí, a takisto poukázal na

potrebu aj pri výskume kvantitatívneho charakteru brať do úvahy aj individuálne, „kvalitatívne“ charakteristiky skúmaných subjektov.

Hoci je samozrejme nevyhnutné prihliadať na nízke počty detí začlenené do jednotlivých typov, a tým pádom treba byť zdržanlivý pri akýchkoľvek zovšeobecneniach, pokladáme náhľad na tieto možné typy za sľubný smer objasňovania vývinových trendov v nami sledovanej skupine detí a ďalší výskum môže pomôcť lepšie objasniť zákonitosti vplývajúce na tvorivosť detí v školskom veku.

Záver

Hoci sa nám nepodarilo nazbierať potrebné množstvo dôkazov svedčiacich o dlhodobom efekte programu na rozvoj tvorivých schopností detí, sme presvedčení, že deťom tento program priniesol prospech najmä v osobnostnej rovine. Myslíme si, že naša analýza typov vrhla určité svetlo na to, že medzi deťmi existujú isté rozdiely, na ktoré treba prihliadať pri tvorbe a aplikácii rozvíjajúcich programov a ktoré sú potrebné najmä tam, kde prirodzené prostredie nestimuluje dostatočne schopnosti detí a tie potom nepodávajú dostačujúci výkon. Ukázali sme, že potenciál tvorivosti väčšiny detí je väčší ako ich aktuálna úroveň, a to dostatočne hovorí v prospech aplikácie rôznych rozvíjajúcich programov, hoci aby jeho pozitívny efekt plne využili všetky deti, je takisto potrebné prihliadať aj na počiatočnú úroveň schopností a osobnostné premenné.

Variabilita sa zdá byť pre tvorivosť a tvorivý proces charakteristická. Ani jeden prístup nie je najvhodnejší pre všetkých. Rôzne programy, metódy, postupy a techniky fungujú u rôznych ľudí s rôznym stupňom efektívnosti (Ripple, 1999). Z hľadiska možnosti zvyšovania úrovne tvorivosti, ako ich definovala Kováčová (1985), môžeme konštatovať, že kým pre 1. a 3. typ detí (neproblematiký a rezistentný typ) je skôr vhodný spôsob odstraňovania prekážok v osobnostnom raste, pre 2. typ (problematiký) sa ako najefektívnejší javí spôsob priamej stimulácie intelektového rozvoja.

Na inter-individuálne rozdiely medzi deťmi je dôležité prihliadať aj kvôli tomu, že nie všetky deti pochádzajú z rovnako podnetného a stimulujúceho prostredia. Aj Gardner (1991) hovorí o tom, že progresívne vzdelávanie funguje najlepšie u detí, ktoré pochádzajú z podnetného prostredia a ktorých rodičia sa hlboko zaujímajú o vzdelanie svojich detí a ktoré prídu do školy s motiváciou a zvedavosťou. My môžeme len dodať, že s takýmito deťmi sa bezpochyby pracuje najlepšie v akomkoľvek type vzdelávania a s najväčšou pravdepodobnosťou patria do nami identifikovaného prvého typu vývinu tvorivosti (Neproblematiký typ). Takýchto detí však určite nie je väčšina a s o to väčšou naliehavosťou musíme venovať svoju pozornosť podpore aj iných typov detí.

Na to, že rôzne typologické osobitosti majú veľký vplyv na fungovanie žiaka, poukázali už napr. R. Sternberg alebo M. Čakrt. R. Sternberg (podľa Ruisel, 2005) zaviedol pojem mentálneho sebaovládania, podľa ktorého študenti uprednostňujú určité štýly, aby aktívne regulovali svoje myslenie a správanie. Toto sebaovládanie má tri primárne úlohy: legislatívnu (týka sa formulácie zákonov a postupov), exekutívnu (zameranú na realizáciu zákonov a postupov) a súdnu (ktorá sa špecializuje na hodnotenie zákonov a postupov, ako aj rozsahu, nakoľko boli tieto zákony a postupy dodržané). Keď učiteľ uplatňuje len jeden, svoj preferovaný, štýl, majú tendenciu prosperovať len žiaci s rovnakým intelektovým štýlom a ostatní žiaci nepodávajú svoje maximálne výkony.

Podobnú situáciu môžeme konštatovať z hľadiska osobnostných typov. Podľa M. Čakrtu (2004) až tri pätiny učiteľov na základnom vzdelávacom stupni má charakteristický temperamentový typ (SJ), ktorý „vie“, čo je pre ostatných dobré a nemá ťažkosti s tým, dávať to rôznymi spôsobmi najavo. Ale až dve tretiny žiakov majú iný temperament a pre svoj

zdravý rozvoj často potrebujú úplne iné prostredie a metódy, než aké im ponúka tradičná škola.

Na základe poznania individuálnych rozdielov medzi jednotlivými skupinami detí môžeme primerane usmerniť psychologickú aj pedagogickú intervenciu, aby priniesla čo najväčší úspech. Bez ohľadu na to, ktorú typológiu považujeme za platnú, z prezentovaných zistení jednoznačne vyplýva nutnosť použitia všestranných a variabilných metód vyučovania, aby z neho malo prospech čo najviac detí. Podobne pri koncipovaní rôznych programov musíme vychádzať z existujúcich rozdielov medzi deťmi, či už vezmeme do úvahy ich počiatočnú úroveň, prostredie, z ktorého pochádzajú, úroveň motivácie alebo iné osobnostné premenné.

Literatúra

- Csikszentmihalyi, M. (1997): Creativity. Flow and the psychology of discovery and invention. New York: HarperCollins Publishers. ISBN 0-06-017133-2
- Čakrt, M. (2005): Typologie osobnosti. Přátelé, milenci, manželé, dospělí a děti. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-112-7
- Čavojová, V. (2003): Stimulácia školskej zrelosti programom zameraným na rozvoj tvorivosti u detí predškolského veku. (Diplomová práca.) Nitra: PF UKF.
- Čavojová, V. (2005): Dlhodobý vplyv programu na rozvoj tvorivých schopností detí. In: Zprávy – Psychologický ústav AV ČR, Konference „Sociální procesy a osobnost 2005“: Sborník abstrakt. Brno: PsÚ AV, 2005. ISSN 1211-8818
- Fichnová, K. – Szobiová, E. (1999): Program stimulácie tvorivých schopností detí predškolského veku. Príručka pre učiteľky materských škôl. Bratislava.
- Gardner, H. (1991): The Unschooled Mind. New York: Basic Books, Inc., Publishers. ISBN 0-465-08896-1
- Jurčová, M. (1983): Torranceho figurálny test tvorivého myslenia. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, N.R.
- Kashdan, T. B. – Rose, P. – Fincham, F.D. (2004): Curiosity and Exploration: Facilitating Positive Subjective Experience and Personal Growth Opportunities. Journal of Personality Assessment, 82(3), s. 291 – 305
- Komárik, E. – Bruteničová, E. (2003) Effect of creativity training on preschool children. Studia psychologica, 45, 1, s. 37 – 41.
- Nickerson, R.S. (1999): Enhancing Creativity. In: Sternberg, R.J. (ed.): Handbook of Creativity. New York: Cambridge University Press. s. 392 – 430.
- Osecká, L. (2001): Typologie v psychologii. Aplikace metod shlukové analýzy v psychologickém výskumu. Praha: Academia. ISBN 80-200-0854-3
- Ritomský, A. – Sollár, T. (2005): Projektovanie, analýza a prezentácia výsledkov v sociálnom výskume. Sociálna práca a zdravotníctvo. 1 – 2, s. 22 – 30.
- Ruisel, I. (2005): Múdrosť v zrkadle vekov. Bratislava: Pegas. ISBN 80-551-1059-X
- Sollárová, E. (1987): Stabilita pozitívneho efektu programov rozvoja tvorivosti. Československá psychologie, roč. XXXI, č. 4, s. 265 – 272
- Sollárová, E. (2005): Aplikácie prístupu zameraného na človeka (PCA) vo vzťahoch. Bratislava: Pegas. ISBN 80-551-0961-3

Abstract

In this article we analyze development curve of children, who in the years 2000 – 2002 participated in the Program of stimulation of creative abilities as experimental group. Our goal is by typology of development of these children to reveal some common and different

features of their development. Research sample constituted of 15 pupils of the 3rd grade of elementary school, whose average age in the time of data collection was 9.3 years. Creativity was identified by 2nd subtest of TTCT (Incomplete figures) in three measurements: before beginning and after termination of the program (in preschool age) and in the 3rd grade of elementary school. By cluster analysis we extracted three meaningful types and in the article we are concerned with their characterization with respect to the other variables (curiosity and school achievement).

KONTROLA – VONKAJŠIA ALEBO VNÚTORNÁ? RIEŠITEĽNÁ DILEMA? (Kontrola z pohľadu „veľkých“ psychologických prístupov)

Michal ČEREŠNÍK
mceresnik@ukf.sk
KPV FSVaZ UKF, Nitra

Kontrola, vnútorná alebo vonkajšia, predstavuje súbor generalizovaných skúseností reprezentovaných v psychike človeka vo forme presvedčení. Či už sú založené na racionálnej alebo iracionálnej báze, určujú správanie človeka i jeho prežívanie subjektívne vymedzenej reality.

Záujem o problematiku kontroly je v psychológii (a nielen v tejto vednej disciplíne) naozaj obrovský. V súčasnosti existuje viac ako sto koncepcií (teórií), ktoré sa snažia odpovedať na otázku lokalizácie kontroly. Jednou z prvých a pravdepodobne najznámejších koncepcií je Rotterova „lokalizácia kontroly“ (locus of control, LOC), ktorá vznikla ako sekundárny produkt teórie sociálneho učenia. Autor už pri vzniku LOC konštatoval, že vznikla z potrieb psychoterapie a psychoterapeutov/iek. Preto by možno bolo vhodné pozrieť sa na to, ako sa k problematike kontroly postavili predstavitelia „veľkých psychologických prístupov.

„Pacient hovorí o minulých zážitkoch a prítomných dojmoch, sťažuje sa, vyznáva sa zo svojich prianí a citových hnutí. Lekár počúva, pokúša sa riadiť myšlienkové pochody pacienta, nabáda ho, obracia jeho pozornosť určitými smermi, podáva mu vysvetlenie a pozoruje reakcie pochopenia alebo odmietnutia, ktoré takto u chorého vyvoláva.“ (Freud, 1997, str. 14-15)

Takýmto spôsobom opisuje Freud podstatu psychoterapie a vzťahu medzi terapeutom a pacientom. Vzťah pôsobí dojmom asymetrie, najmä ak si uvedomíme fakt, že kardinálnu úlohu v psychoanalýze zohráva terapeut ako osoba primárne zodpovedná za výsledok terapie. Je totiž úlohou terapeuta pochopiť pacientov problém, „správne“ ho interpretovať a túto svoju spracovanú informáciu podať pacientovi tak, aby ju prijal, stotožnil sa s ňou a tiež akceptoval postupy, pomocou ktorých sa stane trvale duševne zdravou osobnosťou. V terapeutickou vzťahu preberá terapeut úlohu vonkajšieho kontrolóra, ktorý určuje, čo je správne.

„Psychoanalytická terapia je svojím spôsobom dodatočnou výchovou.“ (tamže, str. 379)¹

Sám autor priznáva skôr orientáciu na mechanizmy vonkajšej kontroly, samozrejme za predpokladu, že výchovu považujeme za prostriedok vonkajšej kontroly, ktorý primárne formuje osobnosť človeka prostredníctvom predpokladu o introjikovaných vonkajších normách správania sa v spoločnosti.

Freudova teória, resp. prístup k psychoterapii, je plný termínov zrkadliacich „nekompetentnosť“ človeka v zmysle minimálnej kontroly nad svojou osobnosťou. Príkladom môžu byť chybné úkony – prerieknutia, mylné čítanie, prepočutia, zabudnutie, predsavzatia, stratenia, omyly (tamže, str. 21), obranné mechanizmy – vytesnenie, reaktívna formácia, anulovanie, projekcia, racionalizácia, popretie, identifikácia, presunutie, fixácia, regresia, ale najmä sny, ktorých interpretácie sám Freud nazýva kráľovskou cestou k poznaniu

¹ Porovnaj s Jungom: „Samy sme svojím spôsobom deti a do značnej miery potrebujeme výchovu.“ (Jung, 1995, str. 57)

nevedomých aktivít mysle (Storr, 2001) a ich analýze a interpretácii venuje podstatnú časť svojej práce.

Ak by aj pacient disponoval vnútornou kontrolou alebo ambíciou kontrolovať svoje prežívanie a prejavy správania, úlohou terapeuta je prekonať túto prekážku, získať nad pacientom moc, poukázať na podstatu jeho problému a dodať mu postupy, ako sa týchto problémov zbaviť. Psychoanalýza vo svojej radikálnej, ortodoxnej povahe týmto opomína subjektivitu a jedinečnosť každého človeka a vytvára priestor pre široké uplatňovanie všeobecne prijímaných normatívov. Mohli by sme povedať, že „*Freud bol skeptik, pokiaľ išlo o možnosť individuálneho šťastia*“ (Nye, 2004, str. 12).

Samostatnú kapitolu tvorí Freudova štruktúrna koncepcia osobnosti, pozostávajúca z hierarchického usporiadania Id, Ega a Superega vo vzájomnej interakcii. Superego je kontrolujúcim prvkom Ega a Id, pričom Superego nie je kontrolované nikým (ak opomenieme to, že vzniklo ako produkt pôsobenia rodiny a spoločnosti, resp. ich noriem a hodnôt). Aj na tomto mieste sa teda stretávame s nutnosťou kontroly, ktorá je prezentovaná najmä Superegom ako vykonávateľom sociálneho tlaku.

„*Superego preberá funkciu dozorcú nad naším správaním; „nevhodné“ túžby a želania vyvolávajú pocit viny, a tak začneme kontrolovať svoje správanie.*“ (Nye, 2004, str.22)

Vo Freudovom diele sa teda stretávame s dôrazom na vonkajšiu kontrolu. Jeho prístup nie je veľmi prekvapujúci, ak si uvedomíme, že pracoval s neurotickými pacientmi/kami, u ktorých je vysoký predpoklad nedôvery vo vlastné sily a kapacity, ich sebaregulácia je slabá a sú schopní/é ďalej fungovať len na základe intervencie z vonka.

Behaviorizmus, podobne ako psychoanalýza a psychodynamika, stavia svoje predpoklady na vonkajších mechanizmoch kontroly, resp. stavia na význame funkčných vzťahov (príčinno-dôsledkového prepojenia) medzi vonkajším prostredím a správaním (podľa Nye, 2004, str. 56), čím úplne jednoznačne definuje sociálne a fyzické podmienky ako určujúce ľudské správanie.

Skinner (1974), ako predstaviteľ radikálneho behaviorizmu, síce uznáva existenciu pocitov, myšlienok, vnútorných procesov všeobecne, genetickej výbavy, sebaznania a tvorivosti, čím sa odkláňa od Watsonových názorov o kardinálnom postavení správania v psychologickom výskume, predsa len však zostáva behavioristom v pravom slova zmysle, pretože aplikuje rovnaký spôsob analýzy na otvorené i skryté správanie (pocity, myšlienky).

Skinner sa nazdával, že za správanie človeka zodpovedá genetická výbava a osobná história, ktoré sú však ovplyvňované prostredím, ktoré považoval za determinatívne východisko. Odmietal tvrdenia, že ľudské správanie sa riadi individuálnou voľbou. Ľudí nevnímal ako slobodné bytosti, ktoré sa môžu rozhodovať o svojom osude. Nazdával sa, že správanie človeka determinujú minulé i súčasné udalosti v objektívnom svete (podľa Nye, 2004). Tomuto vymedzeniu zodpovedá Watsonove chápanie osobnosti (1931 in Bucková, 1999), ktorú však Skinner ako pojem nepozná.

Behaviorizmus si „znenpriatelil“ ľudí popieraním slobodnej vôle a autonómie človeka. Osobnosť považuje za výsledok osobnej histórie posilňovania, na základe ktorého sa upevňujú špecifické druhy správania typické pre konkrétneho človeka (podľa Nye, 2004).

Je ale človek úplne závislý na podmienkach prostredia? Môže vôbec nejakým spôsobom ovládať svoje správanie? Skinner (1971) rieši túto otázku prostredníctvom konceptu sebaovládania, pomocou ktorého človek identifikuje správanie, ktoré chce ovládať. Napriek tomu, že snahu človeka ovládnuť svoje správanie by sme mohli považovať za potrebu, Skinner odmieta osobnú zodpovednosť, vnútornú silu a je presvedčený o determinujúcom vplyve prostredia. Slododu a dôstojnosť dokonca považuje za zastarané a brzdiace celospoločenský pokrok (v zmysle aplikácie postupov behaviorizmu). Odpoveďou na položenú otázku je teda odpoveď, že človek je absolútne závislý od vonkajších podmienok, prostredia.

Ani v procese rozhodovania teda človek podľa Skinnera nie je slobodný. Tvrdí, že rozhodovanie a výber ovplyvňujú vonkajšie faktory. Rozhodovanie a výber sú len (skrytými) správaniami, na ktoré majú vplyv situácie, rôzne druhy správania a ich dôsledky v minulosti a prítomnosti (podľa Nye, 2004).

Gestalt prístup v psychológii (v psychoterapii) kladie dôraz, podobne ako Rogersov PCA, na rast a rozvoj ľudského potenciálu. Individualita je postavená ako základná teoretická báza gestaltu. Perls (1996) tvrdí, že existujú dva druhy kontroly:

„Prvá je kontrola, ktorá prichádza z vonku – som kontrolovaný ostatnými, rôznymi pravidlami, prostredím atď. Druhá je kontrola v každom organizme – moja vlastná prirodzenosť.“ (tamže, str. 13)

Perls sa venuje problému interné versus externé aj prostredníctvom vymedzenia hranice medzi organizmom a prostredím, teda prostredníctvom ego hranice (ego boundary): *„Ego hranica nie je pevná. ... Ego hranica má zásadnú dôležitosť. ... V podstate nazývame ego hranicou oblasť prechodu medzi ja a vonkajším svetom. ... Dvoma aspektami ego hranice sú stotožnenie a odcudzenie... toto mi je pochuti, toto nie. Táto polarita (stotožnenia a odcudzenia) je tu vždy a vnútri hranice máme pocit dôvery, správnosti, mimo nej je cudzosť, špatnosť. Vnútri je dobré, vonku špatné.“ (tamže, str. 15, 16)*

Z uvedeného vidíme príklon gestaltistov k vnútorným kapacitám, k internalite, k vnútornej kontrole, k samostatnej regulácii a ich odmietanie vonkajších normatífov, či už zo strany jednotlivcov alebo celej spoločnosti. Perls pokračuje:

„Teraz sa dostávame k najdôležitejšiemu a najzaujímavejšiemu fenoménu...: samoregulácia (vnútorná regulácia) versus vonkajšia regulácia. ... skrz plné uvedomenie začínate si byť vedomí samoregulácie organizmu, môžete nechať organizmus riadiť samého seba bez zasahovania, bez prerušovania, môžete sa spoľahnúť na múdrosť organizmu. A to protiklade k tomu znamená celá patológia sebamanipláciu a kontrolu z okolia atď., ktoré zasahujú do tejto jemnej sebakontroly organizmu.“ (tamže, str. 24)

Napriek Perlsovmu explicitnému vyjadreniu o nutnosti vnútornej kontroly treba povedať, že autor do svojej teórie zahrnul aj elementy, ktoré možno len veľmi ťažko považovať za atribút alebo charakteristický prvok vnútornej kontroly:

„Každá kontrola zvonku, dokonca i internalizovaná vonkajšia kontrola, zasahuje do zdravého fungovania organizmu. Existuje len jedna vec, ktorej možno priznať právo kontrolovať: situácia samotná. Keď pochopíte situáciu, v ktorej ste, a necháte túto situáciu riadiť vašu činnosť, naučíte sa vyrovnávať sa zo životom.“ (tamže, str. 27)

Vzhľadom na podstatu teórie, vzhľadom na gestalt ako nedeliteľný celok, nie je toto poňatie situácie ako faktora determinujúceho kontrolu a kontext kontroly prekvapujúce. Napriek výhradám voči silnému spoločenskému tlaku, ktorý na človeka pôsobí ako formujúca jednotka, Perls vyjadril potrebu rozšíriť gestalt z človeka na človeka v sociálnom prostredí. Je presvedčený, že úlohou človeka je uzatváranie neúplných situácií, vytváranie gestaltu:

„... náš život nie je v podstate nič iné ako nekonečný počet neukončených situácií – neúplných tvarov. Sotvaže uzavrieme jednu situáciu, už sa tvorí iná.“ (tamže, str. 22)

„Ľudia reagujú, správajú sa v súlade so situáciou, pôsobia na svoje okolie a potom sa zasa sťahujú, aby uspokojili vlastné potreby bez toho, aby sa nechali pohltiť spoločnosťou alebo na ňu vyvíjali prílišný nátlak.“ (Mackewnová, 2004, str. 36)

Moderný prístup v gestalte však ako keby odmietal Perlsovo dedičstvo a snažil sa nové stvárnenie a renesanciu tohto smeru. Mackewnová (2004, str. 9) píše o nutnosti odlišovať „perlsizmus“ a gestalt prístup v poradenstve a terapii.

V gestalte prístupe sa dostávame do situácie, v ktorej nie sme schopní jednoznačne určiť, či sa jej predstavitelia prikláňajú k internej alebo externej kontrole. Je to spôsobené viacerými faktormi. Po prvé tým, že moderný gestalt prístup je mnohotvárný a (napriek zameraniu na intersubjektivitu) vytvára priestor na využívanie celého kontinua, na ktorého

póloch stojí nedirektivita a direktivita. Po ďalšie tým, že gestaltom nie je človek, ale človek v prostredí² (v poli, v systéme). Mohli by sme povedať, že gestalt stojí na pomedzí medzi Rogersovým PCA a psychoanalytickými a behavioristickými prístupmi. Je však nutné dodať, že gestalt ako jeden z humanistických smerov postavený na fenomenologických východiskách má bližšie k Rogersovi (pozri Rogers, 1951, str. 483-522).

„Politika má v súčasnom psychologickom a sociologickom úze do činenia s mocou a kontrolou, s mierou, do ktorej si ľudia želajú, snažia sa dosiahnuť, vlastnia, podieľajú sa alebo sa zriekajú moci a kontroly nad inými a/alebo nad sebou samým... Má do činenia s umiestnením moci rozhodovať, s tým, kto robí rozhodnutia, ktoré vedome alebo nevedome regulujú alebo kontrolujú myšlienky, pocity alebo správanie iných alebo jeho vlastné.“ (Rogers, 1999, str. 16)

Týmto vyjadrením (samozrejme, že je nami značne skrátene) Rogers (1999) reagoval na neustále sa opakujúcu otázku, ktorá ho „nútila“ vyjadriť sa k tomu, akú politiku uplatňuje v rámci svojho psychoterapeutického, resp. všeobecnejšie psychologického³ prístupu k človeku (alebo slovami príslušníkov tej doby orientovaných na iné prístupy v psychológii k pacientovi) alebo čo sleduje, aký cieľ chce dosiahnuť tým, že pracuje v medziach fenomenológie a „naivného humanizmu“.

Rogers tvrdí, že *„moc nespočíva v poznaní psychológa, ale v pacientovom organizme“* (1999, str. 15). Celým svojím dielom a prácou vyslovuje dôveru ľudskej bytosti a jej potenciálu:

„Človekom centrováný prístup sa zakladá na predpoklade, že ľudská bytosť je v základe dôveryhodný organizmus schopný hodnotiť vonkajšiu a vnútornú situáciu, rozumieť si vo vlastnom kontexte, robiť konštruktívne rozhodnutia vzhľadom na svoj budúci život a riadiť sa nimi.“ (tamže, str. 23)

Rogers sa domnieva, že človek sa dokáže samostatne a zodpovedne rozhodovať. Predpokladá, že optimálnym je stav, v ktorom človek lokalizuje moc a kontrolu v sebe. Na druhej strane ale dáva možnosť ľudskej bytosti byť závislou na vonkajšej kontrole a byť relatívne spokojná. Spomínanú lokalizáciu smerom dovnútra môžeme podľa Rogersa (1999 a inde) dosiahnuť pomocou už chronicky známych troch základných podmienok PCA, a teda kongruenciou, nepodmieneným pozitívnym prijatím a empatiou (alebo empatickým porozumením). Pomocou týchto podmienok dochádza k jasnejšiemu porozumeniu a tým aj k väčšej kontrole nad vlastným svetom a správaním. V rámci (terapeutického) vzťahu medzi psychológom a klientom, terapeut poukazuje na možnosť vnútornej kontroly nad sebou samým, dáva klientovi možnosť, aby prevzal kontrolu nad sebou samým a nakoniec mu dáva možnosť, aby si upevnil kontrolu nad sebou samým. Rogers klientovi neustále „iba“ ponúka určité možnosti a necháva mu absolútnu slobodu v tom, či tieto ponuky využije. Treba ale povedať, že Rogers, v rámci svojho prístupu, ktorého centrom je človek, predpokladá využitie týchto možností. Rogers predpokladá *„rozširovanie rámca sebakontroly“* a *„rast pocitu moci“* a spolu s nimi aj kompetencie k samostatnému rozhodovaniu. (tamže, str. 21)

V Rogersovom diele sa neustále stretávame s optimizmom súvisiacim s vnútornými kapacitami človeka a s jeho kompetenciou spoznať svoje možnosti a naplniť ich na základe svojich vlastných rozhodnutí (alebo inak povedané pomocou lokalizácie moci a kontroly v sebe samom):

„Moc s úplnou istotou spočíva v jedincovi.“ (Rogers, 1999, str. 129)

„Organizmus sám seba kontroluje. Za normálnych okolností smeruje k vlastnému rozšíreniu a nezávislosti od vonkajšej kontroly.“ (tamže, str. 179)

² Perls, Hefferline, Goodman (2004, str.28) hovoria o organizmicko-environmentálnom poli

³ *„Prístup zameraný na človeka nie je psychológia, psychoterapia, filozofia, či hnutie, je to „len“ prístup. Je to psychologický postoj, spôsob bytia, v ktorom môžeme konfrontovať rôzne aspekty ľudského správania.“* (Sollárová, 2005, str. 13)

Ďalším ukazovateľom, ktorý naznačuje preferenciu vnútornej kontroly v Rogersovom prístupe je aktualizácia tendencia v zmysle sebanapĺňania, hľadania, smerovania, nových výziev, zmeny, ale i neistoty a rizika.

„... najpôsobivejšou skutočnosťou, týkajúcou sa ľudského bytia, sa zdá byť tendencia smerujúca k celostnosti a aktualizovaniu možností. (tamže, str. 179)

„... organizmus je skrátka vždy motivovaný, vždy k niečomu smeruje a neustále hľadá.“ (tamže, str. 181)

Rogers (1999) sa vyjadruje aj k spoločnosti, k závislosti človeka od vonkajšieho prostredia a jeho vplyvov, k nie veľmi pozitívnemu vplyvu kultúry na individuálny rozvoj konkrétneho človeka:

„Pred rokmi som rozpor medzi Self a prežívaním, medzi vedomými cieľmi a organizmickým smerovaním vnímal ako čosi prirodzené, nevyhnutné i keď poľutovaniahodné. Dnes som presvedčený, že je to kultúra, ktorá jedincov podmieňuje, oceňuje a utvrdzuje v správaniach, ktoré sú v skutočnosti zvráteniami prirodzených smerovaní jednotnej aktualizácej tendencie.“ (tamže, str. 184)

Rovnako autor upozorňuje na nevyhnutnosť vyrovnávať sa s tlakmi spoločnosti a kultúry na jednej strane a aktualizácnou tendenciou na strane druhej, na nutnosť žiť v priesečníku dvoch svetov, vonkajšieho a vnútorného:

„Ludia zajtrajška sú ochotní žiť s ... neistotou a snažia sa lepšie spoznať ... dva vesmíry – vonkajší a vnútorný.“ (tamže, str. 198)

Zdá sa teda, že vnútorná kontrola je faktorom, ktorý pozitívne ovplyvňuje správanie človeka a je predpokladom jeho sebarozvoja. Do života človeka však patrí aj ultimálne prostredie, skutočnosti, ktoré človeka ovplyvňujú, ale ktoré on/ona sám/sama ovplyvniť nemôže (fakt vlastnej smrti, prírodné katastrofy). Rovnako sem patrí fakt, že na vykonávanie osvojených úkonov (automatizmy, stereotypy, ale aj predsudky) nepotrebujeme používať najvyššie riadiace systémy. Naš organizmus i naša psyché dokáže fungovať aj prostredníctvom riadenia nižšími riadiacimi systémami. Prežijeme.

Naozaj, riešenie problému vonkajšej verzus vnútornej kontroly nie je jednoduché. Kusá (2001) tvrdí, že tento problém nie je možné a ani potrebné teoreticky vyriešiť. My sa ale záverom nášho príspevku pokúsime načrtnúť smery, ktoré by mohli byť dominujúce v koncepcii kontroly.

Prvý smer by sme mohli nazvať psychologický, presnejšie možno humanistický. Humanizmus je myšlienkový prúd, ktorý je v psychológii najmladší. Stavia na základoch psychoanalýzy, behaviorizmu, gestaltu. Historicky na ne nadväzuje. V otázke kontroly znamená „novú politiku“, nové zameranie smerom do človeka, zameranie sa na jeho potenciality, slobodu, zodpovednosť a vnútornú silu. Presne vymedzuje, kde by malo byť lokalizované hodnotenie. Samozrejme, smerom dnu. Predstavitelia a predstaviateľky humanistickej psychológie sú presvedčení/é o tom, že človek má potenciál určovať svoje smerovanie v živote a hľadať svoj zmysel, dynamicky tvoriť a produktívne milovať, transcendentovať sa. Veria v silu individuality človeka.

Druhý smer je presným opakom prvého. Mohli by sme ho nazvať sociologický, alebo sociálno-konštrukcionistický. Sociálny konštrukcionizmus predpokladá, že realita (alebo to, čo za realitu považujeme) je produktom spoločenského života a že to, čo vnímame ako reálne, vo svojich dôsledkoch aj reálne je. V intenciách týchto myšlienok môžeme uvažovať o tom, že absolútnu moc (kontrolu) nad človekom nemá o sám, ale spoločnosť a jej odkazy, ktoré sa spoločnosťou nesú ako normatívy. Základným znakom spoločnosti je to, že sa snaží o kontinuitu svojej existencie. Preto využíva účinné mechanizmy k produkcii typizovaného správania, ktoré sa môže vzťahovať k pohlaviu, spoločenskej triede alebo k nejakej inej kategórii. Spoločnosť nemá rada zmenu, odlišnosti, ktoré spôsobujú jej instabilitu. Preto v našej spoločnosti (a v ktorejkoľvek inej) existujú stereotypy občas prechádzajúce do

predsudkov, ktoré sa relatívne ľahko prenášajú z generácie na generáciu a určujú nám, akými máme byť, ako sa máme správať, ako prežívať vzhľadom na roly, ktoré zastávame, aj keď nám to možno nevyhovuje. Kontrolu nad nami má spoločnosť ako vonkajší faktor, čím sa vylučuje možnosť (samozrejme v extrémne) individuálnej aktivity, ktoré by mohla v prípade masovosti viesť k zmene základov spoločnosti, čo vlastne znamená jej zánik.

Tretí smer je filozofický, existenciálny. Exupéry (1998) vo svojej nedokončenej knihe píše o tom, že neexistuje sloboda bez násilia. Slobodu pritom chápe ako vnútornú kontrolu, individuálnu zodpovednosť nad svojím životom, sebakreáciu, sebaformovanie. Násilie chápe ako vonkajšiu kontrolu, ako spoločenské odkazy, ako činnosť spoločnosti, ktorá je podľa neho tiež dôležitým faktorom formovania ľudskej osobnosti. Hovorí o tom, že by bolo nesprávne domnievať sa, že v živote funguje ako dominantný faktor sloboda alebo násilie samostatne. Rovnako by bolo nesprávne hovoriť o tom, že ich pôsobenie je rozdelené na polovicu.

Filozofický smer (ako sme ho pracovne nazvali) vhodne integruje predchádzajúce pohľady na problém kontroly. Nemožno totiž zabudnúť na potenciál človeka v rovine individuálnej (personálnej) ani v rovine socio-kultúrnej. Na človeka totiž pôsobí počas celého života i situačne vonkajšia aj vnútorná kontrola. Prevalencia jednej alebo druhej je určovaná životným obdobím, v ktorom sa človek nachádza, ale najmä osobnými skúsenosťami, ktoré určujú jeho predsvedčenia a (často nevedomým) rozhodnutím „nechať sa“ regulovať zvonka, alebo zvnútra.

Štvrtý smer, textuálny, je podobne ako filozofická alternatíva integrujúcej podstaty. Zjednocuje človeka a kontext, v ktorom žije. Bačová (1999), konštatuje, že „*text je to, čo má osoba zo sociálneho sveta k dispozícii, aby z neho a pomocou neho modelovala seba a svoj svet*“ (Bačová, 1999, str. 18). Ľudia teda v texte bývajú, pohybujú sa v ňom, čítajú ho, dešifrujú, učia sa ho a vysvetľujú ho. Narábajú s textom a spoluvytvárajú ho.

Človeka a text teda nemožno oddeliť. Tieto entity nejestvujú separátne od seba, niečo mimo osobu a niečo vnútri osoby. To, čo je v človeku sformulované je tvorené sociálnym materiálom – textom. „*Osoba a text sú to isté, okrem toho, že osoba je odlišná od textu tým, že je to ľudská bytosť*“ (Bačová, 1999, str. 19).

Text je priestor našej existencie plný hodnôt, predpokladov, symbolov, noriem, rečových aktov a významov. Rovnako je text inštitucionalizovanie nášho života, fyzické usporiadanie kultúry, praktiky života a interakcií.

Text je psychologická existencia tvorená zo sociálneho a kultúrneho materiálu. A keďže existuje veľa sociálnych a kultúrnych svetov a existuje len málo pokusov dostať sa „nad text“, veľmi často sa stáva, že si ako dva odlišne definované texty neporozumieme.

Ak sa odpútame od predstavy identity ako primordiálne konštruovanej a začneme ju chápať ako text, pridáme na to, že identita nie je súkromné vlastníctvo človeka, ale že je sociálnym konštruktom. To znamená, že sa vytvára pod vplyvom dominantnej ideológie určujúcej, čo je a čo nie je primerané a vhodné, čo má a čo nemá byť odmenené.

Poznámka na záver. Načrtnuté „riešenia“ problému internej versus externej kontroly sú označené len pracovne a schematicky. Sme si vedomí faktu, že postmoderné smery v psychológii – etogenika, symbolický interakcionalizmus, hermeneutika, fenomenológia, diskurzívna psychológia, kritická psychológia a ďalšie – sú zaraditeľné do niektorého zo štyroch navrhovaných prúdov a významným spôsobom ovplyvňujú formovanie obsahu navrhnutých koncepcií.

Literatúra

Bačová, V. 1999. Osobná identita ako text – sociálno-konstruktivistický pohľad na identitu.

In: Sociální procesy a osobnost. Brno: FF MU, 1999, str. 18-23.

Bucková, M. 1999. Behaviorálna modifikácia: teória a prax. Nitra: PF UKF, 1999.

Exupéry, A.S. 1998. Citadela. Praha: Vyšehrad, 1998.

- Freud, S. 1997. Přednášky k úvodu do psychoanalýzy. Praha: Psychanalytické nakladatelství, 1997.
- Jung, C.G. 1995. Člověk a duše. Praha: Academia, 1995.
- Kusá, Z. 2001. Situované vytváranie identity. In: Identita, zdravie a nová paradigma. Prešov: Veda, 2001.
- Mackewn, J. 2004. Gestalt psychoterapie. Praha: Portál, 2005.
- Perls, F.S. 1996. Gestalt terapie doslova. Olomouc: Votobia, 1996.
- Perls, F.S., Hefferline, R.F., Goodman, P. 2004. Gestalt terapie. Vzrušení lidské osobnosti a její růst. Praha: Triton, 2004.
- Rogers, C.R. 1951. Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory. Boston: Houghton Mifflin, 1951.
- Rogers, C.R. 1999. O osobnej moci. Bratislava: Persona, 1999.
- Skinner, B.F. 1971. Beyond freedom and dignity. New York: Knopf, 1971.
- Skinner, B.F. 1974. About behaviorism. New York: Knopf, 1974.
- Sollárová, E. 2005. Aplikácie prístupu zameraného na človeka vo vzťahoch. Bratislava: Ikar, 2005.
- Nye, R.D. 2004. Tri psychológie. Bratislava: Ikar, 2004.
- Storr, A. 2001. Freud. A very short introduction. Oxford: University Press, 2001.

Abstract

Control is concept which has a specific place in psychology. We can find the problemacy of control in ontogenetical psychology, in psychology of management, psychology of decision making, in a lot of subfields of applied psychology. Control is really special problem and in psychology there is still open question: „Is human behaviour leaded by inner or outer control?“ According to some authors this problem can not be solved theoretically. But we tried to find some indicators which can contribute to make this problem a little bit clearly (?).

GENDER A ORTOGONÁLNA KONFIGURÁCIA JEHO KOMPONENTOV

Michal ČEREŠNÍK
mceresnik@ukf.sk
KPV FSVaZ UKF, Nitra

Rodovosť je sociálna, kultúrna a psychologická dimenzia mužskosti (maskulinity) a ženskosti (femininity).

Maskulinita, femininita sú chápané ako rod (gender), sociálny a kultúrny konštrukt, súbor ideí a presvedčení a pod. o tom ako sa majú správať, prezentovať, aké roly majú mať, akými majú byť muži a ženy. (Lukšík, Supeková, 2003)

Maskulinita a femininita sú sociálnymi a kultúrnymi konštruktami, ktoré sa v priebehu histórie menili a v rôznych kultúrach nadobúdali rôzne podoby. Ako uvádza Lukšík a Supeková, (2003), do 18. storočia prevládal model, ktorý za meradlo človeka považoval muža („one sex model“). Koncom 19. storočia platil model, ktorý muža a ženu považoval za dopĺňajúce sa bytosti. V súčasnosti fungujú v spoločnosti dva modely. Prvým modelom je prestupovanie do druhého pohlavia (pomužštené ženy, poženštelí muži), neučitosť, rozplývavosť a prechodné formy pohlaví, resp. oslobodenie sa od pohlavia (androgýnia). Druhým modelom je približovanie sa ideálu žena ako modelka a muž ako športovec alebo hrdina.

Chápanie genderu sa vyvíja aj z teoreticko-filozofického pohľadu aj z pohľadu metodologického prístupu. Treba však konštatovať, že v súvislosti s genderom sa ešte stále môžeme stretnúť s konfliktom esencializmus versus progresivita. Príkladom by mohlo byť MacKannonove poňatie genderu „ako binárnej kategórie, ktorá platí univerzálne a naprieč dejinami“ a tak sa z nej stáva naturalizovaná, nemenná kategória (MacKannon, 1987 in Lišková, 2004, str. 2). Pri tomto chápaní sa dostávame až na úroveň dogmatizmu vylučujúceho dynamiku a zmenu (ktorá má svoju historickú podporu). Opakom MacKannonoveho poňatia je Beckovej názor, že „spoločnosť už nemá o jednoznačné bipolárne genderové identity záujem a rozpúšťa štruktúry, na ktoré sa individuá dosiaľ mohli normatívne orientovať“. (Becková, 1986 in Šmausová, 2004, str. 1) Autorka týmto vyjadrením zachytila uvoľňovanie sociálneho tlaku na produkciu „gender typed“ ľudí (v zmysle jednoznačnej maskulinity muža a femininity ženy) a relatívnu voľnosť pri kreovaní vlastného gender konceptu alebo identity.

Androgýnia znamená, so zreteľom na etymologický pôvod slova (gr.: andros = muž, gynaicos = žena), prítomnosť mužského a ženského prvku v jednej bytosti. Podľa toho, čo považujeme za určujúce pre mužskosť a ženskosť, vyčleňujeme dva referenčné rámce v zmysle o nej:

Prvý spája androgýniu so sexualitou a chápe ju ako ambivalenciu alebo deviáciu; východiskom sa stáva bipolarita a nezlučiteľnosť pohlaví ako norma zdravia

Druhý chápe androgýniu ako psychologický jav, ktorý znamená mnohorakosť, tvárnosť a splývavosť mužských a ženských atribútov nezávisle na pohlaví v osobnostných črtách, správaní, spôsobe vnímania sveta;

východiskom je rozmanitosť v psychickom vybavení mužov a žien, tradičnú mužskosť a ženskosť chápe ako „subjektívne preformulovanú sociálnu normu“

(Lorenzi – Cioldi, 1996; Badinter, 1999; Bačová, 2000 in Kusá, 2001, 2002a).

Androgýniu môžeme chápať ako maskulínno-feminínú variabilitu, premenlivosť sociálnej role, ktorá je nezávislá na rodových schémach, stereotypoch a očakávaníach (Kusá, 2002b).

Napriek konštatovaniu Kusej (2000, 2001), že psychologická androgýnia zaujala svoje miesto v systéme poznatkov o psychike človeka v 70-tych rokoch 20-teho storočia, snahy o zachytenie maskulinity – femininity v osobnosti človeka existovali už pred týmto obdobím. Dôkazom sú multidimenzionálne osobnostné dotazníky, ktoré vznikli ešte pred rokom 1970 a ktoré obsahujú škálu MF (maskulinita – femininita), napr.:

Bell Adjustment Inventory (1937, Bell);
 Minnesota Multiphasis Personality Inventory (1940, Hathaway, Kinley);
 Guilford Zimmermann Temperament Survey (1949-55, Guilford, Zimmermann);
 California Psychological Inventory (1957, Gough);
 Freiburg Persönlichkeits Inventar (1963, Fahrenberg, Selg, Hampel);
 (in Svoboda, 1999).

Podľa nás si osobitné miesto v skúmaní problematiky androgýnie zasluhuje Jung, a to aj napriek tomu, že jeho model osobnosti je postavený skôr na teoretickej báze ako na psychologickom výskume. Jung (1994) v rámci osobnosti vyčlenil archetypálne vzorce (persona, tieň, anima, animus) a ako prvý v moderných dejinách psychológie poukázal na to, že v ľudskej psychike majú svoje miesto rovnako mužské aj ženské črty. Androgýniu vymedzuje ako komplementaritu vedomého a nevedomého, spojenie protikladov vedúce k integrite osobnosti. Každá žena má teda podľa Junga (1995) vo svojom vnútri svojho vnútorného muža a každý muž ukrýva vo svojom vnútri ženu. To, do akej miery sa tieto „vnútorné osobnosti“ prejavia, závisí na individualite konkrétneho človeka.

Približne v rovnakom časovom horizonte formuloval svoje tézy, týkajúce sa maskulinity – femininity, Szondi. Szondi (2000) tvrdí, že každá osobnosť má snahu byť zároveň mužom i ženou, snaží sa o obojpohlavné bytie. Vo svojom poňatí Szondi však zachádza až na metafyzickú rovinu, keď „ja“ považuje za spájajúci článok medzi Bohom a človekom. Tvrdí, že „ja“ nie je ani muž ani žena, ale dokonalé obojpohlavné bytie muža a ženy v človeku.

Päťdesiate roky 20. storočia priniesli Eriksonove výskumné závery, ktoré publikoval v roku 1950. Erikson (2002) realizoval výskum hry (stavba) detí vo veku 10 až 12 rokov. Pri analýze ich produktov dospel k záveru, že u viac ako dvoch tretín detí bola ich stavba svojou konfiguráciou typická pre pohlavie, ku ktorému patrili. Erikson (2002) charakterizoval stavbu chlapcov pomocou vysokých stavieb bez väčšieho počtu ľudí a zvierat a konštatuje, že dimenzia vysoký – nízky je typicky mužskou premennou. Stavba dievčat opisovala interiéry, ktoré pôsobili skôr pokojným dojmom, stavby boli bez stien, s množstvom ľudí. Za typicky ženskú premennú považuje Erikson dimenziu otvorená – uzavretá.

Päťdesiate roky 20. storočia tiež priniesli novú teóriu komplementarity mužskej a ženskej sféry. Autormi tejto teórie sú Parsons a Bales (1955 in Gjuričová, 1992). Muži sú prirodzene inštrumentálni (raciónálni a úlohovo orientovaní) a ženy sú expresívne (emocionálne a sociálne orientované)¹. Na základe tohto modelu si môžeme vytvoriť obraz

¹ Dimenzia inštrumentalita versus expresivita je najčastejším dichotomizmom, ktorú napr. používa vo svojej práci Stake (2000) v nadväznosti na Angyala (1965), Spenceho (1974) Guisingera, Blatta (1994). Stake (2000) definuje expresivitu ako feminínna črta pomocou záujmu o iných, kooperácie, senzitivity k potrebám iných, emocionálnej otvorenosti a inštrumentalita ako maskulínna črta pomocou snahy o nezávislosť, moci, ovládania, úsilia o výkon, sebaapredania. V sociologickom alebo sociálno-psychologickom zmysle by sme mohli inštrumentalitu maskulínnej role charakterizovať sústredením vedúcich a rozhodujúcich právomocí v osobe manžela-otca a expresivitu feminnínej role pomocou starostlivosti a napĺňaním citových potrieb rodinných príslušníkov prostredníctvom manželky-matky (Renzetti, Curran, 2003).

Ward (2000) zasa pre označenie inštrumentality a expresivity používa kategórie „potreba afiliácie“ a „potreba výkonu“, pričom ich sémantickú náplň chápe podobne ako Stake.

Hofstede a kol. (1998) upozorňuje, že dimenzia maskulinita – femininita je niekedy nesprávne chápaná ako protiklady individualizmus – kolektivismus (ja versus my) a tvrdí, že dimenzie individualizmus – kolektivismus

„harmonického usporiadania rolí“, kde manžel predstavuje spojenie so socioekonomickým systémom a žena prispôsobenie sa manželovej identite. Možno trochu v rozpore s teóriou komplementarity títo autori konštatujú, že každý člen spoločnosti reprodukuje svoj osobný systém podľa schémy AGIL², ktorá je podľa nich androgynnej povahy (Parsons, Bales, 1956 in Šmausová, 2004). Otázkou ostáva, prečo by sa mal v podstate androgynný človek (rozumej muž alebo žena) v inštitúcii manželstva jednoznačne definovať v smere maskulinity a femininity (tým nepopierame nutnosť a potrebu komplementarity).

Šesťdesiate roky 20. storočia priniesli nahromadenie osobných skúseností so sebaopoznaním (Gjuričová, 1992), ktoré však v tomto období zostali skryté vedeckému poznaniu a ich expanziu do psychológie sme zaznamenali v 70-tych rokoch 20. storočia.

Spomínaný rozmach v tejto oblasti je úzko spojený s menami Bemová, Spenceová a Helmreich. Títo autori uviedli problematiku androgynie na pôdu empirického výskumu a zaslúžili sa, nezávisle od seba, o vytvorenie metodík merajúcich primárne a špecializovane maskulínne a femínne prejavy správania. Bemová je autorkou Bem's Sex Role Inventory a Spenceová s Helmreichom sú autormi Personal Attributes Questionnaire, ktoré sú až do dnešných čias asi najpoužívanějšími jednodimenzionálnymi metodikami na meranie maskulinity, femininity, resp. androgynie.

Pomocou týchto metodík (samozrejme, že nielen pomocou týchto konkrétnych), resp. identifikovaním kombinácie maskulinity a femininity môžeme vymedziť štyri základné typy genderu:

1. Nediferencovanosť: kombinácia nízka maskulinita – nízka femininita.
2. Maskulinita: kombinácia vysoká maskulinita – nízka femininita.
3. Femininita: kombinácia nízka maskulinita – vysoká femininita.
4. Androgýnia: kombinácia vysoká maskulinita –vysoká femininita.

Teoretické východiská, o ktoré sa spomínajú autori pri koncipovaní psychologickéj androgynie opierajú, môžeme zhrnúť do troch bodov:

1. Maskulínne a femínne charakteristiky, atribúty a prejavy správania sú dve oddelené dimenzie, ktoré sa menia relatívne nezávisle.
2. Maskulinita a femininita sú dva unidimenzionálne konštrukty.
3. Vysoký stupeň maskulínnych a femínnych kvalít je výhodnejší ako vysoký stupeň iba v jednej z týchto dimenzií (Spenceová, Helmreich, 1980).

Zatiaľ čo s bodom tri možno súhlasiť a množstvo výskumov^{3,4,5,6} poukazuje na to, že androgýnia spojená s flexibilným využívaním svojich kvalít vzhľadom na situačný kontext je sociálne žiadúca a subjektívne prežívaná ako pozitívna a hodnotná, body 1 a 2 možno

a maskulinita – femininita sú nezávislé. Vo svojej práci preto navrhuje charakterizovať maskulinitu pojmom posilňovanie ega (ego enhancement) a femininitu pojmom posilňovanie vzťahov (relationship enhancement)
² Ľudský organizmus si ako každý systém zaručuje reprodukciu tým, že sa adaptuje na svoje prostredie (adaptation), orientuje sa na budúcnosť (goal attainment), zachováva si svoju celistvosť (integration) a prijíma zmeny (learning).

³ Kaplanove (1976, in Downing, 1979) predpoklady o vzťahu medzi androgýniou a flexibilitou, integráciou osobnosti, efektivitou a situačnou primeranosťou potvrdili výskumy Bemovej (1975), Bemovej, Lenneyho (1976) a Bemovej, Martynaho a Watsona (1976) (in Downing, 1979).

⁴ Norlander, Erixon, Archen (2000) zistili, že androgýnni ľudia sú viac kreatívni ako tí, ktorí majú vo svojej osobnosti akcentovanú len jednu zo zložiek, t.j. maskulinitu alebo femininitu. Zároveň zistili, že androgýni disponujú väčšou dispozíciou k optimizmu.

⁵ Wise a Stake (2002) poukazujú vo svojom výskume na to, že androgýnia v spojitosti so sociálnou podporou prispieva výraznou mierou k psychickému zdraviu. Záver je potvrdením zistení Thoitsa z roku 1986 (in Wise, Stake, 2002).

⁶ Rovnako Avsec (2002) záverom svojho výskumu, v ktorom sa venuje úlohe maskulínnych a femínnych črt v procese vytvárania sebaobrazu, naznačuje, že oba tieto atribúty výraznou mierou prispievajú k psychickému zdraviu.

hodnotiť ako jednu z možností koncepcie konkrétnej metodiky a podrobiť ich kritike tak, ako ju formuloval Marsh (1985).

Ako uvádza vo svojom príspevku Marsh (1985), štruktúra maskulinity/femininity môže byť vnímaná minimálne zo štyroch perspektív:

1. Maskulinita/femininita ako samostatný, unidimenzionálny bipolárny faktor.
2. Maskulinita/femininita ako dva oddelené unidimenzionálne faktory.
3. Maskulinita/femininita ako súčasť multidimenzionálneho modelu, v ktorom je chápaná ako samostatný, bipolárne usporiadaný faktor.
4. Maskulinita/femininita ako súčasť multidimenzionálneho modelu, v ktorom je chápaná ako dva oddelené unidimenzionálne faktory.

Spomínaná kritika a reformulácia nie je v tejto oblasti ojedinelá a je súčasťou odbornej diskusie na tému náplň gender rolí a ich merania.

My sa ale, v súvislosti so spomínanou kritikou, domnievame, že existuje ešte minimálne jeden model, v rámci ktorého by sme mohli uvažovať o štruktúre maskulinity a femininity. Predpokladáme, že maskulinita a femininita by mohli prostredníctvom ortogonálneho usporiadania vytvárať dvojdimenzionálny konštrukt. Matematicky je ortogonálne synonymom kolmého, ak uvažujeme o jednoduchom adjektíve, ktoré nie je časťou dlhšieho slovného spojenia so štandardným vymedzením. Slovo pochádza z gréčtiny (orthos = pravý, gonia = uhol). Znamená teda „v pravom uhle“. Dve priamky, ktoré sa pretínajú v pravom uhle sú ortogonálne. Formálne sú vektory x a y ortogonálne ak je ich skalárny súčin rovný nule. Túto situáciu označujeme $x \perp y$ (čítaj vektor x je kolmý na vektor y). (<http://en.wikipedia.org/wiki/Orthogonality>) Domnievame sa, že ortogonálny model rieši problém s určením závislosti/nezávislosti maskulinity a femininity a predpokladáme, že maskulinitu a femininitu by sme mohli považovať za závislé konštrukty (upozorňujeme ale na to, že pod závislosťou nerozumieme kauzálny lineárny vzťah ani kovarianciu)⁷, ktoré by mohli prostredníctvom ortogonálneho usporiadania vytvárať dvojdimenzionálny konštrukt za súčasného vymedzenia štyroch kvadrantov, ktoré zodpovedajú štyrom známym rodovým typom: (1) maskulinita (vysoká maskulinita a nízka femininita), (2) femininita (nízka maskulinita a vysoká femininita), (3) androgýnia (vysoká maskulinita a vysoká femininita), 4 nediferencovanosť (nízka maskulinita a nízka femininita)

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, ako by vyzerala lokalizácia výberov probantov v stanovenom dvojrozmernom modeli.

V súvislosti s už uvedenou informáciou o „liberalizácii“ spoločnosti vzhľadom na produkciu „gender typed“ ľudí a v súvislosti s nástupom individualizmu a ústupom kolektivismu ako socializačnej hodnoty sme predpokladali, že najviac výberov nebude koncentrovaných ani v kvadrante maskulinita ani v kvadrante femininita. Predpokladali sme, že najviac výberov bude lokalizovaných okolo stredu stanoveného poľa ako výsledok postupného vysporiadavania sa s „ponúknutou slobodou“ definovať sa sám a nie celkom rozvinutou kompetenciou sebadefinovania.

Výskumnú vzorku (tabuľka 1) tvorilo 253 probantov⁸, ktorí boli rozdelení do troch výskumných skupín. Zastúpenie mužov a žien je uvedené v tabuľke 1. Prvú výskumnú skupinu tvorili študenti a študentky 4. ročníka gymnázia v Poprade. Druhú a tretiu skupinu tvorili študenti a študentky denného a externého štúdia sociálnej práce a psychológie. Ich rozvrstvenie vzhľadom na ročníky bolo rovnomerné. Probantami teda boli ľudia

⁷ Pod závislosťou rozumieme to, že maskulinita a femininita sú komponentami každej osobnosti vo svojej individuálnej jedinečnej podobe, tzn. že sú nevyhnutné pri definovaní osobného rodu. Ale na druhej strane sú tieto komponenty na sebe nezávislé, pretože zo štatistického hľadiska zmena v jednej premennej nemusí nevyhnutne znamenať zmenu v druhej.

⁸ Používame len maskulinu podobu slova. Myslíme ním ale rovnako mužov ako aj ženy.

v pregraduálnej príprave alebo tí, čo sa na ňu pripravovali. Rozdelenie probantov do troch výskumných skupín bolo robené so zámerom porovnania výskumných nástrojov. Výskumná vzorka je heterogénna z dôvodu širšej aplikácie výskumných zistení.

Tabuľka 1: Zastúpenie mužov a žien vo výskumných skupinách a ich priemerný vek

		Muži	Ženy	Σ
1. Výskumná skupina (SAI)	N	46	45	91
	ø vek	17,7	17,7	17,7
2. Výskumná skupina (ŠMŽ)	N	32	48	80
	ø vek	27,2	23,8	25,1
3. Výskumná skupina (PAQ)	N	41	41	82
	ø vek	29,3	26,1	27,6
Σ	N	119	134	253
	ø vek	24,3	22,4	23,3

Pre účel našej práce sme použili tri metodiky:

SAI - Singapore Androgyny Inventory (autor: Ward, 2000), tento dotazník obsahuje 45 položiek, ktoré sú rozdelené do troch kategórií: maskulinita, femininita, žiadúcnosť. Položky sa pravidelne striedajú a probant má k dispozícii 6-stupňovú škálu na ich posúdenie. Výstupom pre štatistické spracovanie sú tri škály: škála maskulinity, femininity a sociálnej žiadanosti.

ŠMŽ - Škála mužskosti a ženskosti (autor: Kusá, 2000), tento dotazník obsahuje 45 položiek, ktoré sú rozdelené do troch kategórií: maskulinita, femininita, žiadúcnosť. Položky sa pravidelne striedajú a probant má k dispozícii 6-stupňovú škálu na ich posúdenie. Výstupom pre štatistické spracovanie sú tri škály: škála maskulinity, femininity a sociálnej žiadanosti.

PAQ – Personal Attributes Questionare (autori: Spenceová, Helmreich, 1978), tento dotazník obsahuje 24 položiek. Pre vyhodnotenie dotazníka sa však používa len 16 položiek. Probant položky posudzuje na 5-bodovej škále. Výstupom pre štatistické spracovanie sú dve škály: škála maskulinity, femininity.

Dotazníky SAI, ŠMŽ a PAQ sú zamerané na meranie maskulinity a femininity osobnosti. Odlišujú sa v teoretických východiskách, z ktorých autori vychádzali a v obsahovej náplni, ktorú autori považujú za rozhodujúcu. Ako uvádza Bačová (1989), v skúmaní maskulinity a femininity môžeme rozlíšiť dva základné modely:

1. Maskulinita a femininita sú považované za protikladné póly jednej dimenzie. Žena teda nemôže vykazovať iné charakteristiky ako feminínne a muž nemôže vykazovať iné charakteristiky ako maskulínne.

Maskulinita a femininita sú považované za dve samostatné dimenzie. Konkrétna osoba preto disponuje zmesou maskulínnych a feminínnych charakteristík.

Prvým problémovým okruhom, na ktorý treba reagovať je unidimenzionalita versus bidimenzionalita maskulinity/femininity. Autori/ky (Ward, 2000; Kusá, 2000; Spence, Helmreich, 1978) všetkých metodík riešia tento problém zhodne a vychádzajú z predpokladu, že premenná maskulinita a femininita sú dva oddelené unidimenzionálne konštrukty.

Druhým problémovým okruhom je závislosť, resp. nezávislosť maskulinity a femininity. Kusá (2000) a Spence, Helmreich (1978) považujú maskulinitu/femininitu za nezávislé konštrukty. Ward (2000) považuje maskulinitu/femininitu za závislé konštrukty.

Napokon tretím problémovým okruhom je obsahová náplň maskulinity/femininity.

Ward (2000) považuje za rozhodujúce charakteristiky tieto:

Maskulinita: aktívny, dobrodružný, asertívny, šikovný, odvážny, rozhodný, dynamický, podnikavý, inteligentný, mužský, výkonný, sebaistý, rád riskuje, silný, nezávislý.

Femininita: nepoužíva neslušné slová, rodinná, poteší zranené city, ľahko vyjadruje nežné city, ženská, vľúdna, pôvabná, nevinná, pekná, príjemná, citlivá, jemne hovoriaca, nežná, láskavá, milujúca.

Kusá (2000) považuje za rozhodujúce charakteristiky tieto:

Maskulinita: rozhodný, mužný, dominantný, pribojný, súperivý, vplyvný, vodcovský, drsný, rázny, silný, ambiciózný, nezávislý, sebačasný, smelý, riskujúci.

Femininita: citlivá, súcitná, milosrdná, krehká, prítulná, mäkká, ženská, nežná, jemná, srdečná, oddaná, zhovievavá, utešujúca, vrúcna, ústupčivá.

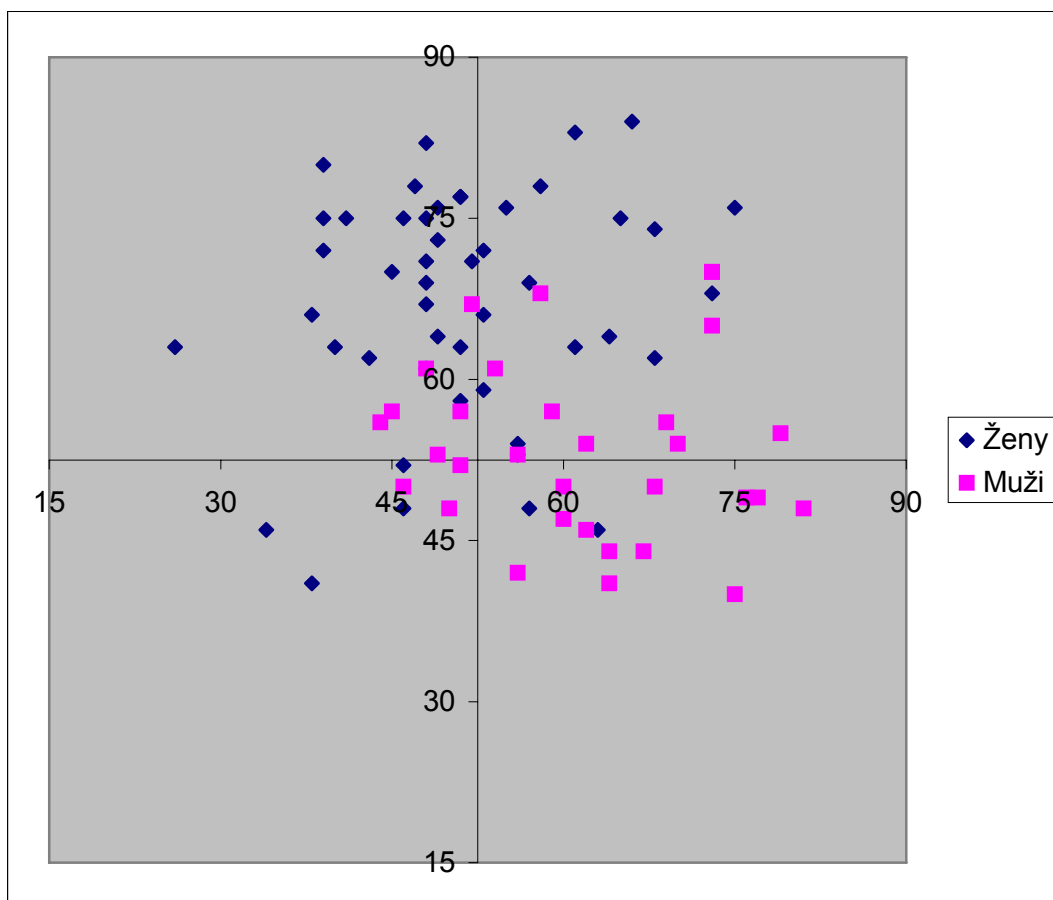
Spence, Helmreich (1978) považujú za rozhodujúce charakteristiky tieto:

Maskulinita: nezávislý, aktívny, súťaživý, ľahko sa rozhoduje, nevzdáva sa, sebavedomý, nadradený, odolný voči záťaži,

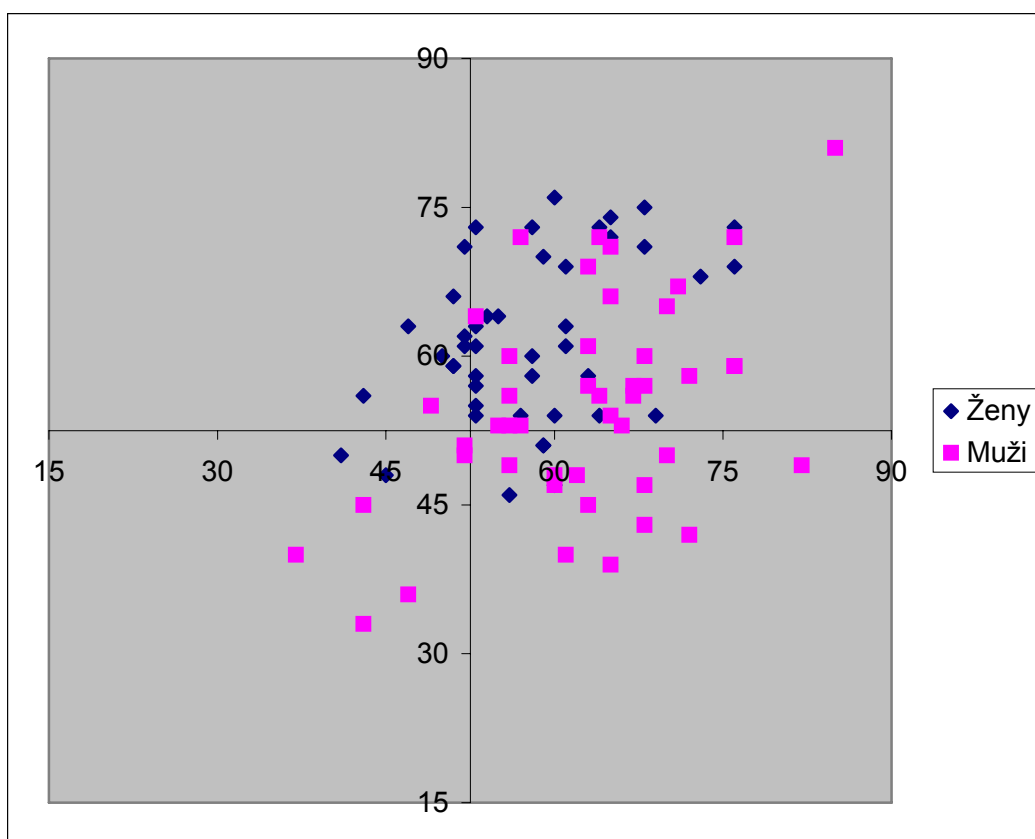
Femininita: emocionálna, venuje sa iným, jemná nápomocná, láskavá, uvedomuje si pocity iných, má pochopenie, citovo vrelá.

Niektoré z uvedených charakteristík môžeme nájsť v dvoch, ale i vo všetkých troch metodikách. Je to spôsobené tým, že všetky metodiky vznikli ako odozva alebo kritika na Bem's Sex Role Inventory z roku 1974.

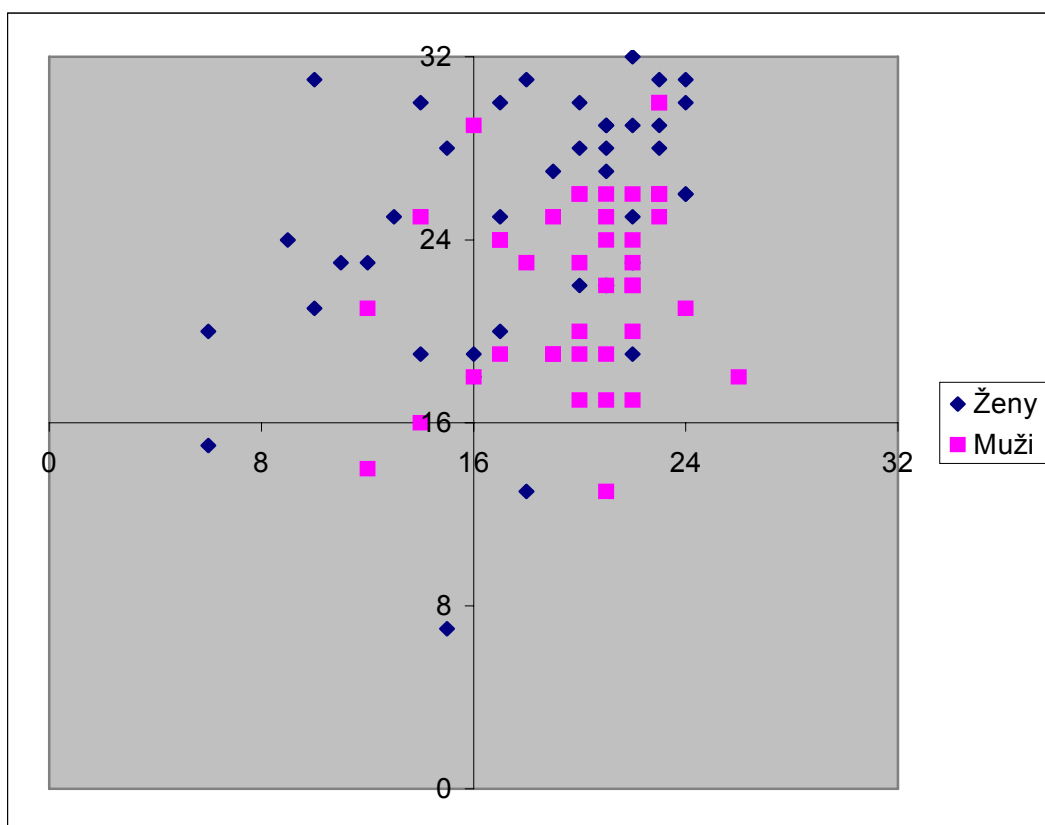
Graf 1: Ortogonálne usporiadanie maskulinity a femininity (ŠMŽ)

Graf 2: Ortogonálne usporiadanie maskulinity a femininity (SAI)

Graf 3: Ortogonálne usporiadanie maskulinity a femininity (PAQ)

Výsledky našej práce sú uvedené v grafickej podobe v grafoch 1, 2 a 3. (horizontálna os reprezentuje maskulinitu a vertikálna femininitu; A=androgýnia, I=indiferentnosť, M=maskulinita, F=femininita). Súradnice jednotlivých probantov sú skóre v škále maskulinity a femininity.

Z grafov je čitateľné, že našu hypotézu o koncentrácii výberov v strede stanoveného poľa nemôžeme podporiť. Vo všetkých troch prípadoch vidíme tendenciu posunu výberov do kvadrantu androgýnie. V kvadrante nediferencovanosti je umiestnených len veľmi málo probantov (muži N=11, ženy N=10). Rovnako si môžeme všimnúť, že muži sa rovnako často ako ženy definujú ako androgýni (muži N=72, ženy N=73). K transgenderovej identifikácii dochádza len v malej miere a probanti, u ktorých sme zaznamenali tento jav, sa nachádzajú blízko vymedzených osí (muži N=7, ženy N=11).

Zároveň ale musíme konštatovať, že len 25 mužov sa identifikuje ako maskulínny typ (v porovnaní s 46 ženami, ktoré sa definujú ako feminínny typ).

Tabuľka 2: Korelácie maskulinity/femininity a sociálnej žiadanosti v dotazníkoch SAI a ŠMŽ

	SAI	ŠMŽ
M X SŽ	0,584	0,567
F X SŽ	0,428	0,364

Skóre v škále „sociálna žiadanosť“, ktorá je výstupom dotazníkov SAI a ŠMŽ vypovedá o tom, že probanti sa pri sebaopisovaní snažili vyhovieť sociálnemu tlaku vyvíjanému na vykonávanie ich role muža a (alebo) ženy. Skóre sociálnej žiadanosti významne koreluje so skóre maskulinity a femininity v prípade oboch dotazníkov (tabuľka 2).

Identifikovali sme teda tendenciu posunu našej výskumnej vzorky k androgýnii. Výskumná vzorka je veľmi špecifická. Vzťahuje sa k akademickému prostrediu. Pre širšiu aplikáciu záverov je nutné rozšíriť výskumnú vzorku tak, aby spĺňala požiadavku reprezentatívnosti. Napriek tomu by mohlo toto zistenie naznačovať celkovú tendenciu rozvíjania osobností smerom k androgynocentrizmu. Záver nie je až taký prekvapujúci, ak si uvedomíme niekoľko faktov:

- Zo sociologického a sociálno-psychologického hľadiska dochádza k postupnému prechodu od kolektivismu k individualizmu. Tento prechod nie je ale dôsledkom iba individuálnej snahy o koncentráciu na seba, ale je výsledkom vývoja spoločnosti a objednávky spoločnosti, ktorá od človeka vyžaduje osobný prínos k jej rozvoju. Nehovoríme tu teda o „radikálnom“ individualizme, ale o zmene centra záujmu smerom od skupiny k jednotlivcovi. Spomínaný individualizmus nie je celkom oslobodený od kolektivismu, pretože sociálnu skupinu považuje za podporný prostriedok nevyhnutný pre úspech jednotlivca (v zmysle sociálnej opory a podpory).
- Badinterová (1999) vo svojom diele vymedzuje maskulinitu ako difúznú entitu bez hegemonnej formy preferovanej v spoločnosti. Femininitu, na druhej strane, vymedzuje pomocou dvoch pólov, ktorými sú silná žena (emancipovaná) a slabá žena (naplňajúca stereotypné vzorce). Otázkou však je, či je feminínna žena naozaj slabá, ak dokáže ťažiť zo svojej ženskosti a využívať ju na naplnenie svojich cieľov vo vzťahu k mužom.
- Z hľadiska socializácie je Badinterovej tvrdenie silné, pretože vo vzťahu matka – dieťa je jednoznačným odkazom pre dievča orientácia na emocionálne-sociálnu sféru (v súčasnosti aj s dôrazom na rozvoj vlastnej osobnosti a sebaopisovanie), zatiaľ čo pre chlapca je matka nepriamym odovzdávateľom genderovej role, ktorú premiešava s atribútmi správania vlastnými jej genderu. U chlapca tak dochádza ku koncipovaniu svojho genderu

(v zmysle kombinácie maskulinity a femininity) na základe vlastného štrukturovania stereotypne chápanej maskulinity s individuálnou prímiesou femininity. Chlapec ako nositeľ maskulinity a dievča ako nositeľka femininity teda prestávajú byť úplne „docile bodies“, tak ako ich chápe Foucault.

- Androgýnia je chápaná ako pozitívny faktor ovplyvňujúci psychické zdravie, fungovanie v sociálnych väzbách a začína byť modelom, ktorý by mohol prežívať rovnaký „boom“ ako napr. androcentrický model psychického zdravia.
- Socio-kultúrne imperatívy vzťahujúce sa k správaniu ženy a muža sa menia. Mení sa spoločenské posudzovanie kvalít u muža a ženy, menia sa očakávania vzťahujúce sa k napĺňaniu rodových rol.

Literatúra

- Avsec, A. 2003. Masculinity and Feminity Personality Traits and Self-construal. In: *Studia psychologica*. Bratislava: Slovak Academic Press, str. 151-159, 2003, č.2.
- Bačová, V. 1999. Človek ako muž a človek ako žena v psychologickom bádani. In: Zborník „Súčasnosť a perspektívy psychológie na Slovensku“. Košice: Katedra psychológie FF PU. CD ROM.
- Badinter, E. 1999. XY. Identita muža. Bratislava: Aspekt, 1999.
- Downing, N. E. 1979. Theoretical and Operational Conceptualizations of Psychological Androgyny: Implications for Measurement. In: „Psychology of Women Quarterly“. Human Science Press, 1979, Vol 3(3).
- Erikson, H. E. 2002. Dětství a společnost. Praha: Argo, 2002.
- Gjuričová, Š. 1992. Gender či rod: užitečný pojem v psychologii? In: „Československá psychologie“. Praha: Academia, str. 57-61, 1992, č.26.
- Hoffman, R. M., Borders, L. D. 2001. Twenty-five years after the Bem Sex – Role Inventory: A reassessment and new issues regarding classification variability. In: *Measurement and evaluation in counseling and development*. Vol. 34, p. 39-55.
- Hofstede, G. a kol. 1998. Masculinity and femininity, the raboo dimension of national cultures. London: Sage Publications, Inc., 1998.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Orthogonality>
- Jung, C. G. 1994. Duše moderního člověka. Brno: Atlantis, 1994.
- Jung, C. G. 1995. Člověk a duše. Praha: Academia, 1995.
- Kusá, D. 2000. Psychologická androgýnia – evergreen v chápaní maskulinity – femininity?. In: Zborník „Psychologie pro třetí tisíciletí“. Praha: Testcentrum, str. 129-130, 2000.
- Kusá, D. 2001. Androgýnia v diskurze sociálnej psychológie rodu. In: Zborník „Psychológia pre bezpečný svet“. Bratislava: Stimul, str. 331-335, 2001.
- Kusá, D. 2002a. Dimenzie emocionality a rodová odlišnosť: „aktívna“ a „pasívna“ v emočnej bilancii mužov a žien. In: Zborník: „Psychológia na rázcestí“. Bratislava: Stimul, str. 439-445, 2002.
- Kusá, D. 2002b. Psychological androgyny in gender ambience: considerations on gender variations. In: *Studia psychologica*. Bratislava: Slovak Academic Press, str. 327-337, 2002.
- Lišková, K. 2004. Pornografie a feministická teorie. In: „Gender, rovné příležitosti, výskum“, 2004, č.1, roč. 5, str. 1-3.
- Lukšík, I., Supeková, M. 2003. Sexualita a rodovosť v sociálnych a výchovných súvislostiach. Bratislava: Humanitas, 2003.
- Marsh, H. W. 1985. The Structure of Masculinity/Feminity: An Application of Confirmatory Factor Analysis to Higher-Order Factor Structures and Factorial Invariance. In:

- „Multivariate Behavioral Research“. Sydney: The University of Sydney, 1985, Vol 20, str. 427-449.
- Renzetti, C.M., Curran, D.J. 2003. Ženy, muži a spoločnosť. Praha: Nakladateľství Karolínium, 2003.
- Spence, J. T., Helmreich, R. L. 1980. Masculine Instrumentality and Feminine Expressiveness: Their Relationships with Sex Role Attitudes and Behaviors. In: „Psychology of Women Quarterly“. Human Science Press, 1980, Vol 5, No. 2.
- Svoboda, M. 1999. Psychologická diagnostika dospelých. Praha: Portál, 1999.
- Szondi, L. 2000. Človek a osud. Nové Zámky: Psychoprof; Dunajská Streda: Artus, 2000.
- Šmausová, G. 2004. Normatívni heterosexuality bez nátlaku k prokreaci? In: „Gender, rovné príležitosti, výskum“, 2004, č.2-3, roč. 5, str. 1-4.
- Ward, C.A. 2000. Models and Measurements of Psychological Androgyny: A Cross-Cultural Extension of Theory and Research. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 529-552, 2000, 43, 7-8.
- Wise, D., Stake, J. E. 2002. The Moderating Roles of Personal and Social Resources on the Relationship Between Dual Expectations (for Instrumentality and Expressiveness) and Well-Being. In: „Journal of Social Psychology“. 2002, 142(1), str. 109-119.

Abstract

This article originates on the base of view on configuration of gender components, which was not applied yet. In tradition conception, gender components are known as unidimensional, independent concepts or as extreme poles of continuum. But we were interested how gender types (maskulinity, femininity, androgyny a indifference) can look if we apply ortogonal configuration. Our question was: „Will be the majority of samples concerned in the middle of concluded area or will be there some tendencies to aggregate nearby one of the boundary points of concluded area?“

ŠTÝLY PRIPÚTANIA A DEPRESIA

Petra ČERNÁ*, Juraj FISCHER**

*petracerna@gmail.com **juraj_fischer@yahoo.com

* Krajská pedagogicko-psychologická poradňa s Centrom výchovnej a psychologickéj prevencie

** Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK

Teória attachmentu alebo pripútania je jednou z psychoanalytických vývinových teórií. Autor John Bowlby tvrdil, že jedným z predpokladov vývinu mentálne zdravého jedinca je vrelý, intímny a neprerušovaný vzťah so svojou matkou (alebo stabilnou náhradnou matkou), v ktorom obaja nájdu uspokojenie a radosť (Bretherton, 1992).

V priebehu vývoja teórie pripútania došlo aj k jej aplikácii na dospelých ľudí. Nás v tejto súvislosti zaujala práca Kim Bartholomew (1997), ktorá ponúkla rozšírený model dospelého pripútania, rozlišujúci dve formy vyhýbania. Rozlišuje dospelých, ktorí sa vyhýbajú intimitě zo strachu z odmietnutia (bojazliví) a dospelých, ktorí odmietajú blízke vzťahy (odmietaví). Autorka definovala štyri druhy pripútania u dospelých, ktoré vzniknú prelínaním dvoch dimenzií – pozitívny až negatívny model seba a pozitívny až negatívny model hypotetických druhých.

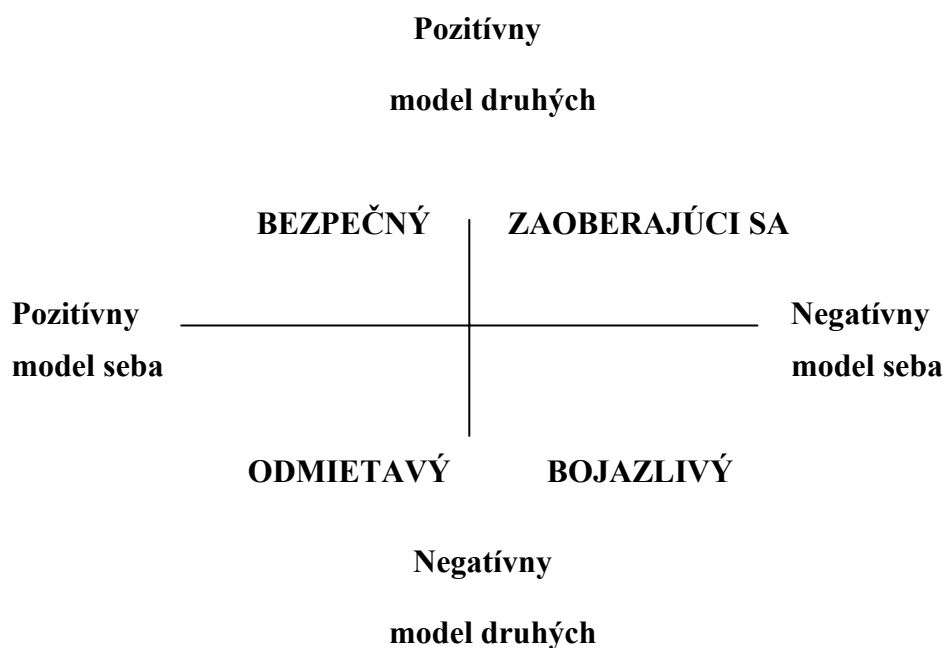

Schéma č.1 Štvor-kategorický model dospelého attachmentu (Bartholomew, 1997, s. 252)

Zaoberajúci sa, odmietavý a bojazlivý štýl pripútania, budeme pre účely našej práce označovať ako „nie bezpečné štýly pripútania“.

Dimenzia modelu seba je spojená so stupňom emocionálnej závislosti na druhých pre sebaopotrebenie. Pozitívny model seba odráža internalizovaný zmysel sebahodnoty, ktorý nie

je závislý na vonkajšom potvrdení a negatívny model seba je spojený s úzkosťou, ktorá sa týka akceptácie alebo odmietnutia v blízkych vzťahoch.

Dimenzia modelu druhých odráža očakávaní dosiahnuteľnosti a opory od druhých. Pozitívny model druhých takto uľahčuje aktívne vyhľadávanie intimity a opory v blízkych vzťahoch a negatívny model druhých vedie k vyhýbaniu sa intimitě. Každá kombinácia modelu seba a druhých vymedzuje druh pripútania (Bartholomew, 1997).

Výskumné zistenia

Teória pripútania prispela aj k objasneniu pôvodu depresie a iných psychologických porúch. Sám Bowlby (in Hašto, 2005) vidí jej výhodu v tom, že umožňuje vysvetľovať mnohé formy emočných a osobnostných porúch, vrátane úzkosti, hnevu, depresie a emočného odcudzenia, ktoré sú vyvolávané nechceným odlúčením alebo stratou.

Bowlby (in Gilbert, 2002) načrtáva tri typy rannej skúsenosti, ktoré predisponujú k bezmocnosti a depresii:

- a) Ak mal človek trpkú skúsenosť, že nikdy nedosiahol stabilný a bezpečný vzťah so svojimi rodičmi, hoci robil všetko možné, aby splnil ich požiadavky a niekedy nerealistické očakávania. Táto skúsenosť ústi do vytvorenia sklonu interpretovať akékoľvek straty v neskoršom živote ako ďalšie zlyhanie a vlastnú neschopnosť.
- b) Ak človek opakovane počúval, že nie je hodný lásky, alebo že je nemožný a nekompetentný. Výsledkom takýchto skúseností je rozvinutie modelu seba ako nekompetentného a nechceného a zároveň vytvorenie modelu druhých ako nedostupných, odmietavých a trestajúcich.
- c) Treťou skúsenosťou je skutočná strata rodiča v detstve s tým, že zažil pocit, že nech robí čokoľvek, osud nezmení. Toto presvedčenie ho potom sprevádza celý život a nech robí hocičo, považuje to za vopred odsúdené na neúspech.

Bowlby tvrdil (in Simpson et al., 2002), že nárast depresívnych symptómov je pravdepodobnejší, ak zraniteľní jedinci (tí s určitým druhom „nie bezpečného štýlu pripútania“) zažívajú stresory, ktoré testujú a namáhajú ich vzťahy. Narastajú negatívne presvedčenia o sebe alebo druhých, čo má za následok zhoršenie depresívnych symptómov.

Od 90. rokov 20. storočia výskumníci empiricky preverovali Bowlbyho hypotézu týkajúcu sa „nie bezpečných štýlov pripútania“ a depresie. Potvrdili jeho predpoklad o úzkostnom a rozpoltenom štýle pripútania a jeho vzťahu k depresii (West, George, 2002).

Taktiež je známe, že vzťah s rodičmi alebo strata niektorého z nich môžu významne ovplyvniť vývin človeka. Brown a Harris (in Bowlby, 1988) zistili, že udalosť straty matky následkom smrti alebo predĺženej separácie pred jedenástymi narodeninami sa častejšie vyskytovala u depresívnych členov populácie. Hall et al. (in Hašto, 2005) preukázali, že ženy s optimálnym profilom vzťahu s matkou a otcom mali menej depresívnych symptómov, menej negatívne mysleli a mali väčšiu sebaúctu než ženy s inými profilmi vzťahu.

Sroufe et al. (2000) uvádzajú, že v súvislosti s bezpečným štýlom pripútania sa preukázalo najmenej emocionálnych problémov.

Súvis nie bezpečných štýlov pripútania s klinickou depresiou overili Bifulco et al. (2002).

Vo viacerých štúdiách (Cole-Detke, Kobak, 1996; Fonagy et al., 1996; Rosenstein a Horowitz, 1996; in Simpson et al., 2002) mala unipolárna depresia vyššiu prevalenciu

u psychiatrických pacientov klasifikovaných ako zaoberajúci sa, než u pacientov s bezpečným štýlom pripútania.

Taktiež v štúdiách používajúcich sebapodhodnotenie škály na zistenie štýlu pripútania bola depresia viac zastúpená u ľudí s „nie bezpečným typom pripútania“ (Cooper, Shaver, Collins, 1998; in Simpson et al., 2002).

Niekoľko výskumníkov skúmalo štýly dospelého pripútania a depresívnu symptomatológiu. Carnelley et al. (1994) ukázali, že depresívni dospelí boli viac náchylní hodnotiť seba ako zaoberajúcich sa a bojzlivých. Taktiež Murphy a Bates (1997; in West, George, 2002) potvrdili súvis depresívnych symptómov a bojzlivého štýlu pripútania. Oproti týmto tvrdeniam stojí štúdia Tyrella a Doziera (1997; in West, George, 2002), ktorí uvádzajú, že polovica ich výberu, ktorý tvorilo šesť jedincov s diagnostikovanou veľkou depresiou, boli posúdení ako bezpečne pripútaní. Avšak diskrepancie vo výsledkoch týchto štúdií môžu byť spôsobené použitím rôznych nástrojov merania štýlu pripútania aj depresívnych symptómov (sebapodhodnotenie škály a diagnostické interview) a výsledok niektorých štúdií môže byť skreslený aj malým výberom.

Autori Reis a Grenyer (2002) pomocou dotazníkov RQ a RSQ potvrdili, že existuje súvislosť medzi prílišne zaoberajúcim sa štýlom pripútania a anaklitickou depresiou, ktorá je charakteristická nadmernými interpersonálnymi obavami a strachom z odmietnutia. Tiež zistili súvislosť medzi bojzlivým štýlom pripútania a introjektívnou depresiou, ktorá vyjadruje obavy týkajúce sa úspechu a je charakteristická tendenciou k sebakritike a sebapodceňovaniu. Bezpečný štýl pripútania negatívne súvisel s depresiou.

Bartholomew (1997) zistila, že bojzlivý štýl pripútania je najsilnejšie asociovaný so zhoršeným mentálnym zdravím.

Ak by sme chceli stručne zhrnúť tieto výskumné zistenia týkajúce sa teórie pripútania a depresie, mohli by sme konštatovať zhodu v tom, že bezpečný štýl pripútania je v negatívnom vzťahu s depresiou, pretože kombinácia pozitívneho modelu seba a druhých je protektívnym faktorom proti psychopatológii a maladjustácii. Taktiež väčšina štúdií ukazuje súvislosť medzi zaoberajúcim sa a bojzlivým štýlom pripútania a aktuálnou depresiou, či zvýšenou vulnérabilitou k depresii.

V tejto súvislosti nás zaujímalo, či uvedené výskumné zistenia budú v súlade so zisteniami získanými na vzorke depresívnych pacientov v našich spoločenských podmienkach pomocou nových metodík RQ a RSQ.

Vychádzajúc z teoretického uvažovania a vymedzenia problematiky sme formulovali nasledovnú hypotézu:

Výskumná hypotéza:

Predpokladáme, že bude rozdiel v distribúcii štýlov pripútania v populácii depresívnych pacientov a v bežnej populácii. Zároveň predpokladáme, že u depresívnych osôb budú prevládať nie bezpečné štýly pripútania, konkrétne zaoberajúci sa a bojzlivý štýl pripútania.

Charakteristika výberu

Výskumný súbor tvorilo 80 respondentov. Tento súbor pozostával z výberu klinicky depresívnych pacientov liečených ambulantne alebo hospitalizovaných na psychiatrických klinikách (N=30) a z kontrolného výberu z bežnej populácie (N=50). Celkovo sa výskumu zúčastnilo 56 žien (70%), z toho 21 pacientiek s diagnostikovanou depresiou, zvyšných 35

tvorilo kontrolnú skupinu žien z bežnej populácie. Mužov sa zúčastnilo spolu 24 (30%), 9 pacientov s depresiou a 15 mužov z kontrolnej skupiny. Priemerný vek výberu klinicky depresívnych pacientov bol 46 rokov a priemerný vek kontrolného výberu z bežnej populácie bol 45,22 roka.

Charakteristika použitých metodík

Beckova sebaopisujúca škála depresivity BDI-II (Beck, Steer, Brown, 1999)

Dotazník vzťahu (Bartholomew a Horowitz, 1991)

Dotazník vzťahu je sebaopisujúcou metódou na meranie dospelých štýlov pripútania. Prvá časť tohto dotazníka, ktorú sme použili v našej práci, pozostáva zo štyroch opisov jednotlivých štýlov pripútania. Participanti sú požiadaní, aby označili štýl, ktorý najlepšie korešponduje s tým, akí sú v blízkych vzťahoch. Reliabilita takto sformulovaného dotazníka je veľmi nízka, na čo sme brali ohľad pri interpretácii výsledkov.

Dotazník miery vzťahu (Griffin a Bartholomew, 1994)

Dotazník pozostáva z 30 krátkych výrokov vybratých z troch nástrojov merania štýlov pripútania. 18 výrokov je z Dotazníka vzťahu od autorov Bartholomew a Horowitz. Na 5-bodovej škále respondenti hodnotia do akej miery výrok vystihuje ich prežívanie blízkych vzťahov. Päť výrokov prispieva k bezpečnému a päť k odmietavému štýlu pripútania a vždy po štyri výroky tvoria bojzlivý a príliš zaoberajúci sa štýl pripútania. Skóre pre každý štýl pripútania je odvodené od priemeru zo štyroch alebo piatich položiek reprezentujúcich jednotlivé štýly.

Samotný výskum bol uskutočnený vo FN v Bratislave a v Psychiatrickej liečebni Philippa Pinela v Pezinku.

Výsledky

Pri vyhodnocovaní výsledkov sme pracovali s hrubými skóre metodík. Zvolili sme matematicko-štatistické metódy spracovania a vyhodnocovania výsledkov výskumu pomocou štatistického programu SPSS.

Overenie výskumnej hypotézy dátami z Dotazníka vzťahu

Pre overenie štatistickej hypotézy o homogenite distribúcií štýlov pripútania v populácii depresívnych pacientov a v bežnej populácii sme aplikovali vzhľadom na nominálnu povahu dát chí-kvadrát.

Tab.č.1: Výsledky chí-kvadrát testu o homogenite distribúcií štýlov pripútania

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,812 ^a	3	,000
Likelihood Ratio	22,064	3	,000
Linear-by-Linear Association	5,483	1	,019
N of Valid Cases	80		

a. 1 cells (12,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,13.

Medzi skúmanými populáciami sme zistili, z hľadiska skladby štýlov pripútania, štatisticky rozlíšiteľný rozdiel.

Počet jednotlivých štýlov pripútania v populácii depresívnych pacientov a v bežnej populácii bol nasledovný (tab. č. 2)

Tab.č.2: Kontingenčná tabuľka štýlov pripútania u depresívnych pacientov a kontrolnej skupiny

		ZDRAV.ST		Celkovo
		depresia	kontrolná skupina	
RQ	štýl A	4	29	33
	štýl B	13	9	22
	štýl C	10	4	14
	štýl D	3	8	11
Total		30	50	80

V skupine depresívnych pacientov prevládala bojzlivý (B = 13 = 43,3%) a zaoberajúci sa štýl pripútania (C = 10 = 33,3%), čím sa potvrdila naša hypotéza, že u depresívnych pacientov budú prevládať nie bezpečné štýly pripútania (B+C+D = 86,6%), s tým, že odmietavý štýl bol u nich pomerne málo zastúpený (D = 3 = 10%). Bezpečný štýl pripútania si zvolili 4 depresívni pacienti (13,3%).

Potvrdzujeme hypotézu, že v populácii depresívnych pacientov prevládali bojzlivý a zaoberajúci sa štýl pripútania.

Overenie výskumnej hypotézy dátami z Dotazníka miery vzťahu.

Na overenie hypotézy o odlišnosti distribúcií štýlov pripútania v skúmaných populáciách sme použili neparametrický Mann-Whitneyho U test (tab.č.3).

Tab.č.3: Výsledky porovnania štýlov pripútania u depresívnych pacientov a bežnej populácie

	Bezpečný štýl	Bojzlivý štýl	Zaoberajúci sa štýl	Odmietavý štýl
Mann-Whitney U	359,500	443,000	449,000	613,500
Signifikancia	0,000	0,002	0,003	0,171

Na základe výsledkov štatistického testovania môžeme konštatovať, že medzi depresívnymi pacientmi a kontrolnou skupinou existuje rozdiel v bezpečnom, bojzlivom a zaoberajúcom sa štýle pripútania, pričom tento rozdiel sa ukázal ako štatisticky významný ($p_{1-3} < 0,01$).

V tabuľke č.4 uvádzame priemerné poradie, ktoré dosiahli depresívni pacienti v jednotlivých štýloch. Na základe týchto údajov môžeme potvrdiť, že v súbore depresívnych pacientov prevládali nie bezpečné štýly pripútania. Do pozornosti zároveň dávame skutočnosť, že v kontrolnej skupine bol okrem bezpečného štýlu pripútania (48,31) zvýšený aj odmietavý štýl pripútania(43,23).

Tab.č.4: Priemerné poradie v jednotlivých štýloch pripútania u depresívnych pacientov a kontrolnej skupiny

Zdravotný stav	N	Priemerné poradie
Bezpečný štýl	depresia	27,48
	kontrolná skup.	48,31
Bojzlivý štýl	depresia	50,73
	kontrolná skup.	34,36
Zaoberajúci sa štýl	depresia	50,53
	kontrolná skup.	34,48
Odmietavý štýl	depresia	35,95
	kontrolná skup.	43,23

Pre overenie predpokladu, že u osôb s depresiou bude prevládať zaoberajúci sa a bojzlivý štýl pripútania sme jednotlivé štýly porovnávali s použitím Wilcoxonovho poradového testu (tab.č.5).

Tab.č.5: Porovnanie premennej štýly pripútania v populácii depresívnych pacientov

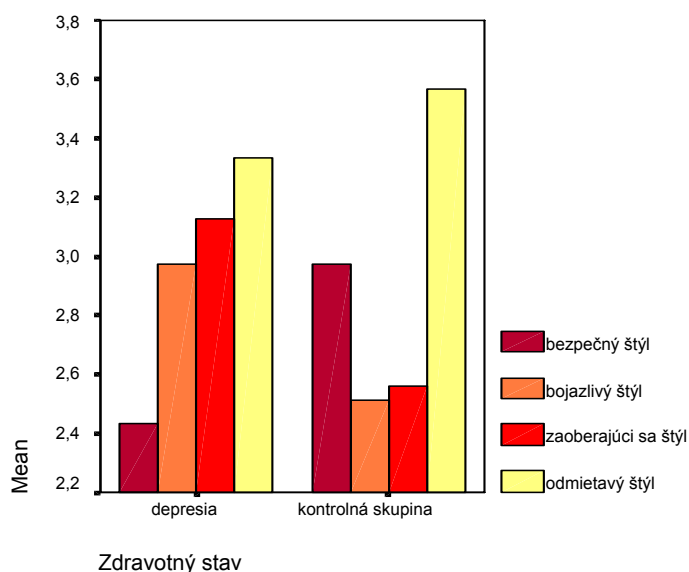
Dvojica porovnávaných štýlov	Hodnota testovacieho kritéria Z	Signifikancia
bojzlivý – bezpečný	-2,541 a	0,011
zaoberajúci sa – bezpečný	-3,674 a	0,000
Odmietavý – bezpečný	-3,843 a	0,000
zaoberajúci sa – bojzlivý	-0,703 a	0,482
Odmietavý – bojzlivý	-2,398 a	0,016
Odmietavý – zaoberajúci sa	-0,422 a	0,422

a. based on negative ranks

Štatisticky významný rozdiel sa ukázal medzi bezpečným a zaoberajúcim sa štýlom a tiež medzi bezpečným a odmietavým štýlom pripútania. Taktiež sa potvrdil štatisticky významný rozdiel na hladine významnosti 0,05 medzi bezpečným a bojzlivým a medzi odmietavým a bojzlivým štýlom pripútania.

Depresívni pacienti skórovali najnižšie v bezpečnom štýle pripútania. V porovnaní s ním sa skóre v bojzlivom a zaoberajúcom sa štýle pripútania ukázalo ako štatisticky významne vyššie. Depresívni pacienti však na rozdiel od dát získaných Dotazníkom vzťahu skórovali vysoko aj v odmietavom štýle pripútania. Pre názornejšie zobrazenie týchto výsledkov uvádzame graf č.1, v ktorom pre možnosť porovnania znázorňujeme aj distribúciu štýlov pripútania v kontrolnej skupine podľa dát z Dotazníka miery vzťahu.

Graf č.1: Distribúcia štýlov pripútania v populácii depresívnych pacientov a v zdravej populácii podľa dát z Dotazníka miery vzťahu

Ako možno vidieť z grafu, odmietavý štýl pripútania je pomerne vysoko zastúpený aj v kontrolnej skupine. V porovnaní s ňou však depresívni pacienti skórovali v bojazlivom a zaoberajúcom sa štýle pripútania významne vyššie.

Diskusia

Nami formulovanú hypotézu sme potvrdili, avšak sme opatrní pri interpretácii výsledkov, nakoľko boli použité iba sebaopisovacie škály. V snahe zvýšiť spoľahlivosť a výpovednú hodnotu dotazníkov sme sa preto rozhodli zaradiť Dotazník vzťahu aj Dotazník miery vzťahu.

V súvislosti s týmito dotazníkmi sa ukázal rozdiel v skupine depresívnych pacientov, týkajúci sa odmietavého štýlu pripútania. Zatiaľ čo v Dotazníku vzťahu si tento štýl zvolili len traja pacienti (10%), v Dotazníku miery vzťahu bolo ich skóre v tomto štýle pripútania najvyššie zo všetkých štýlov. Po e-mailovej komunikácii s autorkou dotazníkov (Kim Bartholomew) a po porovnaní s výsledkami kontrolnej skupiny, môžeme odôvodniť túto skutočnosť tak, že odmietavý štýl pripútania meraný Dotazníkom miery vzťahu má relatívne vysoké priemerné skóre vo všetkých populáciách. Autorka to vysvetľuje prevahou pozitívnych položiek, ktoré sýtia tento štýl pripútania (napr. je pre mňa veľmi dôležité cítiť sa nezávislý/á; je pre mňa veľmi dôležité byť sebestačný/á; som radšej keď na mne druhí ľudia nie sú závislí; som radšej ak nie som závislá na druhých ľuďoch). Hoci teda depresívni pacienti dosahovali v Dotazníku miery vzťahu vysoké priemerné skóre v odmietavom štýle pripútania, skórovali v ňom nižšie ako kontrolná skupina. (pozri graf č.1)

Naše zistenia, že depresívni dospelí boli viac náchylní hodnotiť seba ako zaoberajúcich sa a bojazlivých sú v súlade so zisteniami Carnelleho et al. (1994), Murphyho a Batesa (1997; in West, George, 2002). Naša hypotéza sa potvrdila aj pri štatistickom spracovaní dát z Dotazníka miery vzťahu. Napriek tomu, že depresívni pacienti mali najvyššie priemerné skóre v odmietavom štýle pripútania, porovnanie s kontrolnou skupinou (tab.č.3) ukázalo, že skóre v bojazlivom a zaoberajúcom sa štýle pripútania bolo u depresívnych pacientov štatisticky signifikantne vyššie ako u kontrolnej skupiny, zatiaľ čo v odmietavom štýle sa medzi skupinami neukázal štatisticky významný rozdiel. Môžeme teda konštatovať, že u depresívnych pacientov prevládajú štýly pripútania charakteristické negatívnym modelom

seba; považujú sa za slabých a bezcenných, dôsledkom čoho je ich submisívne vystupovanie. Depresívni ľudia pociťujú úzkosť spojenú s akceptáciou alebo odmietnutím v blízkych vzťahoch. V prípade zaoberajúceho sa štýlu pripútania, ktorý je kombináciou negatívneho modelu seba, ale na druhej strane pozitívneho modelu druhých, pacienti hľadajú oporu v blízkych vzťahoch, sú na nich nadmerne závislí pre udržanie sebaúcty, dôsledkom čoho je ich tendencia obetovať sa a splňať očakávania okolia. Pri bojzlivom štýle pripútania, ktorý je charakteristický negatívnym modelom druhých, sa depresívni pacienti spoločenských kontaktov skôr stránia. Medziľudské vzťahy a spoločenský styk sú pre nich len zdrojom stresu a ťažkostí.

Na záver chceme ešte poukázať na skutočnosť, že v kontrolnej skupine bol najvyššie zastúpený bezpečný štýl pripútania, takže v zhode s Reis a Grenyer (2002) môžeme predpokladať, že bezpečný štýl je protektívnym faktorom proti psychopatológii a redukuje náchylnosť k depresii. Na druhej strane Horowitz (1979; in: Mason, Platts, Tyson, 2005) uvádza, že problémy vo vzťahoch sú najčastejšie prezentovanými problémami dospelých, ktorí vyhľadávajú odbornú pomoc. Väčšina z nich má niektorý z „nie bezpečných štýlov pripútania“. Ak zistíme, aké štýly pripútania sa najčastejšie vyskytujú pri jednotlivých poruchách, môže to uľahčiť terapeutickú prácu s pacientmi. Terapeutický vzťah je akousi bezpečnou základňou, z ktorej môže pacient preskúmať svoju históriu pripútania a bolestivé emócie s ňou spojené (Hašto, 2005).

Uvedomujeme si obmedzenia a limitácie našej práce, ako napríklad nízku reliabilitu dotazníkov na ohodnotenie štýlov pripútania alebo využitie len sebauposudzujúcich metódik, no dúfame, že aj napriek tomu naša práca prispeje k obohateniu poznania v oblasti interpersonálneho prístupu k depresii.

Literatúra

- Bartholomew, K. (1997). Adult attachment processes: Individual and couple perspectives. *British Journal of Medical Psychology*, 70, 249-263.
- Bartholomew, K. (2005). E-mailová komunikácia, apríl, 2005
- Bartholomew, K., Horowitz, L. (1991). Relationship Questionnaire. Stiahnuté dňa 13. marca 2005. „<http://www.sfu.ca/psyc/faculty/bartholomew/selfreports.htm>“
- Beck, A.T., Steer, R.A., Brown, G.K. (1999). Beckova sebauposudzujúca škála depresivity. BDI – II, príručka. Bratislava: Psychodiagnostika a.s.
- Bifulco, a., Moran, P. M., Ball, c., Bernazzani, o. (2002). Adult attachment style. I: Its relationship to clinical depression. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology index*, 37, 50 – 59.
- Blatt, S.J., Shahr, G., Zuroff, D.C. (2002). Anaclitic/Sociotropic and Introjective/Autonomous Dimensions. In: Norcross, J.C. (Ed.) *Psychotherapy relationship that work: therapist contributions and responsiveness to patients*. (pp. 315-333) New York: Oxford University Press.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*. U.S.A.: Basic Books.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
- Carnelley, K. B., Pietromonaco, P. R., Jaffe, K. (1994). Depression, working models of others and relationship functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66 (1), 127 – 140.
- Gilbert, P. (2002). *Poradenstvo pri depresii*. Bratislava: Centrum poradensko-psychologických služieb pre jednotlivca, pár a rodinu.
- Griffin, D., Bartholomew, K. (1994). Relationship Scales Questionnaire. Stiahnuté dňa 13. marca 2005. „<http://www.sfu.ca/psyc/faculty/bartholomew/selfreports.htm>“

- Hašto, J. (2005). Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti. Vydavateľstvo F, Trenčín.
- Mason, O., Platts, H., Tyson, M. (2005). Early maladaptive schemas and adult attachment in a UK clinical population. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 78, 549 – 564.
- Reis, S., Grenyer, B.F.S. (2002). Pathways to anaclitic and introjective depression. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 75, 445-459.
- Ritomský, A. (2002). Metódy psychologického výskumu: kvantitatívna analýza dát. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava.
- Simpson, J.A., Rholes, W.S., Campbell, L., Tran, S., Wilson, C.L. (2002). Adult Attachment, the Transition to Parenthood, and Depressive Symptoms. Texas: Texas A&M University.
- Sroufe, L.A., Duggal, S., Weinfield, N., Carlson, E. (2000). Relationships, development and psychopathology. In: Sameroff, A.J., Lewis, M., Miler, S.M. (Eds.) *Handbook of Developmental Psychopathology*. (pp. 1-17) New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- West, M., George, C. (2002). Attachment and dysthymia: The contributions of preoccupied attachment and agency of self to depression in woman. *Attachment and Human Development*, 4, 278-293.

Abstract

In this paper examines relationship between attachment styles and depression. We issue from Kim Bartholomews attachment typology and assume higher incidence of no secure attachment styles in patients with depression.

For our hypothesis verification we applied Relationship Scales Questionnaire and Relationship Questionnaire.

Our assignments are in accordance with previous examinations. Fearful and Preoccupied attachment style are more found in patients with depression.

REAKCIE ŽIAKOV SO ŠPECIFICKÝMI PORUCHAMI UČENIA NA ZÁŤAŽOVÉ SITUÁCIE SPOJENÉ S ŤAŽKOSŤAMI V UČENÍ

Lubomír ČORNÁK

lcornak@ukf.sk

Katedra psychologických vied, UKF, Nitra

ÚVOD

Zvládanie záťažových situácií je v súčasnosti veľmi aktuálna a skúmaná problematika. Rastúci záujem o problematiku záťaže a stresu dokumentujú súhrnné prehľady psychologických prác, ktorých počet už začiatkom sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia prevýšil dvetisíc (Bratská, 2001).

Pod pojmom záťažová situácia rozumieme situáciu, keď sa človek stretáva so záťažou. Väčšinou sú to situácie, ktoré sú pre človeka nepríjemné a náročné.

Človek sa stretáva so záťažovými situáciami už od samého detstva. Dieťa je vystavené záťažovým situáciám už pri nástupe do školy. Zdrojom záťažových situácií môžu byť napríklad učitelia, rodičia, spolužiaci, činnosti spojené so školou atď. Nie všetky deti sú vždy schopné vyhovieť požiadavkám, ktoré sú na ne kladené zo strany školy. K takýmto deťom patria aj deti so špecifickými poruchami učenia (ŠPU).

Špecifické poruchy učenia môžeme charakterizovať ako „všeobecný termín, ktorý sa vzťahuje na rôznorodú skupinu porúch prejavujúcich sa výraznými ťažkosťami pri získavaní a používaní schopnosti počúvať, hovoriť, čítať, písať a usudzovať, alebo ťažkosťami pri získavaní matematických schopností“ (National Joint Committee on Learning Disabilities 1988; in Hammill 1990, s. 81). K základným typom ŠPU, ktoré nepriaznivo ovplyvňujú proces učenia patria predovšetkým všetky druhy porúch chápania reči (impresívna dysfázia), rozprávania (expresívna dysfázia), poruchy čítania (dyslexia), písania (dysgrafia, dysortografia) a počítania (dyskalkúlia). Deti so ŠPU sa okrem ťažkostí v učení, stretávajú aj s pokarhaním zo strany rodičov a učiteľov, trestom, s úvahami o preradení do špeciálnych tried alebo do iného typu škôl, majú tiež často problémy s tým, ako obstať v triede medzi spolužiakmi.

Odborníci sa doteraz snažili o čo najpresnejšie opísanie záťažových situácií spojených s ťažkosťami učenia, o analyzovanie ich príčin a o hľadanie postupov, ako im predchádzať, alebo ako ich čo najefektívnejšie odstrániť. Malá pozornosť sa venovala tomu, ako deti so ŠPU vnímajú tieto situácie, ako ich prežívajú a aké stratégie používajú na zvládnutie záťaže (Mareš, 2001).

Dôležité je tiež venovať pozornosť tomu, ako deti so špecifickými poruchami učenia reagujú na záťažové situácie, spojené s ťažkosťami v učení. Reakcie na záťaž majú psychický, alebo somatický charakter.

Vo výskumoch orientovaných na zvládanie záťaže sa začala rozlišovať tzv. stresová (obránná) odpoveď a zvládacia odpoveď. Pod pojmom stresová (obránná) odpoveď rozumieme spontánnu emocionálnu reakciu alebo správanie v záťažových situáciách (bezprostredná reakcia na záťaž). Pojem zvládacia odpoveď označuje premyslenú fyzickú alebo mentálnu akciu jednotlivca, ktorá je zámerná, vedomá a zameraná na dosiahnutie stanoveného cieľa (Mareš, Rybářová, Lašek 1996, s. 104).

Predkladaný príspevok obracia pozornosť na to ako žiaci so ŠPU reagujú na záťažové situácie spojené s ťažkosťami učenia.

CIEĽ VÝSKUMU

Cieľom výskumu bolo zistiť ako žiaci so špecifickými poruchami vnímajú svoje psychosociálne postavenie.

VÝSKUMNÁ OTÁZKA

Ako vnímajú žiaci druhého stupňa ZŠ, ktorým bola diagnostikovaná špecifická porucha učenia svoje psychosociálne postavenie?

POUŽITÁ METÓDA A VÝSKUMNÁ VZORKA

Inšpirujúc sa predchádzajúcimi výskumami realizovanými v zahraničí (Höhnová 1967 a Málková 2001) sme na skúmanie pohľadu detí so ŠPU na ich psychosociálne postavenie aplikovali naratívnu metódu, ktorá sa využíva najmä v etnografii či v sociológii, ale ktorá sa však pomaly začína presadzovať aj v psychológii. Termín naratívny zahŕňa počúvanie, rozprávanie alebo prerozprávanie ľudských príbehov či problémov v ich živote. Narácia (príbeh) je istý druh diskurzu, osobitý žáner, ktorý má samostatnú výpovednú hodnotu (Bačová, 2000). Naráciu môžeme chápať aj ako charakteristický druh hovoru, ktorý sa učia deti od ranného detstva, svojou podstatou prináša kvality, ktoré sa v iných druhoch hovoru nemusia objavovať. Narácia je viac než sled faktických udalostí, lebo obsahuje zápletku, konflikt, vykresľuje peripetie, ktoré človek zdoláva(l) a smeruje k pointe (Kusá 2004; in: Vendelová, 2004). Autor narácie vnáša do príbehu subjektivitu, ktorá má podobu vlastných i cudzích hodnotení a interpretácii vlastnej skúsenosti (Vendelová, 2004). Môžeme tak povedať, že narácia (príbeh) obsahuje v sebe odraz reality a jej interpretáciu. Konkrétne sme aplikovali projektívne-naratívnu metodiku pozostávajúcu z tvorenia (písania) príbehov na zadanú tému na základe predložených obrázkov z Tematicko apercepčného testu (pre chlapcov obrázkov B1, pre dievčatá obrázkov 3GF). Získané príbehy sme podrobili obsahovej analýze.

Výskumnú vzorku tvorilo 31 žiakov 6.-9. ročníka ZŠ, ktorým bola diagnostikovaná ŠPU (17 žiakov zo špeciálnych tried pre deti so ŠPU a 14 žiakov integrovaných v bežných triedach ZŠ).

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Projektívne - naratívna metodika, pozostávajúca z tvorenia (písania) príbehov na zadanú tému na základe predložených obrázkov nám umožnila získať individuálny a originálny pohľad na problematiku psychosociálneho postavenia žiakov so ŠPU. Psychosociálne postavenie detí so ŠPU sme sledovali v príbehoch prostredníctvom 7 obsahových kategórií (príčiny ťažkostí v učení sa žiaka so ŠPU, bezprostredné reakcie žiakov so ŠPU na ťažkosti v učení, spôsob akým žiaci so ŠPU zvládajú ťažkosti v učení (copingové stratégie), reakcie rodičov na žiaka so ŠPU, reakcie spolužiakov na žiaka so ŠPU, reakcia učiteľov na žiakov so ŠPU a prognózy do budúcnosti a perspektívy žiakov so ŠPU). V tomto príspevku uvádzame kategóriu – Bezprostredné reakcie žiakov so ŠPU na záťažové situácie spojené s ťažkosťami v učení (jedna z troch v príbehoch najčastejšie uvádzaných kategórií).

Kategória - Bezprostredné reakcie žiakov so ŠPU na záťažové situácie spojené s ťažkosťami v učení obsahuje bezprostredné reakcie na situácie, v ktorých hlavná postava napísaného príbehu (žiak so ŠPU) prežíva ťažkosti v učení. Sú to žiakmi opisované pocity,

myšlienky a reakcie bezprostredne po situácii, v ktorej sú žiaci so ŠPU konfrontovaní s problémami v škole, ktoré súvisia s ťažkosťami v učení (slabý výkon, zlé známky) .

Tabuľka - uvádza bezprostredné reakcie žiakov so ŠPU na záťažové situácie spojené s ťažkosťami v učení.

Bezprostredná reakcia žiaka so ŠPU na ťažkosti v učení	Koľkokrát žiaci uviedli (n=31)	
	Σ=15	Stĺpcové %
Smútok	11	73.3
Strach z rodičov a zo zlej známky (slabého výkonu)	2	13.3
Trápenie sa	1	6.7
Hnev	1	6.7

Vysvetlenie k tabuľke:

V prvom stĺpci sú uvedené dimenzie kategórie. Druhý a tretí stĺpec udávajú početnosť výskytu jednotlivých dimenzií vo všetkých analyzovaných príbehoch. Údaje v druhom stĺpci udávajú koľkokrát sa v príbehoch objavuje výrok, ktorý patrí do danej dimenzie. V treťom stĺpci sú uvedené tzv. stĺpcové percentá početnosti danej dimenzie.

Priblíženie obsahu výrokov:

- **Smútok**

„Mavlinka je smutná má zlú náladu má zlý pocit je unavená plače má poruchy učenia.“

- **Strach z rodičov a zo zlej známky (slabého výkonu)**

„Písali písomku a dostal zlú znamku. Bal sa že bude zle. Ale nebolo zle doma.“

„Bál sa že doma dostane a nakoniec nu otec iba povedal že nech si ju opraví.“

- **Trápenie sa**

„Jano prišiel domov a sadol si pred písací stvol a išiel si robiť domacu ulohu. Velmo sa trápil, nevedel čo snov má urobiť.“

- **Hnev**

„...rozmýšľa že sa hnevá že je sprostá a chlúpa nerozmýšľa nad vecami...“

V príbehoch bol najčastejšie opisovaný smútok ako bezprostredná reakcia žiaka so špecifickými poruchami učenia na ťažkosti v učení. Čo mohlo byť do určitej miery ovplyvnené charakterom predložených obrázkov (asociujú smútok, depresívnu náladu, alebo plač). Predpokladáme, že aj dimenzia „trápenie sa“ bola do určitej miery ovplyvnená charakterom obrázkov. Napriek charakteru obrázkov nie je možné podceňovať vyše 73 percentný výskyt dimenzie smútok a 6.7 percentný výskyt dimenzie trápenia sa.

Domnievame sa, že v dimenzii „strach z reakcie rodičov alebo zo zlej známky (slabého výkonu)“ sa premietajú pocity a skúsenosti žiakov, ktorí príbehy písali. V príbehoch prežívali žiaci so špecifickými poruchami učenia najskôr sklamanie z nedostatočného výkonu alebo zo zlej známky a následne na to sa ich zmocnil strach z reakcie rodičov.

Najmenej uvádzanými bezprostrednými reakciami žiaka so špecifickými poruchami učenia na ťažkosti v učení boli hnev a trápenie sa. Hnev žiaka so špecifickými poruchami učenia pramenil v príbehoch z toho, že žiak so špecifickými poruchami učenia nebol schopný podávať také výkony ako jeho spolužiaci, ktorí nemajú ťažkosti v učení.

ZÁVER

Pomocou aplikovanej výskumnej metodiky – spojenie projektívneho obrázku so slohovým útvarom, sme sa snažili obohatiť problematiku špecifických porúch učenia o nový, v psychológii zatiaľ neobvyklý pohľad. V práci sme venovali pozornosť subjektívnemu, detskému vnímaniu psychosociálneho postavenia detí so ŠPU a zároveň sme poukázali na detský svet prežívania a hodnotenia reálneho postavenia týchto detí. Problematiku psychosociálneho postavenia detí so ŠPU sme sa snažili priblížiť očami žiakov ZŠ, ktorým boli diagnostikované ŠPU.

Žiaci v príbehoch opisovali situáciu žiaka so ŠPU pomocou krátkych epizód zo života. Žiaci vyjadrili v príbehoch množstvo veľmi osobných postojov a názorov.

Výsledky výskumu nám umožnili porozumieť prežívaniu detí so ŠPU a hoci ich vzhľadom na počet probandov nemožno zovšeobecňovať, možno z nich vyvodiť, že žiaci so ŠPU z našej výskumnej vzorky reagujú na záťažové situácie spojené s ťažkosťami v učení smútkom, trápením sa, strachom z reakcií rodičov a hnevom. Uvedené bezprostredné reakcie žiaka so ŠPU na ťažkosti v učení nie sú optimistické a poukazujú na to, že žiaci so ŠPU nemajú veľa dôvodov na radosť.

Ukážky príbehov žiakov so ŠPU

Vysvetlivky: kód vyjadruje: P – žiak so špecifickou poruchou učenia, D/CH – pohlavie, číslo - číslo príbehu

PD4

„Mavlíčka je smutná má zlú náladu má zlí pocit je unavená plače má poruchy učenia rozmýšľa že sa hnevá že je sprostá a chlúpa nerozmýšľa nad vecami nenosí si pomôcky do školy načas nechodí do školy neraňajkuje neny poriadne oblečená nemá poriadku vlasy učesaná že si nepíše úlohy ešte je mladá bude možno rušnovodička bude sa ženiť bude polieva kveti.“

PCH17

„Jedného pekneho dna Pani učiteľka dala tazkú domacu ulohu. Jano prišiel domov a sadol si pred písací stvol a išiel si robiť domacu ulohu. Velmo sa trápil, nevedel čo snov má urobiť. Už po hodine trapania zavolať si rodičov aby mu pomohli. Rodičia mu pomohli ale na druhí deň mali v škole spraviť z matiki jeden príklad ktorí nevedel. Prešiel mesiac a pani učiteľka ho poslala ku psychiatrovi. A našli mu poruchu v slovenčine amatike.“

PCH21

„Mám jedného kamaráta ktorí mal problémi. Jedného dňa prišiel do škol predtím deň chýbal, ale aj keď chcel ísť ku niekomu po úlohu všetci mu neotvárali dvere. Nevieť prečo? Iba ku mne chodil abi som mu dával úlohu. Na druhí den prišiel do školi. Na matike nám pán učiteľ povedal že budeme písať päťminutovku, ani ja som otom nevedel. Napísali sme tú päťminutovku on bol nervózny. Učiteľ stihol opraviť päťminutovku. Ja som dostal 3 a on 5. Učiteľ si pítal žiacku. On povedal že nemá ale mal ju. Nadruhí den mu ju dal, on mu ju zapísal. Bál sa že doma dostane a nakoniec nu otec iba povedal že nech si ju opraví.“

Literatúra

- Bačová, V. (2000). *Súčasný smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitivizmu*. Prešov, Prešovská univerzita, ISBN 80-88885-81-7.
- Bratská, M. (2001). *Zisky a straty v záťažových situáciách alebo príprava na život*. Bratislava, Trade Leas, ISBN 80-7094-292-4.

- Čáp, J., Mareš, J. (2001). Psychologie pro učitele. Praha, Portál, ISBN 80-7178-463-X.
- Čornák, Ľ. (2005). Psychosociálne postavenie žiakov so špecifickými poruchami učenia. Rigorózna práca, Nitra, Univerzita Konštantína filozofa, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra psychologických vied.
- Hammill, D.D. (1990). On defining learning disabilities: an emerging consensus. *Journal of Learning Disabilities*, 23, 2, s. 81.
- Höhn, E. (1967). *Der schlechte Schüler*, München, Piper.
- Málková, G (2001). Psychologické a sociální aspekty školního neúspěchu dětí. Diplomová práca. Praha, Univerzita Karlova, PF, Katedra pedagogické a školní psychologie.
- Mareš, J., Rybářová, M., Lašek, J. (1996). Dvě sondy do dětského zvládnání zátěžových situací. In: *Školní psychologie '96*. Mareš, J., Furman, A. (Eds), Sborník referátů ze sjezdu Asociace školní psychologie. Hradec Králové, Nucleus HK, s. 101-110.
- Popelková, M., Čornák, Ľ. (2004). Psychosociálne postavenie detí so špecifickými poruchami učenia. In: *Práca školského psychológa pri riešení porúch správania žiakov*. Zborník medzinárodnej konferencie a 8. zjazdu AŠP SR a ČR „Ďuričove dni“, Nitra, s. 143-153, ISBN 80-8050-777-5.
- Vendelová, N. (2004). Možnosti poznávania života ľudí analýzou ich príbehov. <http://www.pulib.sk/elpub/FF/Dzuka3/19.pdf>

Abstract

The contribution presents a part of research results from the field of psychosocial position of children with specific learning disorders (SLD). The author studied SLD matters from the viewpoint of understanding this phenomenon by pupils with SLD. For this aim there was used a projection-narrative method, consisting of story creating (writing) on a given topic according to offered pictures from TAT. Research sample included 31 pupils with SLD from the second stage of primary school. The author observed psychosocial position of children with SLD through stories by means of 7 content categories. The paper presents a category immediate reactions on learning difficulties

EFEKT VÄZBY NA REHABILITÁCIU SOCIÁLNE DEPRIVOVANÝCH MLÁĎAT PRIMÁTOV

Erika CSOLTOVÁ
exprotea@gmail.com

ÚVOD

Sociálny svet sa od toho fyzikálneho líši hlavne tým, že obsahuje pre jedincov, ktorí v ňom žijú, omnoho viac výziev. Humphrey (1976, 1988) vo svojej práci konštatuje, že život sociálnych zvierat je vysoko problematický. To znamená, že intelektové schopnosti prispôbena pre život v spoločnosti musia obsahovať špeciálne atribúty a sofistikovanejšie schopnosti, ako napríklad rýchle sociálne usudzovanie. Sociálne zvieratá v porovnaní so solitérne žijúcimi jedincami, trávajú veľkú väčšinu času socializáciou s inými jedincami. Na základe toho sa museli naučiť rozpoznávať príbuzenské vzťahy, spojenectvá v skupine, svoje sociálne postavenie v rámci skupiny, podvádzanie ako aj udržiavanie krehkej rovnováhy medzi záväzkami v rámci recipročného altruizmu (čo znamená kalkuláciu následkov svojho správania a kalkulácia správania iných).

Pre prežitie primáta vo vlastnej skupine je teda dôležité poznať sociálny status ostatných členov skupiny, ich vzájomný vzťah a rivalitu. Primáty sa učia na základe skúsenosti predvídať správanie ostatných členov skupiny a prispôbovať tejto situácii vlastné správanie. To predpokladá naučiť sa tlmiť aj tak silnú pohotovosť k jednaniu, ako je sexualita a agresivita (de Waal, 2003; Preston & de Waal, 2002a; Preston & de Waal, 2002b).

Taktiež adaptácia správania v nesociálnej oblasti je silne viazaná na sociálne učenie. Poznávanie potravinových stanovišť a napájadiel, ako i nepriateľov a nebezpečenstvo, nocovišť a mnohých iných aktivít, prebieha v sociálnych zväzkoch a je založené hlavne na napodobňovaní. Schopnosť sociálneho učenia v skupine primátov ovplyvňuje zrejme rozhodujúcim spôsobom rozmnožovacie úspešnosť jedincov. Existoval teda silný selekčný tlak, ktorý sociálne učenie zlepšoval (Humphrey, 1988).

To, že najmodernejšie učebnice zaoberajúce sa kognitívnymi schopnosťami zvierat sa nezmieňujú o sociálnych schopnostiach a zručnostiach, ešte neznamená, že tieto schopnosti nie sú nevyhnutné pre ich život; to len znamená, že veda, ktorá je tradične zameraná viac na individuálne ako na interindividuálne schopnosti, danú skutočnosť prehliadala. Tak napríklad používanie nástrojov či numerické schopnosti sa považujú za charakteristické známky inteligencie, zatiaľ čo sociálne schopnosti ako napríklad schopnosť vychádzať s inými jedincami už nie (Humphrey, 1988; Preston & de Waal, 2002a, 2002b; de Waal, 2003).

Primáty žijúce vo voľnej prírode uprednostňujú namiesto technických nástrojov nástroje sociálne. Napríklad ak sa chcú na spoločenskom rebríčku nízko stojaci samčekovia makakov priblížiť k dominantnému samcovi, berú si so sebou mláďatá. Týmto spôsobom zabránia nadriadenému jedincovi zaútočiť (Dierk, 1996).

Z uvedeného vyplýva, že prežitie mnohých zvierat závisí od toho, ako sa dokážu uplatniť vo vnútri svojej sociálnej skupiny. Je to teda sociálna oblasť, kde sa očakávajú ich najvyššie kognitívne výkony. Prírodný výber uprednostňuje mechanizmy, pomocou ktorých je možné vyhodnotiť emocionálne stavy iných a rýchle a pohotovo na ne reagovať adaptívnymi spôsobmi (Dunbar, 1988; Jolly 1966, 1985; Humphrey, 1980;1988; Kummer, 1968, 1971).

Je takmer isté, že neverbálnu komunikáciu a je viac-menej vedomé chápanie sa ľudia (Buda, 1988, 1994) i živočích (Rowell, 1972) učia v útľom veku, predovšetkým v citovom vzťahu k matke a potom k iným jedincom z najbližšieho okolia. Je veľmi pravdepodobné, že

výsledky učenia z tohto obdobia sa do mláďat „vpečatia“ a vytvoria základ neskorších sociálnych zručností.

Väzba matka - potomok

Rozhodujúcim činiteľom vývinu osobnosti, ktorej podstatnou zložkou je emocionalita, je miera citovej saturácie či deprivácie. Možno preto povedať, že raná emočná skúsenosť novorodenca, je najdôležitejším činiteľom vývinu osobnosti vôbec. Je to skúsenosť, ktorú ľudské i zvieracie mláďa získava predovšetkým zo svojich kontaktov s matkou. Tento kontakt medzi matkou jej potomkom je základným zdrojom sociálneho učenia, ktorého základným činiteľom sú emocionálne založené odmeny a tresty (Nákonečný, 2000).

Pod pojmom **vzťah** alebo **väzba** („*attachment*“) apod., rozumieme spravidla relatívne stabilné aspekty interakčného procesu medzi matkou a jej potomkom, poprípade jeho konečné produkty.

Vzťah matka - potomok môže byť definovaný z behaviorálnej alebo emočnej perspektívy:

- Behaviorálna definícia vzťahu je reprezentovaná súborom inštinktívnych vzorcov správania novorodenca, ktorý slúži na vytvorenie pevného vzťahu za účelom ochrany pred nebezpečenstvom a ublížením a ktorý mu napomáha v bezpečnej explorácii okolitého sveta. (Marvin & Preston, 1999).
- Emočná definícia vzťahu je založená na vytváraní vzájomného puta, na základe ktorého matka ovplyvňuje vývin svojho potomka skrz interakciu a kvalitu vzájomného vzťahu. Tento vzťah umožňuje formovanie „vnútorných pracovných modelov“, ktoré slúžia ako vzory alebo predlohy, na základe ktorých jedinci neskôr posudzujú a odhadujú vlastné emócie ako aj emócie druhých (Bowlby, 1969).

VÝSKUMNÁ ČASŤ

Cieľ výskumu

Predmetom výskumu bolo pozorovanie správania mláďat samcov troch odlišných druhov primátov postihnutých psychickou depriváciou v prvom polroku ich života. Výskumným cieľom štúdie bolo zistiť, či existuje možnosť včasnej rehabilitácie (v prvom roku života) narušených sociálnych schopností týchto mláďat v procese sociálnej terapie. Vedenie rehabilitačného centra v Južnej Afrike, v ktorom pozorovanie prebiehalo, vytvorilo rehabilitačný plán, ktorého zámerom bolo odstrániť abnormálne formy správania a vybudovať adekvátne formy sociálneho správania.

Keďže správanie mláďat nabralo nečakaný spád, bolo nutné rehabilitačný plán zmeniť a vytvoriť podmienky pre iný typ terapeutického pôsobenia na rozvoj sociálnych zručností mláďat.

Naša pozornosť sa počas obidvoch typov sociálnej rehabilitácie sústredila na zaznamenávanie spontánneho správania a zachytenie zmien v správaní troch mláďat samcov primátov infantilného veku postihnutých psychickou depriváciou.

Na základe výskumných cieľom sme si položili nasledovné výskumné otázky:

- 1 Bude mať rehabilitácia využívajúca vzájomnú prítomnosť psychicky deprivovaných mláďat pozitívny a korektívny vplyv na ich správanie a sociálny vývin?
- 2 Bude mať rehabilitácia prostredníctvom umiestnenia tých istých mláďat k náhradným opatrovateľom rovnakého druhu pozitívny a korektívny vplyv na správanie a sociálny vývin uvedených psychicky deprivovaných mláďat?
- 3 Existujú rozdiely v správaní psychicky deprivovaných mláďat z obdobia prvej formy sociálnej rehabilitácie a z obdobia druhej formy rehabilitácie?

METÓDY

Metóda zberu dát

Cieľom pozorovania bolo zachytiť relatívne celkovú charakteristiku správania a pravidelnosť výskytu určitého druhu správania sa mláďat. Pre tento účel sme volili priame semišandardizované pozorovanie *ad libitum* (Altmann, 1974).

Mláďatá primátov sme pozorovali vo viacerých opakovaníach a robili sme viaceré záznamy v jednej časovej perióde. Nový pohľad sme získali, keď sme súvisle s deskriptívnym typom pozorovania zaznamenávali frekvenciu a trvanie vybraných kategórií a foriem správania (uvedené a definované v tab. č. 1).

Tab. č. 1

Kategórie správania	Forma správania	Definícia
	Lokomočná aktivita	Normálne správanie, ktoré zahŕňa všeobecné formy pohybových aktivít (napr. premiestňovanie z miesta na miesto, zmena polohy tela, atď.) (Roma, Champoux, Suomi, 2006) ¹ .
	Potravné správanie	Činnosť súvisiaca s prijímaním potravy a tekutín.
	Explorácia, exploračná hra	Do kategórie exploračných hravých aktivít spadajú prejavy manipulačnej hravej činnosti s predmetmi. Ide o exploračné aktivity ako skúmanie, orientačno – pátracia aktivita a manipulácia s predmetmi (Novacký, Czako, 1987) ¹ (napr. strkanie s predmetom).
	Komfortné správanie	Pohyby, ktoré súvisia so starostlivosťou o telo. Škrabanie, česanie, lízanie, oblizovanie, vyhrýzanie srsti a nečistôt, odpočinkové postoje, pokoj a spánok, preťahovanie a pod. (Tembrock, 1972).
	Stereotypné správanie	Akékolvek zautomatizované opakujúce sa bezúčelné správanie (Roma, Champoux, Suomi, 2006) ¹ . Patria sem lokomočné (behanie po klietke) aj nelokomočné aktivity (škrabanie sa, knísanie sa vpred – vzad, búchanie si hlavou o stenu).
	Ambivalentné správanie	Správanie, pri ktorom sa v rýchlom slede striedajú prejavy dvoch rozdielnych motivácií (Veselovský, 2005). Ide o vyhýbavé správanie, ktoré je ukazovateľom silného konfliktu: intenzívne prežívanie strachu, hrozby a stresu a na druhej strane potreba blízkosti a hľadanie bezpečia (priblíženie sa a okamžité vzdalovanie) (Říčan, Krejčířová, 1997).
	Agresívne správanie	Hrozba, zastrašovanie alebo priamy fyzický akt, ktorý iného jedinca obmedzuje alebo ohrozuje, prípadne poškodzuje, zraňuje či usmrcuje (Pool, 1988) ¹ .
	Afektívne záchvaty zlosti	Záchvaty zlosti, spojené hyperaktivitou (preexponovanou pohybovou aktivitou) ďalej s agresivitou nasmerovanou voči sebe - hádzanie sa o zem, kričanie a agresivitou voči objektom (ničenie, trhanie, hádzanie objektmi).
	Depresívne správanie	Stavy apatie, nezájmu o prostredie a o iných sociálnych partnerov, znížený príjem potravy až odmietanie jedla (Novacký, Czako, 1987). Celková absencia sociálneho, exploračného alebo lokomočného správania.
	Sociálny kontakt	Zahrňuje vyhľadávanie blízkosti iného jedinca. Zvíra sa nachádza v sociálnom priestore druhého. Za „sociálny priestor“ sa považuje vzdialenosť približne na dĺžku paže. Ide napr. o ležanie, sedenie, státie, pohybovanie sa okolo druhého jedinca (Roma, Champoux, Suomi, 2006) ¹ .
	Fyzický kontakt a dotyk	Prenos informácií medzi živočíchmi dotykom. Ide o fyzický kontakt s iným jedincom (napr. čistenie srsti, objímanie, držanie sa, atď.) (Novacký, Czako 1987).
	Sociálna hra	Vzťahuje sa na určitého sociálneho partnera. Ide o kontaktné hry, hravé naháňanie, zápasenie mláďat (Michel, Mooreová, 1999) ¹ .
	Imitácia	Pozorovanie a napodobňovanie správania iných jedincov (Michel, Mooreová, 1999).

¹ Voľne prevzaté

Sledovaní jedinci

Výskumný súbor pozorovaných mláďat primátov tvorili nasledujúce tri druhy primátov:

Malpa hnedá (*Cebus apella*)

Vek: 6 mesiacov

Saimiri vevericový (*Saimiri sciureus*)

Vek: 3 mesiace

Mačiak zelený (*Cercopithecus aethiops*)

Vek: 2 mesiace

Miesto pozorovania

Monkeyland, Plettenberg Bay v Južnej Afrike. Ide o prvé rehabilitačné centrum primátov na svete, ktorého primárnym cieľom je primáty prichádzajúce z odchovu v zajatí rehabilitovať a reintrodukovať naspäť do prírody.

Etické aspekty výskumu

Dôležité je upozorniť, že separácia mláďat od ich matiek nebola navodená kvôli výskumným zámerom za účelom štúdia psychickej deprivácie na ontogenetický vývin primátov. Išlo o prirodzený vývoj životných udalostí, na ktorý sme nemali vplyv a v ktorom sme dostali jedinečnú možnosť longitudinálne monitorovať vplyv rehabilitácie na narušené sociálne schopnosti vyvíjajúcich sa mláďat.

Táto výskumná štúdia sa nemohla z etických dôvodov stať predmetom vopred plánovaného výskumu.

Sociálna rehabilitácia č.1

V prvej fáze sociálnej rehabilitácie boli pozorované mláďatá samcov primátov spoločne umiestnené do voliéry s rozmermi: 4m x 3m x 2,5m.

Dĺžka pozorovania

7dní, celkovo 56 hodín

Výsledky

Tento pokus o sociálnu rehabilitáciu mláďat postihnutých vývinom v separácii a izolácii, mal za následok vznik istých patologických vzorcov správania.

Ako to vyplýva z tabuľky č. 2 a č. 3, situácia v spoločnej voliére bola vysoko stresujúca. Všetky tri mláďatá prejavovali symptómy zodpovedajúce stavu akútnej neurózy.

Normálne vzorce správania, ktoré sú charakteristické pre mláďatá tohto vekového obdobia ako napr. sociálna hra, vyhľadávanie vzájomnej blízkosti, vzájomné čistenie srsti, kompletne chýbali. Mláďatá nezahajovali sociálny kontakt a ani ho neprijímali.

Neurčitost' situácie sa prejavil v prežívaní stresu: častý bol nepokoj mláďat a úzkostné sústredenie sa na okolie („stuhnutá ostražitosť“).

Zaznamenané bolo depresívne správanie u mláďat'a saimiri vevericového s prvkami stereotypie (rytmické knísanie sa vpred – vzad) a automutilácie (búchanie si hlavou o stenu, vytrhávanie srsti).

U všetkých troch mláďat bolo pozorované nelokomočné stereotypné upokojujúce správanie (napr. neurotické škrabanie sa, nadmerné čistenie srsti).

Agresívne prejavy mláďat'a malpy hneď boli nepredvídateľné a emočné signály nejasné, následkom čoho bolo nápadne hyperaktívne ambivalentné správanie – vyjadrujúce potrebu telesného kontaktu, ale súčasne aj jeho odmietnutie.

U mláďat'a malpy hneď sa objavili známky hostility a zastrašovania ostatných mláďat. Prejavovalo sa u neho správanie vyvolané frustráciou. Ostatné mláďatá sa stávali terčom jeho nevyprovokovaných útokov. Agresivita zo strany uvedeného mláďat'a na ôsmy deň od umiestnenia do spoločnej voliéry prerástla do otvorených útokov a do ohrozenia životov ďalších dvoch primátov (mláďatá mali rany na telách a chýbali im konce chvostov), následkom čoho sme im museli poskytnúť ochranu a mláďatá od seba vzájomne separovať.

Sociálna rehabilitácia č.2

V druhej fáze sociálnej rehabilitácie boli vyššie uvedené mláďatá jednotlivito umiestnené k náhradným „opatrovateľom“ – dospievajúcim a dospelým primátom rovnakého druhu do voliér s rozmermi cca: 4,5m x 3m x 3m.

Dĺžka pozorovania

5 mesiacov, celkovo 514 hodín

Výsledky

Náhradní opatrovatelia mláďatá okamžite prijali bez akéhokoľvek náznaku agresivity a poskytli im komplexnú sociálnu stimuláciu.

V priebehu niekoľkých dní, mláďatá začali kontaktovať svojich náhradných opatrovateľov so zvýšenou frekvenciou a trvaním sociálnych kontaktov, ako to vyplýva z tabuľky č. 2 a č. 3. Mláďatá boli schopné fyzického kontaktu a taktilnej formy interakcie. V kontraste k predchádzajúcim výsledkom došlo u mláďat k dramatickému sociálnemu uzdravovaniu a nadobudnutiu adekvátnejších foriem sociálneho správania – zahajovali a aj prijímali sociálny kontakt, trávili oveľa viac času vzájomným kontaktom so svojimi náhradnými opatrovateľmi, objavili sa u nich známky sociálnej hry, vzájomné čistenie srsti, exploračné správanie a infantilný sex.

V priebehu niekoľkých týždňov sa reakcie mláďat upravili a výskyt narušeného stereotypného správania sa znížil na minimum (aj keď niektoré formy stereotypií ostali fixované). Agresívne a depresívne formy správania úplne vymizli.

Tab.č. 2

		Malpa hnedá		Saimiri vevericový		Mačiak zelený	
		1.soc. rehab. %	2.soc. rehab. %	1. soc. rehab. %	2.soc. rehab. %	1.soc. rehab. %	2.soc. rehab. %
	Všeobecná aktivita	2,95	0,57	1,96	0,54	16,61	1,07
	Potravné správanie	9,94	15,6	6,58	8,1	15,27	12,6
	Komfortné správanie	4,08	2,32	3,60	0	35,21	9,58
	Explorácia a exploračná hra	3,81	10,86	4,46	1,66	4,91	7,41
	Stereotypné správanie	27,5	1,07	24,55	2,05	26,90	0,20
	Ambivalentné správanie	25,6	0	0	0	0	0
	Agresívne správanie ¹	25,48	0	0	0	0	0
	Depresívne správanie	0	0	58,04	0	0	0
	Sociálny kontakt	0,65	56,85	0,80	6,37	1,10	54,46
	Fyzický kontakt a dotyk	0	3,16	0	74,52	0	6,01
	Sociálna hra	0	2,53	0	0,89	0	5,89
	Imitácia	0	7,05	0	5,86	0	2,77
Percentá %		100	100	100	100	100	100

¹ Do agresívnej formy správania sme započítali aj afektívne záchvaty zlosti

DISKUSIA

Uvedené experimenty nám ozrejmili, že mláďatá, ktorých vývin bol v rannom veku narušený separáciou od matky, dosiahnu len minimálne zlepšenie, ak im umožníme interakciu s podobne handicapovanými vrstovníkmi. Je teda nepochybné, že takáto forma sociálnej stimulácie nie je vôbec optimálna. Sociálne deprivované mláďatá si vzájomne nedokázali poskytnúť vhodný a potrebný sociálny kontakt a na hlbšiu sociálnu stimuláciu mali len jeden druhého.

Naopak, sociálna stimulácia skrz interakčné médium, ktoré umožnilo bezvýhradnú akceptáciu postihnutého mláďaťa, napomohlo k stupňujúcemu rozvoju sofistikovanejších foriem sociálneho správania, čo vyústilo v isté uzdravenie sociálnych schopností, ktoré boli poškodené predchádzajúcim vývinom v psychickej deprivácii.

Najkritickejším a najvalidnejším ukazovateľom sociálneho „uzdravovania“ u mláďat je sociálny kontakt a hra (Rowell, 1972). Nepochybné za zásadný dôkaz úspešnosti druhej formy sociálnej rehabilitácie je kompletne znovuoobjavenie oboch spomenutých vzorcov

správania u všetkých troch mladých primátov.

Vychádzajúc z výsledkov z pozorovania sa domnievame, že k socializácii a sociálnemu učeniu sledovaných druhov mláďat primátov dochádza z väčšej miery pomocou imitačného učenia počas procesu, ako mladé opice vstupujú a prechádzajú cez jednotlivé vývinové fázy (ktoré popísal Hansen, 1966) a socializačné stupne.

Prezentované dáta upozorňujú, že opice, ktoré sa vyberajú na terapeutické účely nesmú predstavovať pre postihnuté mláďatá žiadnu hrozbu.

ZÁVER

Porovnanie duševného vývinu človeka s vývinom správania zvierat, obzvlášť primátov, môže odhaliť špecifické a všadeprítomné znaky ľudského vývoja. Evolučná kontinuita totiž predpokladá zásadnú podobnosť základných procesov u živočíchov. Znalosť správania zvierat poskytuje novú, širšiu perspektívu pre skúmanie prejavov vývinu človeka.

Dopad psychickej deprivácie v ranej fáze výskumu nám môže odhaliť dôležitosť procesov prebiehajúcich v tomto období na rozvoj sociálnych schopností nevyhnutných pre život v spoločnosti.

Našou prvoradou a najdôležitejšou úlohou bolo popísať pozorované javy na deskriptívnej úrovni. Prezentované dáta majú informatívnu aj heuristickú hodnotu. Výsledky získané z výskumu na primátoch sú veľmi hodnotné z ohľadom na veľa podobností pri výchove a vývinových procesoch primátov a ľudí.

Literatúra

- Altmann, J. (1974) Observational study of behavior: sampling methods. *Behaviour*, 48, pp. 227 – 267.
- Bowlby, J. (1969) Attachment and loss, Vol. 1: Attachment. New York: Basic Books.
- Buda, B. (1988) Čo vieme o empatii? Bratislava: Pravda.
- Buda, B. (1994) Empatia. Nové Zámky: Psychoprof.
- Dierk, F. (1996) Etologie. Praha: Karolinum.
- de Waal, F. B. M. (2003) On the possibility of animal empathy. In: MANSTEAD, T. - FRIJDA, N. – FISCHER A. (Ed.) *Feelings & Emotions: The Amsterdam Symposium*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 379-399.
- Dunbar, R. I. M. (1988) Primate Social Systems. London: Chapman and Hall.
- Hansen, E. W. (1966) The development of maternal and infant behavior in the rhesus monkey. *Behaviour*, 27, pp.107 – 149.
- Humphrey, N. K. (1976) The social function of intellect. In: Bateson, P. P. G. – Hinde R. A. (Ed.) *Growing Points in Ethology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 303-317.
- Humphrey, N. K. (1980) Nature's psychologist. In: Josephson, B. – Ramachandran, V. (Ed.): *Consciousness and the physical world*. London: Pergamon, pp. 57-80.
- Humphrey, N. K. (1988) The social function of intellect. In: WHITEN, A. - BYRNE, R. W. (Ed.) *The Machiavellian Intelligence: Social expertise and the evolution of intellect in monkeys, apes and humans*. Oxford: Oxford University Press, pp. 13-26.
- Jolly, A. (1966) Lemur behavior. Chicago: University of Chicago Press.
- Jolly, A. (1985) The evolution of primate behaviour (2nd Edn.). New York: Macmillan.
- Kummer, H. (1968) Social organization of hamadryas baboons. Chicago: University of Chicago Press.
- Kummer, H. (1971) Primate societies. Chicago: Aldine Press.

- Marvin, R. S. - Preston, B.A. (1999) Normative Development: The Ontogeny of Attachment. In: Cassidy, J. - Shaver P. R., (Eds.): *Handbook of Attachment*. New York: Guilford Press, pp. 44-67.
- Michel, G. F. – Mooreová, C. L. (1999) Psychobiologie: Biologické základy vývoje chování. Praha: Portál.
- Nákonečný, M (2000) Lidské emoce. Praha: Academia.
- Novacký, M. – Czako, M. (1987) Základy etológie. Bratislava: SPN.
- Pool, T. (1988) Normal and abnormal behaviour in captive primates. *Primate Report*, 22, pp. 3 –12.
- Preston, S. D. – de Waal, F. B. M. (2002a) The communication of emotions and the possibility of empathy and altruism in nonhuman animals. In: Post, S.; Underwood, L. G.; Schloss, J. P. - Hurlburt, W. B. (Ed.), *Altruistic love: Science, philosophy, and religion in dialogue*. Oxford: Oxford University Press, pp. 284- 308.
- Preston, S. D. - de Waal, F. B. M. (2002b) Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, pp.1-72.
- Říčan, P. – Krejčířová, D. et al. (1997) Detská klinická psychologie. Praha: Grada publishing.
- Roma, P. G. – Champoux, M. – Suomi, S. J. (2006) Environmental control, social context, and individual differences in behavioral and cortisol responses to novelty in infant rhesus monkeys. *Child Development*, 77 (1), pp. 118- 131.
- Rowell, T. E. (1972) Social behaviour of monkeys. England: Penguin Books.
- Tembrock, G. (1972) Tierpsychologie. Die neue Brehm – Bücherei. Wittenberg Lutherstadt: A. Ziemsen verlag
- Veselovský, Z. (2005) Etologie. Biologie chování zvířat. Praha: Academia.

VLIV KONFLIKTŮ MEZI RODIČI NA FORMOVÁNÍ VÍRY VE SPRAVEDLNOST U PATNÁCTILETÝCH*

Jiří DALAJKA, Lenka LACINOVÁ
dalajka@fss.muni.cz, lacinova@fss.muni.cz
Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny FSS MU, Brno

V úvodu je na místě osvětlit význam termínu „víra“, který používáme v rámci této studie. Při překladu originálního termínu, který zní *belief in a just world*, nastává jistý problém. Stejně tak jako víra by se dal použít překlad „přesvědčení o spravedlivém světě“ či „důvěra ve spravedlnost“. Použili jsme terminologii, která vychází ze studie Tomáše Ďurošky (2004), jež využívá souloví „víra v spravedlivost“. Víra je v tomto smyslu použita jako přesvědčení organizující percepci a kognici.

Ústředním tématem této studie je víra ve spravedlivý svět. Tento koncept vznikl na základě poznatků o potřebě člověka vnímat svět jako spravedlivý. Historie zájmu o pojetí spravedlivého světa v psychologii se datuje od poloviny sedmdesátých let, kdy Melvin Lerner nastolil první úvahu motivu spravedlnosti v souvislosti s experimenty, které v té době prováděl (Lerner 1980, Dalbert 2001). Melvin Lerner (1980) hovoří o spravedlivém světě jako o takovém světě, ve kterém lidé dostanou to, co si zaslouží. Hodnocení, co si kdo zaslouží, je založeno na výsledku (či odměně), kterou člověk oprávněně získá. Pokud člověk splní všechny podmínky pro získání dané odměny a obdrží hodnotu menší, pociťuje nespravedlnost. Podmínky vedoucí k náležité odměně jsou sociálně determinované a v rozdílných společnostech se od sebe liší. V tomto přístupu je také významné připisování příčin a významů různým událostem. Znamená to, že určité chování je nahlíženo jako příčina určitých následků (jak pozitivních, tak negativních). Pokud jsou tyto následky jiné, než člověk předpokládal, např., že nedostane odpovídající odměnu, či na druhou stranu, když některý ze zločinů není potrestán, získává člověk pocit nefunkčnosti takovýchto pravidel, což může vést k pocitům nespravedlnosti.

Víra ve spravedlivý svět umožňuje lidem vnímat své prostředí jako stabilní a dodržující určitý řád. Bez této víry je obtížné sledovat dlouhodobé cíle (Hafer, Begue, 2005) či dokonce fungovat v běžném životě. Víra ve spravedlivý svět tak nabízí lidem důležitou adaptační funkci a umožňuje plánování a směřování vlastního chování. Má pozitivní vztah k procesu zvládnání zátěžových situací (Dalbert, 2002) a působí pozitivně na duševní zdraví (Dalbert, 2001)

Za základní mechanismus, který působí ve vývoji koncepce spravedlivého světa, pokládá Lerner (1980) generalizaci minulé zkušenosti, jež může být založena na vlastním pozorování či zprostředkovaně. Důležitým zdrojem je také sdílená kulturní moudrost a morální příběhy kolující v určité kultuře. V dnešní době nás takovými příběhy ve velkém zásobují i masová média, která předávají příběhy o vítězství dobra nad zlem či naopak. Claudia Dalbert (2004) při objasňování vývoje tohoto konceptu odkazuje na Piagetovo pojetí imanentní spravedlnosti, kdy dítě do věku 7–8 let, vnímá, že špatné chování je automaticky potrestáno. Posléze se u dětí vyvine víra ve spravedlivý svět – víra, že si obecně lidé zaslouží svůj osud. K individuální variaci patří, že někteří lidé jsou přesvědčeni o světě jako spravedlivém místě, jiní mohou být přesvědčeni, že neexistuje vůbec žádná spravedlnost.

* Vzniklo v rámci výzkumného záměru MSM 0021622406

Vliv rodiny na víru ve spravedlivý svět:

V naší studii se snažíme postihnout vztah jednoho z aspektů rodinného prostředí, (konkrétně konfliktů mezi rodiči vnímané dítětem) a víry ve spravedlivý svět. Rodina je základní prostředí, kde začíná proces socializace dítěte. Vztah ke světu, hodnoty a normy obecně, které mají vliv na chování člověka, přebírá dítě právě velkým dílem z rodinného prostředí. Je zřejmé, že zejména děti mladšího věku jsou více formovány rodinným prostředím. Zkušenosti z rodiny tak vytvářejí významný podklad pro formování jejich postoje ke světu a i víry ve spravedlnost. Období střední adolescence, kam spadají naši adolescenti, již vykazuje pochopitelně v této oblasti známky vlivu jiných faktorů (vrstevníci, jiní dospělí), ale význam rodiny zůstává i v tomto období nezanedbatelný. Jedním z obecných východisek této studie je dále poznatek, že harmonické manželství rodičů je spojeno s žádoucím chováním dítěte, naopak konfliktní manželství bývá spíše spojeno s maladaptivním chováním dítěte (Fincham, 1998). V řadě studií byla prokázána souvislost mezi manželským konfliktem a různými aspekty adaptace a projevů na straně dítěte (adolescenta). Chápeme-li manželský konflikt vnímaný dítětem jako jednu z charakteristik rodinného prostředí, která se v součinnosti s typem citové vazby, s podobou výchovného působení aj. spolupodílí na emoční, ale i kognitivní stránce vývoje osobnosti adolescenta, můžeme se pokusit hledat souvislosti i s utvářením víry ve spravedlivý svět.

Dalbert a Radant (2004) ve studii věnované souvislostem rodinného prostředí a vnímání spravedlnosti hodnotili charakteristiky rodinného prostředí ve třech dimenzích, jedná se o dimenzi péče, dimenzi zákazů a dimenzi výchovy zaměřené na autonomii (nurture, restriction and parenting with the aim of autonomy). Ve své studii dospěli k závěru, že péče (nurture) je rozhodující faktor ve vývoji osobní víry ve spravedlivý svět (PBJW). Péči tuto výzkumníci charakterizovali jako prostředí s malým množstvím konfliktů v rodině, konkrétně jako harmonické rodinné klima s nízkou úrovní konfliktů a malou manipulací v rodině.

Tato studie se zaměřuje na jednu z uvedených charakteristik, která je vymezena jako subjektivní vnímání konfliktů mezi rodiči adolescentem a sleduje její případný vztah k aktuální podobě vnímání spravedlnosti u adolescentů (víry ve spravedlivý svět – BJW). Na základě poznatků postulujeme následující hypotézu:

H1: Čím více vnímá adolescent konflikt mezi rodiči, tím bude menší jeho víra v osobní spravedlnost.

Vzorek:

Sběr dat proběhl v rámci pilotáže metod pro účely longitudinální studie ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood) – konkrétně pro vlnu vyšetření 15letých respondentů. Výzkumný vzorek čítal 256 osob, z toho 112 chlapců a 144 dívek. Průměrný věk osob ve vzorku bylo 14,8 let. Sběr dat se uskutečnil během měsíce listopadu 2005 na 4 základních školách a 4 gymnáziích v oblasti Jižní Moravy.

Použité metody:

V naší studii byly použity tři škály zaměřené na zjišťování konceptu víry ve spravedlivý svět.

General Belief in a Just World Scale (GBJW; Dalbert, 2001) – tato škála měří důvěru v to, že svět je v zásadě spravedlivé místo, kde každý dostane to, co si zaslouží. Příklad položky: „Myslím si, že svět je v podstatě spravedlivý.“

Personal Belief in a Just World Scale (PBJW; Dalbert, 1999) – Tato škála měří víru, že obecně jsou události v životě dotazovaného spravedlivé. Příklad položky: „V mém životě je nespravedlnost spíše výjimkou než pravidlem.“

General Belief in an Unjust World Scale (UJWB); Dalbert, Lipkus, Katona-Sallay, & Goch, 1998) – Tato škála mŕí víru v to, ŕe svet je obecne nespravedlivý. Pŕíklad položky: „Mám pocit, ŕe dôležitá rozhodnutí jsou většinou nespravedlivá.“

K uchopení podoby manŕelského konfliktu byla pouŕita metoda CPIC (The Children's Perception of Interparental Conflict Scale, Grych, Seid, Fincham, 1992), která umoŕňuje sledovat odlišné charakteristiky vnímaného konfliktu. Původně byl nástroj ověřen na populaci dětí ve věku 9 – 12 let, byl však úspěšně pouŕit i u starších adolescentů ve věku 17 – 21 let (Bickham, Fiese, 1997), i když se ukazuje, ŕe relevance některých dimenzí se spolu s emocionálním a kognitivním vývojem mění (napŕ. subškála sebeobviňování).

Dimenze CPIC jsou následující:

- 1) Frekvence – vyjadŕuje vnímanou četnost konfliktů mezi rodiči
- 2) Intenzita – vnímaná úroveň agresivních projevů při hádce mezi rodiči (křik, rozbíjení věcí, fyzické napadání...)
- 3) Řešení – způsob obvyklého řešení konfliktu mezi rodiči
- 4) Obsah – zachycuje, zda dítě vnímá konflikt mezi rodiči obsahově spojený se svou osobou či svými činy
- 5) Ohrožení – zaměřeno na hrozbu, kterou dítě vnímá jako vyplývající z konfliktní situace mezi rodiči
- 6) Účinnost zvládání – zaměřeno na vlastní zvládání situace expozice rodičovskému konfliktu a na možnost zasáhnout a event. ovlivnit průběh rodičovského konfliktu
- 7) Sebeobviňování – vnímání konfliktu mezi rodiči jako způsobeného vlastní vinou
- 8) Triangulace – vnímání sebe sama jako „vtaženého“ do konfliktu mezi rodiči
- 9) Stabilita – vnímání stability příčin vzniku konfliktu

Výsledky:

K analýze dat vzhledem k nestandardnímu rozložení byl pouŕit neparametrický korelační koeficient Spearman's rho.

Tab. 1) Vztahy mezi vnímaným rodičovským konfliktem a vírou ve spravedlivý svět u celého vzorku

CPIC	General Belief in a Just World	Personal Belief in a Just World	Belief in an Unjust World
Frekvence	-,072	-,172(**)	,175(**)
Intenzita	-,120	-,158(*)	,244(**)
Řešení	-,138(*)	-,206(**)	,235(**)
Obsah	,090	-,015	135(*)
Vnímání hrozby	-,044	-,141(*)	,141(*)
Účinnost zvládání	-,016	-,120	,080
Sebeobviňování	,010	,049	,062
Triangulace	,050	-,017	,143(*)
Stabilita	-,040	-,128(*)	,132(*)

** Korelace je signifikantní na úrovni $p < 0.01$

* Korelace je signifikantní na úrovni $p < 0.05$

Při porovnání vztahů na celém vzorku (Tab 1.) vidíme souvislosti, které naznačují směr vztahu mezi vírou ve spravedlivý svět a konflikty mezi rodiči vnímané dítětem. Na straně víry ve spravedlivý svět lze tyto vztahy vysledovat především v dimenzi *PBJW a UJBW*. Na straně konfliktů mezi rodiči se jedná o dimenze *frekvence konfliktů, intenzita konfliktů a způsob řešení konfliktů*. Čím vyšší je vnímaná *frekvence konfliktů* (CPIC), tím nižší je *PBJW* a vyšší *UJBW*. Další dimenze CPIC – *intenzita a řešení* vykazují podobné vztahy. Dimenze *vnímání hrozby a stabilita* (CPIC) již mají hodnoty vztahu poměrně slabé. Na základě těchto zjištění se dá usuzovat, že v uvedených dimenzích CPIC se projevuje vliv na utváření osobní víry ve spravedlnost a negativní dimenze víry v to, že svět není spravedlivý.

Tab. 2) Vztahy mezi vnímaným rodičovským konfliktem a vírou ve spravedlivý svět u chlapců.

CPIC	General Belief in a Just World	Personal Belief in a Just World	Belief in an Unjust World
Frekvence	-,101	,001	,098
Intenzita	-,193(*)	-,085	,160
Řešení	-,300(**)	-,091	,223(*)
Obsah	,105	-,051	,070
Vnímání hrozby	-,007	-,022	,072
Účinnost zvládnání	-,145	-,143	,084
Sebeobviňování	,066	,090	,017
Triangulace	,046	,075	,081
Stabilita	-,092	-,147	,115

** Korelace je signifikantní na úrovni $p < 0.01$

* Korelace je signifikantní na úrovni $p < 0.05$

Tab. 3) Vztahy mezi vnímaným rodičovským konfliktem a vírou ve spravedlivý svět u dívek.

CPIC	General Belief in a Just World	Personal Belief in a Just World	Belief in an Unjust World
Frekvence	-,055	-,295(**)	,235(**)
Intenzita	-,071	-,210(*)	,317(**)
Řešení	-,017	-,293(**)	,248(**)
Obsah	,078	,025	,182(*)
Vnímání hrozby	-,085	-,229(**)	,192(*)
Účinnost zvládnání	,080	-,096	,085
Sebeobviňování	-,025	,026	,085
Triangulace	,036	-,091	,188(*)
Stabilita	-,010	-,119	,166

** Korelace je signifikantní na úrovni $p < 0.01$

* Korelace je signifikantní na úrovni $p < 0.05$

Při bližším prozkoumání a rozdělení vzorku podle pohlaví bylo zjištěno, že dříve naznačené vztahy lze přičíst především dívkám (Tab. 3), u kterých jsou výraznější vztahy, na rozdíl od chlapců (Tab. 2), kde se tyto vztahy neprokázaly. U chlapců se ukazuje jako významná pouze dimenze *řešení* (příklad položky: Když se rodiče hádají, obvykle se nakonec usmíří).

Diskuse a závěr:

Z uvedených výsledků vyplývá, že dívky v patnácti letech jsou citlivější na vliv konfliktů mezi rodiči, což může ovlivňovat jejich víru ve spravedlivý svět na osobní úrovni nebo naopak dívky, které mají na osobní úrovni nižší víru ve spravedlivý svět, jsou náchylnější k tomu vnímat konflikty mezi rodiči jako výraznější (mohou mít pocit, že jsou konflikty častější a intenzivnější).

Rozdílnými copingovými strategiemi u dívek a chlapců, kterými se vyrovnávaly děti s konflikty mezi rodiči, se zabývali Shelton, Harold, Goetze-Morey, Cummings (2006) a zjistili významné rozdíly v interakcích vázané na pohlaví dětí. Z jejich poznatků vyplývá, že dívky jsou obecně více vtahovány do konfliktů než chlapci, z čehož se dá usuzovat i na větší vliv těchto konfliktů na jejich vývoj, což do jisté míry potvrzují i naše výsledky, pokud se konkrétně zaměříme i na podobu víry ve spravedlivý svět.

Jak se zdá, v patnácti letech se adolescenti postupně odpoutávají od rodičů a jejich problémů. Tento proces nastupuje dříve u chlapců než u dívek, což by mohl být další směr úvah nad zjištěnými vlivy konfliktů mezi rodiči na osobní víru ve spravedlivý svět.

Neprokázané vztahy mezi všeobecnou vírou ve spravedlivý svět (GBJW) a rodinným prostředím interpretovali ve své studii již Dalbert a Radant (2004) obecnější povahou GBJW, které je provázáno s jinými oblastmi života než je bezprostřední kontakt v rodině. Jedná se především o pozorování toho, co se stává jiným lidem v okolí a ve světě obecně.

Víra ve spravedlivý svět je konstrukt plnicí několik důležitých funkcí. Claudia Dalbert a Hedvig Sallay (2004) rozdělily tyto funkce do třech oblastí: a) poskytuje jednotlivcům důvěru, že s nimi budou ostatní jednat spravedlivě; b) poskytuje konceptuální rámec, který umožňuje jednotlivcům smysluplně interpretovat události v jejich osobním životě; c) indikuje osobní závazek jednat správně (spravedlivě). Tyto skutečnosti jsou důležité pro člověka a jeho spokojený život.

Naše studie potvrdila dílčím způsobem vztahy mezi rodinným prostředím (charakterizováno konflikty mezi rodiči) a podobou víry ve spravedlivý svět u patnáctiletých adolescentů.

Literatura

- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the Personal belief in a Just World Scale's validity. *Social Justice Research*, 12, 79-98.
- Dalbert, C. (2001). *The Justice Motive as a Personal Resource – Dealing with Challenges and Critical Life Events*. Kluwer Academic/ Plenum Publishers. ISBN 0-306-46555-8
- Dalbert, C. (2002). Beliefs in a Just World as a Buffer Against Anger. *Social Justice Research*, Vol. 15, No. 2, June, p. 123-145.
- Dalbert, C., Lipkus, I.M., Sallay, H., & Goch, I. (2001). A just and an unjust world: Structure and validity of different world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 30, 561-577.
- Dalber, C., Radant, M. (2004). Parenting and young adolescent's belief in a just world. In Dalbert C., Sallay H. *The Justice Motive in Adolescence and Young Adulthood- Origins and consequences*. Routledge. ISBN 0-415-31677-4

- Dalbert C., Sallay H. (2004). *The Justice Motive in Adolescence and Young Adulthood-Origins and consequences*. Routledge. ISBN 0-415-31677-4
- Ďuroška, T. (2004): Viera v spravodlivosť. *Československá psychologie*, 48, 4, 330-350.
- Fincham, F.D. (1998). Child Development and Marital Relations. *Child Development*, Volume 69, Numbers 2, p. 543-574.
- Hafer, C.L., Begue, L. (2005). Experimental Research on Just-World Theory: Problems, Developments, and Future Challenges. *Psychological Bulletin*. 2005, Vol. 131, No. 1, 128–167
- Grych, J.H., Seid, M., Fincham, F.D. (1992). Assessing Marital Conflict from the Child's Perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict Scale. *Child Development*, Vol. 63, 558-572
- Bickham, N.L, Fiese, B.H. (1997). Extension of the Children's Perceptions of Interparental Conflict Scale for Use With Late Adolescents. *Journal of Family Psychology*, Vol. 11, No 2, 246-250
- Shelton, K.H., Harold, G.T., Goeke-Morey, M.C., Cummings, E.M. (2006). Children's Coping with Marital Conflict: The Role of Conflict Expression and Gender. *Social Development*, 15, 2, 232-247

Abstract

The concept of the belief in a just world is based on assumption that there is a need to construe the world we live in as a just place where, in general, everybody gets what they deserve. The basic functions of this concept include, among others, positive relation to mental health, effective coping, support of high achievement oriented behaviour and future-oriented behaviour. This study investigates possible influence of marital conflicts in relation to formation of belief in a just world in adolescents. Czech translation of CPIC (The Children's Perception of Interparental Conflict Scale) has been used to identify marital conflicts. A battery of three different scales translated to Czech has been used to measure the strength of belief in a just world - GBJW (The General Belief in a Just World Scale), PBJW (The Personal Belief in a Just World Scale), and UJWB (General Belief in an Unjust World Scale). The results of our study have shown that marital conflicts in dimension Frequency, Intensity and Resolution have an influence upon a personal belief in a just world and a General Belief in an Unjust World in fifteen year old girls.

IDENTIFIKÁCIA FAKTOROV POHYBOVEJ TVORIVOSTI: TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ *

Kludia DANÍŠKOVÁ
kdaniskova@pobox.sk
Ústav aplikovanej psychológie FSVaZ UKF Nitra

Úvod

Ľudské telo je svojou prirodzenosťou prispôbené tomu, aby sa hýbalo a zároveň prispôbené aj tomu, aby kľudne stálo. Keď stojíme, je tento labilný stav sám o sebe podnetom k stálemu pohybu, vyvažovaniu, neustálemu (doslova každú sekundu) riešeniu kinetických problémov, a preto sa môžeme domnievať, že tento stály nárok na zmenu musí mať pozitívny vplyv aj na tvorivosť. Telesný pohyb okrem toho, že je tvorivým produktom so širokou stimulačnou a rozvojovou funkciou, má ešte mnoho ďalších funkcií (nástroj sebaujadrovania, merítko výkonnosti, kompenzačný a terapeutický činiteľ, atď). Pohyb je sprevádzaný zahĺbením sa do myšlienok, inšpiratívnymi stavmi, nápadmi a prebúdza fantáziu. Z hľadiska tvorivosti je dôležité zvládnutie pohybu jednotlivcom. Zvládnutý pohyb má podľa Hlavsu (1986) rôzne stupne: dobré, technicky bezchybné prevedenie, pohyb práve zdokonaľovaný alebo obmieňaný vzhľadom k aktuálnym podmienkam, pohyb, ku ktorému sú pridané výrazové formálne estetické prvky, expresia niektorých duševných obsahov, procesov a stavov. Už samotný autor upozornil, že väčšina autorov zaoberajúcich sa tvorivosťou si doteraz neuvedomila význam pohybovej zložky v tvorivej činnosti. Okrem evidentnej prítomnosti pohybovej tvorivosti v športových a niektorých umeleckých oblastiach však existuje menej nápadný význam tvorivej pohybovej činnosti ako zložky niektorých bežných zručností a zanedbateľný nie je ani vplyv pohybových metafor, predstáv a pocitov. Veľa tvorivých aktivít je prepojených s pohybovou virtuozitou, obratnosťou, šikovnosťou, ktoré sú podmienkami tvorby samotnej.

Identifikácia pohybovej tvorivosti

U nás sa pohybová tvorivosť doteraz skúmala len ako súčasť programov rozvíjania tvorivosti. Program rozvíjania pohybovej tvorivosti u detí predškolského veku vytvorili Ďuriček a Ďuričeková (1986). V rámci programu použili vlastný test na identifikáciu pohybovej tvorivosti pod názvom Psík Lapaj. Testované dieťa v ňom bolo vyzvané, aby sa „prevtelilo“ do úlohy nezbedného psíka Lapaja a pohybom znázornilo všetko to, čo tento psík dokáže urobiť. Úroveň pohybovej tvorivosti predstavoval súčet všetkých neopakovaných pohybových kreácií, ktoré dieťa vyprodukovalo. Autori zaznamenali zmeny v pohybovom výraze a tvorivosti v pohybe. Dospeli k záverom, že rozvíjaním pohybovej tvorivosti sa rozvíja aj celkové tvorivé myslenie, pričom pohybovú tvorivosť definovali ako schopnosť pohybového vyjadrovania vlastného nápadu (myšlienky), ale aj schopnosť pretvoriť a dopracovať iný (známy, videný) pohybový prejav do subjektívne novej podoby. Neskôr Ďuriček (1989) podobne vypracoval program na rozvíjanie tvorivosti v športovom tréningu mládeže. Ďalším programom rozvíjajúcim tvorivosť, ktorého súčasťou je rozvíjanie

* Tento príspevok bol podporený CGA pod názvom Prierezový výskum vývinových aspektov tvorivosti a interpersonálnych rozdielov od predškolského veku po adolescenciu.

pohybovej tvorivosti, je program stimulácie tvorivých schopností detí materských škôl od Fichnovej (2001). Pri zostavovaní programu rozvoja pohybovej tvorivosti vychádzala zo svojho pôvodného výskumu (Kraszková, 1994), kde vytvorila metódu identifikácie tvorivosti formou pantomimických hádaniek. Táto neštandardizovaná metóda pozostáva z dvoch subtestov, pričom prvý obsahuje tri podnetové úlohy pohybového charakteru. V druhom subteste je úlohou probantov produkovať pohybové nápady. Použitím jeho modifikovanej verzie Fichnová potvrdila pozitívny vplyv programu na rozvoj pohybovej tvorivosti u detí predškolského veku. Vo všetkých troch úlohách skórovala fluenciu, flexibilitu, originalitu a celkové skóre tvorivosti.

Rozvíjaniu tvorivosti psychofyzickými cvičeniami a identifikácii faktorov pohybovej tvorivosti sa venovala Kurkinová (2004). Súčasťou programu bolo rozvíjanie pohybovej tvorivosti s použitím Testu improvizácie, ktorý vytvorila pre potreby svojho výskumu. Test spočíval vo voľnej pohybovej improvizácii na zadanú tému (zvíra a kvet). Výskumnou štúdiou sa jej podarilo rozšíriť pohybový slovník probantiek a následne v individuálnych prípadoch zaznamenala zvýšenie pohybovej tvorivosti. Aj keď poznamenáva, že zvýšenie nastalo v kategóriách, ktoré sú úzko viazané na sociálny kontext (sebaaprezentácia na začiatku; pohoda v prejave) a nemožno ich teda považovať za vyslovené zlepšenia v celkovej pohybovej tvorivosti.

Vplyv improvizáčnych tanečných cvičení na výkon v testoch tvorivosti sledovala Stehlíková - Lešková (2005). Zaznamenala zmeny v pohybovej tvorivosti, ktorá sa prejavuje v schopnosti improvizovať, sú viditeľné a podľa nej ich možno pozorovať aj po časovom odstupe. Pri improvizáčnych cvičeniach s pohybovým materiálom využívala princípy úloh určených na rozvíjanie tvorivých schopností ako senzibilitu, fluenciu, flexibilitu, originalitu, ale i redefiniáciu a elaboráciu. Predpokladá, že tanečné improvizáčne cvičenia nesú v sebe potenciál rozvíjať tvorivosť, a to nielen pohybovú. Jej výskumná sonda potvrdila, že tanečná improvizácia do istej miery rozvíja aj celkové tvorivé myslenie; uplatňuje sa tu nešpecifický transfer nadobudnutých schopností. Zároveň však konštatuje, že improvizáciou v pohybe a tanci nie je možné tvorivosť rozvíjať neohraničene.

Ako prehľad doteraz použitých výskumných metodík, zachytávajúcich tvorivý pohyb ako súčasť programov rozvíjajúcich tvorivosť v našich podmienkach, uvádzame nasledujúcu tabuľku:

Tab. 1. Metodiky identifikácie pohybovej tvorivosti a ich použitie podľa rôznych autorov

Autor	Metóda identifikácie pohybovej tvorivosti	Použitie
Ďuriček a Ďuričeková (1986)	<i>Pohybový test Psík Lapaj</i>	Program rozvíjania pohybovej tvorivosti u detí predškolského veku.
Ďuriček (1989)	<i>Metóda rozvíjania hernej tvorivosti</i>	Program na rozvíjanie tvorivosti v športovom tréningu mládeže.
Kraszková (1994)	<i>Pantomimická hádanka</i>	Program stimulácie tvorivých schopností detí materských škôl.
Fichnová (2001)	<i>Test neverbálnej pohybovej tvorivosti</i>	Program stimulácie tvorivých schopností detí materských škôl.
Kurkinová (2004)	<i>Test improvizácie</i>	Rozvíjanie tvorivosti psychofyzickými cvičeniami u študentiek psychológie.
Stehlíková (2005)	<i>Improvizačné tanečné cvičenia</i>	Vplyv improvizáčnych tanečných cvičení na výkon v testoch tvorivosti.

Nástroje na hodnotenie pohybovej tvorivosti dostupné v zahraničnej literatúre sú napríklad Wyrickov test pohybovej tvorivosti (Wyrick Test of Motor Creativity), Torranceho test tvorivého pohybového myslenia (Torrance Test of Thinking Creatively in Action and Movement), Škála hodnotenia pohybovej tvorivosti TWU (TWU Motor Creativity Rating Scale), Brennanovej test tvorivého pohybového výkonu (Brennan Test of Creative Motor Performance), Testy pohybovej tvorivosti - forma B (The Motor Creativity Tests - Form B) od Bertscha a mnohé iné. Na pohybovú tvorivosť sa zameriavajú nielen v rámci programov rozvíjajúcich tvorivosť, ale aj v rámci identifikácie jej úrovne. Je zrejmé, že v zahraničí nie je téma merania pohybovej tvorivosti ojedinelá.

Teoretický model bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti

Pohybová tvorivosť, definovaná ako kombinácia vnemov do nových pohybových vzorcov, je ovplyvnená intelektuálnymi, afektívnymi a kultúrnymi faktormi a odlišuje sa vekom (Scibinetti, Tocci, 2002). Hlavsa (1986) definoval pohybovú tvorivosť ako vytváranie originálnych pohybových štruktúr, ich variácie, prezentované v súvislosti s pohybovými a inými podnetmi, s predstavami a kombináciu pohybových činností s myšlienkovými a fantázijskými operáciami. U detí sa v pohybovej tvorivosti našli protichodné výsledky naznačujúce gender rozdiely, hlavne kvôli odlišným metodologickým prístupom a rôznym skúmaným populáciám. Niektoré výskumy (napr. Cleland & Gallahue, 1993) naznačujú, že u malých detí pohlavie nesúvisí s pohybovou tvorivosťou, hoci v niektorých výskumoch (Scibinetti, Tocci, 2002) chlapci dosahovali vyššie skóre, nie však štatisticky významné.

Vychádzajúc z prezentovaných výskumov, metodík a definícií, ktoré mali v rámci programov komplexne rozvíjajúcich tvorivosť za cieľ zachytiť pohybovú tvorivosť, sme sa teoreticky pokúsili stanoviť faktory, ktoré by vyjadrovali a následne slúžili na identifikáciu pohybovej tvorivosti. Základom pre výber príslušných faktorov boli teoretické a výskumné zistenia nasledujúcich autorov: Zelina (1975, podľa Lokša, Lokšová, 1993), Kurkinová (2004), Dacey a Lennonová (2000), Alterová (1999), Payneová (1999), Amabileová (1983), Kraszková (1994), Fichnová (2001), Jurčová (1983), Sollárová (2006). Schéma identifikácie bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti obsahuje nasledujúce faktory, ktoré možno zároveň považovať za kritéria hodnotenia pohybovej tvorivosti:

1. **Telo ako celok – telo „rozbité“ na časti** (komplexnosť pohybov, využitie celého tela alebo iba niektorých častí, proporcionalita prvkov, riadenie a organizovanie pohybov vlastného tela)
2. **Využitie priestoru – pohyb na obmedzenom mieste** (multidimenzionalita, jednorozmernosť, výberová zaradenosť pohybu, priestorové zobrazenie a hĺbka)
3. **Kontrastnosť – nekontrastnosť** (polarita pohybu, pohybová kontrastnosť, jednoliatosť, protipohyby, dramatickosť, dynamika, zmena rytmu)
4. **Stimulačná sloboda – dodržiavanie pravidiel** (obchádzanie alebo ignorovanie explicitných, implicitných alebo neexistujúcich pravidiel, rozšírenie, prekročenie hraníc vlastného pohybového slovníka, spochybnenie zavedených predpokladov)
5. **Prepracovanosť pohybu – jednoduchosť** (elaborácia, prepracovanosť pohybových prvkov, množstvo detailov v pohybovom prejave)
6. **Originalita – stereotypia** (frekvencia výrazových pohybových prostriedkov, neobvyklosť, jedinečnosť, novosť, zvláštnosť, objavnosť, imaginatívnosť, bohatstvo a pestrosť fantázie, odpútanie sa od bežných funkcií pohybov, humor)
7. **Variabilita – statika** (rozličnosť spôsobov vyjadrovania pohybového výrazu, transformácia, flexibilita, premenlivosť pohybov)

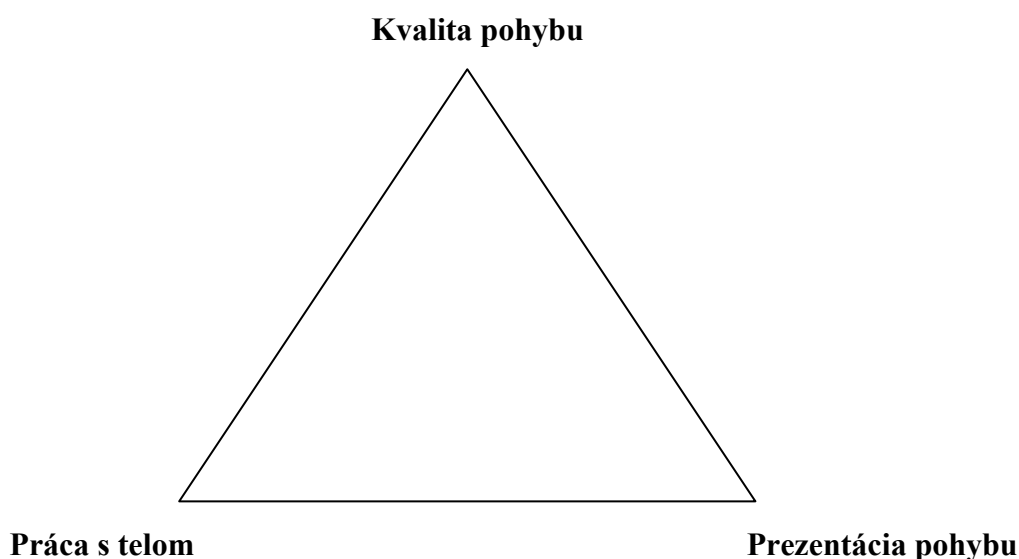
8. **Vyjadrenie výrazu - nevládnutie vyjadrenia** (zvládnutia vyjadrenia témy, adekvátnosť pohybu, výberovosť pohybových prvkov, výrazových prostriedkov, funkčnosť pohybových prvkov a celkov, logika, zrozumiteľnosť, expresívnosť)
9. **Spontánnosť – štylizovanosť** (uvoľnenosť pohybového prejavu, činnosť angažovanosť, snaha o vyjadrenie obsahu, zaujatosť za vec, myšlienku, hravosť, zapálenie pre vec, vložená energia)
10. **Vyjadrenie emócií – citová neangažovanosť** (vyjadrenie emočného náboja, vyjadrenie citov, emócií tvárou aj telom, intenzita prežívania)

Pri výbere identifikačných prvkov tvorivosti v pohybovom prejave sme sa inšpirovať posudzovacou schémou, ktorú prevzali Lokša a Lokšová (1993) z interných prameňov Krajskej pedagogicko-psychologickej poradne v Košiciach, zostavenou Zelinom v roku 1975. Na stanovenie faktorov tvorivosti sme použili niektoré z kritérií, ktoré aplikovali spomínaní autori vo svojom výskume. Experimentálne overovali škálu na identifikovanie prvkov výtvarnej tvorivosti vo výtvarných produktoch (kresbách). Uvádzajú, že dané kritéria možno aplikovať aj pri identifikácii prvkov tvorivosti v produktoch iného charakteru. Keďže našim zámerom bolo identifikovať faktory pohybovej tvorivosti, zamerali sme sa na pohybový produkt, pre ktorý sme vybrali z kritérií nasledovné: kontrastnosť – nekontrastnosť; prepracovanosť pohybu – jednoduchosť; originalita – stereotypia; variabilita – statika; vyjadrenie výrazu – nevládnutie vyjadrenia. Teoreticky a výskumne u nás stanovila niektoré faktory pohybovej tvorivosti Kurkinová (2004). Vo svojej štúdií sa venovala rozvíjaniu tvorivosti psychofyzickými cvičeniami a medzi faktory pohybovej tvorivosti zaradila premenné ako komunikovanie dotykom – dodržiavanie odstupu; ochota riskovať sebaaprezentácia na začiatku – čakanie na skupinovú prezentáciu; komunikovanie pohľadom – nevnímanie okolia. Vzhľadom na to, že sme neadministrovali test skupinovo a nepracovali sme so študentmi dlhodobo, sme vylúčili tieto faktory. Zaradili sme však faktory telo ako celok – telo „rozbité“ na časti a využitie priestoru - pohyb na obmedzenom mieste, ktoré sme považovali za adekvátne pri sledovaní prejavenej tvorivosti v pohybe. Ďalším z faktorov, ktorý sme do koncepcie identifikácie pohybovej tvorivosti zaradili, je stimulačná sloboda, ktorá je podľa Daceyho a Lennonovej (2000) jedným z kritérií tvorivej osobnosti. Ide o obchádzanie vymedzených pravidiel v určitej situácii a o odloženie uspokojenia potreby rýchlo situáciu vyriešiť. Otázka, ktorá nás viedla k zaradeniu tohto kritéria medzi faktory pohybovej tvorivosti bola, či bude probant schopný prekročiť svoj bežný pohybový slovník. Rovnako Alterová (1999) považuje pohybovú improvizáciu, ktorú chápeme ako vyjadrenie tvorivosti pohybu, za prekračovanie nami známeho pohybového slovníka. Faktor spontánnosť – štylizovanosť vychádza z výskumu Ambileovej (1983), v ktorom miera spontánnosti bola jednou z dimenzií pri posudzovaní tvorivého prejavu výtvarníkov. Podobne Sollárová (osobná komunikácia, 7.4.2006) uvádza, že „niektorí majú v tanečnom prejave spontánnosť v sebe, ako keby od Boha“. Prepojenie pohybu s emóciami považuje Payneová (1999) za ústredný princíp prejavenej kreatívneho tanca. Preto sme zaradili faktor vyjadrenie emócií – citová neangažovanosť ako jeden z komponentov identifikácie pohybovej tvorivosti.

Celkovo môžeme bipolárne faktory pohybovej tvorivosti zaradiť do triády komponentov vyjadrujúcich mieru pohybovej tvorivosti. Pri posudzovaní pohybovej tvorivosti zohľadňujeme *prácu s telom, kvalitu prevedeného pohybu a prezentáciu pohybového vyjadrenia*. Graficky môžeme zobrazenie komponentov pohybovej tvorivosti s príslušnými bipolárnymi faktormi znázorniť nasledovne:

Tab. 2 Návrh triadického modelu bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti
(Teoretický model)

Práca s telom	Kvalita pohybu	Prezentácia pohybu
celok - časť	stimulačná sloboda - obmedzenie	vyjadrenie výrazu - nezvládnutie
priestor - miesto	elaborácia - jednoduchosť	spontánnosť - štylizovanosť
kontrast - nekontrast	originalita - stereotypia	vyjadrenie emócií - nevyjadrenie
	variabilita - statika	

Vypracovanie teoretického modelu bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti slúžilo ako východisko pre zostavenie metodiky, ktorá má za cieľ zachytiť tvorivosť pohybu. Test tvorivosti pohybu slúži na identifikáciu faktorov, ktoré vyjadrujú mieru a charakter pohybovej tvorivosti (Danišková, 2006).

Z prvotných výsledkov overovania nášho modelu na výskumnom výbere 146 študentov (tanečne nadaných, športovo nadaných a bežnej populácie) vyplýva, že bipolárne faktory pohybovej tvorivosti nesýtia tri teoretické faktory. Faktorové sýtenie sa nezhoduje ani v kvalitatívnom význame jednotlivých teoretických faktorov. Napriek týmto nezhodám však pri porovnávaní teoretických a empiricky extrahovaných faktorov nachádzame isté paralely. Vo všetkých troch úlohách, z ktorých je test pohybovej tvorivosti zložený sa objavili tri bipolárne faktory pohybovej tvorivosti v rámci jedného extrahovaného faktora. Sú to **originalita – stereotypia; vyjadrenie emócií – nevyjadrenie; stimulačná sloboda – obmedzenie**. V ďalšom extrahovanom faktore sa objavili dva bipolárne faktory pohybovej tvorivosti **celok - časť a výraz – nevýraz**. Vznikli tak dva „jednoznačné“ faktory, ktoré sa vyskytujú v každej z troch úloh testu pohybovej tvorivosti.

Na základe komplexnej analýzy z prvého overovania teoretického modelu v praxi môžeme uvažovať o spoločnom výskyte nasledujúcich bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti v rámci jedného faktora:

1. originalita – stereotypia
2. stimulačná sloboda – obmedzenie
3. elaborácia – jednoduchosť

4. vyjadrenie emócií – nevyjadrenie
5. kontrast – nekontrast

V porovnaní s našim teoretickým modelom identifikácie bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti sú prvé tri vyššie uvedené faktory identické s bipolárnymi faktormi spadajúcimi do kategórie *kvalita pohybu*. Kvalita pohybu sa, v rámci nášho empirického overovania, prejavila aj vo vyjadrení emócií a kontraste prejaveneho pohybu. Vyjadrovanie emócií v tvorivom prejave pokladá Torrance (podľa Jurčová, 1983) za tvorivú silu, teda kvalitu tvorivého produktu (v našom prípade je to pohybový prejav). Jeho názor korešponduje s našimi výsledkami faktorovej analýzy, kde prvok *vyjadrenie emócií – nevyjadrenie* sýti faktor, ktorý pravdepodobne vyjadruje kvalitu prejaveneho pohybu. Rovnako ju sýti prvok kontrast – nekontrast. Podľa našich dát sa kvalita pohybu prejavuje protipohybmi, zmenou dynamiky, rýchlosti. Takýto prejav si vyžaduje prekročiť svoj bežný pohybový slovník (jednoduchý, jednoliaty, nevýrazný pohyb), čo je súlade aj s názorom Alterovej (1999), ktorá ho považuje za prejav pohybovej tvorivosti. Z hľadiska tvorivého prejavu v kresbách Lokša, Lokšová (1996) uvádzajú, že tvoriví jednotlivci vykazujú vo svojich kresbách viac kontrastov, čo môže byť prejavom väčšieho bohatstva ich všestrannosti a orientácie na dynamiku zmien situácie. Na základe uvedených zistení môžeme vysloviť názor, že tvorivosť pohybu sa pravdepodobne odráža v jeho kvalite, ktorá je v prejavenej pohybe sýtená originalitou, stimulačnou slobodou, elaboráciou, vyjadrením emócií a pohybovým kontrastom.

Záver

Opustenie výskumného priestoru tvorivosti ohraničeného prevažne len na testovanie kognitívnych charakteristík a zameranie sa na pohybovú stránku dáva novú perspektívu nazerania na tvorivosť. Teoretický model bipolárnych faktorov pohybovej tvorivosti pozostáva z prvkov, ktoré sa pravdepodobne podieľajú na pohybovom tvorivom výkone. Bipolárne faktory boli do teoretického modelu zaradené na základe domácich aj zahraničných výskumných a teoretických zistení. Teoretický model sa v prvotnom empirickom overovaní neprejavil ako platný v plnom rozsahu. Zistili sme však (Danišková, 2006), že jedna z jeho troch kategórií, „kvalita pohybu“, sa prejavila výskytom svojich bipolárnych faktorov pri tvorivých výkonoch študentov. Tvorivosť pohybu sa odráža v jeho kvalite, ktorá sa v pohybe prejavuje originalitou, stimulačnou slobodou, elaboráciou, vyjadrením emócií a pohybovým kontrastom. Tvorivý pohyb sa vyznačuje menej štruktúrovaným prístupom a absenciou predurčených pohybových štandardov. Z prezentovanej teoretickej analýzy a z prvotného empirického overovania teoretického modelu môžeme pohybovú tvorivosť zadefinovať ako *prepracovanosť nezvyčajného pohybu, ktorý obchádza vymedzené štruktúry pohybových vzorcov*.

Aj keď sa v praxi používajú rôzne škály na posudzovanie tvorivosti, možno konštatovať deficit v repertoári jednoduchých metód na zisťovanie pohybovej tvorivosti v produktoch jednotlivcov, ktoré by bolo možné efektívne využiť v pedagogickej a psychologickej praxi. Z tohto aspektu vnímame predovšetkým význam nášho pokusu o špecifikovanie kritérií, ktoré by uľahčili identifikáciu prvkov tvorivosti v prejavenej pohybe. Je však nevyhnutné ďalej empiricky overovať teoretický model v praxi. Stanovenie kritérií, na základe ktorých by bolo možné rozlišovať tvorivosť pohybového prejavu môže následne poslúžiť ako námet pre výber tvorivých talentov na umelecké, či športové školy alebo ako kritéria vo výberových konaniach do tanečných súborov alebo ľudových škôl umenia.

Literatúra

- Alter, J. B. 1999. Dance and Creativity. In: Encyclopedia of Creativity, Vol. 1. London: Academic Press, 1999. p. 469-481. ISBN 0-12-227076-2
- Amabile, T. M. 1983. The Social Psychology of Creativity. New York: Springer – Verlag, 1983. 245s. ISBN 0-387-90830-7
- Dacey, J.S. - Lennon, K.H. 2000. Kreativita. Praha: Grada, 2000. 250s. ISBN 80-7169-903-9
- Danišková, K. 2006. Identifikácia pohybovej tvorivosti a vnútornej motivácie u pohybovo nadaných adolescentov. (Dizertačná práca). Nitra: UKF, 2006.
- Ďuriček, M. – Ďuričeková, M. 1986. Rozvíjanie pohybovej tvorivosti detí predškolského veku. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 21, 1986, č.6, s.525-531.
- Ďuriček, M. 1989. Tvorivosť v športových hrách. Bratislava: Šport, 1989. 104s. ISBN 80-7096-005-1
- Fichnová, K. 2001. Program stimulácie tvorivých schopností detí integrovaných do programu výchovy a vzdelávania detí v materských školách. ed. Sollárová, E. Školské psychologicko-intervenčné programy zamerané na rozvoj osobnosti. Nitra: UKF, 2001.
- Hlavsa, J. 1986. Psychologické metódy výchovy k tvorivosti. Praha: SPN, 1986.
- Jurčová, M. 1983. Torranceho figurálny test tvorivého myslenia. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., 1983.
- Kraszková, K. 1994. Tvorivé schopnosti detí predškolského veku, ich stimulácia a vzťah k iným psychickým funkciám. (Diplomová práca). Nitra: VŠPg, 1994.
- Kurkinová, 2004. Vplyv psychofyzických cvičení na tvorivosť študentiek psychológie. (Diplomová práca). Bratislava: UK, 2004
- Lokša, J., Lokšová, I. 1993. Identifikácia prvkov tvorivosti v detskej kresbe. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 28, 1993, č.2, s.147-156
- Payneová, H. 1999. Kreatívny pohyb a tanec ve výchově, sociální práci a klinické praxi. Praha: Portál, 1999. 240s. ISBN 80-7178-213-0
- Scibinetti, P. – Tocci, N. 2002. Gender Differences in Motor Creativity od Seven- and Nine-Year-Old Children, [online], vydanie [citované 8. mája 2006]. Dostupné na: <http://aahperd.confex.com/aahperd/2002/finalprogram/paper_1935.htm>
- Sollárová, E. 2006. Identifikácia faktorov pohybovej tvorivosti. Ústav aplikovanej psychológie FSVaZ UKF. <osobná komunikácia>. Piaristická 10, 949 01 Nitra. 7.4.2006.
- Stehlíková – Lešková, M. 2005. Niekoľko skúsenosti s improvizáčnymi tanečnými cvičeniami a ich vplyv na výkon v testoch tvorivosti. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 40, 2005, č.2, s.176-184

Abstract

In presented article we summarize the recent home and foreign theoretical and research findings in the field of motion creativity. These premises made basis for identification of factors that most probably occur in creativity of motion. Bipolar factors of motion creativity can also be used to evaluate the level of creativity in presented movement. We organized bipolar factors into the theoretical model of motion creativity and we report on the first empirical findings.

AKÉ SÚ? 12-13-ROČNÉ DETI Z POHLADU ICH VNÚTORNÉHO PREŽÍVANIA.

Marek DOBEŠ

dobes@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Úvod

Vek 12-13 rokov je obdobím významných a nápadných psychických zmien, charakterizovaným emocionálnou labilitou a zároveň nástupom vyspelého spôsobu myslenia. Sebaobraz mladého človeka sa mení rýchlejšie ako inokedy, pričom sociálne faktory hrajú dôležitú úlohu. Mladý človek citlivejšie prijíma pozitívne aj negatívne pôsobenie zo sociálneho okolia, ľahšie podľahne vonkajším negatívnym vplyvom, ale zároveň je otvorenejší podpornému pôsobeniu. Práve v tomto veku prichádza vo väčšine prípadov po prvý raz do kontaktu s drogami, či asociálnou činnosťou, a zároveň je už dostatočne kognitívne vyspelý, aby vedel pracovať s informáciami o sebe a svojom sociálnom svete.

V tomto období si mladý človek vytvára postoje a návyky, ktoré majú šancu pretrvať a formovať celý jeho ďalší život, vytvára si svoju vlastnú formu existencie medzi ľuďmi. Uvoľňuje sa z prílišnej závislosti na rodičoch a nadväzuje diferencovanejšie a významnejšie vzťahy k vrstovníkom. Tieto nové vzťahy mu dávajú istotu, ktorú stráca svojou emancipáciou od rodiny, a zároveň ho pripravujú na trvalé emočné vzťahy v dospelosti (Langmeier, Krejčířová, 1998).

V rámci projektu APVT „Zvyšovanie sociálnej kompetencie žiakov prostredníctvom rozvíjania tvorivosti v sociálnych vzťahoch“ sme sa na náhodne vybraných základných školách a osemročných gymnáziách zamerali na prieskum toho, ako dnešní žiaci vnímajú samých seba. Podnetom pre tento prieskum boli správy od mnohých učiteľov i inštitúcií o tom, že mladí ľudia dnes majú vo veľkej miere zhoršené prežívanie a tendencie k agresívnemu správaniu. Cieľom prieskumu bolo zmapovať situáciu v tejto oblasti u slovenských žiakov.

Tento prieskum bol odrazovým mostíkom, ktorý poskytuje empirický materiál vypovedajúci o potrebe psychologickkej intervencie medzi žiakmi na školách.

Vzorka

Prieskum sme realizovali na náhodne vybraných desiatich základných školách a osemročných gymnáziách po celom Slovensku. Výskumu sa zúčastnilo 121 chlapcov, 108 dievčat, žiakov siedmeho ročníka, spolu 229 detí.

Metóda

Žiakom sme administrovali nami skonštruovaný dotazník. Okrem vlastných otázok sme použili otázky inšpirované Výrostovým dotazníkom SELF (1999) a Schwartzovou škálou hodnôt (1992). Verzia pre chlapcov a pre dievčatá sa líšila iba príslušnými gramatickými

koncovekami podľa pohlaví. Dotazník vyplňala celá trieda naraz. Vyplňanie dotazníka trvalo maximálne jednu školskú hodinu.

Výsledky

V tejto časti prezentujeme frekvenčnú analýzu vybraných dotazníkových položiek. Ku konkrétnemu zneniu je uvedené percento respondentov, ktoré zvolilo jednotlivé položky. Uvádzame tie otázky, ktoré môžu najlepšie poskytnúť varovné signály o tom, že s vnútorným svetom žiaka niečo nie je v poriadku. Tieto otázky možno používať ak sa psychológ či učiteľ potrebuje rýchlo zorientovať v tom, aký je stav prežívania detí v triede a následne zvážiť potrebnú intervenciu.

Prvé dve otázky sa týkajú oblasti sebahodnotenia:

Na otázku „Som šťastný/šťastná“ odpovedali respondenti nasledovne:

Som šťastný

1. oveľa menej ako ostatní ľudia	1,3%
2. menej ako ostatní ľudia	27,9%
3. viac ako ostatní ľudia	55,0%
4. oveľa viac ako ostatní ľudia	14,0%

Na otázku, aký som človek, odpovedali nasledovne:

Som človek

1. oveľa horší ako ostatní ľudia	0,4%
2. horší ako ostatní ľudia	6,6%
3. taký dobrý ako ostatní ľudia	80,3%
4. lepší ako ostatní ľudia	8,3%
5. oveľa lepší ako ostatní ľudia	4,4%

I keď väčšina respondentov na tieto otázky odpovedala pozitívne, je vysoké percento detí, ktoré sa cítia byť menej či oveľa menej šťastné ako ostatní (takmer 30%) či dokonca horšie alebo oveľa horšie ako ostatní ľudia (7% opýtaných detí).

Dôležité z hľadiska vnútorného prežívania je to, či sa má dieťa na koho obrátiť, ak ho niečo trápi. Ak je žiak izolovaný, negatívne udalosti naňho majú omnoho silnejší dopad a ich spracovanie je omnoho náročnejšie. V dotazníku sme sa na to pýtali otázkou:

Keď ma niečo trápi

1. mám sa stále komu zdôveriť alebo sa o tom porozprávať	83,8%
2. nemám sa komu zdôveriť ani sa s kým o tom porozprávať	15,3%

Znova je potrebné si všimnúť relatívne vysokú časť detí, ktoré majú pocit, že nemajú nikoho, na koho by sa mohli obrátiť ak ich niečo trápi (viac ako 15%). Negatívna odpoveď na

túto otázku môže vyjadrovať znížený pocit istoty, ktorý veľmi negatívne vplýva na vnútorné prežívanie človeka.

V nasledujúcom type otázok mali deti vyjadriť svoj pohľad na ich vnútorné prežívanie:

Som stále veselý. Často sa smejem a skoro každý deň mám z niečoho radosť.

1. Áno, som presne taký	25,8%
2. Väčšinou som taký	58,5%
3. Málokedy som taký	14,8%
4. Vôbec nie som taký	0,4%

Som často smutný. Niekedy ani neviem prečo.

1. Áno, som presne taký	6,1%
2. Väčšinou som taký	11,8%
3. Málokedy som taký	69,0%
4. Vôbec nie som taký	12,7%

Znova je tu výrazné percento detí (15% respektíve 18%), ktoré sa vnímajú ako nie veselé, či smutné. Veselosť a bezstarostnosť zvyčajne patrí k detskému veku. Ak sa deti vnímajú ako smutné, naznačuje to problémy v ich vnútornom prežívaní.

Nasledujúce dve otázky sa nepriamo zameriavali na agresivitu u detí. Zvýšená agresivita je spravidla korelátom negatívneho vnútorného prežívania. Je jednou z ciest ako uvoľniť vnútorné napätie. Otázky zneli:

Často ma ľudia naštvú. Zvyknem sa hnevať na ľudí.

1. Áno, som presne taký	20,5%
2. Väčšinou som taký	23,6%
3. Málokedy som taký	51,1%
4. Vôbec nie som taký	4,4%

Často sa s kamarátmi hádam alebo im vynadám.

1. Áno, som presne taký	6,1%
2. Väčšinou som taký	11,8%
3. Málokedy som taký	55,9%
4. Vôbec nie som taký	26,2%

Často sa hnevá na ľudí až 44% opýtaných. Často sa s kamarátmi háda 18% detí. Tieto relatívne vysoké percentá pozitívnych odpovedí naznačujú mnoho napätia, ktoré u našich žiakov existuje.

Nasledujúce dve otázky sa týkali prežívaného strachu. Strach, podobne ako agresivita, úzko koreluje s negatívnym prežívaním.

Ráno vstanem a obávam sa, čo všetko ma cez deň čaká.

1. Áno, som presne taký	27,9%
2. Väčšinou som taký	26,6%

3. Málokedy som taký	28,8%
4. Vôbec nie som taký	16,6%

Často mám strach. Niekedy ani neviem z čoho.

1. Áno, som presne taký	5,2%
2. Väčšinou som taký	16,6%
3. Málokedy som taký	50,7%
4. Vôbec nie som taký	27,5%

Nadpolovičná väčšina detí v prieskume (takmer 55%) máva pravidelne obavy z prichádzajúceho dňa. Často máva strach takmer 22% detí. Strach výrazne znižuje kvalitu života, sťažuje prežívanie pozitívnych udalostí, znižuje výkon.

Napokon sme sa pýtali na rozsah sociálnej siete žiakov. Na koľkých ľuďoch sa môžu obrátiť, ak niečo potrebujú:

Keď máš nejaký problém, na koľkých kamarátov/koľko kamarátok sa môžeš obrátiť? Napíš ich iniciálky.

Na nikoho	3,5%
Na jedného	10,0%
Na dvoch	16,2%
Na troch	16,6%
Na štyroch	18,3%
Na piatich	9,2%
Na šiestich	7,9%
Viac ako šesť	10,5%

Sú problémy, keď nestačia kamaráti, ale treba sa obrátiť na niekoho z rodiny. Na koľkých ľuďoch z tvojej rodiny sa môžeš obrátiť, keď máš nejaký problém? Napíš, na koho každého (mama, otec, strýko, starý otec,podľa toho, na koho každého by si sa obrátil.)

Na nikoho	2,2%
Na jedného	13,1%
Na dvoch	23,1%
Na troch	24,0%
Na štyroch	14,4%
Na piatich	7,0%
Na šiestich	3,1%
Viac ako šesť	3,0%

Znova je tu približne 15% detí, ktoré nemajú nikoho alebo iba jednu osobu, na ktorú sa môžu obrátiť ak majú nejaký problém.

Diskusia a záver

Výsledky prieskumu ukazujú, že situácia v prežívaní dnešných mladých ľudí je vážna. Mladí ľudia majú často pocity strachu, nízkej sebahodnoty. S tým pravdepodobne súvisí i výrazná tendencia k hnevu a agresivite. Vnútorne prežívanie podstatnej časti našich žiakov je často negatívne.

Ak zhrnieme najvýraznejšie výsledky prieskumu, tak:

- Takmer 30% detí sa cíti byť menej či oveľa menej šťastných ako ostatní ľudia. 7% detí sa považuje za horších či oveľa horších ľudí ako ostatní.
- Viac ako 15% detí sa nemá na koho obrátiť, ak ich niečo trápi.
- 18% detí býva často smutných.
- Často sa hnevá na ľudí až 44% opýtaných.
- Nadpolovičná väčšina detí v prieskume (takmer 55%) máva pravidelne obavy z prichádzajúceho dňa. Často máva strach takmer 22% detí.

Z nášho prieskumu do popredia vyvstalo prežívanie nízkej sebahodnoty a smútku u relatívne veľkej časti školákov. Výrazná je nedostatočná podporná sieť a tendencia k hnevu. Tieto výsledky sú silnou motiváciou pre to, aby sa začala plošne riešiť situácia v prežívaní detí na Slovensku.

Ako Lisabonský summit EÚ, tak i štúdie Svetovej banky (1999) a OECD (1998) deklarujú nevyhnutnosť nových foriem vzdelávania pri zabezpečení rozvoja spoločnosti. Najmä v USA a v krajinách Západnej Európy je sociálno-psychologický tréning akceptovanou a rozšírenou formou vzdelávania nielen detí, no prakticky všetkých skupín obyvateľstva (Coleman, Deutsche, 2000, Bremner, Topping, 2002, Polk, 2002). Je to najmä preto, že oproti tradičným formám vzdelávania prináša hlbšie a dlhodobejšie pozitívne zmeny v sociálnej kompetencii človeka, ktorá je pre úspešné fungovanie v dnešnej rýchlo sa meniacej spoločnosti dôležitejšia ako vedomosti o faktoch.

Na Slovensku je tento typ vzdelávania síce známy, avšak využíva sa iba v minimálnej miere a bez hlbšej metodologickej prípravy či znalosti o jeho účinkoch. Je pritom dobre známy fakt, že ak chceme pozitívne vplývať na zmenu správania človeka (čo je pre Slovensko v dnešnej kritickej situácii týkajúcej sa drogových závislostí a kriminality mládeže zásadná otázka) je intervencia v oblasti práce s vlastným vnútorným prežívaním práve tým, čo takúto zmenu umožní. Tradičné vzdelávanie v tomto ohľade, žiaľ, zlyháva.

Literatúra

Bremner, W., Topping, K.: Promoting social competence.

<http://www.dundee.ac.uk/psychology/prosoc.htm> 2002.

Coleman, P. T., Deutsche, M.: Cooperation, conflict resolution, and school violence: A systems approach. Choices Briefs, 5.

<http://iume.tc.columbia.edu/choices/briefs/choices05.html> 2000.

- Langmeier, J., Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. Praha, Grada publishing 1998.
- Polk, R. K.: Social responsibility. Program Outcomes for Youth, Social Competencies. http://ag.arizona.edu/fcr/fs/nowg/sc_social.html 2002.
- Schwartz, S.H.: The universal content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-62, 1992.
- Výrost, J.: Vývoj počítačovej testovej batérie pre posudzovanie manažérskych predpokladov. *Psychológia práce – teória a prax*. Medzinárodná odborná konferencia, Sept. 6 – 8, 1999. Zlatá Idka.
- Human capital investment: An international comparison. Centre for educational research and innovation, OECD 1998.
- World development report. The World Bank, Washington 1999.

ROZVÍJANIE OSOBNOSTI INTELEKTOVO NADANÝCH DETÍ V EDUKAČNOM PROCESE

Vladimír DOČKAL

dockal@vudpap.sk

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava

Problematika vzdelávania nadaných detí je predmetom záujmu nielen pedagogiky, ale aj psychológie. U nás doteraz dokonca najmä psychológie – veď nové formy výchovno-vzdelávacej starostlivosti o detské talenty iniciovali práve psychológovia. O edukačný proces však má psychológia záujem tak či tak – veď každá edukácia, aj tá inštitucionalizovaná, školská, ktorú máme na mysli na tomto mieste, musí byť zameraná nielen na odovzdávanie vedomostí, ale aj na socializáciu a rozvíjanie osobnosti vzdelávaných (a vychovávaných) jedincov.

V tomto príspevku sa chcem zamerať na psychologické aspekty edukácie intelektovo nadaných detí mladšieho školského veku, ktorá sa v posledných rokoch realizuje na Slovensku. Za nadanie pokladám osobnostnú štruktúru, ktorá je zodpovedná za reguláciu činnosti (Dočkal, 2005); v prípade intelektového nadania ide o intelektovú činnosť. Intelektovo nadané deti sú tie, ktoré v porovnaní so svojimi rovesníkmi dosahujú nadpriemerné výkony v jednom alebo viacerých druhoch intelektových činností. V staršom školskom veku sa to môže prejavovať v školských výkonoch vo vzdelávacích predmetoch, ale najmä v rôznych mimoškolských aktivitách, v mladšom školskom veku sa spoliehame predovšetkým na nadpriemerné výkony v inteligenčných testoch. Tie boli tiež hlavným kritériom pri výbere detí do špeciálnych výchovno-vzdelávacích programov.

Teoreticky možno uvažovať o nasledovných organizačných formách edukácie nadaných detí (Dočkal, tamtiež):

- ♦ Segregovaná:
 - špeciálna škola s týždenným pobytom,
 - špeciálna škola denná,
 - špeciálna trieda.
- Kombinovaná:
 - špeciálna trieda, časť vyučovania v bežnej triede,
 - bežná trieda, časť vyučovania v špeciálnej triede alebo vo vyššom ročníku,
 - bežná trieda, časť vyučovania oddelene so špecializovaným pedagógom.
- Integrovaná:
 - bežná trieda + podporný pedagóg,
 - bežná trieda + externé poradenské služby,
 - bežná trieda.

Súčasnú právnu predpis v SR umožňujú všetky vymenované prístupy. Na 1. stupni ZŠ sa v skutočnosti realizujú dva modely. Od roku 1993 prebieha formou experimentu vzdelávanie intelektovo nadaných detí v špeciálnych triedach (v Bratislave od r. 1998 aj v špeciálnej škole) – ide teda o segregovanú edukáciu. Špeciálne triedy pre nadané deti pracujú v dvadsiatiach piatiach mestách v SR. Veľkou propagátorkou tohto prístupu je Jolana Laznibatová (2001 a i.), ktorá pokusné overovanie koordinuje.

V rokoch 2000-2005 prebehlo pod mojím vedením (Dočkal, 2005 a i.) experimentálne overovanie integrovanej edukácie intelektovo nadaných žiakov 1. stupňa ZŠ. Realizovalo sa v bežných triedach, ktoré mali k dispozícii externé psychologické služby a tzv.

špecializovaného pedagóga. Ten pracoval ako podporný pedagóg v integrovanej triede, niektoré hodiny mal však so skupinou nadaných žiakov v osobitnej miestnosti (využíval sa teda aj prvok kombinovanej edukácie). Tento experiment bol ukončený vypracovaním potrebných pedagogických dokumentov (pozri na www.vudpap.sk), ktoré schválilo Ministerstvo školstva SR; od septembra 2005 je teda možné postupovať podľa nich v ktorejkoľvek základnej škole na Slovensku.

Výskum efektov edukácie nadaných detí

Overovanie integrovanej edukácie nadaných detí prebiehalo v dvoch základných školách – jednej v Lučenci a jednej v Hlohovci. V priebehu školských rokov 2000/01 – 20004/05 sa do experimentu postupne zapojilo desať tried 1. – 4. ročníka, sledované boli aj tri kontrolné triedy. Získať kontrolné triedy bol problém – malo ísť o triedy, do ktorých chodia intelektovo nadané deti, ale bez toho, aby im bola venovaná osobitná starostlivosť. Keď sme však nadané deti identifikovali, nemohli sme kvôli experimentu zaradiť polovicu z nich do experimentálnych a polovicu do kontrolných tried. Rodičom všetkých identifikovaných detí sme ponúkli možnosť špeciálneho edukačného programu a väčšina z nich ju prijala. Iba v troch prípadoch nemali rodičia záujem zapísať dieťa do experimentálnej triedy – ostalo teda chodiť do bežnej triedy a tá sa stala triedou kontrolnou.

Na tomto mieste prezentujem niektoré výsledky získané semilongitudinálnym výskumom v priebehu školských rokov 2000/01 až 2004/05. K pôvodne sledovaným žiakom jednej prvej triedy sa v priebehu výskumu pripájali ďalší, ako sa do experimentu zapájali ďalšie triedy (niektoré od prvého, niektoré aj od vyšších ročníkov). Celkove analyzujem výsledky získané v piatich experimentálnych triedach, ktoré navštevovalo 20 nadaných detí a 70 ich spolužiakov, a v dvoch kontrolných triedach s dvomi nadanými deťmi a 32 ostatnými spolužiakmi. Jednu z tried sme sledovali celé 4 roky, ďalšie triedy tri, dva a jeden rok. Spolu máme k dispozícii údaje o žiakoch štyroch experimentálnych tried 1. ročníka, štyroch tried 2. ročníka, štyroch tried 3. ročníka a dvoch tried 4. ročníka ZŠ. Kontrolné triedy boli dve v 1. a 2. ročníku, iba jedna v 3. ročníku, pre 4. ročník sme kontrolnú triedu k dispozícii nemali.

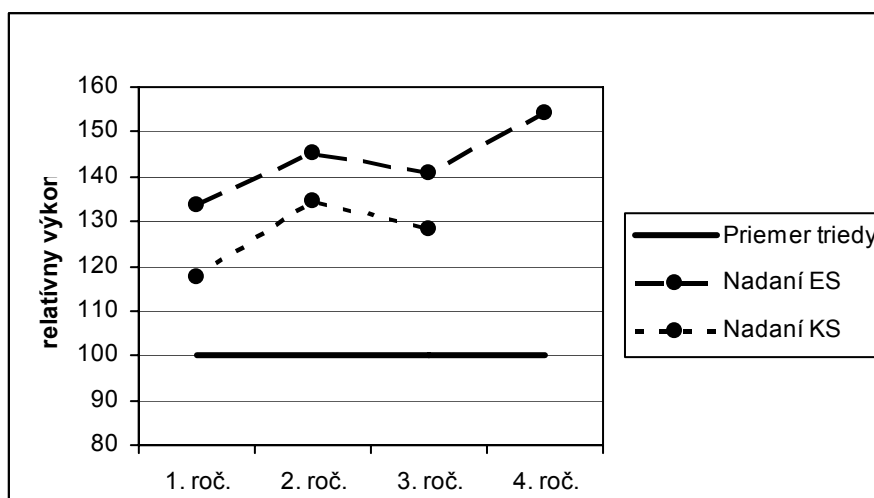
Výskum bol zameraný na kognitívny, tvorivostný a sociálny vývin sledovaných detí. Porovnávať budem štyri skupiny: nadaných žiakov – účastníkov špeciálneho programu v experimentálnych integrovaných triedach, ich ostatných spolužiakov, nadaných žiakov v bežných (kontrolných) triedach a ostatných žiakov týchto tried. Zaujímavé by bolo samozrejme aj porovnanie s vývinom nadaných žiakov v špeciálnych triedach, o ňom však nemám k dispozícii dostatok údajov.

Vzdelávací vývin

Ku kognitívnemu vývinu patrí bezosporu aj nadobúdanie poznatkov a vedomostí. Preto sme po celý čas sledovali vzdelávací vývin žiakov. To mal na starosti Štátny pedagogický ústav, ktorý každý školský rok pripravil pre každý ročník didaktické testy z matematiky, slovenského jazyka, prírodovedy a vlastivedy. Žiaľ, aj v tých istých postupných ročníkoch boli každý školský rok použité iné (alebo aspoň čiastočne iné) didaktické testy (s iným systémom skórovania a iným maximálnym skóre). Porovnávať sa teda dali iba výsledky žiakov v rámci konkrétnej triedy, štatisticky bolo možné vyhodnotiť iba rozdiely medzi nadanými a ostatnými žiakmi experimentálnych tried. Konkrétne výsledky hovoria, že na hladine pravdepodobnosti 5 % a menej boli medzi nadanými a ostatnými žiakmi rozdiely v troch zo štyroch sledovaných experimentálnych tried 1. ročníka, v troch zo štyroch experimentálnych tried 2. ročníka, vo všetkých štyroch experimentálnych triedach 3. ročníka a v oboch experimentálnych triedach 4. ročníka.

Keďže vzhľadom na rôzne použité testy nebolo možné výsledky viacerých tried toho istého postupného ročníka spočítavať ani spriemerňovať, v snahe prezentovať údaje zo

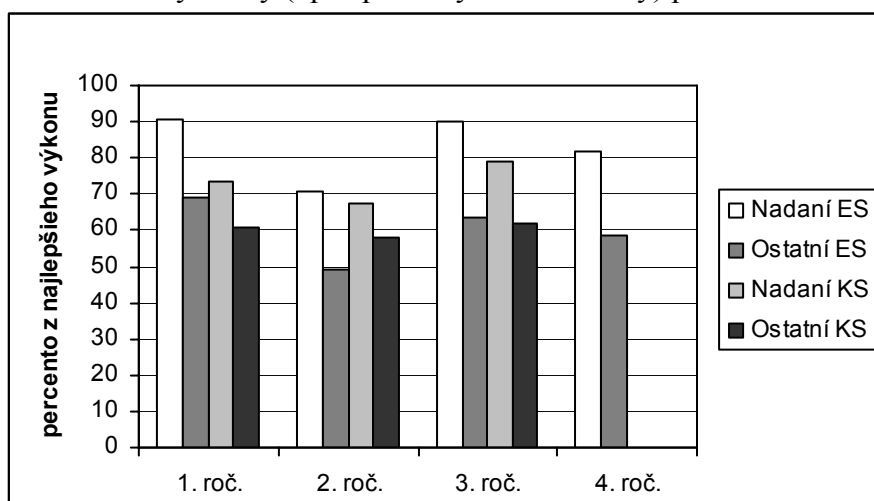
semilongitudinálneho výskumu som postupoval nasledovne: Priemernému testovému výkonu (priemernému hrubému skóre) konkrétnej triedy som priradil hodnotu 100 % a výkony jednotlivých žiakov vyjadroval v relácii k tomuto „štandardu“ ich triedy.

Obr. 1. Relatívne výkony nadaných žiakov v didaktických testoch z matematiky

Na obrázku 1 uvádzam výsledky sledovaných skupín žiakov v didaktických testoch z matematiky. Nadané deti (ako skupina) sú vždy lepšie než ich ostatní („priemerní“) spolužiaci a nadaní žiaci experimentálnych tried dosahujú v porovnaní so spolužiakmi relatívne lepšie výsledky než dve nadané deti, ktorým nebola venovaná osobitná pozornosť v triedach kontrolných.

Použitý spôsob neumožnil vzájomne porovnať výkony „priemerných“ žiakov experimentálnych a kontrolných tried (vždy im bola priradená hodnota 100 %). Porovnanie ich absolútnych výkonov nebolo možné vzhľadom na rôzne použité testy. Preto som postupoval nasledovne: Hodnotu 100 % som priradil najlepšiemu individuálnemu výkonu (vždy v rámci tried, ktoré absolvovali totožný test) a výkony ostatných žiakov som vyjadroval v relácii k tomuto číslu. Výsledky (opäť pre testy z matematiky) prináša obrázok 2.

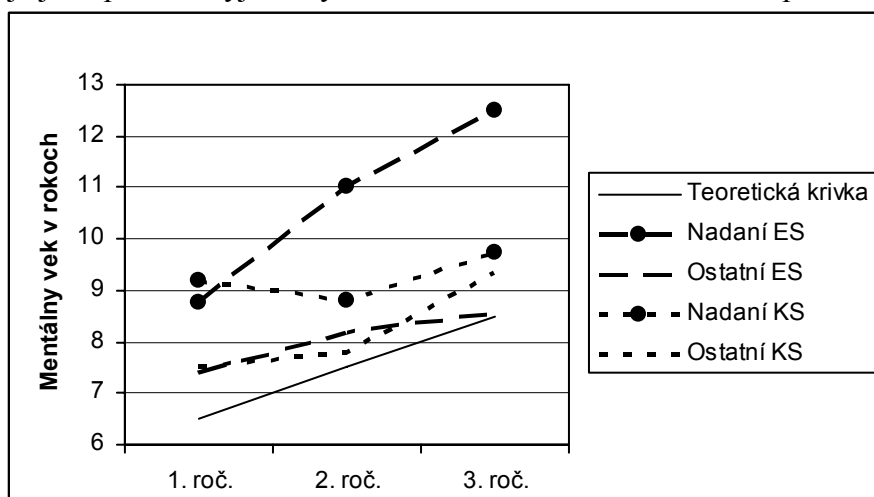

Obr. 2. Výkony žiakov sledovaných skupín v didaktickom teste z matematiky v percentách z najlepšieho individuálneho výkonu

Vidíme na ňom nielen to, že nadaní žiaci dosiahli lepšie výsledky ako ich spolužiaci, že nadaní žiaci z experimentálnych tried sú lepší ako nadaní z kontrolných tried, ale aj to, že „priemerní“ žiaci experimentálnych tried dosiahli v teste z matematiky lepšie výsledky ako „priemerní“ žiaci z tried kontrolných. Podobne vyzerali aj výsledky získané pomocou didaktických testov z ostatných predmetov. Môžem teda konštatovať, že v triedach, v ktorých boli integrované vzdelávané intelektovo nadané deti, dosahovali ich spolužiaci lepšie vzdelávacie výsledky, než žiaci tried, v ktorých špeciálny program neprebíhal. Iný spôsob vyučovania realizovaný v experimentálnych triedach má teda pozitívny vplyv na školské výkony nielen nadaných detí, ale aj ich ostatných spolužiakov.

Kognitívny vývin

Cieľom edukácie nadaných (a tak isto aj ostatných) žiakov pravda nemôže byť iba vzdelávanie. Kognitívny vývin detí sme sledovali aj pomocou inteligenčných testov. Obrázok 3 dokumentuje jeho priebeh vyjadrený ako nárast mentálneho veku od 1. po 3. ročník ZŠ.

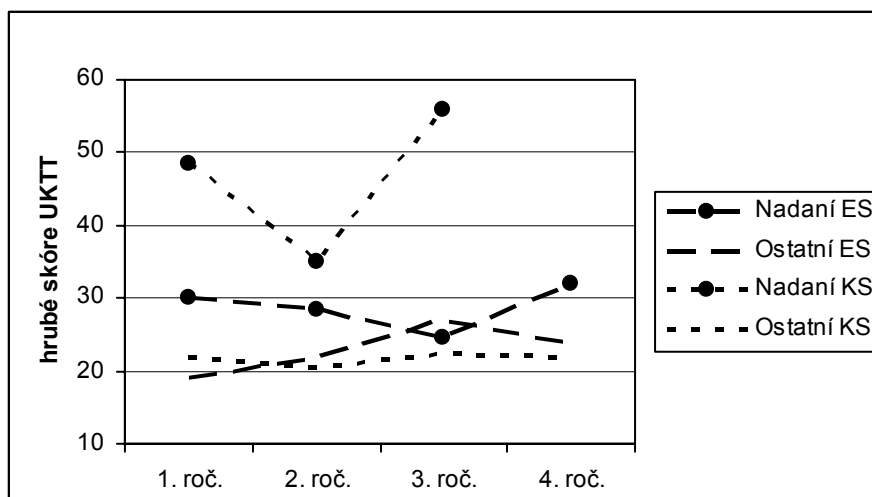

Obr. 3. Kognitívny (intelektový) vývin žiakov sledovaných skupín

Na meranie intelektovej úrovne v týchto ročníkoch sme použili Ravenov test progresívnych matric. V štvrtom ročníku bol použitý iný inteligenčný test, preto som výsledky do grafu nezahrnul. Vývinové krivky „priemerných“ žiakov experimentálnych i kontrolných tried v zásade zodpovedajú očakávanému trendu, ich o niečo lepšie výkony možno pripísať zastaralým normám testu (Tesař, 2005). V kognitívnom vývine nadaných detí z experimentálnych tried boli interindividuálne rozdiely, jeho priemerný trend zachytený na obrázku však umožňuje konštatovať, že tieto deti nielenže svojich rovesníkov mentálne predstihovali, ale ich náskok sa v priebehu sledovania ešte zvyšoval (v 2. a 3. ročníku ZŠ som medzi nadanými a ich spolužiakmi zaznamenal štatisticky významný rozdiel na hladine 5 %). Naproti tomu intelektový vývin sledovaných nadaných detí, ktoré chodili do bežných tried bez osobitnej starostlivosti, zjavne stagnoval. Keďže išlo iba o dve deti v dvoch triedach, nebolo by seriózne robiť z tejto skúsenosti závery o nedostatočnom vplyve bežnej edukácie na formovanie intelektu nadaných žiakov. Výsledky získané v experimentálnych triedach však jednoznačne dovoľujú hovoriť o tom, že v nich realizovaný špeciálny edukačný program intelektový rozvoj nadaných detí stimuluje.

Vývin tvorivosti

Súčasťou formovania detských talentov by mala byť aj snaha o rozvoj ich tvorivosti. Úroveň tvorivosti žiakov sledovaných tried sme posudzovali pomocou Urbanovno kresebného testu tvorivosti (Urban, Jellen, Kováč, 2002). Výsledky (v hrubom skóre) uvádzam na obrázku 4.

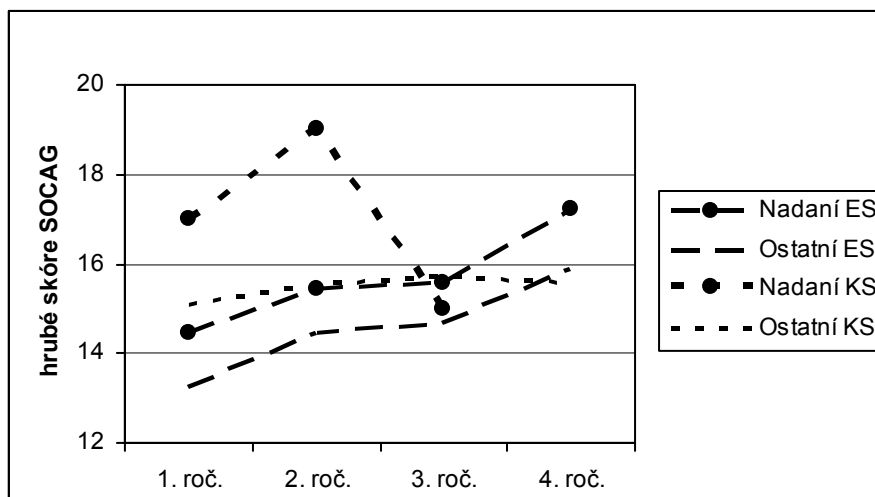

Obr. 4. Vývin tvorivých výkonov žiakov sledovaných skupín v Urbanovom teste

Priemerné tvorivé výkony sledovaných detí mladšieho školského veku sa v priebehu celých štyroch rokov podstatne nemenili. Nadané deti mali síce (s výnimkou 3. ročníka) vyššie priemerné skóre v UKTT, nie však štatisticky významne. Nemožno ani povedať, že by sa úroveň ich tvorivosti podstatne zvyšovala. Špeciálny edukačný program, ktorý absolvovali, nevykázal teda na tvorivosť nadaných žiakov žiaden vplyv. K tomu treba poznamenať, že individuálne vývinové krivky sledovaných detí boli veľmi rôznorodé, s veľkými výkyvmi pri jednotlivých meraniach. Odrazilo sa to na priemernej krivke dvoch nadaných detí z bežných tried; v početnejších skupinách sa krivky zarovnali. Veľké rozdiely boli tiež medzi jednotlivými triedami, čo pravdepodobne súvisí s osobnosťou učiteľa a jeho schopnosťou stimulovať (resp. neinhibovať) tvorivé prejavy žiakov. V jednej z kontrolných tried som zaznamenal priebežný pokles tvorivého výkonu detí (aký v tomto veku zistili aj iní autori), k podobnému poklesu nedošlo ani v jednej z experimentálnych tried.

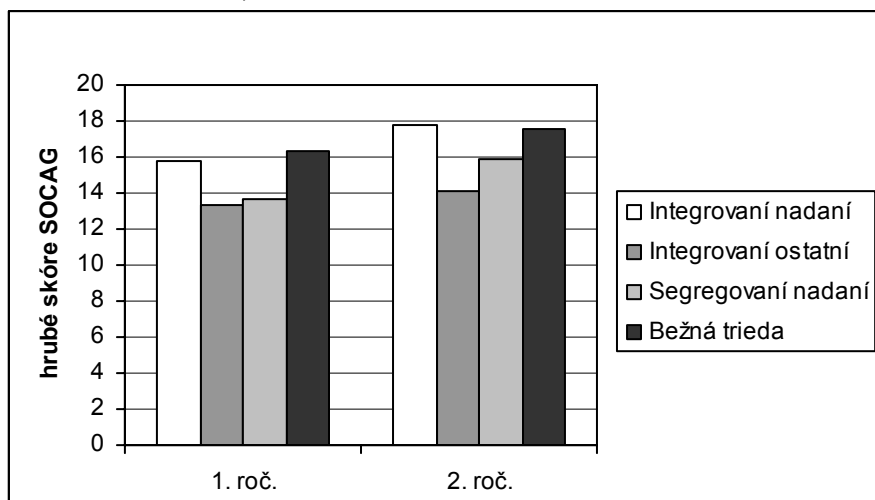
Sociálny vývin

Dôležitým aspektom osobnosti človeka (i dieťaťa) je jeho kompetencia v sociálnych vzťahoch a interakciách. Aj nadaný jednotlivec bude svoj talent realizovať v spoločnosti a pre spoločnosť. Preto je dôležité, aby sa popri kognitívnych a kreatívnych vlastnostiach rozvíjali aj jeho vlastnosti sociálne. Sociálny vývin detí sme mapovali pomocou skrínigovej semiprojektívnej metodiky SOCAG (Dočkal, 1996). Výsledky semilongitudinálneho výskumu dokumentuje obrázok 5. Ukazuje, že nadaní žiaci v integrovaných triedach dosahujú systematicky vyššie skóre (sú sociabilnejší) ako ich ostatní spolužiaci. V jednej zo sledovaných tried 2. ročníka bol tento rozdiel aj štatisticky významný. Vyvracia to niekdajšiu predstavu, že intelektovo nadaní sú súčasne sociálne menej zdatní (napr. Jurášková, 2001).

Obr. 5. Vývin sociability žiakov sledovaných skupín podľa metodiky SOCAG

Vo verejnosti, ale aj v literatúre (napr. Clarková, 1992) sa často diskutuje o vhodnosti rôznych foriem edukácie nadaných detí najmä z hľadiska ich sociálneho vývinu. O kognitívnej úspešnosti nadaných detí vzdelávaných v špeciálnych triedach sa v zásade nepochybuje. Pokiaľ ide o sociálny vývin, bolo by však určite zaujímavé porovnať efektívnosť segregovaného a integrovaného spôsobu edukácie. Vzhľadom na uzavretosť projektu špeciálnych tried pre intelektovo nadané deti nebolo možné realizovať v nich dlhodobjší výskum zameraný na túto problematiku. Študentke Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského K. Korchňakovej sa však v roku 2002 podarilo získať súhlas s jednorazovým vyšetrením žiakov špeciálnych tried pre nadané deti v Košiciach. Výsledky porovnala s výsledkami získanými v paralelných bežných triedach košickej ZŠ a s výsledkami žiakov experimentálnych tried 1. a 2. ročníka ZŠ v Lučenci (vo vyšších ročníkoch sme vtedy integrované nadané deti nemali). Porovnanie uvádzame na obrázku 6.

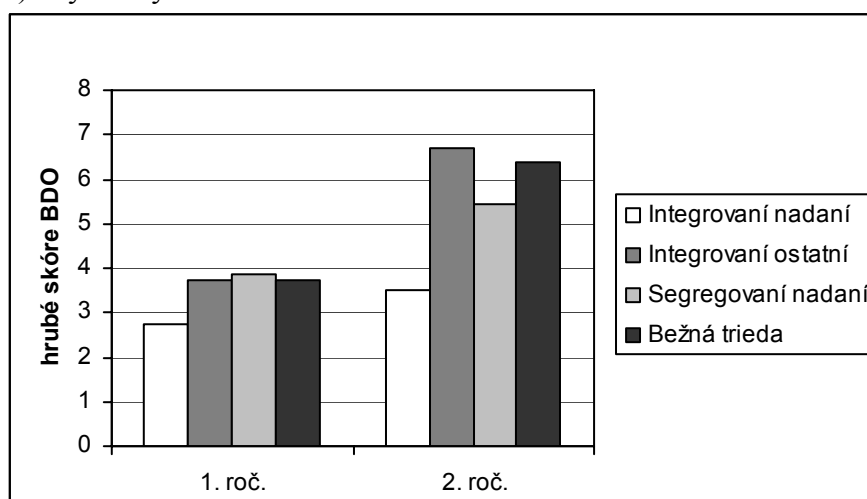

Obr. 6. Rozdiely medzi žiakmi sledovaných skupín v úrovni sociability

Žiaci bežných košických tried 1. i 2. ročníka boli signifikantne sociabilnejší než „priemerní“ žiaci experimentálnych tried v Lučenci. V 2. ročníku boli potom integrovaní nadaní signifikantne sociabilnejší než ich ostatní spolužiaci, zatiaľ čo segregovaní nadaní boli signifikantne menej sociabilní ako žiaci bežnej košickej triedy. Integrovaní nadaní v oboch

ročníkoch dosahovali podobné skóre sociability ako bežní žiaci bežných tried. V sledovaných segregovaných triedach bola teda sociabilita nadaných nižšia, v integrovaných rovnaká ako priemerná sociabilita žiakov bežných tried. To hovorí v prospech integrácie. Negatívom by mohol byť naznačený menej pozitívny vplyv integrácie na sociabilitu bežných (nenadaných) žiakov integrovaných tried.

Osobitným problémom sociálneho vývinu je sklon detí k agresívnemu správaniu. Ten sledovala D. Korchňaková (tamtiež) v tých istých triedach pomocou vlastnej obrázkovej skúšky, ktorej položky boli inšpirované testom hostility A. Bussa a A. Durkeeho (pozri Páleník, 1993). Výsledky uvádzam na obrázku 7.

Obr. 7. Rozdiely medzi žiakmi sledovaných skupín v prejavoch agresivity

Okrem vzrastu počtu agresívnych prejavov s vekom sa v tomto ukazovateli neukázali podstatné rozdiely medzi skupinami. Ako najmenej agresívne sa prejavili nadané deti z integrovaných tried, v 2. ročníku bolo ich skóre agresivity signifikantne nižšie než skóre ich „priemerných“ spolužiakov. Agresivita segregovaných nadaných sa od priemeru bežnej triedy významne nelíšila.

Závery

Závery prezentovaných výskumov (podporené aj ďalšími výsledkami pokusného overovania integrovanej edukácie intelektovo nadaných detí) zhrniem do nasledujúcich bodov:

- Integrovaná edukácia nadaných detí:
 - optimalizuje ich kognitívny vývin,
 - akceleruje ich vzdelávací vývin,
 - nemá zásadný vplyv na vývin ich tvorivosti,
 - optimalizuje ich sociálny vývin.
- Bežní žiaci edukovaní spolu s nadanými:
 - dosahujú lepšie učebné výsledky,
 - ich psychický vývin sa nelíši od normy.
- Segregovaná edukácia nadaných detí:
 - nevykazuje v nižších ročníkoch ZŠ pozitívny vplyv na ich sociálny vývin.

Literatúra

- Clark, B.: Growing up gifted. New York, Macmillan, 1992.
- Dočkal, V.: Pokus o zisťovanie sociability semiprojektívnou screeningovou metodikou. In: Sarmány Schuller, I., Košč, M., Jaššová, E. (Eds.): Človek na počiatku nového tisícročia. Bratislava : SPS, 1998, 57-59.
- Dočkal, V.: Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý. Praha : NLN, 2005.
- Tesař, M. 2005. Flynnov fenomén – mýtus a každodenná realita. In: Matula, Š., Šípoš, J. (Eds.): Dieťa v ohrození XII. Spôsoby a formy interdisciplinárnej spolupráce pri ochrane detí a mládeže. CD. Bratislava : VÚDPaP; DFSR.
- Jurášková, J.: Základy pedagogiky nadaných. Pezinok, Formát, 2003.
- Korchňaková, K. 2002. Sociálne a emocionálne prejavy nadaných detí vzdelávaných v integrovanom a segregovanom edukačnom programe. Diplomová práca. Bratislava : PdFUK.
- Laznibatová, J.: Nadané dieťa - jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie. Bratislava, Iris, 2001.
- Páleník, L. 1993. Prosociálna a individuálna orientácia v koncepte sociálne kompetentnej osobnosti. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč. 28, č. 2, s. 109-120.
- Urban, K. K., Jellen, H. G., Kováč, T. 2002. Urbanov figurálny test tvorivého myslenia (TSD-Z). Bratislava : Psychodiagnostika.

Abstract

Some results of experimental verification of gifted children education are described in contribution. The research of integrated education of gifted was realized in two elementary schools – in town of Lučenec and Hlohovec at years 2000-2005. Educational, cognitive, creative and social development of intellectually gifted pupils as well as of their others class-fellows was followed. Special educational program for integrated gifted pupils optimizing their school, cognitive and social development; creative development is not influenced of them. Segregated education is lesser available for social development of younger gifted children.

ŽIVOTNÍ STYL VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ

Jaroslava DOSEDLOVÁ, Zuzana SLOVÁČKOVÁ, Helena KLIMUSOVÁ
Psychologický ústav FF MU, Brno

Předkládaná studie se zaměřuje na zpracování dílčího úkolu výzkumného projektu podporovaného GAČR *Předpoklady životní spokojenosti a zdraví vysokoškolských studentů: tělesné sebepojetí, zdraví podporující chování a vybrané osobnostní charakteristiky* (reg. č. 406/05/0564).

1. CÍL VÝZKUMU

Ve 20. století se euroamerická kultura, jejíž jsme součástí, stále více individualizuje. Změnila se ohniska reflexe vlastní osobnosti a jako významné hodnoty vystoupily identita a pocit vlastní hodnoty, seberealizace, soukromý život a individualizovaný životní styl (Baumeister, 1991). Období vrcholné adolescence a přechodu k mladá dospělosti v ideálním případě vytváří prostor pro fixaci odpovědného chování zaměřeného k vlastní osobě i ke společnosti. Na druhé straně jsou však tzv. moderní společnosti nuceny přiznat zvyšující se procento rizikových faktorů sociálního života souvisejících také s našim výzkumem (drogová problematika, obezita, poruchy příjmu potravy, nezodpovědné chování vůči vlastnímu zdraví, nedostatečná orientace na prevenci,...).

Hlavním cílem našeho výzkumu je stanovit a charakterizovat typy životního stylu s ohledem na chování související se zdravím u zkoumaného souboru vysokoškoláků, porovnat profily jednotlivých typů životního stylu a popsat je i na základě vybraných osobnostních proměnných. Jde o výzkum *explorativní*, který se snaží přispět k vyjasnění souvislostí mezi tělesným sebepojetím, zdravím podporujícím chováním, životní spokojeností a některými osobnostními charakteristikami.

2. METODA

2.1 Soubor

Výzkumný soubor tvoří studenti Univerzity Karlovy v Praze, Masarykovy univerzity v Brně a Univerzity Palackého v Olomouci. Dotazníkového šetření, které proběhlo ve 4. čtvrtletí roku 2005, se zúčastnilo celkem 4501 studentů. K výslednému zpracování byla použita data 4292 studentů, jejichž věk spadal do rozmezí 18 – 29 let. Z tohoto počtu bylo 1286 mužů a 3004 žen (2 osoby pohlaví neuvědly).

2.2 Výzkumná metodika

1) Dotazník tělesného sebepojetí a zdraví podporujícího chování

Tento dotazník je modifikací *Dotazníku vztahu k vlastnímu tělu* (Mrázek, Bychovskaja, Fialová, 1996) a *Škály schematických siluet postav* (Fallon, Rozin, 1985).

V 96 položkách sleduje zdravotní stav, zdraví podporující chování, míru fyzické aktivity, vztah k tělu a tělesné sebepojetí. U většiny položek využívají respondenti ke svým odpovědím pětibodové škály, u některých otázek mají možnost volné odpovědi.

2) NEO Pětifaktorový osobnostní dotazník

Pro zjištění rysů osobnosti jsme použili metodu *NEO pětifaktorový osobnostní inventář*, který z původní verze NEO Five-Factor Inventory P.T. Costy a R.R. McCrae převedli na základě lexikální analýzy jazyka M. Hřebíčková a T. Urbánek (Testcentrum, Praha 2001).

Samotný dotazník obsahuje 60 položek sytících pět základních faktorů: otevřenost vůči zkušenosti, svědomitost, extraverti, přívětivost a neuroticismus. Respondenti vyjadřují své mínění o tom, jak je jednotlivá tvrzení vystihují, na pětibodové škále (0 - vůbec nevystihuje, 1 - spíše nevystihuje, 2 - neutrální, 3 - spíše vystihuje, 4 - naprosto vystihuje).

3) Dotazník životní spokojenosti

Úroveň životní spokojenosti jsme měřili pomocí *Škály životní spokojenosti (Satisfaction With Life Scale)* autorů Pavota a Dienera (1993), která je tvořena pěti položkami. Zkoumané osoby měly vyjádřit míru svého souhlasu či nesouhlasu s jednotlivými položkami na škále od 1 do 5 (1 - vůbec nesouhlasím, 2 - spíše nesouhlasím, 3 - nemohu se rozhodnout, 4 - spíše souhlasím, 5 - zcela souhlasím). Pro analýzu jsme použili součtové skóre, které při pěti položkách Škály životní spokojenosti nabývá hodnot od 5 do 25. Škála je skórována tak, že vysoké skóre odpovídá vysoké úrovni životní spokojenosti.

4) Dotazník zjišťující pocit vlastní účinnosti – General self-efficacy (Jerusalem, Schwarzer, 1992)

Bandurův koncept „pocit vlastní účinnosti“ (self-efficacy) se vztahuje k přesvědčení jedince o kontrole nad událostmi, o možnosti ovlivňovat svůj život. Pro zjištění celkové úrovně této proměnné jsme použili dotazník Jerusalema a Schwarzera, který do češtiny přeložil J. Křivohlavý. Dotazník se skládá z 10 položek. Respondenti vyjadřují míru výstižnosti jednotlivých tvrzení vůči sobě na čtyřbodové škále (1 - vůbec nevystihuje, 2 - spíše nevystihuje, 3 - spíše vystihuje, 4 - velmi vystihuje). Vysoké skóre znamená vysokou úroveň vnímané vlastní účinnosti.

2.3 Způsob zpracování dat

Typologie založená na 40 položkách chování souvisejícího se zdravím by byla příliš interpretačně složitá, proto byla data redukována faktorovou analýzou se šikmou rotací faktorů Promax (s hodnotou Kappa = 4) na 11 faktorů. Tyto nové proměnné byly následně využity ve shlukové analýze (metodou k-průměrů) pro stanovení 6 typů životního stylu respondentů. Metodou analýzy rozptylu jsme zjišťovali, zda se osoby jednotlivých typů životního stylu od sebe liší v průměrné míře životní spokojenosti, pocitu vlastní účinnosti a 5 dimenzích Big Five. Výpočty byly provedeny pomocí souboru statistických programů SPSS.

3. VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE

3.1 Faktorová analýza položek Dotazníku tělesného sebepojetí a zdraví podporujícího chování¹

Metodou analýzy hlavních komponent Dotazníku tělesného sebepojetí a zdraví podporujícího chování se šikmou rotací Promax jsme redukovali 40 uvedených položek chování souvisejícího se zdravím na 11 faktorů, které vysvětlují 50,5 % společného rozptylu. Jedná se o následující faktory:

faktor 1 – fyzická aktivita (zvyšování tělesné výkonnosti, aktivní formování postavy, cvičení s náradím, počet hodin věnovaný fyzické aktivitě, výkonnostní a pravidelně provozovaný zájmový sport)

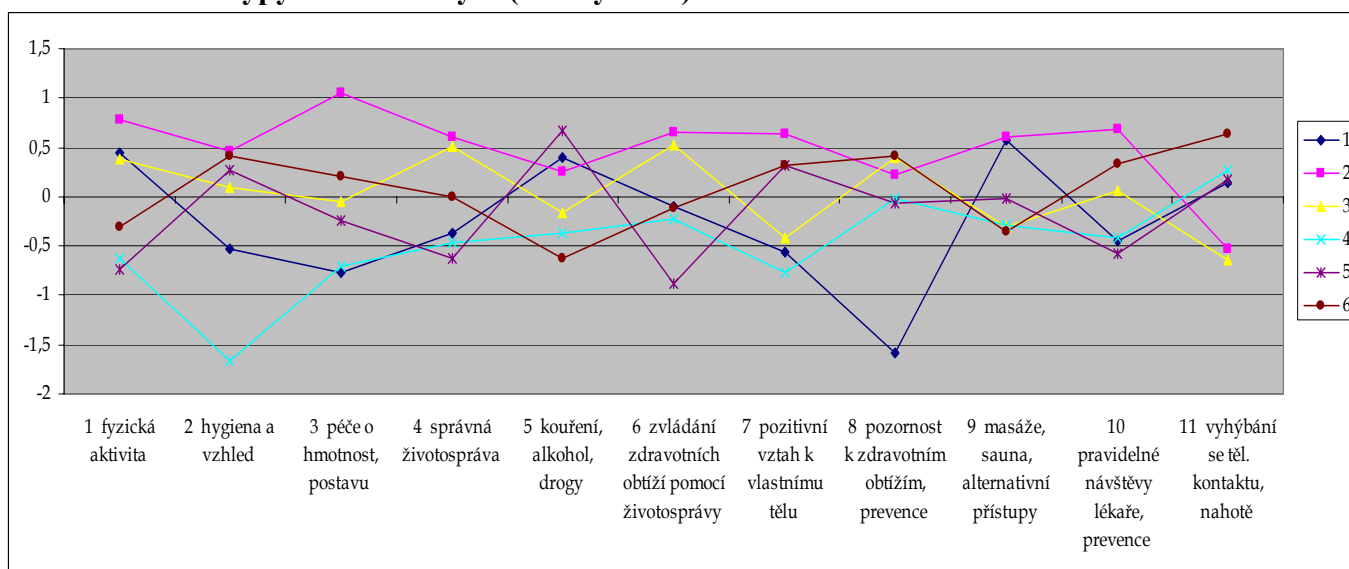
¹ Přesné výsledky faktorové analýzy jsou k nahlédnutí u autorek příspěvku.

- faktor 2 – hygiena a péče o vzhled** (pravidelná hygiena, čistota oblečení, používání deodorantu, kontrola zevnějšku v zrcadle)
- faktor 3 – péče o hmotnost a postavu** (redukční dieta, pasivní prostředky formování postavy, solárium, kontrola hmotnosti, preventivní příjem vitamínů)
- faktor 4 – správná životospráva** (dostatek spánku, pravidelná strava, odpočinek, pobyt na čerstvém vzduchu, zdravá výživa, pitný režim)
- faktor 5 – kouření, alkohol a drogy**
- faktor 6 – zvládání zdravotních obtíží úpravou životosprávy** (omezená konzumace medikamentů)
- faktor 7 – pozitivní vztah k vlastnímu tělu** (pozitivní přijímání vlastního zevnějšku v zrcadle, příjemné prožívání tělesného kontaktu)
- faktor 8 – pozornost ke zdravotním obtížím, prevence** (úvahy o možných příčinách zdravotních obtíží)
- faktor 9 – masáže, sauna, alternativní přístupy** (kineziologie, homeopatie, Silvova metoda, atd.)
- faktor 10 – pravidelné návštěvy lékaře** (preventivní prohlídky u praktického lékaře a stomatologa, motivace k návštěvě lékaře)
- faktor 11 – skrývání vlastního těla** (vyhýbání se tělesným kontaktům a prezentaci vlastní nahoty)

3.2 Typologie životního stylu vysokoškoláků

Shlukovou analýzou, metodou k-průměrů, jsme určili typy jednotlivých životních stylů s využitím výše uvedených 11 faktorů chování souvisejícího se zdravím. Vyzkoušeli jsme řešení pro 3 – 8 shluků, nejlépe interpretovatelné bylo řešení pro 6 shluků osob. Základní charakteristiky životních stylů jednotlivých shluků vyplývají z grafu č. 1

Graf č. 1: Typy životního stylu (shluky 1 – 6)

Shluk 1 (N = 536) – „drsní sportovci“

tráví mnoho hodin týdně fyzickou aktivitou, velmi malou pozornost věnují životosprávě, péči o zdraví a vzhled, kouří a konzumují ve vyšší míře alkohol i jiné návykové látky

Shluk 2 (N = 719) – „vzorní“

vykazujú nadprůměrné hodnoty ve všech sledovaných charakteristikách (pravidelná fyzická aktivita, péče o postavu a hmotnost, důraz na prevenci, snaha o dobrou životosprávu)

Shluk 3 (N = 869) – „uvědomělí“

skóry většiny sledovaných proměnných se u těchto respondentů pohybují kolem průměru, projevuje se výraznější sklon dbát o vlastní životosprávu

Shluk 4 (N = 446) – „nedbalí“

zanedbávají péči o sebe i o vlastní zdraví, fyzickou aktivitu nevyhledávají, nemají pozitivní vztah ke svému tělu, nezneužívají návykové látky

Shluk 5 (N = 754) – „barovní povaleči“

dbají na hygienu a vzhled, nevěnují se fyzické aktivitě, nepečují o vlastní zdraví, nadprůměrně užívají alkohol a jiné návykové látky

Shluk 6 (N = 967) – „hypochondři“

věnují zvýšenou pozornost svému tělu (včetně hygieny a péče o vzhled) a případným zdravotním obtížím, často navštěvují lékaře, nekouří a nepijí alkohol

Zastoupení respondentů v rámci jednotlivých typů životního stylu z hlediska pohlaví zobrazuje tabulka č. 1. Podíl mužů a žen se liší statisticky významně (chí-kvadrát = 731,6; df = 5; Cramerovo V = 0,413; p<0,001).

Tabulka č. 1: Typy životního stylu z hlediska pohlaví

			ŽIVOTNÍ STYL						Celkem
			drsní sportovci	vzorní	uvědomělí	nedbalí	barovní povaleči	hypochondři	
POHLAVÍ	muži	počet	320	121	286	282	186	90	1285
		%	24,9%	9,4%	22,3%	21,9%	14,5%	7,0%	100,0%
	ženy	počet	216	598	583	163	568	876	3004
		%	7,2%	19,9%	19,4%	5,4%	18,9%	29,2%	100,0%
Celkem		počet	536	719	869	445	754	966	4289
		%	12,5%	16,8%	20,3%	10,4%	17,6%	22,5%	100,0%

3.3 Typy životního stylu a vybrané osobnostní charakteristiky

Analýzou rozptylu jsme dále zjišťovali, zda se osoby v jednotlivých typech životního stylu liší v subjektivně prožívané míře vlastní účinnosti, životní spokojenosti a v 5 dimenzích Big Five (otevřenosti vůči nové zkušenosti, svědomitosti, extraverci, přívětivosti a neuroticismu). Respondenti se v jednotlivých typech životního stylu liší statisticky významně na 1% hladině významnosti ve všech sledovaných proměnných. U proměnných otevřenost vůči nové zkušenosti a přívětivost však byly zjištěné rozdíly i přes statistickou významnost spíše zanedbatelné, proto nebyly při interpretaci výsledků zohledněny.

Rozdíly mezi typy životního stylu respondentů z hlediska vybraných osobnostních charakteristik jsou uvedeny v tabulce č.2.

Tabulka č. 2: Vzťah vybraných osobnostných charakteristik a životného štýlu

Osobnostní charakteristiky	Typy životního stylu	N	Průměr	Směrodatná odchylka	F	Sig. (*)
neuroticismus	drsní sportovci	521	32,84	8,875	80,024 (*)	0,000
	vzorní	708	33,81	8,306		
	uvědoměli	850	32,76	8,448		
	nedbalí	417	35,86	9,346		
	baroví povaleči	735	38,50	8,771		
	hypochondři	947	38,83	8,384		
extraverze	drsní sportovci	521	43,40	8,042	88,766 (*)	0,000
	vzorní	708	46,23	6,997		
	uvědoměli	850	44,37	7,129		
	nedbalí	417	38,58	7,621		
	baroví povaleči	735	41,98	7,816		
	hypochondři	947	40,27	8,008		
otevřenost	drsní sportovci	521	41,70	6,882	8,072 (*)	0,000
	vzorní	708	43,46	6,504		
	uvědoměli	850	42,05	6,669		
	nedbalí	417	41,77	6,737		
	baroví povaleči	735	42,14	6,940		
	hypochondři	947	41,55	6,461		
přívětivost	drsní sportovci	521	41,80	6,362	16,814 (*)	0,000
	vzorní	708	42,69	6,091		
	uvědoměli	850	44,05	5,807		
	nedbalí	417	42,60	6,321		
	baroví povaleči	735	41,78	6,017		
	hypochondři	947	43,43	5,798		
svědomitost	drsní sportovci	521	38,87	8,292	80,612 (*)	0,000
	vzorní	708	44,40	7,350		
	uvědoměli	850	43,28	7,445		
	nedbalí	417	38,50	7,737		
	baroví povaleči	735	38,32	8,058		
	hypochondři	947	42,42	7,384		
účinnost	drsní sportovci	525	29,55	4,781	59,305 (*)	0,000
	vzorní	706	30,46	4,432		
	uvědoměli	847	29,54	4,683		
	nedbalí	416	27,76	5,219		
	baroví povaleči	734	27,57	5,230		
	hypochondři	944	27,14	4,937		
spokojenost	drsní sportovci	525	18,08	4,108	44,755 (*)	0,000
	vzorní	706	19,64	3,509		

	uvědoměli	851	19,18	3,702		
	nedbali	416	17,02	4,476		
	barovní povaleči	739	17,19	4,141		
	hypochondři	949	18,37	4,093		

*) hvězdičkou jsou označeny hodnoty odpovídající 1% hladině statistické významnosti

Na základě zjištěných údajů můžeme obohatit základní charakteristiky typů životního stylu o některé další informace týkající se osobnosti jejich představitelů:

shluk 1 (N = 536; 12,5% z celého souboru) „Drsní sportovci“

Respondenti tvořící první shluk (ve větší míře mužského pohlaví – 24,9% mužů a 7,2% žen z celého souboru) věnují mnoho času fyzické aktivitě, motivem pro pohyb však není péče o zdraví a vzhled, ale spíše prožitek vlastní výkonnosti a radost se setkávání s vrstevníky. Tuto úvahu podporuje vysoké skóre extravertze. Skóre neuroticismu je nízké, životní spokojenost průměrná. Žijí sami se sebou ve vnitřním klidu a nejsou ve vleku módních trendů a aktuálních společenských norem. Charakteristická je pro ně také nízká úroveň svědomitosti v kontrastu s vysokým vědomím vlastní účinnosti. Můžeme si je představit jako relativně sebevědomé jedince, kteří důvěřují vlastním schopnostem a příliš se nezatěžují každodenními závazky a povinnostmi.

shluk 2 (N = 719; 16,8% z celého souboru) „Vzorní“

Skupinu tvoří ve větší míře ženy (19,9% žen a 9,4% mužů z celého souboru). Je pro ně typické úsilí o všestrannou dokonalost. Svědomitě pečují o svůj zevnějšek, k čemuž využívají všech dostupných prostředků včetně alternativních. Dbají o svoji životosprávu a její úpravou řeší i případné zdravotní obtíže. V případě vážnějších zdravotních problémů neváhají vyhledat lékaře a hojně využívají i preventivních prohlídek. Snaží se udržovat optimální hmotnost, záleží jim na tom, aby se jejich postava blížila současnému ideálu krásy. Nevyhýbají se prezentaci vlastního těla a v rámci všech sledovaných shluků jsou sami se sebou i se svým životem nejspokojenější.

Zejména u této skupiny osob však musíme při interpretaci výsledků zvažovat i možnost zkreslení jejich odpovědí ve smyslu sociální žádoucnosti a obecné tendence souhlasit.

shluk 3 (N = 869; 20,3% z celého souboru) „Uvědoměli“

Pro tuto skupinu, která je z hlediska pohlaví relativně vyrovnaná (22,3% mužů a 19,4% žen z celého souboru) je typická přirozená každodenní péče o sebe. Podstatný je pro ně dobrý zdravotní stav, který se snaží podporovat přiměřenou životosprávou. Zevnějšek však rozhodně nezanedbávají, ale není pro ně prioritou. Z hlediska osobnostních charakteristik můžeme poukázat na nejnižší míru neuroticismu ze všech sledovaných skupin, vysokou mírou subjektivně prožívané účinnosti, svědomitosti a extravertze. Shrňme-li výše uvedené, nepřekvapí nás vysoká životní spokojenost těchto studentů.

shluk 4 (N = 446; 10,4% z celého souboru) „Nedbalí“

V této početně nejmenší skupině významně převažují muži (21,9% mužů a 5,4% žen z celého souboru). Respondenti této skupiny odmítají tradiční hodnoty naší kultury (čistotu, péči o zevnějšek, přiměřenou životosprávu atd.). Vyhýbají se fyzické aktivitě, ze všech skupin

věnují nejméně pozornosti hygieně a vlastnímu vzhledu. Negativní vztah k tělu a introvertní ladění jejich osobnosti se promítá i do výraznější tendence k odmítání tělesného kontaktu. Nevyhledávají společnost druhých lidí, mají tedy menší příležitost ke zneužívání společensky tolerovaných návykových látek (tabák, alkohol). Běžné zdravotní obtíže sice nepřehlížejí, nejsou pro ně však důvodem k návštěvě lékaře. Výše uvedené charakteristiky korespondují s nízkou mírou svědomitosti i pocitu vlastní účinnosti. Hodnoty neuroticismu jsou průměrné. Odklon od vyznávaných společenských norem a vnitřní nespokojenost se sebou samým vede k celkově nižší životní spokojenosti.

shluk 5 (N = 754; 17,6% z celého souboru) „Baroví povaleči“

Pro 14,5% mužů a 18,9% žen nejsou životospráva a zdraví aktuálně významnými hodnotami. Ve srovnání s ostatními skupinami se nejméně věnují fyzické aktivitě a zanedbávají životosprávu, což může souviset i s nejnižší mírou svědomitosti v celém souboru. Oproti „nedbalým“ však nejsou lhostejní vůči svému vzhledu a hygieně. Registrují vlastní tělesnou nepohodu, ale nesnaží se zjistit nebo odstranit její příčiny a hledají rychlou úlevu, kterou přináší medikamentózní zmírnění příznaků. Lékaře navštěvují pouze v krajních případech. Ze všech skupin přiznávají nejvyšší spotřebu alkoholu i jiných návykových látek (tabák, drogy), které při jejich vysoké míře neuroticismu a nízkém pocitu vlastní účinnosti často představují únikové strategie řešení zátěžových situací. Životní spokojenost těchto studentů je podobně jako u „nedbalých“ poměrně nízká.

shluk 6 (N = 966; 22,5% z celého souboru) „Hypochondři“

V poslední nejčetnější skupině převažují ženy (7% mužů, 29,2% žen). I s ohledem na tuto skutečnost je jedním z významných osobnostních rysů respondentů této skupiny svědomitost.

Pečlivě se starají o svůj zevnějšek a čistotu, jejich spíše intorvertní ladění je dobrým předpokladem pro zvýšenou vnímavost vůči procesům probíhajícím v těle. Ke svému tělu mají pozitivní vztah a citlivě reagují na případné změny. Záměrně se nevystavují negativnímu vlivu návykových látek, z celého souboru uvádí nejnižší míru konzumace alkoholu, tabáku a jiných drog. I díky vysoké míře neuroticismu se však ve vztahu ke svému tělu necítí kompetentní, postrádají pocit kontroly a tak ani nemají snahu pro sebe a své zdraví sami něco udělat (přízpůsobení životosprávy aktuálnímu stavu, věnování více času pohybu). Naopak i relativní drobnosti řeší návštěvou lékaře a spoléhají se na jeho odbornou autoritu. Tendence přenechávat zodpovědnost za sebe a svůj zdravotní stav někomu druhému pramení také z nejnižší úrovně subjektivně vnímaného pocitu vlastní účinnosti.

4. ZÁVĚR

Cílem našeho výzkumu bylo vytvořit typologii životního stylu současné populace vysokoškolských studentů a prozkoumat jejich vztah k vybraným osobnostním charakteristikám. Na základě shlukové analýzy jsme identifikovali šest typů životního stylu založených na chování souvisejícím se zdravím. Z následné analýzy rozptylu jsme získali informace o osobnostních charakteristikách, které se s jednotlivými typy pojí. Interpretací těchto dat jsme dospěli k podrobnému popisu extrahovaných životních stylů. Dva z nich můžeme jednoznačně označit jako zdraví podporující („vzorní“ a „uvědomělí“), do protikladu k nim můžeme postavit životní styl „barových povalečů“ a „nedbalých“. Alespoň některá kritéria zdraví podporujícího chování splňují poslední dva typy - „drsní sportovci“ a „hypochondři“. Představitelé těchto typů se však zaměřují vždy pouze na jeden ze

sledovaných protektivních aspektů (u „drsných sportovců“ je to častá fyzická aktivita, u „hypochochrů“ vnímavost vůči vlastnímu tělu) a ostatní jsou přehlíženy, takže ve smyslu podpory zdraví nejsou tyto životní styly příliš efektivní.

Můžeme tedy shrnout, že cca 40% studentů souboru si osvojilo zdravý životní styl, který se jim daří dodržovat.

V předchozí studii (Dosedlová, Slováčková, Klimusová, 2006) jsme konstatovali, že dodržování základních návyků životosprávy u vysokoškolských studentů nesouvisí přímo se somatickým zdravím. Vzhledem k tomu, že mnohé studie tento vztah u dospělé populace prokázaly, předpokládáme, že význam zdraví podporujícího chování a dodržování těchto základních návyků narůstá se zvyšujícím se věkem. Zajímavá by byla prospektivní studie ověřující dlouhodobý vývoj zdravotního stavu v závislosti na preferovaném životním stylu.

Literatura

- Baumeister, R.F. (1991). Meanings of life. Guilford Press, New York.
- Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E., Smith, H.L. (1999). Subjective Well-being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125, 2, 276 – 302.
- Dosedlová, J., Slováčková, Z., Klimusová, H. (2006). Zdraví podporující chování a fyzická aktivita vysokoškolských studentů. Sborník z Konference sekce psychologie zdraví ČMPS ve Vernířovicích u Šumperka 19. – 21.5.2006.
- Fallon, A., Rozin, P. (1985). Sex differences in perception of diserable body shape. *Journal of Abnormal Psychology*, 94, 1, 102-5.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T. (2001). NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five – Factor Inventory P.T. Costy a R.R. McCrae). Praha: Testcentrum.
- Jerusalem, M., Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processec. In: R. Schwarzer (Ed.), *Self efficacy: Thought control of action* (s.195 - 213). Washington, DC, Hampshire.
- Kebza, V. (2005). Psychosociální determinanty zdraví. Praha: Academia.
- Mrazek, J., Fialová, L., Bychovskaja, I. (1998). Sport, Health and Body concepts in central and easter Europe. *Journal of Comparative Physical Education and Sport*, 2, 52-62.
- Pavot, W., Diener, E. (1993). Rewiev of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological assessment*, 5, 164 – 172.

Abstract

The aim of the project is to anlyse relations among body concept (body image), body awareness, health-supportive behaviour, life satisfaction, and selected physical and mental health components (somatic, psychosomatics and neurotic symptoms). Personality characteristics of explored persons and their life style will be taken into account as well. In accordance with the holisic perspective, the psychosomatic integrity of the individual is reflected in the proposed research. These relations are studied on population of contemporary university students various majors.

PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY KOGNITÍVNEHO A SOCIÁLNEHO VÝVINU RÓMSKYCH ŽIAKOV

Eva FARKAŠOVÁ
VÚDPaP, Bratislava

V roku 2005 sa ukončilo riešenie výskumnej úlohy schválenej agentúrou VEGA s názvom **Psychologické a pedagogické aspekty kognitívneho rozvoja a sociálnej integrácie rómskych žiakov** (č. 1/0235/03). V príspevku ponúkame globálny pohľad na získané výsledky.

Výskumná činnosť sa počas riešenia projektu orientovala na deti vo veku 5-10 rokov, ktoré navštevovali materské, základné a špeciálne základné školy. Prevažnú časť výskumných súborov tvorili rómske deti zo znevýhodneného sociálneho prostredia. Porovnávacími (kontrolnými) vzorkami boli deti daného vekového rozpätia z bežnej populácie. Niektoré porovnania sa uskutočnili vo vzťahu k normám štandardných psychologických testov, ktoré sme používali. Jednotlivé výskumné aktivity prispeli k identifikácii charakteristík rozvoja kognitívnych schopností a sociálnych kompetencií rómskych detí. Získané poznatky súčasne umožňujú vniesť do praxe nové metódy a formy s cieľom zlepšiť podmienky edukácie detí z odlišného socio-kultúrneho prostredia.

Výsledky

1. V oblasti **kognície** sme sa zamerali na skúmanie **vývinových špecifik rómskych detí**. Výsledkom bolo o.i. zistenie, že výkony krátkodobej pamäte, verbálneho a neverbálneho uvažovania vykazujú z hľadiska štandardných noriem konštantný pokles, teda vývinové krivky vo všetkých typoch sledovaných úloh (okrem aritmetických) mali rovnaký charakter – **so zvyšujúcim sa vekom detí sa ich výkony v porovnaní s očakávanými hodnotami znižovali**. Podobne aj stupeň vývinu myšlienkových operácií piagetovských kategórií vykazuje „zaostávanie“, diferencie dosahujú až dva roky. Údaje naznačujú, že **rómske deti sa v podmienkach súčasnej školy nerozvíjajú optimálnym spôsobom**. Jedným z možných vysvetlení je nevhodná organizácia i obsah vzdelávania. Za ďalšiu alternatívu považujeme možnosť určitého vývinového zaostávania, resp. časového posunu v rozvoji poznávacích funkcií. Na uvedenú skutočnosť poukazujú viaceré poznatky. Spomedzi tých faktorov, ktoré vplývajú na psychosociálny vývin detí, môžeme uviesť aspoň najvýznamnejšie: výchova v málo podnetnom prostredí (z hľadiska majoritnej spoločnosti) s odlišným kultúrnym zázemím, v podmienkach socio-ekonomicky marginalizovanej minority, kde materinským jazykom detí je niektorý dialekt rómčiny. Rómčina so svojím jednoduchším a menej diferencovaným jazykovým kódom neposkytuje možnosti na označovanie kvalitatívnych i kvantitatívnych vzťahov a používanie pojmov tak, ako je to bežné v majoritnej spoločnosti a ako sa to odráža aj v edukácii. Uvedené závery podporujú aj výsledky parciálnych výskumných úloh, ktoré potvrdzujú prítomnosť odlišností v rečovom vývine, najmä na reprezentatívnej úrovni, ako aj zistené špecifiká v riešení úloh zachytávajúcej vývin kognície, všetko v neprospech rómskych detí. Práve v oblasti kognitívneho vývinu sa kvalitatívne posuny, napr. reflexia vlastných mentálnych procesov (teória mysle, angl. theory of mind), dávajú do súvislosti s rozvojom exekutívnych funkcií, ktorý sa spája so sociálnym prostredím. V záujme exaktnejšej interpretácie sú potrebné ďalšie výskumy, ktoré umožnia bližšie analyzovať faktory podieľajúce sa danom stave.

Okrem kognitívnych predpokladov sa na úspešnosti žiakov v edukačnom procese podieľajú osobnostné atribúty. Jednej časti z nich sa venovali aj naše výskumné aktivity – zvyšovanie motivácie rómskych žiakov prostredníctvom cielených postupov.

2. Ďalším blokom, riešeným v projekte, bolo **vytvorenie testu, ktorý by umožňoval objektívnejšie posúdiť úroveň vývinu rómskych detí**. Vzhľadom na ťažkosti pri ich psychologickom vyšetrení, ktoré vyplývajú z nedostatočného ovládania testovacieho, či vyučovacieho jazyka, odlišných skúseností a zručností osvojených v súlade s očakávaniami komunity, nekorešpondujúcich však s majoritným chápaním významu akademických vedomostí, mnohé rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia dosahujú výsledky v pásme hlbokého podpriemeru až mentálnej retardácie, ak sa posudzujú podľa štandardizovaných kritérií.

Neverbálna metodika **RR screening**, ktorá je *diferenciálno-diagnostickým nástrojom na odlišenie mentálnej retardácie od sociálne podmieneného zaostávania rómskych žiakov špeciálnych základných škôl vo veku 6-10 rokov*, bola síce vytvorená ako súčasť projektu Phare, ale jej overovanie sa realizovalo v rámci grantovej úlohy. Vzhľadom na krátkosť času, ktorý bol na tvorbu testu k dispozícii, tento má charakter orientačného nástroja na oddiferencovanie detí, ktoré nie sú mentálne postihnuté, hoci ich výkony v štandardných testoch tomu nasvedčovali. Na základe overovacieho procesu konštatujeme, že **metodika je po obsahovej i procedurálnej stránke adekvátne charakteristikám sociálne znevýhodnených rómskych detí** – zohľadňuje rozsah a obsah ich poznania a skúseností, ako aj ich emocionálne, vôľové a osobnostné predpoklady, je teda prvým pokusom u nás zostrojiť test, ktorý by bol kultúrne relevantný. RR screeningom bolo identifikovaných približne 8% žiakov našej výskumnej vzorky, ktorých zaradenie do špeciálneho systému vzdelávania možno hodnotiť ako neadekvátne. Za významný prínos testu považujeme, že výsledok v ňom nie je ovplyvnený neurotickými a rečovými poruchami, ani poruchami pozornosti. Výsledok v jednom zo subtestov upozorňuje na suspektnú organicitu, ale výkony v ostatných úlohách týmto nie sú ovplyvnené. Výkon v teste nie je závislý od fyzického veku dieťaťa, ale súvisí s ročníkom, ktorý navštevuje, resp. s dĺžkou zaškolenia. Porovnávacím kritériom overovania RR screeningu boli subtesty zo štandardných metodík. Potvrdilo sa, že najnižšie výkony žiaci dosiahli vo verbálnych úlohách.

Pri rovnakej úrovni intelektových schopností lepšie výsledky v úlohách kultúrne závislých (štandardný test) dosiahli rómski žiaci bežných základných škôl (ZŠ) ako špeciálnych ZŠ, čo poukazuje na význam získavania skúseností v prirodzených (nie redukovaných) školských podmienkach.

3. Oblasť **sociálnej integrácie** vo výskumnej činnosti

Realizoval sa výskum **príslušnosti rómskych detí ku komunite** v zmysle posudzovania atribútov najbližšieho sociálneho prostredia. Subjektami boli deti vo veku 9-11 rokov aj vzhľadom na náročnosť témy. Osada je vnímaná nielen ako miesto najčastejších kontaktov, ale aj konfliktov. Väčšinou detí bola posudzovaná ambivalentne až negatívne – nestáva sa ich ideálnym miestom do budúcnosti. Škole boli prisudzované vyjadrenia o nízkej konfliktnosti, hoci pracovné zaťaženie, vyžadovanie plnenia povinností, bolo pociťované najvyššie. Domov, s najväčšou intenzitou pozitívnych väzieb, bol percipovaný ako benevolentné prostredie, v ktorom sa nevyžadovala pravidelná účasť detí na domácich činnostiach.

Pri riešení problematiky sociálnej integrácie rómskeho dieťaťa v škole sa identifikovali adaptačné problémy týchto detí a ich najčastejšie prejavy vo vyučovaní. Súčasťou výstupov bolo vytvorenie inventáru intervenčných techník na elimináciu problémového správania v škole ako aj techník prispievajúcich k rozvíjaniu spolupráce školy a rodiny. Na význam účasti rodičov a ich vplyv na postoje detí k učeniu a škole vôbec poukazujú aj výsledky zisťovania štruktúry motívov k učeniu a vzdelávaniu. Tu sa potvrdila špecifická hierarchia v motivácii – rómski žiaci častejšie reflektovali dôležitosť vzťahu ku komunite a k rodičom v zmysle prispôsobenia sa normám než osobné motívy, napr. seberealizácia. Na opačnom, zápornom konci sa objavili intelektuálne motívy na učenie, čo reprezentuje slabý záujem o rozvíjanie vlastných schopností a poznania.

Okrem školského prostredia sa pozornosť venovala aj percipovaniu rodiny a jej členov. V skupinách 9-ročných rómskych detí bol identifikovaný pretrvávajúci model viacčlenných rodín, kde patria aj nepriami príbuzní. Postavenie matky sa vníma ako pozitívne dominantné, kým vzťahy k otcovi boli skôr indiferentné. Identifikačnými vzormi sa pri vyššom počte rodinných príslušníkov stávajú starší súrodenci. Pri porovnaní s výsledkami detí z majority sa práve u týchto zistili negatívnejšie implikácie: jedným z dôsledkov malej „zaľudnenosti“ domácností je, že deti sa častejšie cítia osamelé a kontakty s rodičmi nahrádza technika.

Jednou z problémových tém pri snahách o začlenenie sa rómskych žiakov do triedneho kolektívu sú predsudky a negatívne postoje vyplývajúce z odlišných princípov, noriem a tradícií kultúry majoritnej a minoritnej. Vypracovaná a publikovaná bola metodická príručka pre učiteľov základných škôl (*Využitie skupinových foriem práce v procese ovplyvňovania negatívnych etnických postojov*), ktorej cieľom je prostredníctvom zážitkových foriem umožniť žiakom z etnicky zmiešaného územia lepšie vzájomné poznanie, lepšie spoznanie samých seba, motívov konania seba i druhých, dozvedieť sa viac o rodinných systémoch a naučiť sa akceptovať interetnické a interkultúrne diferencie.

4. Všetky výsledky poukazujú na to, že pre úspešné zvládnutie požiadaviek školy je potrebné, aby sa rómski žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia mohli vzdelávať v prostredí akceptujúcom ich možnosti, ktoré sú v mnohom odlišné od charakteristík bežných detí, teda, aby mali **štatút žiakov so špeciálnymi edukačnými potrebami**. Uvedený prístup prispeje k zvýšeniu kvality ich vzdelania a v ďalšom kroku k ich integrácii do spoločnosti.

5. Okrem súhrne uvedených výskumných výsledkov sme ako súčasť výstupov projektu navyše pripravili monografickú publikáciu, ktorá obsahuje prehľad výsledkov výskumov týkajúcich sa problematiky rómskych detí riešených vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie (*Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPaP*). Publikácia prináša výsledky starších prác, ktoré doposiaľ nestrácajú na platnosti i takých, ktoré dokumentujú, ako sa zmenila optika pri posudzovaní spoločenských javov. Najnovšie výskumy spracovávajú aktuálne témy a tým prispievajú k odhaľovaniu zákonitostí a špecifik rómskeho etnika z psychologického aspektu.

Záver

Skúmanie špecifik vývinu kognitívnych funkcií nepovažujeme za ukončené, ale je nevyhnutné pokračovať longitudinálnym sledovaním našej výskumnej vzorky, aby sa mohli exaktnejšie určiť vývinové etapy detí zo znevýhodneného sociálneho prostredia. Získané

poznatky sa tak budú ďalej prehĺbovať a výsledky sa uplatnia pri návrhoch na úpravy obsahu, metód a foriem práce s rómskymi žiakmi zo sociálne znevýhodneného a málo podnetného prostredia; pri rozvoji ich potencialít (stimulačné programy, podpora motivácie).

Literatúra

- Čerešníková, M. – Kňazíková, M. 2004. Diagnostika komunikačných zručností rómskeho dieťaťa zo sociálne málopodnetného prostredia. In: Gulová, L., Štěpařová, E. (Eds.) Multikulturní výchova v teorii a praxi. Brno : MSD, spol. s r.o., s. 115-119. ISBN 80-86633-14-4
- Čerešníková, M. – Rosinský, R. 2005. Sociálně-psychologické aspekty identity rómskeho dieťaťa v škole. In: Macek, P., Dalajka, J. (Eds.) Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech. Brno : MU, s. 427-433. ISBN 80-210-3804-7
- Dočkal, V. 2004. Deti so špeciálnymi edukačnými potrebami: minority vo výchovno-vzdelávacom procese. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, r. 39, č. 2-3, s. 140-149.
- Dočkal, V. 2004. Meranie kognitívnych schopností sociálne a kultúrne znevýhodnených detí. In: Ruisel, I., Lupták, D., Falat, M. (Eds.) Sociálne procesy a osobnosť 2004. Bratislava : ÚEPsSAV. CD, s. 106-114. ISBN 80-88910-16-1
- Dočkal, V. 2005. Zisťovanie kognitívnych schopností kultúrne a sociálne znevýhodnených detí. In: Macek, P., Dalajka, J. (Eds.) Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech. Brno : MU, s. 441-449. ISBN 80-210-3804-7
- Dočkal, V. – Farkašová, E. 2004. Skriningová metodika na vylúčenie mentálnej retardácie detí zo znevýhodneného prostredia. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, r. 39, č. 2-3, s. 215-225.
- Dočkal, V. – Farkašová, E. – Kundrátová, B. – Špotáková, M. 2005. Diferenciálna diagnostika detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. In: Heller D., Procházková, J., Sobotková, I. (Eds.) Svět žen a svět muže. Polarita a vzájemné obohacování. Psychologické dny 2004. Olomouc : UP. CD. ISBN 80-244-1059-1
- Farkašová, E. 2004. Kultúrne relevantné úlohy v novom teste, ich validita a reliabilita. In: Tesař, M. (Ed.): 40 rokov skúmania psychického vývinu detí a mládeže, súčasné problémy a perspektívy v zjednotenej Európe. Bratislava : VÚDPaP. CD.
- Farkašová, E. 2004. Porovnanie výkonov špecifických skupín v mladšom školskom veku v kultúrne relevantných a kultúrne závislých úlohách. In: Ruisel, I., Lupták, D., Falat, M. (Eds.) Sociálne procesy a osobnosť 2004. Bratislava : ÚEPsSAV. CD, s. 115-122. ISBN 80-88910-16-1
- Farkašová, E. 2004. Testovanie detí z málo podnetného prostredia. In: Tesař, M. (Ed.) 40 rokov skúmania psychického vývinu detí a mládeže, súčasné problémy a perspektívy v zjednotenej Európe. Bratislava : VÚDPaP. CD.
- Farkašová, E. 2005. Development of cognitive functions by means of an intervention program. In: Kopčanová, D. (Ed.) Quality Education for Children from Socially Disadvantaged Settings: A Multi-Problem Phenomenon. Bratislava : VÚDPaP. CD. ISBN 80-86633-09-8
- Farkašová, E. 2005. Špeciálne edukačné potreby a sociálne znevýhodnené deti. In: Heller D., Procházková, J., Sobotková, I. (Eds.) Svět žen a svět muže. Polarita a vzájemné obohacování. Psychologické dny 2004. Olomouc : UP. CD. ISBN 80-244-1059-1
- Farkašová, E. 2006. Vývinové krivky verbálneho uvažovania v začiatkoch obdobia konkrétnych operácií. In: Blatný, M. a kol. (Eds.) Sociální procesy a osobnost 2005. Sborník příspěvků. Brno : Psychologický ústav AV ČR. CD, s. 78-85.

- Farkašová, E. – Kretová, E. 2005. Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPaP. Bratislava : VÚDPaP. ISBN 80-969401-2-0
- Farkašová, E. – Kundrátová, B. 2004. Rómski žiaci našich škôl: ich kognitívny vývin a sociálna integrácia. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, r. 39, č. 2-3, s. 182-192.
- Farkašová, E. – Kundrátová, B. 2004. Využitie skupinových foriem práce v procese ovplyvňovania negatívnych etnických postojov. Metodická príručka pre učiteľov základných škôl v multikultúrnom prostredí. Bratislava : VÚDPaP. ISBN 80-967423-6-1
- FARKAŠOVÁ, E. – KUNDRÁTOVÁ, B. 2006. Implementácia psychodiagnostických metodík pre rómskych žiakov do poradenskej praxe. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, r. 41, č. 2, s. 135-152.
- Kretová, E. 2003. K premene trendov hodnotovej orientácie rómskej komunity. In: Gálik, S. (Ed.) *Hodnotové aspekty súčasného sveta*. Nitra : IRIS, s. 196-200.
- Kretová, E. 2003. Niektoré osobitosti osobnosti rómskeho dieťaťa. In: Svoboda, M., Humpolíček, P., Humpolíčková, J. (Eds.) *Sociální procesy a osobnost 2003*. Brno : Psychologický ústav FF MU. ISBN 80-86633-09-1
- Kretová, E. 2003. Príslušnosť rómskych detí ku komunitě ako vzťah k domu, osade, škole a dedine. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, r. 38, č. 2, s. 138-147.
- Kretová, E. 2004. Solution of social conflict situations in Roma and non-Roma children. *Studia Psychologica*, r. 46, č. 1, s. 83-88.
- Kretová, E. 2004. Metódy výskumu sociálnej psychológie pri práci s rómskou populáciou. In: Ruisel, I., Lupták, D., Falat, M. (Eds.): *Sociálne procesy a osobnosť 2004*. Bratislava : ÚEPsSAV. CD, s. 311-318. ISBN 80-88910-16-1
- Kretová, E. 2004. Subjektívna spokojnosť rómskych detí so školou v súvislosti so subjektívne vyjadrenými perspektívami do budúcnosti. In: Džuka, J. (Ed.) *Psychologické dimenzie kvality života*. Prešov : Prešovská Univerzita, s. 350-357. ISBN 80-8068-282-8
- Kundrátová, B. 2004. Konštrukcia testu pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. In: Tesař, M. (Ed.): *40 rokov skúmania psychického vývinu detí a mládeže, súčasné problémy a perspektívy v zjednotenej Európe*. Bratislava : VÚDPaP. CD.
- Kundrátová, B. 2005. Social development of Roma children – possibilities for its optimalization. In: Kopčanová, D. (Ed.) *Quality Education for Children from Socially Disadvantaged Settings: A Multi-Problem Phenomenon*. Bratislava : VÚDPaP. CD. ISBN 80-86633-09-8
- Kundrátová, B. 2006. Analýza abstraktno-vizuálneho uvažovania a vizuálnej pamäti rómskych detí. In: Blatný, M. a kol. (Eds.) *Sociální procesy a osobnost 2005*. Sborník příspěvků. Brno : Psychologický ústav AV ČR. CD, s. 202-207.
- Kundrátová, B. – Špotáková, M. 2005. Meranie inteligencie u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. In: Heller, D., Procházková, J., Sobotková, I. (Eds.) *Svět žen a svět mužů. Polarita a vzájemné obohacování. Psychologické dny 2004*. Olomouc : UP. CD.
- Morvayová, D. 2005. How Roma children perceive their families. In: Kopčanová, D. (Ed.) *Quality Education for Children from Socially Disadvantaged Settings: A Multi-Problem Phenomenon*. Bratislava : VÚDPaP. CD. ISBN 80-969401-1-2
- Rosinský, R. 2006. Čavale Romale alebo Motivácia rómskych detí k učeniu. Nitra : FSVaZ.
- Špotáková, M. 2004. Problémy merania inteligencie u detí zo znevýhodneného a kultúrne odlišného prostredia. In: Tesař, M. (Ed.) *40 rokov skúmania psychického vývinu detí a mládeže, súčasné problémy a perspektívy v zjednotenej Európe*. Bratislava : VÚDPaP. CD.
- Špotáková, M. – Kretová, E. 2006. Teória mysle u detí z rómskych osád: Porovnanie s deťmi maďarskej menšiny. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, r. 41, č. 2, s. 113-124.

Učeň, I. 2004. Rečový vývin rómskych detí predškolského a mladšieho školského veku. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, r. 39, č. 2-3, s. 226-235.

Učeň, I. 2006. Meranie niektorých aspektov rečovej činnosti detí zo znevýhodneného sociálneho prostredia. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, r. 41, č. 2, s. 153-160.

O ROZPRÁVKACH A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTIKÁCH ADOLESCENTOV ¹

Denisa FEDÁKOVÁ

dfedak@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Svet rozprávok bol vždy svetom fantázie, mýtov, mágie, dobra a zla a zároveň priestorom využiteľným ako útočisko, možnosť úniku či zdroj pre hľadanie pravdy a svojho miesta medzi ľuďmi.

Posolstvo rozprávok je pre svoj jedinečný obsah a náboj ideálnym pre využitie v psychoterapii (Dieckmann, H., 1997), pri riešení problémov formou personifikovania zvieracích postáv (pozri publikáciu „Příběhy pomáhají s problémy“, 2006), ale aj v psychologickéj diagnostike vo forme projektívnych psychologických testov pre deti (napr. Test rozprávok, Coulacoglou, C., 2002).

Ak si uvedomíme, že obsah i hodnoty, ktoré rozprávkové príbehy sprostredkovávajú svojim divákom, poslucháčom či čitateľom sú významnými a vplyvnými aspektmi kreovania detskej psychiky, pochopíme nakoľko je dôležité, aby ich prvky spĺňali kritériá poučnosti, estetiky, imaginácie a zábavy. Nie všetky programy určené malým a mladým divákom sú zárukou „vhodnosti“.

Vlna varovných signálov a upozornení na margo brutality v príbehoch pre deti sa dvíha v radoch psychológov, a to nielen v zahraničí ale aj na domácej pôde. Niektorí autori poznamenávajú, že problematika násilia na televíznych obrazovkách má takú dlhú históriu ako médium samotné (Gunter, Harrison, 1997).

Španielski psychológovia poznamenávajú, že predovšetkým animované programy, ktoré priťahujú pozornosť najmladších divákov, prezentujú vysokú mieru agresívnych prejavov správania a to predovšetkým vo forme fyzickej agresie (Fernandez-Villanueva at al., 2006).

Vážnosť uvedeným konštatovaniam pridáva fakt, že v dnešnej dobe médií v mnohých rodinách televízny prijímač, počítač alebo DVD prehrávač supľujú pozíciu vychovávateľa.

Zahraničné štúdie referujú o identifikácii sa s rozprávkovými postavami ako s rolovými modelmi, pričom poukazujú aj na možné negatívne konsekvencie týchto procesov (Darker-Smith, S., 2005).

Uvedené fakty a zistenia ma viedli k tomu, aby som sa v tejto výskumnej sonde zamerala na zistenie rozdielov v osobnostných charakteristikách adolescentov, súvisiacich do istej miery aj s obsahom či výberom rozprávkových príbehov.

Cieľ výskumu:

Hlavným zámerom prezentovaného výskumu je: a) analýza položiek súvisiacich s čítaním rozprávok a ich sledovaním v TV, b) analýza položiek súvisiacich s osobnostnými charakteristikami adolescentov, c) overenie existencie rozdielov medzi žiakmi, ktorí sledovali príbehy Toma a Jerryho a tými, ktorí príbehy nesledovali, ako aj medzi žiakmi a žiačkami, ktorí čítajú knihy a tými, ktorí nečítajú a osobnostnými charakteristikami žiakov.

¹ Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu APVT – 51 – 049502 „Zvyšovanie sociálnej kompetencie žiakov prostredníctvom rozvíjania tvorivosti v sociálnych vzťahoch“.

Metóda:

Skriningový prieskum, ktorého výsledky v tejto štúdiu analyzujem bol realizovaný v období máj – jún 2005 vo viacerých ZŠ na Slovensku. Prieskumu sa zúčastnilo 229 žiakov 7 ročníka ZŠ z 9 miest a obcí SR do 45 tis. obyvateľov (121 chlapcov a 108 dievčat).

Použitý dotazník „o rozprávkach“ bol súčasťou rozsiahlejšej metodiky vytvorenej pre potreby projektu „Zvyšovanie sociálnej kompetencie žiakov prostredníctvom rozvíjania tvorivosti v sociálnych vzťahoch“ a pozostával z nasledovných otázok:

Keď si bol/a malý/á čítal Ti niekto rozprávky?

Napiš názvy rozprávok, ktoré si najlepšie pamätáš.

Napiš názvy rozprávok, ktoré si pozeral/a v TV.

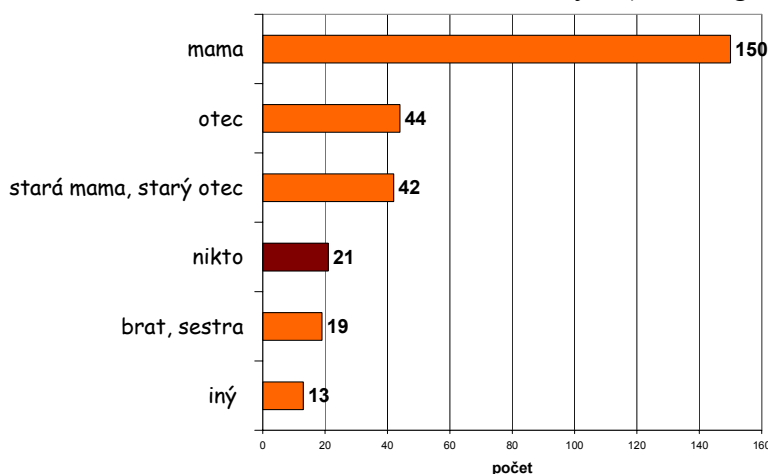
Čítaš knihy?

Ktoré knihy sú tvoje najobľúbenejšie?

V dotazníku „osobnostných vlastností“ mali adolescenti posúdiť seba voči ostatným v týchto charakteristikách: egocentrizmus, altruizmus, skromnosť, túžba po bohatstve, anxióznosť, konfliktnosť, miera smútku a miera veselosti. K dispozícii bola 4 bodová škála so štyrmi variantmi odpovedí: 1- som presne taká/ý, 2- väčšinou som taká/ý, 3- málokedy som taká/ý, 4- vôbec nie som taká/ý.

Výsledky:

Na položku „keď si bol malý/á, čítal Ti niekto rozprávky?“ odpovedalo 21 žiakov/žiačok (11,35%), že nikto a 198 žiakov/žiačok (86,46%) uviedlo, že im niekto rozprávky čítal (mama 150, otec 44, stará mama 42, súrodenci 19, iný 13). Pozri graf č. 1.

Graf č. 1: Početnosti odpovedí adolescentov na otázku: „Kto ti čítal rozprávky keď si bol/a malý/á?“

Adolescenti ďalej uviedli, že z rozprávok, ktoré im v detstve čítali rodičia, súrodenci, starí rodičia alebo niekto iný sa im najväčšmi vryli do pamäte tieto:

1. O červenej čiapočke (N=64), 2. Snehulienka a 7 trpaslíkov (N=54), 3. O Popoluške (N=35), 4. O troch prasiatkach (N=26), 5. O perníkovej chalúpke (N=24), 6. O kozliatkach (N=21,) 7. O šípkovej Ruženke (N=21), 8. O kocúrovi v čižmách (N=15), 9. O Jankovi Hraškovi (N=12)

Ďalej boli ešte spomenuté tieto rozprávky: Tom a Jerry, O psíčkovi a mačičke, Pocahontas, Danka a Janka, Soľ nad zlato, Maťko a Kubko a iné.

Analýza sa týkala aj rozprávok, ktoré v sledovali respondenti v televízii, keď boli malí:

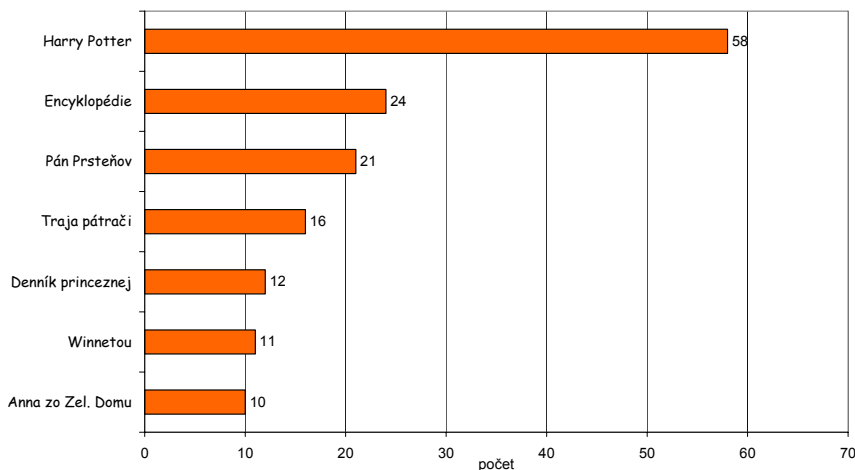
Absolútnu prevahu mali „sledovači“ Toma a Jerryho -82 žiakov/žiačok, s výrazným odstupom za nimi nasledoval seriál Scooby-Doo: 24 žiakov/žiačok, Večerníček: 22

žiacov/žiačok, Popoluška: 20 žiacov/žiačok, The Simpsons: 20 žiacov/žiačok, A je to...: 19 žiacov/žiačok, Gumkáči: 19 žiacov/žiačok a ďalej: No počkaj zajac, Snehulienka, Včielka Maja, Pokémon, Maťko a Kubko, Macko Uško a iné.

Nasledovala otázka „Čítaš knihy?“

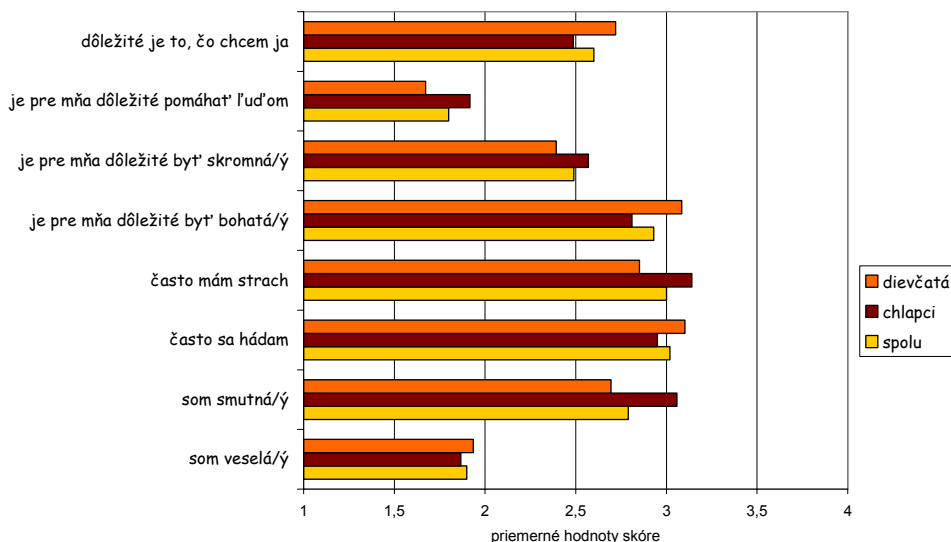
Z celkového počtu 229 žiacov/žiačok 161 (70,75%) uviedlo, že čítajú knihy a 67 (29,25%), že knihy nečítajú. Z celkového počtu čitateľov to bolo 51,6% dievčat a 48,4% chlapcov.

Odpovede na otázku „Ktoré sú tvoje najobľúbenejšie knihy?“ znázorňuje graf č.2.

Graf č.2: Početnosti odpovedí adolescentov na otázku: „Ktoré sú tvoje najobľúbenejšie knihy?“

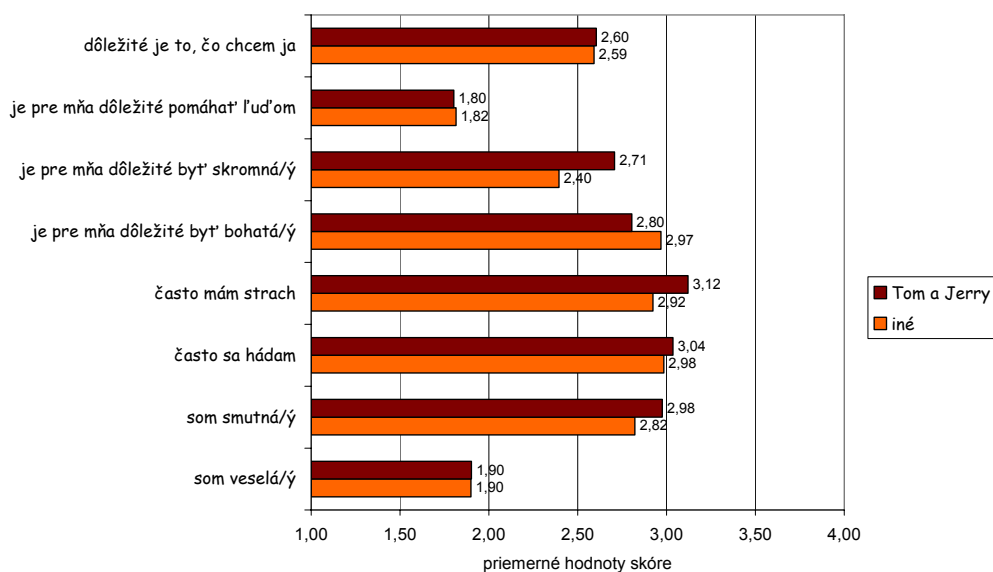
Zistenia, týkajúce sa osobnostných charakteristík adolescentov zobrazuje graf č.3. Analýza rozdielov medzi chlapcami a dievčatami vo vybraných osobnostných charakteristikách potvrdila štatisticky významné rozdiely v charakteristikách: miera smútku (Md=2,69; Mch=3,06); $p=0,000$; miera strachu (Md=2,85; Mch=3,14); $p=0,007$; skromnosť (Md=3,08; Mch=2,8); $p=0,03$ a altruistické správanie (Md=1,67; Mch=1,92); $p=0,008$.

Graf č.3: Dosaiahnuté priemerné hodnoty adolescentov v subjektívnom posudzovaní osobnostných charakteristík

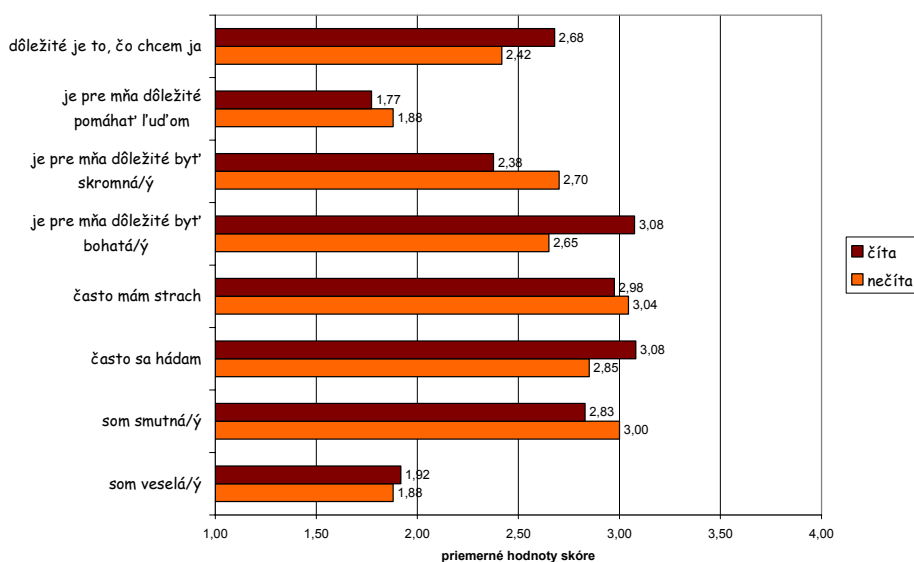
Ďalej boli sledované rozdiely v jednotlivých osobnostných charakteristikách závislosti od vybraných kategórií.

„Sledovači“ Toma a Jerryho sa od ostatných významne líšili v charakteristike skromnosť (M^{Tom a Jerry}=2,71; Mo=2,39); p=0,02 (pozri graf č.4), skupiny boli rodovo zrovnocenené.

Graf č.4: Rozdiely medzi kategóriami "Tom a Jerry" a zisťovanými osobnostnými charakteristikami adolescentov

Adolescenti, ktorí čítajú sa od „nečítateľov“ (skupiny rodovo zrovnocenené) líšili štatisticky významne v charakteristikách: konfliktnosť (Mč=3,08; Mn=2,85); p= 0,04; túžba po bohatstve (Mč=3,07; Mn=2,65); p=0,002; skromnosť (Mč=2,38; Mn=2,7); p=0,02 a egocentrizmus (Mč=2,68; Mn=2,42); p=0,049 (graf č. 5).

Graf č. 5: Rozdiely medzi čítajúcimi a nečítajúcimi adolescentmi a zisťovanými osobnostnými charakteristikami.

Diskusia a záver:

Za pozitívne zistenie štúdie možno považovať fakt, že 90.83% opýtaných adolescentov uviedlo, že im rodičia alebo niekto blízky čítali rozprávky. Domnievame sa, že k vysokému percentu prispeli aj lokality zberu dát (zaujímavé by bolo porovnať tento údaj u adolescentov z väčších miest).

V zozname rozprávok, ktoré boli žiakom a žiačkam čítané, dominujú klasické rozprávky. O možných neskorších vplyvoch klasických rozprávok referuje vo svojej štúdi S. Darker-Smith (2005), kde uvádza, že dievčatá, ktoré vyrástli na rozprávkach typu Popoluška, Kráska a Zvierá atď. majú v dospelosti tendenciu zotrvať v nefungujúcich, problematických vzťahoch. Ďalej poukazuje na to, že postavy z týchto príbehov sa stávajú pre mnohé ženy rolovými modelmi a vedú ich k submisívnym formám správania. V prípade moderných rozprávok, sa kritizujú scény popisujúce násilie, či priam hororové výjavy (často spomínané aj v súvislosti s klasickými rozprávkami).

Tu sa prikláňam k názoru, že množstvo a široké spektrum rozprávkových príbehov vytvárajú možnosti pre selekciu „toho vhodného“ a že kontakt detí s rodičmi a trávenie spoločných chvíľ pri ich čítaní, sú tým najpodstatnejším prvkom, ktorý v dnešnej dobe rozprávky môžu priniesť.

TV seriál „Tom a Jerry“ sme si „vzali na mušku“ z dôvodu, že ho medzi sledované TV rozprávky zaradilo až 35.8% opýtaných adolescentov, ako aj preto, že psychologická obec permanentne poukazuje na prítomnosť takých negatívnych elementov v ňom, akými sú : ubližovanie druhým (Kováč, D., 1999) alebo zľahčovanie agresie na formu permanentnej hry alebo komunikácie (M.Svoboda, 1996). Výsledky tejto štúdie poukazujú na rozdiel medzi „sledovačmi Toma a Jerryho“ a ostatnými v charakteristike „skromnosť“ pričom za skromnejších sa považujú, tí, ktorí seriál nesledovali. Vzhľadom na uvedené možno konštatovať, že zistenia nepotvrdili negatívny efekt tohto seriálu na sledované osobnostné charakteristiky adolescentov a prikláňame sa skôr k názoru, že prítomnosť negatívnych prejavov v správaní dominuje okamžite po ukončení sledovania programu.

Aj vzhľadom na často proklamovaný trend poklesu čitateľov kníh pokladáme percentuálne zastúpenie „čitateľov“ v našej výskumnej vzorke (70.75%) za veľmi potešujúci fakt. Opäť by som chcela upozorniť na to, že údaje boli získané v lokalitách menších miest!

Za zaujímavé zistenie považujem aj výsledky vyplývajúce z porovnania adolescentov, ktorí uviedli, že čítajú knihy a tých, ktorí knihy nečítajú. „Čítajúci“ adolescenti sa v porovnaní s tými, ktorí nečítajú posudzujú ako menej konfliktnejší, menej túžiaci po bohatstve, skromnejší a s nižšou mierou egocentrizmu.

Literatúra

- Darker-Smith, S. (2005): Fairytale dangers. CPJ: Councelling and Psychotherapy Journal, 16, 4, p. 35.
- Dieckmann, H. (1997): Fairy-tales in psychotherapy. Journal of Analytical Psychology, 42, 2, p.253-268.
- Fernández-Villanueva et al. (2006): Broadcasting of violence on Spanish television. A quantitative panorama. Aggressive behavior. Vol. 32, s. 137 – 145.
- Gunter, B., Harrison, J. (1997): Violence in Children 's programmes on British television. Children and Society. Vol. 11, s. 143 – 156.
- Kováč, D. (1999): Čím a kým sa deti stávajú osobnosťami. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 34, č.2, s. 99-106.

Svoboda, M. (1996): Monitoring agresivního chování v dětských pořadech ČT1 a ČT2. Předneseno na symposiu o duševním zdraví dítěte, Brno, 22-23. 11. 1996. <http://www.phil.muni.cz/psych/modules.php?name>, získané 3.8.2006

Abstract

Paper presents results of psychological screening survey which had been carried out from May to June 2005. 229 pupils of the 7-th grade of primary schools participated on this survey. The aim of this survey was to analyze questionnaire items focused on reading fairy-tales and watching them on TV. Differences between several categories created according to the responses (e.g.: those who reads books and those who do not, etc.) and personality characteristics of pupils were confirmed.

OSOBNOSŤ MLADÝCH A STARŠÍCH SLOVÁKOV Z HĽADISKA POSUDZOVATEĽOV

Emília FICKOVÁ

expsefi@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Metodologické problémy výskumu zhody medzi sebaopisovaním a opísaním inými a faktory, ktoré ovplyvňujú mieru zhody medzi nimi analyzuje v prehľadovej štúdiu M. Hřebíčková (2003). Opisuje dva možné spôsoby výpočtu zhody medzi posudzovateľmi: 1. porovnávanie odlišnosti priemerov, 2. stanovenie miery zhody pomocou korelácií (profilov, položiek, intraskupinové korelácie). Mieru zhody medzi posudzovateľmi môžu ovplyvňovať štyri činitele: 1. posudzovateľ, 2. posudzovaný ako cieľová osoba, 3. posudzovaná dimenzia/vlastnosť, 4. informácie.

Zhodu medzi sebaopisovaním osobnostných charakteristík a ich opísaním inými zistovala M. Hřebíčková (2003) NEO osobnostným inventárom (NEO-PI-R). V jednotlivých dimenziách päťfaktorového modelu (neurotizmus, extravergia, otvorenosť voči skúsenosti, príjemnosť, svedomitosť) a opísaním tých istých respondentov inými zistila autorka relatívne vysokú mieru zhody. Najvyššiu mieru zhody zaznamenala pre dimenziu otvorenosť a najnižšiu zhodu pre neurotizmus a svedomitosť. Pritom miera zhody medzi sebahodnotením a hodnotením inými bola v rámci rôznych skupín posudzovaných osôb a ich posudzovateľov relatívne vysoká a pre jednotlivé osobnostné dimenzie sa výrazne neodlišovala.

Výsledky doterajšieho skúmania a porovnávanie sebaopisovania osobnosti a opísania osobnosti inými (napr. Blackman a Funder, 1998; Borkenau a Liebler, 1993; McCrae et al., 1998; Hřebíčková a Urbánek, 2002; McCrae et al., 2004) ukázali, že úroveň zhody medzi nimi sa zvyšuje aj v dôsledku dĺžky známosti, resp. vzájomného poznania sa posudzovaného a jeho posudzovateľa.

Potvrdzujú to napr. výsledky J. E. Kurtza a J. L. Sherera (2003), ktorí sledovali úroveň neurotizmu, extravergie, otvorenosti, príjemnosti a svedomitosti dotazníkom NEO-FFI u 103 párov spolubývajúcich študentiek po 2 a 15 týždňoch poznania sa. Korelácie medzi sebahodnotením a hodnotením uvedených piatich dimenzií osobnosti spolubývajúcou sa po 15 týždňoch zvýšili, pričom v oboch prípadoch bola zhoda korelácií pre svedomitosť signifikantne vyššia ako pre extravergiu. Lepšie vzájomné spoznanie sa, kvalita vzťahu sa prejavili v posudzovaní nižšej úrovne neurotizmu, väčšej extravergie, príjemnosti a svedomitosti u iných.

Cieľom tejto štúdie je analýza úrovne globálnych osobnostných dimenzií – neurotizmus, extravergia, otvorenosť, príjemnosť, svedomitosť – a ich subdimenzií posudzovaných výberov osôb z hľadiska významných rozdielov medzi opísaním chlapcami a dievčatami a) v rámci každej posudzovanej skupiny, b) starších a mladých žien / starších a mladých mužov, c) starších žien a mužov / mladých žien a mužov.

VÝSKUM

Výskum sme realizovali v rámci projektu "Personality Profiles of Cultures", ktorého autormi sú Robert R. McCrae a Antonio Terracciano. Na projekte participovali psychológovia z 51 krajín; zo Slovenska E. Ficková a L. Adamovová – Ústav experimentálnej psychológie

SAV, z Českej republiky M. Hřebíčková – Psychologický ústav AV ČR. Porovnanie výsledkov bolo spracované v dvoch štúdiách (McCrae et al., 2005a; McCrae et al., 2005b).

VÝBER

Do projektu "Personality Profiles of Cultures" sme poslali výsledky získané od 200 posudzovateľov (100 chlapcov, 100 dievčat). V tejto štúdii analyzujeme výsledky od rozšíreného výberu 240 posudzovateľov – 120 chlapcov a 120 dievčat, študentov vysokých škôl. Každý posudzovateľ či posudzovateľka hodnotili jedného staršieho alebo mladého Slováka, resp. jednu staršiu alebo mladú Slovenku, ktorého/ú osobne dobre poznali. Posudzovaní Slováci a Slovenky tak tvoria podľa veku a rodu 4 výbery po 30 rôznych jednotlivcov (120 posudzovaných chlapcami a 120 posudzovaných dievčatami, spolu 240 osôb). Charakteristiky posudzovaných Slovákov a Sloveniek a ich posudzovateľov – chlapcov uvádzame v tab. 1, posudzovateľiek – dievčat v tab. 2. Vekové skupiny posudzovateľov a charakteristiky posudzovaných výberov stanovili autori projektu.

METÓDA

Pre posudzovanie osobnostných dimenzií sme použili päťfaktorový osobnostný dotazník NEO PI-R (NEO Personality Inventory-Revised) Formu R, ktorá je určená pre posudzovanie iných. Autormi tohto dotazníka sú P. T. Costa a R. R. McCrae (1992; slovenskú verziu vypracovali E. Ficková, L. Adamovová a I. Ruisel). Obsahuje 240 položiek, 48 pre každú z 5 dimenzií, resp. faktorov – neurotizmus, extravézia, otvorenosť, príjemnosť, svedomitosť. Každá dimenzia sa člení do 6 subdimenzií, pre ktoré je určených po 8 položiek. Odpovedá sa na škále: 0 – tvrdenie je nepravdivé, dôrazne nesúhlasím, 1 – nesúhlasím, 2 – voči tvrdeniu som neutrálny, 3 – súhlasím, 4 – tvrdenie je pravdivé, dôrazne súhlasím.

Získané dáta boli spracované pomocou programu SPSS. Vzhľadom na to, že sme zistili pre všetky získané dáta dimenzií a subdimenzií NEO PI-R normálne rozloženie, použili sme t-test, jeho výsledky sme overovali Mann-Whitneyho testom, ktorý ich potvrdil.

Tab. 1. Charakteristiky posudzovaných výberov mužov a žien a ich posudzovateľov

POSUDZOVANÉ SKUPINY				POSUDZOVATELIA CHLAPCI		
VÝBERY OSÔB	Vek	AM vek	N	Vek	AM vek	N
Ženy nad 40 rokov	40 – 58	47,1	30	19 – 23	20,9	30
Muži nad 40 rokov	40 – 65	45,8	30	19 – 23	19,9	30
Ženy v štud. veku	18 – 23	19,5	30	18 – 22	19,7	30
Muži v štud. veku	18 – 23	19,9	30	19 – 23	20,3	30

Tab. 2. Charakteristiky posudzovaných výberov mužov a žien a ich posudzovateľiek

POSUDZOVANÉ SKUPINY				POSUDZOVATEĽKY DIEVČATÁ		
VÝBERY OSÔB	Vek	AM vek	N	Vek	AM vek	N
Ženy nad 40 rokov	40 – 60	47,6	30	18 – 23	19,8	30
Muži nad 40 rokov	40 – 64	50,2	30	18 – 22	19,8	30
Ženy v štud. veku	18 – 23	20,3	30	18 – 23	20,5	30
Muži v štud. veku	18 – 21	20,1	30	18 – 22	20,3	30

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Porovnanie posudzovania osobnostných dimenzií chlapcami a dievčatami **v rámci každého zo štyroch posudzovaných výberov**, resp. skupín osôb, neukázalo očakávané významné rozdiely.

Tab. 3. Priemery, štandardné odchýlky a t-hodnoty pre osobnostné dimenzie (NEO PI-R) žien nad 40 rokov posudzovaných chlapcami (N=30) a dievčatami (N=30)

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA				t	p
	Chlapci		Dievčatá			
	AM	SD	AM	SD		
Neurotizmus (N)	96,41	21,41	94,97	22,83	0,25	0,803
Extraverzia (E)	103,63	15,79	103,30	13,85	0,08	0,933
Otvorenosť (O)	92,45	15,59	95,73	16,82	0,78	0,440
Príjemnosť (P)	113,00	28,34	115,38	22,03	0,36	0,722
Svedomitosť (S)	125,20	23,77	125,53	21,83	0,06	0,955

Ženy nad 40 rokov sú podľa hodnotenia chlapcov neurotickejšie, extravertnejšie, s nižšou úrovňou otvorenosti, príjemnosti a svedomitosti, ako podľa hodnotenia dievčat; rozdiely medzi hodnotením chlapcami a dievčatami sú nevýznamné, v prípade extravenzie ($t = 0,08$) a svedomitosti ($t = 0,06$) sú rozdiely medzi priemermi evidentne nízke (tab. 3).

Tab. 4. Priemery, štandardné odchýlky a t-hodnoty pre osobnostné dimenzie (NEO PI-R) mužov nad 40 rokov posudzovaných chlapcami (N=30) a dievčatami (N=30)

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA				t	p
	Chlapci		Dievčatá			
	AM	SD	AM	SD		
Neurotizmus (N)	86,33	13,65	87,20	20,07	0,20	0,846
Extraverzia (E)	107,30	11,57	102,73	19,36	1,11	0,272
Otvorenosť (O)	90,34	11,00	90,45	18,35	0,03	0,979
Príjemnosť (P)	105,00	14,08	110,93	27,30	1,06	0,294
Svedomitosť (S)	120,77	19,19	119,17	28,66	0,25	0,802

U **mužov nad 40 rokov** hodnotia chlapci, v porovnaní s posudzovaním dievčatami, nižší neurotizmus, menšiu otvorenosť a príjemnosť, ale vyššie úrovne extravenzie a svedomitosti; rozdiely medzi hodnotením chlapcami a dievčatami nie sú významné a v posudzovaní otvorenosti sme zaznamenali medzi posudzovateľmi rozdiel na hranici zhody ($t = 0,03$, tab. 4).

Ak analyzujeme uvedené výsledky z pohľadu oboch skupín posudzovateľov možno konštatovať, že posudzovatelia chlapci hodnotia u žien aj u mužov nad 40 rokov väčšiu extravenziu, posudzovateľky dievčatá považujú ženy aj mužov nad 40 rokov za otvorenejších a príjemnejších.

Tab. 5. Priemery, štandardné odchýlky a t-hodnoty pre osobnostné dimenzie (NEO PI-R) žien v študentskom veku posudzovaných chlapcami (N=30) a dievčatami (N=30)

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA				t	p
	Chlapci		Dievčatá			
	AM	SD	AM	SD		
Neurotizmus (N)	91,30	17,74	90,20	19,09	0,23	0,818
Extraverzia (E)	112,40	11,86	119,70	15,86	2,02	0,048
Otvorenosť (O)	104,57	14,14	108,13	18,29	0,85	0,402
Príjemnosť (P)	109,50	19,64	114,24	23,99	0,83	0,409
Svedomitosť (S)	119,10	22,63	109,70	24,61	1,50	0,139

Ženy v študentskom veku sú podľa hodnotenia dievčatami extravertnejšie, otvorenejšie a príjemnejšie, ale menej neurotické a menej svedomité ako podľa posudzovania chlapcami. V posudzovaní extravenzie sa chlapci a dievčatá významne odlišujú ($p < 0,048$; tab. 5).

Tab. 6. Priemery, štandardné odchýlky a t-hodnoty pre osobnostné dimenzie (NEO PI-R) mužov v študentskom veku posudzovaných chlapcami (N=30) a dievčatami (N=30)

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA				t	p
	Chlapci		Dievčatá			
	AM	SD	AM	SD		
Neurotizmus (N)	86,59	21,88	80,72	21,98	1,02	0,313
Extraverzia (E)	110,40	15,15	113,60	19,38	0,71	0,479
Otvorenosť (O)	104,21	14,58	102,57	24,67	0,31	0,760
Príjemnosť (P)	109,66	21,81	110,10	27,88	0,07	0,946
Svedomitosť (S)	101,63	28,41	96,00	21,11	0,87	0,387

U **mužov v študentskom veku** hodnotia chlapci, v porovnaní s dievčatami, vyšší neurotizmus, vyššiu otvorenosť a svedomitosť, nižšiu extravenziu a príjemnosť; rozdiely medzi hodnotením chlapcami a dievčatami tiež nie sú významné, pričom sa posudzovatelia najmenej odlišovali v prípade dimenzie príjemnosť ($t = 0,07$, tab. 6).

Porovnanie výsledkov z tab. 5 a 6 ukazuje, že posudzovatelia chlapci považujú zhodne ženy aj mužov v študentskom veku za neurotickejších a svedomitejších, posudzovateľky

dievčatá hodnotia u žien aj u mužov v študentskom veku vyššiu úroveň extraverzie a väčšiu príjemnosť.

Tab. 7. Významné rozdiely medzi osobnostnými subdimenziami NEO PI-R jednotlivých výberov osôb posudzovaných chlapcami a dievčatami (N=30 pre každú skupinu)

OSOBNOSTNÉ SUBDIMENZIE (NEO PI-R) *HODNOTENÉ SKUPINY	POSUDZOVATELIA					
	Chlapci		Dievčatá			
¹ ŽENY NAD 40 ROKOV	AM	SD	AM	SD	t	p
P1: Dôvera	17,23	5,38	17,23	5,24	0,000	1,000
² MUŽI NAD 40 ROKOV	AM	SD	AM	SD	t	p
N3: Depresívnosť	14,20	4,02	12,03	4,16	2,05	0,045
N5: Impulzívnosť	14,90	3,21	17,43	5,41	2,21	0,031
E2: Družnosť	17,37	3,59	14,90	5,16	2,15	0,036
E5: Vyhľadávanie vzrušenia	16,13	4,34	13,43	4,62	2,33	0,023
O1: Fantázia	15,27	3,06	13,23	4,29	2,11	0,039
O6: Hodnoty	17,00	2,78	18,97	4,46	2,03	0,048
P2: Úprimnosť	17,43	4,43	22,03	6,44	3,23	0,002
³ ŽENY V ŠTUD. VEKU	AM	SD	AM	SD	t	p
E1: Srdečnosť	21,20	3,31	23,50	4,31	2,32	0,024
E6: Pozitívne emócie	20,20	3,28	22,47	2,96	2,81	0,007
O3: Citové prežívanie	17,77	3,87	20,33	4,57	2,35	0,022
P6: Jemnocitnosť	18,13	3,09	19,67	3,00	1,95	0,056
S2: Poriadkumilovnosť	19,60	4,41	17,07	5,00	2,07	0,044
⁴ MUŽI V ŠTUD. VEKU	AM	SD	AM	SD	t	p
O2: Estetické prežívanie	17,10	4,94	13,77	7,27	2,08	0,042
S1: Spôsobilosť	15,57	6,38	12,57	5,30	1,98	0,052

Pozn.: N – Neurotizmus, E – Extraverzia, O – Otvorenosť, P – Príjemnosť, S – Svedomitosť

V posudzovaní subdimenzií osobnosti (NEO PI-R) jednotlivých výberov sme zistili početnejšie rozdiely medzi posudzovateľmi – chlapcami a dievčatami (tab. 7).

U **mužov nad 40 rokov** hodnotili chlapci, v porovnaní s hodnotením dievčatami, významne

- vyššiu depresívnosť a menšiu impulzívnosť (subdimenzie neurotizmu),
- väčšiu družnosť a potrebu vyhľadávať vzrušenie (subdimenzie extraverzie),
- väčšiu fantáziu, ale nižšiu otvorenosť hodnotám – pripravenosť prehodnotiť sociálne, politické a náboženské názory (subdimenzie otvorenosti voči skúsenosti),
- menšiu úprimnosť (subdimenzia príjemnosti).

Ženy v študentskom veku hodnotili dievčatá, na rozdiel od posudzovania chlapcami, ako

- významne srdečnejšie a viac prežívajúce pozitívne emócie (subdimenzie extraverzie),
- s vyššou úrovňou citového prežívania (subdimenzia otvorenosti voči skúsenosti),
- jemnocitnejšie (subdimenzia príjemnosti) na hranici významnosti ($p < 0,056$),
- s významne menšou poriadkumilovnosťou (subdimenzia svedomitosti).

Mužom v študentskom veku prisudzujú chlapci, na rozdiel od dievčat, významne

- vyššiu úroveň estetického prežívania (subdimenzia otvorenosti voči skúsenosti),

- väčšiu spôsobilosť (subdimenzia svedomitosti).

U **žien nad 40 rokov** hodnotili posudzovatelia chlapci aj dievčatá úplne identicky subdimenziu príjemnosti "dôvera" ($t = 0,00$), čo považujeme skôr za náhodu.

Analýza výsledkov z **hľadiska identického pohlavia a odlišného veku posudzovaných skupín** ukázala, že posudzovatelia sa zhodujú v hodnotení niektorých osobnostných dimenzií žien (tab. 8) a mužov (tab. 9).

Tab. 8. Rozdiely v osobnostných dimenziách medzi staršími a mladými ženami posudzovaných chlapcami a dievčatami

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA							
	CHLAPCI				DIEVČATÁ			
	ŽENY VO VEKU				ŽENY VO VEKU			
	40-58	18-23	t	p	40-60	18-23	t	p
	AM	AM			AM	AM		
Neurotizmus (N)	96,41	91,30	1,00	0,321	94,97	90,20	0,88	0,384
Extraverzia (E)	103,63	112,40	2,39	0,020	103,30	119,70	4,27	0,000
Otvorenosť (O)	92,45	104,57	3,13	0,003	95,73	108,13	2,73	0,008
Príjemnosť (P)	113,00	109,50	0,55	0,582	115,38	114,24	0,19	0,851
Svedomitosť (S)	125,20	119,10	1,02	0,313	125,53	109,70	2,57	0,013

Chlapci aj dievčatá posudzujú **staršie ženy**, v porovnaní s hodnotením mladých žien, ako nevýznamne neurotickejšie, príjemnejšie, a tiež svedomitejšie (podľa dievčat významne); **mladé ženy** považujú obe skupiny posudzovateľov zhodne za významne extravertnejšie a otvorenejšie (tab. 8).

Tab. 9. Rozdiely v osobnostných dimenziách medzi staršími a mladými mužmi posudzovaných chlapcami a dievčatami

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA							
	CHLAPCI				DIEVČATÁ			
	MUŽI VO VEKU				MUŽI VO VEKU			
	40-65	18-23	t	p	40-64	18-21	t	p
	AM	AM			AM	AM		
Neurotizmus (N)	86,33	86,59	0,05	0,958	87,20	80,72	1,18	0,242
Extraverzia (E)	107,30	110,40	0,89	0,377	102,73	113,60	2,17	0,034
Otvorenosť (O)	90,34	104,21	4,06	0,000	90,45	102,57	2,14	0,037
Príjemnosť (P)	105,00	109,66	0,98	0,333	110,93	110,10	0,12	0,907
Svedomitosť (S)	120,77	101,63	3,06	0,003	119,17	96,00	3,55	0,001

U **starších mužov**, v porovnaní s mladými mužmi, posudzujú chlapci aj dievčatá zhodne významne menšiu otvorenosť a väčšiu svedomitosť, a tiež nižšiu úroveň extravenzie (podľa dievčat významne, podľa chlapcov nevýznamne). Neurotizmus a príjemnosť hodnotia posudzovatelia inverzne: chlapci považujú za neurotickejších a príjemnejších mladých mužov, ale dievčatá starších mužov. Rozdiely medzi hodnotením neurotizmu a príjemnosti nie sú významné (tab. 9).

Výsledky uvedené v tab. 8 a 9 sa zhodujú so zisteniami R. R. McCraeho et al. (2005a). Vysokoškólači posudzovali mladých ľudí v študentskom veku ako extravertnejších, otvorenejších a menej svedomitých v porovnaní so staršími nad 40 rokov takmer vo všetkých sledovaných kultúrach.

Tab. 10. Rozdiely medzi dimenziami osobnosti starších žien a mužov posudzovaných chlapcami a dievčatami

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA							
	CHLAPCI				DIEVČATÁ			
	VO VEKU 40–65				VO VEKU 40–64			
	ŽENY	MUŽI	t	p	ŽENY	MUŽI	t	p
	AM	AM			AM	AM		
Neurotizmus (N)	96,41	86,33	2,16	0,035	94,97	87,20	1,40	0,167
Extraverzia (E)	103,63	107,30	1,01	0,318	103,30	102,73	0,13	0,897
Otvorenosť (O)	92,45	90,34	0,59	0,555	95,73	90,45	1,15	0,253
Príjemnosť (P)	113,00	105,00	1,38	0,173	115,38	110,93	0,69	0,495
Svedomitosť (S)	125,20	120,77	0,80	0,430	125,53	119,17	0,96	0,341

Chlapci aj dievčatá posudzujú zhodne u **starších žien**, v porovnaní so staršími mužmi, vyššiu úroveň neurotizmu (chlapci významne), väčšiu otvorenosť, príjemnosť a svedomitosť. Posudzovatelia hodnotia inverzne iba extraverziu – chlapci považujú za extravertnejších **mužov**, dievčatá naopak, **ženy** (tab. 10).

Tab. 11. Rozdiely medzi dimenziami osobnosti mladých žien a mužov posudzovaných chlapcami a dievčatami

OSOBNOSTNÉ DIMENZIE NEO PI-R	POSUDZOVATELIA							
	CHLAPCI				DIEVČATÁ			
	VO VEKU 18–23				VO VEKU 18–23			
	ŽENY	MUŽI	t	p	ŽENY	MUŽI	t	p
	AM	AM			AM	AM		
Neurotizmus (N)	91,30	86,59	0,91	0,366	90,20	80,72	1,77	0,082
Extraverzia (E)	112,40	110,40	0,57	0,571	119,70	113,60	1,33	0,187
Otvorenosť (O)	104,57	104,21	0,10	0,926	108,13	102,57	0,99	0,325
Príjemnosť (P)	109,50	109,66	0,03	0,977	114,24	110,10	0,61	0,544
Svedomitosť (S)	119,10	101,63	2,63	0,011	109,70	96,00	2,26	0,028

Porovnanie hodnotenia žien a mužov v študentskom veku ukázalo, že posudzovatelia – chlapci aj dievčatá – posudzujú zhodne u **mladých žien**, v porovnaní s mladými mužmi, nevýznamne vyššie úrovne neurotizmu, extravenzie, otvorenosti a významne vyššiu svedomitosť. Odlišne hodnotia dimenziu príjemnosť, pričom podľa chlapcov sú nevýznamne príjemnejší mladí muži, podľa dievčat sú príjemnejšie mladé ženy (tab. 11).

Z porovnania výsledkov z hľadiska odlišného pohlavia a identického veku posudzovaných skupín vyplýva, že v posudzovaní mužov a žien vo veku nad 40 rokov (tab. 10) sa dve skupiny posudzovateľov (chlapci a dievčatá) významne nezhodujú, v posudzovaní

mužov a žien v študentskom veku (tab. 11) sa zhodujú významne iba v hodnotení dimenzie svedomitosť.

ZÁVERY

V posudzovaní globálnych dimenzií osobnosti jednotlivých skupín sa posudzovatelia – dievčatá a chlapci – významne odlišovali iba v prípade extravertie u žien v študentskom veku: posudzovateľky ich považujú, na rozdiel od posudzovateľov chlapcov, za významne extravertnejšie. Väčšiu mieru zhody posudzovateľov – dievčat a chlapcov – sme zistili pri porovnaní výsledkov posudzovania starších a mladých žien, starších a mladých mužov, a tiež porovnaním hodnotenia medzi obidvoma vekovými skupinami žien a medzi vekovými skupinami mužov. Najväčšiu mieru zhody posudzovateľov – zhodné významné rozdiely – ukázalo posudzovanie dimenzií otvorenosť a svedomitosť.

Literatúra

- Blackman, M.C., Funder, D.C., 1998, The Effect of Information on Consensus and Accuracy in Personality Judgment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 34, 2, 164-181.
- Borkenau, P., Liebler, A., 1993, Consensus and self-other agreement for trait inferences from minimal information. *Journal of Personality*, 61, 4, 477-496.
- Costa, P.T., McCrae, R.R., 1992, Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI). Professional manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Hřebíčková, M., 2003, Metodologické souvislosti výzkumu shody mezi sebeposouzením a posouzením druhými. *Československá psychologie*, 47, 6, 533-547.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T., 2002, Shoda při posuzování osobnosti. In F. Baumgartner, M. Frankovský, M. Kentoš (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2002*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, Ústav experimentálnej psychológie SAV, 129-133.
- Kurtz, J.E., Sherker, J.L., 2003, Relationship quality, trait similarity, and self-other agreement on personality ratings in college roommates. *Journal of Personality*, 71, 1, 21-48.
- McCrae, R.R., Costa, P.T., Hřebíčková, M., Urbánek, T., Martin, T.A., Oryol, V.E., Rukavishnikov, A.A., Senin, I.G., 2004, Age differences in personality traits across cultures: Self-report and observer perspectives. *European Journal of Personality*, 18, 2, 143-157.
- McCrae, R.R., Stone, S.V., Fagan, P.J., Costa, P.T., Jr., 1998, Identifying causes of disagreement between self-reports and spouse ratings of personality. *Journal of Personality*, 66, 3, 285-313.
- McCrae, R. R., Terracciano, A., Hřebíčková, M., Ficková, E., Adamovová, L., 2005a, Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 3, 547-561.
- McCrae, R. R., Terracciano, A., Hřebíčková, M., Ficková, E., Adamovová, L., 2005b, Personality profiles of cultures: Aggregate personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 3, 407-425.

Abstract

Presented are the results of personality ratings of men and women both of student age and over 40 by a third person. The raters were students of both sexes aged 19 – 23 who rated Slovaks – man or woman – with whom they were well acquainted. Use was made of the Slovak version of the NEO PI-R (NEO Personality Inventory-Revised; Costa, McCrae, 1992) identifying five basic personality dimensions – neuroticism, extraversion, openness, agreeableness, and conscientiousness along with six further subdimensions for each of them. The analysis of the results involves the five basic dimensions from the aspect of a) differences between ratings of personalities of younger and older men or women by either a male or a female rater, b) differences between personality traits judged according to age and sex.

CHARAKTERISTIKY PRÁCE AKO INDIKÁTORY KVALITY ŽIVOTA V KONTEXTE PREŽÍVANIA ŠŤASTIA *

Miroslav FRANKOVSKÝ^{**}, Alena ĽAPINOVÁ^{***}

franky@unipo.sk, alapinova@orangemail.sk

^{**} Fakulta manažmentu, Prešovská univerzita v Prešove,

^{***} U.S.Steel, Košice,

Úvod

Práca vytvára symbolický svet, v ktorom človek žije. Pomáha jednotlivcom plánovať a organizovať budúcnosť, vytvára ich osobnostnú autonómiu a schému obvyklého životného štýlu.

Práca ako zmysluplná aktivita vytvára denný režim a bežný životný stereotyp. Tým, že vymedzuje povinnosti, potrebné kompetencie a zároveň prináša benefity obmedzuje riziko upadania do apatie a nečinnosti, čo má z dlhodobého hľadiska vplyv na oblasť psychického zdravia (distres, nárast depresivity, negatívne zmeny v sebaaponímaní), v oblasti fyzického zdravia (príznaky organických ochorení srdcovo-cievneho systému, tráviaceho a vylučovacieho systému, pohybového systému), sociálnych vzťahov (izolácia) aj vzťahov s prostredím (strata kontaktu s reálnym svetom).

Práca a jej charakteristiky

Práca predstavuje pre jedinca dôležitú podmienku jeho dôstojnej existencie, poskytuje mu nielen materiálny úžitok, ale aj pocit sebarealizácie a spoločenskej užitočnosti. Práca tak neznamená iba produkciu alebo poskytovanie služieb, ale vytvára aj sociálne pole s príležitosťou na kontakty, rozhovory, priateľstvá (Buchtová, 2002).

Význam práce pre rozvoj človeka je nespochybniteľný. Formuje a rozvíja všetky jeho kompetencie (intelektové, emocionálne, sociálne, motorické atď.).

Podľa Giddens (1989) existuje **šesť charakteristík platenej práce**, ktoré majú pre človeka kľúčový význam:

- finančný príjem
- formovanie a rozvíjanie kompetencií človeka
- vstup do nových sociálnych kontextov
- organizovanie denného režimu
- vytváranie nových sociálnych vzťahov
- vytváranie osobnej identity, hodnoty samého seba

Mohli by sme uvažovať aj o ďalších charakteristikách práce v tom zmysle, že práca je jedným z podstatných faktorov organizácie celého spoločenského systému (odvíjajú sa od nej rôzne normy, nariadenia a regulačné mechanizmy života spoločnosti).

Zároveň so zdôrazňovaním pozitívnych prínosov práce pre človeka nesmieme opomenúť aj možné negatívne dopady práce na v podstate všetky oblasti (duševné, fyzické, sociálne atď.) jeho života. Práca v stresujúcich podmienkach, vyčerpanosť, časová náročnosť práce majú významný dopad na kvalitu života človeka v tomto prípade v negatívom smere. Práca teda nielen dvíha človeka, ale môže ho aj ubíjať. Vhodným príkladom je vzťah medzi

* Tento výskum bol podporený grantovou agentúrou VEGA (Grant č. 1/3659/06)

nevyhnutnosťou naplňovať požiadavky rodinného života a požiadavky zamestnania (Baltes, Heydens-Gahir, 2003; Greenhaus, Singh 2004).

V súčasnosti sa však poukazuje aj na iný fenomén súvisiaci s poklesom potreby ľudskej práce v modernej spoločnosti (Šmajš, 2004), ktorý súvisí s technologickým rozvojom, automatizáciou výroby a pod. Tento fenomén modernej spoločnosti môže spôsobiť zmenu postavenia práce v tom zmysle, že práca sa dostane z pozície antecedenta do pozície konzekventa. Práca, ktorá formovala život človeka bude týmto životom formovaná.

Na pozadí týchto všeobecne akceptovaných významov práce pre človeka je potrebné upozorniť na skutočnosť, že v európskom priestore, na ktorý je v prezentovanom príspevku sústredená pozornosť, sa vzťah k práci vyvíjal v dvoch rozličných kontextoch:

- práca ako povinnosť (uzákonený postih ľudí, ktorí nechceli pracovať, garantované pracovné miesto pre každého, silný politický vplyv na obsadzovanie pracovných miest, prezamestnanosť, vytváranie obrazu nepriateľa spoločnosti z človeka, ktorý nepracuje atď.)
- práca ako možnosť (nezamestnanosť, človek bez práce vnímaný ako ten, ktorý potrebuje pomoc, právo na prácu má skôr antidiskriminačný a sociálny rozmer – podpora v nezamestnanosti, ako garančný vplyv atď.)

Analýza charakteristík práce v medzinárodnom kontexte preto musí rešpektovať tak ekonomicko-právne faktory ako aj socio-kultúrne podmienky, úroveň technického a organizačného pokroku krajín, ktoré boli do analýzy zahrnuté.

Okrem uvedených predpokladov musíme zohľadniť aj skutočnosť, že zmeny spoločenského systému v postsocialistických krajinách späté s procesom transformácie spoločnosti predstavuje situáciu, v ktorej dochádza, okrem iného, k zmenám vnímania práce v už uvedených súvislostiach. Demokratizácia a liberalizácia spoločenského systému a krátky časový interval, v ktorom tieto zmeny prebiehajú a ktorý bráni vytváraniu zovšeobecnených skúseností medzi jednotlivými generáciami spôsobujú, že tento proces je charakterizovaný vysokou dynamikou uvedených zmien.

V príspevku prezentujeme možnosti analýzy charakteristík práce ako ukazovateľov kvality života ľudí v medzinárodnom kontexte. Uvedená analýza bola uskutočnená na vzorke 45 681 respondentov z 24 krajín Európy. Údaje, ktoré vstupovali do tejto analýzy, boli získané v rámci realizovaného medzinárodného výskumu (European Social Survey - Európska sociálna sonda - ESS). Tento výskum sa opakuje v dvojročnom cykle (realizácia projektu ESS bola predbežne rozvrhnutá na 5 kôl na roky 2002 – 2011) s účasťou viac ako 20 európskych krajín, iniciovaný Európskym fondom pre vedu s cieľom:

- monitorovať a interpretovať postoje a hodnoty obyvateľov európskych krajín vo väzbe na meniace sa európske inštitúcie,
- vlastným prístupom podporiť používanie pokročilých metód medzinárodného komparatívneho výskumu v Európe i vo svete.

V prezentovanej štúdií sme pozornosť sústredili na analýzu vzťahu medzi vybranými charakteristikami práce a prežívaním šťastia, ktoré je jedným zo základných indikátorov rôznych konceptov kvality života.

Metóda

Dotazník European Social Survey (ďalej „ESS“) vyvinutý európskymi špecialistami obsahuje okolo 400 otázok zameraných na rôzne oblasti. Problematika kvality života, životnej spokojnosti, prežívania šťastia je zahrnutá v základných moduloch tejto metodiky. Práca a jej charakteristiky je zisťovaná viacerými položkami v jednom z rotujúcich modulov 2. kola ESS.

Výber vzorky (45 681 respondentov) sa uskutočnil v jednotlivých krajinách niektorou z foriem náhodných (pravdepodobnostným) výberov zo základného súboru všetkých

obyvateľov krajiny starších ako 15 rokov, pričom nebola prípustná žiadna náhrada osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať, alebo odmietli vyplnenie dotazníka.

V predkladanej analýze sme sa sústredili na medzinárodnú komparáciu vnímania charakteristík práce ako atribútov podieľajúcich sa na vytváraní kvality života ľudí. Položku, ktorá sa týkala identifikácie kvality života (prežívanie šťastia) posudzovali respondenti na 10-bodovej škále (0 – mimoriadne nešťastný, 10 – mimoriadne šťastný). V oblasti dotýkajúcej sa charakteristík práce odpovedali respondenti pomocou 4-bodovej škály (1 – vôbec nevystihuje, 4 – veľmi vystihuje) a posudzovali tieto charakteristiky práce:

- pestrá,
- vyžaduje neustále vzdelávanie,
- istota pracovného miesta,
- podpora spolupracovníkov,
- časová voľnosť organizácie práce,
- ohrozenie zdravia.

Výsledky

Oblasť, na ktorú sme sa v rámci nami uskutočnenej analýzy sústredili ako na prvú, možno označiť ako prežívanie pocitu šťastia. Konkrétne výsledky medzinárodnej komparácie sú zobrazené v nasledujúcom grafe 1:

V prezentovanom grafe sú farebne vyznačené jednotlivé zoskupenia štátov, ktoré boli špecifikované na základe štatistickej metódy analýzy rozptylu (Factorial ANOVA) s využitím Tukeyho testu pre Post Hoc porovnanie. Výsledky tejto analýzy potvrdili štatisticky významný vplyv faktora krajiny. Získané výsledky umožňujú špecifikovať jeden štát (Ukrajina), respondenti ktorého vyslovili významne negatívnejšie hodnotenie prežívania pocitu šťastia. Najvyššie hodnotia analyzovaný faktor obyvatelia Islandu a Dánska. Naopak, hneď za Ukrajinou sa vytvorila skupina štátov (Slovensko, Estónsko, Maďarsko, Portugalsko), respondenti ktorých vyslovili nízke hodnotenie šťastia.

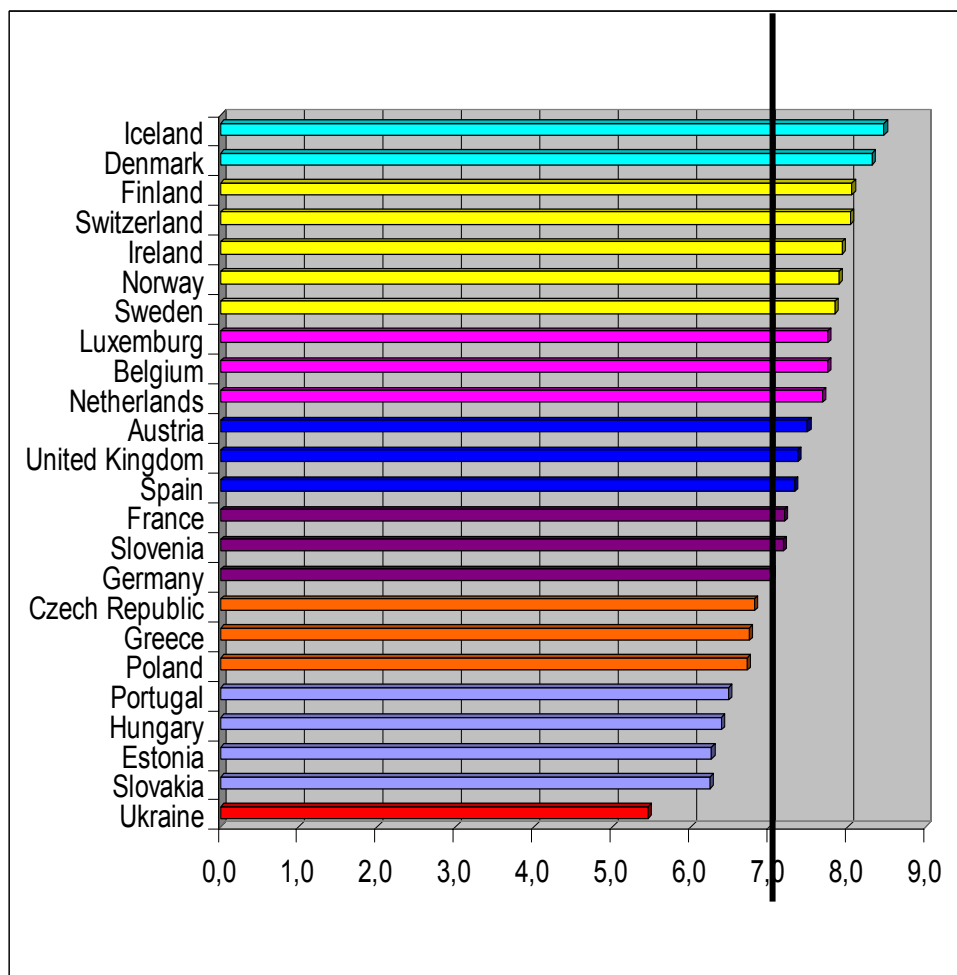
V náväznosti na uvedené zistenia sme analyzovali súvislosti medzi úrovňou hodnotenia pocitu šťastia (ako určitým ukazovateľom kvality života) a vybranými charakteristikami práce respondentov zahrnutých do výskumu.

Naše výsledky potvrdili existenciu štatisticky významných súvislostí medzi skúmanými charakteristikami práce a z hľadiska prežívania šťastia posudzovanou kvalitou života (tabuľka 1).

Tabuľka 1 Analýza súvislostí medzi charakteristikami práce a kvalitou života (uvádzame Pearsonové korelačné koeficienty)

Charakteristiky práce	Prežívanie pocitu šťastia	Štatistická významnosť
Pestrosť	0.207***	0.000
Vyžaduje vzdelávanie	0.151***	0.000
Istota pracovného miesta	0.163***	0.000
Podpora spolupracovníkov	0.186***	0.000
Časová voľnosť	0.088***	0.000
Ohrozenie zdravia	-0.126***	0.000

Graf 1: Všeobecné zhadnotenie prežívania pocitu šťastia
(0 – mimoriadne nešťastný, 10 – mimoriadne šťastný)

F = 283.14, Sig. = 0.000

Prezentované štatisticky významné súvislosti umožňujú na jednej strane interpretovať získané výsledky v zmysle ich obsahovej špecifikácie, ale zároveň potvrdzujú, tak na teoretickej, ako aj metodologickej úrovni oprávnenosť prístupu k skúmaniu kvality života ľudí aj na základe posudzovania práce, resp. jej jednotlivých atribútov.

Uvedené zistenia svedčia o skutočnosti, že čím respondenti sa vo väčšej miere stotožnili s tým, že ich práca je pestrá, vyžaduje neustále vzdelávanie, majú istotu pracovného miesta, cítia podporu a pomoc spolupracovníkov a prácu si môžu časovo sami organizovať, tým vyššie posúdili aj prežívanie pocitu šťastia ako ukazovateľa kvality ich života. Naopak, čím viac sa priklonili k názoru, že práca ohrozuje ich zdravie, tým bolo hodnotenie kvality života nižšie.

Tabuľka 2 Regresné koeficienty pre charakteristiky práce ako prediktorov kvality života

Charakteristiky práce	Prežívanie pocitu šťastia	Štatistická významnosť
Pestrosť	0.248***	0.000
Vyžaduje vzdelávanie	0.053**	0.001
Istota pracovného miesta	0.181***	0.000
Podpora spolupracovníkov	0.235***	0.000
Časová voľnosť	0.051***	0.000
Ohrozenie zdravia	-0.215***	0.000

R=0.292, významnosť=0.000

Významnosť faktora, ktorý zahŕňa skúmané charakteristiky práce, ako prediktora kvality života (špecifikovanej na základe pocitu šťastia) potvrdila aj regresná analýza (R=0.292). Vypočítané regresné koeficienty svedčia o tom, že ako najlepšie prediktory kvality života sa v skúmanom kontexte prejavili pestrosť práce (B=0.248), podpora spolupracovníkov (B=0.235) a ohrozenie zdravia (B= -0.215).

Záver

Cieľom analýzy v prezentovanej štúdií bolo poukázať na možnosti využitia posudzovania charakteristík práce ako možných indikátorov kvality života ľudí a zároveň analyzovať na tejto úrovni medzinárodné rozdiely.

Tento predpoklad vychádzal zo všeobecne akceptovaného modelu kvality života, v ktorom sú špecifikované oblasti ako zdravie, psychická pohoda, sociálne vzťahy, vzťahy s prostredím. Tieto oblasti majú všetky, podľa nášho názoru, vzťah k práci a jej jednotlivým atribútom.

Naše zistenia potvrdili existenciu významných rozdielov v posudzovaní kvality života, z hľadiska celkového hodnotenia pocitu šťastia, v jednotlivých krajinách. Zároveň sa na tejto úrovni potvrdili aj významné súvislosti medzi skúmanými charakteristikami práce a hodnotenou kvalitou života ľudí. Týmto sa potvrdilo aj opodstatnenie využívania charakteristík práce ako možných indikátorov kvality života nielen v našich podmienkach, ale aj z hľadiska medzinárodnej komparácie.

Prezentované zistenia umožňujú vytvoriť platformu pre diskusiu, či by nemala byť práca a jej jednotlivé atribúty (medzi ktoré musíme zaradiť aj nezamestnanosť, teda stratu práce) priamo zakomponovaná na teoretickej úrovni do modelov kvality života a na metodologickej úrovni do nástrojov jej identifikovania a merania.

Literatúra

- Baltes, B.B., Heydens-Gahir, H.A. (2003): Reduction of work-family conflict through the use of selection, optimization and compensation behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 88, 1005-1018.
- Buchtová, B. (2002): Psychologie nezaměstnanosti. In: Buchtová, B. a kol.: Nezaměstnanost-psychologický, ekonomický a sociální problém. Grada, Praha.
- Giddens, A. (1989): *Sociology*. Polity Press, Cambridge.
- Greenhaus, J.H., Singh, R. (2004): Work and family, Relationship between. In: *Encyclopedia of Applied Psychology, Volume 3*, p687-697. Academic Press. ISBN: 0-12-657410-3.
- Šmajš, J. (2004): Technology and Human Labor. In Buchtová, B. (Ed.): *Psychology and Unemployment – Experience and Practice*. Brno: Masarykova univerzita, 149-154, ISBN 80-210-3457-2.

Abstract

In this paper we present potentials of analyses of work characteristics as indicators of people life quality in international perspective. A stated analysis is executed at the sample of 45,681 respondents that have already had paid work sometimes. We focused at the analyses of relationship between selected work characteristics and happiness experiencing that is one of the basic indicators of different life quality concepts

AKOMODAČNÁ FLEXIBILITA V KONTEXTE POZITÍVNEHO OSOBNOSTNÉHO ZRENIA (PILOTNÁ ŠTÚDIA)

Lenka GOLECKÁ

Lenka.Golecka@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Úvod

Obdobie seniorského veku reflektuje akoby dva protikladné trendy v oblasti psychického fungovania. Na jednej strane je zdrojom involučných zmien viacerých kognitívnych funkcií, na strane druhej je príležitosťou pre pokračujúci osobnostný rast. V štúdiu sa zaoberáme pozitívnym osobnostným zrením ako celoživotným procesom, ktorý si zachováva kontinuitu aj v seniorskom veku. Zámerom štúdie je poukázať na interakciu kognitívnych a nonkognitívnych osobnostných vlastností jednotlivca, ktoré by mohli ovplyvňovať tento proces.

Akomodačná flexibilita

Akomodačná flexibilita je pojem známy z nemeckej gerontopsychologickej literatúry (Brandstädter, Renner, 1990). Je zložený z dvoch častí, a to: z akomodácie, ktorá predstavuje kognitívny mechanizmus zodpovedný za to, akým spôsobom sa u jednotlivca organizujú osobné vnútorné presvedčenia o sebe a o svete, tzv. mentálne schémy. Druhým pojmom je flexibilita; ide o charakteristiku pozorovateľnú v správaní jednotlivca. Flexibilita ako behaviorálna charakteristika je zároveň merateľná, napríklad pomocou dotazníka Flexible Goal Adjustment Scale (Brandstädter et al., 1993); slovenský neštandardizovaný preklad tohto dotazníka bol použitý v prezentovanej štúdiu.

Doteraz bola akomodačná flexibilita skúmaná v kontexte efektívneho zvládania (copingu) ireverzibilných involučných zmien u seniorov, a to v zahraničnom (Brandstädter, Rothermund, Schmitz, 1997, Brandstädter, Rothermund, 2002), ako aj v domácom výskume (Árochová, 2002, Potašová, 2004, Golecká, 2005). Predpokladá sa, že dôsledkom organizácie mentálnych schém prostredníctvom akomodácie je flexibilné správanie jednotlivcov vyššieho veku v každodennom živote. Zistenia doposiaľ potvrdili, že seniori, ktorí disponujú akomodačne flexibilným správaním vo vyššej miere, sú zároveň spokojnejší so životom, prežívajú vyššiu mieru kvality života a subjektívne sa hodnotia ako zdravší bez ohľadu na objektívny stav ich zdravia. Súhrnne povedané, jednotlivci s vyššou úrovňou akomodačnej flexibility sa efektívnejšie adaptujú na involučné zmeny spojené s procesom starnutia. Naším novým zámerom je skúmať akomodačnú flexibilitu v kontexte pozitívneho osobnostného zrenia jednotlivca.

Pozitívne osobnostné zrenie

Pri definovaní pozitívneho osobnostného zrenia vychádzame z psychosociálnej teórie vývinu osobnosti E. Eriksona, ktorý definoval osobnostný vývin ako celoživotný proces. Cieľovou skupinou prezentovanej pilotnej štúdie je seniorská populácia; záujem sme preto sústredili na finálne štádium osobnostného zrenia, ktoré je v Eriksonovej teórii reprezentované vývinovou krízou „integrita versus zúfalstvo“.

Kľúčovým elementom v procese integrácie je prehodnocovanie života. Jednotlivec si pripomína rôzne epizódy z minulosti v snahe integrovať ich do koherentného celku. Dá sa povedať, že účelom prehodnocovania života je zvýšenie sebaúcty, životnej spokojnosti a zároveň tento proces dáva jednotlivcovi možnosť vnímať svoj život ako zmysluplný.

Výsledkom úspešného procesu integrácie je dosiahnutie finálnej zrelosti Ega charakterizovanej „Múdroťou“.

Podľa Eriksonovej teórie (Verbraak, 2000) dosiahnutie ktoréhokoľvek stupňa zrelosti Ega (je ich osem) je charakterizované jedinečnou kombináciou biologických a sociálnych podmienok. Preto, v súvislosti s procesom integrácie a dosahovaním „Múdrosti“, považuje kumuláciu poklesov fyzických a mentálnych schopností v seniorskom veku za podnecujúcu pre pokračujúce osobnostné zrenie. Efektívne zvládanie týchto deficitov (predpokladáme, že aj na kognitívnej úrovni) umožňuje jednotlivcovi žiť seniorské roky naplno.

Otázkou zostáva ako proces integrácie prebieha a od čoho závisí jeho efektívnosť.

Problém

Z doterajšieho výskumu je zrejmé, že akomodačná flexibilita je efektívna v procese adaptácie na vyšší vek; potvrdila sa pozitívna korelácia medzi akomodačnou flexibilitou a spokojnosťou so životom, kvalitou života a subjektívnym zdravím vo vyššom veku.

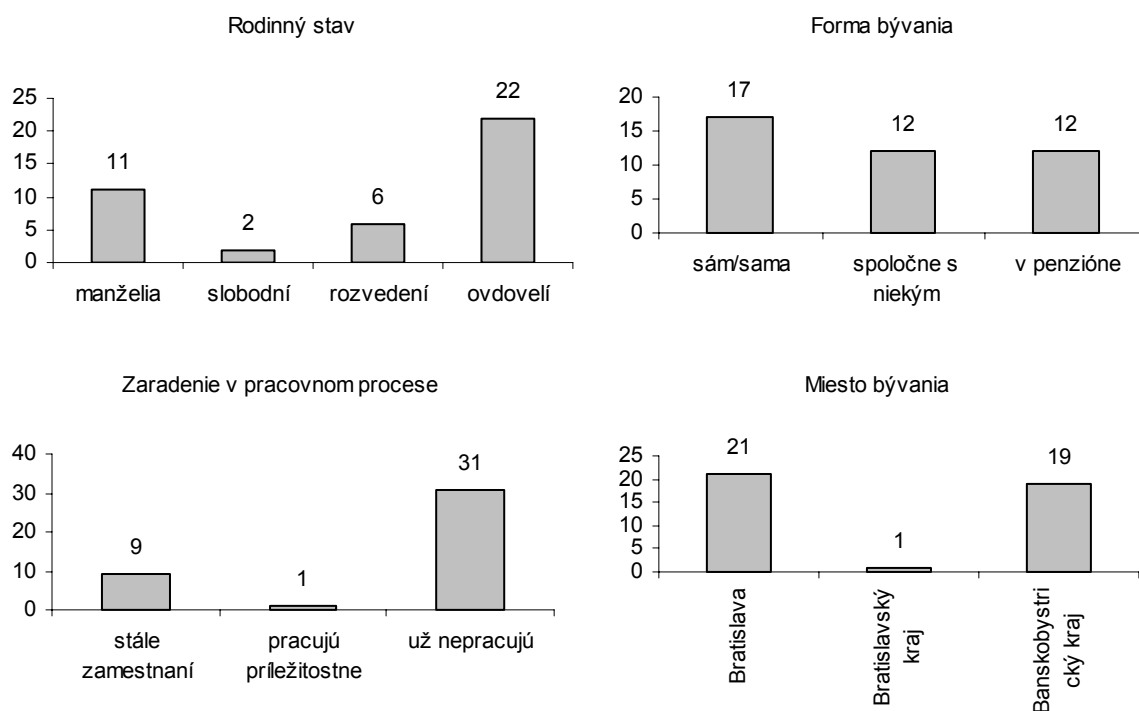
Keďže predpokladáme, že pozitívne osobnostné zrenie (proces integrácie) u seniorov a dosiahnutie finálnej kvality Ega je jednoznačne späté s efektívnou adaptáciou na involučné zmeny, zaujíma nás, či akomodačná flexibilita napomáha v procese integrácie. Existuje pozitívny vzťah medzi akomodačnou flexibilitou a integritou Ega vo vyššom veku?

Metóda

Výber

Pilotnej štúdie sa zúčastnilo N = 41 probandov, 17 % mužov, 83 % žien. Vekové rozpätie 59 – 91 rokov, priemerný vek 71,5 rokov. Ďalšie charakteristiky výberu pozri v graf 1.

Graf 1: Stĺpcové grafy ďalších charakteristík výberu (uvádzame početnosti)

Metodiky

Na meranie zrelosti Ega sme použili slovenský neštandardizovaný preklad dotazníka PISE - Psychosocial Inventory of Ego Strengths (Markstrom et al., 1997, slovenský preklad Golecká, Tkáč, 2005). Dotazník meria zrelosť Ega na všetkých ôsmych úrovniach (podľa teórie E. Eriksona) a poskytuje aj sumárne skóre. Pre účely štúdie sme sa zamerali na analýzu sumárneho skóre a subskóra relevantného k finálnej kvalite Ega - „Múdrost“.

Na meranie akomodačnej flexibility sme použili neštandardizovaný slovenský preklad dotazníka FGA – Flexible Goal Adjustment Scale (Brandstädter et al., 1993, slovenský preklad Árochová, Potašová, 2000). Dotazník bol používaný už v predchádzajúcich výskumoch so seniorskou populáciou (bližšie pozri napr. Golecká, 2005).

Výsledky

Štatistické spracovanie získaných dát bolo vykonané pomocou programu SPSS, jednovchodová analýza rozptylu a korelačné vzťahy.

Tab. 1: Explorácia rozdielov vo finálnej kvalite Ega („Múdrost“) v závislosti od miery akomodačnej flexibility

Oneway ANOVA					
Závislá premenná: Múdrost'					
	N	df	M.Square	F	
Akomodačná flexibilita	41	2	141,156	9,568***	
Post Hoc Test (LSD)					
		N	M _a	Rozdiel priemerov (LSD)	
Akomodačná flexibilita	Nízka úroveň	6	,36	Nízka / stredná	-,83
	Stredná úroveň	27	1,19	Stredná / vysoká	6,73***
	Vysoká úroveň	8	-5,54	Nízka /vysoká	5,90**

a. Čím je vyššia záporná hodnota v priemernom subskóre „Múdrost“, tým vyššia je zrelosť na danom stupni Ega

Tab. 2: Explorácia rozdielov v celkovej zrelosti osobnosti seniorov v závislosti od miery akomodačnej flexibility

Oneway ANOVA					
Závislá premenná: Sumárne skóre					
	N	df	M.Square	F	
Akomodačná flexibilita	41	2	3237,857	13,877***	
Post Hoc Test (LSD)					
		N	M _b	Rozdiel priemerov (LSD)	
Akomodačná flexibilita	Nízka úroveň	6	-8,43	Nízka / stredná	12,98
	Stredná úroveň	27	-21,41	Stredná / vysoká	27,26***
	Vysoká úroveň	8	-48,67	Nízka /vysoká	40,24**

b. Čím je vyššia záporná hodnota v priemernom sumárnom skóre, tým vyššia je celková zrelosť Ega

Tab. 3: Hodnoty korelačných koeficientov medzi vybranými škálami

Spearmanove korelácie		
	„Múdrost“	Sumárne skóre
Akomodačná flexibilita (N=41)	-,434*** _c	-,528*** _c

c. Záporné znamienka korelačných koeficientov upozorňujú na to, že porovnávané škály sú opačne pólované.

Záver

Odvolať sa na teóriu E. Eriksona pri riešení problémov seniorského veku je veľmi časté. Sú výskumy, ktoré sa snažia identifikovať osobnostné charakteristiky jednotlivcov, ktoré by podporovali proces zrenia Ega až do veľmi vysokého veku (Verbraak, 2000). Naším zámerom, však, bolo upriamiť pozornosť na kognitívne charakteristiky, príp. na interakciu kognitívnych a nonkognitívnych osobnostných charakteristík jednotlivca, ktoré by mohli ovplyvňovať tento proces.

Pilotná štúdia priniesla výsledky, na základe ktorých je možné ďalej uvažovať o našom prístupe. Jednotlivci, ktorí disponujú vysokou úrovňou akomodačnej flexibility dosahovali signifikantne najvyššie priemerné skóre v celkovej zrelosti Ega (tabuľka 2); zároveň dosahovali signifikantne najvyššie priemerné hodnoty v subskóre „Múdrost“ (tabuľka 1), ktoré reprezentuje finálnu kvalitu Ega formujúcu sa práve v seniorskom veku.

Naznačujú sa aj silné korelačné vzťahy (tabuľka 3). Negatívne hodnoty korelačných koeficientov upozorňujú na to, že porovnávané škály (na meranie akomodačnej flexibility a na meranie zrelosti Ega) boli opačne pólované. Vysoká úroveň akomodačnej flexibility bola reprezentovaná vysokou kladnou hodnotou, a naopak vysoký stupeň zrelosti Ega bol reprezentovaný vysokou zápornou hodnotou.

Budúci výskum zameraný na ďalšie overovanie významu akomodačnej flexibility ako silnej stránky osobnosti seniorov si vyžaduje tieto zlepšenia: prepracovať slovenský preklad škály PIES; rozšíriť výber; zahrnúť do analýz aj zvyšné subskóra (je ich sedem), ktoré reprezentujú ostatné stupne zrelosti Ega (podľa teórie E. Eriksona); vykonať komparačné analýzy vo vzťahu k veku, pohlaviu a ďalším demografickým charakteristikám výberu.

Literatúra

- Árochová, O., 2002, Psychologické a biologické determinanty kvality života. In Sarmány-Schuller, I. (Ed.): Psychológia na rázcestí. Zborník príspevkov X. zjazdu slovenských psychológov, 17.-19. október 2002, Bratislava. Bratislava: STIMUL, s. 412 - 417.
- Brandstädter, J., Renner, G., 1990, Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: Explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. *Psychology and Aging*, 5, 58-57.
- Brandstädter, J., Wentura, D., Greve, W., 1993, Adaptive Resource of the Aging Self: Outlines of an Emergent Perspective. Germany: University of Trier.
- Brandstädter, J., Rothermund, K., Schmitz, U., 1997, Coping resource in later life. *European Review of Applied Psychology*, 47, 107-114.
- Brandstädter, J., Rothermund, K., 2002, The life course dynamic of goals pursuit and goal adjustment: A two-process framework. *Developmental Review*, 22, 117-150.
- Golecká, L., 2006, Zvládanie každodennej reality vo vzťahu ku kvalite života seniorov. In Blatný, M. et al. (Eds): Sociální procesy a osobnost 2005. Sborník příspěvků. Brno: Psychologický ústav AV ČR, 114-120.
- Markstrom, C.A., Sabino, V.M., Turner B.J., Berman R.C., 1997, The Psychosocial Inventory of Ego Strengths: Development and Validation of a New Eriksonian Measure. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 6, 705-730.
- Potašová, A., 2004, Kvalita života: úskalí výskumu seniorského veku. In Džuka, J. (Ed): Psychologické dimenzie kvality života. Zborník príspevkov z konferencie, 19.-20. máj 2004, Prešov. Prešov: Prešovská Univerzita, 2004, ISBN 80-8068-282-8, (<http://www.pulib.sk/elpub/ff/dzuka3/index.htm>), s. 433 - 437.
- Verbraak, A., 2000, Gerotranscendence: An Examination of Proposed Extension to Erik Erikson's Theory of Identity Development
. <http://www.soc.uu.se/research/gerontology/pdf/verbraal.pdf>

Abstract

The study uses accommodative flexibility as a key word originating from the german gerontopsychological literature. It used to be examined within the context of coping with irreversible involutory changes. Our present aim is to explore accomodative flexibility within the context of positive personable maturing (E. Erikson's theory) in terms of human strength. First findings suggest that the elderly with a high level of accomodative flexibility reach, to a significant degree, the highest average amount of overall Ego resiliency. At the same time, they attain, to a significant degree, the highest average amount of final Ego strength (Wisdom), maturing just during later adulthood.

ŽIVOT AKO HRA S NULOVÝ SÚČTOM A MEDZIĽUDSKÉ VZŤAHY Z POHLADU ŽIEN S RÔZNOU ÚROVŇOU SEBAHODNOTENIA

Jitka GURŇÁKOVÁ

expsgur@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Ľudské správanie je podľa teórie hier poháňané tak vlastnými záujmami (self-interest), ako aj záujmom o iných ľuďoch, pričom sú tieto dve skupiny záujmov vzájomne nezávislé. Určité správanie sleduje vlastné záujmy, ale záujmy iných ľudí súčasne vylučuje (sebecko, súperivosť), iné naopak zisk pre seba aj iných ľudí súčasne maximalizuje (kooperácia, vzájomnosť), podporuje zisky iných na úkor svojich vlastných (altruizmus), alebo – v menej častých prípadoch - zisky oboch minimalizuje (závisť, zášť).

Situácia, keď sú vlastné záujmy so záujmom o druhých nezlúčiteľné a namiesto predchádzajúcej ortogonalnosti kolabujú do jedinej dimenzie „moje záujmy versus záujmy iných“, sa nazýva „hra s nulovým súčtom“ (zero-sum game) – tj. moja výhra je tvojou prehrou a tvoja výhra mojou porážkou. Wojciszke et al. (2005) predpokladá, že ľudia sa výrazne líšia v svojich presvedčeniach o tom, nakoľko má určitá situácia, alebo dokonca život ako taký, charakter hry s nulovým súčtom. Tieto rozdiely môžu byť tak relatívne trvalé, vychádzajúce zo stanovených konvencií, ako aj prechodné, vychádzajúce z aktuálneho vývoja situácie.

Štúdie v poľskej populácii ukázali, že presvedčenie o živote ako hre s nulovým súčtom sa spája s nižším socio-ekonomickým statusom, presvedčením o nelegálnosti a nespravodlivosti sociálneho systému, nižšou životnou spokojnosťou, negatívnejším prežívaním, nižšou sebaúctou, častejšou rumináciou, a s presvedčením o egoistickosti a zlomyseľnosti iných ľudí. Osoby s presvedčením o tom, že keď ktokoľvek získa, niekto iný musí stratiť, že úspech, najmä ekonomický, je možný iba na úkor neúspechov iných ľudí, a že vlastné záujmy a záujmy iných sú nevyhnutne protichodné - sa podľa týchto autorov menej často zapájajú do sociálnej výmeny, v porovnaní s tými, ktorí takéto presvedčenie nemajú, a preto menej pomoci dávajú i dostávajú.

Keďže oblasť medziľudských vzťahov je doménou vo všeobecnosti bližšou ženám ako mužom (Gurňáková, 2004 a i.), zamerali sme sa v prezentovanej štúdií špecificky na analýzu ich presvedčení o vzťahoch a živote ako takom. Táto štúdia je súčasťou slovenského príspevku k interkulturálnemu projektu prof. Bogdana Wojciszke, ktorého cieľom je overiť predpoklad, že ľudia sa výrazne líšia v svojich presvedčeniach o tom, nakoľko má určitá situácia, alebo dokonca život ako taký charakter hry s nulovým súčtom, a že tieto rozdiely súvisia tak s individuálnou úrovňou sebaúcty, ako aj s ekonomickým statusom jednotlivca.

Metóda

Rosenbergova škála sebahodnotenia (RSES, Rosenberg, 1965) štvorbodová verzia 10 položkovej škály v preklade Fickovej, použitá ako miera globálneho sebahodnotenia (napr. „V podstate som so sebou spokojný“).

Škála presvedčenia o živote ako hre s nulovým súčtom (Life as Zero-Sum Game, Wojciszke et al., 2005) – pozostáva z viacerých subškál názorov na sociálny svet, ktoré proband hodnotí na 7 bodovej škále od „rozhodne nesúhlasím“ po „rozhodne súhlasím“:

- **život ako súťaž** alebo **hra s nulovým súčtom** (life as zero-sum game) - 12 položiek, napr. „Úspechy niektorých ľudí sú zvyčajne neúspechmi iných.“, „Vo väčšine situácií sú záujmy rôznych ľudí protichodné“;
- **dôvera k ľuďom** (interpersonal trust) – 7 položiek, napr. „Väčšina ľudí je schopná nezištne pomôcť človeku v núdzi“, „Väčšine ľudí je možné dôverovať“;
- **rovnováha vzájomnej výmeny** (balance of interpersonal exchange) – 12 položiek, napr. „Mám úžitok z väčšiny mojich kontaktov s inými ľuďmi“, „Ľudia ma často využívajú“ – opačne skórované.
- **sebaúcta** – v origináli obsahuje 10 položiek z Rosenbergovej škály sebahodnotenia – ktoré boli v tejto štúdii z administratívnych dôvodov hodnotené separovane.

Ekonomický status (Wojcizske et al., 2005) – jediná položka monitorujúca na 7 bodovej škále ekonomický status rodiny probanda (od „hlboko podpriemerný“ po „vysoko nadpriemerný“)

Výber

Do štúdie boli zaradené dáta od 132 žien – vysokoškolských študentiek s humanitným a technickým zameraním štúdia vo veku 20,92 rokov (SD = 1,92).

Výsledky

Spearmanove poradové korelácie podporujú predpoklad slabšieho pozitívneho vzťahu sebaúcty a ekonomického statusu v rodinách probandov ($R = ,279^{**}$) a negatívny vzťah týchto premenných s presvedčením o živote ako hre s nulovým súčtom (R sebaúcta = $-,340^{***}$; R ekon.status = $-,245^{**}$). Sebaúcta je okrem toho v signifikantnom korelačnom vzťahu s dôverou k iným ($R = ,225^{**}$) a presvedčením o rovnováhe vzájomnej výmeny vo vzťahoch s ľuďmi ($R = ,404^{***}$). Ekonomický status s pozitívnosťou týchto presvedčení nesúvisí (tab. 1).

Tab. 1 Spearmanove poradové korelácie sebaúcty a ekonomického statusu s osobnými presvedčeniami o živote a vzťahoch (1-tailed sig.)

	Sebaúcta	Život ako hra	Int. dôvera	Int. výmena
Sebaúcta		-,340	,225	,404
		,000	,005	,000
Ekon. status	,279	-,245		
	,001	,002		

Tab. 2 Regresná analýza - sebaúcta ako prediktor presvedčení o svete a medziľudských vzťahoch (v procese stepwise analýzy bol ako nesignifikantný prediktor vylúčený ekonomický status)

	Sebaúcta (std. beta)	Adjusted R ²
Život ako hra	-,333***	,104***
Int. dôvera	,244**	,052**

Int. výmena

,425***

,174***

Regresná analýza však ukázala (tab. 2), že nie ekonomický status, ale iba sebaúcta je jediným významným prediktorom presvedčenia o živote ako hre s nulovým súčtom (adjusted $R^2 = ,104^{***}$). Percento rozptylu, ktoré vysvetľuje je však nízke, preto v ďalšom výskume treba hľadať aj iné dôležité prediktory tohto presvedčenia. O niečo väčšiu prediktívnu silu má sebaúcta v prípade presvedčenia o vyváženosti v procesoch interpersonálnej výmeny (adj. $R^2 = ,174^{***}$), slabší je jej príspevok ku interpersonálnej dôvere (adj. $R^2 = ,052^{**}$).

Napriek tomu, že podľa regresných analýz je prediktívna sila sebaúcty v prípade osobných presvedčení o svete a medziľudských vzťahoch malá, neparametrické porovnania extrémnych skupín žien s nižšou a vyššou hladinou sebaúcty preukazujú v týchto kategóriách významné rozdiely.

Porovnanie extrémnych skupín žien s rôznou úrovňou sebaúcty

Extrémne skupiny žien s vyšším a nižším sebahodnotením boli stanovené na základe skóre sebaúcty väčšieho/menšieho ako priemer (41,70) celého súboru +/- štandardná odchýlka (18,92). Keďže stredná hodnota skóre, ktoré je možné dosiahnuť v štvorbodovom hodnotení škály RSES = 25, priemerné hodnoty sebaúcty príslušníčiek skupín s vyšším a nižším sebahodnotením podporujú oprávnenosť tohto delenia (ženy s nižším sebahodnotením $AM=22,7$; ženy s vyšším sebahodnotením $AM=38,2$). Kým ženy zaradené do skupiny s nižším sebahodnotením majú podľa položkovej analýzy (tab. 3) sklon iba mierne súhlasiť s pozitívnymi výroky o sebe a súčasne akceptovať (neodmietajú) negatívne výroky o sebe samých, výpovede žien zo skupiny s vyšším sebahodnotením sú radikálnejšie tak v súhlase s pozitívnymi výroky o sebe samých, ako aj v odmietaní negatívnych tvrdení. V priemere dosahujú až 3,82 bodu na štvorbodovej Rosenbergovej škále sebahodnotenia.

Presvedčenia o živote a vzťahoch

Obe skupiny žien s rôznou úrovňou sebaúcty majú sklon odmietajú tvrdenie, že život funguje ako hra s nulovým súčtom, ale zatiaľ čo stanovisko žien s nižšou úrovňou sebaúcty je skôr neutrálne (priemerné skóre sa pohybuje okolo bodu „ťažko povedať“) stanovisko žien s vyššou úrovňou sebaúcty je odmietavejšie („mierne nesúhlasím“).

Ženy s vyššou úrovňou sebaúcty prejavujú viac dôvery voči iným ľuďom („mierne súhlasím“) ako ženy z druhej skupiny, ktoré si nie sú isté, či môžu ľuďom veriť (priemerná hodnota odpovedí medzi „mierne nesúhlasím“ a „ťažko povedať“).

Obe skupiny žien majú sklon považovať svoje vzťahy s ľuďmi skôr za vyvážené, ako za nespravodlivo nevyrovnané, presvedčenie žien s vyššou sebaúctou je ale takmer o jeden celý stupeň na škále od 1 do 7 pozitívnejšie, ako presvedčenie o rovnováhe vo vzťahoch u žien s nižším sebahodnotením.

Hoci stanoviská oboch skupín sa pohybujú okolo stredného pásma neutrálnejších výpovedí, tendencia k pozitívnejšiemu hodnoteniu sveta a vzťahov s inými ľuďmi u žien s vyšším sebahodnotením pretrváva (tab. 4).

Tab. 3. Porovnanie odpovedí žien s rôznou úrovňou sebahodnotenia v škále RSES (U-test, min 1; max 4; všetky rozdiely sú významné na hladine $p < ,000$)

Položka	skupina	AM	SD
---------	---------	----	----

1. Mám pocit, že si zachovávam svoju osobnú dôstojnosť najmenej v takej miere ako väčšina ostatných ľudí.	Nízka sebaúcta	3,00	,73
	Vysoká sebaúcta	3,96	,20
2. Vždy mám sklón považovať sa za neúspešného človeka.	Nízka sebaúcta	2,75	,72
	Vysoká sebaúcta	1,04	,20
3. Myslím si, že mám veľa dobrých vlastností.	Nízka sebaúcta	2,85	,49
	Vysoká sebaúcta	3,79	,41
4. Som schopný robiť veľa vecí rovnako dobre, ako ostatní.	Nízka sebaúcta	2,95	,69
	Vysoká sebaúcta	3,96	,20
5. Zdá sa mi, že nemôžem byť u seba na nič zvláštneho hrdý.	Nízka sebaúcta	2,70	,86
	Vysoká sebaúcta	1,08	,28
6. Mám k sebe dobrý vzťah.	Nízka sebaúcta	2,35	,75
	Vysoká sebaúcta	3,88	,34
7. Chcel by som si sám seba viac vážiť.	Nízka sebaúcta	3,60	,60
	Vysoká sebaúcta	1,42	,65
8. V podstate som so sebou spokojný.	Nízka sebaúcta	2,10	,64
	Vysoká sebaúcta	3,79	,41
9. Občas jasne pociťujem svoju neužitočnosť.	Nízka sebaúcta	3,15	,59
	Vysoká sebaúcta	1,17	,38
10. Niekedy si myslím, že som absolútne neschopný.	Nízka sebaúcta	3,40	,60
	Vysoká sebaúcta	1,46	,66

Tab. 4 Porovnanie presvedčení o živote a vzťahoch u žien s rôznou úrovňou sebaúcty

premenná	Skupina	Priem.skóre v 1 položke (min. 1, max. 4)	SD	U-test	1-tail. sig.
Sebaúcta	Nízka sebaúcta (N=20)	2,27	,34	,000	,000
	Vysoká sebaúcta (N=24)	3,82	,12		
	Celý súbor (N=132)	3,14	,52		
Život ako hra	Nízka sebaúcta (N=20)	3,95	,48	82,50	,000
	Vysoká sebaúcta (N=24)	3,03	,86		
	Celý súbor (N=132)	3,56	,80		
Int. dôvera	Nízka sebaúcta (N=20)	3,75	,84	133,5	,006

0

	Vysoká sebaúcta (N=24)	4,54	,98		
	Celý súbor (N=132)	4,16	,88		
Int. výmena	Nízka sebaúcta (N=20)	4,55	,68	87,00	,000
	Vysoká sebaúcta (N=24)	5,44	,69		
	Celý súbor (N=132)	4,87	,76		
Ekon. status	Nízka sebaúcta (N=20)	3,95	1,3	154,0	,019
			2	0	
	Vysoká sebaúcta (N=24)	4,67	1,0		
			1		
	Celý súbor (N=132)	4,29	1,0		
			1		

Ekonomický status a sebaúcta

Ženy s vyššou úrovňou sebaúcty hodnotia ekonomický status svojej rodiny o niečo vyššie ako ženy s nižším sebahodnotením ($U = 154$; $p = ,019$), ale obe hodnoty variujú okolo stredného bodu škály. Keďže tento rozdiel je napriek signifikantnosti skôr malý a variuje presne okolo stredu pozitívneho/negatívneho hodnotenia vlastnej ekonomickej situácie, natíska sa otázka, či sa vzťah sebaúcty a ekonomického statusu nepremiata skôr do jeho *subjektívneho hodnotenia*, ako do jeho *reálnej úrovne*. Pre spoľahlivé posúdenie úlohy ekonomického statusu a sebahodnotenia by bolo potrebné použiť objektívnejšie kritérium jeho hodnotenia (napr. porovnanie príjmu rodiny s priemerným platom, životným minimom a pod.).

Pri použití subjektívnej miery ekonomického statusu je totiž vysoko pravdepodobné, že nie samotné prostredie rodiny s lepšou finančnou situáciou podporuje rast sebahodnotenia, ale že naopak subjektívnosť hodnotenia vlastného ekonomického statusu (ako pod-, resp. priemerného), jeho nad- alebo podhodnocovanie je tým pravým zdrojom odhalenej pozitívnej korelácie medzi sebaúctou a vlastným ekonomickým zázemím, ako aj negatívneho vzťahu medzi vnímaním vlastného ekonomického statusu a života ako hry s nulovým súčtom. Túto hypotézu podporuje fakt, že v procese regresnej analýzy ekonomický status v konkurencii so sebaúctou ako prediktor presvedčenia o živote ako súťaži z regresného modelu vypadol – tj. sebaúcta je v tomto vzťahu dôležitejšia ako samotný ekonomický status a v jeho predchádzajúcej korelácii s týmto presvedčením zrejme pôsobila ako *sprostredkovateľ*, šošovka meniaci celý uhol pohľadu na svet – na svoj vlastný ekonomický status i celkové pravidlá životnej hry.

Opodstatnenosť týchto predpokladov je možné overiť len zavedením tak objektívnych, ako aj subjektívnych mier hodnotenia ekonomického zázemia probandov.

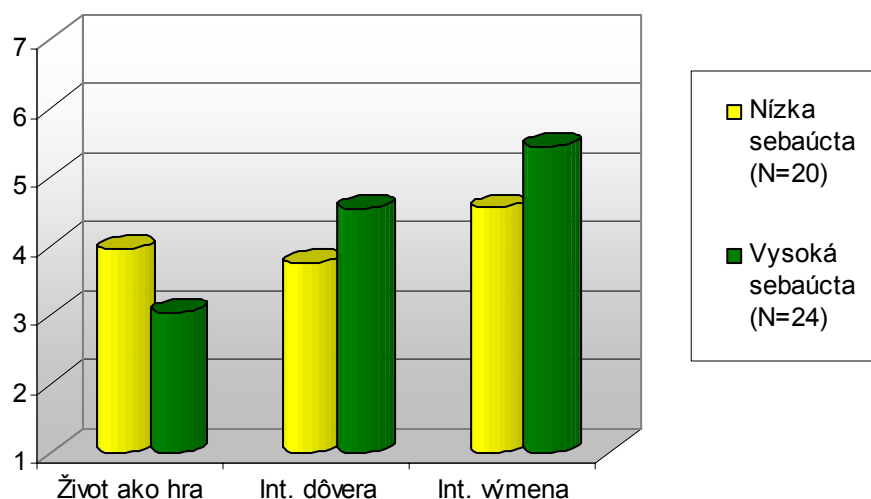
Záver

Úroveň individuálnej sebaúcty/sebahodnotenia u žien zohráva významnú úlohu vo všetkých sledovaných presvedčeniach o živote a vzťahoch s inými ľuďmi, aj keď sa nedá považovať za jediný dôležitý faktor, ktorý ich ovplyvňuje. Pozícia ekonomického statusu v tomto modeli je však otázna.

Hoci ženy s vyššou úrovňou sebaúcty popisujú v porovnaní so ženami s nižšou sebaúctou svoj ekonomický status ako signifikantne vyšší, na základe použitých metód nie je

možné rozlíšiť, či sa jedná o reálny rozdiel v ich ekonomickej situácii alebo len o jeho pozitívnejšie hodnotenie v porovnaní so ženami s nižším sebahodnotením. Na zodpovedanie tejto otázky by bolo potrebné použiť objektívnejší spôsob hodnotenia finančného zázemia probandov.

Opakovane sa však potvrdila tendencia k pozitívnejšiemu vnímaniu sveta ženami s vyšším sebahodnotením – tj. ženy s vyššou úrovňou sebaúcty vnímajú život ako hru s nulovým súčtom menej často, ako ženy s nižšou úrovňou sebahodnotenia, viac dôverujú iným ľuďom a sú viac presvedčené o vyváženosti ich vlastných vzťahov.

Obr. 1 Priemerné odpovede žien s rôznou úrovňou sebaúcty v subškálach presvedčení o živote ako hre s nulovým súčtom a medziľudských vzťahoch (min=1, max=7)

Literatúra

- Gurňáková, J., 2004, Komplexita self-konceptu v kontexte osobných teórií reality. Dizertačná práca, ÚExPs SAV, Bratislava.
- Wojciszke, B., Rózycka, J., Baryla, W., 2005, Belief in Life as Zero-Sum Game. Nepochikovaný rukopis.

Abstract

Human behavior is driven by self-interests of the agent as well as by interests of others. Some behaviors serve self-interests but dwarf interests of other people (selfishness or competition), other maximize interests of both self and others (mutuality or cooperation), yet another set of behaviors maximizes interests of other persons at the expense of agent's own interests (altruism or accommodation), and finally, some behaviors minimize interests of both the self and others (spite), although they are probably infrequent and short-lived.

The situation, in which the two interests become incompatible and instead of constituting independent dimensions, self- and other-interests collapse into opposite poles of a single dimension of the self- vs. other-interest, Wojciszke et al. (2005) calls as „life as zero-sum game“. It is assumed that people differ in their beliefs to which extend has the situation or life as such character of life as zero-sum game and that these differences are related to the level of self-esteem and individual socio-economical status.

Idea about an influence of self-esteem and economical status on beliefs about life as zero-sum game, interpersonal trust and balance of interpersonal exchange was examined in the sample of 132 women – Slovak university students. Our results showed that women with higher level of self-esteem tend to reject statements that the win of one person is possible just on expenses of someone else (life-as-zero-sum-game), they tend to trust other people more and more believe in balance of interpersonal exchange in their relationships as women with lower self-esteem do. The influence of economical status was in this case less important.

NAPLNENOSŤ EXISTENCIE ZMYSLOM A POSTOJ K SMRTI

Stanislav HVOZDÍK

Katedra psychológie FFUPJŠ v Košiciach.

Konštituovanie postoja k smrti na celoživotnej ceste nie je proces iba epizodický, aj keď nie je permanentný. V našom súbore sa pozastavuje pri vlastnej smrti a v tej súvislosti o nej často premýšľa **12% opýtaných**. Zriedkavo premýšľa **76 %** opýtaných a nikdy nepremýšľa **12%** opýtaných. Na tri typy konceptualizácie smrti poukazuje T. Szaniewski / 1998/. Prvý typ k otázkam smrti pristupuje pokojne, nachádza v ňom podnety, ktoré obohacujú. Druhý typ, ktorý sa prejavuje postojmi odmietania a negatívnymi emóciami. Tretí typ sa javí ako typ nezainteresovaný touto témou.

Pozastavenie sa pri myšlienke vlastnej smrti sa môže objavovať ako moment prispievajúci k prepojeniu pragmaticko úžitkových životných úloh celoživotnej cesty s jej existencionálnosťou. J.A Thorston a F.C. Powel / 1988 / poukazujú na dva druhy výskumov, ktoré sa tematikou smrti zaoberajú. Sú to výskumy, ktoré sa týkajú anxiety a strachu zo smrti a vyhýbania sa tejto téme a iné výskumy, ktoré sa zaoberajú tým ako sa táto téma vynára vo vývine a vývin orientácie k tejto ultimatívnej skutočnosti.

V súvislosti s logoterapiou, problematika smrti, jej analýzu podáva V.E.Frankl / 1994 /. Konštatuje, že smrť nie je fragmentom života, ale jeho rozmerom. Z jeho názoru, že bez prijatia smrteľnosti život človeka nemôže byť kompletný. T. Szaniewski / 1998 / vo svojom výskume postojov k smrti rozlíšil medzi osvojenou a neosvojenou smrťou. Frankl konštatuje, že, zo stretnutia sa so smrťou ako hranicou možnosti v človeku rezonuje imperatív čo najlepšieho využitia času. Podľa Frankla človek žije v čase a čas žije v človeku a smrť je iba radikálnym vyhasením času. Za vlastnú smrť je človek zodpovedný ak je zodpovedný za svoj čas. Stavanie sa kýmisi a čímisi v existencionálnom procese sa smrťou podľa Frankla končí a človek je v smrti tým čím bol v živote.

V našom súbore z päťdesiatich probantov uvádza **34 %**, že boli v situácii ohrozenia života. Ale nemusia to byť iba tieto krajné situácie. Môže ísť o uvedomenie si rôznych determinánt na celoživotnej ceste, zvlášť veku a času, ktoré môžu najmä v tranzitných životných situáciách navodzovať aj problematiku smrti. V tomto zmysle Oleš / 1996 / uvádza osobitne krízu stredného veku, ktorá je charakterizovaná potrebou zmeny konceptu seba, reinterpretáciou vlastného miesta v živote, zmenou časovej perspektívy a prehodnotením cieľov. S vekom ako uvádza V. Hlavenka / 1968 / pribúda kríz, ktoré môžu byť nepredvídateľné. Nemusia byť vývinové.

V tranzitnej situácii na celoživotnej ceste človeka, ktorá nemusí byť nutne dramatická, sa ďalej menia ustálené významy spojené so sebaobrazom, životným príbehom, konceptualizáciou práce, štruktúrou času v priebehu dňa. Súčasťou tranzitnej situácie je lepšie uvedomenie si determinánt vlastnej životnej cesty a z toho vyplýva zvýšene vnímanie tlaku a potreby nových informácií. Proces smeruje od determinánt k novým propozíciám životnej cesty. Napríklad propozíciou času ako determinanty môže byť transcendencia a transcendentná skúsenosť. Možno tu pripomenúť „pandeterminizmus“ o ktorom V.Frankl / 1994 / uvádza, že „nedbá schopnosti človeka zaujať postoj k akýmkoľvek podmienkam“. Na skutočnosť, že každá tranzitná fáza má formálne ten istý priebeh poukazuje V. Hlavenka / 1988 / s tým, že sa líši odlišnou intenzitou u každého. Hľadanie nových významov je súčasťou tranzitnej situácie a smeruje integrácii determinánt. Prežívanie času ako determinanty môže nastoľovať nanovo otázku po zmysle a motívoch vlastného vývinu tak retrospektívne, ako aj prospektívne. Kreovanie nových propozícií celoživotnej cesty je inštrumentálne dostupné cez

vývoj napríklad sebaobrazu, objavovaním súvislosti spôsobu naplňania životných úloh s existencionalnosťou. Propozície životnej cesty súvisia so snahou zvládnuť tri druhy zmien na ktoré poukazuje D. Blocher / 2000/. Prvý druh zmien sa týka heredity a interakcie s prostredím. Druhý zdroj zmien súvisí s výzvami prostredia a sťažuje potrebu jednotlivca udržať priaznivú kontinuitu prostredia pre neho. Je výzvou kognitívne štrukturovať toto prostredie, aby sa v ňom dalo učiť. Tretím zdrojom zmien v tranzitnej situácii sú zmeny subjektívnych významov. Konštituovanie postoja k faktu smrti môže byť súčasťou týchto zmien, ktoré majú súvis so snahou o kontinuitu osobných významov.

V našom súbore 65 % probantov uvádza, že pozastavenie sa pri vlastnej smrti navodzuje u nich myšlienku po naplnení života a jeho využití. Pri premýšľaní o svojej smrti 68,8 % probantov uvádza kladenie si otázky po zmysle života a predsavzatia lepšieho života. U ďalších 35 % sa pri pozastavení a myšlienke na vlastnú smrť neobjavuje nič a nemajú potrebu nič zmeniť na svojom živote.

Nazdávame sa, že konceptualizácia postoja k smrti je súčasťou procesov na celoživotnej ceste človeka, ktoré formuluje J. Koščo / S. Hvozdič, 2004/ ako: „Integrovanie úžitkových pragmatických úloh výberu a spôsobu ich plnenia s vedomým, že majú súvis s existencionalnosťou človeka, ktorá mu je dostupná hodnotami, cez hľadanie odpovede po zmysle života“.

Niektoré výskumy problematiky konštituovania postojov k smrti .

Vzťah pocitu zmyslu života a postojov k smrti skúmal J. Makselon / 1983, 1987, 1994 / . Autor uvádza, že zo psychometrickej analýzy vzťahu zmyslu života a postojov k smrti sa neukazujú radikálne rozdiely medzi skupinou s naplneným zmyslom života a skupinou s nenaplneným zmyslom života. To bol jeden z podnetov prečo sme sa rozhodli o sondu do tohto vzťahu. Na meranie naplnenosti existencie zmyslom sme použili Existencionalnú škálu autorov Längle, Orgelová, Kundi / 2001/. V pôvodnom výskume J. Makselon použil test pocitu zmyslu života PLT / Purpose in Life Test / Croubougha a Macholika. Okrem toho vyvinul vlastnú škálu na meranie postojov k smrti IPS / Inventár postojov k smrti /.

Rozdiely sa našli iba v jednej dimenzii postoja k smrti a to v dimenzii „tajomnosť“. Rozmer tajomnosť znamená evokovanie otázok okolo smrti, ktoré nesú so sebou intenzívny pocit neistoty. To neznamená nedostatok vedomosti o smrti, ale fakt problematickej a nevyjasnenej skutočnosti. Intenzívnejšie tento rozmer smrti sa ukázal u skupiny s nenaplneným zmyslom života, čo autor interpretoval ako dôsledok konfrontácie s pocitom nejasnosti, ktorý nemohol byť štrukturovaný potrebnou úrovňou zmyslu života.

Prínosom Makselonových skúmaní okolo vzťahu zmyslu života a postojov k smrti je mimo iné, možnosť nahliadnúť do štruktúry postoja k smrti. A tým aj do spôsobu ako sa asi konceptualizuje. Aj keď probanti mali v oboch skupinách blízke výsledky v jednotlivých rozmeroch tohto postoja v niektorých prípadoch, konkrétne napríklad v rozmere „centrálnosť“, štruktúra bola u oboch skupín odlišná. Tento rozmer znamená zaujatie témou smrti. U skupiny so zmyslom života sa tento rozmer spájal okrem rozmerov hrôzy, konečnosti aj s rozmerom smrť ako hodnota, čo nebolo v štruktúre postoja skupiny s nenaplneným zmyslom života významné. U skupiny so zmyslom života sa spájal navyše s rozmerom smrť ako absurdná, čo J. Makselon interpretoval ako odvahu uvedomiť si aj tento rozmer smrti práve pre prítomnosť zmyslu života. Z výsledkov vyplýva, akoby osoby s naplneným zmyslom života mali viacej diferencovanej zainteresovanosti touto témou.

Rozsiahly výskum postojov k smrti urobil Szaniewski / 1998 /. Výsledkom bolo sformulovanie piatich typov postojov k smrti u skupiny dospelých .

1. Typ ambivalentný, ktorý zahrňal 53.8 % respondentov. Na jednej strane je u nich smrť zjednotením s Bohom. Môže byť spájaná s istou hodnotou, na druhej strane je vnímaná ako zmarenie ďalších nádeji a tragédia.
2. Typ pokojný. Zahrňal 25 % respondentov. Neboja sa smrti. Berú ju ako súčasť života so stoickým pokojom.
3. Typ religiózny. Zahrňal 9,11 % ľudí. Neboja sa smrti. Vnímajú ju v časovej perspektíve, veria, že je posmrtný život. Smrť im neprekáža majú optimistický pohľad na život.
4. Typ únikový. Zahrňal 6,3 % probantov. Títo sa neboja smrti, ale nereflektujú ohraničenosť a konečnosť v živote, je akoby potlačená.
5. Typ vystrašený, zahrňal 5,8 % respondentov. Títo myslia o smrti intenzívne a naplňa ich to nepokojom.

Uvedený výskum analyzoval štruktúru osobnosti pomocou 16 PF dotazníka , Eysenkovho inventára osobnosti a Rokeachova preferencia hodnôt. Postoj k smrti meral pomocou Inventára postojov k smrti J. Maksielona. Výskum potvrdil vzťah korelátov osobnosti a postojov k smrti ako činiteľov, ktoré spolu konštituujú postoje k smrti. Vo vzťahu k typom postojov najviac introvertov je pri postoji religijóznom. Proporcija k extrovertom 3 : 1 . V žiadnom inom type takto konštituovaná proporcija nie je. V type ambivalentnom a spokojnom je pomer 2 : 1. Najviac extrovertov je v type únikovom. Autor upozorňuje, že niet čistých introvertov či extrovertov takže treba hovoriť o istej tendencii. Medzi uvedenými postojmi v ich štruktúre sa ukázali aj vzťahy k faktorom 16 PF dotazníka. Napríklad vysoké napätie v potrebách rozlišuje typy ambivalentný a spokojný a ambivalentný a únikový. Typy ambivalentný, religiózny a vystrašený tvoria spolu kategóriu osôb s vysokým ergickým napätím. Tento výskum poukazuje svojou komplexnosťou na osobnostné faktory, ktoré sú zložkou konštituovania postojov voči smrti . Okrem toho sa ukazuje, že jednotlivé typy sa líšia rôznym preferovaním hodnôt. Diferencujú sa inštrumentálne a cieľové hodnoty.

Komplexnosť tohto výskumu rozvíja niektoré skoršie zistenia. Napríklad Floriana, Mikulincera a Greena / 1993 / , ktorý rozlišujú strach zo smrti ako prirodzenú ľudskú skúsenosť a na druhej strane môže byť osobitné skúmanie strachu zo smrti a maldjustácie. Rozlišujú medzi strachom, úzkosťou a maldajustáciou. V tomto druhom zmysle anxieta zo smrti korelovala v MMPI profile s hypochondriou , psychasténiou schizoidnou črtou a sociálnou introverziou. Opačne korelovala s potlačením a defenzivitou.

Na základe tohto výskumu sa vytypovali päť faktorov strachu a anxiety zo smrti: 1 Strach zo sebazničenia. 2. Strata sebanaplnenia, sebazmyslu. 3. Strata uvedomenia si dôsledkov vlastnej smrti pre príbuzných. 4. Strata sociálnej identity. 5. Nepoznanie povahy smrti.

Tento výskum ukázal, že nespokojnosť so sebou koreluje so stratou sebanaplnenia. Spokojnosť so sebou so strachom zo straty sociálnej identity, depresia koreluje so stratou sebanaplnenia, strachom zo straty blízkych a so stratou sociálnej identity. Vzťahovosť mierne koreluje so strachom so sebazničenia. Silne koreluje so strachom o sebanaplnenie, tiež s nepoznanej smrti .Momyer / J.H. Thorston, F.C. Powel, 1988 / uvádzajú:

1. Strach zo smrti nemusí byť záporný jav .
2. Strach zo smrti je nevyhnutným psychologickým riešením
- 3.Zisťuje sa konfúzia strachu zo smrti a potlačenia strachu zo smrti.
4. Strach zo smrti je možné ovplyvniť starostlivosťou o terminálne chorých.

Z hľadiska konceptualizácie smrti ide o subjektívny proces, ktorý Saniewski /1998/ charakterizuje :

1. Relatívnosťou, ktorá je daná na horizontále rôznou životnou koncepciou človeka a na vertikále ontogenézou.
2. Zložitnosťou problematiky pre jej rozličné nejednotné zakotvenie v štruktúre psychiky .
3. Ambivalentnosťou rôznych vplyvov, niektoré môžu napomôcť zrelému postoju k smrti, iné k nezrelému postoju.
4. Nakoniec je to sprostredkovanosť problematiky k smrti . Ukazuje sa, že spôsob konceptualizácie smrti iného človeka sa utvára ľahšie ako osnova vlastnej smrti. Konceptualizácia konečnosti bytia, môže evokovať iné atribúty, akými je tvorivosť, hľadanie zmyslu života, formulovanie životných úloh. Rozpoznanie perspektívy pre tieto procesy je dôležitým činiteľom kladnej konceptualizácie, zhodnocujúceho premýšľania o smrti. Nerozpoznanie perspektívy zhoršuje konceptualizáciu.

Výsledky vlastnej sondy do vzťahu postoja k smrti a naplnenosti existencie zmyslom

Naším zámerom bolo skúmať ako sa konceptualizuje postoj k takej ultimatívnej skutočnosti ako je smrť. Predpokladali sme, že miera naplnenosti existencie zmyslom môže byť vo vzťahu k tejto konceptualizácii. Sme si vedomý, že problém je komplexnejší a že doteraz neexistuje hotový teoretický model tejto problematiky. Vo výskume J. Makselona (1983, 1987) sa neukázal tento vzťah ako nejaký radikálny. Preto sme sa pokúsili pozrieť na tento problém ešte raz. Okrem toho dimenzie postoja k smrti, ako ich prezentuje použitá metodika ISP (1983) môžu podkryť niečo z tohto problému.

Výskumný súbor tvorilo 50 probantov. Z toho 30 žien a 20 mužov. Probandi boli poslucháčmi postgraduálneho štúdia pedagogiky. Vekové rozpätie bolo od 23 do 50 rokov. Z toho 25 probantov bolo od 23 do 30 rokov a 25 probantov od 30 do 50 rokov.

Na meranie postojov sme použili IPS (Inventár postojov k smrti) J. Makselona a Existenciánu škálu Längleho, Orgelovej a Kundiho (2001) .

Inventár postojov voči smrti má 8 rozmerov

1. **Konečnosť** . Tento rozmer vyjadruje stretnutie so smrťou ako javom, ktorému nemožno ujsť. Toto uvedomenie nevyhnutnosti smrti vzniká z prežitia smrti iných a z myslenia o vlastnej smrti.
2. **Centrálnosť** . Tento rozmer vyjadruje ako silne je psychika človeka zaujatá témou smrti.
3. **Tajomnosť** . V tomto rozmere postoj k smrti sa vyjadruje hlboké tajomstvo ani nie v zmysle nevedomosti o smrti, ako problematickosti faktu smrti.
4. **Hodnota** . Smrť predstavuje aj kataraktickú hodnotu, pozastavenie sa nad smrťou môže viesť k lepšiemu poznaniu seba. Ku korekciám života Smrť je mostom medzi dvomi skutočnosťami. V religióznom význame zjednotením s Bohom.
5. **Hrôza** . Pod vplyvom faktu a problému smrti u ľudí sa objavuje strach, uzkosť, bôľ.
6. **Tragičnosť** . V uvedenom rozmere je smrť percipovaná a prežívaná ako vzrastajúca a nešťastná udalosť, ktorá vzbudzuje rozpaky.
7. **Deštruktívnosť** . V tomto rozmere postoj k smrti sa preferuje videnie, že smrť ničí možnosti rozvoja, hľadanie zmyslu života a demobilizuje ľudské aktivity.
8. **Absurdnosť** . Smrť vyvoláva pocit beznádejnosti, nedoriešenosti, bezzmyselnosti existencie. Pominuteľnosť vyvoláva žiaľ .

Škála ESK – Existencionálna škála. Autori A. Längle, Chr. Orgelová, M. Kundi / 2001/ . Autori uvádzajú, že existencionálna škála je „seba posudzovací dotazník. Meria kompetenciu osoby zachádzať so sebou a svetom. To možno označiť ako schopnosť človeka k existencii. Dotazník má štyri základné stupnice a z nich odvodené dva vyššie faktory.

Sebaodstup (SO) - Stupnica meria schopnosť poodstúpiť od seba a tak vnímať svet neskreslene.

Sebapresah (SP) - Meria citovú prístupnosť . Vycítiť hodnotu a vstúpiť do vnútorne významného vzťahu.

Z týchto dvoch stupníc sa vyvodzuje faktor **P** (personality) . Schopnosť zachádzania so sebou. Otvorenosť voči sebe a hodnotám.

Sloboda (SL) - Schopnosť nachádzať v bežnom živote reálne možnosti jednania, usporiadať ich podľa ich reálnej hodnoty a tak dospieť k osobnému rozhodnutiu.

Zodpovednosť (ZOD): Meria sa schopnosť a ochota odhodlať sa a angažovať pre úlohy a hodnoty.

Z týchto dvoch stupníc sa vyvodzuje faktor **E** /existencionálnosť/ schopnosť zaobchádzať so svetom. Suma P a E dáva celkové skóre. Pracovali sme s programom Statistica .

K výsledkom

Najsamprv sme porovnali dve vekové skupiny . Skupinu do 30 rokov a skupinu od 30 do 50 rokov. Zistili sme významný rozdiel iba v jednom celkovom skóre rozmeru postoja k umieraniu a smrti a to v rozmere „tajomnosť“ . Ako môžeme vidieť v tabuľke, je významný rozdiel medzi prvou a druhou skupinou. Tento rozmer postoja je výraznejšie prítomný u druhej skupiny. Druhá skupina výraznejšie vyjadruje rozmer postoja k smrti., tajomnosť smrti, čo znamená kladenie si otázok, ktoré znepokojujú a sprítomňujú problematičnosť reality smrti.

Tab. 1 Dimenzia postoja k smrti „ Tajomnosť“. Rozdiel medzi skupinou probantov do 30 rokov a skupinou probantov od 30 do 50 rokov.

	X	SD	N	t	P
Skupina do 30 rokov	10,0000	425245	25	2,32753	0,024201
Skupina od 30 do 50 rokov	12,8800	449370	25		

V ďalšej tabuľke môžeme vidieť v dimenzii postoja k smrti, „ Hodnota „, významný rozdiel medzi skupinou probantov do 30 rokov a skupinou probantov od 30 do 50 rokov iba v jednej položke tejto dimenzie : HOD5 - Smrť je veľkým momentom pravdy o sebe. Významne viacej je táto položka preferovaná v prvej skupine vekového rozmedzia do 30 rokov. Zdá sa, že so zmenou časovej perspektívy je menej smrť vnímaná ako hodnota.

Tab. 2 Rozdiel medzi skupinou probantov do 30 rokov a skupinou probantov od 30 do 50 rokov v jednej položke dimenzie postoja „ Smrť ako hodnota“

	X	SD	N	t	P
Skupina do 30 rokov	5.24000	1.83212	25	2.253838	.028810
Skupina od 30 do 50 rokov	3.96000	2.169485	25		

V nasledujúcej tabuľke v rozmere postoja k smrti „ Absurdnosť“ sú významne rozdiely v dvoch položkách: ABS2 - Smrť je koncom nádeje a v položke ABS3 – Smrť je jednou z podstatných absurdností života.

Tab.3

Rozdiel medzi skupinou probantov do 30 rokov a skupinou probantov od 30 rokov do 50 rokov v dimenzii postoja k smrti „ Smrť ako absurdnosť „. Položka ABS 2 – Smrť je koncom nádeje.

Skupina	X	SD	N	T	P
Do 30 rokov	4.040000	1.573743	25	2.91296	.005420
Od 30 do 50 rokov	5.16000	2.034699	25		

Intenzívnejšie obsah tejto položky rozmeru postoja k smrti prežíva druhá skupina od 30 do 50 rokov.

Tabuľka 4.

Rozdiel medzi skupinou probantov do 30 rokov a skupinou probantov od 30 rokov do 50 rokov v dimenzii postoja k smrti „ Smrť ako absurdnosť“. Položka ABS3 – Smrť je jednou z podstatných absurdností života.

Skupina	X	SD	N	T	P
Do 30 rokov	4.040000	1.859211	25	2.03178	.047731
Skupina od 30 do 50 rokov	5.16000	2.034699	25		

V ostatných položkách a sumárnych výsledkoch jednotlivých rozmerov postoja k smrti sa z hľadiska veku neukázali rozdiely. Rozdiely sa neukázali ani z hľadiska vzťahu medzi mužmi a ženami.

Pokiaľ ide o Existencionálnu škálu /EKS/ iba v jednej stupnici je významný rozdiel medzi skupinou do 30 rokov a skupinou od 30 do 50 rokov a to v stupnici SP /seba presah /. Starší probanti v tejto stupnici merajúcej seba presah dosiahli vyššie skóre. Podľa interpretácie tejto položky starší probanti lepšie vstupujú do významných vzťahov a vycitujú hodnotu. Výsledky môžeme vidieť v nasledujúcej tabuľke č. 5.

Tab. 5 Rozdiel medzi skupinou probantov do 30 rokov a skupinou probantov od 30 do 50 rokov v dimenziách Existencionálnej škály. Dimenzie SO- seba odstup, SP- seba presah , P- personalnosť. SI- sloboda, ZOD- zodpovednosť, E- Existencionalnosť.

Položky EKS	X1	X2	SD1	SD2	N1	N2	t	P
SO	32.920	33.1200	5.97857	7.93893	25	25	.10062	.920271
SP	64.9600	70.2400	8.11642	9.04286			2.17266*	.034774
P	97.5600	100.7200	12.00722	18.19918			.72466	.472178
SL	46.3600	48.3200	6.99929	7.82475			.93347	.355247
ZOD	51.9200	54.1600	10.68067	9.57723			.78072	.438801
E	98.3600	101.3200	16.76773	15.79219			.64254	.523582
CS	196.3200	205.3200	25.12920	27.75296			1.20194	.235281

Pokiaľ ide o skúmaný vzťah zmyslu života a postoja k smrti ani v našom súbore sme nezistili radikálne rozdiely medzi skupinou probantov s naplneným zmyslom života a skupinou probantov s nenaplneným zmyslom života. Rozdelili sme probantov podľa dosiahnutých výsledkov v celkovom skóre testu Existencionalnej škály na tých, ktorí majú existenciu naplnenú zmyslom a tých, ktorí ju nemajú naplnenú zmyslom. V celkovom skóre naplnenosti existencie zmyslom dosiahla skupina s naplnenou existenciou zmyslom skóre 191, čo je v teste Existencionalna škála úroveň naplnenosti existencie zmyslom. Skupina s nenaplnenou existenciou zmyslom dosiahla celkové skóre 160, čo je úroveň označovaná ako nenaplnenosť existencie zmyslom.

Rozdiely medzi obidvomi skupinami sa ukázali významné iba v jednom celkovom skóre dimenzie postoja k smrti, ktorá je označená ako „Centrálnosť“, . Centrálnosť znamená ako silne je psychika človeka zaujatá témou smrti. Skupina s nenaplnenou existenciou zmyslom života je výraznejšie psychicky zainteresovaná s faktom a problémom smrti ako skupina s naplnenou existenciou zmyslom života., ako môžeme vidieť v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 6 Porovnanie skupiny s naplnenou existenciou zmyslom a skupiny s nenaplnenou existenciou zmyslom v dimenzii postoja k smrti „Centrálnosť“.

Skupina	X	SD	N	t	P
s naplneným	4.731 707	2.387723	41	2.10840	.040241

zmyslom života					
S nenaplneným zmyslom života	6.77778	3.632416	9		

Z ďalšej analýzy položiek rozmerov jednotlivých dimenzií postoja k smrti sa ukazujú pre niektoré položky významné rozdiely diferencujúce medzi skupinou probantov s naplnenou existenciou zmyslom a skupinou s nenaplnenou existenciou zmyslom .

V dimenzii postoja Smrť ako hodnota, diferencujú významne rozdiely medzi obidvoma skupinami v položkách HOD 21- Smrť je cestou k obrozeniu a očisteniu a v položke HOD 22- Zdá sa mi, že vlastný pomer k smrti môže pomôcť človeku lepšie žiť. Skupina s naplneným zmyslom života , menej intenzívne frekventuje obsah tejto položky. Skupina s nenaplneným zmyslom života intenzívnejšie frekventuje obsahy položiek HOD - 21 a HOD - 22 . Uvádzame v tabuľke č. 7 všetky položky .

Tab.7. Porovnanie prvej skupiny s naplneným zmyslom života a druhej skupiny s nenaplneným zmyslom života v ich postoji k smrti v dimenzii Smrť ako hodnota, kde sa neukázali celkove rozdiely v tejto dimenzii , iba v dvoch položkách tejto dimenzie. V položke HOD- 21, Smrť je cestou k obrozeniu a očisteniu a v položke HOD- 22, Zdá sa mi, že vlastný pomer k smrti pomáha človeku lepšie žiť.

Rozmer postoja k smrti, hodnota	X1	X2	SD1	SD2	N1	N2	t	P
HOD19	5.14634	5.33333	1.891573	1.00000	41	9	.28629	.775887
HOD20	4.65854	4.22222	2.056815	1.64148			.59455	.554937
HOD21	4.34146	18.33333	2.032360	27.59982			3.32862*	.001682*
HOD22	4.95122	10.88889	16.60907	16.60907			2.30297*	.025658*
HOD23	4.46341	5.22222	1.30171	1.30171			.98612	.329020
HOD24	3.73171	3.55556	2.006983	2.00693			.21127	.833574
CEL.HOD.	27.73171	29.00000	9.708307	3.87298			.38273	.703611

Legenda: X1- skupina s naplnenou existenciou zmyslom života. X2- skupina s nenaplnenou existenciou zmyslom. HOD – 19 , položka dimenzie postoja k smrti Smrť ako hodnota : Smrť je cesta k obrozeniu a očisteniu HOD-24, položka dimenzie postoja k smrti Smrť ako hodnota. Položka znamená: Keď sa dozviem o smrti známej osoby zahrnie ma nepokoj.

Tab. 8 V dimenzii postoja k smrti „Konečnosť“, ako môžeme vidieť v nasledujúcej tabuľke, medzi skupinou s naplnenou existenciou zmyslom a skupinou s neaplnenou existenciou zmyslom, diferencuje iba položka KON. 29: Myslím veľa o vlastnej smrti. Významne viacej preferujú význam tejto položky v skupine s nenaplneným zmyslom života, čo do istej miery potvrdzuje väčšiu zainteresovanosť témou smrti. Ostáva otázka akkej kvality je táto zainteresovanosť.

Skupina	X	SD	N	t	P
s naplnenou exist. zmys.	2.78049	1.724996	41	2.49677	.016018
s nenapl. exist. zmysl.	4.33333	1.500000	9		

V tabuľke č. 9 môžeme vidieť v rozmere postoja „Tajomnosť“ významný rozdiel v položke TAJ 17: Smrť je najväčšie prekvapenie. Skupina s naplneným zmyslom života má vyššie skóre v tejto položke, ako skupina s nenaplneným zmyslom života. Smrť ako prekvapenie vníma významnejšie skupina s naplnenou existenciou zmyslom.

Tab.9 Rozdiely vo vnímaní položky 19 – smrť je najväčšie prekvapenie dimenzie postoja k smrti, medzi skupinou s naplnenou existenciou zmyslom a skupinou s nenaplnenou existenciou zmyslom.

Skupina	X	SD	N	t	P
s napl. exist. zmysl.	4.29268	2.135930	41	2.06827	.044025
s nenapl. existenciou zmyslom	2.7778	.971825	9		

Našli sa ešte dve položky v dimenzii postoja k smrti označovanej ako „Hrôza“, ktoré diferencujú medzi skupinou s naplnenou existenciou zmyslom a skupinou s nenaplnenou existenciou zmyslom. Môžeme ich vidieť na ďalších dvoch tabuľkách č. 10 a 11. Uvádzame obsah týchto dvoch položiek: HROZ 19: Smrť sa spája so strachom, HROZ 31: Smrť spôsobuje pocity viny umierajúceho. V ktorých sa líšia obidve skupiny. Vyššie skóre v prvej položke dosahuje skupina s naplnenou existenciou zmyslom. U skupiny s naplnenou existenciou zmyslom sa smrť viacej spája so strachom.

Tab.10 Postoj k smrti v dimenzii „Hrôza“, položka č. 19 – Smrť sa spája so strachom. Intenzívnejšie túto položku reflektuje skupina s nenaplnenou existenciou zmyslom života.

Skupina	X	SD	N	t	P
S napl. exist. zmyslom	4.63415	2.058593	41	2.12742	.038549
S nenapl. exist. zmyslom	2.88889	2.934469	9		

Tab. 11 Postoj k smrti v dimenzii „Hrôza“, položka č.31- Smrť spôsobuje pocit viny u umierajúceho. Intenzívnejšie reflektuje obsah tejto položky postoj k smrti skupina s nenaplnenou existenciou zmyslom. Možno azda vysloviť predpoklad, že existencia naplnená zmyslom prináša menej pocitu viny v súvislostiach takej finality akou je smrť.

Skupina	X	SD	N	t	P
S napl. exist. zmys.	3.70732	2.451978	41	2.47430	.016937
S nenapl. exist. zmysl.	5.77778	.971825	9		

Z korelácií stupnic EKS /Existencionálnej škály/ a rozmermi postojov k smrti sa ukazujú významné tieto korelácie: Rozmer postoja „Centrálnosť“ koreluje záporne so SP /sebapresahom /-,3106/ , SI /slobodou/, -,3903 ,ZOD /zodpovednosťou/, -,3512 ,E /existencionálnosťou/, -,3943, tiež celkové skóre existencionálnej škály naplnenosti existencie zmyslom koreluje záporne s celkovým skóre rozmeru postoja k smrti „Centrálnosť“ -,3745 . Všetky korelácie sú záporne, škálovanie je u obidvoch testov opačné. To znamená s narastaním týchto kvalít existencie naplnenej zmyslom sa znižuje intenzita reflektovania postoja v dimenzii centrálnosť, dimenzii zainteresovanosť smrťou. Je pravdepodobné, že ľudia s naplnenou existenciou zmyslom budú menej zainteresovaný touto témou.

Ďalšie korelácie sa týkajú iba niektorých položiek jednotlivých dimenzií postoja k smrti. Nie ich sumárnych výsledkov.

Položka č. 6 – Smrť je najviac ťaživým životným problémom z dimenzie postoja k smrti „Hrôza“, záporne koreluje s dimenziami zmyslu života ako SP- seba presah. / -, 3061 / . Ďalej so SI – slobodou /-, 3311/ a celkovým skóre naplnenosti existencie zmyslom /-,3065 / . Čím sú viacej naplnené tieto dimenzie zmyslu života, tým je menej intenzívne vnímaný obsah tejto položky postoja k smrti .

Z dimenzie postoja k smrti Smrť ako hodnota významne koreluje položka č. 21 - Smrť je cesta k obrodeniu a očisteniu, koreluje záporne so SP- sebapresahom / -, 2825 / . Ďalej so SL –slobodou , / -,3064 / . Čím sú viacej tieto dimenzie naplnené tým je menej kladená váha na obsah tejto položky č. 21.

Položka č. 22 z tej istej dimenzie Smrť ako hodnota, znenie položky - Smrť je pretrhnutím vojny o výsledok a úspech, záporne koreluje s dimenziami naplňania existencie zmyslom – ZOD - zodpovednosť / - , 2854/ . Tiež s dimenziou naplňania existencie zmyslom E – existencionalnosť / , -2952 / . Čím je viacej existencia naplňaná týmito dimenziami, tým je menej váhy na tejto položke postoja k smrti.

Z dimenzie postoja k smrti Smrť ako hodnota korelujú ešte tieto položky. Položka 28 – Smrť je veľkým momentom pravdy o sebe. Znova je tu záporná korelácia k dimenziám naplňania existencie zmyslom a to: SP- seba presah / , -3189/ , SI- sloboda / , - 2808/ , E- existencionalnosť / , - 2921/ Čím sú viacej naplňané uvedené dimenzie zmyslu života tým je menej intenzívne vnímaný obsah týchto položiek.

V dimenzii postoja k smrti „Hrôza“, položka č.3 – Bojím sa myšlienky na vlastnú smrť. záporne koreluje s dimenziami naplňania existencie zmyslom ZOD – zodpovednosť / , -2808/ Čím je viacej naplňaná táto dimenzia zmyslu života tým je menej intenzívne vnímaný obsah tejto položky postoja k smrti z dimenzie postoja „Hrôza“.

Záverom možno konštatovať určitú podobnosť našich zistení so zisteniami analogického výskumu J. Maksielona (1983, 1987) o vzťahu postojov k smrti a zmyslu života. Ani v našom súbore sa neobjavili radikálne rozdiely medzi obidvomi skupinami s naplnenou existenciou zmyslom života a s nenaplnenou existenciou zmyslom života. Ponúka sa aj vysvetlenie, vychádzajúce aj z názoru V. E. Frankla (1994), že zmysel života sa nevytvára raz navždy, pre všetky situácie. Pozastavenie sa pri smrti je zrejme tak silné, že je akoby nanovo príležitosťou hľadať zmysel vzťahov k vonkajšiemu svetu a to tak pre tých, ktorí ho vyjadrujú v EKS ako aj pre tých ktorí ho v tejto škále nevykázali. Jednoducho je to situácia, ktorá vyvoláva potrebu nanovo si ujasniť cez jej optiku doterajšie usporiadanie, či neusporiadanie vzťahu postoja k smrti a zmyslu života. Táto téma vlastnej smrti môže navraciať človeka z uzavretosti v produktoch svojej činnosti k vlastnému bytiu a jeho existencii ako uskutočneniu seba v konkrétnych situáciách. Alebo naopak môže zosilňovať úniky do produktov vlastnej činnosti a uzatvárať sa v nich, ako konečnom ciele.

V. Frankl (1994) uvádza, že reálny účel ľudskej existencie nemôže byť nájdený v sebarealizácii, pretože podstata ľudskej existencie je v neustálom transcendovaní, prekračovaní seba. Tu možno nájsť súvislosti s personalizmom M. Blondela (1991), ktorý urobil genézu ľudskeho konania a prišiel k záveru, že ľudskú činnosť nemožno uzavrieť do jej produktov, pretože v jej povahe je transcendovanie k bytiu a jeho rozvíjaniu cez konanie.

Môžeme konštatovať, že skupina so zmyslom života je menej zainteresovaná rozmerom postoja k smrti označovaného ako „centrálnosť“. Korelácie naznačujú, že čím je viacej naplnených dimenzií existencie naplňania existencie zmyslom, tým je menej váhy dávané rozmeru postoja k smrti, označovanej ako centrálnosť. Zainteresovanosť touto témou. U ostatných rozmerov sa to potvrdilo iba u niektorých položiek rozmerov postoja k smrti. Pravdepodobne tematika smrti je tak silná, že nanovo otvára otázku po zmysle a tak zmysel života vytvorený k niečomu inému tu nemusí mať až taký význam. Tlak, ktorý môže takto vznikáť vyvoláva opätovnú potrebu zaujať postoj aj k tej situácii, ktorá sa nedá zmeniť, pretože ako uvádza R. Wilson (1994), zaujať postoj je podmienka, aby sa obnovili hodnoty tak kreatívne, ako aj zážitkové. Aby sa obnovil zmysel života. Pretože ako uvádza V. Frankl /1994/ zmysel sa nedá objaviť raz navždy a pre všetko. A tomu riziku je vystavené aj testovanie zmyslu života a tu môže byť niekde vysvetlenie, že niektoré testy merajúce zmysel života sú niekedy spoľahlivejšie a inokedy menej. V obidvoch skúmaníach sa vychádzalo z predpokladu, že zistená úroveň zmyslu života je platná pre všetky situácie. Pravdepodobne

vzt'ah zmyslu života k problematike smrti je veľmi špecifický a vyžadoval by zrejme vyvinúť osobitnú metodiku.

Literatúra

- Blocher, D. (2000) : Counselling. A Development Approach. Willey, Toronto .
- Florian,V. ,Miculincer, M. , Green,E.(1993-4) : Fear of personality death and the MMPI profile of Middle – age men :the moderating impact of personal losses. Omega, , 28.
- Frankl, V. (1988) : Člověk hledá zmysel, Psychoanalytické nakladatelství, Praha,1994.
- Hlavenka, V. : Biodromálna psychológia a psychologické poradenstvo. Psychologica , SPN Bratislava.
- Hvozdík, S (2004).: Rámce a roviny pastorálnej psychológie, Teologická fakulta, Košice.
- Makselon, J.(1983) : Pocuzcie sensu życia a postawa wobec śmierci . Analectika Cracoviensis XIX .
- Makselon, J. (1987) : Orientacia temporalna a postawa wobec śmierci.Analecta Cracoviensis ,XV .
- Makselon, J.(1994) The fear of the death and religiousness,Analecta Craciviensis,XXVI.
- Oleś, P. (1988) : Kryzys polowina życia- norma czy patologia? Perspektywy spojrzeń. Edit. Z. Uchmast, Lublin .
- Říha, K. (1991) : „ Filozofie konání „ K 100 výročí Blondelovy „ L 'Action“ Matice Cyrilometdějska , Olomoouc.
- Saniewszki, T.(1998) : Typy postaw wobec śmierci a osobowość. Wydawnistwo naukowe PAN w Krakowe..
- Wilson, R.: Socratic Dialogue (1994: A Modern the Classroom Teacher, International Forum – Journal of Logotherapy, 17, 1 .

Abstract

Report deals with the problems of conceptualization of attitudes to the death in the population of adult people. There has been studied the relationship between filling the existence with the meaning and attitudes to the death. There were found no radical relations.

SOCIÁLNA INTELIGENCIA MAKLÉROV A ŠTUDENTOV MANAŽMENTU

Lucia IŠTVÁNIKOVÁ
istvanik@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Finančný trh a jeho produkty sú z roka na rok zložitejšie. Pred niekoľkými rokmi sme poznali iba vkladné knižky a terminované vklady, dnes málokto pozná súčasné produkty trhu v plnom rozsahu. Práve finanční poradcovia a makléri sú tí, ktorí by mali pomôcť ľuďom zorientovať sa na finančnom trhu a tým zvýšiť ich finančnú gramotnosť. Finančný coaching je v prvom rade služba, ktorej cieľom by mal byť spokojný klient. Zároveň predstavuje dlhodobé budovanie vzťahu založeného na dôvere. Nie je totiž dôležité len to, „čo“ človek (za)robí, ale aj to „ako“ to (za)robí.

Sociálna a emocionálna inteligencia

Výskumy inteligencie boli orientované do prvej polovice 20. storočia predovšetkým na tzv. všeobecnú inteligenciu, najčastejšie prezentovanú označením IQ. Priekopníkom štúdia sociálnej inteligencie sa stal E. L. Thorndike, ktorý v roku 1920 definoval sociálnu inteligenciu ako „schopnosť porozumieť a riadiť mužov a ženy, chlapcov a dievčatá – konať rozumne v medziľudských vzťahoch“ (Ruisel, 2004). Táto definícia sa stala východiskom pre ďalšie teoretické koncepcie. Podľa nich mnohorozmerný konštrukt sociálnej inteligencie v sebe zahŕňa schopnosti ako porozumieť druhým ľuďom, schopnosti konať v súlade so sociálnymi požiadavkami, znalosti sociálnych noriem, pružnosť v rozličných sociálnych situáciách, chápanie sociálnej situácie alebo sociálnu komunikáciu.

Zreteľnosť a užitočnosť konštruktu sociálna inteligencia je problematizovaná zdôrazňovaním jej rôznych komponentov. Niektoré z definícií akcentujú kognitívne komponenty, tzn. najmä schopnosť porozumieť iným ľuďom, iné definície viac akcentujú správanie, čiže schopnosť úspešne pôsobiť na iných ľuďoch.

Mayer a Salovey (1993) uvádzajú, že súčasťou sociálnej inteligencie je aj emocionálna inteligencia. Definovali ju ako schopnosť monitorovať emócie (svoje vlastné aj iných ľudí), rozlišovať medzi nimi a využiť tieto informácie k regulácii svojho myslenia a konania. Chápali ju ako súčasť, resp. zložku sociálnej inteligencie.

Spriaznenosť sociálnej a emocionálnej inteligencie najzreteľnejšie zrkadlí prístup autora Bar – Ona, ktorý v svojej práci z r. 2005 používa pojem emocionálne sociálna inteligencia. Chápe ju ako súbor navzájom súvisiacich emocionálnych a sociálnych kompetencií, spôsobilosti, ktoré determinujú to, ako efektívne rozumieme a vyjadrujeme sami seba, ako rozumieme a vychádzame s inými ľuďmi a ako zvládame každodenné ťažkosti (Baumgartner, Orosová, Výrost, 2007).

Spomínané komponenty sociálnej a emocionálnej inteligencie charakterizujú požiadavky, ktoré by mali byť, podľa domácich aj zahraničných výskumov, vo zvýšenej miere kladené na určité profesie a práve to nás viedlo k úvahe o miere zastúpenia týchto charakteristík u maklérov pôsobiacich na slovenskom trhu.

Ciele

Zmapovať mieru sociálnej vnímavosti, spracovania sociálnych informácií a sociálnej spôsobilosti maklérov a študentov manažmentu.

Porovnať uvedené skupiny v riešení problémových interpersonálnych situácií.

Vzorka

Vzorku tvorilo 84 maklérov (vo veku od 19 do 63 rokov, priemerný vek = 36,96) a 150 študentov (vo veku od 18 do 36 rokov, priemerný vek = 20,87) 2. ročníka FF PU v Prešove, odbor manažment.

Metodiky

Na zisťovanie sociálnej inteligencie sme použili Škálu sociálnej inteligencie (Tromso Social Intelligence Scale; Silvera, Martinussen, Dahl, 2001). Pozostáva z 21 položiek a meria tri faktory – spracovanie sociálnych informácií (SP), sociálne spôsobilosti (SS) a sociálnu vnímavosť (SA).

Emocionálnu inteligenciu sme merali pomocou skrátenej verzie The Emotional Competence Inventory (ECI; Sala, 2000). Pozornosť sme zamerali na emocionálne kompetencie ako empatia, riešenie konfliktov, tímová práca a spolupráca.

Na posúdenie behaviorálnej efektívnosti sme použili metodiku RIPS – Riešenie interpersonálnych problémových situácií (Frankovský, 2004). Respondentom je prezentovaná konkrétna reálna sociálna situácia a zároveň 18 foriem možného správania v tejto situácii, ktoré respondent posudzuje v zmysle prijímania alebo odmietania na 6 – bodovej škále intervalového typu. Výsledné faktory zahŕňajúce behaviorálnu, emocionálnu aj kognitívnu zložku reagovania v sociálnej situácii sú definované nasledovne:

F1 – Pozitívne samostatné behaviorálne riešenie,

F2 – Hľadanie sociálnej podpory,

F3 – Negatívne samostatné riešenie,

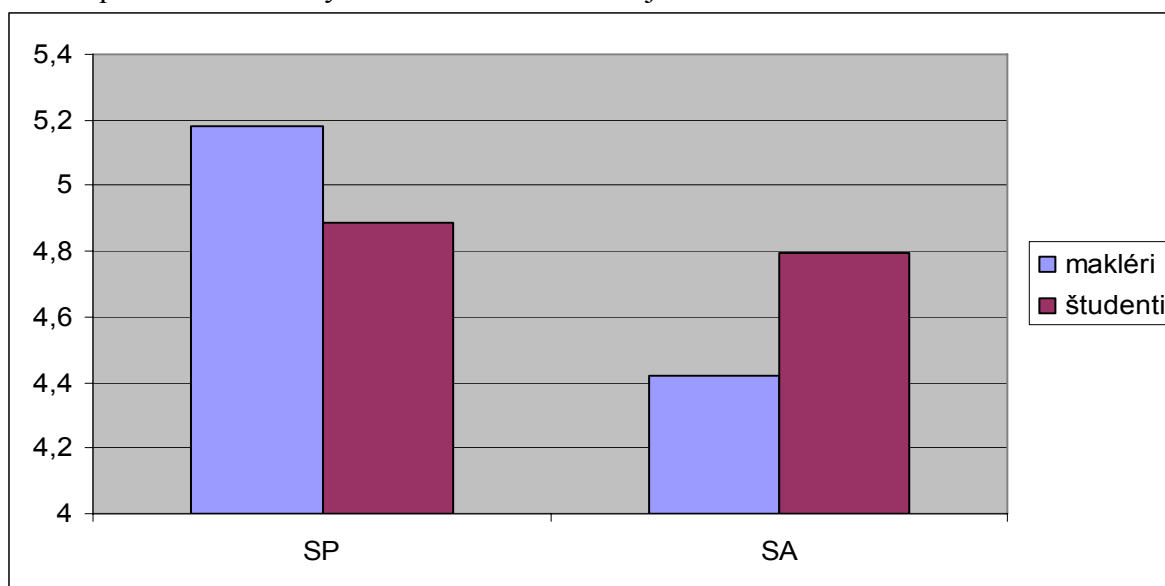
F4 – Kognitívne spracovanie.

Dáta boli spracovávané pomocou matematicko – štatistického programu SPSS.

Výsledky

Ako prvej sme venovali pozornosť oblasti sociálnej vnímavosti, spracovaní sociálnych informácií a sociálnej spôsobilosti maklérov a študentov manažmentu. Graf 1 a Tabuľka 1 uvádzajú signifikantné rozdiely medzi makléromi a študentmi. Skupina maklérov dosiahla vyššie skóre v spracovaní sociálnych informácií – SP oproti študentom. Vysoko skórovali v položkách týkajúcich sa porozumeniu pocitom a želaniam ostatných ľudí, napr.: „Často rozumiem, čo si iní naozaj myslia pomocou ich výrazu tváre, reči tela atď.“ Študenti sa však javia byť sociálne vnímavejší- SA než makléri. Nepovažujú ľudí za nevyspytateľných a málokedy ich prekvapia vecami, ktoré robia.

Graf 1 Porovnanie maklérov a študentov v priemerných hodnotách subškál TSIS - v spracovaní sociálnych informácií a sociálnej vnímavosti

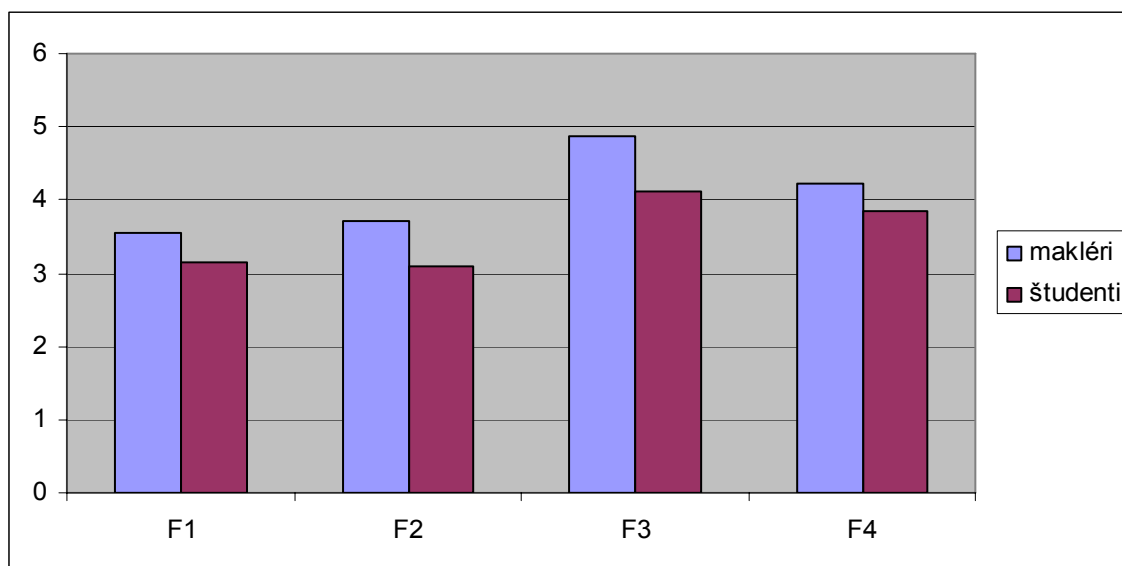

Tabuľka 1 Hodnoty T –testu medzi skupinami v subškálach TSIS

SP	Mean	SD	T - Test	Sig.
makléri	5,1799	0,93290		
študenti	4,8896	0,83866	2,400	0,017
SA				
makléri	4,4200	1,47222		
študenti	4,7963	0,95681	-2,094	0,038

Signifikantné rozdiely medzi skupinami sa objavili aj v oblasti sociálnych interakcií - behaviorálnej efektívnosti (Graf 2 a Tabuľka 2). Makléri dosiahli vyššie skóre oproti študentom vo všetkých štyroch faktoroch metodiky RIPS. Musíme však upozorniť, že čím vyššie je skóre vo faktoroch F1, F3 a F4, tým menej efektívnych spôsobov riešenia konfliktných situácií bude badateľných u respondentov. S faktorom F2 je to však presne naopak, čím vyššie skóre jedinec dosiahne, tým vo väčšej miere používa efektívnejšie spôsoby riešenia konfliktov. Jedine vo faktore F2 skórovali makléri lepšie ako študenti. Zvyknú sa častejšie než študenti obrátiť na svojich blízkych a hľadať sociálnu oporu v kruhu svojich známych. Obe skupiny dosiahli v rámci jednotlivých faktorov najvyššie skóre vo faktore F3 a súčasne v ňom bol badateľný najväčší rozdiel medzi skupinami. Respondenti, ktorí vysoko skórujú v uvedenom faktore, uprednostňujú negatívnu emocionálnu reakciu na situáciu, nazlostia sa na tú osobu, druhýkrát ju ako prvý nezdravia, resp. sa pri stretnutí budú tváriť, že ju nevidia alebo jej na pozdrav nezdravia. Druhé najvyššie skóre a najmenší rozdiel medzi sebou dosiahli skupiny vo faktore F4 – kognitívnom spracovaní situácie. Makléri aj študenti by sa teda mali v podobnej situácii nabudúce skôr zamyslieť, či osobe nejako neublížili, resp. čo sa jej asi mohlo prihodiť a nie hneď robiť unáhlené závery.

Graf 2 Porovnanie maklérov a študentov v priemerných hodnotách jednotlivých faktorov metodiky RIPS

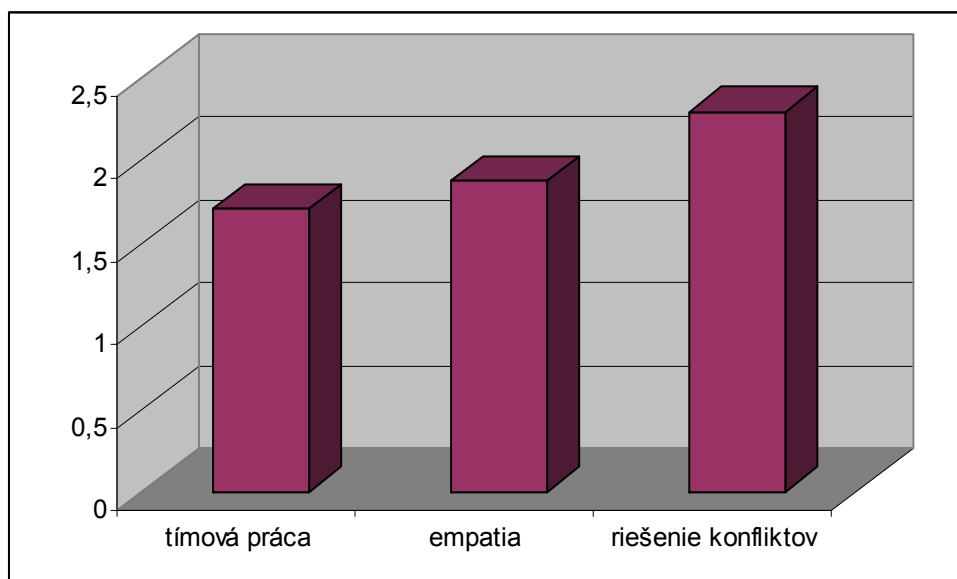

Tabuľka 2 Hodnoty t –testu medzi skupinami v subškálach RIPS

Faktor	Mean	SD	T - test	Sig.
F1				
makléri	3,5586	0,98843		
študenti	3,1378	0,79209	3,296	0,001
F2				
makléri	3,7149	0,83314		
študenti	3,1020	0,94492	4,925	0,000
F3				
makléri	4,8659	0,62937		
študenti	4,1156	0,80917	7,786	0,000
F4				
makléri	4,2134	0,57618		
študenti	3,8397	0,60930	4,527	0,000

Keďže dáta získané prostredníctvom študentov pochádzajú z predchádzajúceho výskumu a v tom čase použitá metodika neobsahovala dotazník ECI, teda nebolo možné porovnať skupiny aj v tejto oblasti. Informatívne uvádzame poradie zastúpenia vybraných emocionálnych kompetencií u maklérov (Graf 3). Zistili sme, že najviac disponujú kompetenciami v oblasti tímovej práce, ktoré sú nevyhnutným predpokladom pre danú profesiu. Iba s malým rozdielom vzhľadom k tímovej práci sú u nich zastúpené schopnosti v oblasti empatie. Napriek tomu, že riešeniu konfliktov patrí v grafe najvyšší stĺpec, v praxi to znamená, že táto oblasť emocionálnej inteligencie je u maklérov zastúpená najnižšie. Jednou z príčin môže byť fakt, že pojem finančný poradca, coach či maklér nemá v našich zemepisných šírkach potrebnú úctu a rešpekt a ich schopnosť riešiť konflikty zaostáva. Makléri nie sú veľakrát pripravený na frustráciu, konfliktné situácie s klientmi, čoho následkom býva veľká fluktuácia zamestnancov jednotlivých finančných spoločností.

Graf 3 Poradie zastúpenia vybraných emocionálnych kompetencií u maklérov

Záver

Nové oblasti a širšie možnosti využívania rozmanitých nástrojov finančného trhu, ako aj jeho dynamický rozvoj, vynárajú potrebu špecializácie a profesionalizácie finančných sprostredkovateľov. Práve im sme v realizovanom výskume venovali pozornosť, konkrétne jednotlivým oblastiam ich sociálnej inteligencie. Skupina maklérov skórovala vyššie v spracovávaní sociálnych informácií, ale zároveň prejavila nižšiu behaviorálnu efektivitu pri riešení problémových sociálnych interakcií spojenú s vyššou potrebou vyhľadávať sociálnu podporu najbližšieho okolia. Študenti sa javia akoby citlivejší k dekódovaniu informácií vysielaných druhými ľuďmi a zároveň obratnejší v ich následnom využívaní. Pre obe skupiny bola charakteristická preferencia negatívnych samostatných riešení v konfliktnej situácii. V rámci emocionálnej inteligencie dominovali u maklérov schopnosti v oblasti tímovej práce. Ani jedna z uvedených skupín teda nevyznieva jednoznačne pozitívnejšie. Bez ohľadu na vzdelanie, vek a prax, pravdepodobne najkľúčovejšou podmienkou pre kvalitné vykonávanie akejkoľvek práce sú ochota učiť sa a snaha pracovať na svojich nedostatkoch, čas a hlavne trpezlivosť tak na strane maklérov, ako aj klientov.

V každom prípade sú naše doterajšie výsledky pre nás inšpirujúce a v budúcnosti plánujeme overiť naše zistenia, prípadne ich doplniť použitím iných metodík.

Literatúra

- Baumgartner, F., Frankovský, M. (2004): Possibilities of a situational approach to social intelligence research. *Studia Psychologica*, 46, 4, 273-277.
- Baumgartner, F., Orosová, O., Výrost, J. (2007): Sociální inteligence, sociální kompetence. In: Výrost, J., Slaměnik, I. (eds.): *Sociální psychologie*. Praha, Grada (v tlači).
- Mayer, J., Salovey, P. (1993): The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17, 433.
- Ruisel, I. (2004): *Inteligencia a myslenie*. Bratislava, Ikar, Pegas.
- Sala, F. (2002): *Emotional Competence Inventory (ECI). Technical Manual*. Hay Group, McClelland. Centre for Research and Innovation.

Silvera, D. H., Martinussen, M., Dahl, T. I. (2001): The Tromso Social Intelligence Scale, a self- report measure of social intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 313-319.

Abstract

In relation with continuous changes in economics, health care and increased attention dedicated to brokers and broker companies, the goal of research was to investigate a partial overview of their social competences, empathy and resolving of interpersonal problems. Research sample included 84 brokers from two broker companies acting on Slovak market and students of The Faculty of Management. The data were collected from Jun to August 2006. We have used the Scale of Social Intelligence (Tromso Social Intelligence Scale) and the questionnaire Resolving of Interpersonal Problem Situations – RIPS for measuring social intelligence. Emotional intelligence was found out by shorter version of The Emotional Competence Inventory (ECI).

ORGANIZAČNÉ DEVIÁCIE: PREČO PODÁVAŤ VÝKON, KEĎ NEMUSÍM? *

Iveta JELEŇOVÁ

iveta.jelenova@upjs.sk

Fakulta verejnej správy, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Úvod

Tak ako Robinson a Bennett (1995), definujeme deviácie na pracovisku ako „dobrovoľné správanie, ktoré porušuje signifikantné normy organizácie a takáto činnosť ohrozuje well-being organizácie, jej členov, alebo oboch“ (556).

Deviantné správanie na pracovisku má mnoho foriem – krádeže, vyhýbanie sa práci, absentérstvo, požívanie alkoholu a drog, sexuálne obťažovanie, či tyranizovanie. V ostatných rokoch má nežiaduce správanie nové podoby ako hranie počítačových hier, surfovanie po Internete, sťahovanie porna alebo posielanie „zábavných“ e-mailov.

Významnými oblasťami, ktorých výskum sa týka deviantného správania, sú antisociálne správanie, kontraproduktívne správanie, dysfunkčné správanie a neprístoje správanie v organizácii (Kidwell, Martin, 2005).

Sims (1992) uvádza, že potenciál pre výskyt nežiaduceho správania v organizácii je síce (na strane jedinca alebo samotnej organizácie) limitovaný, no príliš často využívaný. Ako jeden z dôvodov výskytu deviácií na pracovisku uvádza, že organizácie často odmeňujú správanie, ktoré je v rozpore so všeobecne akceptovanými etickými princípmi. Henle (2005) pri štúdiu deviácií na pracovisku naznačuje dve perspektívy predikcie deviantného správania. Po prvé, situačne založené deviácie sú odrazom istých charakteristík pracovného prostredia, ktoré predstavujú predispozíciu organizácie k výskytu takejto činnosti u zamestnancov. Druhá perspektíva pre vysvetlenie tendencie k deviácii využíva osobnosť jedinca a jej charakteristiky. Podrobnejší výpočet dôvodov deviantného správania podávajú Appelbaum, Deguire a Lay (2005). Na základe prehľadu literatúry uvádzajú, že k výskytu neetického a deviantného správania prispievajú prítomnosť opačných noriem a pomer „efekt/nebezpečenstvo“, pracovné prostredie, skupinové správanie, záväzok voči organizácii, frustrujúce pracovné prostredie a zmena, ale aj ďalšie dôvody.

Robinson a Bennett (1995) identifikovali dve dimenzie, na základe ktorých klasifikovali deviantné správanie do štyroch kategórií. Prvá kategória, označená ako majetkové deviácie, obsahuje závažné a organizačne škodlivé deviácie ako je krádež majetku patriaceho organizácii, sabotáž, či prijímanie provízií. Kvadrant označený ako deviácie produkcie zahŕňa relatívne bezvýznamné, no pre organizáciu škodlivé akty ako neskoré príchody, súkromné telefonáty a e-maily. Tretí kvadrant obsahuje menšie a interpersonálne škodlivé správanie označené ako politické deviácie (šírenie klebiet alebo ohováranie kolegov). Personálna agresia označuje závažné a interpersonálne škodlivé deviantné správanie (verbálne urážky, sexuálne obťažovanie alebo nespravodlivé prepustenie).

V tomto príspevku prezentujeme časť výskumných zistení týkajúcich sa výskytu deviantného správania zamestnancov v organizáciách verejnej správy. Našu pozornosť primárne zameriavame na deviácie týkajúce sa majetku a produkcie, teda akty zamerané voči organizácii.

* Príspevok vznikol s podporou VEGA MŠ a SAV v rámci projektu č. 1/3652/06 s názvom „Sociálnopsychologické aspekty organizačných deviácií“

Vzorka

Oslovili sme 83 respondentov a respondentiek, pričom sme získali 74 vyplnených dotazníkov, z ktorých jeden bol vyplnený neúplne, a teda z následnej analýzy bol vylúčený. Výslednú vzorku tvorilo 73 respondentov, 15 mužov a 58 žien, zamestnancov organizácií verejnej správy: administratívnych pracovníkov ($n = 36$), vedúcich pracovníkov ($n = 6$), odborných pracovníkov ($n = 30$), resp. zastávajúcich inú pozíciu ($n = 1$). Ich priemerný vek bol 38.1 roka ($SD = 10,4$) a v priemere boli zamestnaní 16.4 roka ($SD = 11,8$). V súčasnom zamestnaní pracovali od 1 mesiaca do 15 rokov a 5 mesiacov, v priemere 7 rokov a 4 mesiace ($SD = 64$ mesiacov).

Metóda

Ako sa pracovníci verejnej správy správajú na pracovisku sme zisťovali prostredníctvom dotazníka označeného ako CWB (Gruys, Sackett, 2003). Pôvodný dotazník obsahuje 11 kategórií deviantného správania, pre náš výskum sme vybrali 9 z nich: (1) krádeže a príbuzné správanie, (2) deštrukcia majetku, (3) zneužitie informácií, (4) zneužívanie času a prostriedkov, (5) nebezpečné správanie, (6) nedostatočná pozornosť, (7) nedostatočná kvalita práce, (8) požívanie alkoholu a (9) požívanie drog. Respondentom bol prezentovaný zoznam 50 správani s inštrukciou označiť na škále od 1 (= nikdy) do 5 (= veľmi často) frekvenciu, s akou sa, v ich terajšom zamestnaní, správajú uvedeným spôsobom. V ďalšej časti mali na rovnakej škále označiť ako často sa daným spôsobom správajú ich blízki spolupracovníci (t. j. spolupracovníci, s ktorými sú v pravidelnom kontakte).

Výsledky

Tabuľka 1 poskytuje vážený priemer pre jednotlivé kategórie CWB. Priemerné odpovede pre jednotlivé položky sa pohybovali od 1 do 2.45 pri sebahodnotení a od 1 do 2.66 pri popisovaní spolupracovníkov (na päťbodovej škále), pričom väčšinou bol priemer nižší ako 2. Tieto priemery naznačujú, že respondenti neuvádzali častý výskyt takéhoto správania, čo vzhľadom na charakter správania nie je prekvapujúce. Najčastejšie u seba referovali, že používajú e-mail pre osobné účely (priemer pre položku 2.45), trávajú čas na Internete pre dôvody, ktoré sa netýkajú práce (priemer pre položku 2.11) a vybavujú súkromné veci počas pracovnej doby (priemer pre položku 2.10). U svojich spolupracovníkov najčastejšie zaznamenávajú používanie e-mailu pre osobné účely (priemer pre položku 2.66), trávenie času na Internete pre dôvody, ktoré sa netýkajú práce (priemer pre položku 2.47), zhotovovanie osobných fotokópií v práci (priemer pre položku 2.45), vybavovanie súkromných vecí počas pracovnej doby (priemer pre položku 2.43), dlhé obedňajšie prestávky alebo prestávky na kávu (priemer pre položku 2.18) a uskutočňovanie osobných medzimestských hovorov v práci (priemer pre položku 2.12).

Najvyššie vážené priemery sú pri sebahodnotení výskytu deviantného správania na pracovisku u kategórií zneužívanie času a prostriedkov, nebezpečné správanie a požívanie alkoholu. Tieto kategórie obsahujú položky, ktoré boli častejšie označené hornou krajnou hodnotou škály (veľmi často). Ide o správanie, ktoré respondentmi môže byť vnímané ako menej závažné, a teda je uvádzané. Najnižší priemer bol pre kategórie požívanie drog, deštrukcia majetku a krádeže a príbuzné správanie. Pri niektorých položkách všetci respondenti uviedli, že sa nikdy nesprávajú uvedeným spôsobom. Týka sa to položiek „Zobrať hotovosť alebo majetok patriaci organizácii“, „Zobrať v organizácii pokladničnú hotovosť“, „Počmárať, poškodiť alebo zničiť majetok patriaci klientovi“, „Zobrať peniaze alebo veci patriace klientovi“ a všetkých položiek kategórie požívanie drog. Vzhľadom na charakter položiek sa dal očakávať nízky výskyt tohto správania. Pri popise výskytu daného správania u spolupracovníkov však bolo u nich referované aj takéto správanie.

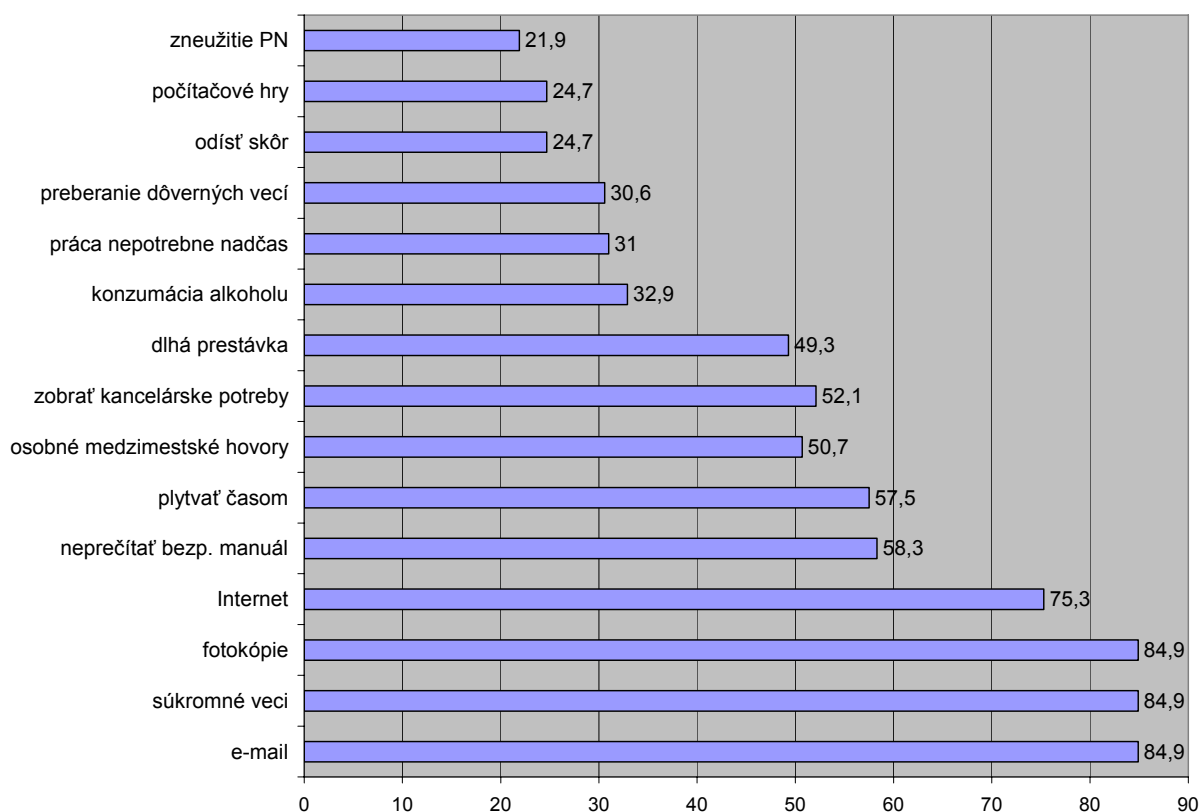
Tabuľka 1 Deskriptívna štatistika kategórií deviantného správania na pracovisku

Kategoríe CWB	Počet položiek	vážený priemer	
		sebahodnotenie	spolupracovníci
Krádeže a príbuzné správanie	10	1.09	1.23
Deštrukcia majetku	3	1.03	1.10
Zneužitie informácií	5	1.16	1.44
Zneužívanie času a prostriedkov	13	1.63	2.02
Nebezpečné správanie	4	1.30	1.31
Nedostatočná pozornosť	5	1.17	1.55
Nedostatočná kvalita práce	3	1.11	1.35
Požívanie alkoholu	3	1.18	1.34
Požívanie drog	4	1.00	1.04

Pri položkách používať e-mail pre osobné účely, vybavovať súkromné veci počas pracovnej doby a robiť osobné fotokópie v práci 84.9 % respondentov uviedlo, že takto konajú, aj keď zriedkavo, čo je hodnota škály 2 a viac (Graf 1). 75.3 % respondentov, aj keď nepravidelne, trávi čas na Internete pre dôvody, ktoré sa netýkajú práce a 58.3 % nečítalo manuál vysvetľujúci bezpečnostné predpisy.

Zaujímal nás aj vzťah demografických charakteristík a deviantného správania. Premenné vek a pracovné skúsenosti nekorelujú s kategóriami CBW. Tieto výsledky sa líšia od zistení Gruysovej a Sacketta (2003), ktorí zistili negatívny vzťah medzi vekom a pracovnými skúsenosťami a kategóriami CBW.

Na úrovni položiek je signifikantný pozitívny vzťah medzi vekom a jednou položkou dotazníka, a to „Používať prostriedky organizácie, ktoré nie ste oprávnený používať“ ($r = .28$, $p = .021$). Signifikantný negatívny vzťah je medzi vekom a surfovaním po Internete ($r = -.26$, $p = .037$) a hraním počítačových hier ($r = -.25$, $p = .042$). Potvrďuje to trend, že mladší ľudia častejšie využívajú možnosti rekreácie, ktoré im počítač ponúka.

Graf 1 Sebauposudzované deviantné správanie na pracovisku – položky s najvyšším percentuálnym výskytom škálových hodnôt 2 a viac (zriedkavo – veľmi často)

Tabuľka 2 Korelácie jednotlivých kategórií sebauposudzovaného deviantného správania

Kategórie CWB	1	2	3	4	5	6	7
1. Krádeže a príbuzné správanie							
2. Deštrukcia majetku	.30*						
3. Zneužitie informácií	.24	.17					
4. Zneužívanie času a prostriedkov	.36**	.29*	.56***				
5. Nebezpečné správanie	.36**	.50***	.32**	.31*			
6. Nedostatočná pozornosť	.43***	.26*	.69***	.77***	.29*		
7. Nedostatočná kvalita práce	.26*	.21	.32**	.44***	.14	.52***	
8. Požívanie alkoholu	.21	.22	.54***	.43***	.32**	.54***	.24

Pozn.: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Korelačná analýza kategórií deviantného správania ukázala, že jednotlivé kategórie sú v pozitívnom vzťahu (Tabuľka 2), v rozmedzí od .14 do .77. Nevyskytli sa tu žiadne negatívne korelácie. Výsledky naznačujú, že čím je pravdepodobnejší výskyt jedného správania, tým je vyššia pravdepodobnosť výskytu aj iného typu deviantného správania na pracovisku.

Záver

Jednou z tém, ktoré v ostatných rokoch vzbudzujú záujem výskumníkov, je výskyt deviantného správania na pracovisku. Naším cieľom bolo zmapovať výskyt nežiadúcich javov v organizáciách verejnej správy. Štúdia využíva dva typy dát, sebahodnotenie a hodnotenie kolegov. Najčastejšie je pracovníkmi verejnej správy referované zneužívanie času a prostriedkov - používajú e-mail pre osobné účely, trávia čas na Internete pre dôvody, ktoré sa netýkajú ich práce alebo vybavujú súkromné veci počas pracovnej doby. Korelačná analýza ukázala, že jednotlivé kategórie CBW navzájom pozitívne korelujú.

Literatúra

- Appelbaum, S. H., Deguire, K. J., Lay, M. (2005). The relationship of ethical climate to deviant workplace behaviour. *Corporate Governance*, 5, 4, 43-55.
- Gruys, M. L., Sackett, P. R. (2003). Investigating the dimensionality of counterproductive work behavior. *International Journal of Selection and Assessment*, 11, 1, 30-42.
- Henle, C. A. (2005). Predicting workplace deviance from the interaction between organizational justice and personality. *Journal of Managerial Issues*, 17, 2, 247-263.
- Kidwell, R. E., Martin, C. L. (2005). The prevalence (and ambiguity) of deviant behavior at work. In: Kidwell, R. E., Martin, C. L. (Eds.). *Managing Organizational Deviance*. Thousand Oaks: SAGE Publications, pp. 1-21.
- Robinson, S. L., Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: a multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38, 2, 555-572.
- Sims, R. R. (1992). The challenge of ethical behavior in organizations. *Journal of Business Ethics*, 11, 505-513.

Abstract

This study examined prevalence of deviant workplace behavior in the public administration organizations. Nine categories of workplace deviance were examined, including theft, misuse of time and resources, destruction of property, poor quality work, alcohol and drug use. The results have revealed the most referred are using e-mail for personal purposes, spending time on the Internet for reasons not related to work and conducting personal business during work time. The correlations between categories of deviant behavior at work have been all positive.

NOVÁ VLNA KREATIVIZÁCIE? TVORIVOSŤ V MANAŽMENTE A RIADENÍ ĽUDSKÝCH ZDROJOV

Marta JURČOVÁ

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Kreativizácia – evergreen

Psychológia tvorivosti sa stále naliehavejšie presadzuje pri napĺňaní idey kreativizácie v hospodárskych organizáciách, firmách, biznise. Manažéri a lídri predstavujú veľmi silnú, dynamicky sa rozvíjajúcu sociálnu skupinu. Požiadavky na ich tvorivosť sa objavujú v poslednom čase ako manažment kreativizácie (creation management, innovation management). Intenzívne zavádzanie tvorivosti do organizácií prináša rôznorodé a početné zmeny v zabehnutej rutine. Hľadanie nových spôsobov ako pohotovo zavádzať nové idey, zmeny v manažérskom správaní vyžadujú nové spôsobilosti v rozvíjaní a riadení ľudských zdrojov. Načrtneme tu niektoré zásadné zmeny v chápaní manažérskeho správania, ktoré kladú dôraz na tvorivosť. Japonci sa stali lídrom tohto nového smerovania.

Víziu „4. vlny“ veku ľudstva ako éry nápadov predstavil Nomura Research Institute. V ekonomickej evolúcii nasleduje po rozvoji informačnej spoločnosti. Znamená intenzifikáciu tvorenia, kreativizácie, zdôrazňuje ľudské tvorivé funkcie. *„V prichádzajúcej vlne intenzifikácie tvorenia spoločnosť bude externalizovať funkcie, ktoré umožňujú ľudským bytostiam rozohrať vrcholne ľudské – tvorivé funkcie. V tejto fáze spoločnosti budú nápady dôležitejšie než údaje a počítače budú nahradené „konceptormi“, ktoré budú asistovať a podporovať tvorbu nápadov ľudí. V tomto veku bude spoločnosť zdôrazňovať, ako nikdy predtým, tvorenie nových hodnôt“* (T.Murakami, 1994).

Jedným zo zásadných rozdielov medzi japonskými firmami vs. americkými a západoeurópskymi je „ťah“ na drobné, kontinuálne zlepšenia. Rozdiel pomenoval Higgins ako „big bang“ vs. kontinuálne zlepšenia. Kontinuálne zlepšovanie umožňuje japonským firmám prísť s novými produktmi na trh rýchlejšie. Tendencia k princípu big-bangu znamená zavedenie väčšiny nových produktov každých 5 rokov (J.M.Higgins, 1995).

Ďalšie zmeny v nahliadaní na tvorivosť v organizáciách z hľadiska ľudských zdrojov sa týkajú 1. motivácie zamestnancov, hodnotenia tvorivosti, 2. kreativizácie interpersonálnych vzťahov, 3. tvorivých manažérskych a riadiacich spôsobilostí.

Kreativizácia motivovaním k tvorivosti – podpora nápadov

Analýzou top manažérov najvýznamnejších spoločností v Japonsku Basadur identifikoval ako ich primárny cieľ - motivovať ľudí cez tvorivosť. Chápe sa ako: dať ľuďom príležitosť angažovať sa v tvorivých činnostiach, nájsť si svoj vlastný problém, riešiť ho a implementovať riešenie, akceptovať riešenia zamestnancov, čo vedie k ich snahe participovať na ďalších tvorivých aktivitách. Tvorivé aktivity sa v organizáciách navodzujú tréňovaním zamestnancov v nazeraní na problémy ako na „zlaté vajcia“, podporovaním zamestnancov, aby zlepšovali produkty firmy, zverejňovali problémy, ktoré vnímajú a anticipujú v práci, podporovaním interakcie so spolupracovníkmi na riešení týchto problémov, demonštrovaní ich riešiteľnosti a implementovateľnosti (podľa M.Basadur, 1993).

Finančná odmena či tvorivosť?

Stratégia odmeňovania vyplýva z dôrazu v japonských firmách na veľkom počte drobných nápadov, na ktorých participuje každý. Väčšinu odmien tak tvoria malé odmeny za návrhy menšieho rozsahu. Je bežné, že každý zamestnanec vo vrcholných japonských firmách navrhne a implementuje 100 nových návrhov ročne! (podľa Basadur, ibid). Kým severoamerické a európske firmy ako hlavný motivačný prostriedok využívajú finančnú odmenu, japonskí manažéri stavajú na tvorivosti a sebaaktualizácii pracovníkov.

Idea, známa u nás, ako podporovanie nápaditosti, sa v súčasnosti presadzuje v novom termíne „**empowering**“ (povzbudzovanie) ľudí ku generovaniu nápadov a tvorivosti. Sloane ho považuje za jeden z kľúčových elementov vytvorenia skutočne inovatívnej a podnikateľskej organizácie. Cieľom je umožniť ľuďom dosiahnuť zmenu ich vlastným úsilím (P.Sloane, 2006).

Naplnenie potreby sebaúcty a sebaaktualizácie

Japonský ekonomický skok sa do veľkej miery pripisuje naplneniu pocitu sebaaktualizácie zamestnancov. Náš výskum podnikateľov, prvých zakladateľov malých firiem na Slovensku r. 1993 (M.Jurčová, 1995, 1996), plne potvrdil vysokú motivačnú hodnotu sebarealizácie. Dokumentujú to odpovede na otázky semiprojektívnej metodiky nedokončených viet: *Najväčší úžitok v doterajšom podnikaní som mal z...*, kde získanie väčšej nezávislosti, slobody, sebarealizácie, sebaapredania, z pocitu úspešnej práce uviedlo až 34,63 % podnikateľov. Vyšší finančný príjem oproti tomu tvoril len 15,40 % odpovedí.

Podobne, v odpovediach na výrok „*Odkedy podnikám, cítim...*“ uviedlo získanie väčšej slobody, samostatnosti, nezávislosti, voľnosti v rozhodovaní 18,87 % a väčšiu možnosť sebarealizácie (využitie schopností, kapacity, naplnenie predsavzatí, väčší pocit užitočnosti) 16,98%. Väčšie sebauspokojenie, sebadôvera, sebavedomie, pocit plnohodnotnosti uviedlo 15,94 % respondentov. Hodnota sebarealizácie tak vysoko prevyšuje odpovede týkajúce sa dobrého finančného zabezpečenia, ktoré tvorili 3,78 % ! Peniaze nemusia byť teda najúčinnjším spôsobom motivácie!

Kreativizácia v sociálnom kontexte – japonská revolúcia manažmentu

Kreativizácia, spolu s posilnením pocitu participácie zamestnancov, je centrálnou manažérskou stratégiou. V spoločnostiach orientovaných na tvorivosť sa nové metódy pre manažment tvorivosti odrážajú (podľa Murakami, ibid) v štyroch dimenziách: 1. formulujú strategické ciele na dlhodobějších víziách 7-10 rokov, 2. personálne – cieľom personálneho manažmentu je poskytnúť najlepšiu starostlivosť ľuďom, ktorí sú na vrchole tvorivosti (30-40 rokov), avšak zároveň vytvárať rovnaké šance pre využitie tvorivosti všetkých a odmeňovanie za aktuálne tvorivé výkony (odklon od existujúceho „seniorského“ systému). Zmeny v sociálnych vzťahoch sú zakomponované do 3. reštruktúracie organizácií – „network-type“ organizácie odstraňujú bariéry medzi jednotkami a úrovňami, stavajú na výmene názorov medzi odlišnými jednotkami a odlišnými organizačnými úrovňami (oproti industriálnemu manažmentu založenému na pyramidálnych organizáciách), 4. zvýšenie príležitostí pre tvorenie a vývoj nových nápadov rozšírením možnosti podieľania sa na komunikácii - každý môže komunikovať s každým bez obmedzení. Sloane (ibid) v tejto súvislosti hovorí o “Cross-departmental“ tímoch. Cieľom manažovania inovácií je umožniť organizáciám využiť intelektový kapitál naprieč početnými internými a externými networkami.

Kreativizácia zmenou manažérskeho správania a riadenia ľudských zdrojov: coachovanie, facilitovanie, konzultovanie

Ústrednou myšlienkou tejto zmeny je: „*ako môžem využiť moju silu a skúsenosť, aby som vám pomohol dosiahnuť vaše ciele?*“ (Basadur, ibid, str. 303). Podstatný je odklon od autokratického smerom k povzbudzujúcemu (empowering) štýlu vedenia - podporovať druhých namiesto dominovania a zastrašovania, pomáhať im využiť svoj potenciál – slovami Wagnera – „**vedenie slúžením**“ : empowering leader využíva svoju pozíciu pre úžitok druhých (C.K.Wagner, 1995). Skúsení manažéri robia všetko pre to, aby podporili kariéru svojich podriadených, kým menej skúsení sú len mierne pozitívni v oceňovaní výkonu ich najlepších pracovníkov (R.J.Sternberg, C.K.Wagner, 1993). Pomáhanie, rozvíjanie a povzbudzovanie druhých spôsobmi, ktoré inšpirujú motiváciu a zaujatie, zdôrazňuje aj tzv. „**facilitujúce vedenie**“, ktoré sa sústreďuje na servis. (S.G.Isaksen, 2006). Požiadavkou dňa na nové spôsobilosti tvorivého vedenia je, skôr viesť, než administrovať, stať sa skôr facilitátormi a coachmi než vydávať príkazy, miesto toho, aby hovorili čo robiť a ako robiť, sa musia učiť pýtať sa podriadených (Basadur, ibid).

Intelektové schopnosti - kultivácia aj minimálnych zdrojov – alebo tvorivým môže byť každý?

Systém permanentného zlepšovania, vyvíjania nových nápadov, riešení, nových metód, technológií, vyžaduje kultiváciu relevantných schopností a spôsobilostí. Tvorivé schopnosti sú ich základom. Pri hľadaní zdrojov tvorivosti Japoncov sa ukázali ako typické pre ich kultúru vysoký stupeň flexibility myslenia, nahliadanie na problémy z rôznych hľadísk, otvorenosť ku všetkému novému, vyvážené s koncentrovanosťou a disciplinovanosťou na jednej a relaxovanosťou na druhej strane. Dlhú tradíciu má v Japonsku tiež kultivácia tvorivosti. V tejto súvislosti Schwarz-Geschka hovorí o kultivácii minimálnych zdrojov každej osoby, čo vedie k permanentným zlepšeniam (podľa M.Schwarz-Geschka, 1994).

Okrem lepšieho využívania tvorivých schopností sa dôraz kladie tie na strategické myslenie a „tacit knowledge“. Porovnanie úspešných a začínajúcich manažérov ukázalo rozdiely medzi nimi v schopnosti extrahovať z každodenného sveta biznisu čo robiť pre prežitie a prosperitu. Výber dobrých projektov sa ukázal zvlášť dôležitým. Význam tacit knowledge bol preukázaný v manažovaní: seba, druhých a úloh (Sternberg, Wagner, 1993).

Pokusy o rozvíjanie manažérskych a riadiacich spôsobilostí sa odrážajú v špecializovaných kurzoch, vytváraní špecializovaných centier, ktoré využívajú tvorivé techniky „šité na mieru“. Náplňou kurzov a konzultačných stredísk je vytvárať v organizácii prostriedky a predpoklady pre prístupy zamerané na iniciovanie zmien a ich zavedenie do života - manažovanie produktívnych zmien (Leading creative change www.cpsb.com, Portfolio Management www.innovationtools.com/resources/innovationmanagement.asp)

Závery

1. Ak hovoríme o kreativizácii ako o evergreene, chceme tým zdôrazniť, že tvorivosť, jej kultivácia a rozvíjanie je záležitosťou všetkých spoločenských skupín. Doteraz vytvárané programy na rozvíjanie tvorivosti detí a mládeže sú len jednou súčasťou kreativizácie celej spoločnosti. Ako životne dôležitý sa javí akcent na tvorivosť aj v oblasti organizácií, firiem.
2. Pre transformovanie organizácií s akcentom na tvorivosť sa považuje za nevyhnutný rozvoj sociálnych spôsobilostí manažérov a lídrov v uvedených intenciách. Dôležitosť rozvoja

sociálnych spôsobilostí s dôrazom na tvorivosť potvrdil aj výskum slovenských podnikateľov – prvolezcov, u ktorých podceňovanie sociálnych vzťahov sa ukázalo ako jedna z najväznejších bariér úspešného podnikateľstva. Tendencia spoliehať sa príliš na seba, riešiť problémy bez účasti iných a inklinácia k individualizmu môžu byť kontraproduktívne z hľadiska dlhotrvajúceho podnikateľského úspechu.

Význam sociálnych aspektov, nutnosť schopností jednať s ľuďmi, ako aj potreba vytvoriť novú koncepciu riadiacej práce na, základe redefinovania nevyhovujúcich mocenských vzťahov v organizáciách akcentujú aj Pavlica, Thorpe (1995) pri analýze výskumu identity českých a britských manažérov. Pri porovnaní preferovaných aspektov práce oboch skupín manažérov sú rozdiely v tom, že britskí manažéri kladú na prvé miesto interakcie a vedenie ľudí, česká vzorka kontakty s ľuďmi uvádza len v malom počte ale, preferované aspekty odrážajú hodnoty ako seberealizácia, nezávislosť, individuálny úspech a pod. Podpora seberealizácie silne rezonuje aj s výsledkami nášho empirického výskumu podnikateľov - prvolezcov.

3. Motivácia prostredníctvom tvorivosti a seberealizácie sa ukazuje ako zvlášť efektívna. Keď začínali prví podnikatelia po revolúcii rozbiehať súkromné firmy, bolo v tom veľa nadšenia, entuziazmu, pravej - vnútornej motivácie, ktorá sa odrážala vo vysokom oceňovaní možnosti seberealizácie...Dnes však vyvstávajú otázky, či to ešte stále platí, či je hybným motorom tvorivá motivácia a ak áno, či sa ju podarí aj dlhodobo udržať? Či neprekryva neskrotná túžba po bohatstve všetky ostatné motívy? Je možné v našich podmienkach hovoriť o takom type networkov ako o nich uvažuje Murakami? Nie je tu príliš veľa individualizmu skôr na úkor druhých než ochota spolupracovať pre spoločný zisk?

Načrtnuté vízie novej éry ľudstva ako éry nápadov pôsobia nepochybne príťažlivo. Američania a predstavitelia vyspelých západných ekonomík nielen analyzujú japonské skúsenosti, ale snažia sa aj o ich implementáciu vo vlastných krajinách. U nás pôsobia tieto vízie trochu idealisticky, až utopisticky a vyvolávajú skôr otázky. Odpovede na to, či dokážeme nabehnúť na rozbiehajúcu sa ideu éry nápadov prinesie čas.

Literatúra

- Basadur M., 1993, Impacts and Outcomes of creativity in organizational setting, 278-313, in: S.G.Isaksen, M.C.Murdock, R.L.Firestein, D.J.Treffinger (Eds.): Nurturing and developing creativity: The emergence of a discipline. Ablex, Norwood, N.J.
- Higgins J.M., 1995, How effective innovative companies operate – lessons from Japanese strategy, *Creativity and Innovation management*, 4, 2, 110-119
- Isaksen S.G.: Facilitative leadership: Making a difference with creative problem solving, (www.cpsb.com)
- Jurčová, M., 1995, Postoje k podnikaniu – možnosti ich zisťovania a využitia, *Psychologie v ekonomické praxi*, 30, 3-4, 117-125
- Jurčová, M., 1996, Slovak entrepreneurs – pioneers, *Creativity and Innovation Management*, 5, 2, 134-141
- Murakami T, 1994, Creativity and next generation of Japanese – Style management, *Creativity and Innovation Management*, 3, 4, 211-220
- Pavlica, K.Jr.,Thorpe, R., 1995, Výzkum identity českých a britských manažerů–management v řeči praktiků, , *Psychologie v ekonomické praxi*, 30, 3-4, 93-103
- Schwarz-Geschka M., 1994, Creativity in Japanese society, *Creativity and Innovation management*, 3, 4, 229-232
- Sloane P, 2006, Innovation: Creating the best practices of tomorrow, *International J. of Innovation management*, (www.innovationtools.com)

Sternberg, R.J., Wagner, R.K., 1993, An unspoken key to managerial success, *Creativity and Innovation management*, 5-8, Special dummy issue.

Wagner C.K., 1995, Would you want Machiavelli as your CEO? The implications of autocratic versus empowering leadership styles to innovation, *Creativity and innovation management*, 4, 2, 120-127

Abstract

The new creativity wave relates to the working process, organizations and companies. It stresses creativity as a moving force of the new age of society and its main motto is new ideas. The article depicts key changes in present understanding of management and human resources management under increasing creativity. These are inspired by Japanese visions of the "4th wave" of the age of society. Indicated are several connections to our present researches of entrepreneurs - pioneers that support primarily the importance of motivation by means of self-realization.

HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE SLOVÁKOV V EURÓPSKOM KONTEXTE – VYBRANÉ VÝSLEDKY*

Michal KENTOŠ

kentos@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Úvod

Skúmanie hodnôt resp. hodnotových orientácií úzko súvisí s výskumom postojov a správania jednotlivcov, skupín, inštitúcií ako aj kultúr. Hodnoty v tomto kontexte predstavujú relatívne stabilné charakteristiky vo forme presvedčení, abstraktných transsituačných cieľov, motivačných konštruktov, štandardov a kritérií. Na individuálnej úrovni variujú podľa dôležitosti, čím vytvárajú špecifické zoskupenia.

Jednu z najprepracovanejších koncepcií hodnôt predstavuje Schwartzova teória hodnôt (1992, 1994), z ktorej v prezentovanom príspevku vychádzame. Schwartzova teória hodnôt je založená na nasledujúcich východiskách:

Hodnoty sú presvedčenia – sú to presvedčenia spojené nerozviazateľne s emóciami a nie objektívne, „chladné“ myšlienky. Keď sú hodnoty aktivované, či už sú nami uvedomované alebo nie, vyvolávajú pozitívne alebo negatívne pocity. U tých ľudí, pre ktorých je nezávislosť dôležitá hodnota, nastáva stav negatívneho rozrušenia v momente, keď je ich sloboda ohrozená. Sú nahnevaní alebo zúfalí, keď sú bezmocní v snahe túto svoju nezávislosť ochrániť, ale sú spokojní a veselí, ak ich nezávislosť ostáva napriek mnohým ohrozeniam zachovaná.

Hodnoty sú stimulujúce konštrukty – týkajú sa želaných cieľov, ktoré sa ľudia snažia dosiahnuť. Napríklad spravodlivosť je želaný cieľ pre väčšinu ľudí z väčšiny spoločností, tak isto ako zdravie, ochota a úspech. A taktiež spravodlivosť, zdravie, ochota a úspech sú všetko hodnoty. Hodnoty, ktoré sú dôležité pre osobu podnecujú zodpovedajúce konanie/a. Hodnoty svojim rozsahom presahujú špecifické akcie a situácie. Sú to abstraktné ciele – poslušnosť a čestnosť sú napríklad hodnoty, ktoré sú dôležité v práci alebo v škole, pri športe alebo obchode, s rodinou, kamarátmi alebo cudzími. Abstraktná povaha hodnôt ich dostatočne odlišuje od iných konceptov ako sú normy a postoje, ktoré sa zvyčajne týkajú špecifických činností, objektov alebo situácií.

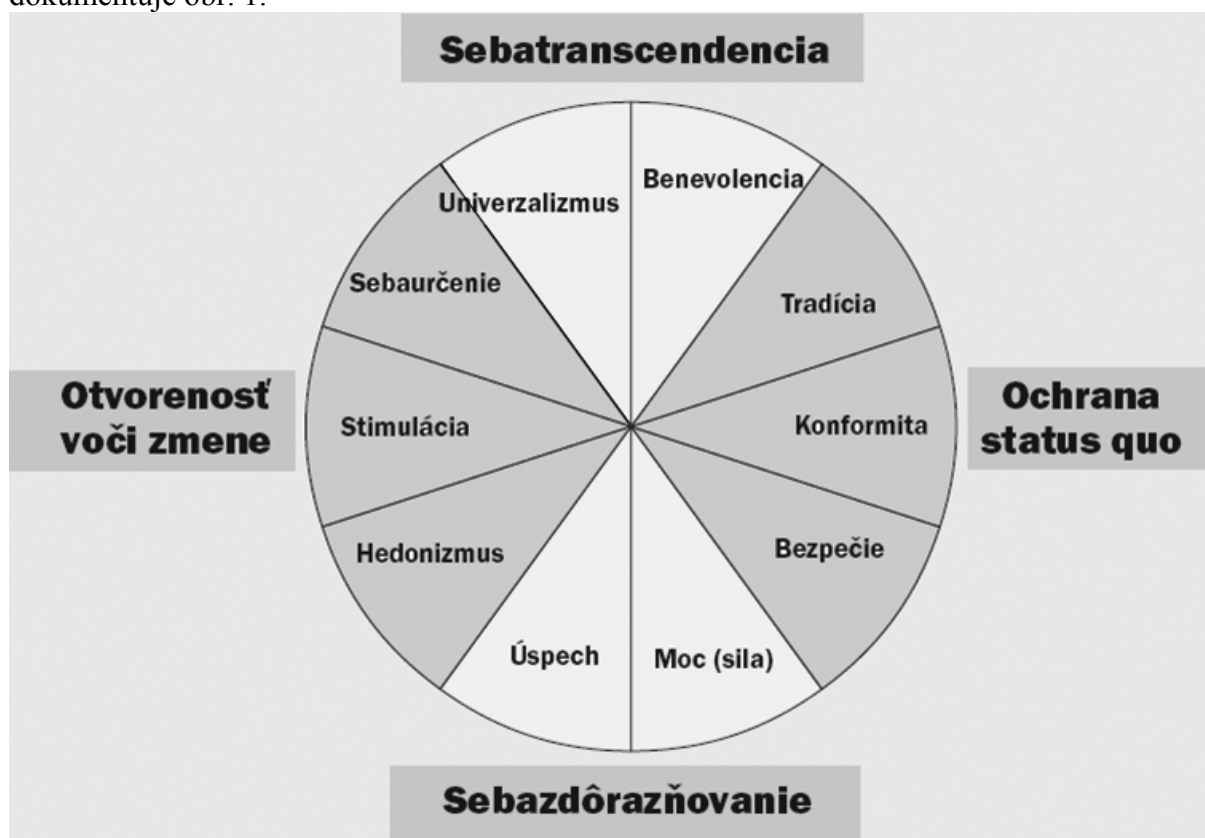
Hodnoty sú vodiacim princípom pri výbere alebo ohodnotení (ocenení) činností, plánov, ľudí a udalostí – to znamená, že hodnoty nám slúžia ako štandardy alebo kritériá. Zvažujeme, či činnosti, plány, ľudia a udalosti sú dobré alebo zlé, oprávnené alebo neoprávnené, stojace za snaženie alebo odmietnutie v závislosti od toho, či uľahčujú alebo sťažujú dosiahnutie hodnôt. Dopad našich hodnôt na naše každodenné rozhodnutia je zriedkakedy vedomý. Uvedomujeme si naše hodnoty vtedy, keď činnosti alebo úsudky, o ktorých premýšľame, majú konfliktné dôsledky na iné hodnoty, ktoré považujeme za dôležité.

Hodnoty sú zoradené podľa vzájomnej dôležitosti jedna za druhou – ľudské hodnoty si utvárajú prikázaný systém prednostných hodnôt, ktoré ich následne charakterizujú ako individuality. Prisudzujú väčšiu dôležitosť spravodlivosti alebo úspechu, originalite alebo tradícii, materiálnemu bohatstvu alebo spiritualite? Tento hierarchický znak hodnôt ich takisto odlišuje od noriem a postojov.

Základnou vlastnosťou hodnôt je ich motivačný charakter, ktorý jednotlivé hodnoty navzájom odlišuje a zameriava na rozličné ciele. Schwartz takto vytvoril kruhový model,

* Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 2/6190/6

ktorý reprezentuje 10 rozličných hodnotových orientácií. Kruhový model navyše vyjadruje vzájomné vzťahy medzi jednotlivými hodnotovými orientáciami. Podobné hodnoty sa nachádzajú vedľa seba a naopak protikladné hodnoty sú od seba vzdialené ako to dokumentuje obr. 1.

Obr. 1: Kruhový model hodnôt S. Schwartza

Jednotlivé hodnotové orientácie navyše vytvárajú bipolárne hodnotové dimenzie: otvorenosť voči zmene – ochrana status quo, sebatranscendencia – sebazdôrazňovanie. Prvý pól konštituuju hodnoty univerzalizmus a benevolencia, ktoré podnecujú transcenciu osobných záujmov, transcenciu jedinca k niečomu nadindividuálnemu (iní ľudia, príroda, vesmír). V opozícii k nim stoja hodnoty moc a úspech, ktoré podnecujú sebazdôrazňujúce ciele. Hodnoty univerzalizmus a benevolencia odzrkadľujú kooperatívne sociálne vzťahy, kým hodnoty moc a úspech predpokladajú kompetitívne vzťahy medzi ľuďmi. Na druhej dimenzii stoja proti sebe hodnoty konformita, tradícia a bezpečie, ktoré sa vzťahujú k pólu „ochrana status quo“ (conservation) a hodnoty sebaurčenie a stimulácia, ktoré patria k pólu „otvorenosť voči zmene“ (openness to change). Póly tejto dimenzie predstavujú odlišný pohľad na príťažlivosť či prijateľnosť zmeny a na neistotu v materiálnych, sociálnych a intelektuálnych oblastiach života. Desiata hodnota – hedonizmus, v sebe zahŕňa smerovanie aj k sebazdôrazňovaniu, aj k otvorenosti voči zmene. Hodnotový systém tak vyjadruje motivačné kontinuum pomocou hodnotových typov, ktoré podľa svojej polohy reprezentujú vzájomne dynamické vzťahy.

Metóda

Analyzované údaje sú súčasťou databázy 2. kola Európskej sociálnej sondy, medzinárodného komparatívneho výskumu, ktorý sa uskutočnil v 24 krajinách ako uvádzame v tabuľke 1. Výskumu sa zúčastnilo 45 681 respondentov vo veku 15 – 100 rokov ($M = 45,25$ $SD = 18,11$). Reprezentatívne výbery s minimálnou účasťou 1500 participantov (okrem Dánska, Maďarska, Slovinska a Islandu) sledovali základné populačné charakteristiky – rod, vek a vzdelanie, ktoré boli následne vzhľadom k populačným štatistikám vážené. Na Slovensku sa výskumu zúčastnilo 1512 respondentov, z toho 743 mužov a 734 žien, 35 pohlavie neuviedlo, vo veku 15 – 92 rokov ($M = 42,36$ $SD = 17,88$).

Tabuľka 1: Účastníci výskumu ESS v jednotlivých krajinách

Krajina	Spolu	Filter
Austria	2 256	2 184
Belgium	1 778	1 734
Czech Rep.	3 026	2 442
Germany	2 870	2 800
Denmark	1 487	1 457
Estonia	1 989	1 931
Spain	1 663	1 543
Finland	2 022	1 692
France	1 806	1 668
UK	1 897	1 804
Greece	2 406	2 299
Hungary	1 498	1 416
Switzerland	2 141	2 083
Ireland	2 286	1 134
Iceland	579	525
Luxembourg	1 635	1 552
Netherlands	1 881	1 822
Norway	1 760	1 543
Poland	1 716	1 618
Portugal	2 052	1 996
Sweden	1 948	1 663
Slovenia	1 442	1 297
Slovakia	1 512	1 420
Ukraine	2 031	1 880
Total	45 681	41 503

Hodnotová orientácia bola zisťovaná pomocou modifikovanej verzie metodiky Portrait Values Questionnaire, ktorá pozostáva z 21 položiek. Každá z položiek reprezentuje cieľ, aspirácie resp. želania, ktoré korešponujú so základnými hodnotami ako napr. „Vyhľadáva každú príležitosť, aby sa zabavil. Je preňho dôležité robiť veci, ktoré mu spôsobujú potešenie.“, ktorá reprezentuje hodnotu hedonizmus. Deväť hodnotových typov reprezentujú dve položky a jeden typ – univerzalizmus, tri položky. Jednotlivé položky popisujú rozličné osoby a respondent/ka na 6-bodovej škále vyjadruje mieru podobnosti s touto osobou. Schwartz (2003) uvádza, že smer porovnávania konkrétneho popisu človeka (portrétu) s participantom dáva väčšiu príležitosť na získanie validnej odpovede, ako v prípade, že by sa respondent porovnával s jednotlivými popismi. V druhom prípade

vstupuje do komparácie veľké množstvo vlastných charakteristík, ktoré ak respondent v popise nenájde, neakceptuje daný popis.

Výsledky a interpretácia

Vnútoraná konzistencia metodiky PVQ

V prvej časti analýzy prezentujeme základné psychometrické ukazovatele metodiky Portrait Values Questionnaire. V súvislosti s odporúčaniami Schwartz (2003) boli z analýz vylúčení respondenti, ktorí neodpovedali na 5 a viac položiek metodiky a zároveň tí, ktorí odpovedali na 16 a viac položiek rovnako, teda neboli schopní diskriminovať logicky protikladné položky. Počty respondentov, ktorí splnili tieto kritéria uvádzame v tabuľke 1. Pre účely overenia reliability jednotlivých položiek metodiky vo vzťahu k 10 hodnotovým typom uvádzame hodnoty vnútornej konzistencie v tabuľke 2. Reliabilita hodnotových dimenzií je uvedená v tabuľke 3.

Tabuľka 2: Reliabilita hodnotových typov metodiky PVQ

Hodnotové typy	Cronbach α EU	Cronbach α SK
Moc	,413	,517
Úspech	,689	,676
Hedonizmus	,675	,701
Stimulácia	,619	,556
Sebaurčenie	,476	,498
Univerzalizmus	,587	,537
Benevolencia	,597	,603
Tradícia	,387	,371
Konformita	,559	,491
Bezpečie	,606	,559

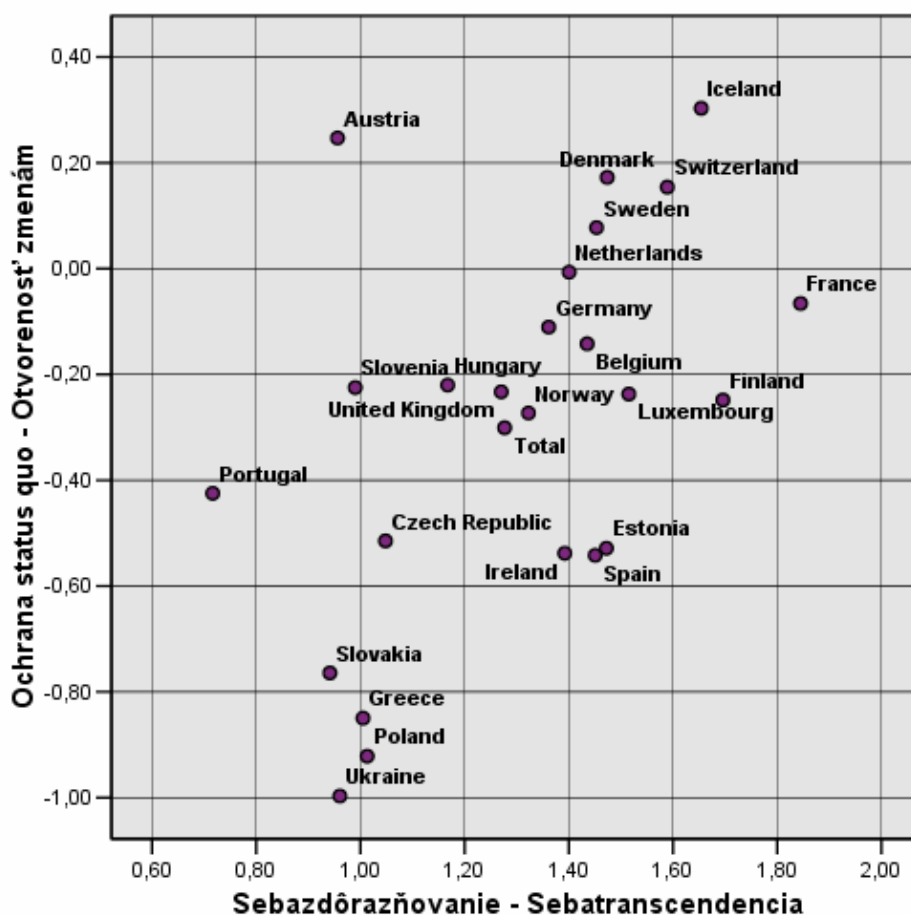
Tabuľka 3: Reliabilita hodnotových dimenzií metodiky PVQ

Hodnotové dimenzie	Cronbach α EU	Cronbach α SK
Otvorenosť voči zmene	,761	,773
Ochrana status quo	,732	,687
Sebatranscendencia	,720	,685
Sebazdôrazňovanie	,713	,744

Analýza vnútornej konzistencie na úrovni hodnotových typov dokumentuje podobné výsledky v oboch vzorkách slovenskej i európskej. Úroveň vnútornej konzistencie však iba v niektorých prípadoch dosahuje všeobecne akceptované kritérium škály 0,7. Aj v tomto prípade platí, že hladina vnútornej konzistencie by nemala klesnúť pod úroveň 0,4. Ak však zohľadníme počet položiek a obsahovú heterogénnosť jednotlivých hodnotových typov, ich reliabilita je uspokojivá. Na úrovni hodnotových dimenzií bola preukázaná reliabilita v oboch prípadoch na primeranej úrovni.

Hodnotové dimenzie v európskom kontexte

Medzinárodný komparatívny výskum – Európska sociálna sonda poskytuje možnosť porovnať údaje získané rovnakým spôsobom zberu, v rovnakom čase a rovnakým nástrojom v 24 krajinách Európy. Analýzou jednotlivých hodnotových typov v medzinárodnom kontexte sa v našich podmienkach zaoberali Ištvániková a Čižmárik (2005). Pre účely komparácie hodnotových dimenzií respondentov všetkých zúčastnených krajín sme zvolili dvojdimenzionálny graf zobrazujúci hodnotové dimenzie ako bipolárne konštrukty s hodnotami od -5 po +5.

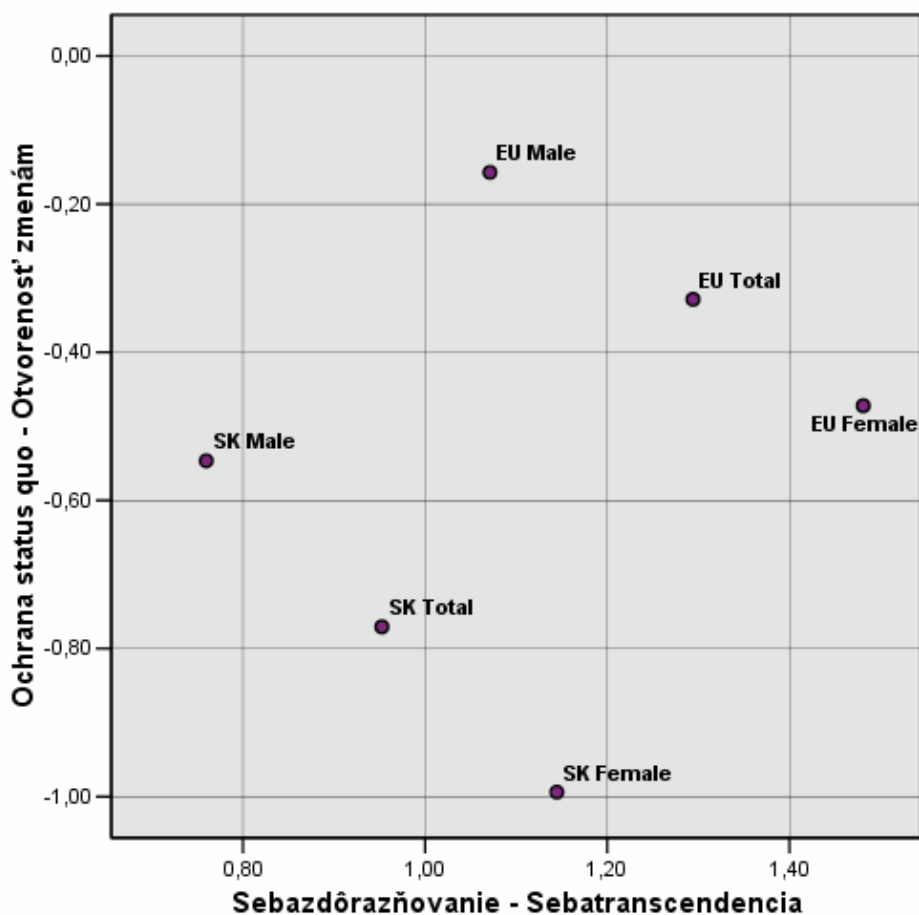
Graf 1: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií v jednotlivých krajinách

Z prezentovaného grafu 1 je zrejmé, že respondenti z väčšiny krajín vykazovali viac konzervatívne hodnoty a to najmä z Ukrajiny, Poľska a Grécka, ktoré v rámci Európy patria k najreligióznnejším krajinám. Podobné výsledky sme zaznamenali aj u slovenských respondentov, ktorí vo väčšej miere preferujú hodnoty odolávajúce zmenám. Naopak liberálnejšie hodnoty preferovali respondenti zo severu Európy, z Rakúska a Švajčiarska. Na dimenzii sebazdôrazňovanie - sebatranscendencia všetci respondenti preferovali hodnoty zamerané viac na iných ako na seba, líšili sa iba v miere tejto dimenzie.

Hodnotové dimenzie mužov a žien

V nadväznosti na zistenia Čižmárika a Ištvánikovej (2006), ktorí identifikovali rozdiely na základe rodu v hodnotovom type konformita, ktorý preferovali ženy a hodnotových typoch úspech a sebaurčenie, ktoré preferovali muži, sme analyzovali

preferencie na úrovni hodnotových dimenzií. Výsledky slovenských respondentov/iek mali obdobnú štruktúru ako výsledky ostatných účastníkov/čok výskumu. Ženy vo väčšej miere preferovali hodnoty zachovávajúce status quo ($F=120,51$ $p<,000$) a orientáciu na iných ($F=170,37$ $p<,000$). Muži naopak preferovali hodnoty sebaapredania a otvorenosti voči zmenám. Obdobné výsledky zaznamenávajú aj iní autori napr. Schwartz a Rubel (2005) a to aj prostredníctvom iných metodík hodnotovej orientácie Bond (1988). Avšak existujú výskumy (Aygun, Imanoglu, 2002), ktoré rozdiely v hodnotových typoch nepreukázali. Slovenské výsledky navyše vykazovali väčšiu mieru konzervativizmu ($F=225,29$ $p<,000$) a sebazdôrazňovania ($F=119,57$ $p<,000$) v porovnaní s európskym priemerom.

Graf 2: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií mužov a žien na Slovensku a v Európe

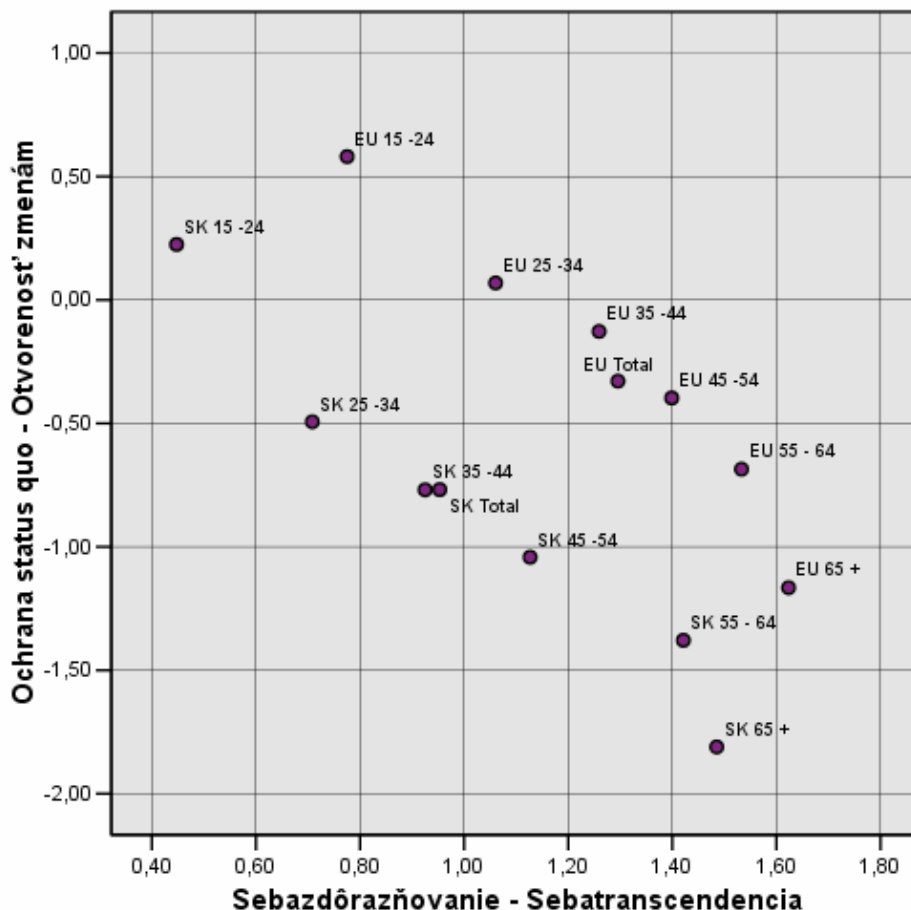
Hodnotové dimenzie a vek

V súvislosti s hodnotami a vekom je pozornosť výskumníkov zameraná na tri oblasti. Prvou je výskum kohort a s nimi spojenými životnými udalosťami (studená vojna, ekonomická transformácia). Ďalšou sú hodnoty v súvislosti s fyzickým starnutím (zhoršujúci sa zdravotný stav) a tretiu skupinu tvoria hodnoty a životné udalosti (starorodičovstvo, odchod do dôchodku). Vo všeobecnosti sa konštatuje, že so zvyšujúcim sa vekom sú ľudia čoraz viac zakotvení v sociálnych vzťahoch a vyhýbajú sa väčším zmenám. Majú teda väčší sklon k orientácii na iných a ku konzervativizmu. Mladí ľudia sú otvorení novým výzvam a zmeny chápu ako súčasť svojho života.

Aj výsledky ESS tento predpoklad potvrdili. V oboch porovnávaných súboroch mladšie vekové skupiny preferovali otvorenosť voči zmenám a väčšiu orientáciu na svoje

záujmy. Starší participanti naopak prejavovali zvýšenú orientáciu na iných a odolnosť voči zmenám.

Aj v tomto prípade sme registrovali rozdiely v priemeroch slovenských a ostatných respondentov v smere väčšieho konzervativizmu ($F=475,13$ $p<,000$) a sebazdôrazňovania ($F=95,25$ $p<,000$) u všetkých vekových skupín na Slovensku.

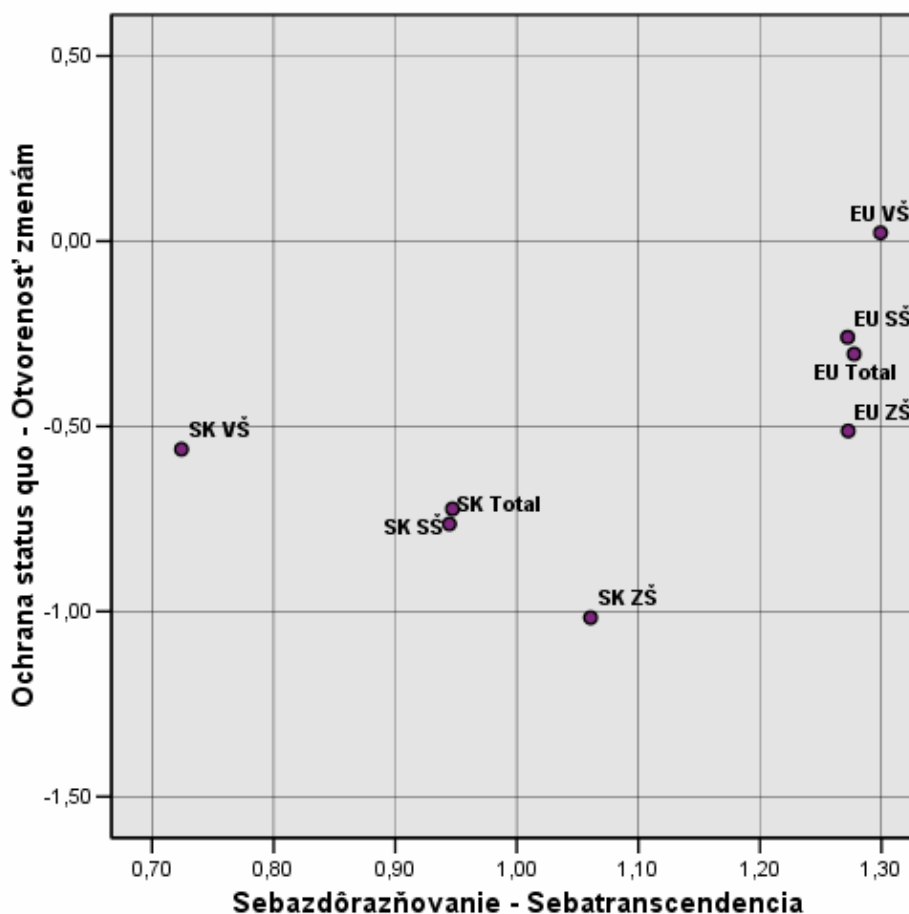

Graf 3: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií podľa veku na Slovensku a v Európe

Vzdelanie a hodnotové dimenzie

Ako uvádza Schwarz (2003), vzdelanie stimuluje intelektuálny rozhl'ad a otvorenosť voči novým aktivitám a ideám. Vzdelanie zároveň podporuje flexibilitu, stimuláciu ako aj hodnoty súvisiace so sebazdôrazňovaním. Schwarz podobne eviduje negatívne korelácie medzi dosiahnutou úrovňou vzdelania a hodnotovými typmi konformita a tradícia.

Výsledky ESS priniesli v tejto súvislosti zmiešané výsledky. Analýza výsledkov slovenských respondentov potvrdila rozdiely medzi skupinami podľa úrovne dosiahnutého vzdelania na hodnotovej dimenzii ochrana status quo – otvorenosť voči zmenám ($F=9,573$ $p<,000$) ako aj na dimenzii sebazdôrazňovanie – sebatranscendencia ($F=4,983$ $p<,007$). Skupina respondentov s VŠ vzdelaním viac preferovala hodnoty sebaapresadenia a otvorenosti, naopak respondenti so základným vzdelaním inklinovali k hodnotám zameraných na iných a konzervativizmu. V skupine respondentov z ostatných európskych krajín sme rozdiely medzi skupinami zaznamenali len na hodnotovej dimenzii odolnosť – otvorenosť voči zmenám ($F=494,589$ $p<,000$). Aj v tomto prípade sa potvrdila tendencia k otvorenosti u skupiny respondentov s VŠ vzdelaním.

Graf 4: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií podľa úrovne vzdelania na Slovensku a v Európe

Záver

Z prezentovaných zistení vyplýva viacero záverov. Psychometrické ukazovatele metodiky Portrait Value Survey, ktorá bola vo výskume použitá, dosahovali štandardnú úroveň. Zároveň boli overené hodnoty vnútornej konzistencie hodnotových dimenzií, ktoré boli neskôr analyzované. Pilotná štúdia k projektu ESS (Schwarz, 2003) uvádza relatívne nižšie hodnoty vnútornej konzistencie jednotlivých hodnotových typov, čo je podľa autora podmienené počtom respondentov ako aj minimálnym počtom heterogénnych položiek hodnotových škál. Autor zároveň uvádza uspokojivú úroveň test-retestovej reliability u viacerých výskumných súborov.

Validitu metodiky PVQ možno overovať aj analýzou súvislostí hodnotových dimenzií s inými premennými. V tejto súvislosti sa potvrdili predpokladané vzťahy medzi vekom, pohlavím, úrovňou vzdelania a hodnotovými dimenziami. Prezentované výsledky zároveň poskytujú referenčné hodnoty hodnotových dimenzií skúmaných podsúborov v slovenskom ako aj európskom kontexte.

Literatúra

Bond, M. H.: Finding universal dimensions of individual variation in multi-cultural studies of values: The Rokeach and Chinese value surveys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988, 55, 1009 – 1015.

- Aygun, Z. K., Imanoglu, E. O.: Value domains of Turkish adults and university students. *Journal of Social Psychology*, 2002, 142, 333 – 351.
- Čižmárik, M. - Ištvaniková, L.: Hodnotové orientácie. In Výrost, J. a kol.: Európska sociálna sonda - 2.kolo. Prešov: Universum, 2006, ISBN 80-89046vysledkov -42-8.
- Ištvaniková, L.- Čižmárik, M.: Hodnotové orientácie Slovákov v európskom kontexte –Na základe výsledkov ESS. In Blatný, M.- Vobořil, D.- Květon, P.- Jelínek, M.- Sobotková, v. (eds.): Sociální procesy a osobnost 2005. Brno: Psychologický ústav AVČR, s. 150 – 158.
- Schwartz, S. H.: Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In Zanna, M. P. (Eds): *Advances in experimental social psychology*, 24, 1-65, 1992, San Diego: Academic.
- Schwartz, S. H.: Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 1994, 19 – 45.
- Schwarz, S.H.: A proposal for measuring value orientations across nations. In Questionnaire development report of the European Social Survey. 2003. Online: http://naticent02.uuhost.uk.uu.net/questionnaire/chapter_07.doc
- Schwarz, S. H.- Rubel, T.: Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethod Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 6, 2005, s. 1010 – 1028.

ROZHODOVANIE U ADOLESCENTOV

Luba KONRÁDOVÁ

luba@konrad.sk

Katedra psychológie FFUK, Bratislava

Úvod

Rozhodovanie môžeme chápať ako kognitívno-vôľový proces uvažovania o cieľoch a prostriedkoch na ich dosiahnutie, pričom vždy ide o výber z viacerých alternatív. Rozhodovanie vždy prebieha v istom kontexte a je ovplyvnené individuálnymi charakteristikami rozhodovateľa. Situácia rozhodovania býva prežívaná rôzne, práve v závislosti od uvedených skutočností. Pre niekoho môže byť rozhodovanie rutinnou záležitosťou, ktorú vykonáva denne bez zvýšeného kognitívneho a emocionálneho úsilia, pre niekoho frustrujúcou situáciou, ktorej sa vyhýba.

Jednou z častých otázok spojených s rozhodovaním, ako aj s ľudským myslením všeobecne, je otázka racionality resp. iracionality: tj. *nakolko možno o ľudskom usudzovaní a rozhodovaní sa povedať, že je čisto racionálne.*

V súčasnosti pomerne veľa psychológov akceptuje názor (Guenther, 1998, Kahneman, Slovic, Tversky, 1982, Kondáš, Kordáčová, 2000), že človeka nemožno po kognitívnej stránke brať ako tvora výsostne racionálneho, čo dokumentujú celým radom výskumných zistení. Za zdroje tzv. *prírodzenej iracionality* sú považované nedokázateľné domnienky, rôzne nerealistické túžby a presvedčenia, rovnako ako bežné chyby myslenia a rôzne kognitívne sklony (Gilovich, 1991, Kahneman, Tversky, 1974, Kondáš, Kordáčová, 2000).

V príspevku sumarizujeme údaje o kvalite rozhodovania (správaní sa a prežívaní v situácii rozhodovania) vo výskumnom súbore akademicky sa vzdelávajúcích adolescentov. Výskumný súbor tvoria gymnazisti a vysokoškolskí študenti rôznych študijných zameraní. Použili sme dotazníky MDMQ a IPA. Cieľom štúdie je poskytnúť prehľad o kvalite rozhodovania (monitorovanej dotazníkom MDMQ) v našom výskumnom súbore s poukazaním na jej rozdiely jednak v závislosti od veku, jednak v závislosti od rôznej profesionálnej orientácie a tiež v závislosti od miery iracionálnych presvedčení (získované Škálou iracionálnych presvedčení IPA).

Výskumný súbor a metódy

Výskumnú vzorku tvorili adolescenti z gymnázia a vysokoškolskí študenti s rôznym študijným zameraním v celkovom počte 219. Ťažiskom štúdie je analýza kvality rozhodovania adolescentov – študentov psychológie na FFUK (*Psy*) N=142 (z toho žien 114, mužov 28) s priemerným vekom 20,4 s SD=1,30. Dáta tejto skupiny sme konfrontovali s dátami vysokoškolákov (*VŠ*) iných študijných zameraní ako psychológia (išlo o netechnické študijné odbory s prevahou ekonomického zamerania) v celkovom počte N=51 (žien 39, mužov 12) s priemerným vekom 21,1 a SD=2,35 a skupinou študentov z bratislavského štátneho osemročného gymnázia (*Gym*) N=26 (žien 13, mužov 13), s priemerným vekom 16,9 a SD=0,39.

Počty probandov v jednotlivých skupinách a podskupinách nie sú v jednotlivých analýzach identické, keďže sme aj v našom výskume narazili na frekventovaný problém nekompletných údajov od jednotlivcov v rámci sledovaných skupín.

Analyzované dáta boli zbierané v priebehu viacerých rokov (2001-2006). V skupine *Psy* sú to údaje zozbierané v každom roku vždy od študentov 2. ročníka. U *gymnazistov* ide o študentov septimy a v skupine *Vš* sú to poslucháči rôznych študijných odborov rôznych ročníkov.

Poznámka: V súčasnej odbornej literatúre sa vo všeobecnosti konštatuje obtiažnosť vekového ohraničenia adolescencie zhora. Kým v minulosti sa za ukončenie adolescencie považovalo dosiahnutie pohlavnej zrelosti, dnes stále väčší význam nadobúda kritérium ekonomickej a sociálnej nezávislosti (niekedy aj subjektívne priradovanie seba k adolescentom, resp. dospelým, čo je v našich podmienkach formálne spájané s ukončením vysokoškolského štúdia). (Macek, 1999).

Kľúčovou použitou metodikou v predkladanej štúdii je metodika **MDMQ-**

Melbourne Decision Making Questionnaire (Mann, L., Burnett, P., Radford, M., Ford, S., 1997). Pracovali sme s verziou preloženou Sarmány Schullerom. Dotazník identifikuje 4 vzory správania sa prežívania v situácii rozhodovania: **vigilanciu (VIG), hypervigilanciu (HYP), presúvanie zodpovednosti (PZ), prokrastináciu (P)**.

VIG – Za *vigilantné správanie* v situácii rozhodovania sa považuje starostlivé hľadanie relevantných informácií, neskreslené asimilovanie informácií, zvažovanie všetkých alternatív pred rozhodnutím. Je to optimálna (adaptívna) forma rozhodovania, spojená len s miernou hladinou stresu.

HYP - *Hypervigilantné správanie* – sa v extrémnej polohe chápe ako panika a je spojené s veľkým emočným stresom. Jedinec si neuvedomuje dôsledky svojich rozhodnutí pre vysokú emočnú excitáciu, obmedzenú pozornosť. Ide o unáhlený, anxiózný štýl rozhodovania.

PZ - *Presúvanie zodpovednosti* – ide o správanie, kedy sa rozhodovanie prenecháva na iných a jednotlivec nechce preberať zodpovednosť, váha pri rozhodovaní.

P - *Prokrastinácia* – pri tomto type zvládania situácie rozhodovania ide o vyhýbanie sa rozhodovaniu pokiaľ možno čo najdlhšie, odkladanie rozhodnutia, tendencia k „nerozhodovaniu“.

Hypervigilancia, presúvanie zodpovednosti a prokrastinácia – sú považované za **maladaptívne, neefektívne** vzory prežívania a správania sa v situácii rozhodovania.

Dotazník tvoria výroky týkajúce sa rozhodovania, ku ktorým sa osoba vyjadruje na 3-stupňovej škále: *2 body-platí to pre mňa, 1 bod-niekedy, 0 bodov-neplatí to pre mňa.*

Doplňujúcou metódou použitou v štúdii je **Škála iracionálnych presvedčení – IPA**. Ide o pôvodnú slovenskú metodiku autorov Kondáš, Kordáčová (2000), ktorá vychádza z Ellisových iracionálnych téz. Škála IPA zachytáva 5 faktorov: **bezmocnosti, idealizácie, perfekcionizmu, externálnej vulnerability, negatívnych očakávaní.**

B - *faktor bezmocnosti*: odovzdanosť osudu a vonkajším vplyvom, bezmocnosť vzoprieť sa im, externá atribúcia myslenia, pasivita až rezignovanosť v dôsledku zníženia dôvery vo vlastné schopnosti, prípadne až pesimizmus.

I - *faktor idealizácie*: eliminácia negatívneho, preexponovaná potreba pozitívneho prežívania, potreba meniť svet k lepšiemu, likvidovať nesprávne, či neadekvátne konanie.

PE - *faktor perfekcionizmu*: perfekcionistické nároky na seba i okolie, nerealistická túžba po všadeprítomnej a nevyhnutnej dokonalosti, úspech sa kladie v hodnotovom rebríčku veľmi vysoko.

EV - *faktor externálnej vulnerability*: zvýšený sklon k citlivosti na vlastný pozitívny obraz u iných ľudí a na získanie ich súhlasu a náklonnosti, nesamostatnosť myslenia.

NEG - *faktor negatívnych očakávaní*: pesimizácia až katastrofizácia – ide o generalizované očakávanie negatívneho, a o nepodložené, iracionálne obavy.

Škála má podobu výrokov, ku ktorým osoba vyjadruje svoj súhlas resp. nesúhlas prostredníctvom 5-stupňovej stupnice, kde *1 - som presvedčený, že to tak nie je až po 5 - som presvedčený, že to tak je.*

Výskumné ciele sme sformulovali do otázok:

- 1, Ako adolescenti v našom výskumnom súbore prežívajú a správajú sa v situácii rozhodovania podľa zistení z dotazníka MDMQ ?
- 2, Existujú v našom výskumnom súbore adolescentov rozdiely v kvalite rozhodovania v závislosti od veku a profesionálnej orientácie ?
- 3, Existujú v našom výskumnom súbore adolescentov súvislosti medzi kvalitou rozhodovania a iracionálnymi presvedčeniami? Ak áno, v akom smere ?

Výsledky

Získané údaje boli štatisticky spracované - okrem výpočtov základných štatistických charakteristík úrovne a variability dát, sme použili analýzu rozptylu (ANOVA) aj výpočet korelačných koeficientov (Pearsonov, resp. Spearmanov). Analýzou sme dospeli k nasledujúcim zisteniam:

Nezaznamenali sme žiadne štatisticky významné rozdiely medzi dátami študentov psychológie jednotlivých za sebou nasledujúcich 2. ročníkov, a preto sme ich zlúčili a pracovali s jedným súborom – študentmi psychológie (**Psy**). Následne sme analyzovali výsledky v 3 osobitných súboroch so základnými štatistickými charakteristikami uvedenými v tabuľke 1.

Tabuľka 1. Základné štatistické charakteristiky súbor **Psy** (N=142), **Vš** (N=51), **Gym** (N=26) v dotazníku MDMQ.

	Psy		Vš		Gym	
	AM	SD	AM	SD	AM	SD
VIG	9,65	2,03	9,86	1,99	8,84	1,59
PZ	4,73	2,80	5,33	3,27	4,73	2,80
P	3,34	2,41	3,27	2,70	3,81	2,06
HYP	4,59	2,29	4,69	2,86	5,53	2,60

Analýzou rozptylu (ANOVA) sledovaných faktorov v 3 skupinách (študenti psychológie, študenti iných odborov a gymnazisti) sme zaznamenali tieto výsledky:

VIG $F(2,216) = 2,38$ $p = 0,095$

PZ $F(2,217) = 1,38$ $p = 0,255$

P $F(2,217) = 0,46$ $p = 0,630$

HYP $F(2,217) = 0,05$ $p = 0,948$

Testovanie významnosti rozdielov medzi sledovanými skupinami teda *nepreukázalo žiadne štatisticky významné rozdiely*. Vzhľadom na toto zistenie sme všetky skupiny zlúčili a uvádzame charakteristiky celého nášho súboru v premenných dotazníka.

Tabuľka 2a. Základné štatistické charakteristiky celého súboru v dotazníku MDMQ.

	N	Priemer	SD	Minimum	Maximum
VIG	219	9,60	1,99	3,00	12,00
PZ	219	4,97	2,9	0,00	8,00
P	219	3,38	2,44	0,00	10,00
HYP	219	4,60	2,43	0,00	10,00

Pre úplnosť a porovnanie uvádzame aj štatistické charakteristiky štandardizačného súboru autorov dotazníka (Mann, et al. 1997,s.14)

Tabuľka 2b. Základné štatistické charakteristiky vzoriek zo 6 krajín sveta v dotazníku MDMQ (N=2002).

	USA		Austrália		Nový Zéland		Japonsko		Hong Kong		Taiwan	
	m	F	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f
škála	N=180	N=295	N=93	N=158	N=89	N=165	N=140	N=218	N=96	N=177	N=141	N=250
VIG	9,23	9,49	9,37	9,40	9,54	9,52	9,16	9,11	9,45	9,01	10,15	9,57
	(2,28)	(2,23)	(2,47)	(2,23)	(2,20)	(2,15)	(2,58)	(2,22)	(1,96)	(2,15)	(1,75)	(2,15)
HYP	4,48	4,95	3,64	4,25	3,66	3,68	5,06	5,49	4,80	4,99	4,67	4,57
	(2,10)	(2,26)	(2,29)	(2,09)	(2,31)	(2,56)	(2,02)	(2,41)	(1,56)	(1,82)	(2,11)	(2,25)
PZ	4,22	4,93	3,93	4,00	3,99	4,08	5,13	5,42	4,81	5,36	5,72	5,53
	(2,89)	(3,12)	(2,29)	(2,85)	(2,50)	(3,43)	(2,43)	(2,94)	(2,39)	(2,76)	(2,54)	(2,80)
P	3,52	3,63	2,73	3,04	3,06	2,83	5,41	5,17	2,47	3,81	4,51	4,32
	(2,09)	(2,35)	(2,06)	(2,25)	(2,00)	(2,28)	(2,21)	(2,15)	(2,11)	(2,46)	(2,13)	(2,39)

Je zrejmé, že údaje sú podobné. Konfrontovali sme sledované charakteristiky nášho výskumného súboru s údajmi uvádzanými autormi dotazníka. Testovanie t – testom nepreukázalo žiadne štatisticky významné rozdiely. V tabuľke sú zvýraznené vzory správania v kultúrach pri ktorých sme už v minulosti zaznamenali rozdiely (pozri Konrádová, 2002). Na základe našich zistení teda môžeme konštatovať, že **v našom výskumnom súbore adolescentov (nezávisle od veku a študijného zamerania) prevažuje adaptívny spôsob prežívania a správania sa v situácii rozhodovania**, tak ako ho zachytáva dotazník MDMQ. Dokumentujú to priemerné hodnoty vo **VIG** ako *adaptívnom spôsobe* rozhodovania, ktoré sa približujú k max. novej hodnote (12), na rozdiel od *neefektívnych spôsobov (PZ,P,HYP)*. V týchto vzoroch správania sa priemerné hodnoty probandov blížia k min., resp. priemernej hodnote (v rámci rozpätia 0 až 5, resp. 6).

V kontexte celkového súboru adolescentov súbor **Gym** vykazuje najnižšiu priemernú hodnotu vo *vigilancii*, aj keď *nie štatisticky významnú*, čo je pochopiteľné vzhľadom na ich vek a doterajšie životné skúsenosti. Od mladých ľudí v tomto veku ťažko očakávať trpezlivosť pri vyhľadávaní, spracovávaní a konfrontácii relevantných informácií a možných alternatív v takej miere ako u starších jedincov. Okrem toho pravdepodobne intervenujú do procesov rozhodovania vstupujú vývinové charakteristiky obdobia adolescencie súvisiace s hľadaním a osvojovaním si vlastnej identity (zdôrazňovaní vlastnej slobody a kompetencií na jednej strane a odmietaním zodpovednosti na druhej strane) (Vágnerová,2000, Macek, 2004).

Zistili sme, že u adolescentných probandov nášho výskumného súboru neexistujú signifikantné rozdiely v kvalite rozhodovania v závislosti od veku, i keď mladší adolescenti (Gym) uplatňujú adaptívne vzory správania v situácii rozhodovania v nižšej miere ako starší adolescenti. Túto tendenciu je potrebné overiť v početnejšom výskumnom súbore. **Pri maladaptívnych štýloch rozhodovania nie sú štatisticky významné rozdiely. Tiež sme nezaznamenali štatisticky významné rozdiely v závislosti od profesionálneho smerovania adolescentov.**

Pre komplexnosť našu analýzu doplnujeme pohľadom na *korelácie škál dotazníka MDMQ*, pri ktorých sme v minulosti zaznamenali nekonzistentné zistenia (Konrádová, 2002, 2003).

Tabuľka 3a. Korelačná matica škál MDMQ výskumného súboru zo šiestich krajín

	VIG	HYP	PZ	P
VIG	1,00	-0,17	-0,30	-0,32
HYP		1,00	0,73	0,78
PZ			1,00	0,72
P				1,00

Interkorelácie uvádzané autormi dotazníka MDMQ (Man, et al.,1997, s.12) jednoznačne diferencujú medzi tzv. vigilantným rozhodovaním a ostatnými troma vzormi správania pri rozhodovaní.(Autori neuvádzajú signifikanciu korelácií).

Tabuľka 3b. Korelačná matica škál MDMQ *celého nášho výskumného súboru.*

	VIG	HYP	PZ	P
VIG	1,00	0,124	-0,115	-0,071
HYP		1,00	0,572**	0,537**
PZ			1,00	0,683**
P				1,00

** korelácie sú signifikantné na hladine významnosti 0,01

Z tabuľky je evidentná vzájomná *prepojenosť* *maladaptívnych (nevigilantných)* škál dokumentovaná relatívne *vysokými (od 0,537 až po 0,683)* a *štatisticky významnými interkoreláciami*, v čom sú porovnateľné s údajmi autorov dotazníka MDMQ. Podobne ako v minulosti ani teraz sme *nezaznamenali očakávané štatisticky významné záporné korelácie medzi adaptívnou a maladaptívnymi škálami*. Na rozdiel od minulosti (Konrádová,2002,2003) zaznamenali sme však teraz síce nízke, ale *predsa len záporné korelácie medzi VIG a PZ, P vo všetkých sledovaných skupinách, hoci bez štatistickej významnosti*. Túto tendenciu sme dávali do vzťahu s narastajúcou početnosťou nášho výskumného súboru.

Pre adekvátnejšie priblíženie sa kvalite rozhodovania použili sme tiež dotazník iracionálnych presvedčení – *IPA*.

Tabuľka 4. Základné štatistické charakteristiky súboru *Psy* (N=142), *Vš* (N=51), *Gym* (N=26) v dotazníku IPA.

	Psy		Vš		Gym	
	AM	SD	AM	SD	AM	SD
B	22,50	5,75	22,26	7,54	28,19	7,61
I	22,61	4,08	24,07	5,02	25,04	6,22
PF	17,43	4,66	20,27	11,93	22,54	3,55
EV	31,26	5,78	32,40	6,05	34,85	7,28
NO	17,21	4,80	17,20	4,74	20,27	4,45

Použitá analýza rozptylu (ANOVA) priniesla výsledky, podľa ktorých existujú *štatisticky významné rozdiely* v sledovaných faktoroch medzi 3 skupinami probandov:

B	F (2,144) = 8,83	p=0,000
I	F (2,144) = 3,18	p=0,045
PF	F (2,144) = 9,24	p=0,000
EV	F (2,144) = 3,64	p=0,029

NO $F(2,144) = 4,48$ $p=0,013$

Konkrétne *štatisticky významné rozdiely boli najvýraznejšie vo faktore B a NO*, kde sa od *ostatných 2 skupín* výrazne odlišuje skupina **Gym** (p sa pohybuje v rozmedzí 0,000 až 0,047). V ostatných faktoroch sa *gymnazisti* odlišujú iba od študentov **Psy** ($0,018 > p > 0,000$). Zo základných štatistických charakteristík je evidentné, že **Vš** sa v týchto faktoroch so svojimi hodnotami nachádzajú medzi hodnotami **Psy** a **Gym**. Medzi súbormi **Psy** a **Vš** nie sú významné rozdiely. Uvedené zistenia zo škály IPA môžu do istej miery prispieť aj k zdôvodneniu, resp. objasneniu zaznamenaných rozdielov v kvalite rozhodovania u gymnazistov v porovnaní s ostatnými skupinami. **Výrazne vyššia miera iracionálnych presvedčení s rôznym obsahom v súbore gymnazistov** môže podľa nášho názoru participovať na zistenej skutočnosti, že *mladší adolescenti* uplatňujú *adaptívne vzory správania* v situácii rozhodovania v *nižšej miere* ako starší adolescenti.

Poslednou analýzou je zistenie *vzájomnej súvislosti medzi faktormi použitých dotazníkov*. Vzhľadom na výsledky analýzy rozptylu sme museli tieto korelácie zisťovať osobitne pre jednotlivé 3 skupiny.

Tabuľka 5a. Korelácie sledovaných faktorov kvality rozhodovania a faktorov iracionálnych presvedčení v použitých metódach MDMQ a IPA v súbore **Psy**.

	B	I	PF	EV	NO
VIG		0,217*	0,232*		
HYP	0,291**			0,227*	0,257*
PZ	0,258*			0,218*	
P					

Tabuľka 5b. Korelácie sledovaných faktorov kvality rozhodovania a faktorov iracionálnych presvedčení v použitých metódach MDMQ a IPA v súbore **Vš**.

	B	I	PF	EV	NO
VIG					
HYP	0,796**	0,533*		0,807**	0,725**
PZ	0,699**	0,696**		0,790**	0,639*
P	0,581*			0,564*	0,757**

Tabuľka 5c. Korelácie sledovaných faktorov kvality rozhodovania a faktorov iracionálnych presvedčení v použitých metódach MDMQ a IPA v súbore **Gym**.

	B	I	PF	EV	NO
VIG					
HYP	0,586**	0,438*			0,503**
PZ	0,551**	0,534**		0,439*	0,593**
P					0,451*

** korelácie sú významné na hladine významnosti 0,01

Na prvý pohľad **korelácie VIG s dvoma škálami IPA – perfekcionizmom a idealizáciou** v súbore **Psy** môžu pôsobiť prekvapujúco. Ak si však uvedomíme, že ide o budúcich psychologov, previazanosť adaptívneho rozhodovania s presvedčiami súvisiacimi s ambíciami meniť svet k lepšiemu, eliminovať negatívne, nadobúda zmyslupnosť. Ostatné faktory (**BE, EV, NO**) súvisia s maladaptívnymi vzormi rozhodovania.

V súbore *Vš* je najvýraznejšie evidentná prepojenosť *maladaptívnych foriem* správania sa v situáciách rozhodovania so *všetkými faktormi škály IPA* s výnimkou *perfekcionizmu*. Pri tomto súbore je však namieste opatrnosť pri konštatovaní zistení vzhľadom na celkový počet probandov.

V súbore *Gym* faktor *perfekcionizmu opäť nekoreluje so žiadnym* (ani vigilantným, ani nevigilantným faktorom). Pomerne výrazne a na vysokej hladine významnosti však *korelujú maladaptívne škály s ostatnými faktormi iracionálnych presvedčení (B,I,EV,NO)* – pričom najvýraznejšie *presúvanie zodpovednosti a hypervigilancia*.

Uvedené zistenia korešponujú s celkovým obrazom adolescenta ako jedinca hľadajúceho, pochybujúceho o sebe samom (PZ), často nerealisticky posudzujúceho dianie okolo seba (I,B,NO), spoliehajúceho sa často skôr na svoje okolie ako na seba (PZ), niekedy uvažujúceho zbrklo (HYP). Nedôvera vo vlastné schopnosti je zrejme aj z najpočetnejších korelácií NO s maladaptívnymi formami (Vágnerová, 2000, Macek, 1999).

Zo zistení vyplýva, že *v našom výskumnom súbore akademicky sa vzdelávajúcich adolescentov existujú vzájomné súvislosti medzi kvalitou rozhodovania a iracionálnymi presvedčeniami, ktoré sme zaznamenali primárne medzi maladaptívnymi vzormi rozhodovania a jednotlivými faktormi iracionálnych presvedčení (B,I,PE,NO)*.

Inkonzistentne sa v tomto kontexte javí faktor *perfekcionizmu*, pri ktorom sme nezaznamenali *žiadne korelácie s maladaptívnymi copingovými vzormi* rozhodovacieho správania a dokonca *pozitívne koreluje s vigilanciou* v súbore *študentov psychológie* (spolu s idealizáciou). Pri konfrontovaní interkorelácií faktorov použitých dotazníkov je zrejme špecifickosť študentov psychológie oproti ostatným 2 skupinám, čo v prípade iracionálnych presvedčení môže súvisieť s profesionálnou orientáciou (ako sme už uviedli). Toto zistenie je však potrebné overiť vo väčšom súbore vysokoškolákov nepsychológov a tiež mladších adolescentov.

Opakovane chceme zdôrazniť, že štúdia priamo nadväzuje na naše predchádzajúce práce v tejto oblasti. Z technických príčin nie je priestor na podrobnejšiu analýzu a väčšiu previazanosť na predchádzajúce štúdie. V kontexte s poukázaním na možné nielen osobnostno-kognitívne koreláty rozhodovania chceme upozorniť na *opakovanú absenciu štatisticky významných rozdielov medzi probandami s rozdielnymi sociálno-demografickými charakteristikami* (Konrádová-Greškovič, 2005).

Záver

Naše zistenia si pochopiteľne nenárokujú na všeobecnú platnosť. V budúcnosti by sme chceli získané dáta overiť na početnejšej skupine mladších adolescentov, perspektívne nielen gymnazistov, s cieľom zistiť, či „relatívne homogénne“ prežívanie a správanie sa v situácii rozhodovania vo vysokoškolskej populácii nezávisle od profesionálnej orientácie je zrejme aj v mladšom veku.

Ďalšou z nášho pohľadu zaujímavou otázkou je, ako sa kvalita rozhodovania mení s pribúdajúcim vekom. Či naznačený trend - v smere čím starší, tým väčšia prevaha vigilantných vzorov správania v situácii rozhodovania - pokračuje s pribúdajúcim vekom, alebo sú hodnoty adolescentov porovnateľné s dospelou populáciou.

Literatúra

- Guenther, R. K. 1998. Human Cognition. vydanie, 1998. New Jersey: Prentice Hall, s. 234-266, ISBN 0-13-140294-3
- Kahneman, D., Slovic, P., Tversky, A. 1982. *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. 1. vyd. 1982. Cambridge: Cambridge University Press, s. 3 – 98, ISBN 0 521 24064 6
- Kondáš, O., Kordáčová, J. 2000: Iracionalita a jej hodnotenie. Bratislava, Stimul,

- Konrádová,Ľ. 2002. Sonda do vzťahov iracionality a rozhodovania. In: Sarmány Schuller I., Košč, M. (Eds.): Psychológia na rázcestí. Zborník príspevkov X.zjazdu slovenských psychológov, Bratislava 2002, s.446-453
- Konradová,Ľ., Greškovič,M. 2005. Rizikové rozhodovanie v kontexte osobnosti. In: Sarmány Schuller I.,Bratská,M.(Eds): Psychológia pre život alebo ako je potrebná metanoia. Zborník príspevkov 23. Psychologické dni, Bratislava 2005, s.182-487
- Macek, P. 1999. Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha, Portál,
- Mann,L., Burnett,P., Radford, M., Ford,S. 1997. The Mebourne Decision Making Questionnaire: An Instrument for Measuring Patterns for Coping with Decisional Conflict.Journal of Behavioral Decision Making, Vol.10, 1997, pp1-19
- Sarmány Schuller,I. 2000. Rozhodovanie ako stresový faktor a niektoré copingové stratégie. In: Ruiselová,Z. (Eds.): Adjustačné problémy, charakteristiky zvládania a osobnosť adolescentov. Zborník ÚEP SAV,
- Vágnerová,M. 2000. Vývojová psychologie. Praha, Portál,2000

Abstract

A study summarises data of quality decision-making patterns in adolescence samples –High school students, universities students of psychology science courses and university students of nonpsycholgy science courses (law, medicine,languages, economy,mathematics...).Melbourne Decision Making Quastionnaire (MDMQ) and Scale of Irrational Beliefs (IPA) was administrated them. Study documents findings about no differences in decision-making patterns between samples of students according to age and proffesional orientation. Maladaptive patterns correlate to each other and with irrational beliefs.

NAPLNENOSŤ ŽIVOTNÝCH HODNÔT NEZAMESTNANÝCH ĽUDÍ NA SLOVENSKU*

Elena KOPCOVÁ **, Milica SCHRAGGEOVÁ ***

**elena.kopцова@fphil.uniba.sk, ** milica.schraggeova@fphil.uniba.sk
Katedra psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

PROBLÉM A TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ, CIEĽ VÝSKUMU

V príspevku predkladáme parciálne výsledky longitudinálneho výskumu so zameraním na hodnotovú orientáciu nezamestnaných respondentov v kontexte kvality života, posudzovanej z miery dôležitosti a spokojnosti s vymenovanými hodnotami samotnými respondentmi.

Spokojnosť so životnými hodnotami ovplyvňuje nielen samotnú kvalitu života človeka, ale zároveň sa výraznou mierou podieľa na copingových stratégiách rôznych životných problémov, nielen nezamestnanosti. V prvom kroku nás zaujímalo, nakoľko sú nezamestnaní respondenti spokojní s naplnením svojich životných hodnôt. Naplnenie či nenaplnenie týchto hodnôt determinuje výber a aj frekvenciu využitia rôznych copingových stratégií zvládania a vyrovnávania sa s vlastnou nezamestnanosťou. Uvedené bude pokračovaním našej výskumnej práce po získaní výskumných dát s odstupom 1 roka, kde sú aj otázky skúmajúce efektivitu zvolenej stratégie hľadania a nájdenia či nenájdenia si zamestnania.

Hodnoty sa prejavujú v tendencii preferovať isté ciele, vzťahy alebo stavy pred inými (Hofstede, 1980). Podľa Rokeacha (1973) sú hodnoty trvalé presvedčenia o tom, že špecifický spôsob správania či existencie je spoločensky prijateľnejší ako opačný spôsob správania či existencie. Hodnoty obsahujú v sebe ďalšie javy a pojmy (napr. ciele, preferencie, adaptácia, motívy, ideály atď.), ktoré pojednávajú o dynamických a spoločenských vlastnostiach človeka v spoločnosti (Cakirpaloglu, 2004). V zhode s Blumerovou teóriou (1969) o tom, že k veciam sa správame na základe významu, aký im prikladáme a že tieto významy sú utvárané v sociálnej interakcii s inými ľuďmi a sú modifikované interpretatívnym procesom pri vysvetľovaní si javov a vecí okolo seba, je aj presvedčenie Rokeacha (1973), že ľudia vnímajú určité hodnoty, a nielen určité objekty z okolia.

Teoretickými východiskami výskumu pre vytvorenie jednotlivých kategórií hodnôt boli výskumy Parsonsa a Shilsa (1951), ktoré rozpracoval a ďalej rozšíril o vyše 40 rokov neskôr Trompenaars (1993). Prelomovým výskumom v oblasti významu práce v rozličných kultúrach bol Hofstedeho výskum (Hofstede, 1980, 1983 a 1991, 2001). Jeho ponímanie individualizmu a kolektivismu rozšíril Triandis (1989). Medzi ďalšie vplyvné práce patria aj Schwartzove výskumy (1992, 1999, 2003a, 2003b, 2003c, Schwartz, Sagiv, 1995, Schwartz, Bardi, 1997, 2001).

Východiskovou teóriou kvality života sa nám stala teória Bergsma a Engela (1988, in Křivohlavý, 2000) v mezo-rovine (v malých sociálnych skupinách, otázky uspokojovania – frustrácie a saturácie základných potrieb každého člena danej spoločenskej skupiny, sociálnej opory či zdieľaných hodnôt atď.) ako aj v osobnej-rovine skúmania (subjektívne hodnoty – predstavy, nádeje, očakávania, postoje, presvedčenia atď.). Využili sme metódy merania kvality života 2. typu, kde hodnotiteľom je samotná osoba. Tieto vychádzajú z fenomenálneho hľadiska a vnútorného referenčného rámca daného človeka spolu s analýzou subjektívneho posudzovania (JA – Judgement Analysis) kde miera spokojnosti a dôležitosti jednotlivých hodnôt má úzky vzťah k osobnému ponímaniu kvality života.

* Príspevok vznikol za finančnej podpory výskumného projektu VEGA 1/1392/04

VÝSKUMNÁ METÓDA A ZBER VÝSKUMNÝCH DÁT

V našom výskume exploratívneho charakteru sme zvolili kvantitatívno - kvalitatívnu metodológiu. Ako výskumnú metódu sme použili dotazník s otvorenými aj zatvorenými otázkami. Podľa zamerania tohto príspevku na hodnoty a s tým súvisiacu kvalitu života sme vybrali z dotazníka tento okruh otázok: Napíšte 5 hodnôt, ktoré v živote uznávate. Teraz k nim do zátvorky pripíšte poradie dôležitosti pre vás (1 najdôležitejšia až po 5 najmenej dôležitá hodnota). Teraz do prázdnych políčok za menovanými hodnotami urobte krížik pod to číslo (1 až 7, pričom 1 = úplne spokojný/á, 2 = dosť spokojný/á, 3 = spokojný/á, 4 = ani spokojný/á, ani nespokojný/á, 5 = nespokojný/á, 6 = dosť nespokojný/á, 7 = úplne nespokojný/á), ktoré vyjadruje vašu spokojnosť s danou hodnotou. Získali sme otvorené slovné odpovede, ktoré sme následne kategorizovali do 6 okruhov kategórií - hodnoty duševnej rovnováhy, altruistické hodnoty, hodnoty úspechu, vyššie duchovné hodnoty, pracovné hodnoty, hodnoty istôt. Detailnejšie sa obsahom, výskytom a percentuálnym zastúpením jednotlivých kategórií hodnôt ako aj komparáciou s ďalšími významnými premennými – región, pohlavie, vek, vzdelanie, dĺžka nezamestnanosti, predchádzajúca nezamestnanosť, spokojnosť s predchádzajúcim zamestnaním atď. zaoberajú iné články autorky (Kopcová, 2005 a ďalšie 2 momentálne v procese recenzie pre publikovanie v Československej psychológii).

Prvá etapa zbierania výskumných údajov distribúciou dotazníkov vybraným evidovaným nezamestnaným prostredníctvom pracovníkov regionálnych Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny SR v Tvrdošíne, Košiciach a v Nových Zámkach prebehla v čase december 2004 – jún 2005. Na záver každého dotazníku mal respondent podľa záujmu vyplniť aj spätnú adresu, kam môžeme poslať v druhej etape ďalší dotazník na vyplnenie. Záujem o ďalšiu časť longitudinálneho výskumu prejavilo 177 respondentov (36 %). Druhá etapa zbierania výskumných údajov nasledovala v septembri 2005 – február 2006.

Vzorka (200) pre každý z 3 regiónov (Košice, Nové Zámky, Tvrdošín) mala splňať vybrané kritériá (podľa pohlavia, veku, ukončeného vzdelania a dĺžky nezamestnanosti). Zo zozbieraných 592 dotazníkov sme podľa kritéria vyplnenia (aspoň 2/3 vyplnených údajov v dotazníku) napokon získali vzorku 491 respondentov. Jednotlivé rozloženia podľa kritérií sú v nižšie uvedenej tabuľke:

Tab. 1 Rozloženie výskumnej vzorky podľa vybraných kritérií

Pohlavie	Muži	Ženy			
	243	248			
Bydlisko	Nové Zámky	Tvrdošín	Košice		
	182	86	223		
Vek	18-28 rokov	29-45 rokov	46-60 rokov		
	192	143	156		
Vzdelanie	ZŠ	SŠ bez matur.	SŠ s matur.	Nadstavba	VŠ
	77	89	124	91	110
Doba nezamestnanosti v mesiacoch	0-6	7-12	12-24	25 a viac	
	204	103	87	97	
Minulá nezamestnanosť	Nebol ešte nezamestnaný		Bol už nezamestnaný		
	216		157		

Štatistické spracovanie dát sme realizovali pomocou programu SPSS Win, pričom pri deskripcii výsledkov výskumu sme použili skóre spokojnosti a dôležitosti u každého respondenta, ktoré sme podrobili Chí-kvadrát testu vrámci jednotlivých 6 kategórií menovaných životných hodnôt respondentov.

VÝSLEDKY VÝSKUMU

Obsahovo kategórie hodnôt reprezentujú najmä tieto položky:

Tab. 2 Obsah kategórií hodnôt

Hodnoty duševnej rovnováhy	Duševný pokoj, dovolenka, krása, pohoda, šťastie, radosť, zdravie atď.
Altruistické hodnoty	Láska, dobro, empatia, rodina, ľudskosť, tolerancia, úcta atď.
Hodnoty úspechu	Financie, kariéra, majetok, bohatstvo, úsilie, úspech, výkon, uznanie atď.
Vyššie duchovné hodnoty	Boh, cirkev, moc, viera, vierovyznanie atď.
Pracovné hodnoty	Povolanie, práca, zamestnanie, vedomosti, vzdelanie atď.
Hodnoty istôt	Bezpečie, disciplína, mier, morálka, poriadok, spravodlivosť, pravda atď.

Z hodnôt, ktoré respondenti v živote uznávajú, sú najpočetnejšie zastúpené altruistické hodnoty (35,6%) orientované na druhých, najmä na rodinu (druhá najfrekvencovanejšia menovaná hodnota), ale tiež hodnoty duševnej rovnováhy (22,6%). Nasledovali hodnoty úspechu (18,2%), istôt (11,8%), pracovné hodnoty (10,9%) až po posledné vyššie duchovné hodnoty (0,9%). Zo slovných položiek nezamestnaní respondenti zo všetkých menovaných hodnôt s výrazným nárastom pred ostatnými menovali zdravie (27,3% u prvej vymenovanej hodnoty), potom rodina (17,7%), česťnosť, práca, láska a peniaze.

Priemerné skóre spokojnosti aj dôležitosti s vlastnými menovanými hodnotami, ktoré respondenti v živote uznávajú, sme získali sčítaním skóre spokojnosti (rovnaký postup u skóre dôležitosti) vo všetkých 5 hodnotách u každého respondenta a následným delením 5, zaokrúhlením na celé čísla.

Celkovo sa dá povedať, že skóre spokojnosti respondentov s menovanými hodnotami je v porovnaní s gaussovským normálnym rozložením vychýlené viac k pozitívnemu pólu.

Tab. 3 Skóre spokojnosti s menovanými životnými hodnotami respondentov

Miera spokojnosti hodnoty	Počet	Percento	Validne percento	Kumulatívne percento
Úplne spokojný/á (1)	55	11,2	13,6	13,6
Dost' spokojný/á (2)	81	16,5	20,0	33,6
Spokojný/á (3)	113	23,0	27,9	61,5
Ani spokojný/á, ani nespokojný/á (4)	102	20,8	25,2	86,7
Nespokojný/á (5)	43	8,8	10,6	97,3
Dost' nespokojný/á (6)	8	1,6	2,0	99,3
Úplne nespokojný/á (7)	3	,6	,7	100,0
Spolu validne	405	82,5	100,0	
Chýbajúce	86	17,5		
Spolu	491	100,0		

Vzájomné závislosti jednotlivých kategórií hodnôt a spokojnosti s nimi, následne tiež ich dôležitosti sme počítali pomocou Chí – kvadrát testu. Štatisticky významné výsledky uvádzame postupne v tabulkách 4 až 9.

Tab. 4 Porovnanie hodnôt z kategórie Altruistické hodnoty v závislosti od spokojnosti respondentov s nimi

Využitá voľba z 5 možných	Úplne spokojný/á	Dost' spokojný/á	Spokojný/á	ani spokojný/á, ani nespokojný/á	Nespokojný/á	Dost' nespokojný/á	Úplne nespokojný/á	Spolu
---------------------------	------------------	------------------	------------	----------------------------------	--------------	--------------------	--------------------	-------

<i>menovaní z kategórie Altruistické hodnoty</i>				<i>ani nespokojný /ú</i>		<i>/ú</i>	<i>/ú</i>	
0x (počet)	13	6	15	15	8	1	2	60
0x (%)	23,6%	7,4%	13,3%	14,7%	18,6%	12,5%	66,7%	14,8%
1x (počet)	14	13	31	30	17	5		110
1x (%)	25,5%	16,0%	27,4%	29,4%	39,5%	62,5%		27,2%
2x (počet)	13	33	47	45	15	1		154
2x (%)	23,6%	40,7%	41,6%	44,1%	34,9%	12,5%		38,0%
3x (počet)	11	25	14	11	1	1	1	64
3x (%)	20,0%	30,9%	12,4%	10,8%	2,3%	12,5%	33,3%	15,8%
4x (počet)	3	4	5	1	1			14
4x (%)	5,5%	4,9%	4,4%	1,0%	2,3%			3,5%
5x (počet)	1		1		1			3
5x (%)	1,8%		,9%		2,3%			,7%
Spolu (počet)	55	81	113	102	43	8	3	405
Spolu (%)	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson`s Chi-Square Asymp.Sig (2-sided) = 0.002, Cramer`s V Value = 0.169

Aj deskripcia skupinovej voľby potvrdzuje významnosť týchto výsledkov:

Tab. 5 *Deskripcia skupinovej voľby Altruistických hodnôt podľa spokojnosti respondentov s nimi*

<i>Spokojnosť respondentov s Altruistickými hodnotami</i>	<i>Počet zo 491 respondentov</i>	<i>Počet možných volieb (x5 volieb)</i>	<i>Využitý počet volieb</i>	<i>% odpovedí (Total=100)</i>	<i>% prípadov (Total=500)</i>
<i>Chýbajúce</i>	86	430	76	17,7	88,4
<i>Úplne spokojný/á (1)</i>	55	275	90	32,7	163,6
<i>Dost' spokojný/á (2)</i>	81	405	170	42	209,9
<i>Spokojný/á (3)</i>	113	565	192	34	169,9
<i>Ani spokojný/á, ani nespokojný/á (4)</i>	102	510	157	30,8	153,9
<i>Nespokojný/á (5)</i>	43	215	59	27,4	137,2
<i>Dost' nespokojný/á (6)</i>	8	40	10	25	125
<i>Úplne nespokojný/á (7)</i>	3	15	3	20	100

Z uvedeného vyplýva, že tí nezamestnaní respondenti, ktorí menovali medzi svojimi životnými hodnotami altruistické hodnoty (láska, dobro, empatia, rodina, ľudskosť, tolerancia, úcta atď.) sú s týmito dosť spokojní, teda spokojnejší v oveľa väčšej miere (1 až 4 zo 7-stupňovej škály) ako ostatní respondenti, ktorí menovali iné hodnoty.

Tab. 6 *Porovnanie hodnôt z kategórie Hodnoty istôt v závislosti od spokojnosti respondentov s nimi*

<i>Využitá voľba z 5 možných menovaní z kategórie Hodnoty istôt</i>	<i>Úplne spokojný/á</i>	<i>Dost' spokojný/á</i>	<i>Spokojný/á</i>	<i>ani spokojný/á, ani nespokojný/á</i>	<i>Nespokojný/á</i>	<i>Dost' nespokojný/á</i>	<i>Úplne nespokojný/á</i>	<i>Spolu</i>
0x (počet)	25	38	68	70	31	6	1	239
0x (%)	45,5%	46,9%	60,2%	68,6%	72,1%	75,0%	33,3%	59,0%
1x (počet)	16	27	34	29	10	1		117
1x (%)	29,1%	33,3%	30,1%	28,4%	23,3%	12,5%		28,9%
2x (počet)	12	16	6	3	2		2	41
2x (%)	21,8%	19,8%	5,3%	2,9%	4,7%		66,7%	10,1%
3x (počet)	2		4			1		7

3x (%)	3,6%		3,5%			12,5%		1,7%
4x (počet)			1					1
4x (%)			,9%					,2%
5x (počet)								
5x (%)								
Spolu (počet)	55	81	113	102	43	8	3	405
Spolu (%)	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson`s Chi-Square Asymp.Sig (2-sided) = 0.001, Cramer`s V Value = 0.191

Aj deskripčia skupinovej voľby potvrdzuje významnosť týchto výsledkov:

Tab. 7 Deskripčia skupinovej voľby Hodnôt istôt podľa spokojnosti respondentov s nimi

<i>Spokojnosť respondentov s Hodnotami istôt</i>	<i>Počet zo 491 respondentov</i>	<i>Počet možných volieb (x5 volieb)</i>	<i>Využitý počet volieb</i>	<i>% odpovedí (Total=100)</i>	<i>% prípadov (Total=500)</i>
<i>Chýbajúce</i>	86	430	23	5,3	26,7
<i>Uplne spokojný/á (1)</i>	55	275	46	16,7	83,6
<i>Dost spokojný/á (2)</i>	81	405	59	14,6	72,8
<i>Spokojný/á (3)</i>	113	565	62	11	54,9
<i>Ani spokojný/á, ani nespokojný/á (4)</i>	102	510	35	6,9	34,3
<i>Nespokojný/á (5)</i>	43	215	14	6,5	32,6
<i>Dost nespokojný/á (6)</i>	8	40	4	10	50
<i>Uplne nespokojný/á (7)</i>	3	15	4	26,7	133,3

Z uvedeného vyplýva, že tí nezamestnaní respondenti, ktorí menovali medzi svojimi životnými hodnotami hodnoty istôt (bezpečie, disciplína, mier, morálka, poriadok, spravodlivosť, pravda atď.) sú výrazne významne spokojnejší (1 až 3 zo 7-stupňovej škály) v porovnaní s ostatnými respondentmi s inými hodnotami.

Tab. 8 Porovnanie hodnôt z kategórie Hodnoty úspechu v závislosti od ich dôležitosti pre respondentov

<i>Využitá voľba z 5 možných menovaní z kategórie Hodnoty istôt</i>	<i>Najdôležitejšia hodnota</i>	<i>Veľmi dôležitá hodnota</i>	<i>Dost dôležitá hodnota</i>	<i>Dôležitá hodnota</i>	<i>Najmenej dôležitá hodnota</i>	<i>Spolu</i>
0x (počet)	19	25	92	1		137
0x (%)	63,3%	45,5%	37,1%	100,0%		41,0%
1x (počet)	7	27	115			149
1x (%)	23,3%	49,1%	46,4%			44,6%
2x (počet)	3	3	33			39
2x (%)	10,0%	5,5%	13,3%			11,7%
3x (počet)			8			8
3x (%)			3,2%			2,4%
4x (počet)	1					1
4x (%)	3,3%					,3%
5x (počet)						
5x (%)						
Spolu (počet)	30	55	248	1	0	334
Spolu (%)	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson`s Chi-Square Asymp.Sig (2-sided) =0.014, Cramer`s V Value = 0.158

Aj deskripčia skupinovej voľby potvrdzuje významnosť týchto výsledkov:

Tab. 9 *Deskripcia skupinovej voľby Hodnôt úspechu podľa ich dôležitosti pre respondentov*

<i>Dôležitosť Hodnôt istôt pre respondentov</i>	<i>Počet zo 491 respondentov</i>	<i>Počet možných volieb (x5 volieb)</i>	<i>Využitý počet volieb</i>	<i>% odpovedí (Total=100)</i>	<i>% prípadov (Total=500)</i>
<i>Chýbajúce</i>	157	785	116	14,8	73,9
<i>Najdôležitejšia hodnota (1)</i>	30	150	17	11,3	56,7
<i>Veľmi dôležitá hodnota (2)</i>	55	275	33	12	60
<i>Dost' dôležitá hodnota (3)</i>	248	1240	205	16,5	82,7
<i>Dôležitá hodnota (4)</i>	1	5	0	0	0
<i>Najmenej dôležitá hodnota (5)</i>	0	0	0	0	0

Z uvedeného vyplýva, že tí nezamestnaní respondenti, ktorí menovali medzi svojimi životnými hodnotami hodnoty úspechu (financie, kariéra, majetok, bohatstvo, úsilie, úspech, výkon, uznanie atď.) tieto považujú v oveľa väčšej miere za dôležitejšie ako ostatní respondenti s inými hodnotami.

DISKUSIA, HODNOTENIE VÝSLEDKOV A ZÁVER

Vyššie uvedené výsledky poukazujú na väčšiu spokojnosť a teda aj saturáciu altruistických hodnôt (láska, dobro, empatia, rodina, ľudskosť, tolerancia, úcta atď.) a hodnotôt istôt (bezpečie, disciplína, mier, morálka, poriadok, spravodlivosť, pravda atď.) u tých nezamestnaných respondentov, ktorí ich uvádzajú ako uznávané hodnoty v živote. Respondenti, ktorí menovali hodnoty úspechu (financie, kariéra, majetok, bohatstvo, úsilie, úspech, výkon, uznanie atď.) im pripisujú oveľa väčšiu dôležitosť vo svojom živote ako ostatní respondenti iným uznávaným hodnotám v ich životoch. Existujúci rozdiel medzi dôležitosťou a spokojnosťou respondentov v hodnotách úspechu (dôležitosť týchto hodnôt je oveľa vyššia ako spokojnosť s nimi) vypovedá o istej frustrácii práve s touto oblasťou života. Pre ďalší výskum ostáva otázka celkovej väčšej spokojnosti s menovanými životnými hodnotami u našej výskumnej skupiny v porovnaní s gaussovským normálnym rozložením v populácii. Aké dôvody vedú k takejto spokojnosti? Zaúčinkovali obranné mechanizmy nezamestnaných v zmysle vyrovnania sa so vzniknutou situáciou alebo ide o rezignáciu snahy niečo na tomto stave zmeniť?

Na záver chceme zdôrazniť, že sa jedná o ďalšie parciálne výsledky rozsiahleho longitudinálneho výskumu. V zameraní tohto príspevku na hodnoty respondentov, ich dôležitosť a spokojnosť s nimi sa chceme v ďalších častiach venovať porovnaniu našich výsledkov s výsledkami vyššie spomínaných multikultúrnych výskumov a teórií, a tiež spätnej komparácii výskumných dát, získaných v odstupe 1 roka.

Literatúra

- Blumer, H. (1969): *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Cakirpaloglu, P. (2004): *Psychologie hodnot*. Votobia.
- Hofstede, G. (1980): *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1983): *Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions*. In J. Deregowski, S. Dzuirawiec, and R. Annis (Eds.), *Expiscations in cross-cultural psychology*. (pp. 335–355). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Hofstede, G. (1991): *Cultures and organizations: Software of the mind*. London:

- McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (2001): *Culture's Consequences. Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Second Edition. London, New Delhi: Sage Publications.
- Kopcová, E. (2005): Nezamestnanosť z pohľadu hodnôt a vlastností nezamestnaných na Slovensku. In: Zborník príspevkov 23. Psychologických dní – Psychológia pre život alebo ako je potrebná metanoia. Bratislava, Slovenská psychologická spoločnosť pri SAV, 2005.
- Křivohlavý, J. (2000). Kvalita života v kontextu ztráty práce. In: Zborník z konferencie „Psychologické a medicínske aspekty nezamestnanosti. Konferencie s mezinárodní účasťou“. Masarykova Univerzita, Brno, 16.11.2000. s. 17-23.
- Parsons, T., & SHILS, E. A. (Eds.). (1951): *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rokeach, M. (1973): *The nature of human values*. N. Y.: Free Press.
- Schwartz, S. H. (1992): Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. In: M. Zanna (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology*. 25, 1 – 65.
- Schwartz, S. H. (1999): A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology: An International Review*. 48, 1, 23 – 47.
- Schwartz, S. H. (2003a): Basic Human Values: Their Content and Structure across Cultures. In: Tamayo, A. & Porto, J. (Eds.) *Valores e trabalho [Values and work]*. Editora Universidade de Brasilia.
- Schwartz, S. H. (2003b): Robustness and Fruitfulness of a Theory of Universals in Individual Values. In: Tamayo, A. & Porto, J. (Eds.) *Valores e trabalho [Values and work]*. Editora Universidade de Brasilia.
- Schwartz, S. H. (2003c): Mapping and Interpreting Cultural Differences around the World. In: H. Vinken, J. Soeters, & P. Ester (Eds.), *Comparing Cultures, Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*. Leiden, The Netherlands: Brill.
- Schwartz, S. H., & SAGIV, L. (1995): Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 26, 1, 92-116.
- Schwartz, S. H. & Bardi, A. (1997): Influences of Adaptation to Communist Rule on Value Priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*.
- Schwartz, S. H. & Bardi, A. (2001): Value Hierarchies across Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 32, 3, 5/2001, 268 – 290.
- Triandis, H.C. (1989): The Self and Social Behavior in Differing Cultural Context. *Psychological Review*. 96, 3, 506 – 520.
- Trompenaars, F. (1993): *Riding the waves of culture*. London: Brealey.

Abstract

This contribution represents the next outputs of longitudinal research project, which is realised with the choice of unemployed people from three Slovak regions (Nové Zámky, Košice, Tyrdošín). Research project is aimed to the three factors influencing the effective coping of unemployment: cognitive, social and values. Content of this contribution is oriented on the saturation or frustration of personal values in life as mentioned by the unemployed respondents while assessing their importance and satisfaction with them.

ZÁCHRANCOVSKÝ TYP OSOBNOSTI *

Jana KORDAČOVÁ

expsjkor@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Problém

Ako je známe, iracionálne presvedčenia ako nerealistické, dysfunkčné a nezdravé (unhealthy) kognície sa premietajú do širokého spektra činností ľudí (pozri napr. Ellis, 2002 a inde, Froggatt, 2005 a inde). Jedným z nich je aj špecifický typ správania a myslenia, ktorým sa vyznačuje tzv. *rescuing personality* – t.j. záchrancovská osobnosť, resp. osobnosť záchrancu a „spasiteľa“, ktorú by som v tomto príspevku chcela priblížiť. Rada by som ho tiež ponúkla z pohľadu pozitívnej psychológie, keďže ma v rámci novej grantovej úlohy (pozri nižšie) zaujala otázka, do akej miery je možné spojiť novší „pozitívny“ prístup s klasickým „negatívnym“ psychologickým prístupom, resp. či a do akej miery je tzv. pozitívna psychológia naozaj pozitívnou. Navyše, v tzv. veľkých klasifikáciách sme na spomínaný typ osobnosti taktiež nenatrafili.

Psychologická analýza osobnosti záchrancu z pohľadu teórie iracionálnych presvedčení je tak trocha problematická, pretože vo všeobecnosti sa pomáhanie druhému človeku považuje za vysoko morálnu, prosociálnu, pozitívnu a ľudsky hodnotnú činnosť, ktorou bezpochyby aj je. Avšak- aj takáto aktivita môže prekvapivo obsahovať aj isté iracionálne prvky, ktoré si zväčša neuvedomujeme, a predovšetkým si ich nezvykne neuvedomovať ich nositeľ – t.j. *záchranca*. Typickým príkladom je iracionálna snaha manželiek alkoholikov „spasit“ vlastnými silami svojich závislých manželov (bližšie pozri napr. Kordačová, 2003).

V literatúre sa okrem „iracionálneho pohľadu“ na problém záchránárstva, na ktorý som sa vo svojom príspevku zamerala, možno stretnúť aj s jeho „civilnejším“ chápaním, ako je napr. hľadanie typických alebo výpočet spoločných vlastností uchádzačov o isté rizikové pomáhajúce profesie (napr. hasič, člen horskej záchranej služby a pod.). V tomto zmysle Mitchell a Bray (1990) opisujú záchránárov ako ľudí silne vnútorne motivovaných až pudených pomáhať iným, sú to jedinci akční, posadnutí vysokými výkonovými štandardami, ktorí sú ale zároveň spoločensky konzervatívni, ľahko sa nudia, sú hlboko oddaní a sú to tzv. nadšenci. Majú radi kontrolu nad vecou i nad sebou a silnú potrebu byť potrebnými. Podľa iného autora (Karrigan, 2006) majú takíto ľudia vysokú potrebu stimulácie, ale aj okamžitej odmeny/uspokojenia a radi podstupujú riziko (risk-taking behavior). Patria k nim napr. aj neprofesionáli - dobrovoľníci a dobrovoľnícky typ práce.

Ďalší autori sa zas zaoberajú otázkami, kde sa berie u niektorých ľudí motivácia pomáhať iným, prečo to vlastne robia (James, 2005), prípadne aké sú riziká takejto práce – napr. emočná „devastácia“ záchránárov v dôsledku emočného dopadu niektorých udalostí/katastrof (napr. post-traumatická symptomatológia) a pod. (Wagner, 2005). Sú aj autori, ktorí ostro odmietajú existenciu záchránárskej osobnosti ako takej, argumentujú, že dôkazy pre jej existenciu sú nedostatočné a že sa zatiaľ nenašla objektívna indikácia. Pripúšťajú však, že výskum môže priniesť typológiu osobnosti ľudí, ktorých priťahujú nebezpečné a emočne pohlcujúce profesie (Gist, Woodall, 1998).

Na druhej strane, záchránárstvo, resp. záchrancovstvo môže obsahovať aj isté nežiadúce, resp. nezdravé prvky a prejavy správania. Uvažuje sa napr. o tom, že za tendenciou

* Štúdia vznikla s finančnou podporou vedeckej grantovej agentúry VEGA v rámci riešenia GÚ č. 2/6185/26.

pomáhať iným ľuďom sa môže skrývať túžba po moci, alebo neurotická potreba mať veci pod kontrolou (James, 2005).

Na najprepracovanejšie podanie záchrancovského typu osobnosti som doposiaľ natrafila v „raciálne-emočnej“ literatúre, ktorá sa zameriava práve na spomínanú extrémnu a nezdravú polohu „záchrancovstva“, kedy sa zo záchrancov stávajú obeť ich vlastných iracionálnych presvedčení a deformácie ich myslenia. Charakteristické vlastnosti takýchto ľudí možno zaznamenať na viacerých úrovniach ich prejavov – napr. v tom, ako sa taký človek javí navonok (behaviorálna rovina), aké je jeho prežívanie (emočná rovina), aké sú jeho iracionálne presvedčenia (kognitívna úroveň), ale aj v oblasti negatívnych dôsledkov záchrancovského typu správania (úroveň efektu).

Pokúsme sa teda priblížiť si tieto jednotlivé úrovne. Podľa J. Messiny a C. Messinovej (2002) iracionálny typ záchrancu sa:

Navonok javí ako človek, ktorý je:

- maximálne zodpovedný
- emočne stabilný
- vysoko motivovaný pomáhať iným
- svedomitý, zásadový, šľachetný, nesebecký a dobrý človek, ktorý je neraz zneužívaný
- pôsobí dojmom obeť vzhľadom na správanie človeka/ľudí, ktorým pomáha
- chce byť dobrým človekom bez ohľadu na to, ako sa k nemu správajú tí, ktorých „zachraňuje“
- má sklon vnucovať svoju snahu meniť a naprávať veci
- je až obsedantne pudený potrebou starať sa o iných
- je iracionálne oddaný osobe/ľuďom v ťažkostiach
- je nadmieru tolerantný k bizarnému a maladaptívnemu správaniu takýchto ľudí
- nie je schopný uvažovať o sebe ako o prvom, byť asertívny a hájiť svoje vlastné práva
- je to preťažená osoba, ktorá nosí druhých na rukách
- sympatická postava, ktorá býva zneužívaná

Prežívanie človeka so záchrancovskými osobnostnými charakteristikami:

- hnevá sa na problémy, že vôbec existujú a že strpčujú svojim obetiam život
- poburujú ho ľudia, ktorí sa nesnažia pomáhať iným
- rozhorčuje sa nad chronickým nešťastím ľudí v ťažkostiach (napr. alkoholikov, bezdomovcov a pod.)
- má strach, že bez jeho pomoci by dotyčná osoba zahynula
- obáva sa, že iní by ho odsúdili, ak by nezaujal svoj aktívny postoj „pomáhača“
- má pocity viny, že neurobil dosť preto, aby pomohol
- keď sa zachraňovaná osoba opakovane ocitne v problémoch, záchranca stráca sebavedomie a upadá do depresie
- je rozladený, ak sa osoba v ťažkostiach dokáže o seba postarať a vyriešiť svoj problém aj bez jeho pomoci
- má zmätok v tom, ktorý spôsob pomoci je optimálny
- obáva sa, že ho človek v ťažkostiach (ako životný partner) opustí
- má stres z toho, že nedokáže vyriešiť problémy človeka v ťažkostiach

- hnevá sa, ak je terčom pre iných pomáhajúcich ľudí, ktorí poukazujú na to, že jeho „záchrancovské“ správanie je nezdravé.

Iracionálne presvedčenia ľudí „záchrancovského“ typu

- „Potrebuje moju pomoc!“
- „Ak to neurobím ja, *nikto* to neurobí!“
- „*Bezo mňa*“ to nezvládne!“
- „Nedokážem len tak stáť a prizerať sa, ako trpí!“
- „Je príliš slabý na to, aby uniesol nároky života!“
- „Nevedel by som sa pozrieť si do očí, keby som mu/jej/im nepomohol!“
- „Cítim sa zodpovedný za blaho ich všetkých!“
- „Nevadí, že sa ku mne správa nepatrične – aj tak mu/jej pomôžem!“
- „To už patrí k osudu tých, ktorí pomáhajú, že ich využívajú, osočujú, nadávajú im, obviňujú ich a ignorujú.“
- „Nevadí, ak mi aj nikdy nepoďakuje za to, čo som pre ňu/neho urobil/a.“
- „Samotné vedomie, že som pomohol, je dostatočná odmena.“
- „Viem, že ho/ju vždy zachránim, aj keď si uvedomujem, že to nie je to najlepšie riešenie.“
- „Ako sa môžete obrátiť chrbtom k niekomu, o kom viete, že je zranený, smutný a sám?“

Negatívne dôsledky správania „záchrancovského“ typu

- Čím aktívnejší je záchranca, tým menšia je pravdepodobnosť, že správanie zachraňovaného sa naozaj zmení.
- Keďže záchrancovské počínanie zamerané na zmenu správania druhého človeka nebýva úspešné, úsilie záchrancu sa stáva ešte obsedantnejším.
- Čím aktívnejší je záchranca vo svojom konaní, tým skôr sa môže stať, že zachraňovaná osoba poprie alebo bude negovať svoje problémy.
- Môže sa stať, že kvôli nezdaru a únave záchranca zanevrie na iných ľuďoch s úmyslom pomôcť.
- Záhrancovi ostáva stále menej času na udržiavanie/pestovanie svojich vlastných sociálnych sietí.
- Ak sa nedarí zmeniť stav vecí, záchranca môže stratiť sebadôveru a sám prejsť do poruchového správania.
- Záhrancovia očakávajú uznanie a cítia sa sklamaní a zranení, ak okolie náležite neoceneňuje ich dobré skutky.
- Záhrancovia bývajú tak pohltení svojím úsilím pomôcť, že môžu zanedbať svoje vlastné zdravie a navodiť si chorobu.

Možnosti zmeny negatívnych záchrancovských črt na pozitívny potenciál - tj. ako prejsť z iracionálnej polohy do racionálnej, resp. z polohy iracionálneho záchrancu do polohy rozumného a efektívneho „pomáhača“. Messina and Messina (2002) navrhujú nasledovný postup:

Nadmieru zodpovednosti je možné zmeniť na *primeranú* zodpovednosť, pričom záchranca sa konfrontuje s faktom márnosti svojho úsilia, orientovaného mimo neho samého. Jeho zodpovednosť je možné presmerovať naňho tak, aby popri svojom úsilí pomáhať iným nezanedbával ani seba samého.

Vysoká motivácia pomáhať – môže poslúžiť aj na pomoc sebe zbaviť sa brzdy, ktorá človeka blokuje v snahe meniť správanie iných ľudí na úkor vlastného zdravia.

Zdanie emočnej stability – odložením tejto masky si záchranca zvyčajne uvedomí, že môže byť rovnako „chorý“ ako osoba, ktorej sa snaží pomôcť. Uznaním svojej emočnej labilité sa záchranca stane autentickjším a s väčšou pravdepodobnosťou bude osožný aj sebe samému.

Nadmerná svedomitosť a zásadovosť - sa môže zmeniť na svedomitosť vo vzťahu k sebe samému. Neschopnosť odpútať sa od človeka s problémami preto, čo by si o tom pomysleli iní, odčerpáva záchrancovi energiu a zvyšuje jeho náchylnosť na chorobu.

Byť dobrý človek – môžete byť práve tým, že niekomu pomôžete prebrať osobnú zodpovednosť zaňho samého a *dovolíte* mu *samostatne* riešiť jeho problémy. Akonáhle človek v problémoch prijme nevyhnutnosť zmeniť sa, urobili ste *dobrá* vec.

Otvorené priznanie problému – pripustenie si, že správanie záchrancovského typu je nezdravé a problémové, je prvým krokom k zmene, ktorá pomôže záchrancovi znovu získať svoje zdravie.

Šľachetnosť a nesebeckosť – záchrancovia sú často zneužívaní, a ich správanie je preto potrebné zmeniť tak, že ich šľachetnosť sa presmeruje na nich samotných, pričom je dôležité, aby si uvedomili, že istá miera sebeckosti je zdravá a na mieste, ak chráni zdravie záchrancu a jeho energiu pred poškodzovaním a využívaním.

Oddanosť/lojálnosť voči iným – opäť môže byť presmerovaná na záchrancov samotných. Táto zmena je zásadná preto, aby „záchranca“ mohol začať byť schopný starať sa o svoje vlastné zdravie a život.

Neprimeraná tolerancia bizarného správania – je nutné, aby si záchranca uvedomil, čo je „choré“ na jeho vzťahoch s ľuďmi, ktorým pomáha. Akonáhle si uvedomí svoje nezdravé správanie, umožní mu to reagovať na ľudí v ťažkostiach racionálnejším a zdravým spôsobom.

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo poukázať na dvojitvárnu povahu pozitívnych, altruistických a prosociálnych zámerov v ľudskom konaní, ako aj na nebezpečenstvo, ktoré môže vzniknúť, ak sa takéto správanie ocitne v extrémnej, iracionálnej polohe. Takéto konanie sa totiž potom paradoxne nielenže míňa svojmu účelu, ale môže poškodzovať okrem svojho nositeľa aj tých ľudí, na ktorých je pozitívne zacielené.

Literatúra

- Ellis, A. (2002), Trénink emocií. Praha: Portál.
- Gist, R., & Woodall, S. J. (1998). The origins and natural history of debriefing. Australian Journal of Disaster and Trauma Studies. Stiahnuté 21. 10. 2005 z <http://www.massey.ac.nz/~trauma/issues/1998-1/gisr1.htm>
- James, L. (2005), Helping yourself by helping others. Stiahnuté z <http://www.soc.hawaii.edu/leonj/409bs2003/kanai/g18bibliography.htm.htm>, 13.6.2005
- Kerrigan, D. (2006), Critical Incident Stress Management - Rescuing the Rescuer. Stiahnuté z <http://www.outdoorsafety.org/articles/list.asp>, 21.1. 2006
- Kordačová, J. (2003), Osobná životná filozofia, coping a spokojnosť so životom z aspektu miery iracionality a veku – kvalitatívna analýza vnútornej reči. In Ruiselová, Z. (Ed.).

- Zvládanie záťaže a adjustácia v kontexte veku a osobnosti. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, s. 46-59.
- Messina, J.J., Messina, C. (2002), Tools for Coping with a Variety of Life's Stressors – Rescuing Personality. Laying the Foundation. Stiahnuté z <http://www.coping.org/rescue.htm> v decembri 2002.
- Mitchell, J. T., Bray, G. P. (1990), Emergency services stress: Guidelines for preserving the health and careers of emergency services personnel. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Wagner, S. L. (2005), The „Rescue Personality“: Fact or Fiction? Australian J. of Disaster and Trauma Studies, Vol. 2, 2005.

Abstract

Presented the so-called rescuing personality from the aspect of a rational-emotive behavioral approach. Its basic traits are given, including typical irrational beliefs paradoxically characteristic of this type of persons, as also the negative impact of the rescuing style of behavior on its bearer and the environment. In addition, possibilities are illustrated how to alter this irrationally deformed unhealthy inclination so it would aid others and this through the promotion of a constructive and positive potential which this type of personality naturally possesses. Outlined is also the positive-psychological context of this specific and psychologically interesting problem.

TRANSKULTURÁLNY PRÍSTUP A VÝSKUM OSOBNOSTI RÓMSKYCH ADOLESCENTOV NA SLOVENSKU

Elena KRETOVÁ
ekretova@centrum.cz
VÚDPaP, Bratislava

Psychologické testovanie osobnosti rómskych adolescentov štandardizovanými metodikami v súčasnosti neexistuje. Využiť by sa však dalo v klinickej, poradenskej alebo forenznej psychológii. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie sa už desaťročia venuje výskumu rómskych detí a adolescentov. Vo výstupoch výskumníkov sa nestretáme s výsledkami použitia osobnostných testov alebo dotazníkov. Nie je to náhoda. Výsledky by mohli byť diskutabilné a z dôvodu nedôveryhodnosti by sa ich málokto odvážil publikovať. Všeobecne možno použitiu akýchkoľvek inokultúrnych osobnostných dotazníkov vyčítať nedostatočnú objektivitu celého procesu testovania. V týchto podmienkach absencie štandardizácie používaných dotazníkov a všeobecne absencie inokultúrnych osobnostných dotazníkov si u nás získali popularitu najmä projektívne metódy merania (ROR, Hand test, kresebné testy). V snahe o odlišný prístup k diagnostikovaniu, ktorý by zohľadnil kultúrne špecifiká rómskej osobnosti boli v histórii slovenskej psychológie a psychiatrie vytvorené niektoré „diagnózy“: ako napríklad disperzne rozptýlený intelekt (Hlubocký, 1992).

K celosvetovo najrozšírenejším štandardizovaným metódam na meranie osobnostných charakteristík patrí nepochybne Eysenckov osobnostný dotazník. Na Slovensku pre skupinu detí bol štandardizovaný ako B- JEPI (Eysenck, Eysenck, 1988). Dotazník meria dve dimenzie osobnosti (Introverzia / Extroverzia, Neurotizmus), ktoré sú založené na vzrušivosti a stabilite nervového systému. Nadväzujú tak na stáročnú tradíciu ponímania osobnosti ako dvojdimenziálneho tvora: extraverta, či introverta, a to stabilného, alebo naopak labilného. Prvé dve dimenzie takejto osobnosti sa zhodujú s predstavami starovekých autorov Hippokrata a Galena, ako aj novovekých Junga a Pavlova. V sedemdesiatych rokoch k týmto dvom osobnostným dimenziám pribudla tretia – Psychotizmus. Táto nie je teoreticky tak prepracovaná ako predošlé dve. V každom prípade, nová verzia EPI - EPQ (JEPQ) sa začala nasledovne rozširovať naprieč celým civilizovaným svetom. Práca manželov Eysenckovcov a ich kolegov obyčajne spočívala v overovaní dimenzionality, validity a reliability dotazníka. Overovanie dotazníkov realizované v 70. a 80. rokoch (Eysenck a kol. 1977; Iawaki a kol., 1977; Iawaki a kol., 1980; Gupta, Poddar, 1979; Eysenck a kol., 1980; Kline a kol., 1981a; Kline a kol., 1981b; Eysenck, Dimitriou, 1984) prebiehalo štandardným spôsobom. Dimenzionalita a validita bola overovaná faktorovou analýzou, reliabilita vnútornou konzistenciou položiek. V každej krajine boli škály upravované: skrácované, alebo čiastočne zmenené, či podľa potreby doplnené. V prípade thajských detí (Kline a kol., 1981a) sa dotazník ukázal ako nepoužiteľný, s výnimkou otázky nad možným použitím (po úprave škály Neurotizmus).

Výsledky skóre osobnostných dimenzií iných národov sa porovnávali s anglickými normami. Pri porovnaní výsledných priemerných skóre ostatných krajín s Angličanmi obyčajne dochádzalo k posunom priemerných výsledkov. Tabuľka 1 ukazuje výsledky porovnávaní priemerných hodnôt dosiahnutých v osobnostných dimenziách (P- Psychotizmus, LS – Lži skóre, E – Extraverzia, N – Neurotizmus) s anglickými normami. Ďalej ukazuje výsledky meraní reliability dimenzií dotazníkov EPQ (JEPQ) v procese štandardizácie v rôznych krajinách. Tabuľka obsahuje len grafické označenie toho, či boli výsledné hodnoty vyššie / nižšie alebo rovnaké s anglickými a to, či meranie vnútornej konzistencie (Cronbach alfa – α) prinieslo uspokojivé výsledky.

Najviac diskutabilným ostávalo po štandardizačných meraniach použitie škál Psychotizmus a Lži-skóre. Z jedenástich správ o výskumoch, ktoré sme mali k dispozícii sa dimenzia Psychotizmus ukázala ako vhodná a použiteľná (validná a reliabilná) po prvých meraniach v minimálnom počte krajín (Japonsko, Austrália – pozri tabuľku 1). Dimenzie Extraverzia a Neurotizmus naprieč transkultúrnym prístupom vo všeobecnosti vyhovovali.

Transkultúrne štúdie, ktoré overovali nanovo použitie osobnostných dotazníkov v období okolo roku 2000 pracovali so skrátenými škálami (EPQ-R). V skrátenej podobe dotazníka EPQ došlo v niektorých krajinách k nezrovnalostiam ohľadom škály Psychotizmus, alebo Lži skóre. Škála Psychotizmus v skrátených verziách nedosiahla potrebné vlastnosti (reliabilita alebo validita) v Anglicku, Kanade, USA a ani Nemecku (pozri Francis a kol., 2006;). Rovnako ako Psychotizmus, ani dimenzia Lži-skóre nie je v niektorých výskumoch overovania EPQ-R prijatá (Henningham, 1996; Sato, 2005).

V našom príspevku sme sa zamerali na dotazník určený deťom a mládeži, upravenú verziu JPQ (z roku 1981, pozri Senka 1988), na Slovensku a v Čechách známu ako B-JEPI. Slovenská verzia dotazníka B-JEPI bola overovaná v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Rovnako ako v iných krajinách boli dimenzie čiastočne upravované. Dimenzie dotazníka boli overované koeficientom IRC (korelácie položiek voči ostatku škály), Cronbachovým koeficientom alfa a indexom diskriminality položiek. Výsledky boli porovnávané medzi slovenskými a českými adolescentmi. Vytvorené normy boli platné pre obe tieto skupiny. Dotazník nebol upravovaný pre použitie v rómskej komunite.

Výskumný súbor tvorilo 45 rómskych žiakov 7. ročníka ZŠ z obce Zlaté Klasy na západe a z obce Rakúsy na severe Slovenska. Z toho bolo 15 chlapcov a 30 dievčat. Použili sme osobnostný dotazník B-JEPI (Eysenck, Eysenck, 1988).

Pri overovaní použiteľnosti dotazníka B-JEPI v skupine rómskych adolescentov sme postupovali tak, že sme výsledky výskumného súboru porovnávali s výsledkami slovenskej štandardizačnej skupiny. Vypočítali sme vnútornú konzistenciu škál a následne overili koeficient IRC. Podľa koeficientu sme v skupine rómskych dievčat a chlapcov upravili zloženie škál nanovo a položky, ktoré nekorelovali s ostatkom škály sme vylúčili.

Porovnania priemerných skóre v dimenziách so štandardizačným súborom sme graficky znázornili v tabuľke 2. Ako vidieť, rómske deti dosahujú vyššie skóre v dimenziách Psychotizmus (pozri aj Eysenck a kol. 1977; Iawaki a kol., 1977, 1980; Eysenck a kol., 1980; Eysenck, Dimitriou, 1984; Eysenck, Renner, 1987) a Neurotizmus (pozri Eysenck a kol. 1977; Iawaki a kol., 1977; Gupta, Poddar, 1979; Eysenck a kol., 1980; Kline a kol., 1981b; Eysenck, Dimitriou, 1984; Eysenck, Renner, 1987), rómski chlapci dosiahli v porovnaní s majoritou nižšiu úroveň Lži skóre (pozri aj Eysenck a kol. 1977; Iawaki a kol., 1980; Eysenck a kol., 1980; Eysenck, Dimitriou, 1984; Eysenck, Renner, 1987). Výsledky merania vnútornej konzistencie dimenzií však poukázali na nespoľahlivosť meracej schopnosti škál Neurotizmus a Extraverzia, (i Lži skóre) v našom súbore, a to z dôvodu nevyhovujúcej hodnoty vnútornej konzistencie meranej Cronbachovým koeficientom alfa (α) - chlapci α : $P=0,80$; $LS=0,26$; $E=0,39$; $N=0,64$; dievčatá: $P=0,80$; $LS=0,21$; $E=0,50$; $N=0,50$. Na základe týchto výsledkov by sa zdalo, že jedinou reliabilnou dimenziou je dimenzia Psychotizmus.

Tabuľka 1

Transkultúrne porovnania dotazníkov (J)EPQ so štandardizačným súborom Angličanov

Krajina (overovaná metóda) Rok uverejnenia príspevku	P	LS	E	N
Nigéria (EPQ) 1977	 α ♀		\uparrow	
Japonsko (JEPQ) 1977				
India (EPI) 1979	-		 ♂	 ♀
Japonsko (JEPQ) 1980	 α	 ♂	 ♂	
Austrália (EPQ) 1980			 ♀	 ♂
Thajsko (EPQ) 1981				
Thajsko (JEPQ) 1981				
Grécko (JEPQ) 1984	 α			
Rakúsko (JEPQ) 1987	\uparrow α ♀	\uparrow	\uparrow	\downarrow
Austrália (EPQ-R) 1996				
USA (EPQ-R) 2005	α			
Nemecko (EPQ-R) 2006	α	Počítanie reliability, ktorá bola dostačujúca, bez porovnania priemerov s Angličanmi		

Vysvetlivky (platia aj pre ostatné tabuľky):

 /

- štatisticky významne vyššie / nižšie priemerné skóre daného súboru

 \uparrow / \downarrow

- tendencia k rozdielom v priemerných skóre

♀ / ♂

- uvedené výsledky platia pre súbor dievčat / chlapcov

 - dimenzia je v danej kultúre nepoužiteľná z dôvodu nedostatočnej validity, alebo z dôvodu nedostatočnej reliability (α)

- rovnaké priemerné skóre ako Angličania, vyhovujúca miera reliability, vyhovujúca validita

- dimenzia nebola testovaná

Tabuľka 2

Porovnanie priemerných hodnôt dotazníka B-JEPI so štandardizačným súborom t-testom

	P	LS	E	N
Rómski chlapci (N = 15)	☺	☺ α	α	☺
Rómske dievčatá (N = 30)	☺	α	α	☺ A

Na základe hodnôt IRC koeficientu a zvážení údajov z položkovej analýzy sme pristúpili k úprave dimenzií dotazníka. Pôvodné škály sme skrátili. Vylúčili sme položky, ktoré s ostatkom dimenzie nekorelovali. Zloženie dimenzií sme upravili osobitne v súbore chlapcov aj dievčat. Výsledkom sú skrátené verzie škál tak, že chlapci a dievčatá nemajú totožné zloženie položiek v jednotlivých dimenziách dotazníka. Po opätovnom prerátaní vnútorných konzistencií „nové“ škály nadobúdali hodnoty Cronbach alfa lepšie ako tie, ktoré sme dostali v pôvodných neupravených škálach - chlapci α : P=0,90; LS=0,64; E=0,80; N=0,81; dievčatá: P=0,88; LS=0,63; E=0,76; N=0,81 (bližšie pozri Kretová, Dočkal 2006).

Po upravení – vylúčení nevyhovujúcich položiek dotazníka – sa ukázalo, že v súbore rómskych chlapcov a dievčat je minimálne jedna z dimenzií nevhodná pre použitie. Dimenzia LS obsahovala v prípade chlapcov len 2 položky, v prípade dievčat položky 4 (pozri aj Kline a kol., 1981a; Henningham, 1996; Sato, 2005).

Upravené zloženie dimenzie Psychotizmus obsahovalo oproti ostatným dimenziám najviac položiek z pôvodnej škály (chlapci 11, dievčatá 10) a na rozdiel od zahraničných výskumov vychádza z analýz ako najvodnejšia pre použitie v praxi. Reliabilita pôvodnej dimenzie aj jej upravenej formy je veľmi dobrá. Treba povedať, že nielen namerané priemerné skóre pôvodnej škály bolo štatisticky významne vyššie, ale aj rozptyl škály bol významne väčší. Otáznym teda ostáva obsahové naplnenie škály v skupine rómskych detí (pozri aj VanKampen, 1993, 1996).

Upravené zloženie dimenzie Extraverzia obsahovalo v oboch skupinách detí, u dievčat aj chlapcov rovnako po 9 položiek. Z toho boli 4 rovnaké a ostatných 5 bolo odlišných pre obe pohlavia.

V dimenzii Neurotizmus ostalo po skrátení 7 položiek, z ktorých boli pre obe skupiny spolu použiteľné len 4.

Záver a diskusia

Škály Psychotizmus, Neurotizmus a Extraverzia sa zdajú byť v skupine rómskych žiakov 7. ročníka ZŠ po skrátení vyhovujúce, ak však berieme do úvahy len aspekt ich vnútornej konzistencie. Keďže neboli prevedené merania validity definovaných osobnostných dimenzií, táto ostáva spornou (napríklad len z toho dôvodu, že všetky skrátené škály spolu kladne korelujú, teda aj Neurotizmus a Extraverzia – pozri Kretová, Dočkal, 2006). Dimenzia Lži skóre nemá v skupine rómskych detí výpovednú hodnotu.

Pred používaním skrátenej verzie dotazníka by bolo treba zvážiť zloženie jednotlivých skrátených dimenzií, ktoré sú tvorené nerovnakým počtom položiek. Bolo by treba počty doplniť a vyrovnáť medzi pohlaviami a škálami, napríklad na 12 položiek, ako obsahujú skrátené verzie Eysenckovho dotazníka.

Ako spracovať rodového vnímanie osobnosti rómskych adolescentov a to, či tento fakt zohľadniť pri tvorbe osobitných (dievčenských a chlapčenských) foriem osobnostných dotazníkov je príspevok do diskusie.

Literatúra

- Eysenck, H. J. – Eysenck, S. B. G. 1988. B – J. E. P. I.: Osobnostný dotazník pre deti. Upravil Ján Senka, Bratislava : Psychodiagnostika.
- Eysenck, S. B. G. – Renner, W. 1987. A cross-cultural comparison of personality: English and Austrian children. *European Journal of Personality*. Vol. 1, p. 215-221.
- Eysenck, S. B. G. – Adelaja, O. – Eysenck, H. J. 1977. A comparative study of personality in nigerian and english subjects. *The Journal of Social Psychology*, 102, p. 171-178.
- Eysenck, S. B. G. – Dimitriou, E. C. 1984. Cross-cultural comparison of personality: Greek children and English children. *Social Behavior and Personality*, 1984, 12(1), p. 45-54.
- Eysenck, S. B. G. – Humphery, N. – Eysenck, H. J. 1980. The structure of personality in Australian as compared with English subjects. *The Journal of Social psychology*, 112, p. 167-173.
- Francis, L. J. – Lewis, CH. A. – Ziebertz, H. G. 2006. The short-form revised Eysenck personality questionnaire (EPQR-S): A German edition Henningham, J. P. 1996. Australian norms on Eysenck s short personality test.
- Hlubocký, P. 1992. Úvod do praktickej romológie. Psychoprof : Nové Zámky
- Iwawaki, S. – Eysenck, S. B. G. – Eysenck, H. J. 1980. The universality of typology: A comparison between english and japanese schoolchildren.
- Kline, P. – Barrett, P. – Svaste-Xuto, B. 1981a. The Junior Eysenck Personality Questionnaire in Thailand. *The Journal of Social Psychology*. 115, p. 135-136.
- Kline, P. – Barrett, P. – Svaste-Xuto, B. 1981b. Personality traits of Thai students. *The Journal of Social Psychology*. 114, p. 23-34.
- Kretová, E. – Dočkal, V. 2006. Pomôže pri diagnostikovaní rómskych detí Eysenckov osobnostný dotazník? V tlači.
- Sato, T. 2005. The Eysenck Personality Questionnaire Brief Version: Factor Structure and Reliability. *The Journal of Psychology*, 2005, 139(6), 545–552
- Van Kampen, D. 1993.: The 3DPT dimensions S, E, and N: A critical evaluation of Eysenck's Psychoticism model. *European Journal of Personality*, Vol. 7, p. 65-105.
- Van Kampen, D. 1996. The theory behind Psychoticism: a reply to Eysenck. *European Journal of Personality*, Vol. 10, p. 57-60.

Abstract

Presented is the survey about The using of Eysenck`s personality test in context of Roma minority community. First we presented international researches that summarized the work of Eysenck and his colleges that was made over the world. The most problematic was an using of the P scale in the different nations culture. Our sample consisted of 45 Roma children which were testing with Slovak version of JEPQ: B-JEPI. The P scale showed some good psychometric characteristics, but its validity can be discussed. The L scale has got not satisfied reliability characteristics. The E and N scales were shortened and they consisted from different items for groups of boys and girls.

OSOBNOST A ESTETICKÉ PREFERENCE PRO ČTVERCOVÉ MOZAIKY 6X6

Václav LINKOV^{*}, Tomáš STAUDEK^{**}

^{*}linkov@fss.muni.cz, ^{**}toms@fi.muni.cz

^{*}Katedra psychologie, Fakulta Sociálních Studií, MU, Brno,

^{**}Katedra počítačové grafiky a designu, Fakulta Informatiky, MU, Brno

1. Úvod

V tomto textu se zabýváme vztahem mezi estetickými preferencemi pro čtvercové mozaiky 6x6 a typem osobnosti vnímatele. Výzkum vztahů mezi osobností a estetickým vnímáním nepatří mezi častá témata psychologického zkoumání. Z poslední doby uveďme následující výsledky:

A.Furnham a M.Avison (1997) tvrdí, že Svědomitost, Neuroticismus a Extraverze z NEO-FFI nemají na estetické preference u malířských výtvarných děl žádný vliv. Přívětivější a otevřenější lidé preferují málo komplexní tradiční obrazy oproti obrazům složitějším a surrealistickým. V dalším podobném výzkumu Furnham s Walkerem (2001) zjistili souvislost estetických preferencí u výtvarného umění s Otevřeností, Svědomitostí a Neuroticismem. D.Rawlings (2003) uvádí, že otevření lidé preferují abstraktní díla oproti reprezentativním, muži pak hodnotí nepříjemné obrazy (smrt, násilí) výše než ženy. Podle A. Furnhama a T.Chamorro-Premuzice (2004) souvisí úspěch v testu vyspělosti estetického hodnocení s vysokou Extraverzí a nízkou Svědomitostí.

U nás se vývojem estetických preferencí zabýval Kuric(1986), který zjistil, že starší lidé více preferují abstraktní obrazy, dívky preferují obrazy, z nichž dýchá pohoda, harmonie barev i obsahu, kdežto hoši dávají přednost obrazům dramatičtějším, dynamičtějším.

V našem předchozím výzkumu (Linkov, 2004) jsme zjistili, že vyšší Ljapunovův exponent (míra chaotičnosti) u chaotických atraktorů preferují lidé s vyšším skórem v Otevřenosti a částečně více přívětiví lidé. Vyšší fraktální dimenzi preferují lidé se širším polem vědomí a částečně s nižším skórem v neuroticismu. Dívky preferují hezčí, ozdobnější atraktory, chlapani naopak atraktory působící aktivně a silně. Dospělí muži preferují atraktory jednodušší, kompaktní, ženy naopak atraktory rozsekané na části.

Co se týče čtvercových mozaik, nevíme o tom, že by jejich vnímání bylo zkoumáno z psychologického hlediska. Klinger a Salingeros (2000) navrhli pro estetické ohodnocení čtvercových mozaik míru, kterou nazvali Life. Podle autorů estetický zážitek narůstá se složitostí vzoru mozaiky, pouze však u takových složitých vzorů, které mají určitý typ uspořádání. Konstrukce lifu vychází z toho, že člověk má požitek z příjmu použitelných informací – informace jsou nepoužitelné, pokud: a) je málo symbolů nebo malá variace mezi nimi, b) symboly jsou navzájem nesouvisející, takže je lidské vnímání není schopno naráz zpracovat a stávají se tak nepoužitelnými. Zjednodušeně napsáno, spočítá se Life následovně (platí pro mozaiky 2x2 a 3x3): $L=T.H$, kde T je teplota (počet použitých různých symbolů v mozaice minus 1), H je harmonie (počet různých symetrií v mozaice).

S využitím výsledků předchozích výzkumů jsme se rozhodli osobnost měřit s využitím pětifaktorového osobnostního inventáře (Hřebíčková, Urbánek, 2001) a škály širě pole vědomí z dotazníku TE-ZA-DO (Smékal, 1984). Dále jsme se k nim rozhodli přidat dotazník optimismu (Seligman, 1998) a skutečnost, zda respondenti užívají či užívali marihuanu (Leary, 1997). Zajímaly nás rovněž preference dle věku a pohlaví respondentů.

S rostoucí velikostí mozaiky narůstá její zajímavost pro vnímatele, na druhé straně však i její složitost a obtížnost spočítání různých charakteristik. Proto jsme se rozhodli použít mozaiky velikosti 6x6. U mozaik jsme měřili jejich symetrii, kontrast, Life a entropii.

Vzhledem k tomu, že podobný výzkum byl realizován poprvé a psychologická relevance Lifu a entropie jako měr lidského vnímání mozaik je diskutabilní a těžko odhadnutelná, jde o výzkum explorativní povahy, kde jsme dopředu nedokázali odhadnout, co se ukáže jako relevantní osobnostní proměnná a jak se projeví.

2. Výzkumná část

2.1 Zkoumaný vzorek

Výzkumu se zúčastnilo 70 osob, 35 mužů a 35 žen, především studentů FSS a FI MU. Bylo jim mezi 19 a 60 lety, průměrný věk byl 22.8. Vzhledem k tomu, že až na jednoho respondenta byli všichni ve věku 19-28 let, rozhodli jsme se brát věk jako pořadovou proměnnou.

2.2 Podnětový materiál

Podnětový materiál tvořilo 108 čtvercových mozaik o 6x6 čtverečcích (celkově tedy 36 čtverečků) vybraných z mozaik náhodně vygenerovaných programem, který vytvořil jako svou diplomovou práci na FI MU P.Machala (2002).

54 mozaik bylo tvořeno černými a bílými čtverečky (dále je označujeme jako „čtverečkové“), tedy dvěma typy prvků. 54 mozaik bylo tvořeno černými a bílými obloučky („obloučkové“ mozaiky), každý z nich mohl být otočen o 90, 180 a 270 stupňů, celkově byly tedy tvořeny 8 typy prvků.

U čtverečkových mozaik jsme se zajímali pouze o jejich symetrii a life, entropii u nich vzhledem k malému počtu prvků (2) nemělo smysl počítat a kontrast lze měřit pouze u mozaik, jejichž prvky na sebe mohou nebo nemohou navazovat. U obloučkových mozaik jsme měřili life, symetrii, entropii a kontrast.

U každého typu mozaik tvořily třetinu mozaiky symetrické podle vertikální i horizontální osy, třetinu mozaiky symetrické pouze podle vertikální osy a třetinu mozaiky nesymetrické. U obloučkových mozaik dále tvořily třetinu mozaiky s malým kontrastem, třetinu mozaiky s kontrastem středním a třetinu mozaiky s velkým kontrastem.

Kontrast jsme měřili jako míru, do níž na sebe jednotlivé obloučky nenavazují a netvoří souvislé linie. Entropii mozaiky jsme měřili jako míru entropie (neočekávanosti) zprávy tvořené 36 symboly mozaiky.

2.3 Osobnostní charakteristiky

NEO-FFI

Pětifaktorový osobnostní inventář (Hřebíčková, Urbánek, 2001) měří následujících pět dimenzí osobnosti:

Neuroticismus označuje individuální rozdíly v emocionální stabilitě a labilitě.

Extraverze je mírou, v níž jsou lidé společenší, sebejistí, aktivní, hovorní, energičtí, veselí a optimističtí.

Otevřenost ke zkušenosti postihuje zájmy a míru zaujetí pro nové zkušenosti, prožitky a dojmy, citlivost na estetické podněty, míru nezávislosti úsudku.

Přívětivost popisuje míru altruismu, pochopení pro druhé, důvěry k druhým lidem, ochoty pomáhat a být na lidi vlídný.

Svědomitost se týká druhu sebekontroly, který se vztahuje k aktivnímu procesu plánování, organizování a realizace úkolů: cílevědomosti, disciplinovanosti, spolehlivosti.

Šíře pole vědomí

Škála šíře pole vědomí z dotazníku TE-ZA-DO (Smékal, 1984) se týká rozměru a kvality psychických obsahů (jejich mnohotvárnosti, bohatství, určitosti) v daný okamžik vyplňujících vědomí. Osoby se širokým polem vědomí jsou globální, všeobecné, mající zálibu v nejasném a neurčitém. Lidé s úzkým jsou analytičtí a postihují detail, milují jasnost, ostrost, preciznost.

Optimismus

Dotazník optimismu (Seligman, 1998) vychází z atribučních stylů typických pro optimisty a pesimisty, jak je Seligman popsal: Charakteristické pro pesimisty je, že věří, že špatné události mají trvalý charakter, jsou obecně platné a mohou za ně oni sami, dobré události jsou oproti tomu dočasné, specifické a způsobené náhodou. Optimistický atribuční styl je opačný.

Marihuana

T. Leary (1997:148) píše o tom, že užívání halucinogenních drog mění osobnost, lidé, kteří je užívají, jsou jiní než jejich odpůrci. Dle jeho značně tendenčního názoru jsou uživatelé psychedelik živí, energičtí, šťastní apod., kdežto lidé, kteří psychedelika odmítají jsou ustrašení, arogantní nebo sebedopceňující atd. Přestože s jeho názory na pozitivní účinky halucinogenních drog nesouhlasíme, názor že užívání drog může změnit osobnost nám připadá smysluplný. Protože nejrozšířenější halucinogenní drogou u nás je marihuana, rozhodli jsme se zeptat respondentů, zda ji někdy vyzkoušeli (o těchto respondentech dále mluvíme jako o „uživatelích“).

2.4 Procedura

Respondenti nám ohodnotili všech 108 obrázků mozaik číslicí od 1 do 9, podle toho, jak moc se jim daná mozaika líbila. Nejprve ohodnotili 9 cvičných a 45 ostrých čtverečkových mozaik, poté 9 cvičných a 45 ostrých mozaik obloučkových. Mozaiky se jim zobrazily vždy na osm sekund v náhodném pořadí na obrazovce jejich počítače v okně pevně dané velikosti. Poté vyplnili sérii osobnostních testů.

Zařazení hodnocení obrázků před osobnostní testy jsme provedli proto, že se domníváme, že vyplňování osobnostních testů by ovlivnilo pozdější estetické vnímání více, než je tomu naopak. Cvičné obrázky jsme zařadili proto, aby respondenti se mohli naladit na estetické ohodnocování předtím, než začneme naostro měřit.

Dále jsme pracovali pouze s 90 ostrými mozaikami. Spočítali jsme průměrná hodnocení jednotlivých skupin mozaik dle kontrastu a symetrie u každého respondenta. Preferovaný Life mozaik jsme u každého respondenta jsme pro účely porovnávání spočítali jako vážený průměr takto: Vážený průměr $L = (L_1 * \text{hodnocení } 1 + \dots + L_k * \text{hodnocení } k) / (\text{hodnocení } 1 + \dots + \text{hodnocení } k)$. Podobně jsme spočítali i vážený průměr entropie. Life jsme počítali zvláště pro čtverečkové a obloučkové mozaiky i pro všechny mozaiky dohromady, entropii pouze pro obloučkové.

2.5 Výsledky

Hodnocení mozaik korelovalo pozitivně jak s jejich **entropií** ($\tau=0.26$, $p<0.001$), tak s **Lifem** ($\tau=0.41$, $p<0.001$). Nejvýše hodnoceny byly mozaiky s **obojí symetrií**, poté s **vertikální**

symetrií a nejméně hodnocené mozaiky **bez symetrie**. Hodnocení klesalo rovněž s rostoucím **kontrastem**.

Cronbachovo alfa škál mozaik členěných podle symetrie se pohybovalo od 0.85 do 0.96. U obloučkových mozaik členěných dle kontrastu se pohybovalo od 0.73 do 0.81. Lze tedy říci, že námi vytvořené škály lze považovat za reliabilní. Dotazník optimismu měl Cronbachovo alfa 0.56, škála Šíře pole vědomí 0.36, škála Neuroticismu měla alfa 0.87, Extraverze 0.78, Otevřenosti 0.67, Přívětivosti 0.74 a Svědomitosti 0.84. Bereme-li jako hranici naznačující porušení vnitřní reliability škály Cronbachovo alfa 0.7, měli bychom brát výsledky týkající se Optimismu, Šíře pole vědomí a Otevřenosti pouze s rezervou.

Z osobnostních proměnných se ukázal jako nejvýraznější ve vztahu k preferencím mozaik

věk. **Starší** lidé níže hodnotí mozaiky s **malým kontrastem** ($\tau = -0.254$, $p < 0.01$). Blízko hladině signifikance je rovněž skutečnost, že **starší** lidé hodnotí výše mozaiky **bez symetrie** ($\tau = -0.17$, $p < 0.06$). **Starší** lidé více preferují mozaiky s **nižším Lifem** ($\tau = -0.18$, $p < 0.05$).

Ženy preferovaly více než **muži** oproti symetrickým mozaikám více ty **bez jakékoliv symetrie** – blízko hranice signifikance byl mezipohlavní rozdíl u preference **nesymetrických** mozaik ($t = -1.78$, $p < 0.08$), signifikantní byl u odmítání mozaik s **vertikální symetrií** ($t = 2.48$, $p < 0.05$).

Uživatelé **marihuany** (v našem vzorku 40) preferují více než neuživatelé mozaiky s **malým kontrastem** ($t = 1.1$, $p < 0.08$), méně naopak ty s **velkým kontrastem** ($t = -2.0$, $p < 0.05$).

Lidé se **širším polem vědomí** hodnotí níže mozaiky s **vertikální** ($r = -0.23$, $p < 0.05$) i s **obojí** ($r = -0.25$, $p < 0.05$) **symetrií**, rozdíl je způsoben zejména rozdílnými preferencemi u čtverečkových mozaik.

Lidé s vyšším skórem v **Neuroticismu** hodnotí výše mozaiky s **malým kontrastem** ($r = 0.33$, $p < 0.01$).

Lidé s vyšším skórem v **Extraverzi** ($r = 0.24$, $p < 0.05$) a **Otevřenosti** ($r = 0.23$, $p < 0.06$) hodnotí výše mozaiky se **středním kontrastem**.

Lidé s vyšším skórem v **Přívětivosti** preferují **nižší Life** u čtverečkových mozaik ($r = -0.24$, $p < 0.05$), u obloučkových mozaik preferují méně ty s **vertikální symetrií** ($r = -0.24$, $p < 0.05$).

Optimismus a Svědomitost s estetickým hodnocením mozaik dělených podle námi sledovaných charakteristik nesouvisí.

3. Diskuse

Podařilo se nám potvrdit Klingerovo a Salingaroso (2000) tvrzení, že Life je dobrou mírou estetického účinku mozaiky – v našem výzkumu spolu Life a estetické hodnocení korelovaly. Poměrně výrazně se ve vlivu na estetické preference projevil věk. Až na jednoho respondenta byli všichni ve věku mezi 19 a 28 lety, tedy v období, kdy se završuje vývoj estetického vnímání (Kuric, 1986). Tento vývoj probíhá od preference obrazů působících jednoduchými prostředky (výrazná barva, téma) k preferenci složitějších a abstraktnějších obrazů a vjemů. Mozaiky s nižším kontrastem, větším počtem symetrií a vyšším Lifem, které výše hodnotili mladší respondenti, jsou takové mozaiky, které působí prvoplánově a nenutí vnímajícího se více zamýšlet. Domníváme se tedy, že vztah mezi věkem a některými charakteristikami mozaik je způsoben obecnými zákonitostmi vývoje estetického vnímání.

Preference symetrických mozaik ze strany mužů by mohla odpovídat dominantnímu postavení muže v naší kultuře. Symetrické mozaiky působí silným, jistým dojmem, uspořádávají prostor okolo sebe. Oproti tomu nesymetrické mozaiky působí chaoticky, nejistě.

Preference malého kontrastu a odmítání vysoce kontrastních mozaik ze strany uživatelů marihuany by mohla být způsobena např. tím, že kuřáci marihuany mohou být klidnější povahy (jak naznačuje Leary, 1997) a neklidné vzezření mozaik s vysokým kontrastem na ně

tak působí rušivě. Rušivým působením vysoce kontrastních mozaik by mohla být způsobena i skutečnost, že je méně preferují lidé skórující výše v Neuroticismu.

Lidé se širším polem vědomí jsou zvyklí pojímat složitější vjemy a proto jim zřejmě méně vadí mozaiky bez symetrie, které jsou obtížnější vnímáním uchopitelné. Naopak asi méně než lidé s užším polem vědomí vyhledávají mozaiky symetrické. Musíme však brát v úvahu, že škála Šíře pole vědomí v našem výzkumu měla slabou vnitřní reliabilitu a náš výsledek tak tedy může být zpochybněn. Přívětivější lidé rovněž výše hodnotí méně symetrické mozaiky resp. mozaiky s nižším Lifem. To by mohlo být způsobeno jejich větší schopností nenechat se vyprovokovat a reagovat na hůře uchopitelný podnět neagresivně, tedy nereagovat jeho odmítnutím a špatným hodnocením.

Zajímavé je, že se neukázalo více souvislostí mezi preferencemi pro mozaiky a Otevřeností, jako tomu bylo v citovaných Furnhamových výzkumech, kde šlo o nejnápadnější proměnnou z velké pětky.

Představený výzkumný projekt má vícero slabin. Jednak náš vzorek není příliš reprezentativní – jde o VŠ studenty. Dále jsme k tématu nenalezli mnoho literatury, takže náš projekt neměl solidní teoretické základy. Další slabinou je, že jsme provedli velké množství korelací a našli jen několik signifikantních. Ty by bylo možno přičíst statistické chybě. Přes tyto a další nedostatky se domníváme, že naše výsledky mohou pomoci v dalším výzkumu týkajícím se např. zkoumání toho, jaké vizuální prostředí je třeba vytvářet pro určité typy lidí.

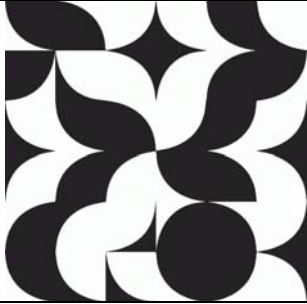
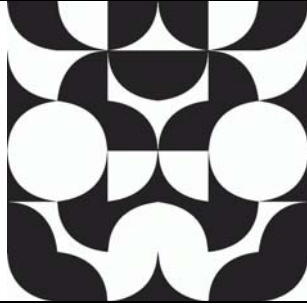
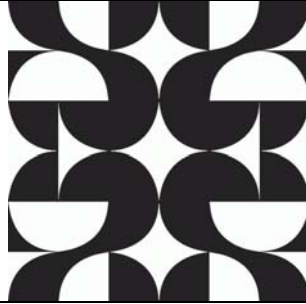
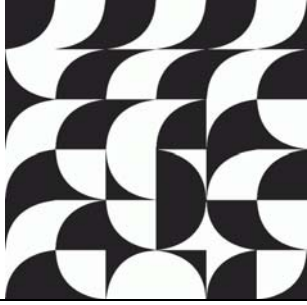
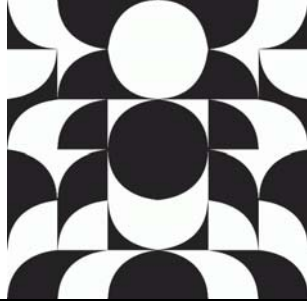
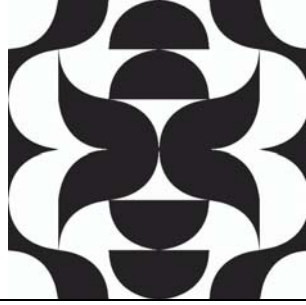
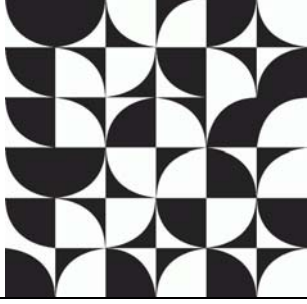
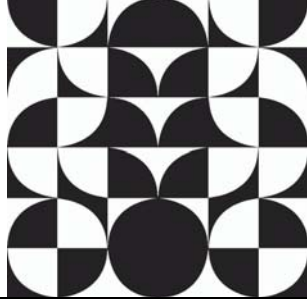
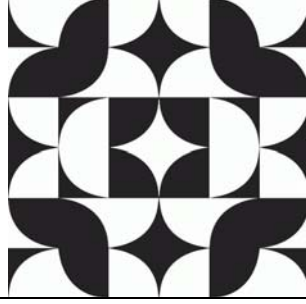
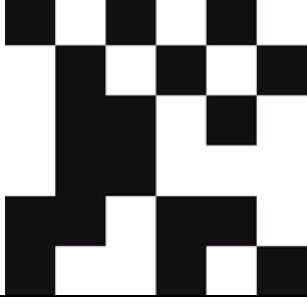
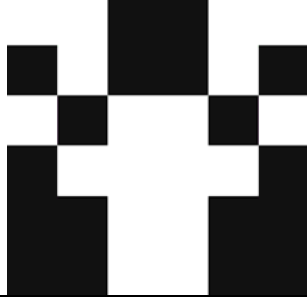
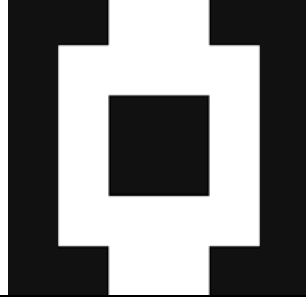
Literatura

- Furnham, A., Avison, M. (1997): Personality and preference for surreal paintings, *Personality and Individual Differences* vol.23, No. 6, pp.923-935.
- Furnham, A., Walker, J. (2001): The influence of personality traits, previous experience of art, and demographic variables on artistic preference, *Personality and Individual Differences* 31, pp. 997-1017.
- Furnham, A., Chamorro-Premuzic, T. (2004): Personality, intelligence, and art, *Personality and Individual Differences*, vol. 36, pp. 705-715.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T. (2001): NEO – pětifaktorový osobnostní inventář, Praha, Testcentrum.
- Klinger, A., Salinger, N.A. (2000): A pattern measure, *Environment and Planning B: Planning and Design*, vol. 27, pp. 537-547.
- Kuric, J. (1986): Psychologie vnímání malířských výtvarných děl v ontogenezi, Brno, MU.
- Leary, T. (1997): Chaos a kyberkultura, Praha, Maťa a DharmaGaia.
- Linkov, V. (2004): Člověk řádu a člověk chaosu, Mezinárodní studentské psychologické dny, FF UP, Olomouc.
- Machala, P. (2002): Programová implementace estetického systému abstraktní výtvarné tvorby podporované počítačem, diplomová práce, FI MU, Brno.
- Rawlings, D. (2003): Personality correlates of liking for 'unpleasant' paintings and Photographs, *Personality and Individual Differences* 34, pp. 395-410.
- Seligman, M. (1998): *Learned Optimism*, 2nd edition, New York, Pocket Books.
- Smékal, V. (1984): Konstrukce a standardizace Temperamentově-Zaměřenostního dotazníku. disertační práce, Brno, FF MU.

Abstract

We explore connections between preferences for certain types of square mosaics and personality measures. A total of 70 respondents participated in our research, 35 men and 35 women, mostly students of Faculty of Social Studies and Faculty of Informatics. They fill us NEO-FFI personality questionnaire, Seligman's test of Optimism and Consciousness extent scale from TE-ZA-DO questionnaire. We also ask them about using of marijuana. Respondents measure their aesthetic response for 90 mosaics showed them for 8 seconds each. Mosaics were measured by their symmetry, contrast, entropy and Life (Klinger, Salingaros, 2000). We showed Life is very good measure of aesthetic value of mosaic – correlation was 0.41. Older people give large aesthetic value to mosaics with low contrast and Life and without symmetry then younger people – we thought this is because of matured aesthetic sense. Women gives larger value to mosaics without symmetry and men to mosaics with vertical symmetry. Marijuana smokers gives larger value to mosaics with low contrast and smaller value to mosaics with high contrast then non-smokers. People with larger extent of consciousness give smaller value to mosaics with some symmetry. Higher scorers in Neuroticism prefers smaller contrast in mosaics and higher scorers in Agreeableness prefers smaller Life and smaller symmetry.

Příloha

Příklady použitých mozaik	Bez symetrie	Vertikální symetrie	Obojí symetrie
Malý kontrast			
Life a entropie	2.1 a 3.4	7.7 a 3.2	22.8 a 3.8
Střední kontrast			
Life a entropie	1.5 a 2.7	6.8 a 3.3	19.8 a 3.8
Vysoký kontrast			
Life a entropie	0.9 a 3.2	7.0 a 3.3	17.9 a 3.4
Čtverečkové mozaiky			
Life a entropie	1.8 a 1	2.4 a 1	2.9 a 1

NORMATÍVNE PRESVEDČENIA TÝKAJÚCE SA PROFESIONÁLNEHO SPRÁVANIA *

Ladislav LOVAŠ,
ladislav.lovas@upjs.sk
UPJŠ Košice,

Prezentovaná práca je súčasťou výskumu negatívnych javov v organizáciách (organizačné deviácie). Jednou z otázok, ktorým je v rámci riešeného projektu venovaná pozornosť, je pohľad na danú problematiku z hľadiska noriem. Jeho súčasťou je zistenie ako členovia organizácií vnímajú a hodnotia existujúci systém noriem a ich dodržiavanie.

V prvej etape výskumu uvedenej problematiky bolo našim cieľom overiť možnosť využitia zisťovania rôznych typov noriem v organizačnom prostredí, konkrétne v organizáciách verejnej správy. Pozornosť sme zamerali na základné princípy, ktorými by sa celá sféra verejnej správy mala riadiť. Pre verejnú správu je to mimoriadne dôležitá otázka, ktorá je súčasťou teórií verejnej správy a to aj z normatívneho hľadiska (aké majú byť tieto princípy), aj z empirického hľadiska (ako sa v skutočnosti dodržiavajú). Celá problematika je známa aj ako otázka administratívnych hodnôt – hodnôt, na základe ktorých má byť verejná správa budovaná a ktoré majú byť základom fungovania úradov verejnej správy (Rouillard, Giroux, 2005, Schreurs, 2005, Bolfíková, 2006).

Z hľadiska súčasnej sociálnej psychológie je dôležitou otázkou celého prístupu k problematike organizačných deviácií overenie možnosti využitia diferenciacie viacerých druhov noriem. Vychádzame pritom z ohniskovej teórie normatívneho správania (focus theory of normative conduct) a teórie kognitívnych reprezentácií noriem. Podľa ohniskovej teórie normatívneho správania (Kallgren, Reno, Cialdini, 2000, Cialdini, Reno, Kalgren, 1990) je potrebné rozlišovať dva typy noriem. Jedným z nich sú injunktívne normy ako platné pravidlá, ktoré sa majú dodržiavať. Druhým sú deskriptívne normy ako v reálnom správaní sa prejavujúce pravidlá (pravidelnosti), teda ako skutočnosti uplatňované pravidlá. Teória kognitívnych reprezentácií noriem rozšírila model ohniska noriem o tretí typ, normy personálne. Podľa tejto teórie tieto tri typy noriem tvoria štruktúru mentálnych (kognitívnych) reprezentácií noriem a ako komplex majú vplyv na sociálne správanie jednotlivca. Kognitívne reprezentácie noriem jednotlivca je možné empiricky zistiť. Reprezentácie injunktívnych, deskriptívnych a personálnych noriem tvoria v intenciách uvedeného prístupu obsah normatívnych presvedčení jednotlivca (Lovaš, 2001).

Metóda

Prostredníctvom výskumného dotazníka boli zisťované tri zložky normatívnych presvedčení, týkajúcich sa danej sféry administratívnych hodnôt – základných princípov fungovania verejnej správy. Rozlišovanie injunktívnych, deskriptívnych a personálnych noriem v intenciách zvoleného prístupu nás viedla k formulácii nasledovných základných otázok: či sú vybrané administratívne hodnoty považované za platné normy, či sa dodržiavajú a čo zodpovedajú personálnym normám. Súčasťou overovania prezentovaného postupu bolo porovnanie normatívnych presvedčení, týkajúcich sa uvedených otázok, zamestnancov verejnej správy a študentov verejnej správy. Predpokladali sme, že použitý postup zachytí rozdiely medzi uvedenými skupinami.

* Prezentované výsledky sú súčasťou projektu VEGA 1/3652/66

Pre prípravu výskumného dotazníka sme na základe prehľadu publikovaných prác pripravili zoznam administratívnych hodnôt – základných princípov fungovania verejnej správy. Zvolili sme súbor 12 hodnôt (uvedené sú nižšie). Reprezentácie injunktívnych, deskriptívnych a personálnych noriem sme zisťovali nasledovnými základnými otázkami:

- či dodržiavanie vybraných administratívnych hodnôt platí ako norma,
- či ich zamestnanci verejnej správy ako normy dodržiavajú
- či podľa účastníkov výskumu by uvedené administratívne hodnoty mali normami byť.

Injunktívna norma bola zisťovaná otázkou: Podľa toho, čo viete, o čom máte informácie, platia pre pracovníkov verejnej správy zodpovednosť, transparentnosť, a podobné charakteristiky ako oficiálne požadované a kontrolované pravidlá? Je ich dodržiavanie sankcionované? Sú to vlastne normy, ktoré určujú ako majú pracovníci verejnej správy postupovať a čo musia dodržiavať? Platí ako norma?

Deskriptívnu norma sme zisťovali otázkou: Ako je to podľa Vás s ich rešpektovaním a uplatňovaním v skutočnosti, aká je v tom bežná prax? Ako by ste Vy charakterizovali súčasný stav dodržiavania uvedených požiadaviek vo verejnej správe? Dodržiava sa ako norma?

Pre zisťovanie personálnej normy bola použitá nasledovná inštrukcia: Čo si myslíte Vy osobne o tejto problematike. Je naozaj nevyhnutné, aby uvedené charakteristiky platili ako norma pre pracovníkov verejnej správy? Má sa ich dodržiavanie kontrolovať a sankcionovať? Malo by podľa Vás byť normou?

Pri všetkých troch otázkach boli uvedené nasledovné administratívne hodnoty: Zodpovednosť, transparentnosť, nestrannosť, zákonnosť, nesebeckosť, otvorenosť, bezúhonnosť, ústretovosť, výkonnosť, spravodlivosť, zdvorilosť, profesionalizmus.

Účastníci výskumu odpovedali prostredníctvom 7-bodovej škály súhlasu vs. nesúhlasu. Číselné hodnoty označovali možnosti:

„1 Rozhodne áno“, „2 Áno“, „3 Skôr áno ako nie“, „4 Nevie“, „5 Skôr nie ako áno“, „6 Nie“, „7 Rozhodne nie“.

Výskumnú vzorku tvorilo 72 respondentov, z čoho bolo 38 zamestnancov úradov štátnej správy a samosprávy, 34 študentov verejnej správy.

Výsledky

Prvú časť analýzy výsledkov tvorilo overovanie niektorých teoretických otázok, týkajúcich sa diferencovaného pohľadu na normy. Išlo konkrétne o rozdiely medzi injunktívnymi, deskriptívnymi a personálnymi normami, o konzistenciu odpovedí týkajúcich sa jednotlivých typov noriem a o mieru zhody medzi uvedenými typmi noriem.

Vzhľadom na možné využitie v ďalších analýzach sme sa najprv venovali otázke vnútornej konzistencie vyjadrení, týkajúcich sa jednotlivých typov noriem. Predpokladali sme, že účastníci výskumu budú konzistentne vyjadrovať mieru svojho súhlasu s tým, či v položkách obsiahnuté administratívne hodnoty sú platnými normami a či sú ako normy dodržiavané. Rovnako sme predpokladali konzistenciu v presvedčení, že by uvedené administratívne hodnoty mali byť normami pre zamestnancov verejnej správy. Tento predpoklad sme overovali ako reliabilitu príslušnej časti výskumného dotazníka a ako kritérium konzistencie v uvedených súvislostiach sme využili Cronbachov koeficient alfa. Účastníci výskumu sa vyjadrili konzistentne aj v oblasti injunktívnych noriem (hodnota koeficientu alfa bola 0,93), aj v oblasti deskriptívnych noriem (alfa = 0,93), aj v oblasti personálnych noriem (0,88). Umožnilo nám to využiť celkové skóre pre jednotlivé typy noriem a uvažovať o nich ako o celkovej miere presvedčenia, že uvedené administratívne hodnoty ako zásady správania zamestnancov verejnej správy sú platnými normami, ako o celkovej miere presvedčenia, že sú ako normy dodržiavané a ako o celkovej miere presvedčenia, že by mali normami.

Druhým krokom bola korelačná analýza tesnosti vzťahov jednotlivých typov noriem. Zistili sme veľmi tesný pozitívny vzťah medzi celkovým skóre injunktívnych a deskriptívnych noriem (hodnota korelačného koeficientu je 0,56). Významný vzťah sme zistili aj medzi deskriptívnymi a personálnymi normami (0,24).

Tretím krokom spracovania výsledkov bolo zistenie konfigurácie uvedených troch typov noriem. Aj tu sme využili najprv hodnoty celkového skóre jednotlivých typov noriem. Aritmetický priemer celkového skóre pre injunktívnu normu bol 31,48, pre deskriptívnu normu 41,45 a pre personálnu normu 21,57. Významnosť rozdielov medzi nimi sme testovali ako vplyv typu normy na vyjadrenú mieru súhlasu s jej akceptovaním ako vnútrosubjektový projekt MANOVA s jednou nezávislou premennou. Zistili sme, že typ normy významne ovplyvnil získané odpovede (hodnota F testu ANOVA bola 95,428, $p = 0,00000$). Následne sme zisťovali, rozdiely medzi jednotlivými typmi noriem prostredníctvom Scheffeho testu. Podľa neho všetky rozdiely boli významné. Účastníci výskumu teda vyjadrili najsilnejší súhlas s tým, že by uvedené administratívne hodnoty mali byť normami (na použitej odpoveďovej škále zodpovedá priemer celkového skóre 21,57 škálovej hodnote 1,8). Významne slabší súhlas vyjadrili s tým, že uvedené administratívne hodnoty sú normami (škálová hodnota 2,6). Najslabší súhlas vyjadrili s tým, či sú uvedené hodnoty ako normy dodržiavané (škálová hodnota 3,45).

V druhej časti analýzy sme overovali, akú úlohu v posudzovaní administratívnych hodnôt v daných súvislostiach malo to, že posudzovateľmi boli zamestnanci úradov a študenti (premenná „status“). Testovali sme vplyv „statusu“ na posudzovanie administratívnych hodnôt prostredníctvom MANOVA.

Tabuľka č. 1 Odpovede na otázku: Platí ako norma?

Premenné	Úradníci	Študenti	ANOVA F test	P
Zodpovednosť	2,079	2,294	0,594	0,443
Transparentnosť	2,421	2,941	2,374	0,128
Nestrannosť	2,737	3,235	2,136	0,153
Zákonnosť	1,711	1,971	0,878	0,352
Nesebeckosť	3,053	3,735	4,417 *	0,039 *
Otvorenosť	2,974	3,176	0,417	0,521
Bezúhonnosť	2,026	2,324	0,970	0,328
Ústretovosť	2,553	2,706	0,241	0,625
Výkonnosť	2,132	3,265	16,298	0,0001
Spravodlivosť	2,342	3,059	5,638	0,020 *
Zdvorilosť	2,553	3,471	9,135	0,004 *
Profesionalizmus	2,237	2,912	4,158	0,045 *

* štatistická významnosť na hladine 0,05

V intenciách uvedenej procedúry sme zistili, že „status“ významne ovplyvnil posudzovanie administratívnych hodnôt ako injunktívnych noriem, teda z hľadiska toho, či tieto hodnoty platia ako normy vo verejnej správe (Raovo R 2,109, $p=0,0298$). Znamená to, že zamestnanci úradov významne odlišne hodnotili uvedené hodnoty ako platné normy v porovnaní s odpoveďami študentov. Z údajov uvedených v tab. 1 vyplýva, že zamestnanci úradov sa v porovnaní so študentmi viac prikláňali v názore, že uvedené hodnoty platia ako normy vo verejnej správe, teda sú injunktívnymi normami. Pri následnom zisťovaní, ktorých hodnôt sa to konkrétne týka, bol identifikovaný významný rozdiel v posudzovaní výkonnosti,

zdvorilosti, spravodlivosti, nesebeckosti a profesionalizmu. Vo všetkých prípadoch boli študenti menej presvedčení, že ide o platné normy.

Analogicky bol analyzovaný vplyv premennej „status“ (zamestnanec, VS, študent) na posúdenie vybraných administratívnych hodnôt ako deskriptívnych noriem. Aj tu bol zistený významný vplyv uvedeného faktora (Raovo R = 4,987, p = 0,000012). Pohľad na priemerné hodnoty odpovedí účastníkov výskumu poukázal na to, že zamestnanci úradov pozitívnejšie hodnotia dodržiavanie zásad – administratívnych hodnôt, v porovnaní so študentmi.

Tabuľka č. 2 Odpovede na otázku: Dodržiava sa ako norma?

Premenné	Úradníci	Študenti	T - test	P
Zodpovednosť	2,316	4,206	41,639	0,000*
Transparentnosť	2,974	4,912	33,295	0,000*
Nestrannosť	3,395	4,853	15,772	0,000*
Zákonnosť	2,132	3,059	13,135	0,001*
Nesebeckosť	3,605	4,265	3,109	0,082
Otvorenosť	3,026	3,765	4,656	0,034*
Bezúhonnosť	2,421	3,265	9,523	0,003*
Ústretovosť	3,053	4,059	9,506	0,003*
Výkonnosť	2,711	3,971	19,403	0,000*
Spravodlivosť	2,579	3,618	12,178	0,001*
Zdvorilosť	3,132	4,206	10,362	0,002*
Profesionalizmus	3,132	3,765	2,723	0,103

* štatistická významnosť na hladine 0,05

Študenti sa vyjadrili kritickejšie takmer vo všetkých posudzovaných prípadoch (s výnimkou dvoch – tab. 2.). Teda aj pri posúdení súboru administratívnych hodnôt ako deskriptívnych noriem sa prejavili rozdiely v pohľade zamestnancov úradov a študentov.

Podobne v prípade osobného názoru na otázku, či by uvedené administratívne hodnoty mali byť normami (personálna norma) sme zistili významný vplyv premennej „status“ (Raovo R 2,549, p 0,0087). Rozdiely medzi zamestnancami úradov a študentmi sa prejavili silnejším súhlasom študentov s tým, aby boli zisťované hodnoty normami.

Tabuľka č. 3 Odpovede na otázku: Malo by podľa vás byť normou?

Premenné	Úradníci	Študenti	T - test	P
Zodpovednosť	1,474	1,294	1,526	0,221
Transparentnosť	1,684	1,794	0,496	0,622
Nestrannosť	1,658	1,647	0,004	0,949
Zákonnosť	1,211	1,147	0,272	0,603
Nesebeckosť	2,605	2,294	1,029	0,314
Otvorenosť	2,474	1,941	3,585	0,062
Bezúhonnosť	1,553	1,529	0,015	0,904
Ústretovosť	2,211	1,882	1,575	0,213
Výkonnosť	1,632	1,882	1,034	0,313
Spravodlivosť	1,632	1,794	0,423	0,517
Zdvorilosť	2,132	2,235	0,104	0,749
Profesionalizmus	1,553	1,441	0,341	0,561

Pre doplnenie obrazu a získaných údajov uvádzame formou tabuliek najviac a najmenej akceptované ako normy a najviac a najmenej dodržiavané normy podľa účastníkov výskumu.

Tabuľka č. 4:
Najviac a najmenej akceptované zásady ako normy

Poradie	Úradníci	Študenti
1,	Zákonnosť 1,7	Zákonnosť 1,9
2,	Bezúhonnosť 2,0	Zodpovednosť 2,3
3,	Zodpovednosť 2,1	Bezúhonnosť 2,3
4,	Výkonnosť 2,1	Ústretovosť 2,7
5,	Profesionalita 2,2	Profesionalita 2,9
10,	Nestrannosť 2,7	Výkonnosť 3,3
11,	Otvorenosť 2,9	Zdvorilosť 3,5
12,	Nesebeckosť 3,1	Nesebeckosť 3,7

Tabuľka č. 5:
Najviac a najmenej dodržiavané zásady ako normy

Poradie	Úradníci	Študenti
1,	Zákonnosť 2,1	Zákonnosť 3,1
2,	Zodpovednosť 2,3	Bezúhonnosť 3,3
3,	Bezúhonnosť 2,4	Spravodlivosť 3,6
4,	Spravodlivosť 2,6	Otvorenosť 3,8
5,	Výkonnosť 2,7	Profesionalita 3,8
10,	Profesionalita 3,1	Nesebeckosť 4,3
11,	Nestrannosť 3,4	Nestrannosť 4,8
12,	Nesebeckosť 3,6	Transparentnosť 4,9

Záver

Naším cieľom v prezentovanej časti projektu, ktorý sa týka organizačných deviácií, overiť možnosť využitia zisťovania viacerých typov noriem v organizačnom prostredí. Aj z hľadiska postihnutia rozdielov medzi injunktívnymi, deskriptívnymi a personálnymi normami, aj z hľadiska postihnutia rozdielov medzi rôznymi skupinami (zamestnanci VS, študenti) sa zvolený prístup ukázal byť produktívny a to napriek pomerne malej výskumnej vzorke.

Práve malá výskumná vzorka bráni formulovaniu záverom na základe empirických zistení, týkajúcich sa vnímania zisťovaných administratívnych hodnôt ako noriem. Skôr ako predmet ďalšieho overovania by mala byť tendencia zamestnancov úradov verejnej správy deklarovať uznávanie administratívnych hodnôt a relatívna spokojnosť s ich dodržiavaním. Rovnako by mali byť predmetom ďalšieho overovania relatívne kritické stanoviská študentov verejnej správy a doplnenie pohľadu na celú problematiku o vzorku občanov.

Z hľadiska zisťovania organizačných deviácií poukázal použitý postup na možnosti jeho využitia. Prínosom by mala byť možnosť takýmto spôsobom zisťovať odklony organizácií od žiadúcich foriem správania a postupov v tomto prípade úradov verejnej správy (študenti označili úrady za skôr nestranné a nie nestranné). Novým prvkom je pritom využitie

diferencovaných zložiek normatívnych presvedčení, ktoré je podnetom pre isté rozšírenie pohľadu a deviantné správanie.

Literatúra

- Bolfiková, E. (2006). Teórie správy a byrokracie. UPJŠ, Košice.
- Cialdini, R.B., Reno, R.R., Kallgren, C.A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 58, 1015-1026.
- Kallgren, C.A., Reno, R.R., Cialdini, R.B., (2000): A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 2000, 8, 1002-1012.
- Lovaš, L., (2001). Sociálne normy a spravodlivosť v sociálnej psychológii. Košice, UPJŠ.
- Reno, R.R., Cialdini, R.B., Kallgren, C.A. (1993). The transsituational influence of social norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 104-112.
- Rouillard, C., Giroux, D. (2005). Public administration and the managerialist fervour for values and ethics: Of collective confusion in control societies. *Administrative Theory and Praxis*, 27, 2, 330-357.
- Schreurs, P. (2005). Symposium – The value(s) of public administration. *Administrative Theory and Praxis*, 27, 2, 301-310.

Abstract

Model kognitívnych reprezentácií sociálnych noriem bol využitý na zistenie pohľadu zamestnancov verejnej správy na požiadavku správať sa v súlade s tzv. administratívnymi hodnotami. Pre porovnanie s pohľadom na úrady verejnej správy „zvonku“ bol konfrontovaný pohľad zamestnancov verejnej správy a študentov študijného odboru verejná správa. V intenciách teórie kognitívnych reprezentácií sme zisťovali či dodržiavanie vybraných hodnôt sa považuje za platnú normu, či sa ako norma dodržiava a či je ako norma osobne akceptovaná. Rozdiely boli zistené v oblasti dodržiavania zvolených noriem. Výskumné zistenia sa dávajú do súvisu s negatívnymi javmi v práci a s možnosťou využiť použitý postup v oblasti etiky profesionálneho správania v širších súvislostiach

SOCIÁLNO-PSYCHOLOGICKÝ TRÉNING V PROSTREDÍ ZÁKLADNÝCH ŠKÔL – OBOZNÁMENIE S PROJEKTOM *

Zuzana MAKOVSKÁ, Marek DOBEŠ, Denisa FEDÁKOVÁ
makovska@saske.sk dobes@saske.sk dfedak@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Úvod

Ako Lisabonský summit EÚ, tak i štúdie Svetovej banky (1999) a OECD (1998) deklarujú nevyhnutnosť nových foriem vzdelávania pri zabezpečení konkurencieschopnosti ekonomiky. Najmä v USA a v krajinách Západnej Európy je sociálno-psychologický tréning akceptovanou a rozšírenou formou vzdelávania nielen detí, no prakticky všetkých skupín obyvateľstva (Coleman, Deutsche, 2000, Bremner, Topping, 2002, Polk, 2002). Je to najmä preto, že oproti tradičným formám vzdelávania prináša hlbšie a dlhodobejšie pozitívne zmeny v sociálnej kompetencii človeka, ktorá je pre úspešné fungovanie v dnešnej rýchlo sa meniacej spoločnosti dôležitejšia ako vedomosti o faktoch.

Na Slovensku je tento typ vzdelávania síce známy, avšak využíva sa iba v minimálnej miere a bez hlbšej metodologickej prípravy či znalosti o jeho účinkoch. Je pritom dobre známy fakt, že ak chceme pozitívne vplyvať na zmenu správania človeka (čo je pre Slovensko v dnešnej kriticknej situácii týkajúcej sa drogových závislostí a kriminality mládeže zásadná otázka) je sociálna kompetencia práve tým, čo takúto zmenu umožní. Tradičné vzdelávanie v tomto ohľade žiaľ zlyháva.

Na Slovensku i vo svete jestvuje mnoho programov pozitívneho pôsobenia na ľudí (uvedme napríklad projekt „Cesta“, existenciu rovesníckych programov podporovaných najmä Protidrogovým fondom, z literatúry napríklad Canfield, 1995, či prehľad „Positive Youth Development“, 2002). Predkladaný projekt sa však od týchto programov líši najmä v jednom dôležitom ohľade – zaoberá sa nielen vytvorením programu, no najmä štúdiom mechanizmov, ktoré prispievajú (či už v pozitívnom alebo negatívnom smere) k úspešnosti programu vo vzťahu k sociálnej kompetencii jedinca.

Teoretické východiská

Sociálna kompetencia je tým, čo človeku pomáha zvládať a ovplyvňovať jeho sociálny svet. Je konštruktom, ktorý obsahuje schopnosť integrovať myslenie, emócie a správanie na efektívne vyrovnávanie sa s požiadavkami a pravidlami sociálneho prostredia. Pozostáva z viacerých komponentov, ktorých zoznam sa neustále rozširuje. Súčasný výskum tohto fenoménu sa zaoberá nasledovnými:

- Schopnosť vytvárať a udržiavať vzťahy
- Úspešné riešenie sociálnych problémov
- Efektívna komunikácia v sociálnych vzťahoch a rôznych situáciách
- Schopnosť rozhodovania
- Konštruktívne riešenie konfliktov
- Efektívne uplatňovanie základných sociálnych zručností (empatia, asertivita...)
- Sociálne poznávanie – presná a adekvátne identifikácia pravidiel platných v danom sociálnom prostredí
- Sebakontrola a sebamonitorovanie vlastného správania a jeho dopad na iných
- Adekvátne sebaopínanie, identita, vnímanie vlastnej kompetencie

* Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu APVT – 51 – 049502 „Zvyšovanie sociálnej kompetencie žiakov prostredníctvom rozvíjania tvorivosti v sociálnych vzťahoch“.

- Schopnosť poskytovať a získavať sociálnu podporu
- Schopnosť diferencovať medzi sociálne pozitívnymi a sociálne negatívnymi vplyvmi rovesníckych skupín

Sociálna kompetencia sa žiaľ len ťažko dá rozvíjať tradičnými formami vzdelávania. Zatiaľ najvhodnejšou formou jej rozvoja je sociálno-psychologický tréning. Ten je založený hlavne na osobnej zážitkovej skúsenosti, zároveň vychádza a je prepojený s relevantnými teoretickými poznatkami a príslušnými vedomosťami. Úspešná realizácia súvisí s celým radom premenných, od výberu techník, cez prácu trénerky/trénera až k charakteristike tréningovej skupiny, materiálnemu zaisteniu tréningu atd. (Komárková, Slaměník, Výrost, 2001).

Obsahom sociálno-psychologického tréningu nie je terapia, či hĺbkové pôsobenie. Ide v ňom o to, aby sa účastníkom vyjadřila podpora, pochvala, aby zažívali pozitívne pocity z toho, že sa niekto o nich zaujíma. Cieľom je navodenie pozitívnej sociálnej atmosféry. S tým súvisí základná schopnosť reflexie seba aj druhých ľudí, vyjadřovania svojich potrieb a pocitov, spoznávanie vlastnej hodnoty a hodnoty ostatných ľudí. V súčasnej spoločnosti vládne skôr atmosféra vzájomnej konkurencie, ponižovania. Sociálno-psychologický tréning by mal byť miestom sprostredkovania pocitu vlastnej hodnoty, prosociálnych hodnôt, z ktorých sa potom odvíja modifikované sociálne správanie.

Sociálno-psychologický tréning je priestorom pre experimentovanie so svojím správaním, a tým aj pre rozvíjanie sociálnej kompetencie.

Nie je možné zaoberať sa v jednom projekte všetkými komponentmi sociálnej kompetencie. My sme sa zamerali na skúmanie jedného z nich – tvorivosti v sociálnych vzťahoch. Techniky v sociálno-psychologickom tréningu pomáhajú rozvíjať tvorivosť napríklad v zmysle odbúravania a prekračovania stereotypov v myslení. Účastníci tréningu majú možnosť precvičiť si redefinovanie situácií a problémov, pozrieť sa na ne z rôznych uhlov pohľadu, a tak zvýšiť svoju flexibilitu v interpretovaní sociálnych situácií. Skupina tu môže byť inšpiráciou k novým, nečakaným možnostiam riešenia.

Ak však nechceme v našom projekte zostať iba na povrchu vecí, je potrebné sa dotknúť ešte jedného z centrálnych faktorov vplyvajúceho na, a zároveň ovplyvňovaného sociálnou kompetenciou jedinca – ľudského sebaobrazu. Pozitívny sebaobraz znižuje riziká vzniku drogovej a iných závislostí, riziko samovraždy (Stempelová, 1998). Ak jedinec vníma pozitívne sám seba, vníma lepšie i ostatných ľudí okolo seba, kvalita jeho spoločenskej interakcie sa zvyšuje.

Z celej teórie týkajúcej sa výskumu sebaobrazu má asi najväčší praktický význam štúdium jeho afektívnej zložky - sebahodnotenia.

Rogers výstižne a pritom jednoducho definuje sebahodnotenie ako to, do akej miery má jedinec pozitívny vzťah k sebe, váži si a akceptuje samého seba (Hoyle a kol., 1999).

Zo štúdia sebahodnotenia vyplýva jeho dôležitá funkcia v udržiavaní psychickej rovnováhy a integrity celej ľudskej osobnosti. Keďže pocit sebahodnoty je silno ovplyvňovaný spätnou väzbou zo sociálneho okolia, má potreba pozitívneho sebahodnotenia podpornú úlohu v tvorbe a udržiavaní medziľudských vzťahov. To, ako vnímame samého seba, má veľký vplyv na naše duševné zdravie i na správanie sa k ostatným ľuďom okolo nás. Takto sa udržiava neustála interakcia medzi sebaobrazom a sociálnou kompetenciou jedinca.

Hlavné úlohy programu

1. Výskum mechanizmov vzniku a rozvoja sociálnych kompetencií. Definovanie predpokladov a vytvorenie hypotéz pre ďalšie etapy. Skrining.
2. Príprava programu sociálno-psychologického tréningu a tvorba meradla jeho účinnosti.
3. Realizácia série sociálno-psychologických tréningov so žiakmi 7. ročníkov ZŠ vo veku 12-13 rokov. Vyhodnotenie výsledkov, efektov, spätnej väzby od účastníkov a následná modifikácia tréningu.

Cieľom je vytvoriť sociálno-psychologický tréning zameraný na rozvoj tvorivosti v sociálnych vzťahoch, orientovaný na 12-13 ročných žiakov. Vytvoriť súbor metód a ich časovej postupnosti tak, aby čo najefektívnejšie prispievali k zvyšovaniu sociálnej kompetencie účastníkov tréningu. Následne rozšíriť výsledky výskumu a program tréningu v psychologickú a pedagogickú oblasť, medzi mimovládnyimi organizáciami zaoberajúcimi sa mládežou a medzi kompetentné osoby v školskej politike.

Cieľová skupina

Sociálno-psychologický tréning realizovaný v rámci projektu je určený žiakom 7. ročníkov ZŠ vo veku 12-13 rokov. Je to obdobie významných a nápadných psychických zmien, charakteristické emocionálnou labilitou a zároveň nástupom vyspelého spôsobu myslenia. Sebaobraz mladého človeka sa mení rýchlejšie ako inokedy, pričom sociálne faktory hrajú dôležitú úlohu. Mladý človek citlivejšie prijíma pozitívne aj negatívne pôsobenie zo sociálneho okolia, ľahšie podľahne vonkajším negatívnym vplyvom, ale zároveň je otvorenejší nášmu podpornému pôsobeniu. Práve v tomto veku prichádza vo väčšine prípadov po prvý raz do kontaktu s drogami, či asociálnou činnosťou, a zároveň je už dostatočne kognitívne vyspelý, aby vedel pracovať s informáciami o sebe a svojom sociálnom svete.

V tomto období si mladý človek vytvára postoje a návyky, ktoré majú šancu pretrvať a formovať celý jeho ďalší život, vytvára si svoju vlastnú formu existencie medzi ľuďmi. Uvoľňuje sa z prílišnej závislosti na rodičoch a nadväzuje diferencovanejšie a významnejšie vzťahy k vrstovníkom. Tieto nové vzťahy mu dávajú istotu, ktorú stráca svojou emancipáciou od rodiny, a zároveň ho pripravujú na trvalé emočné vzťahy v dospelosti (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Sociálna kompetencia je dôležitou dimenziou pre úspešný rozvoj v tomto období. Sociálno-psychologický tréning, zameraný na rozvoj sociálnej kompetencie, môže doplniť nedostatky v sociálnom učení, pôsobiť v prospech vyrovnávania deficitov v senzitivite voči sociálnym situáciám, v kontaktoch s vrstovníkmi.

Potreba sociálno-psychologického tréningu na rozvoj sociálnej kompetencie v podmienkach SR

Závery Národnej konferencie o deťoch a mládeži dokumentujú kritický stav v oblasti kriminality mládeže, drogových závislostí a negatívnych spoločenských vplyvov na mládež. V záveroch konferencie sa konštatuje, že dlhodobý a plošný sociálno-psychologický tréning je efektívnou metódou na prevenciu týchto javov.

Negatívne javy v dnešnej spoločnosti pôsobia na mládež plošne, bez regionálnych rozdielov a dlhodobo. Jedinou inštitúciou, ktorou môže štát plošne a dlhodobo pôsobiť proti týmto javom, je škola. V novej koncepcii výchovy a vzdelávania Milénium sa uvádza potreba vyučovania nových kompetencií, konkrétne intra- a inter-personálnych zručností, z čoho vyplýva posun ťažiska z kognitívnych na sociálne a emocionálne kompetencie.

U mladého človeka, ktorý by prešiel dlhodobým a pravidelným sociálno-psychologickým tréningom, by bola vyššia pravdepodobnosť pozitívnych zmien v oblastiach:

- zvýšenia pocitu vlastnej hodnoty.
- zvýšenia miery akceptovania odlišnosti iných a prosociálneho správania.
- zvýšenia miery poznania svojich potrieb, potrieb iných a ich vzájomného zlad'ovania. Mladý človek sa tak lepšie orientuje v stále komplikovanejšom sociálnom svete.
- zvýšenia miery porozumenia vlastnému fungovaniu v sociálnych situáciách, prináša nové uhly pohľadu, nové varianty v interpretácii sociálnej reality a predpovedania sociálneho správania druhých a jeho dôsledkov.

Dlhodobé sociálno-psychologické pôsobenie má preukázateľne účinky v oblastiach:

- znižovania tendencií k agresivite, násiliu, šikanovaniu. V rámci sociálno-psychologického výcviku je možnosť precvičiť si adekvátnejšie ako agresívne reakcie na vonkajšie, či vnútorné podnety.
- znižovania tendencie k asociálnemu správaniu, ktoré by inak mohlo viesť k delikvencii a kriminalite v neskoršom veku
- prevencie závislostí
- znižovania rizika suicídia, čo súvisí so zvýšením pocitu vlastnej hodnoty a sebaúcty
- pretrvávanie pozitívnych účinkov v čase (porovnaj Andrews, Soberman, Dishion, 1995, Batish et al., 1996, Farrell, Meyer, 1998, Greenberg, 1998, Weissberg, Caplan, 1998, Pentz et al., 1994, Perry et al., 1996 in Positive Youth Development, 2002).

Skúsenosti s realizáciou programu

V rámci programu prebehli dve série uskutočnených výcvikov vo viacerých triedach košických základných škôl. V šk. roku 2004/05 to boli 3 triedy na 3 školách (pričom dáta sú vždy zbierané a analyzované aj v kontrolnej skupine – paralelnej triede konkrétnej školy). V minulom školskom roku to boli 2 triedy na dvoch školách. Na ich vedení sa spolu s Svú SAV podieľala aj PPP v Košiciach. Súbežne bol realizovaný celoplošný skríning v prostredí slovenských základných škôl.

Tab.č.1: Orientačná štruktúra priebehu výcvikov.

1. Privítanie, „čo máte nové?“
2. Hlavná aktivita (premenlivé, v zameraní témy) / debriefing
3. Diskusia
4. Hra (orientovaná na tému) / debriefing
5. Pohybová aktivita

Napriek tomu, že náš projekt je zameraný menovite na rozvoj sociálnej kompetencie, pôsobenia tohoto typu nie je možné (a v podstate ani želateľné) fokusovať na rozvíjanie jednotlivej/izolovanej psychosociálnej schopnosti. Ako faktory vplývajúce na jednotlivca v prostredí skupinovej dynamiky, tak aj efekty pôsobiace na pozitívne zmeny u jednotlivcov (ale tiež v celkovej atmosfére triedy, prípadne aj školy a rodiny) bývajú viacnásobné a častokrát neočakávané.

Nezanedbateľným prínosom dobre vedených stretnutí v školskej triede je ich skrútený efekt – vytvárajú priestor na prejavenie negatívnych emócií, dlhodobé zanedbávané problémy, neriešené otázky a potláčané frustrácie. Je zjavné, že v tradičnom vzdelávacom systéme sa takýto priestor prakticky nevyskytuje. Podobne sa zvyknú dostávať k slovu témy, s ktorými sa v pôvodnom pláne sedení ani nepočítalo. Je preto dôležité dbať na dostatočnú senzitivitu voči vynárajúcim sa problémom a pracovať s tým, čo sa v skupine objaví v reálnom čase. Flexibilita inštruktoriek/inštruktorov je tu veľkým pozitívom.

Často kritizovaným slabým miestom klasického vzdelávania je pasívna pozícia žiakov/žiačok v školskom systéme – inhibovanie zdravých aktívnych a tvorivých prejavov a tiež zanedbávanie nonkognitívnych dimenzií osobnosti. Pričom nejde len o čiste psychické aspekty – Napriek tomu že jednotlivé triedy aj školské prostredia bývajú značne odlišné, deficit pohybovej aktivity je prítomný takmer vždy, čo je po dopoludní strávenom v školských laviciach jav síce očakávaný, no počas realizovaných výcvikov sa táto zanedbávaná potreba prejavuje mimoriadne zreteľne. Tento deficit sa týka všetkých behaviorálnych spontánnych prejavov. Podobne presýtenosť kognitívnymi aktivitami možno pravidelne badať v nechuti detí riešiť v rámci niektorých techník intelektuálne úlohy a naopak v ich nadšení pohybovými aktivitami a hrami.

Uniformita školského prostredia a jednostranné uprednostňovanie niektorých schopností, hodnôt a typov správania často neumožňuje dostatočne oceniť odlišné (menšinové) individuálne prejavy, schopnosti a potreby. To vedie v mnohých prípadoch k exklúzii niektorých jedincov a k necitlivým prejavom voči nim (podporovaným a udržiavaným dynamikou skupinového myslenia). Vytvára sa tým akýsi bludný kruh neúspechu v ich živote, ktorý je deťom samotným bez podpory a pomoci zvonku takmer nemožné prelomiť. Sociálno-psychologické tréningy s vypracovanými súbormi techník umožňujú zmenu uhla pohľadu (na ľudí a javy), zrkadlenie a prehodnotenie niektorých rigidných názorov a postojov a tým poskytujú možnosti na korekciu ako aj prevenciu spomínaných negatívnych javov.

Záver

Silnou stránkou tohto projektu je vzájomná spolupráca teoreticky a prakticky zameraných psychologov. Tréningový balík, v ktorom je okrem samotného tréningu zahrnutá metodologická časť a empirické výsledky bude rozširovaný po sieti Pedagogicko-psychologických poradní, ktoré pokrývajú celé Slovensko. Zvažuje sa vytvorenie konzultačného či školiaceho pracoviska na Spoločenskovednom ústave SAV, ktoré by podporovalo a metodologicky zabezpečovalo prácu v oblasti sociálno-psychologických tréningov. Nami vytvorený tréningový program budeme poskytovať ako “freeware”, teda bez požadovania finančných náhrad za jeho sprístupnenie či šírenie. Jedinou podmienkou sprístupnenia metódy bude dostatočná kompetencia jej realizátorov.

Školská trieda trochu inak...

Literatúra

Bremner, W., Topping, K. (2002):

Promoting social competence. <http://www.dundee.ac.uk/psychology/prosoc.htm>.

Canfield, J. (1995): Hry pro zlepšení motivace a sebezpečí žáků. Portál, Praha.

Coleman, P. T., Deutsche, M.(2000): Cooperation, conflict resolution, and school violence: A systems approach. Choices Briefs, 5.

<http://iume.tc.columbia.edu/choices/briefs/choices05.html>.

Hoyle, R. H. a kol. (1999): Selfhood. Oxford, Westview Press.

Komárková, R., Slaměnik, I., Výrost, J. (2001): Aplikovaná sociální psychologie III, Sociálněpsychologický výcvik. Praha, Grada publishing.

- Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998): Vývojová psychologie. Praha, Grada publishing.
- Macek, P. (1997): Sebesystém, vztah k vlastnímu já. In: Výrost, J., Slameník, I. (Eds.), Sociálna psychológia, Praha, ISV.
- Polk, R. K. (2002): Social responsibility. Program Outcomes for Youth, Social Competencies. http://ag.arizona.edu/fcr/fs/nowg/sc_social.html.
- Stempelová, J.(1998): K problému zneužívania návykových látok a suicidálneho správania u detí a mládeže. In: Edukácia študentov k riešeniu aktuálnych problémov človeka. Trnava, Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity.
- Výrost, J. (2002): Sociálna kompetencia či sociálne kompetencie? Sociálne procesy a osobnosť, Košice, SAV.
- Human capital investment (1998): An international comparison. Centre for educational research and innovation, OECD.
- Positive youth development(2002). <http://aspe.hhs.gov/hsp/PositiveYouthDev99/AppendixH.htm>.
- World development report (1999). The World Bank, Washington.

Abstract

Article presents project led by the Institute of Social Sciences directed on student 's social competence enhancement trough social relations creativity development. Theoretical starting points, aims of the project and contributions are discussed. Since september 2004 within the frame of the program socio-psycholgical trainings were led among seventh-grade classes of several primary schools in Košice in cooperation with Consulting centre.

KLASIFIKÁCIA AGRESÍVNYCH SITUÁCIÍ Z POHĽADU OBETE *

Ivana MATEJOVSKÁ

ivana.matejovska@gmail.com

Katedra psychológie, Ústav filologických a sociálnych vied, UPJŠ, Košice

Úvod

Táto práca je úvodom k výskumu zvládania agresívnych situácií. Zároveň je súčasťou širšie koncipovaného projektu, ktorý sa týka sociálnopsychologických aspektov organizačných deviácií. Prezentované výsledky sa venujú výskytu a klasifikácii rôznych agresívnych incidentov, ktoré zažili študenti/-ky vysokých škôl.

Agresia je správanie, ktorého cieľom je poškodiť, ublížiť inej osobe. Ku charakteristikám agresie patrí:

- je to zámerné správanie
- porušuje situačné normy
- poškodenie inej osoby môže mať nielen fyzický charakter, ale aj psychologický
- agresívne správanie vyvoláva často averzívne reakcie (Lovaš, 1997).

Kým pojem **agresia** sa vzťahuje na správanie, čin, udalosť, pojem **agresivita** je skôr tendencia správať sa agresívne, vykonať agresívny čin. V každej agresívnej udalosti rozoznávame **pôvodcu agresie** (agresor) a **obet'** agresie. Z hľadiska vnímania, posudzovania a prežívania sú to kvalitatívne veľmi odlišné roly, pozície.

V našom výskume sa venujeme špeciálne klasifikácii **agresívnych incidentov** a ich výskytu v populácii vysokoškolských študentov/-tiek. Zaujímali nás skúsenosti mladých ľudí s agresiou v pozícii obete agresie.

Teoretickým pozadím výskumu bola Bussova typológia agresívnych incidentov.

V nasledujúcej tabuľke prinášame Bussovu typológiu agresie použitú na príklady agresie na pracovisku a spracovanú R.A.Baronom a J.H.Neumanom (Lovaš, 2001).

Tab. č. 1: Bussova typológia agresie

Agresia fyzická vs. verbálna	Agresia aktívna vs. pasívna	Agresia	
		priama	nepriama
Fyzická	Aktívna	Vražda, prepadnutie, sexuálne prepadnutie a pod.	Krádež, sabotáž, poškodenie majetku, a pod.
	Pasívna	Zámerné spomalenie práce, odmietnutie poskytnúť potrebné veci, a pod.	Brzdzenie iných v práci, meškanie na porady a pod.
Verbálna	Aktívna	Vyhrážanie, krik, sexuálne obťažovanie, zosmiešňovanie, a pod.	Očierňovanie, ohováranie iných, udávanie, a pod.
	Pasívna	Neodpovedanie na telefón, odmietanie žiadostí a pod.	Neodovzdanie informácie, neupozornenie na blížiace sa ohrozenie a pod.

* Prezentované výsledky sú súčasťou projektu VEGA 1/3652/66

Metóda

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, aké formy agresívnych incidentov zažili respondenti/-ky z populácie vysokoškolákov. Predpokladali sme, že v odpovediach sa vyskytnú prevažne formy verbálnej agresie, menej fyzickej agresie. Takisto sme očakávali, že muži v našej vzorke majú viac skúseností s fyzickou agresiou než ženy. U žien sme predpokladali vyšší výskyt verbálnej a skôr nepriamej agresie než u mužov. Skúmali sme tiež ako často respondenti/-ky zažili konkrétnu agresívnu situáciu. Zažili ju raz, viackrát alebo opakovane isté časové obdobie?

Výskumné otázky:

1. *Aký druh agresívnej situácie najčastejšie zažili mladí vysokoškoláci/-čky?*
2. *Bol v type zažitej agresie rozdiel medzi mužmi a ženami?*
3. *S akou frekvenciou túto agresívnu situáciu zažili? Raz, viackrát alebo opakovane isté časové obdobie?*

Vzorku v našom výskume tvorilo 136 študentov/-tiek VŠ, ich priemerný vek bol 21 rokov, minimálny 19 a maximálny 26 rokov.

Muži N=40

Ženy N=96

Vo výskume bol použitý nami skonštruovaný **dotazník ZAS** (Zvládanie agresívnych situácií), ktorý primárne zisťoval spôsoby zvládania agresívnych incidentov. My sme ale využili jeho prvú časť s klasifikáciou agresívnych situácií a častotou ich výskytu u respondentov/-tiek.

Dotazníkom boli zisťované tieto typy agresívnych situácií:

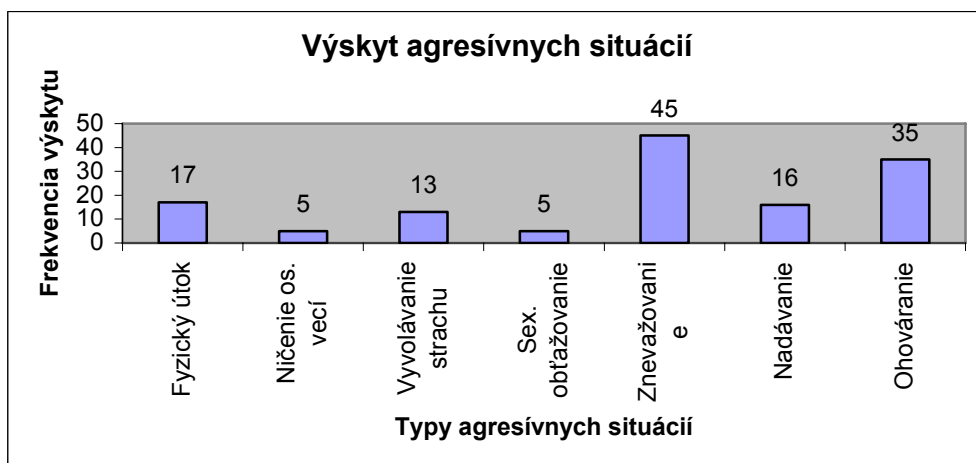
1. fyzický útok (bitka, facka, ťahanie za vlasy a pod.)
2. ničenie osobných vecí
3. vyvolávanie strachu - vyhrážanie, zastrasovanie
4. sexuálne obťažovanie
5. znevažovanie - zosmiešňovanie, urážanie, podceňovanie
6. nadávanie
7. ohováranie, očierňovanie pred inými, až izolácia od skupiny

Výsledky

Výsledky boli získané štatistickou analýzou pomocou softvéru Statistica. Uvádzame ich v tabuľkách a grafoch osobitne pre každú výskumnú otázku.

1. Aký druh agresívnej situácie najčastejšie zažili mladí vysokoškoláci?

Z odpovedí respondentov/-tiek vyplýva, že všetci (muži aj ženy) majú skúsenosť prevažne s formami verbálnej, aktívnej agresie, zastúpená je priama aj nepriama agresia. Sem patria agresívne incidenty ako znevažovanie, zosmiešňovanie, urážanie (verbálna, aktívna, priama agresia), ohováranie, očierňovanie až izolácia (verbálna, aktívna, nepriama agresia). Na treťom mieste v častosti výskytu bol fyzický útok (fyzická, aktívna, priama agresia). V tejto otázke sme spracovali údaje celej vzorky, bez rozdielu pohlavia.

Graf č.1: Výskyt rôznych typov agresívnych incidentov v populácii vysokoškolákov/-čiek

Výskyt rôznych typov agresívnych situácií

Najfrekvencovanejším typom agresívnej situácie, ktorú zažili naši respondenti/-ky, bola situácia znevažovania, zosmiešňovania, urážania. Tento typ agresie patrí podľa Bussovej typológie k verbálnej, aktívnej, priamej agresii.

Druhou najčastejšou agresívnou situáciou bolo ohováranie, očierňovanie až izolácia od skupiny. Zaraďujeme to medzi verbálnu, aktívnu, nepriamu agresiu.

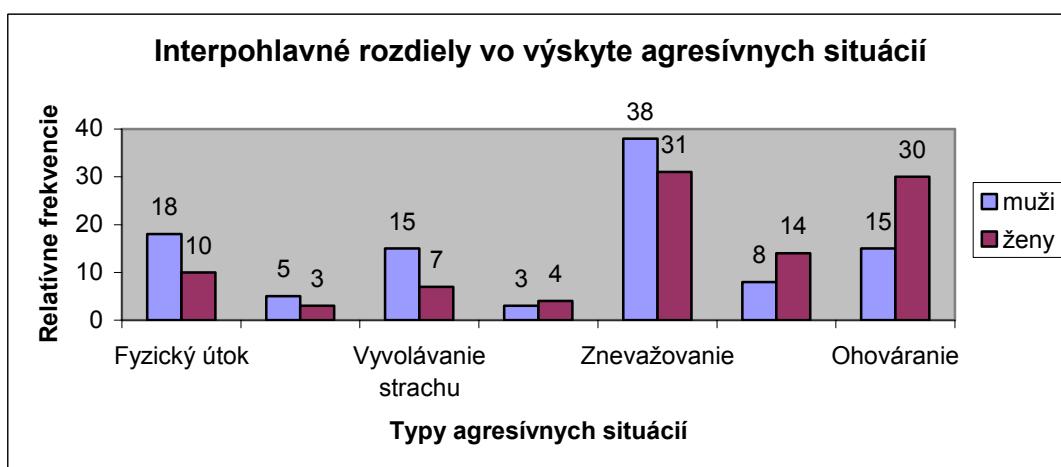
Na treťom mieste bol fyzický útok ako fyzická, aktívna, priama agresia.

Najmenej častým typom agresie respondenti/-ky uvádzali ničenie osobných vecí a sexuálne obťažovanie.

Súhrnne môžeme povedať, že najčastejším typom zažitej agresie u mladých ľudí je verbálna, aktívna agresia. Tento výsledok potvrdzujú aj predošlé výskumy (Baron, Neuman, 1996).

2. Bol v type zažitej agresie rozdiel medzi mužmi a ženami?

Na základe predchádzajúcich výskumov, sme predpokladali, že muži budú mať viac skúseností s fyzickým násilím než ženy, keďže medzi mužmi je agresívne správanie rozšírenejšie, bežnejšie (Baumgartner, 1998). U žien sme očakávali častejší výskyt verbálnej agresie. Tieto rozdiely súvisia s pohlavnými rolami, v minulosti sa dávali do súvisu najmä s biologickými faktormi. Dnes sa predpokladá väčší vplyv sociálnych noriem, výchovy.

Graf č.2: Interpohlavné rozdiely vo výskyte agresívnych situácií

Interpohlavné rozdiely v type zažitej agresie

Muži

- v našej vzorke boli častejšie obeťou fyzického útoku než ženy
- častejšie ako ženy zažili situáciu vyvolávania strachu, vyhrážania, zastrasovania
- majú viac skúseností so znevažovaním, zosmiešňovaním, podceňovaním
- menej často ako ženy zažili nadávanie a ohováranie, očierňovanie až izoláciu od skupiny

Ženy

- menej často ako muži zažili fyzický útok, vyvolávanie strachu a znevažovanie
- častejšie zažili nadávanie a ohováranie

Na základe výsledkov môžeme povedať, že muži majú viac skúseností s fyzickou, aktívnou a priamou agresiou ako ženy. Takisto môžeme povedať, že boli častejšie ako ženy obeťou verbálnej aktívnej a priamej agresie.

Ženy sa častejšie ako muži stretli s verbálnou, aktívnou, priamou, ale aj nepriamou agresiou.

3. S akou frekvenciou túto agresívnu situáciu zažili? Raz, viackrát alebo opakovane isté časové obdobie?

V tejto oblasti sme skúmali s akou frekvenciou sa vyskytujú jednotlivé typy agresívnych incidentov v živote účastníkov/-čiek výskumu. Zaujímalo nás, či frekvencia výskytu súvisí s typom agresie, či sa niektoré druhy agresívnych situácií vyskytujú častejšie ako iné.

Tab. č. 2: Častot' výskytu jednotlivých agresívnych situácií

Častot' situácie		Typy agresívnych situácií							Suma
		1	2	3	4	5	6	7	
Raz	f	9	3	3	3	11	5	9	43
	Rel.f	21%	7%	7%	7%	26%	12%	21%	32%
Viackrát	f	8	1	8	1	31	10	23	82
	Rel.f	10%	1%	10%	1%	38%	12%	28%	60%
Opakovane istý čas	f	0	1	2	1	3	1	3	11
	Rel.f	0	9%	18%	9%	27%	9%	27%	8%

Typy agresívnych situácií: 1=fyzický útok, 2=ničenie osobných vecí, 3=vyvolávanie strachu, vyhrážanie, zastrasovanie, 4=sexuálne obťažovanie, 5=znevažovanie, zosmiešňovanie, urážanie, podceňovanie, 6=nadávanie, 7=ohováranie, očierňovanie pred inými, až izolácia od skupiny

Frekvencia zažitej agresívnej situácie

Fyzický útok sa väčšinou u respondentov/-iek vyskytol jednorazovo. Fyzickú, aktívnu, priamu agresiu zažili respondenti/-ky prevažne raz.

Znevažovanie, zosmiešňovanie podobne ako aj nadávanie ako verbálnu, aktívnu, priamu agresiu zažili respondenti/-ky väčšinou viackrát.

Ohováranie ako verbálna, aktívna, nepriama agresia sa vyskytovala u respondentov/-tiek prevažne viackrát, ale aj opakovane isté časové obdobie.

Záver

V populácii mladých ľudí dominuje najmä skúsenosť s verbálnou, aktívnou priamou, ale aj nepriamou agresiou. K najčastejším agresívnym incidentom naši respondenti/-ky zaradili situácie, v ktorých boli zosmiešňovaní, očierňovaní, urážaní. Ako najmenej časté agresívne incidenty boli označené: sexuálne obťažovanie a ničenie osobných vecí.

Interpohlavné rozdiely sa objavili najmä v type zažitej agresie. Muži udávali častejšie skúsenosť s fyzickou, aktívnou, priamou agresiou (napr. fyzický útok) než ženy.

Ženy zažili častejšie verbálnu, aktívnu, priamu (sexuálne obťažovanie, zosmiešňovanie) a nepriamu agresiu (očierňovanie, ohováranie) než muži.

Fyzická agresia (fyzický útok) bola u mladých ľudí skôr jednorazovou skúsenosťou.

Formy verbálnej agresie sa vyskytovali viackrát alebo opakovane isté časové obdobie.

Literatúra

- Baron, R.A., Neuman, J.H. (1996): Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence on Their Relative Frequency and Potential Causes, *Aggressive Behavior*, 22, s. 161 - 173
- Baumgartner, F. (1998): Interpohlavné rozdiely v agresívnom správaní, *Človek a spoločnosť*, 1/1998
- Lovaš, L. (2001): Sociálna psychológia násilia. In: Výrost, J., Slaměník, I., Eds.: Aplikovaná sociální psychologie II, Grada, Praha, s. 171 - 189
- Lovaš, L. (1997): Agresivita. In: Výrost, J., Slaměník, I., Eds. Sociálna psychológia, ISV, Praha, s. 315 – 337

Abstract

This work is the first part of the aggression coping research. It's presenting the aggressive incidents occurrence and it's classification in the population of university students. The sample consisted of 136 students (male/female) attending P.J.Safarik University. The method used in the study was a questionnaire listing several aggressive incidents. We have tested our hypothesis where we expected gender differences in experience with various aggressive situations (verbal, physical, direct, indirect, passive, active aggression).

Our aim was to find out the frequency in which the aggressive incidents occur, also how often students experience each type of aggression.

KONCEPCIE NORMALITY V MENIACICH SA HISTORICKÝCH DISKURZOCH*

Gabriela MIKULÁŠKOVÁ

mikulaskova@gmail.com

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta Prešovská univerzita v Prešove

Diskurzívna psychológia, ktorá je teoretickým východiskom pre túto prácu poukazuje na to, že to, ako sa o istých javoch a udalostiach rozpráva (vedie sa o nich diskurz) definuje aj spôsob, ako sa s tými istými javmi a udalosťami zaobchádza. Psychológovia vo výkone svojho praktického povolania používajú psychodiagnostické metódy, odvolávajú sa na pomyselnú normu. Cieľom tohto príspevku je poukázať na to, že v historických diskurzoch sa predstava o tom, čo je "normálne" a čo nie, menila.

Koncepcie normality v období premodernity

V staroveku prevládala predstava o posadnutosti a "narušené" správanie sa chápalo ako jav, ktorý je zapríčinený zlými duchmi. "Liečba" spočívala v donútení duchov obnoviť rovnováhu prinášaním obetných darov alebo modlitbami. "Liečebnými postupmi" boli trepanácia lebky, bičovanie, prípadne hladovanie. (pozri, Vacek 1996).

O moci a teórii posadnutosti sčasti polemizoval napr. Foucault (1993) a z jeho analýzy vyplýva, že v stredoveku cirkev, ako vládnuca vrstva poskytovala svoje, pochopiteľne náboženské vysvetlenia, ktorým bola predstava o posadnutosti démonmi a interpretácia "inakosti" sa spájala s pojmami ako "vtelenie zlého ducha" a podobne.

Tak ako väčšina predstáv ľudí, ktorí disponujú mocou, tak aj táto paradigma mala svojej dôsledky. Dôsledkom tejto paradigmy bol vznik exorcizmu ako liečebného prostriedku a dokonca existuje zmienka o tom, že v roku 1484 pápež vydal dekrét, pripomínajúci, že náhla strata rozumu, popri ostatných príznakoch je príznakom posadnutia démonmi, a to je dostatočným dôvodom na upálenie (Vacek, 1996).

Akokoľvek nám tento historický diskurz pripadá "nevedecký" je nutné povedať, že bol "legitímny" v tom zmysle, že plne odrážal vtedajšie prevládajúce poznanie/ideológiu predovšetkým mocnejšej spoločenskej vrstvy. Postoj, že nie "objektívna realita", ale predstava "mocných" rozhoduje o vymedzení normality je možné zachytiť aj v textoch, ktoré naznačujú, že nie všetky prejavy posadnutosti boli odmietané. Hlasy, ktoré počula Jana z Arcu neboli považované za prejavy posadnutosti a teda ani za "abnormálne" (pozri, Vacek, 1996).

Tieto stručné príklady používame za účelom naznačiť, že prevládajúci spoločenský diskurz má "silu" určovať to, čo sa v danej spoločnosti považuje za normálne/nenormálne, ako sa "inakosť" interpretuje, aké to môže mať následky pre jednotlivcov. Počas renesancie sa začala vynárať predstava, že ľudia, ktorí sa správajú "inak" sú "mentálne chorí". Holandský lekár Johann Weyer tvrdil, že sú potrebné iné liečebné postupy ako exorcizmus. Paradigma "inakosť ako posadnutosť" prevládla, pretože cirkev mala stále silnú pozíciu, takže knihy proklamujúce novú teóriu boli zničené. Napriek tomu postupne došlo ku zmene a otvorili sa tzv. mentálne inštitúcie. V roku 1547 sa otvorila prvá "mentálna inštitúcia" v Anglicku v kláštore sv. Márie z Bethlema (Bedlam) (fungovala do roku 1800) rovnako sa tak stalo aj v iných krajinách. Pôvodne pozitívna myšlienka nenašla pozitívnu

* Príspevok je časťou riešenia projektu VEGA MŠ SR č. 1/2523/05 Psychologické dimenzie kvality života a rozvoj sociálneho kapitálu.

odozvu - historické pramene hovoria o tom, že toto miesto bolo "strašným a príšerným" (pozri Hoschl, Libiger, Švestka, 2002).

Francúzska revolúcia koncom 18. storočia priniesla výraznú zmenu v chápaní normality a následne aj v metódach "narábania" s "inakosťou". Francúzsky lekár Pinel bol podľa historických dokumentov šokovaný, keď videl podmienky, za ktorých, uväznení v azyloch, mali žiť "chorí" ľudia. Myšlienky revolúcie priniesli to, že "chorí" boli Pinelom doslova oslobodení z reťazí. Vytvoril sa nový prístup k takto "označeným ľuďom" - tzv. morálny prístup (pozri Vacek, 1996).

Táto myšlienka spočívala v tom, že s ľuďmi by sa malo nárábať s dôstojnosťou. Mentálne chorí sa podľa doložených historických správ správali oveľa pokojnejšie pod opaterou doktora Pinela a tieto výsledky viedli k zmene postojov ku takto "označeným" ľuďom. Na tzv. "chorých" ľudí sa Pinel díval ako na "normálnych", a tvrdil, že len stratili schopnosť normálne uvažovať kvôli "stresu z prostredia" (pozri Pinel, Maudsley, 1977). Týmto teoretickým východiskom ho dnes môžeme radiť k predstaviteľom teórie o psychogénnom pôvode "abnormálneho správania". Myšlienky doktora Pinela boli v tom čase veľmi progresívne, pretože sa mu pripisuje autorstvo za pracovnú terapiu. Podľa dostupných zdrojov Pinel dosiahol až 70% úspešnosť v liečbe a zároveň Pinel bol prvý, kto prezentoval tzv. "stres z prostredia" ako vysvetlenie pre nezvyčajné správanie (pozri Pinel, Maudsley, 1977)

Jeho liečebné postupy sa ukázali byť efektívnejšie ako metódy (vychádzajúce z paradigmy o posadnutosti) dovtedy používané. Tieto myšlienky sa šírili po celej Európe a viedli v vybudovaní zariadenia pod názvom, the York Retreat, ktorý bol založený v roku 1796. Táto filozofia viedla ku vybudovaniu viacerých (dľa údajov len v Anglicku niekoľko stoviek) podobných zariadení, ktoré nemohli konkurovať úrovňou the York Retreat a tzv. morálny prístup postupne prestával byť pre tieto zariadenia prioritou. I napriek tomu, že jeho úspechy boli nesporné. (pozri Pinel, Maudsley, 1977)

Koncepcie normality v období moderny

Do konca 19. storočia so záujmom o "vedecké" poznávanie sa znovuobjavuje už Hippokratom pred 2000 rokmi spomínaný princíp "somatogenézy". Objavuje sa disciplína psychiatria a práca Kraepelina a Bleulera (pozri Hoschl, Libiger, Švestka, 2002) postupne nadobúdajú na význame. Títo lekári boli presvedčení, že psychické choroby majú fyzický pôvod, používali termín "somatogenéza" - proklamovali fyziologický pôvod "abnormálneho správania" a začal sa používať termín "duševná choroba". Naďalej v danej dobe ešte existujú stúpenci teórie o psychogénnom pôvode "abnormálneho" správania, ale postupne sa dostávajú do úzadia. Objavuje nová paradigma: *"Abnormálne správanie má pôvod vo fyziologickom základe"*.

Implikáciou tejto paradigmy bol medicínsky prístup k poňatiu normality/abnormality. Diskusia dvoch koncepcií: somatický verzus psychogénny pôvod začala nadobúdať na aktuálnosti znova koncom 19. storočia, keď nastala explózia záujmu o úlohu psychologických mechanizmov pri rozvoji "choroby". Významný francúzsky neurológ Charcot (pozri napr. Foucoult, 1993) demonštroval, že príznaky inak charakteristické pre poškodenie nervu, sa môžu objaviť aj kvôli psychologickým príčinám a je možné ich ovplyvniť "psychologickými" metódami a to napr. sugesciou.

Rovnako sa objavuje práca jeho kolegu Bleura, ktorý začal ako liečebný postup používať hypnózu. Použitie hypnózy a rozhovoru s klientami Bleuer považoval za efektívne a tvrdil, že jeho klienti pociťujú úľavu a cítia sa lepšie. Jeho technika sa nazvala katarzia a istý čas ju používal aj Freud (podľa Vacek, 1996).

Začiatkom 20. storočia s rozvojom záujmu o vedecké poznávanie (ktorého výrazom bol vedecký výskum a zhromažďovanie empirických dôkazov o podstate sveta) sa prehĺbila predstava o somatickom podklade psychických ťažkostí. Táto, zdá sa najviac reagovala sa vtedajšiu klímu v spoločnosti a zdalo sa, že poskytne vedecké vysvetlenie toho, prečo sa istí ľudia správajú istým spôsobom. Získali sa "dôkazy" o tom, aký má napr. choroba syfilis vplyv na mentálne zdravie (pozri Vacek, 1996), čím paradigma o somatickom pôvode "abnormálneho správania" nadobudla na presvedčivosti. Dôsledkom tejto paradigmy boli úvahy o tzv. somatickej terapii. V prístupe k chorým sa zdôrazňoval skôr experimentálny prístup a bola výrazná snaha ich ťažkosti "liečiť" tak, ako sa liečia aj iné somatické ťažkosti (napr. elektrokonvulziami, inzulínom, lobotómiou) (pozri Horst, Libinger, Švestka, 2002).

Mienka/postoj ľudí k svojim psychickým ťažkostiam už nebol na prvom mieste. Na prvé miesto sa dostáva názor "odborníkov", pretože rovnako ako pri inej somatickej chorobe o liečbe nerozhodoval "pacient", tak ani nemohol rozhodovať v prípade svojich psychických ťažkostí.

Niektorí súčasní psychiatri (pozri Hoschl, Libiger, Švestka (2002)) zase podklad pre vysvetlenie psychických ťažkostí somatickým základom vidia v súvislosti s tým, ako bola detská "neposednosť" po objavení kladného efektu amfetamínov zmenená na hyperaktivitu a pod. Iní autori, napr. Bottela (1995) naopak poukazujú na to, že samotný účinok chemickej látky na správanie jedinca ešte nepotvrdzuje princíp somatogenézy psychických ťažkostí.

Názory na to, že sa psychické prejavy príliš "zmedicinizovali" sa objavujú už koncom 60. rokov 20. storočia. Maher (1969) tento proces zrefletoval a poukázal na to, že vplyv somatickej paradigmy je zreteľný už v samotnom jazyku psychológie, používaním termínu choroba (pozn. v súčasnosti sa v súlade s medzinárodnými konvenciami (DSM-IV) používa termín porucha, čo v zásade nemení sémantiku pretože oba pojmy zhodne vyjadrujú "narušenosť" a "patológiu")); hodnotenie "deviatnosti" správania je založené na pozorovaných "príznakoch"; v psychológii sa používa termín diagnostikovanie a diagnóza (pozn. čo vypovedá o prevzatí klasifikačných systémov ako princípov poznávania); spôsob jednania a liečenia klienta sa nazýva terapia.

Zástancovia paradigmy o somatickom prístupe (referuje o tom napr. Lilienfeld 2001) zvažovali v APA (Americká Psychiatrická Asociácia) koncom roku 1970 do DSM I zahrnúť formálny výrok, že mentálne poruchy sú podskupinou medicínskych ochorení. Následná implikácia, že "vlastne všetky poruchy sú organické" vyvolala vlnu nesúhlasu. Rozpor koncepcií sa objavil znovu v rokoch 1980-1990, keď sa diskutovalo o tom, či DSM-IV má zahŕňať aj sadomasochistickú poruchu.

Hlavná zmena z DSM III (1987) na DSM IV (1994) bola v odstránení kategórie "organické duš. poruchy" a nahradenie ich pojmami "delírium, demencia, amnézia a ďalšie kognitívne poruchy. Davison a Neale (1994) hovoria, že k zmene došlo kvôli tomu, že termín "organický" implikuje, že ďalšie hlavné kategórie nemajú biologický základ.

Medicínsky model uplatňovaný v psychológii vychádza z nasledujúcich predpokladov (podľa Vallejo, 1985):

- A) psychické poruchy majú etiológiu alebo príčinu
- B) etiológia je organická
- C) organická etiológia produkuje príznaky
- D) súbor príznakov duševnej choroby vedie ku jej diagnóze
- E) diagnóza vedie ku prognóze
- F) biologická liečba duševnej choroby sa musí zameriavať na jej príčinu

V koncepcii normality, ktorá sa opiera sa o medicínsky model je najčastejšie diskutovaná tzv. organická etiológia psychických "porúch". Vallejo (1985) uvádza ťažkosti

spojené s definíciou pojmu "duševná choroba" (a "duševné zdravie"), s nájdením "organickej príčiny" väčšiny psychologických porúch, a na subjektívnu a kontroverznú povahu niektorých diagnostických nálepkov (viď. tiež Kleinke, 1994), a len čiastočnú účinnosť niektorých biomedicínskych liečebných postupov, dokonca aj v prípade porúch, ktorých kauzalita môže byť spojená s genetikou.

Zaujímavým je fakt, že máloktorá "porucha" má tak jasne definovanú biologickú podstatu ako napríklad homosexualita, a tá napriek tomu bola z klasifikácie vyňatá, ale gamblerstvo bolo medzi psychické poruchy naopak vložené (podľa Hoschl, Libiger, Švestka, 2002).

Kritika biologicko-medicínskeho prístupu

Zdokonaľovanie diagnostických nástrojov a prevzatie prírodno-vedeckého prístupu, v ktorom sa meria, klasifikuje triedi a hodnotí vyvolalo vlnu kritiky a rozsiahle štúdie, ktoré sa rozhodli podrobiť validitu a užitočnosť diagnostických nástrojov dôkladnejšej analýze. Scheff (1966) označil diagnostický proces ako proces "nálepkovania" a poukázal na efekt tzv. "sebasplňujúcej predpovede" čím spochybnil jeho užitočnosť. Etiku klasifikácie spochybnil tým, že je poskytuje výhody pre majoritnú spoločnosť viac ako pre daného jednotlivca. Podobne Doherty (1975) poukázal na to, že ľudia označení diagnostickou nálepkou sa s odstupom času cítia podstatne lepšie ako tí, ktorí ju prijímajú. Langer a Abelson (1974) sa venovali predsudkom voči označeným klientom a zistili, že na hodnotenie inak neutrálneho správania muža stredného veku mala výrazný vplyv informácia, že ide o pacienta psychiatrickej liečebne. Crocker a Major (1989) naznačili súvislosť medzi nálepkovaním a sebaúctou človeka. Nardo a kol. (1993) pri štúdiu DSM – III poukázali na nespoľahlivosť diagnostických kritérií vo vzťahu k tzv. úzkostným poruchám. O prílišnom spoliehaní sa na klasifikačné schémy píše Rosenham (1989), ktorý zistil, že expertom na posúdenie psychického stavu klienta postačovali ich vyjadrenia o tom, že počujú hlasy. Štúdie sa zúčastnili zdraví ľudia, ktorí boli prijatí na liečenie schizofrénie a neskôr prepustení s diagnózou "schizofrénia na ústupe". Autor kriticky dodáva, že jediní, ktorí pochybovali o tom, že ide o reálny zážitok a nie fikciu, boli spolupacienti, nie odborný personál. Laicky povedané spolupacienti pri posudzovaní "nových spolupacientov" viac dôverovali svojmu dojmu a životnej skúsenosti, než názorom odborníkov.

K nevýhodám "medicinizácie" problému patrí dezaktivizácia nezdravotníckych inštitúcií, prenášaním zodpovednosti za stav, a následnú terapiu na lekárov. Lekári prípadne psychológovia sú často považovaní za povolaných a hlavných expertov na "chorobu". Niektorí autori (Hoschl, Libiger, Švestka, 2002) popisujú skúsenosť so "stiahnutím sa" rôznych iných odborníkov, akonáhle sa problém označí ako "medicínsky". Problém "hyperaktívneho" žiaka už nie je problémom neadekvátnej výchovy v rodine, nevhodne zvoleného prístupu pedagógov, ale problémom medicínskym, ktorý si vyžaduje "liečbu".

Pre človeka označeného diagnostickou nálepkou myšlienka, že je duševne chorý, môže byť pozitívnu v tom zmysle, že za svoje ťažkosti nenesie žiadnu zodpovednosť – a je chápaný skôr ako "obeť" svojej choroby. Z tohto dôvodu je potrebné sa o neho skôr starať a liečiť ho. Zámerom medicínskeho prístupu je tak väčšia starostlivosť a (pôvodne) ľudskejší prístup. Vyznieva to najmä v kontraste k pričítavaniu viny, stigmatizáciou a nedostatku starostlivosti, ktoré boli normou v obdobiach predtým (pozri Vacek, 1996).

Kritika tradičného medínskeho modelu chápania normality pochádza od Thomasa S. Szasza. Szasz (1960) ako predstaviteľ smeru zvaný "anti-psychiatria" radikálne spochybňuje validitu aj účelnosť klasifikácie. Diagnostické označenia považuje za *výraz skôr politického či sociálneho, než psychologického a biologického východiska*. Tvrdí, že klasifikácia ľudí slúži ako mocenský nástroj na kontrolu tých, ktorí sa odlišujú od väčšiny v spoločnosti. Uvádza, že spoločnosť z pozície moci pridáva stigmatizujúce nálepky tým, ktorí prejavujú odlišné správanie, čím ospravedlňuje spôsob zaobchádzania s nimi a zároveň, že "porucha" je vytváraná spoločnosťou. Podľa Szasza implikácie Medzinárodnej klasifikácie chorôb (DSM), že ťažkosti klientov sú zatriediteľné do vzorovej poruchy; "choroby" je možné liečiť vzorovými prostriedkami a za liečbu je zodpovedný expert sú spochybniteľné. Szaszova (1960) alternatíva v prípade, že nie je dokázaná biologická podstata "choroby" je termín "problém žitia".

Goffman (1990) v diele *Azyl* pojednáva skôr o praktických dôsledkoch koncepcie normality, ktorá vychádza zo somatickej paradigmy. Používa termín "kariéra chovancov" tvrdí, že pacienti, ktorí sú podobne ako somaticky chorí pacienti v nemocniciach, príadne ústavoch. Tvrdí, že s pacientmi sa nezaobchádza ako s normálnymi ľuďmi a postupne sa môžu učiť "abnormálnemu správaniu" od ostatných. Prijatie a internalizácia roly "duševne chorý", spolu s ostatnými spomenutými podmienkami nielenže nenapomáhajú návratu do normálneho fungovania, ale skôr psychický stav pacientov zhoršujú. K podobnému záveru viedli štúdie Rosenhama (1989), ktorý zistil, že tzv. inštitucionalizácia môže viesť k depersonalizácii, závislosti, a k strate spôsobilosti starať sa o seba.

Koncepcie normality v období postmoderny:

Postmodernistická psychológia reprezentovaná, sociálnym konštruktivismom a diskurzívnou psychológiou vychádza zo všeobecnej definície, že nech je "realita" čokoľvek, dá sa pochopiť hlavne prostredníctvom konštruktov ľudí o nej (podľa Guba & Lincoln, 1994). Podstatným znakom konštruktivistickej a diskurzívnej pozície je pristupovať k psychologickým procesom ako ku istej forme sociálnej alebo osobnej konštrukcie týchto procesov (podľa Martin, 1994)

Objavujúca sa paradigma v psychológii redefinuje aj to, čo a za akých okolností môžeme považovať za normálne/abnormálne. Z diskurzívneho hľadiska sa psychologické ťažkosti, predtým označované ako symptómy choroby/poruchy, dajú vnímať ako istý "blok" v optimálnom osobnom a vzťahovom fungovaní. Optimálne fungovanie si vyžaduje neustály spoločný proces vytvárania významu a postavenia sa do pozície so vzťahovo udržiavanou sieťou diskurzívnych praktík (narácií, pojmových systémov...). Diagnostické nálepky používané v modernistickej psychológii sú interpretované ako sociálne konštrukcie, t.j. sociálne udržiavané spôsoby na vytváranie zmyslu takýchto "blokov" (podľa Kelly, 1969).

Koncepcia normality sa v optike postmodernistickej psychológie nachádza v myšliach a slovníku ľudí, ktorí ju vytvárajú ako nástroj na uchopenie reality. Posudzovanie osobnosti a verdikt je závislý od osoby, ktorá posudzuje, nie od posudzovaného (Carver & Scheier, 2000). Klinici majú poznanie kategórií, do ktorých sa dá zorganizovať klientovo správanie. Tento systém existuje ešte predtým, než klient vstúpi do terapeutickú miestnosť. Kelly (1969) rozvinul svoj vlastný systém profesionálnych diagnostických konštruktov čiastočne aj kvôli svojmu pohľadu, že konštrukty sú nevyhnutné na to, aby náš svet dával zmysel. Prevzatie konštruktivistickej pozície nie je opustenie použitia diagnostických konštruktov.

Skôr je to pripustenie, že skôr tieto konštrukty zvolil klinik, než by mali byť naozaj prítomné v prirodzenej povahe človeka.

Napríklad, v nedávnej práci Caro (1999) spomína prácu Cheslera (1973) *Ženy a šialenstvo* na zvýraznenie toho, ako začal historický pôvod diagnostickej nálepky *kleptománia* s otvorením prvých obchodných domov vo väčších európskych mestách začiatkom 19. storočia. Anonymita takýchto obchodov podporovala krádeže medzi všetkými druhmi zákazníkov. Avšak, keď krádež spáchala žena z robotníckej vrstvy, bola považovaná za delikventku a vzali ju na políciu. A naopak, keď krádež spáchala žena z vyššej vrstvy, považovalo sa to za produkt mentálnej poruchy (ako by mohli nazvať ženu z vyššej vrstvy "delikventkou"?), bola informovaná rodina a poslali ju domov po vrátení ukradnutého majetku späť.

Martin (1994), zdôrazňuje, že východisková pozícia postmodernistickej psychológie neznamená, že objekty psychológie ako produkty sociálnej a individuálnej diskurzívnej konštrukcie neznamená, že ich účinky sú "ilúziou". Keď "depresia" sa berie ako sociálne zdieľaná nálepka, aby dávala zmysel určitej forme ľudskej skúsenosti, a nie len ako porucha s nejakou medicínskou príčinou, to vôbec neznamená, že depresia neexistuje, že nespôsobuje utrpenie deprimovaným ľuďom, že nič terapeutického sa k tomu nedá podniknúť, alebo že by nemohla byť predmetom vedeckého výskumu. Rozdiel medzi týmito dvomi prístupmi ku depresii však je ontologický status, ktorý sa tomuto fenoménu prisudzuje. Objektivistická pozícia by depresiú považovala za niečo, čo je umiestnené v biologickom substráte alebo v nejakej psychologickéj entite s objektívnou existenciou, zatiaľ čo konštruktivizmus by ju umiestnil do sféry sociálne zdieľaných foriem konštruujúcich ľudskú skúsenosť.

Záver

Stručný prehľad poskytnutý v tomto príspevku poukazuje na to, že existujú odlišné koncepcie normality. Koncepcia normality, z ktorej vychádzala modernistická psychológia, a ktorá prevláda dodnes, je ovplyvnená prírodovedeckým prístupom k poznávaniu ľudskej psychiky. Za dôležitú považujeme reflexiu, že diskurzy normality nie sú izolovanými javmi, ale sú súčasťou širších spoločenských diskurzov.

Literatúra

- Botella, L. (1995). Personal construct psychology, constructivism, and postmodern thought. In R. A. Neimeyer & G. J. Neimeyer (Eds.), *Advances in Personal Construct Psychology, Volume 3*, (pp. 3-33). Greenwich, CT: JAI Press.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2000). *Perspectives on personality* (4th Ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Caro, I. (1999). Un enfoque postmoderno y construccionista sobre la salud mental y al psicopatología. *Revista de Psicoterapia*, 37, 29-47.
- Crocker, J. & Major, B. (1989) Social stigma and self-esteem: the self-protective properties of stigma. *Psychological review*, 96, str. 608-630.
- Doherty, E.G. (1975): Labeling effects in psychiatric hospitalization. A study of diverging patterns of inpatient self-labeling processes, *Archives of Psychiatry*, Vol. 32, No.5. May 1975.
- Goffman, E. (1990): *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books, 1961, Doubleday (New York City), 1990.
- Goffman, E. (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Prentice-Hall

- Guba, E.G., & Lincoln, Y.S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N.K. Denzin & Y.S Lincoln. (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105-117). London: Sage.
- Hoschel C., Libinger J., Švestka J.(2002): *Psychiatrie*, Tigris, Praha.
- Kelly, G. (1969). The strategy of psychological research. In B. Mahaer (Ed.) *Clinical Psychology and Personality: The Selected Papers of George Kelly* (pp. 114-132). New York: Wiley.
- Kleinke, C.L. (1994). *Common principles of psychotherapy*. Belmont CA: Wadsworth.
- Langer, E. J., & Abelson, R. P. (1974). A patient by any other name . . . : Clinician group difference in labeling bias. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 4-9.
- Lilienfeld, S.O., Lohr, J. M., & Morier, D.(2001). The teaching of courses in the science and pseudoscience of psychology: Useful resources. *Teaching of Psychology*, 28, 182-191
- Foucault, M.(1993): *Dějiny šílenství, Hledání historických kořenu pojmu choroby*, Nakladatelství Lidové noviny
- Maudsley, Pinel (1977): *Treatise on Insanity: Responsibility in Mental Disease : Two Works Series C Medical Psychology. Vol. III (Significant Contributions to the History of Psychology 1750-1920)* (ISBN: 0313269424) University Publications of America
- Martin, J. (1994). The construction and understanding of psychotherapeutic change. New York: Teachers College Press.
- Maher, B. (1969). Introduction. George Kelly: A brief biography. In B. Maher (Ed.), *Clinical psychology and personality: The selected papers of George Kelly* (pp. 1-3). New York: Wiley.
- Nardo P. A.; Moras K. ; Barlow D. H. ; Rapee R. M. ; Brown T. A. (1993): Reliability of DSM-III-R anxiety disorder categories : using the Anxiety Disorders Interview Schedule-Revised (ADIS-R) *Archives of general psychiatry*, 1993, vol. 50, č.4, str. 251-256
- Rosenham, D.L., Seligman M.(1989): *Abnormal Psychology*, 3 rd Ed., New York, W.W.Norton & Company ,
- Vacek, J.: *O nemocech duše*, Mladá fronta, 1996
- Vallejo, J. (1985). Introducción (II). En J. Vallejo, A, Bulbena, A. González, A. Grau, J. Poch, y J. Serrallonga (Eds.) *Introducción a la psicopatología y la psiquiatría.*(pp. 26-54). Barcelona: Salvat.
- Scheff, J. (1966): *Being Mentally Ill*. New York: Aldine de Gruyter. 3rd Edition
- Szasz T.S.(1960): The Myth of Mental Illness, *American Psychologist*, 15, 113-118.

Abstract

Theoretical basis for the work is social constructivism and discourse psychology, which suggest that the way how phenomena and events (including social - psychological phenomena) are described, results in the creation of new psychological reality. Author of the treatise provides brief overview of changing concepts of normality from the period of premodernism, modernism and postmodernism. The goal of the treatise is to show that in various historical periods prevailed various paradigms of cognition that influenced discourses of normality. At the same time she suggests that prevailing discourse about normality defines the way how the so called "abnormal" individuals have been treated. She shows that discourses of normality are not isolated, but they are a part of broader social discourses.

ŠPECIFIKÁ VULGÁRNYCH OBSAHOV V MDZT VO VYBRANÝCH SKUPINÁCH

Eva MIKUŠKOVÁ

eva.mikuskoval@gmail.com

Ústav aplikovanej psychológie, FSVaZ UKF Nitra;

Úvod

V nadväznosti na výsledky nášho predchádzajúceho výskumu, v ktorom sme overili zmysluplnosť zavedenia novej obsahovej kategórie „vulgárne obsahy“ do projektívneho kresebno – asociačného testu Viacdimenzionálny kresebný test (ďalej MDZT; Mikušková, Sollár, 2005), sme sa v príspevku zamerali na zmapovanie špecifik vulgárnych obsahov v MDZT. Príspevok bol riešený ako súčasť projektu CGA VII/2/2005 Psychometrické charakteristiky projektívneho testu MDZT.

Podobnosť (teoretická aj praktická) MDZT s Rorschachovou metódou (ďalej ROR) nás inšpirovala k pokusu o zavedenie obsahovej kategórie „vulgárne odpovede“, ktorá sa vyskytuje iba v ROR, aj do MDZT. V MDZT však vzhľadom na jeho podstatu a štruktúru používame termín vulgárne obsahy (Gawlik, osobný rozhovor, 7.5.2005).

Vulgárne obsahy sú obsahy, ktoré sa s vysokou frekvenciou vyskytujú v protokoloch testovanej populácie (Řičan, Šebek, 1981). Vo všeobecnosti sa rôznia názory na hranicu, kedy je už odpoveď (resp. obsah) uznaná za vulgárnu (Řičan, Šebek, 1981; Máthé, osobný rozhovor, 2005). Po konzultácii s odborníkmi, ktorí s testom MDZT a aj s ROR pracujú už dlhšiu dobu (Mgr. Klubert, PhDr. Máthé) sme sa rozhodli pre MDZT stanoviť metodologicky i klinicko-diagnosticky najvhodnejšie kritérium – výskyt obsahu u viac ako 25% populácie.

Keďže vulgárne obsahy sú špecifickou kategóriou, ktorá sa zatiaľ vyskytuje iba v ROR, vymedzujeme tento konštrukt podľa príručky k ROR (Řičan, Šebek, 1981). To znamená, že nová kategória obohacuje test o pohľad na konformitu testovanej osoby v zmysle začlenenia sa do sociálnej skupiny, rovnako aj na jej flexibilitu v riešení problémov, na cit pre bežné, obvyklé veci a skutočnosti v sociálnej realite a na konvenčnosť v myslení.

Cieľom príspevku je zmapovanie špecifik vulgárnych obsahov v projektívnom kresebno – asociačnom teste MDZT. V priebehu predbežného skúmania vulgárnych obsahov sme postrehli špecifiká kreslených obsahov vzhľadom k pohlaviu. Rovnako aj z konzultácií (Gawlik, 7.5.2005) a z manuálu k MDZT (Gawlik, 1994) vyplýva, že pri bezpodnetnom materiály, akým je čistý blok, na ktorý participant kreslí (bližšie k administrácii pozri *Metódy*), sa obsahy u žien a u mužov môžu významne odlišovať, rovnako ako sa odlišujú hodnoty jednotlivých premenných MDZT. Z tohto dôvodu sme predpokladali rozdiel v početnosti jednotlivých vulgárnych obsahov u mužov a žien. Zároveň sme predpokladali rozdielne poradie vulgárnych obsahov u mužov a u žien.

Ďalej nás zaujímalo, či sa budú objavovať rozdiely vo vulgárnych obsahoch vzhľadom na vekové kategórie (18-24 rokov, 25-35 rokov, 36-53 rokov), vzdelanie (SOU, SŠ a VŠ) a pracovné zaradenie (výkonný pracovník, pracovník na strednom stupni riadenia, pracovník na vyššom stupni riadenia, študent, nezamestnaný).

Položili sme si preto nasledovné otázky:

- Bude rozdiel v početnosti vulgárnych obsahov medzi jednotlivými vekovými skupinami?
- Bude rozdiel v početnosti vulgárnych obsahov medzi vzdelanostnými skupinami?
- Bude rozdiel v početnosti vulgárnych obsahov medzi skupinami vytvorenými podľa pracovného zaradenia?

Metódy

Výskumná vzorka

Predkladaný výskum bol realizovaný v spolupráci s participantmi, ktorých sme získavali náhodilým výberom. Na základe poznatkov z praxe získaných od odborníkov, ktorí s testom MDZT pracujú, sme sa po supervíznej konzultácii (Mgr. Klubert, supervízna konzultácia, 10.11.2003) na začiatku našej práce rozhodli vylúčiť z výskumnej vzorky nasledovné skupiny ľudí (zo skupiny ľudí, ktorí nie sú vhodní pre náš výskum a súčasne nie sú vhodní pre štandardizáciu MDZT pre zdravú dospelú populáciu na Slovensku; Belovičová, Mikušková, 2004):

a/ ľudia so zrakovými poruchami, ktoré znemožňujú adekvátnu vizuomotorickú činnosť, ktorá je pri kreslení dôležitá,

b/ ľudia s poruchami motoriky (pri poruche motoriky sa môže osoba zamerať viac na spôsob kreslenia ako na obsah),

c/ farboslepí ľudia (pri teste je dôležitý aj výber a používanie farieb).

Tieto skupiny ľudí možno testovať pre klinické potreby s podmienkou zohľadnenia ich poruchy pri interpretácii výsledkov testu.

Ďalej sú to:

d/ osoby nad 60 rokov (kvôli deteriorácii),

e/ osoby po úrazoch hlavy (kvôli deteriorácii, organickým zmenám a poruchám),

f/ osoby užívajúce drogy (intoxikačná clona môže pozmeniť výsledky v teste),

g/ osoby s klinickou diagnózou (tieto osoby budú tvoriť v neskorších etapách výskumu výskumnú vzorku).

Participantami boli osoby zo zdravej populácie, to znamená, že u nich nebolo diagnostikované žiadne psychické ochorenie a spĺňali všetky podmienky vopred stanovené pre výber participantov. Stanovené podmienky boli dodržané a počas zberu dát sme z výskumnej vzorky vylúčili 3 osoby, ktoré tieto podmienky nespĺnili. V našom výskume sme spracovávali výsledky od 100 participantov (47 mužov a 53 žien). Vek participantov sa pohyboval od 18 do 53 rokov, priemerný vek bol 31,79 rokov.

Metódy

MDZT patrí medzi projektívne kresebné techniky (Gawlik, 1994; Svoboda, 1999), jeho autor René Bloch ho predurčil na diagnostiku neuróz, depresí, psychopatií a schizofrénii na poli psychiatrie a psychoterapie. MDZT je nevyhnutné administrovať individuálne. Participant je požiadaný, aby pod časovým tlakom (jeden obrázok za minútu) kreslil čokoľvek, čo mu napadne. Celkový počet nakreslených a odovzdaných obrázkov je 30. Po ukončení kreslenia je nevyhnutný krátky rozhovor, ktorý slúži na ujasnenie obsahu každej kresby, prípadne je participant požiadaný, aby voľne asocioval k obrázkom (Gawlik, 1994). K času venovanému administrácii sa pridáva ešte čas nevyhnutný na signovanie. Testátor tak venuje jednému participantovi a jeho výsledkom 55-60 minút. Štruktúru, charakter testu, spôsob spracovania a vyhodnocovania výsledkov opisuje Gawlik (1994), a objektivitu hodnotiteľov testu spolupracovníci Belovičová a Sollár (2005a, 2005b).

Po signovaní a štatistickom vyhodnení dát z MDZT sme nakreslené obrázky podrobili obsahovej analýze. Aby sme sa vyhli možným skresleniam vyplývajúcim z úrovne a kvality kresby, identifikovali sme jednotlivé obsahy na základe toho, ako testované osoby obsahy na kresbách pomenovali v následnom dopytovaní (napr. na obrázku bol nakreslený kruh a štvorec, obsah sme neidentifikovali ako „geometrický tvar“, ale podľa popisu participanta ako „loptu“ a „futbalovú bránu“).

Ďalším krokom bolo vytvorenie skupín (Tabuľka 1) vzhľadom na pohlavie (muži, ženy), vek (18-24 rokov, 25-35 rokov, 36-53 rokov), vzdelanie (základné, resp. učňovské, stredoškolské a vysokoškolské) a pracovné zaradenie (výkonný pracovník, pracovník na strednom stupni riadenia, pracovník na vyššom stupni riadenia, študent, nezamestnaný, rodičovská dovolenka a nezaradený) a následná vzájomná komparácia vulgárnych obsahov v jednotlivých skupinách. Dáta sme spracovávali štatistickým programom SPSS.

Tabuľka 1 Sociodemografické charakteristiky výberovej populácie

Kategória	Skupina	N
pohlavie	muž	47
	žena	53
vek	18-24 rokov	35
	25-35 rokov	31
	36-53 rokov	34
vzdelanie	základné, resp. učňovské vzdelanie (SOU)	13
	stredoškolské vzdelanie (SŠ)	69
	vysokoškolské vzdelanie (VŠ)	18
pracovné zaradenie	výkonný pracovník (manuálne pracujúci)	19
	pracovník na strednom stupni riadenia	46
	pracovník na vyššom stupni riadenia	4
	nezamestnaný/á	5
	študent/ka	17
	rodičovská dovolenka	1
	nezaradený/á*	8

pozn.: * participant neuviedol svoje pracovné zaradenie, resp. uviedol iba, že je v zamestnaneckom pomere

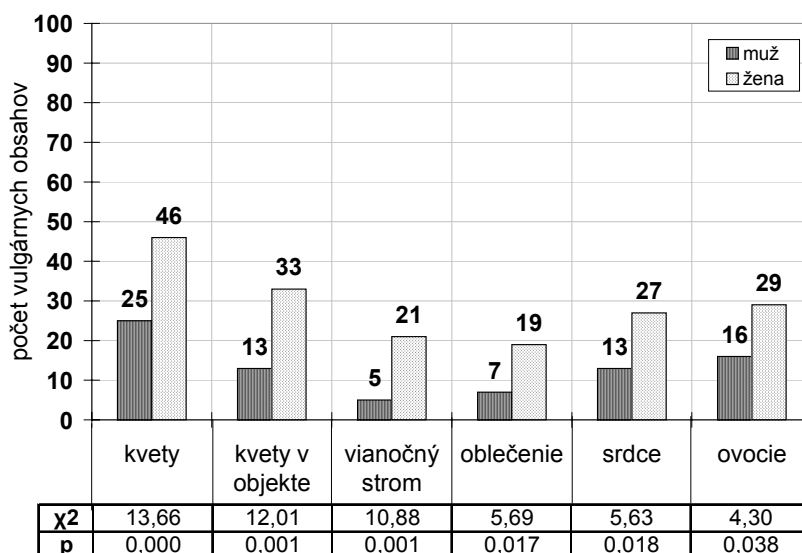
Výsledky

Štatisticky signifikantné **rozdiely medzi mužmi a ženami** sme overili vo vulgárnych obsahoch (Graf 1; pre prehľadnosť uvádzame iba obsahy, v ktorých sú signifikantné rozdiely):

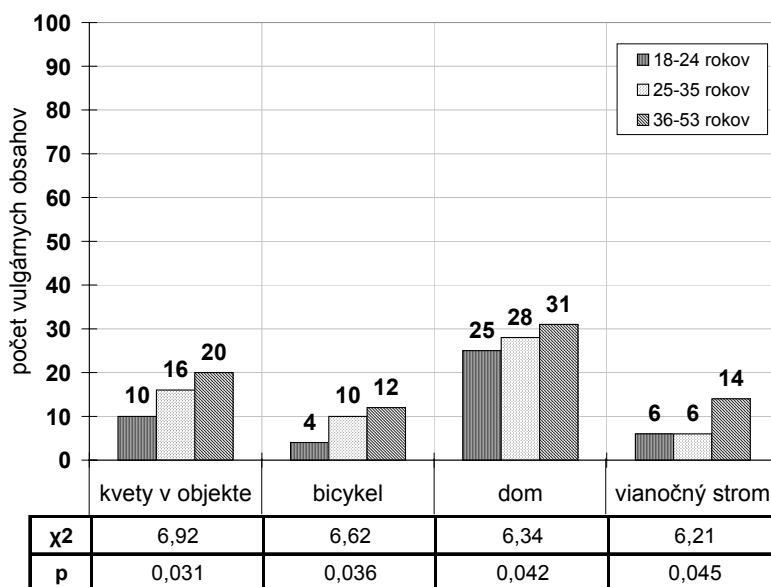
1. *kvety, kvety v objekte a ovocie*, tieto rozdiely zodpovedajú rozdielom v premennej MDZT „P” – rastliny ($t=-5,7878$; $p<0,000$), resp. „P%“ - percento rastlín ($t=-5,0396$; $p<0,000$);
2. *srdce*, rozdiel zodpovedá rozdielu v premennej MDZT „symbIs“ – symboly ($t=2,7662$; $p=0,007$);
3. *oblečenie a vianočný strom*, tieto rozdiely zodpovedajú rozdielom v premennej MDZT „O%“ ($t=3,5747$; $p=0,001$).

Rozdiely medzi vekovými skupinami sa overili pri vulgárnych obsahoch (Graf 2; pre prehľadnosť uvádzame iba obsahy, v ktorých sú signifikantné rozdiely):

1. *dom, bicykel a vianočný strom*, rozdiely zodpovedajú rozdielom v premennej MDZT “O” medzi 18-25 a 36-53 ročnými ($t=-2,2691$; $p=0,026$);
2. *kvety v objekte*, tento rozdiel zodpovedá rozdielu v premennej MDZT “P” - rastliny (rozdiely medzi 18-24 a 25-35 ročnými – $t=-2,1144$; $p=0,039$; rozdiely medzi 18-24 a 35-53 ročnými – $t=-3,1009$; $p=0,003$).

Graf 1 Medzipohlavné rozdiely vo vulgárnych obsahoch

Graf 2 Vekové rozdiely vo vulgárnych obsahoch

Štatisticky významné rozdiely vo vzdelaní sa neoverili ani pri jednom vulgárnom obsahu (Tabuľka 4). Rozdiely v pracovnom zaradení vo vulgárnych obsahoch sa overili v obsahu *dom* (pozri Tabuľku 5), čo zodpovedá rozdielom v premennej MDZT „O“ – objekt ($t=2,0881$; $p=0,041$).

Diskusia

Zoznam vulgárnych obsahov pre celú skupinu bol východiskovým bodom pre následnú analýzu. Kritériom uznania obsahu ako vulgárneho je podmienka výskytu aspoň u 25% populácie. Pre celú výskumnú populáciu sme identifikovali **28 obsahov** (strom, slnko, dom, auto, kvety, človek, človek s objektom, kvety v objekte, kniha, more, ovocie, dvaja ľudia, skupina ľudí, srdce, hory, ryba, loď, budova, cesta, hodiny, pes, lopta, vták, oblečenie, bicykel, geometrické tvary, vianočný strom, PC). Pre jednotlivé skupiny sme zostavili vlastné zoznamy vulgárnych obsahov, ktoré vykazujú isté odlišnosti. Zistili sme, že v jednotlivých podskupinách sa objavovalo menej vulgárnych obsahov v porovnaní s celou populáciou (na jednu podskupinu pripadá priemerne 23,6 vulgárnych obsahov).

Čo sa poradia týka, ani jeden zo zoznamov vybraných skupín nie je zhodný so "spoločným" zoznamom. Vo vybraných skupinách sa pod hranicou 25% (kedy už obsah nie je uznaný za vulgárny) vyskytovali najčastejšie obsahy *vták*, *vianočný strom*, *bicykel*, *oblečenie*, *PC a pes*. Z tohto dôvodu plánujeme v budúcom výskume venovať zvýšenú pozornosť práve týmto "okrajovým" obsahom v zmysle zváženia vhodnosti ich zaradenia do zoznamu vulgárnych obsahov.

Signifikantné rozdiely medzi mužmi a ženami sme overili v obsahoch *kvety*, *kvety v objekte*, *ovocie*, *srdce*, *oblečenie a vianočný strom* (pozri Tabuľku 2), pričom obsahy *oblečenie* a *vianočný strom* sa u mužov vyskytovali pod hranicou 25% a u žien tieto obsahy spĺňali podmienku vulgárnosti. V ďalších štyroch obsahoch (*strom*, *slnko*, *kniha a more*) sa rozdiely medzi mužmi a ženami približovali signifikantnosti (pozri Tabuľku 2). Tieto rozdiely sú kompatibilné s rozdielmi v niektorých premenných testu MDZT a vedú nás k predpokladu, že vulgárne obsahy sa u mužov a u žien budú odlišovať. Tým kategória "vulgárne obsahy" zapadá do charakteru MDZT, keďže normy testu sú vytvorené zvlášť pre mužov a zvlášť pre ženy.

Vekové rozdiely sme overili v obsahoch *dom*, *kvety v objekte*, *bicykel a vianočný strom*. Na hranici signifikantnosti sa pohybuje obsah *pes* (pozri Tabuľku 3). Aj v tomto prípade sú rozdiely v súlade s rozdielmi v niektorých premenných MDZT a tiež sa objavili obsahy, ktoré sa v niektorých skupinách vyskytovali pod hranicou 25% (*bicykel*, *vianočný strom a pes*), čo ich posúva do skupiny obsahov, u ktorých v budúcnosti preveríme vhodnosť ich zaradenia medzi vulgárne obsahy. Veková kategória 36-53 rokov prejavuje výrazné odlišnosti v porovnaní s ďalšími dvoma vekovými kategóriami. U participantov tejto skupiny sa obsahy *strom a slnko*, ktoré sa zvyčajne objavujú na prvých priečkach v zozname, vyskytli až na 20. mieste (*slnko*), resp. na 25. mieste (*strom*) a na prvé pozície sa dostali obsahy ako *auto*, *budova*, *bicykel*. Zistené rozdiely sú pre nás inšpiráciou pre budúci výskum vekových rozdielov (v tejto fáze nemožno potvrdiť výrazné vekové rozdiely v podaných obsahoch). Čo sa týka počtu vulgárnych obsahov, objavili sme trend zvyšovania počtu vulgárnych obsahov so zvyšujúcim sa vekom.

Vzdelanostné rozdiely sa neoverili ani v jednom vulgárnom obsahu. Napriek tomu sú rozdiely v počte vulgárnych obsahov (najdlhší zoznam obsahov majú osoby so stredoškolským vzdelaním, konkrétne 28 obsahov), participantí so základným a vysokoškolským vzdelaním podali menej obsahov (SOU - 22 obsahov, VŠ - 21 obsahov). Vysokoškolsky vzdelaní participantí podávali síce menej vulgárnych obsahov, na druhej strane ich častejšie opakovali, jeden vulgárny obsah nakreslili viackrát. Kladieme si otázku, o čom to svedčí? Odpoveď plánujeme získať v budúcnosti preskúmaním možného diagnostického významu menšieho počtu vulgárnych obsahov s častou frekvenciou.

Rozdiely medzi participantmi s rôznym pracovným zaradením sa overili iba v obsahu *dom*. Vzhľadom na to, že jednotlivé skupiny s rôznym pracovným zaradením neboli dostatočne veľké, možno považovať výsledky štatistickej analýzy za orientačné a smerujú

skôr k tomu, že pracovné zaradenie nemá významnú súvislosť s podanými vulgárnymi obsahmi. Naopak, pracovné zaradenie môže mať dopad na menej časté, originálne obsahy súvisiace s profesiou, napr. lekár by mohol podávať viac anatomických obsahov.

Záver

Analýzou podaných vulgárnych obsahov u jednotlivých skupín sme overili medzipohlavné rozdiely (rozdiely v početnosti aj v poradí vulgárnych obsahov) a preto budeme v budúcom výskume uvažovať o normách vulgárnych obsahov zvlášť pre mužov a zvlášť pre ženy. Vekové rozdiely sa definitívne neoverili, no vzhľadom na trend zväčšovania rozdielov so stúpajúcim vekom plánujeme do budúcnosti porovnanie nie troch, ale už iba dvoch vekových kategórií, kde by sa prípadné rozdiely mohli výraznejšie prejaviť.

Literatúra

- Belovičová, Zuzana, Mikušková, Eva. 2004. Štandardizácia MDZT pre dospelú populáciu na Slovensku. Ročníková práca. Nitra, 2004, 49 s.
- Belovičová, Zuzana, Mikušková, Eva, Sollár, Tomáš, Gawlik, Karel. 2004. Medzipohlavné rozdiely v niektorých osobnostných premenných MDZT. Zborník príspevkov z konferencie Sociálne procesy a osobnosť, Stará Lesná, 2004. V tlači.
- Belovičová, Zuzana, Sollár, Tomáš. 2005a. Psychológ ako hodnotiteľ Viacdimenzionálneho kresebného testu – vzťah vzájomnej ne/závislosti? Zborník príspevkov z konferencie Sociálne procesy a osobnosť, Brno, 2005. V tlači.
- Belovičová, Zuzana, Sollár, Tomáš. 2005b. Objektivita kvantitatívneho hodnotenia Viacdimenzionálneho kresebného testu (?). In: Sarmány Schuller, Ivan, BRATSKÁ, Mária (Eds.). Psychológia pre život alebo je potrebná metanoia. Pelikán, Bratislava, 2005, 391-394-
- Gawlik, Karel. 1994. Blochův vícedimenzionální kresební test MDZT. Nové Zámky: Psychoprof, 1994, s. 96.
- Mikušková, Eva, Sollár, Tomáš. 2005. Konštruktová validita vulgárnych odpovedí vo Viacdimenzionálnom kresebnom teste – predbežné overenie. Zborník príspevkov z konferencie sociálne procesy a osobnosť, Brno, 2005. V tlači.
- Říčan Pavel, Šebek Michael, Železný Jan, Morávek Svatopluk. 1981. Úvod do Rorschachovy metody. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, 1981, 294 s.
- Svoboda, Mojmir. 1999. Psychologická diagnostika dospelých. Praha: Portál, 1999, s. 344, ISBN – 80-7178-327-7.

Diskusie

- GAWLIK, Karel. 2004. Vulgárne obsahy. 2005-05-07. Diagnosticko – terapeutické centrum, Praha. Email: gawlik@dtc.cz
- GAWLIK, Karel. 2004. Poradie vulgárnych obsahov. 2005-05-07. Diagnosticko – terapeutické centrum, Praha. Email: gawlik@dtc.cz
- KLUBERT, Peter. 2004. Podmienky výberu participantov. 2003-11-10. Fakultná nemocnica pri UKF, Oddelenie klinickej psychológie, Nitra.
- MÁTHÉ, Róbert. 2005. Kritérium uznania odpovede za vulgárnu. 2005-04-04. Email: psychoprof@psychoprof.sk

Abstrakt

Paper attends to projective Multidimensional drawing test and new category „vulgar contents“. Vulgar contents suggest measure of social conformity, formality in thinking and considering of reality. The aim of research was mapping of particularities of vulgar contents in selected groups (formed concerning sex, age, education and employment). Results verified intersexual differences and variety between age-groups in vulgar contents.

PROSOCIÁLNI TENDENCE, EMPATIE A OSOBNOSTNÍ DIMENZE U STUDENTEK VYBRANÝCH POMÁHAJÍCÍCH OBORŮ *

Zdeněk MLČÁK *, Helena ZÁŠKODNÁ **

*zdenek.mlcak@osu.cz, **zaskodna@zsf.jcu.cz

*Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě,

**Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,

ÚVOD

I když se většina odborníků působících v oblasti teorie a praxe pomáhajících profesí vysoce shoduje v tom, že prosociální chování a empatie reprezentují jejich základní předpoklady, zůstávají oba koncepty v domácích podmínkách stranou hlavního proudu empirického výzkumu. Mnozí pomáhající pracovníci mají tendenci vlivem deficitní české odborné literatury ztotožňovat pojem prosociálního chování s altruismem a empatií spíše s procesem „vcit'ování se“ než s procesem „vmýšlení se“ či přijímáním perspektivy druhého člověka.

V oblasti sociální práce i v oblasti vychovatelství se všeobecně předpokládá, že kvalifikovaní pracovníci v těchto oborech disponují vysokou úrovní prosociálního chování a empatie, jež jsou základem jejich pomáhajících interakcí s klienty a které také tvoří podstatný moment její efektivity. Mezi mnoha autory existuje také poměrně velká shoda v tom, že osobnost pomáhajících pracovníků je v podstatě jejich nejdůležitějším nástrojem a že prosociální chování i empatie mají ve struktuře jejich osobnosti rozhodující význam.

Údaje o tom, v jaké míře jsou sociální pracovníci vybaveni prosociálním chováním a empatií, a také poznatky o tom, jak je jsou tyto kompetence dále rozvíjeny v průběhu jejich vysokoškolské přípravy či v průběhu jejich profesní kariéry však dosud chybí, a proto je na místě tyto předpoklady výzkumně ověřovat. Některé výzkumné sondy naznačují, že sociální pracovníci dosahují spíše průměrných hodnot prosociálního chování i empatie a také skutečnost, že z hlediska klientů je vyšší úroveň prosociálního chování i empatie u těchto pracovníků naopak vysoce žádoucí (podrobněji viz Mlčák et al., 2005).

1. PROSOCIÁLNI TENDENCE

Prosociální tendence souvisí s obsahově širším pojmem prosociálního chování, jež však v současné psychologii nepředstavuje příliš striktně vymezený termín. Obecně je možné prosociální chování vymežit na základě dvou základních definičních znaků, jimiž jsou 1) motivace prospět druhé osobě a 2) svoboda rozhodování subjektu, který takový záměr pojal (podrobněji viz Bierhof, 1990, cit. podle Hewstone et al., 1996). Zatímco termín prosociální chování souvisí s motivovanou a objektivně registrovatelnou reakcí člověka, pojmem prosociální tendence lze pro potřeby této studie vyjádřit spíše vnitřní motivační připravenost k takovému chování. Tyto prosociální tendence je možné zjistit na základě introspekce, a to bez ohledu na jejich externě pozorovatelné projevy.

Prosociální tendence se mohou týkat různých druhů prosociálního chování. G. Carlo a B. A. Randall (2002), vytvořili typologii šesti typů prosociálního chování, které se liší z hlediska jejich motivace.

1) **Altruistické chování** zahrnuje dobrovolné pomáhání motivované primárně zájmem o potřeby a prospěch druhé osoby, které bývá často vyvolané soucitem a internalizovanými

* Tato studie byla podpořena projektem GAČR č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem

morálnymi normami či princípy. Pretože pomáhajúci subjekt je primárne koncentrovaný na potrebu druhého, jeho chováni niekedy vede k jeho vlastným nákladom či ztrátam. I keď teoretikové stále diskutujú o tom, zda altruistické chováni ve skutečnosti existuje, nelze pominout řadu důkazů pro podporu tohoto jevu. Poukazuje se na dědičnost soucitu či sympatie, které mají evolučně adaptivní funkci, na stabilitu altruistického chováni člověka v průběhu ontogeneze i na signifikantní vazby mezi určitými osobnostními proměnnými a prosociálním chováni, jež byly zjištěny v různých kontextech.

2) **Komplianci** je možné definovat jako pomáhání druhým, které je motivováno reakcí na jejich verbální nebo nonverbální žádost. Tento druh pomáhání se ve společnosti vyskytuje obecně mnohem častěji než spontánní pomáhání. Zdá se, že vyšší úroveň kompliance souvisí s vyšší úrovní morálního usuzování orientovaného na dosahování sociálního uznání, ale i s vyšší úrovní přijímání perspektivy a soucitu.

3) **Emocionální prosociální chováni** je zaměřeno na pomáhání druhým v emocionálně nabitých situačních podmínkách (viz např. bolestivé zranění určité osoby). Tyto situace mohou u přihlížejících osob vyvolávat soucit, ale i vysokou úroveň vzrušení a osobního distresu. Ukazuje se, že pomáhání ve vysoce nabitých emocionálních situacích je silně motivováno soucitem, který odpovídá tendenci pomáhajících orientovat se více na druhé než na vlastní osobu, a také vysokou úrovní empatie.

4) **Veřejné prosociální chováni** představuje jednání, k němuž dochází za účasti publika, a je pravděpodobně alespoň částečně motivováno přáním získat akceptaci a respekt druhých. Pomáhání prováděné před jinými lidmi bývá někdy spojeno s některými motivy zaměřenými na vlastní osobu aktéra, tj. např. s motivy získat prestiž a uznání, chovat se sociálně žádoucím způsobem a pozitivně prezentovat vlastní osobu. Tento typ pomáhání nemusí souviset s vyšší úrovní morálního usuzování ani s tendencí orientovat se na druhé na základě soucitu či přijímání perspektivy osob, které se nacházejí v situacích nouze.

5) **Anonymní prosociální chováni** je pomáhání, které je vykonáváno, aniž by pomáhající člověk věděl, komu je takto pomáháno. Většinou je motivováno pozitivně prožívanými pocity, související s tím, že byl vykonán dobrý skutek.

5) **Prosociální chováni v naléhavých situacích** je pomáhání lidem, kteří se nalézají v krizových nebo v jiných typech emergentních situací (např. ve frustraci, stresu).

2. EMPATIE

Empatie je psychologický konstrukt, která má z hlediska lidského chováni a prožívání centrální funkci. V nejobecnějším pojetí se empatie vztahuje k citlivosti a k porozumění subjektu vůči mentálním stavům druhých osob. Představuje fundamentální podmínku sociální komunikace a interakce mezi lidmi a bázi pro vytváření relevantních interpersonálních vztahů. Většinou bývá spojována s prosociálním chováni, i když nelze vyloučit, že je obsažena také v chováni antisociálním, v němž může mít roli jako klíčový mechanismus sloužící k tlumení agrese a násilí.

Pojem empatie bývá v současné psychologii nejčastěji používán zejména ve vztahu ke dvěma vzájemně souvisejícím lidským schopnostem, tj. ke **kognitivní empatii** (přijímání mentální perspektivy) a **emocionální empatii** (zprostředkovaným sdílením emocí). Toto pojetí, v němž jsou kognitivní a emocionální empatie chápány jako dvě zřetelně oddělené schopnosti, i když skutečná empatie reprezentuje integraci obou aspektů, které působí navzájem v složité interakci, se v současné psychologii i nadále považuje za užitečné, i když současný vývoj směřuje spíše k multidimenzionálnímu pojetí empatie (pro přehled viz Mlčák, 2004a).

V **kognitivním pojetí** je empatie např. konceptualizována jako schopnost chápat svět včetně vlastního chováni z hlediska druhých, jako akt konstrukce mentálních stavů jiných

nebo jako intelektuální či imaginativní porozumění stavům mysli jiných. K významným autorům, kteří rozpracovali toto pojetí empatie náleží např. G. H. Mead, R. Dymondová, R. Hogan. Kognitivní empatie se v průběhu lidské evoluce vyvinula jako podmínka sociálního fungování člověka, neboť umožňovala lidem porozumět a predikovat chování jiných v pojmech přisuzovaných mentálních stavů, facilitovala sociální komunikaci a usnadňovala sociální hodnocení.

V **emocionálním pojetí** je možné empatii vymezit např. jako afektivní odpověď, která více odpovídá situaci někoho jiného než situaci vlastní. Emocionální empatii je možné považovat také za emocionální odpověď, která pramení z emocionálního stavu druhých nebo i za emocionální reakci pozorovatele, jenž percipuje, že druhý člověk prožívá emoce.

K významným představitelům tohoto pojetí patří autoři jako např. E. Stotland, A. Mehrabien, N. Epstein, G. T. Barret-Lennard, N. Eisenbergová, J. Strayer, M. L. Hoffman.

Na základě přesvědčení většiny současných autorů, že empatické odpovědi zahrnují jak kognitivní, tak afektivní komponenty, vytvořil M. H. Davis (1980; cit. podle Brems, 2001) **multidimenzionální konceptualizaci empatie**. Empatie podle tohoto autora zahrnuje čtyři základní komponenty: 1) **přijímání perspektivy** ve smyslu tendence přijímat hledisko druhých, které je založeno na nonegocentrickém myšlení, 2) **empatický zájem** zahrnující pocity sympatie a zájem o neštěstí jiných, který se projevuje v altruistickém chování, 3) **fantazii** jako tendenci přemístit se do pocitů a jednání fiktivních postav v knihách, hrách a filmech a 4) **osobní distres** odrážející úroveň na sebe orientovaných pocitů úzkosti a neklidu v intenzivních interpersonálních situacích.

3. PĚTIFAKTOROVÝ MODEL OSOBNOSTI

Pětifaktorový model osobnosti je založen na dispozičním pojetí osobnosti, které staví na základním předpokladu, že podstatou osobnosti je určitý systém rysů, které člověka predisponují reagovat specifickým a současně konstantním způsobem v různých životních situacích. Současně tento přístup předpokládá, že konfigurace tohoto systému dispozic se vyznačuje poměrně vysokou mírou interindividuální variability. Dlouhodobě rozvíjené dispoziční pojetí osobnosti vyústilo v současné psychologii do vlivné koncepce osobnosti, která je označována jako jako tzv. velká pětka (Big Five) nebo jako pětifaktorový model osobnosti.

Ke studiu pětifaktorového modelu osobnosti se využívá lexikálního přístupu a dotazníkového přístupu. **Lexikální přístup** je založen na analýze slov a jeho cílem je vytvoření univerzálně platné taxonomie osobnostních charakteristik, které se užívají v přirozených jazycích. Lexikální přístup vychází z obecné lexikální hypotézy, která předpokládá, že reálně pozorované interindividuální rozdíly mezi lidmi se významně fixují v jazykových výrazech, které se běžně užívají k popisu osobnosti. Tyto popisy individuálních vlastností osobnosti, která mají převážně povahu adjektiv, které lze vhodně redukovat s využitím faktorové analýzy. Řada reprezentativních a mezinárodně prováděných studií v různých jazycích (pro přehled viz např. Hřebíčková, Urbánek, 2001), které byly založeny na tomto přístupu, ve vysoké míře potvrdila existenci pěti univerzálně a transkulturně platných faktorů, které byly nazvány jako: 1) **extraverze**, 2) **přívětivost**, 3) **svědomitost**, 4) **emocionální stabilita** a 5) **intelekt**. U nás tyto faktory lexikální studií potvrdila ve svých studiích M. Hřebíčková (1995, 1997). Tyto faktory lze označit i základními kategoriemi lidské aktivity, v nichž se nejvíce uplatňují, a to pojmy: 1) **síla** (extraverze), 2) **láska** (přívětivost), 3) **práce** (svědomitost), 4) **cit** (emocionální stabilita) a 5) **rozum** (intelekt).

Dotazníkový přístup ke studiu pětifaktorového modelu osobnosti využívající analýzy dotazníkových položek či škál a aspirující na vytvoření univerzálně platné rysové teorie, která

by v základných rysech postihla strukturu osobnosti, reprezentujú v súčasnosti zejména autoři P. T. Costa a R. R. McCrae (1996). Tito autoři na základě matematického postupu shlukové analýzy dotazníku 16 PF R. B. Cattela identifikovali škály neuroticismu, extraverte a otevřenosti vůči zkušenosti. Inspirováni lexikálními výzkumy L. R. Goldberga stávající škály doplnili o škály přívětivosti a svědomitosti. Pětifaktorový model osobnosti se pokusili operacionalizovat prostřednictvím série dotazníků, např. NEO Personality Inventory – NEO PI (Costa, McCrae, 1985), Revised NEO Personality Inventory – NEO-PI-R (Costa, McCrae, 1992) a NEO Five-Factor Inventory NEO-FFI (Costa, McCrae, 1989), který představuje zkrácenou verzi původního inventáře NEO PI.

Teoretikové dispozičního přístupu typu velké pětky (Big Five) se snaží přinést rozhodující důkazy jeho univerzálního významu a vysoké validity. Někteří z nich poukazují na to, že primárním zdrojem většiny zjištěných rysů jsou genetické vlohy, a proto musí mít rysy v osobnosti centrální roli. Význam dispozičního přístupu je podle nich dán také longitudinální stabilitou rysů v čase. Důkazem validity tohoto přístupu je podle nich také to, že byly matematicky extrahovány z různých druhů dotazníků a navíc prověřeny také rozsáhlou transkulturní výzkumnou replikací. Tyto faktory jsou podle nich také navíc vzájemně porovnatelné v rámci různých věkových skupin, a to i ve vztahu ke zcela nezávislým kritériím. Také shoda výsledků, která byla dosažena mezi jednotlivými měřeními, je relativně vysoká, a podporuje platnost tohoto přístupu (podrobněji viz např. Botwin, Buss 1989; Watson, 1989; Funder, 1991; McCrae, John, 1992 aj.).

Jiní autoři však všechny uvedené důkazy univerzality a validity tohoto dispozičního přístupu kritizují a zpochybňují jejich hodnotu. Model velké pětky je podle nich zákonitě statický, a je založen na poměrně povrchních, simplifikovaných a implicitních tvrzeních, které se vztahují k hodnoceným osobám. Podává sice zajímavá a významná data o osobnosti, avšak bez organického spojení s jinými důležitými údaji, např. biografickými. Tento přístup opomíjí složitou podmíněnost lidské zkušenosti a není proto příliš vhodný pro spolehlivou predikci specifických forem chování. Rysový model typu velké pětky podle těchto autorů také redukuje osobnost na její relativně omezenou, převážně temperamentovou složku a jakéhosi společného jmenovatele popisných adjektiv osobnosti. S otázkou dynamiky, vzorce osobnosti a její organizace se tento model, stejně jako dřívější rysové modely, nedokáže vyrovnat. Kritika těchto autorů také směřuje k podstatě a způsobu aplikace matematicko-statistické metody faktorové analýzy, která je rozhodujícím nástrojem vývoje všech rysových přístupů (podrobněji viz Pervin, 1994a; 1994b).

I přes uvedené skutečnosti lze pětifaktorový model osobnosti vzhledem k relativně vysoké korespondenci jeho teoretické a metodologické úrovně velmi dobře využít, zejména ve výzkumech kvantitativního, nomotetického charakteru, jejichž cílem je empirické studium vzájemného vztahu mezi různými psychologickými konstrukty. Velkou výhodou tohoto přístupu, který využívá tato studie, je především to, že umožňuje teoreticky fundovaný, rychlý, validní, spolehlivý a empiricky prověřený popis základních rysů osobnosti.

2. VÝZKUMNÝ CÍL, SOUBOR, METODIKA

Cílem této pilotní studie bylo prozkoumat vzájemné vztahy mezi relevantními složkami prosociálního chování, aspekty empatie a osobnostními dimenzemi, které vyplývají z pětifaktorového modelu osobnosti, a to u studentek sociální práce a vychovatelství. Tato studie je součástí výzkumné aktivity vyplývající z projektu GAČR (podrobněji viz Mlčák, Zášková, 2005).

Výzkum byl realizován v první polovině roku 2006 u souboru 137 respondentů, které tvořil podsoubor 82 studentek 1. – 4. ročníku oboru sociální práce, který je akreditován na

Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě a podsoubor 55 studentek 1 - 3. ročníku oboru vychovatelství, který lze studovat na Pedagogické fakultě téže univerzity. Průměrný věk studentek byl 22,57 let se standardní odchylkou 2,91 roku. U tohoto souboru studentek byly standardním způsobem administrovány metody v pořadí, v jakém jsou popsány v následujícím textu.

K diagnostice prosociálních tendencí byl využit Dotazník prosociálních tendencí (**Prosocial Tendencies Measure – PTM**), který zkonstruovali G. Carlo a B. A. Randall (2002). Dotazník obsahuje 23 položek, které tvoří 6 subškál vztahujících se k šesti typům prosociálních tendencí, které byly popsány v teoretické pasáži této studie. Respondenti v něm hodnotí výroky na 5-ti bodové škále od 1 (nevystihuje mne) do 5 (naprosto mě vystihuje). V této studii se využívá pouze celkový skóre bez ohledu na dílčí subškály.

K měření úrovně empatie v této pilotní studii byla využita v anglosaském prostředí velmi často aplikovaná multidimenzionální škála, kterou vyvinul M. Davis (1980, 1983) a nazval ji jako Index interpersonální reaktivity (**IRI – Interpersonal Index Reactivity**). Škálu tvoří 28 položek rozříděných do 4 subškál, z nichž každá obsahuje sedm položek. Každá škála měří specifickou komponentu empatického procesu nebo jeho důsledků spíše ve smyslu tendence než ve smyslu čisté schopnosti. Položky, které měří různé aspekty kognitivní i emocionální empatie, jsou respondenty posuzovány na pětibodové Likertově škále 0 nevystihuje mě dobře - 4 vystihuje mě velmi dobře. Index interpersonální reaktivity má dobré psychometrické vlastnosti a aplikace faktorové analýza umožnila rozčlenit jeho položky do odlišných 4 subškál.

- 1) **Přijímání perspektivy** (perspective taking - PT) měří tendenci přizpůsobit psychologický náhled na druhé osoby v každodenním životě (např. „Před kritikou někoho si představuji, jak bych se cítil(a) jestliže bych byl(a) ne a jeho místě“).
- 2) **Empatický zájem** (empathic concern - EC) měří tendenci prožívat vřelost, soucit a zájem o druhé osoby, kteří se ocitli v nepříznivých podmínkách (např. „Často mám soucitné a starostlivé pocity vůči lidem méně šťastným než jsem já“).
- 3) **Osobní distres** (personal distress – PD) měří tendenci prožívat pocity diskomfortu jiných osob (např. „V naléhavých situacích cítím znepokojení a rozrušení“).
- 4) **Fantazie** (fantasy – FS) měří tendenci imaginativně se přesunout do fiktivních situací (např. „Když čtu zajímavou povídku nebo román, představuji si jak bych se v něm cítil(a), kdyby se události v příběhu týkaly mě“).

K diagnostice osobnostních dimenzí byl v této studii využit dotazník **NEO Five-Factor Inventory NEO-FFI** (Costa, McCrae, 1989), jenž byl u nás M. Hřebíčkovou a T. Urbánkem (2001) pod názvem NEO pětifaktorový osobnostní inventář převeden a standardizován pro českou populaci. Inventář měří pět obecných dimenzí, z nichž každá zahrnuje 12 výpovědí k sebeposouzení, které proband hodnotí z hlediska výstižnosti na pětibodové škále (0 – vůbec nevystihuje, 1 – spíše nevystihuje, 2 – ani výstižná ani nevýstižná výpověď, 3 – spíše vystihuje, 4 – úplně vystihuje). NEO FFI pětifaktorový osobnostního inventář obsahuje následující faktory.

- 1) **Neuroticismus** zjišťuje úroveň přizpůsobení či emocionální nestabilitu.
- 2) **Extraverze** odráží kvalitu a kvantitu interpersonálních interakcí, potřebu stimulace a úroveň aktivace.
- 3) **Otevřenost vůči zkušenosti** měří tendenci vyhledávat nové zážitky, sklon objevovat a tolerovat neznámé.
- 4) **Přívětivost** zjišťuje kvalitu interpersonální orientace na kontinuu od soucítění s druhými po nepřátelskost, projevující se v myšlenkách, pocitech a činech.
- 5) **Svědomitost** diagnostikuje úroveň motivace, vytrvalosti a organizace cílově zaměřeného chování.

3. PŘEHLED VÝSLEDKŮ A JEJICH DISKUSE

Obě výzkumné metody byly vyhodnoceny a získané výsledky byly podrobeny korelační analýze, která využila Pearsonova součinnového korelačního koeficientu.

V níže uvedené tabulce č. 1 jsou sumarizovány dosažené základní statistické parametry sledovaných proměnných. Údaje v této tabulce umožňují popis celého zkoumaného souboru studentek sociální práce a vychovatelství. Hodnoty extraverze a otevřenosti vůči zkušenosti se vzhledem ke standardizačnímu souboru (viz Hřebíčková, Urbánek, 2001) pohybují v pásmu průměru (percentil 53 a 56), v přívětivosti a svědomitosti se objevují hodnoty mírně nadprůměrné (percentil 66 a 69). V dimenzi neuroticismu dosahuje soubor studentek spíše mírně podprůměrné hodnoty (percentil 38). Soubor studentek převyšuje běžnou populaci zvýšenými hodnotami v dimenzi přívětivosti a svědomitosti.

Standardizační údaje vztahující se k aspektům prosociálních tendencí a empatie u nás dosud chybí, neboť obě metody u nás dosud nebyly psychometricky ověřeny.

Tab. č. 1 Základní statistické parametry sledovaných proměnných

PROMĚNNÉ	N	M	SD	Percentil
Prosociální tendence (PTM)	137	56,17	10,71	-
Empatický zájem (EC)	137	27,18	3,46	-
Přijímání perspektivy (PT)	137	24,86	3,88	-
Osobní distres (PD)	137	21,88	3,47	-
Fantazie (FS)	137	21,49	4,94	-
Neuroticismus (N)	137	20,89	7,26	38
Extraverze	137	33,73	7,70	53
Otevřenost je zkušenosti (O)	137	29,93	6,45	56
Přívětivost (P)	137	33,11	5,41	66
Svědomitost (S)	137	31,90	6,82	69

Legenda k tab. č. 1: N = počet respondentů, M = aritmetický průměr, SD = standardní odchylka.

V následující tabulce č. 2 je uvedeno srovnání základních statistických parametrů obou zkoumaných podsouborů.

Tab. č. 2 Statistická komparace základních parametrů obou zkoumaných podsouborů

PROMĚNNÉ	Sociální pracovníce N = 82		Vychovatelky N = 55		T
	M	SD	M	SD	
Prosociální tendence (PTM)	54,76	10,12	58,27	11,30	Ns
Empatický zájem (EC)	26,82	3,47	27,71	3,39	Ns
Přijímání perspektivy (PT)	25,24	3,82	24,29	3,92	Ns
Osobní distres (PD)	21,83	3,59	21,95	3,30	Ns
Fantazie (FS)	21,72	4,51	21,15	5,55	Ns
Neuroticismus (N)	21,51	6,44	19,96	8,32	Ns
Extraverze	32,21	7,58	36,00	7,38	0,01

Otvorenosť je zkušenosti (O)	30,44	5,79	29,18	7,31	Ns
Prívetivosť (P)	33,39	5,15	32,69	5,79	Ns
Svedomitost (S)	32,07	7,03	31,64	6,56	Ns

Výsledky v tabulke č. 2 prokazujú, že oba sledované podsoubory se v základných parametroch celkove statisticky signifikantne nelisi. Významný rozdiel lze konstatovat pouze v dimenzi extraverte, v níž budoucí vychovatelky dosahujú vyššieho skóru.

Tab. č. 3. Výsledky korelační analýzy sledovaných proměnných (N = 137)

	PMT	EC	PT	PD	FS	N	E	O	P	S
PMT	1	0,352	0,228	0,251	0,210	0,047	0,016	0,116	0,105	0,016
EC	0,352	1	0,301	0,315	0,323	0,134	0,005	0,305	0,228	0,076
PT	0,228	0,301	1	-0,071	0,060	-0,019	-0,138	0,306	0,334	0,081
PD	0,251	0,315	-0,071	1	0,339	0,499	-0,273	0,154	-0,001	-0,194
FS	0,210	0,323	0,060	0,339	1	0,199	-0,055	0,451	0,043	-0,168
N	0,047	0,134	-0,019	0,499	0,199	1	-0,502	-0,020	-0,302	-0,375
E	0,016	0,005	-0,138	-0,273	-0,055	-0,502	1	0,137	0,153	0,278
O	0,116	0,305	0,306	0,154	0,451	-0,020	0,137	1	0,210	-0,023
P	0,105	0,228	0,334	-0,001	0,043	-0,302	0,153	0,210	1	0,082
S	0,016	0,076	0,081	-0,194	-0,168	-0,375	0,278	-0,023	0,082	1

Legenda k tab. č. 3: PMT = prosociální tendence, EC = empatický zájem, PT = přijímání perspektivy, PD = osobní distres, FS = fantazie, N = neuroticismus, E = extraverte, O = otvorenosť vůči zkušenosti, P = přívetivosť, S = svědomitost. Tučně jsou označeny korelační koeficienty významné na 0,01 hladině statistické signifikance, tučně a kurzivou korelační koeficienty významné na 0,05 hladině statistické signifikance.

Výsledky korelační analýzy ukazují statisticky významné korelace mezi prosociálními tendencemi a dimenzemi empatie (PMT, EC, PT, PD a FS). Interkorelace mezi EC, PT, PD a FS byly v zahraničních výzkumech opakovaně potvrzeny a vyplývají z toho, že se jedná o různé aspekty téhož jevu, tj. empatie. Např. M. H. Davis (1983, s. 11) u dvou souborů (N1 = 378 a N2 = 235) univerzitních studentek oboru psychologie v USA zjistil, že jednotlivé subškály IRI vzájemně interkorelují. Komparací jeho výsledků s výsledky získanými na českém souboru studentek sociální práce a vychovatelství, lze zjistit relativně vysokou shodu v korelacích EC x PT, EC x FS a neshodu v korelacích PT x PD a PT a FS, které jsou v českém souboru nevýznamné. Naopak korelace PD x FS je u našeho souboru významná, zatímco u amerických souborů M. H. Davise (tamtéž) nedosahuje statisticky signifikantní úrovně. Získané výsledky mohou vyplývat z užití metody, rozdílnosti studentů (čeští studenti sociální práce a vychovatelství se od amerických studentek psychologie mohou lišit např. v úrovni dimenze racionality a emocionality), zjištěné rozdíly mohou spadat také na vrub mnoha dalších kulturních faktorů.

V oblasti faktorů Big Five se objevují statisticky signifikantní negativní korelace mezi dimenzemi neuroticismu a dimenzemi extraverte, přívetivosti a svědomitosti. Pozitivní korelaci lze identifikovat mezi dimenzemi extraverte a svědomitostí, mezi dimenzemi otvorenosť ke zkušenosti a přívetivosti.

Výsledky nedokládají existenci přímého vztahu mezi prosociálními tendencemi a osobnostními dimenzemi přístupu Big Five. Prokazují však skutečnost, že empatický zájem

(emocionální empatie) i přijímání perspektivy (kognitivní empatie) pozitivně koreluje s otevřeností ke zkušenosti a s přívětivostí. Fantazie jako specifický aspekt pojetí empatie pozitivně koreluje s otevřeností ke zkušenosti.

ZÁVĚR

Prosociální tendence studentů zkoumaných pomáhajících oborů podle získaných předběžných výsledků explicitně nesouvisí přímo s žádným z pěti osobnostních faktorů přístupu Big Five. Vyšší míra prosociálních tendencí však souvisí s vyšší mírou všech sledovaných komponent empatie, které spolu vzájemně pozitivně koreluje. S kognitivní i s emocionální empatií pozitivně koreluje faktor otevřenosti ke zkušenosti a faktor přívětivosti.

Studentky sociální práce a vychovatelství celkově vykazují spíše nižší neuroticismus, průměrnou extraverci a mírně nadprůměrnou přívětivost a svědomitost ve srovnání se standardizačním vzorkem.

V dalším výzkumu budou dále zkoumány vztahy mezi studovanými proměnnými a to na základě komparace dalších studentů pomáhajících oborů se studenty oborů, v nichž pomáhání není rozhodujícím profesním atributem. Podrobněji budou také v tomto kontextu sledovány intersexuální rozdíly.

LITERATURA

- Botwin, M. D., Buss, D. M.: Structure of self-report data: Is the five factor model of personality recaptured? *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 1984, s. 988 – 1001.
- Brems, Ch.: Dimensionality of empathy and its correlates. *The Journal of Psychology*, 123, 2001, 4, s. 329 – 337.
- Carlo, G., Randall, B. A.: The development of a measure of prosocial behaviors for late Adolescents, *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 2002, 1, s. 31 – 44.
- Davis, M. H.: A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 1980, 85.
- Davis, M. H.: Measuring individual differences in empathy: Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1983b, 44, 115-126.
- Funder, D. C.: Global traits: A neo-Allportian approach to personality. *Psychological Science*, 1991, 2, s. 31 – 39.
- Hřebíčková, M.: Osobnostní deskriptory: Přídavná jména pro popis osobnosti. Brno, Psychologický ústav AV ČR 1995.
- Hřebíčková, M.: Jazyk a osobnost: Pětifaktorová struktura popisu osobnosti. Brno, Vydavatelství Masarykovy univerzity a Psychologický ústav AV ČR 1997.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T.: NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae). Praha, Testcentrum 2001.
- McCrae, R. R., John, O. P.: An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 1992, s. 175 – 215.
- Mlčák, Z.: Základní psychologické aspekty sociální práce: afiliace, empatie a prosociální chování. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, FF OU, 212, 2004a, 9, s. 5 – 27.
- Mlčák, Z., Sotorníková, J.: Motivace ke studiu sociální práce a úroveň emocionální empatie. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, FF OU, 212, 2004b, 9, s. 165 – 175.
- Mlčák, Z (Ed.): Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty. Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Ostrava 2005.

- Mlčák, Z., Zášková, H.: Suggestion of scientific project „Prosocial behavior and interaction with altruism, affiliation and empathy. In: P. Tarabek, P. Zášková (Eds.): Brochure of Conference „Modern Science and Textbook Creation. Frankfurt am Main, Educational Publisher Didaktis 2005, s. 111 – 120.
- Mlčák, Z., Zášková H.: Altruistická motivace, emocionální empatie a afiliace u vysokoškolských studentek sociální práce. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, FF OU, 2006, 14 s. (v tisku)
- Pervin, L. A.: A critical analysis of current trait theory. *Psychological Inquiry*, 5, 1994a, 2, s. 103 – 113.
- Pervin, L. A.: Further reflections on current trait theory. *Psychological Inquiry*, 5, 1994b, 2, s. 169 – 178.
- Watson, D.: „Strangers“ ratings of the five robust personality factors: Evidence of surprising convergence with self report. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1989, s. 120 –128.

Abstract

This paper presents some findings of pilot study, that was investigated relationships among prosocial tendencies, empathy and personality dimensions Big Five in sample 137 university female students of social work and pedagogy. The findings of this study validate relation between prosocial tendencies, empathy and personality dimensions openness to experience and agreeableness.

SEKULARIZÁCIA V DYNAMIKE SOCIÁLNEHO PROCESU*

Marián MRÁZ

mmraz@truni.sk

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Sekularizácia je dnes často používaný a súčasne aj dosť málo prebádaný fenomén. V tejto práci sa chceme pokúsiť o komplexnejší pohľad na sekularizáciu ako na sociálny proces v dejinnom pohybe humanizácie človeka i sveta.

Proces sekularizáciu budeme chápať ako evolučný a dejinný pohyb, ktorý človeku dovoľuje objavovať *slobodu* - ako možnosť voľby, *subjektivitu* - ako možnosť seberealizácie, *budúcnosť* - ako možnosť rozvoja.

Sekularizácia prebieha v napätí medzi realitou a možnosťou, medzi *sacrum* a *profanum*, *saeculum* a *aeternum*. Sociálna a náboženská povaha sekularizácie vyplývajú z napätia medzi ambíciami človeka a ľudstva a determinantami a limitáciami, ktoré vyplývajú z ich konečnosti. Tým sa vždy a nanovo otvára problém počiatku a konca, vzniku a zániku všetkého, čo jestvuje.

Otázka o zmysle života a problém umierania a smrti sprevádzajú proces sekularizácie ako jej neodmysliteľný tieň a predstavuje trvalú výzvu nielen pre teológiu a filozofiu, ale aj pre sociálne a psychologické vedy. Spočíva v spoznávaní a vymedzovaní limitov a determinant antropologickej i sociálnej povahy a v hľadaní možností ich prekonávania. Preto každá z týchto vied je kompetentná i povinná študovať tento fenomén i dôsledky, ktoré spôsobuje.

Vzhľadom na viacdimeziálnosť a zložitosť problému najprv ponúkneme stručnú hermeneutickú analýzu východiskových pojmov *saeculum*, *saecularis* a z nich odvodených ekvivalentov – *sekularizácia*, *sekularizmus*, potom načrtujeme dejinné aspekty fenoménu, pokúsime sa o spresnenie jeho súčasného chápania a naznačíme východiská pre riešenie niektorých súvisiacich problémov.

Latinský termín *saeculum* má viacero významov: *pokolenie*, *vek*, *veky*, *čas*, *storočie*, *časnosť*, *pozemskosť*, *svetskosť* (Pražák et al. 1948). Zodpovedajúci grécky termín *aión* vyjadruje okrem časovosti a svetskosti aj *večnosť* alebo *život* ako taký (Prach, 1942).

Saeculum vyjadruje hranicu, predel medzi časom a večnosťou, medzi *sacrum* a *profanum*, predstavuje teda pokus človeka vysloviť seba samého ako *homo viator* - toho, ktorý je na ceste, ktorý hľadá svoj pôvod, cieľ i zmysel vlastnej existencie.

Ako východisko našej reflexie nám posluží starobylá formula *in saecula saeculorum* – *na veky vekov* používaná v liturgii. Opakovaná akklamácia formuly má dodať človeku nádej v akejkoľvek ťažkej situácii, preto má nielen doxologický, ale nepochybne aj terapeutický význam. Podobný zmysel pripisuje Talmud tajomnej vsuvke *sela* vyskytujúcej sa sporadicky v biblických textoch (Runes, 1992).

Sekularizácia sa prejavuje najmä

- v oblasti poznávania a vedy - a to od čias základných vedeckých objavov až po dnešok. V tradičnom sakrálnom spoločenstve museli všetky nové poznatky počítať s náboženskou interpretáciou a rozhodnutím cirkevnej autority o ich prijatí či odmietnutí. Niet divu, že pokiaľ boli prírodné vedy súčasťou metafyziky, Európa nepoznala väčšie vedecké objavy a bola odkázaná na antickú tradíciu a predstavy, staré niekoľko storočí či dokonca tisícročia.

* Tento príspevok vznikol v rámci riešiteľskej úlohy programu VEGA r. č. 1/3657/06

- v oblasti organizácie spoločnosti - autorita a moc, ktorá sa prenášala a legitimizovala na základe pôvodu alebo posvätného nástupníctva, nahradzujú štruktúry, legitimizované kompetenciou. Dochádza k mnohorakej deľbe práce a špecializáciám nielen v rámci lokálnej či globálnej spoločnosti, ale aj v priestore rodiny a osobných vzťahov (Radwan, 1984).

V určitom zmysle sekularizácia je proces premeny skúseností, ideí a inštitúcií sakrálneho charakteru na skúsenosti, idey a inštitúcie racionálneho charakteru. Popredný sociológ náboženstva Peter Berger charakterizuje sekularizáciu ako *proces, v ktorom sa sektory spoločnosti a kultúra zbavujú dominancie náboženských inštitúcií a symbolov* (Radwan 1984, 414). V novodobých dejinách Západu sa sekularizácia skutočne prejavuje v ústupe kresťanských cirkví z terénov, ktoré dovtedy mali pod úplnou kontrolou. Zreteľne to vidno v odluke Cirkvi od štátu, v snahách o úpravu ich majetko-právnych vzťahov, v emancipácii školstva spod cirkevnej právomoci. Faktom je, že sekularizácia zasahuje kultúru, umenie a tvorivosť ako celok a jej vplyv v tejto oblasti môžeme sledovať napríklad ako ústup až absenciu náboženských obsahov v umení, filozofii a literatúre.

Sekularizácia je teda logickým dôsledkom nastupujúceho procesu racionalizácie v technicko-civilizačnej, politickej, kultúrnej i náboženskej sfére.

Teológ Karl Rahner je toho názoru, že "teologicky zdôvodnená sekularizácia sa obracia proti náboženskému prisvojeniu si profánnych dejín; službu kresťana spoločnosti a jeho prínos k výstavbe ľudskejšieho sveta ráta medzi jeho najvlastnejšie povinnosti". Je to proces vyplývajúci z viery, ktorá uznáva autonómiu a zmysluplnosť pozemského sveta, čo umožňuje Cirkvi sústrediť sa na jej vlastné poslanie (Rahner, 1996).

Zdôvodnenie sekularizácie máme dokonca hľadať v samotnej Biblii. Odmytologizovanie a desakralizácia prírody sú imperatívom počiatkových kapitol knihy Genézis, desakralizáciu politiky prikazuje kniha Exodus a sekularizácia hodnôt je spojená s uzavretím Zmluvy na Sinaji, najmä s promulgáciou prikázania Dekalógu: "Nebudeš mať iných bohov okrem mňa!" (Ex 20, 3).

Proces sekularizácie v našej civilizácii teda máme vidieť ako dôsledok stretnutia rozličných foriem chápania sveta v jeho protikladnosti *sacrum-profanum*. Podľa antického gréckeho chápania je celý svet zbožstvený, zdivinizovaný. Niet výraznej hranice medzi božstvom a Kozmom, medzi prírodou a človekom. Všetko v sebe nesie božský prvok, *principium divinum* a celý vesmír má posvätný charakter.

Judaistický spôsob myslenia vychádza zo zásadného rozdielu medzi Bohom, človekom a svetom. Boh je transcendentný, Jediný a nič okrem neho nemá znaky božskosti. Avšak aj človek má výnimočné postavenie. Svet – saeculum - bol zverený jeho moci, aby ho poznával a kreatívne spolupracoval na jeho zavŕšení.

Zatiaľ čo v gréckom myslení je svet i človek úplne poddaný vôli bohov, biblický spôsob myslenia chápe svet zverený slobodnému rozhodovaniu človeka v jeho dejinách, ktoré majú svoj Počiatok - *rešít* - a smerujú k svojmu cieľu (Tresmontant, 1970).

Dejinný vývin eschatologického myslenia však nebol jednoduchý. Prvé modely riešenia problému počiatku a konca ľudského života ponúkajú Epos o Gilgamešovi, egyptské sepulkrálné umenie, súbor biblických kníh a Platónova filozofia inšpirovaná orfickými a pytagorovskými tradíciami a predstavujú pramene, z ktorých neskôr čerpá kresťanstvo aj islam.

Korán ponúka eschatológiu v jej prvotnej a simplifikovanej podobe odmeny a trestu (Korán, 1945), symbolizovaných protikladnosťou telesného utrpenia a vyslovene pozemsky vykreslených slastí. Prisľúbené sú nielen tým, čo prijali islam, ale najmä tým, čo sú ochotní zaň bojovať. Túto skutočnosť zneužívajú islamskí fundamentalisti ako silnú motiváciu pre samovražedné útoky mladých teroristov. V priestore skúsenosti *sacrum*

jestvuje totiž skrytá možnosť násilia. Intuícia *sacrum* sa ľahko spája s istotou vlastnenia pravdy.

Pohrdanie tými, čo zmýšľajú inak, začne ovládať celé myslenie i všetky aktivity. Je v ňom aj vedomie vlastnej výnimočnosti a nechota predstaviť si jestvovanie iného spôsobu myslenia. Takíto ľudia začnú seba samých považovať za *vzory* pre iných. Toto nebezpečenstvo použitia násilia neobišlo ani kresťanstvo. Stačí pripomenúť zničujúce náboženské vojny a Šoah.

Stredoveká podoba sveta i celkové postavenie človeka v ňom sa v priebehu 14. storočia začína rozpadáť. Najlepšie to vidno na procese vzniku a formovaní novodobej vedy. Definitívne dochádza k výraznej premene motivácie i metód poznávania. V dôsledku nových astronomických objavov a spoznávaní nových kontinentov dochádza k podstatnej premene predstáv o kozme a svete. Vedomie kozmického nekonečna spolu s vedomím netušených možností otvára človeka pred nové rozhodnutia, čím sa rozširuje priestor slobody. Oslabenie viery a strata autority cirkvi a cisára vedú k vzniku teórie štátu, v ktorej sa autorita premieňa na moc a politika sa stáva spôsobom jej udržania. Novoveký človek začína strácať svoje miesto v teocentricky pevne vymedzenom svete a začína ho hľadať vo svete prírody.

Ideál ľudskosti formujúci sa počas renesancie vyjadruje vnútornú radosť z krásy a jej prejavom je *humanitas* - láska k človeku a sloboda. Personifikáciou *humanitas* sa stáva *Venuša* – ktorá predstavuje syntézu antickej triády *verum, bonum, pulchrum* – pravdy, dobra a krásy – ako to jedinečne zachytil Sandro Boticelli vo svojich dielach *Zrodenie Venuše* a v *Primavera* (Wolicka, 2001).

Renesančný humanizmus vo svojom „antropologickom obrate“ znovuobjavuje človeka a kladie ho do stredu sveta, v predstave v ktorej Zem bola práve zbavená svojej výnimočnosti a vesmír svojej posvätnosti. V súvislosti s novým kopernikovským modelom vesmíru sa pred ľudským Rozumom otvárajú nekonečné možnosti, ktoré sľubujú, že svet je nielen vysvetliteľný ale aj podmaniteľný. Táto predstava prináša nové sebavedomie a opojenie až do tej miery, že jeden z najvýznamnejších renesančných filozofov Picco dela Mirandola roku 1486 vyhlásil: „Môžeme byť tým, čím chceme“ (Carroll, 1996, 8).

Možnosti rozumového poznania na počiatku novoveku sú natoľko fascinujúce, že mnohí myslitelia opúšťajú nielen stredoveké predstavy o svete a Bohu, ale sú presvedčení o možnosti vysvetlenia každého tajomstva a vyriešenia každého problému iba racionálnymi metódami a prístupmi.

Humanisticky orientovaná veda však začína spoznávať nielen svoje nové možnosti, ale - práve vďaka racionalite - objavuje aj svoje hranice, a to v tej najdramatickejšej podobe. Rozum spoznáva jedinú Nevyhnutnosť – *Smrť* – ktorá sprevádza všetky ľudské diela a stojí na konci každého snaženia i každého ľudského života. Renesančné umenie zavčas postrehlo sekulárne objavovanú priepasť smrti ako tragédiu, pred ktorou niet úniku.

Shakespeareov Hamlet je prototypom humanistického hrdinu: má urodzený pôvod, univerzitné vzdelanie. Je realista a individualista, ktorý sa necíti byť viazaný ani rodinou ani zákonmi štátu. Vedomie márnosti, konečnosti a smrti mu spôsobuje melanchóliu, depresiu a osamelosť. Holbeinovi *Vyslanci* a *Mŕtvy Kristus* načrtávajú perspektívu sveta zbaveného náboženskej viery a tým aj nádeje a lásky (Carrol, 1996).

Striktne sekulárne riešenie problému smrti sa nakoniec stáva zdrojom skepsie, nihilizmu a z nich vyplývajúcej rezignácie alebo vzdoru, ktoré môžu dostať podobu hedonistického konzumizmu, apatie alebo totalitného násilia v boji o moc.

V novodobej spoločnosti, ktorú Cox nazýva *technopolis* sa sekularizácia uskutočňuje zvláštnym spôsobom. Súčasný mestský konglomerát charakterizuje anonymita a pohyblivosť. Anonymitu by sme nemali vidieť len ako dehumanizujúci znak, lebo ona je

aj výrazom afirmácie slobody jednotlivca. Podobne je tomu aj s mobilitou, ktorú prijímajú nielen jednotlivci ale aj celé skupiny obyvateľstva ako svoj spôsob života. Spočíva v neustálej zmene či už miesta bydliska, povolania, zamestnania, v túžbe po neustále rýchlejších a dokonalejších dopravných prostriedkoch, ktoré v priebehu pár desaťročí skrátili vzdialenosti medzi jednotlivými mestami a kontinentami a uľahčili komunikáciu medzi ľuďmi. Dnešný človek sa stále viac cíti "obyvateľom celej zeme" a začína za ňu pociťovať globálnu zodpovednosť (Radwan, 1984).

Človek súčasnej "technopolis" je v neustálom pohybe, ktorý niekedy pripomína útek (Picard, 1970). Táto forma mobility môže byť prejavom krízy a prechodom k novej civilizácii. Sekularizácia akoby čistila pole pre nové možnosti usporiadania ľudského univerza.

Pripomeňme, že pojem *sekularizácia* je nevyhnutné odlišiť od pojmu *sekularizmus*. V bežnom jazykovom úzuse sa obidva pojmy často - a nesprávne - zamieňajú.

Slovníky spresňujú, že sekularizmus je *svetonázorová koncepcia alebo ideovo-politický program* (Delfová, 1993). Piwowarski tvrdí, že je to *ideológia, politický systém, program činnosti, ktorý má oslabiť náboženské zväzky a nakoniec odstrániť náboženský život z vedomia jednotlivcov i zo spoločnosti* (Piwowarski 1993, 135). Poukazuje na dejinnú súvislosť sekularizmu s ideologickými hnutiami, s individualizmom, liberalizmom a komunizmom a na jeho dnešné spojenie s vedecko-technickou mentalitou a racionalistickým spôsobom myslenia.

Z dejinného a geopolitického hľadiska sa sekularizmus považuje za dôsledok nezvládnutia sekularizačného procesu na Západe, zatiaľ čo sekularizácia východného typu dostala totalitnú podobu a mala za cieľ štátom vnucovaný ateizmus (Piwowarski, 1996).

Z predložených analýz vyplýva niekoľko záverov.

1. - Ukazuje sa, že sociologické a teologické chápanie sekularizácie sú si veľmi blízke. Obidve koncepcie za bezprostrednú príčinu sekularizácie považujú pluralizáciu spoločenských a myšlienkových štruktúr, ku ktorej došlo v dôsledku procesu racionalizácie. Teologické zdôvodnenie však ide ešte ďalej, až k samým koreňom poznania a objavovania slobody v jej sekulárnom i transcendentnom rozmere.

2. - Všetky známe príčiny sekularizácie pôsobia súčasne a izolovane a samy osebe nemôžu vysvetliť ani jej pôvod, ani jej priebeh.

3. - Sekularizácia je dynamickým evolučným, dejinným, sociálnym i spirituálnym procesom, ktorý neustále prebieha, preto sa nedá úplne vystihnúť ani sociologickým opisom, ani filozofickými či teologickými kategóriami.

Na záver si položíme otázku, aké súvislosti môžeme nájsť medzi sekularizáciou a psychologickými vedami?

V praktickej rovine je to celá oblasť poradenstva a terapie porúch a patologických stavov, ktoré sú priamym či nepriamym dôsledkom nesprávneho sekulárneho alebo náboženského riešenia niektorých existenciálnych problémov, napr. vedomia viny, blízkej smrti a pod.

Vo všeobecnej antropologickej rovine sú to predovšetkým výzvy na riešenie tých problémov, ktoré sa objavujú a budú vynárať v procese sekularizácie. Už dnes ich mnohé dokážeme pomenovať a niektoré aj predvídať. Vymenujme aspoň tie najzávažnejšie: psychofyzický problém, dimenzionalita ľudského bytia, jeho počiatku, konca i možnosti budúceho vývinu a v neposlednom rade i otázka zmyslu života. Pre ich definitívne riešenie vo vede nejestvujú žiadne aktuálne teórie, schémy či modely.

Polarita a zdanlivá inkompatibilita náboženského a sekulárneho riešenia problému *saeculum-aeternum*, čiže problému časnosti a večnosti, života a smrti môže byť v procese

sekularizácie postupne obohacovaná o nový, dnes ešte sotva tušený rozmer komplementarity.

Najnovšie úsilie o spoznávanie Kozmu i človeka dovoľuje predkladať nové modely Vesmíru a paradigmy sociálneho univerza. Zvyšuje sa záujem o protológiu – počiatok ľudského života, rozvíja sa gerontológia a tanatológia, juvenologické úsilie o udržanie mladosti, starostlivosť o telo v zmysle bodybuildingu a bodyartu. Súčasný človek objavuje vlastnú dôstojnosť a práva, verí v možnosť trvalého mieru, sníva o prekonávaní smrti prostredníctvom genetiky alebo kryotechník. Sú to vlastne sekulárne podoby túžby po nesmrteľnosti. Vedomie smrti u človeka je totiž spojené s uvedomovanou možnosťou dosiahnutia nesmrteľnosti, ktorú potvrdzuje nielen náboženstvo, ale aj kultúra a jej základné prejavy - kult, étos a umenie.

Literatúra

- Adamski, F. (1984). Socjologia religii. Kraków: WAM.
 Carroll, J. (1996). Humanismus. Brno: CSDK.
 Delfová, A. (Eds) (1993). Lexikón filozofie. Bratislava: Obzor.
 Korán (1945). Praha: Orientální bibiliotéka.
 Picard, M. (1970). Člověk na útěku. Praha: Vyšehrad.
 Piwowarski, W. (1993). Słownik katolickiej nauki społecznej. Warszawa: Palabra.
 Piwowarski, W. (1996). Slovník katolíckej sociálnej náuky. Trnava: Dobrá kniha.
 Pražák, J., Novotný, F. (1948). Latinsko-český slovník. Praha: Grafická unie.
 Prach, V. (1942). Recko-český slovník. Praha: Springer a spol.
 Radwan, M. (1984). Rodowód sekularyzacji. in Socjologia religii, Kraków: WAM.
 Rahner, K., Vorgrimler, H. (1996). Teologický slovník. Praha: Zvon.
 Runes, D.D. (1992). Slovník judaizmu. Bratislava: Danubiapress.
 Sosnowska, J. (1995). Publičníost i moralność. In ZNAK 479, 4, Kraków. ISSN 0044-488 X.
 Tresmontant, C. (1970). Bible a antická tradice člověka. Praha: Vyšehrad.
 Wolicka, E. (2001). Humanitas – zapomniana cnota humanistyki. In Znak 548, 1, Kraków, ISSN 0044-488 X.

Abstract

The concept of secularization is in frequent use today, but at the same time, it is an insufficiently investigated phenomenon.

This paper is an attempt to offer a more complex perspective at secularization as a social process in the historical movement of the humanization of Man and the world.

Secularization will be understood here as an evolutionary and historical movement representing a permanent challenge not only for theology and philosophy, but for social and psychological sciences as well.

POŽADAVKY ŘEDITELŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL NA KOMPETENCE UČITELŮ PRIMÁRNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

Jana PETŘÍKOVÁ,

jana.petrikova@uhk.cz

Ústav primární a preprimární edukace Univerzita Hradec Králové,

Úvod

Zákon o vysokých školách praví, že Vysoké školy „umožňují (...) získání odpovídající profesní kvalifikace (...)“ (zákon 111/1999 Sb. §1). Pojem *kvalifikace* může být chápán různě. Ve filosofii jde o přisuzování kvality jevům (z lat. *qualis* – jaký). Dnes je pojmu nejčastěji přisuzován význam odborná způsobilost.

V měnící se společnosti se mění i obsah odborné způsobilosti k jednotlivým profesím. Učitel již dnes zdaleka není jen ten, kdo zprostředkovává dítěti vědomosti. Učitel je model, který reprezentuje hodnoty a normy organizace, kultury, společnosti a měl by být schopen děti na život ve společnosti připravit. S tím, jak se mění a vyvíjí společnost, mění a vyvíjejí se také požadavky kladené na pana učitele, paní učitelku. Jiná očekávání a jiné požadavky přitom kladou na učitele ministerské předpisy a normy Evropské Unie, odlišné požadavky mají zajisté rodiče žáků, jiné samotní žáci a tak dále.

Grantový projekt specifického výzkumu MŠMT řešený na našem pracovišti zjišťuje, jaké požadavky na učitele na 1. stupni mají významní reprezentanti praxe – ředitelé škol, kteří podle Zákona č.561/2004Sb. mj. odpovídají za odbornou a pedagogickou úroveň výchovně vzdělávací práce školy, přičemž nositelem edukační práce školy jsou v první řadě pedagogičtí pracovníci, učitelé. Ředitelé škol učitele nejenom přijímají a zaměstnávají, nýbrž je také do značné míry také ovlivňují. Jejich názory a požadavky na kompetence pedagogických pracovníků tak mohou významnou měrou ovlivnit celý proces primárního vzdělávání. Jak si vedoucí pracovníci představují optimálního učitele? Jaké kompetence očekávají od učitelů na 1. stupni? Jaké bychom podle ředitelů měli produkovat absolventy pedagogických fakult, aby byli příznivi je přijmout na pozici učitele? Tento příspěvek nabízí první dílčí odpovědi.

Teoretické vymezení

Základním pojmem, kolem něhož se točí spirála našeho výzkumu, je pojem **kompetence**. Pojem kompetence byl rozšířen z oblasti organizační praxe, kde nesl obecný význam *pravomoc* či *rozsah působnosti*. V posledních letech byl význam rozšířen a nyní je nejčastěji vykládán jako *soubor schopností, dovedností, vědomostí, postojů a hodnot, přičemž nejvýstižnější pro překlad je asi český výraz způsobilost*. Hojně se o kompetencích hovoří v souvislosti s klíčovými kompetencemi, které jsou definovány jako „přenosný a multifunkční soubor vědomostí, dovedností a postojů, které potřebuje každý jedinec pro své osobní naplnění a rozvoj, pro zapojení se do společnosti a úspěšnou zaměstnatelnost. Základy těchto klíčových kompetencí by měly být osvojeny do ukončení povinné školní docházky a měly by vytvářet základ pro další vzdělávání jako součást celoživotního učení“ (Evropská komise, 2003).

Na profesní kompetence učitelů je pohlíženo z různých hledisek. Spílková (1996) uvádí jako klíčové odborné profesní kompetence *kompetence projektové* (plánovací a psychodidaktické), *realizační* (komunikativní, organizační a řídicí, diagnostické a intervenční) a *kompetence reflexivní* (pozorování, hodnocení, sebehodnocení). Další inspirativní klasifikace nabízí například Helus (2001), který rozlišuje čtyři „jádrové“ kompetence: pedologická, oborově didaktická, pedagogicko organizační a kvalifikované pedagogické sebereflexe. Z nich rozpracoval další kompetence, které rozvíjí žáka či struktury osmi

klíčových kompetencí Lukášové (2003): kompetence vývojově reflexivní, diagnostické a pomáhající dítěti v roli žáka, kompetence sebereflektivní, kompetence předmětově diagnostické, kompetence předmětově didaktické (psychodidaktické), kompetence projektivní tvořivosti, kompetence pedagogicko- výzkumné, kompetence decizní a pedagogicko organizační a řídicí proces primárního vzdělávání. V této fázi výzkumu jsme použili klasickou klasifikaci, která dělí profesní kompetence na *osobnostní a odborné*.

Metodika výzkumu

Výzkumný design: výzkum realizujeme jako dvoufázový. V první fázi byly vedeny strukturované rozhovory se 4 vybranými řediteli a ředitelkami základních škol v Hradci Králové, o výsledcích referujeme v tomto příspěvku (následovat bude hromadné dotazníkové šetření ředitelů základních škol a jejich zástupců ze všech regionů České Republiky). Oslovení ředitelé byli seznámeni s cílem výzkumu a upozorněni, že se nejedná o ověření jejich znalosti současných předpisů či teoretických poznatků, nýbrž o jejich osobní názory, zkušenosti, představy (jedná se v podstatě o implicitní teorie viz Janík, 2003). V rozhovorech byly položeny tyto základní otázky:

1. V souvislosti s profesní kvalifikací pedagogických pracovníků se často hovoří o profesních kompetencích či česky o způsobilostech k povolání. Mohl/a byste prosím popsat, jak Vy osobně rozumíte pojmu profesní kompetence / způsobilost k povolání, jak si jej Vy osobně definujete.
2. Nyní prosím vyjmenujte všechny kompetence, které by podle Vás (Vašeho názoru, Vašich zkušeností a potřeb Vaší organizace), měl/a mít rozvinuté učitel/ka na prvním stupni. Každou kompetenci ředitel/ka podrobně popsal/a, okomentoval/a. Následně byl řediteli/ce předložen seznam klíčových, profesních a osobních kompetencí a byla mu/jí dána možnost, aby vlastní seznam doplnil, pozměnil. Po té byl/a ředitel/ka požádán/a, aby splnil/a následující instrukce:
 - a. Ke každé kompetenci doplňte, na kolik % musí mít pedagogický pracovník bezpodmínečně kompetenci rozvinutou, abyste jej vůbec byl ochoten přijmout.
 - b. Seřad'te vyjmenované kompetence podle pořadí důležitosti.

Výzkumný soubor

Výzkumu se v první fázi zúčastnily 4 základní školy v Hradci Králové:

Škola (označení školy)	Základní součásti školy	Počet žáků na 1. stupni	Počet učitelů na 1. stupni	Ředitel nebo ředitelka	Aprobace ředitele/ky	Pedagogická praxe ředitele/ky
ZŠ a MŠ Nový Hradec Králové (NHK) http://www.zsnovyhk.cz	MŠ, ZŠ 1. a 2. stupeň	123	6	ředitel	Fyzika – hudební výchova	20 let
ZŠ Milady Horákové – HK Třebeš (T) http://www.zshorakhk.cz	ZŠ 1. a 2. stupeň	289	17	ředitel	Český jazyk - dějepis	36 let
ZŠ A MŠ Malšova Lhota (ML) http://www.zs-malsovalhota.wz.cz	MŠ a ZŠ 1. stupeň	50	5	ředitelka	1. stupeň	30 let
ZŠ A MŠ Svobodné Dvory (SD) http://www.zs-sdvory.cz/	MŠ, ZŠ 1. a 2. stupeň	102	5	ředitelka	Přírodopis - chemie	33 let

Výsledky

Pojem profesní kompetence či pracovní způsobilost oslovení ředitelé/ředitelky vymezují většinou konkrétním souborem profesních kompetencí učitele. Byli-li požádáni o výklad pojmu, jak by například vysvětlili laikovi co znamená pojem profesní kompetence bez ohledu na povolání, ke kterému se váže, shodně všichni čtyři dokázali téměř v doslovném znění odrecitovat definici ze současných školních legislativních dokumentů, tedy, že se jedná o *soubor vědomostí, dovedností a postojů, které potřebuje jedinec pro své uplatnění ve společnosti, potažmo v profesi.*

Dále měli ředitelé vyjmenovat **konkrétní profesní kompetence**, které považují za důležité pro úspěšné zvládnutí profese učitele na 1. stupni. Ředitelé vyjmenovali 12, 11, 26 a 5 (v pořadí NHK, T, ML a SD) kompetencí. Soubor kompetencí, které (z paměti) uvedla poslední jmenovaná ředitelka základní školy Svobodné Dvory kopíroval požadavky na klíčové kompetence, tak, jak jsou uvedeny v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání platném od 1.9.2005 (dostupný např. z www.vuppraha.cz). Tento výsledek byl z dalšího zpracování vyřazen jako nevalidní, neboť naším cílem bylo verbalizovat implicitní konstrukty vedoucích pracovníků o profesních kompetencích učitelů a konstrukt takto výrazně ovlivněný jiným explicitním konstruktem nepřinesl žádné nové poznatky.

Deskripce a diskuse výsledků

Podívejme se na konkrétní soubor kompetencí, jak je doslovně uvedli ředitelé, seřazený podle pořadí důležitosti, jakou jim jednotliví ředitelé přisoudili. *Ředitel ZŠ Nový Hradec*: cit pro komunikaci s dětmi, pozitivní vztah k dětem, reakce na nově vzniklé podněty, jednání s rodiči a veřejností, teoretická připravenost, praktická připravenost a schopnost měnit zaběhané postupy, osobnost s přirozenou autoritou, odolnost vůči náhodným stresům, spolupráce v kolektivu zaměstnanců, pokora vůči kantořině, osobní fyzický vzhled, loajálnost vůči škole (75% osobnostní kompetence).

Ředitel ZŠ Třebeš (sídlíšní škola): komunikativnost a vztah k lidem a k dětem, tvořivost, hravost, smysl pro humor, chuť zkoušet nové a nebát se nezdaru, metodika (metodická rutina), propojení teorie a praxe, určitá oblast zájmů ("aby v něčem byl nadprůměrný"), optimismus, schopnost komunikace v cizím jazyce, schopnost práce s výpočetní technikou (64% osobnostní kompetence).

Ředitelka ZŠ Malšova Lhota: psychické i fyzické zdraví, ctít osobnost dítěte, schopnost komunikace, znalosti a odbornost, umět předat informace, schopnost organizovat, koordinovat, plánovat, vést, spolupráce, schopnost hodnotit, láska k mateřskému jazyku, láska k lidem, láska k práci, umění odpouštět, tolerance, vstřícnost, empatie, nadšení, vnitřní přesvědčení, tvořivost, úsměv (optimismus), umět si hrát, umět zapomínat, laskavost, schopnost přiblížit se dětem (69% osobnostní kompetence).

Kompetence jsme podle popisu dále rozčlenili podle tradičního dělení na osobnostní a odborné. 64 až 75% uvedených charakteristik bylo lze jednoznačně zařadit do **kategorie osobnostních kompetencí** (zvýšená citlivost pro práci s dítětem, komunikativnost, schopnost kooperace, adaptabilita, kreativita, optimismus, odolnost vůči zátěži či míra frustrační tolerance, pozitivní postoj - k dětem, k práci, k organizaci, zdraví a péče o osobní vzhled), ostatní uvedené spadaly do **kategorie odborných kompetencí** (oborové a pedagogicko-psychologické kompetence).

Ve stejném duchu vyzněly i rozhovory s řediteli - ředitelé se nezávisle na sobě shodli, že na 1. stupni není nutná hluboká teoretická oborová znalostní báze; důležitější je široký *všeobecný přehled* (od učitelek se očekává schopnost reagovat na dotazy žáků typu: při

mistrovství světa vědět kde je Ghana co tam jedí nebo dokázat zjistit kolik schodů má Bílá Věž v jejich městě) a jednoznačně nejdůležitějším základem dobré práce je *osobnost učitele* (s rostoucím věkem žáků se postupně mění poměr ve prospěch znalostní oborové báze). Jejich názoru odpovídají i uvedené kompetence.

Závěr

Rozhovory s řediteli základních škol na téma kompetence učitelů prvního stupně vyústí v konstatování, že podstatné pro přijetí a tedy i předpokládaný úspěch v profesi učitele na prvním stupni jsou podle ředitelů ty charakteristiky, které spadají do kategorie osobnostní kompetence, znalost teorie a metodiky jsou v podstatě druhořadé. Výsledek by šlo parafrázovat slovy: dodejte nám kvalitní lidi nadané pro práci s dětmi, naučit je vlastní práci učitele už bude hračka. Vazba na další oblasti života je potom zřejmá, například pro přípravu kvalitních budoucích učitelů na pedagogických fakultách (stejně jako u ostatních oborů pomáhajících profesí) je rozhodující dobrá volba především s ohledem na psychosociální dispozice uchazečů. Významnou roli v tomto procesu budou hrát psychologové, kteří jsou schopni stanovit kritéria a vyvinout takové nástroje pro jejich měření při výběru. Tímto směrem jsou zacíleny naše další aktivity.

Literatura

- European Commission: Second Report on the activities of the Working Group on Basic Skills, Foreign Language, Teaching and Entrepreneurship. 2003 Dostupné z: <http://www.eaea.org/GA/11f.doc>
- Helus Zdeněk, Seebauer Renate, Koliadis Emmanuel (Eds.): Assessing for success : nine modules addressing the following subject areas "Quality management as a social mandate" and "Quality management to secure internal and individual success" Brno : Paido, 2001.
- Janík, T. Subjektivní teorie učitelů a možnosti jejich výzkumu. In Sociální a kulturní souvislosti výchovy a vzdělávání : 11. výroční mezinárodní konference ČAPV : Sborník referátů [CD-ROM]. Brno : PdF MU, 2003
- Key competencies: A developing concept in general compulsory education. Brussels: Eurydice, 2002 184 p. ; 23x17 cm. ISBN 2-87116-346-4 Dostupné z: <http://www.eurydice.org/ressources/eurydice/pdf/commonpressdos/PR031CS.pdf>
- Lukášová-Kantorková Hana: Učitelská profese v primárním vzdělávání a pedagogická příprava učitelů (teorie, výzkum, praxe). Ostrava : Ostravská univerzita, 2003
- Spílková Vladimíra et. al.: Čemu učit ve škole? : k transformaci obsahu primárního vzdělávání Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1996
- Vašutová, J. Kvalifikační předpoklady pro nové role učitelů. In: WALTEROVÁ, E. (ed) Učitelé jako profesní skupina, jejich vzdělávání a podpůrný systém. Praha : Univerzita Karlova-Pedagogická fakulta, 2001. 1. díl, s. 19-46

Abstract

The basic building stone of the educating process is a teacher. Teachers are engaged, employed and influenced by headmasters. Which requirements directors have to teachers? Which professional competences headmasters regard as important to accomplishment in elementary teacher profession? The answers we are looking for. This paper reports on the first research results. There were realised 4 structured interview with headmasters and headmistress of selected elementary schools in Hradec Králové city. Enquired directors concur in the preference for personal competences before specialised competences. In the first line it is sensitivity to child-with-work, communicability,

cooperation, adaptability, creativity, optimism, hardiness, tolerance for frustration, positive attitudes (for work, organisation, people, live), health, good personal look. Resume: If we want to produce high-quality elementary teachers, we imprimis had to choose persons with dispositions for extension of personal characteristics listed above.

PROJEKT SIEŤ – INTERVENČNÝ PROGRAM ZAMERANÝ NA ROZVÍJANIE SOCIÁLNEJ KOMPETENCIE U MLADÝCH ĽUDÍ S TELESNÝM ZNEVÝHODNENÍM.

Zuzana PLAVČANOVÁ
zuzana.plavcanova@gmail.com
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Projekt Sieť bude realizovaný v rámci grantových programov zameraných na budovanie a rozvoj kľúčových kompetencií u detí a mladých ľudí znevýhodnených a marginalizovaných ich špeciálnymi potrebami (3. ročník grantového programu „Stierame rozdiely“ pod záštitou Nadácie pre deti Slovenska).

V našej práci na Mokrohájskej 3 v škole pre deti a mládež s telesným postihnutím, sme mali možnosť zblízka nahliadnuť, čo sa za označením telesné postihnutie (ďalej „telesné znevýhodnenie“) skrýva v zmysle zdravotnom, psychickom aj sociálnom.

Keď hovoríme o jednotlivcoch s telesným znevýhodnením, myslíme tým jednotlivcov s poruchou pohybového a oporného ústrojenstva, alebo s poškodením nervového ústrojenstva, ak sa prejavuje porušenou hybnosťou.

Mladí ľudia s telesným znevýhodnením majú pri zaradení sa do spoločnosti ťažšie podmienky ako zdravá populácia. Okrem toho, že je viditeľné už na prvý pohľad a obsahuje motorické obmedzenia, ovplyvňuje osobnosť jednotlivca a vytvára špecifickú sociálnu situáciu. Z tohto dôvodu je potrebné venovať sa okrem výchovy a vzdelávania aj rozvíjaniu sociálnej kompetencie, ktorá je kľúčová pre ich úspešnú sociálnu adaptáciu.

Prostredie školy v prípade Mokrohájskej okrem vzdelávania funguje ako relatívne chránená zóna, je tu vytvorená akási mikrosocieta, pozostávajúca z ľudí s telesným znevýhodnením a zo sociálneho prostredia plného starostlivosti na každom kroku, v niektorých momentoch až natoľko, že nie sú zvyknutí riešiť problémy samostatne, ani plánovať svoju budúcnosť (Často si kladú otázku: „Čo so mnou bude ďalej?“ namiesto otázky: „Čo budem robiť ďalej?“).

Cieľom intervenčného programu na rozvíjanie sociálnej kompetencie bude zlepšenie orientácie týchto mladých ľudí v sociálnej realite aj mimo ich chránenej zóny, a taktiež rozvíjanie kompetencií potrebných pre ich úspešné zaradenie sa do spoločnosti. Jedným z praktických výstupov projektu Sieť bude aj tzv. „blog“, internetový priestor na komunikáciu, ktorý si títo mladí ľudia sami zriadia a budú prevádzkovať.

Sociálna kompetencia

Pojem sociálna kompetencia používame v zmysle multidimenzionálneho konštruktú podľa Výrosta (2002), ktorý je možné vnútorne štruktúrovať na jednotlivé komponenty vo význame efektívneho sociálneho správania vo všetkých obdobiach ontogenetického vývinu jednotlivca.

Jednotlivé komponenty sociálnej kompetencie je potom podľa Pospěchovej a Blížkovskej (2003) možné rozdeliť do dvoch základných skupín:

- *intrapersonálne komponenty*, ktoré sa vzťahujú k osobnosti ako takej (do tejto kategórie sme pre potreby projektu zaradili sebahodnotenie, smerovanie a samostatnosť);
- *interpersonálne komponenty*, ktoré sa týkajú medziľudských vzťahov (v tejto kategórii sme sa v rámci projektu venovali hlavne rozvíjaniu základných sociálnych zručností ako sú komunikácia, empatia, asertivita atď.).

Intervenčný program zameraný na rozvíjanie komponentov sociálnej kompetencie „4S“

Cieľovou skupinou projektu budú mladí ľudia s telesným znevýhodnením vo veku od 18 do 24 rokov, ktorí v čase realizácie intervenčného programu budú navštevovať školu pre deti a mládež s telesným postihnutím na Mokrohájskej 3 v Bratislave. Program bude realizovaný v časovom horizonte od októbra 2006 do júna 2006.

Intervenčný program bude prebiehať počas 90 minútových stretnutí raz týždenne v budove školy na Mokrohájskej 3, okrem toho bude obsahovať aj víkendové stretnutie a stretnutia mimo budovy školy. Program bol zostavený na základe odbornej literatúry (Canfield, Siccone, 1998, Hagiliasis, Gulbenkoglou, 2005, Hermochová, 1989, 2004, Komárková, Slaměnik, Výrost, 2001), pričom sme zohľadnili vlastnú skúsenosť z práce s mladými ľuďmi s telesným postihnutím.

Vzhľadom na popísanú východiskovú situáciu mladých ľudí s telesným znevýhodnením na Mokrohájskej sme sa v intervenčnom programe v rámci projektu Siet' zamerali na rozvíjanie nasledovných komponentov sociálnej kompetencie „4S“:

1. Sociálna kompetencia – interpersonálne komponenty.

Pri rozvíjaní interpersonálnych komponentov sa budeme v intervenčnom programe venovať najmä nácviku efektívneho uplatňovania základných sociálnych zručností (ako sú komunikácia, empatia, asertivita, schopnosť vytvárať a udržiavať vzťahy, riešenie sociálnych problémov, coping atď.).

2. Sebahodnotenie

Sebahodnotením rozumieme proces prisudzovania hodnoty samému sebe (Hartl, Hartlová, 2000). Telesné znevýhodnenie je stresorom, ktorý v závislosti na jeho interakcii s množstvom ďalších premenných (ako napr. osobnostné charakteristiky a rodinné prostredie) má účinok na sebahodnotenie jednotlivca.

V procese sebahodnotenia u ľudí s telesným znevýhodnením často nejde ani tak o reálnu mieru znevýhodnenia, ako o spôsob, akým je takýto človek vnímaný v sociálnom kontakte. Ľudia s telesným znevýhodnením citlivo vnímajú postoje, ktoré k nim zaujíma zdravá majorita a viac si ich všímajú. Potom v ich prežívaní často môže byť prítomný pocit odlišnosti, osamelosti a izolácie (Vágnerová, 1999).

Takže aj v prípade, ak by mali adekvátne sebahodnotenie, potrebujú sa naučiť zdravým spôsobom si ho ochrániť pred možnou negatívnou spätnou väzbou od spoločnosti. Do intervenčného programu sme zaradili techniky zamerané na afektívnu zložku sebahodnotenia, sebaaprijatie a zlepšenie sebaaponímania (v zmysle toho, čo si o sebe človek myslí a čomu o sebe verí).

3. Samostatnosť

Samostatnosť je u mladých ľudí s telesným znevýhodnením obzvlášť dôležitou otázkou. Aj keď úplná samostatnosť nie je vždy možná alebo porovnateľná so zdravými jednotlivcami, už samotná snaha o samostatnosť je dôležitá pre ich vlastné sebahodnotenie, a taktiež ich hodnotenie sociálnym okolím. Závislosť od pomoci okolia sa často u nich prejavuje v tom, že majú tendenciu považovať svoje úspechy a neúspechy za riadené osudom, predpokladajú, že ich ovplyvnenie nie je v ich osobných silách a vymykajú sa ich kontrole.

Naším cieľom je zamerať sa na rozvíjanie samostatnosti v zmysle internalizácie kontroly vonkajších okolností, a taktiež na rozvíjanie samostatnosti v zmysle pochopenia a aktívnej účasti v sociálnej realite. V intervenčnom programe budú zaradené viaceré úlohy, kde budú niečo samostatne vybavovať (napr. ubytovanie počas víkendu), a taktiež sami zriadia a budú prevádzkovať internetovú komunikačnú platformu – blog.

4. Smerovanie

Smerovanie v zmysle orientácie na budúcnosť, naším cieľom je rozvíjať schopnosť stanoviť si ciele a konať v smere ich dosiahnutia u mladých ľudí s telesným znevýhodnením.

Pomôcť im, aby samostatne a aktívne dokázali hľadať konkrétne možnosti pracovnej realizácie a neočakávali od okolia, že sa o ich budúcnosť postará. V rámci intervenčného programu si sami pripravujú všetky náležitosti potrebné k získaniu pracovného miesta a absolvujú konkurz na pracovné miesto adekvátne ich vzdelaniu.

Literatúra

- Canfield, J., Siccone, F. (1998): Hry pro výchovu k odpovědnosti a sebeduvěře. Portál, Praha.
- Hagiliasis, N., Gulbenkoglou, H. (2005): Enhancing Self-esteem. A Self-esteem Training Package for Individuals with disabilities. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2000): Psychologický slovník. Portál, Praha.
- Hermochová, S. (1989): Metódy aplikovanej sociálnej psychológie. Dom techniky ČSVTS, Bratislava.
- Hermochová, S. (2004): Hry pro dospělé. Grada Publishing, Praha.
- Komárková, R., Slaměník, I., Výrost, J. (2001): Aplikovaná sociální psychologie III. Sociálněpsychologický výcvik. Grada Publishing, Praha.
- Pospěchová, T., Blížkovská, J. (2003): Vybrané komponenty sociální kompetence ve vztahu k ostatním osobnostním charakteristikám. Čas, www.saske.sk/cas/4-2003_pospechova-std.html
- Vágnerová, M. (1999): Psychopatologie pro pomáhající profese. Portál, Praha.
- Výrost, J. (2002): Sociálna kompetencia či sociálne kompetencie? In: Baumgartner, F., Frankovský, M., Kentoš, M. (Eds.): Sociálne procesy a osobnosť 2002. SvÚ SAV a ÚEPs SAV, Košice, CD ROM.

Abstract

The article contains a brief overview of the project „Siet“ („Network“) which will be realized on the school for physically handicapped students in Bratislava during the period October 2006 - June 2006 by the support of the grant „Stierame rozdiely“ under the auspices of „Nadácia pre deti Slovenska“ („Foundation for children in Slovakia“). Within this project a special program has been developed for enhancing social competence of the physically handicapped youth focused on both intrapersonal and interpersonal components of social competence. One of the practical outputs of the project will be a communication tool (blog) for physically handicapped youth, established, managed and used by themselves.

PRISUDZOVANIE HODNÔT KOLEGOM NA PRACOVISKU

Vladimír POLIACH
vpoliach@pdf.umb.sk
Katedra psychológie PF UMB Banská Bystrica

Teoretické východiská

Vo výskume hodnôt sa prikláňame k tzv. užšiemu chápaniu osobných hodnôt ako "kritérií, na ktorých základe oceňujeme, posudzujeme rôzne predmety a udalosti nášho sveta" (Smékal, 2002, s.256). Evalvačné kritériá považujeme za súčasť generalizovanej životnej skúsenosti a teda transsituačne pôsobiace. Súčasne však berieme do úvahy aj to, že viaceré z týchto kritérií sú zrejme doménovo špecifické (v zmysle hlavných domén ľudského života, ako je práca, vzdelávanie, voľný čas) a tieto doménové špecifiká by sa mali skúmať osobitne, možno že až izolovane od "superhodnôt" ako je mier, zdravie, rodina atď..

Jednou z nami sledovaných domén je doména "práca". Nasledujúcu výskumnú sondu zakladáme na myšlienke, že osobné hodnotové kritériá sa podieľajú na konštituovaní a udržiavaní medziľudských vzťahov na pracovisku. Ľudia v práci občas bilancujú svoje skúsenosti so spolupracovníkmi a kladú si otázku: "Podľa ktorých hodnôt žijú moji kolegovia?" Podľa odpovede na ňu potom často regulujú aj svoju vzťahovú iniciatívu.

Vo výskume hodnôt je možné v zásade voliť dva smery: 1. použiť metódy, ktoré sú zväčša založené na nejakej predkategorizácii, najčastejšie Sprangerovej, Rokeachovej alebo Schwartzovej (napr. Čáp, 2000, Ištvániková, Kentoš, Čižmárik, 2005 atď.), alebo 2. využiť možnosti, ktoré ponúkajú otvorené otázky alebo nejaký typ projektívnych podnetov. Rozhodli sme sa vyskúšať kombináciu oboch smerov.

Výskumný problém a ciele výskumu

Opisovaný výskum je jednou z viacerých čiastkových sond (pozri napr. Poliach, 2005a, b) v rámci predvýskumu pri riešení grantovej úlohy VEGA 1/2507/05 s názvom „Hodnotová orientácia mládeže v kontexte transformácie spoločnosti“. Výsledky by mali prispieť k lepšiemu zacieleniu výskumných zámerov a k overeniu použiteľnosti vybraných metód pre hlavnú časť výskumu hodnôt, plánovanú na jeseň 2006.

Ako **výskumný problém** sme vymedzili „nedostak psychologického vhl'adu do procesu prisudzovania hodnotovej orientácie spolupracovníkovi“, t.j. nemáme dostatočne presné a hlboké poznatky o tom, ktoré konkrétne hodnotové kritériá (resp. širšie hodnotové kategórie) sa pri odhade spolupracovníkov v mysliach ľudí aktivizujú a s akou častotou.

Sonda má nasledujúce **ciele**:

1. Zistiť, ktoré hodnoty prisudzujú dospelí kolegom, s ktorými sa cítia byť spriaznení.
2. Orientačne kategorizovať tieto hodnoty podľa Schwartzovho systému.
3. Overiť, či existujú náznaky súvislosti medzi vybranými osobnostnými premennými (rod, vek, premenné Big Five) posudzovateľov a ich tendenciou prisudzovať určité hodnoty.

Výskumné metódy

Použili sme kombináciu neštandardizovaných a štandardizovaných metód.

Neštandardizovanú metódu predstavuje dotazník s prevažne otvorenými otázkami, z ktorých v tomto texte analyzujeme jedinú: „Predstavte si niektorého zo svojich spolupracovníkov, niekoho, s kým sa cítite duševne spriaznený, s kým si rozumiete (neuvádzajte meno). Čo myslíte, o čo mu v živote najviac ide?“

Očakávali sme, že táto formulácia otázky bude dostatočne pohodlná, aby zredukovala úzkosť a tým aj mieru autoštylizácie, keďže sa nepýta na vlastné hodnoty respondenta,

súčasne však má dostatočne silný projektívny aspekt na to, aby aktivizovala určité hodnotiace kritériá, ktoré sú práve tomuto respondentovi vlastné.

Štandardizovanou metódou bol dotazník NEO FFI vydaný Testcentrom Praha (2001), ktorého skrátenú verziu sme preložili do slovenčiny. Podotýkame, že sme nerobili žiadne psychometrické overovanie ani úpravy metódy po preklade, čo vnáša do výskumu určité skreslenia, no podľa nášho názoru stále s ešte prijateľným rizikom (keďže ide len o overovanie smerov výskumu).

V každej z piatich premenných dotazníka (Neuroticizmus, Extraverzia, Otvorenosť, Prijemnosť a Svedomitosť) sme rozlíšili na základe vypočítania aritmetického priemeru a smerodajnej odchýlky tri úrovne: tzv. nižšiu, ktorá znamená hrubé skóre nižšie ako pol smerodajnej odchýlky pod aritmetickým priemerom, tzv. strednú, ktorá znamená hrubé skóre v intervale plus mínus pol smerodajnej odchýlky okolo aritmetického priemeru a tzv. vyššiu, ktorá znamená hrubé skóre vyššie ako pol smerodajnej odchýlky nad aritmetickým priemerom. Na rozlíšenie týchto troch pásiem hrubých skóre sme potom založili rozdelenie respondentov do podskupín, aby sme mohli porovnať, s akou častotou prisudzujú tieto podskupiny určité hodnoty.

Obidve metódy sme administrovali skupinovo ako anonymné.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 145 dospelých vo veku od 23 do 55 rokov ($AM_{vek} = 36,4$; $SD_{vek} = 8,15$), z toho 52 mužov a 93 žien, z regiónu stredného Slovenska (najmä oblastí B.Bystrica, Žilina, Poprad, Lučenec, Prievidza), ktorých môžeme považovať za samostatné výbery (išlo o študijné skupiny externých študentov učiteľstva technicko-odborných predmetov). Nejde teda o čisto náhodné výbery, napriek tomu sú to výbery s dosť vysokou variabilitou a reprezentatívnosťou, aby umožnili urobiť si predstavu o danej problematike.

Výskum sme uskutočnili v priebehu septembra až decembra 2005, všetci respondenti ho absolvovali dobrovoľne po predchádzajúcom vysvetlení hlavného zámeru, pričom ako bonus sme po skončení administrácie urobili orientačné skupinové vyhodnotenie vybraných otázok t.j. respondenti sa dozvedeli niektoré skutočnosti, ktoré ich zaujímali.

Prehľad výsledkov

V prvom kroku sme zistili, že v rámci celej vzorky nerozčlenenej na podskupiny respondenti najčastejšie prisudzovali spriazneným kolegom tieto hodnoty: rodina a deti (27%), pohoda, spokojnosť, pokoj (23%), vzťahy v kolektíve, vzájomné vychádzanie, priateľstvo (13%), kariéra, postup v práci a úspech (12%), súlad, harmónia, pochopenie, tolerancia (12%), peniaze a hmotné zabezpečenie (10%), prospešnosť druhým, pomáhanie (10%). Ďalej zoznam pokračuje hodnotami prisudzovanými zriedkavejšie, ako: vzťah k práci, spravodlivosť, zodpovednosť, šťastie (všetko po 5%), zdravie, dobrá kondícia, zmysluplnosť života, duševné hodnoty, niečo dokázať (všetko po 4%), otvorenosť a čestnosť, užívanie si života, dosahovanie svojich cieľov (všetko po 3%).

Zistené hodnoty sme sa pokúsili viacmenej úspešne zoskupiť a kategorizovať podľa Schwartzovho systému tak, ako to ukazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1 Dominujúce hodnoty prisudzované spriaznenému spolupracovníkovi – po kategorizácii podľa Schwartzovho systému

Katégoria	Hodnota	Abs	Rel %
Univerz.	Súlad, harmónia, pochopenie, porozumenie, tolerancia	17	12
	Spravodlivosť	7	5
	Zmysluplnosť života, duševné hodnoty, zmysel	6	4
	Objektivita	1	1
	Dosiahnuť vzdelanie	1	1
	Univerzalizmus	32	22
Benevol.	Rodina	37	25
	Vzťahy v kol., vychádzanie, spoločnosť, priateľstvo	19	13
	Byť prospešný, užitočný druhým, pomáhať druhým	14	10
	Zodpovednosť, spoľahlivosť	7	5
	Otvorenosť, čestnosť, úprimnosť, dôveryhodnosť	5	3
	Deti	5	3
	Partnerstvo, láska	3	2
Benevolencia	78	53	
Tradic.	Vzťah k práci	8	5
	Usilovnosť	1	1
	Dôkladnosť	1	1
	Zásadovosť	1	1
	Čisté svedomie	1	1
	Tradicionalizmus	12	8
Bezpečie	Pohoda, spokojnosť, pokoj	33	23
	Zdravie, dobrá kondícia, v zdraví sa dožiť...	6	4
	Optimistický postoj k životu	2	1
	Bezpečie	37	25
Moc	Kariéra, postup v práci, úspech	18	12
	Peniaze, hmotné zabezpečenie, "mať sa dobre"	14	10
	Moc	30	21
Výkon	Niečo dokázať, získať uznanie	6	4
	Dosiahnutie svojich cieľov, splnenie snov	4	3
	Výkon	10	7
Hedon.	Užívanie si, bezstarostný život	4	3
	Venovanie sa svojim záľubám	2	1
	Hedonizmus	5	3
Stimul.	Stimulácia	–	–
Sebaurč.	Sebapoznanie, sebazdokonaľovanie	2	1
	Tvorba	1	1
	Zlepšenie života	1	1
	Sebaurčenie	4	3
?	Šťastie	7	5

Zistili sme, že zvolený systém umožnil zaradiť väčšinu prisudzovaných hodnôt. Najväčšie ťažkosti nám robil abstraktný pojem „šťastie“, s ktorým sa dá asociovať veľké spektrum významov, ako ukázali naše predchádzajúce sondy (Poliach, 2005a, b).

Respondenti spomedzi všetkých Schwartzových kategórií najčastejšie prisudzovali hodnoty kategórie Benevolencia (53%), a potom približne rovnocenne (no o polovicu

zriedkavejšie) ešte hodnoty kategórií Bezpečie (25%), Univerzalizmus (22%) a Moc (21%), t.j. najviac využívali 4 kategórie z 10 možných. Naopak hodnoty zaraditeľné do kategórie Stimulácia sa v ich prisúdeniach nevyskytli vôbec.

Zastúpenie početností v 4 hlavných dimenziách sme otestovali prostredníctvom Chí kvadrát kritéria dobrej zhody s predpokladom, že 4 hlavné Schwartzove dimenzie, t.j. Sebatranscendencia, Ochrana status quo, Sebazdôrazňovanie a Otvorenosť voči zmene budú mať približne rovnomerné zastúpenie. Objavil sa štatisticky vysoko významný rozdiel v zastúpení uvedených dimenzií ($\chi^2 = 103,19, p < 0,001$). Svedčí o tom, že respondenti prisudzujú tým, s ktorými sa cítia duševne spriaznení, najčastejšie hodnoty z dimenzie Sebatranscendencia (až 76% respondentov). Naopak mimoriadne zriedkavo im prisudzujú ako dominujúce hodnoty z dimenzie Otvorenosť voči zmene (iba 6% respondentov). Ochranu status quo prisudzuje spriazneným kolegom 34% posudzovateľov a Sebazdôrazňovanie 28% posudzovateľov.

Môže to naznačovať rozdielnu atraktivitu nositeľov týchto odlišných hodnotových orientácií pre vznik fenoménu „duševnej spriaznenosti“. Inými slovami, ak si o niekom vytvoríme dojem, že jeho dominantnou hodnotovou orientáciou je Otvorenosť voči zmenám, budeme ho považovať za spriazneného kolegu s menšou pravdepodobnosťou, ako keď mu prisúdime ako dominantnú hodnotu Sebatranscendenciu. Prirodzene, že prisúdenie hodnoty nie je ľubovoľné, ale je dôsledkom našich osobných skúseností s dotýčným kolegom, ako aj našej osobnej pohotovosti používať určité hodnotové kritériá častejšie než iné.

V ďalšom kroku sme sa pokúsili overiť, či existujú nejaké súvislosti medzi vybranými osobnostnými premennými posudzovateľa a jeho tendenciou prisudzovať určité hodnoty. Najsilnejšie indície sa objavujú u premennej ROD, kde ženy preukázali signifikantne vyššiu frekvenciu prisudzovania hodnôt tak dimenzie Sebatranscendencia ($\chi^2 = 20,95, p < 0,001$), ako zároveň obom jej zložkám t.j. kategórii Univerzalizmus (17% mužov vs. 25% žien), aj kategórii Benevolencia (42% mužov vs. 60% žien). Uvedené zistenia dokumentuje tabuľka 2.

Tabuľka 2 Relatívne početnosti prisúdenia kategórií hodnôt podskupinami mužov a žien

ROD	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Muži	17	42	10	29	25	6	6	0	0
Ženy	25*	60*	8	24	18	8	2	0	4
Celkom	22	54	8	26	21	7	3	0	3

Rozsah podskupín: muži (N = 52), ženy (N = 93)

V tabuľke 3 uvádzame percentuálne zastúpenia Schwartzových kategórií hodnôt, prisudzovaných predstaviteľmi troch vekových úrovní. Testovanie rozdielov početností prostredníctvom Chí kvadrátu neukázalo žiadne signifikantné rozdiely.

Tabuľka 3 Relatívne početnosti prisúdenia hodnotových kategórií tromi vekovými podskupinami: mladší (23~32), stred (33~40) a starší (41~55)

VEK	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Mladší	19	56	4	25	13	12	6	0	8
Stred	23	52	7	39	14	5	0	0	0
Starší	24	53	14	14	35	4	4	0	0

Rozsah podskupín: mladší (N = 52), stred (N = 44) a starší (N = 49)

V súvislosti s ostatnými premennými Big Five sa nám nepodarilo identifikovať žiadny štatisticky významný vzťah medzi premennou a tendenciou prisudzovať hodnoty. Pri pohľade

do tabuliek 4, 5, 6, 7, 8 v nasledujúcom texte však vidno určité, hoci nevýznamné alebo netestovateľné rozdiely, ktoré by mohli byť predmetom záujmu ďalších výskumov.

Tabuľka 4 Relatívne početnosti prisúdenia kategórií hodnôt podskupinami rôznej úrovne h.s. NEUROTICIZMU: nižšieho (3~17), stredného (18~24) a vyššieho (25~39)

NEUR.	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Nižší	17	53	8	22	31	3	6	0	0
Stredný	24	52	7	22	19	6	3	0	1
Vyšší	24	57	10	33	14	12	2	0	7

Rozsah podskupín: nižší (N = 36), stredný (N = 67), vyšší (N = 42)

Tabuľka 5 Relatívne početnosti prisúdenia kategórií hodnôt podskupinami rôznej úrovne h.s. EXTRAVERZIE: nižšej (12~26), strednej (27~32) a vyššej (33~44)

EXTR.	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Nižšia	18	56	7	27	22	7	7	0	0
Stredná	31	49	8	22	25	8	0	0	6
Vyššia	16	57	10	29	14	6	4	0	2

Rozsah podskupín: nižšia (N = 45), stredná (N = 51), vyššia (N = 49)

Tabuľka 6 Relatívne početnosti prisúdenia kategórií hodnôt podskupinami rôznej úrovne h.s. OTVORENOSTI: nižšej (12~24), strednej (25~29) a vyššej (30~41)

OTV.	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Nižšia	16	57	9	34	20	7	2	0	2
Stredná	24	58	5	25	18	7	5	0	0
Vyššia	26	46	11	17	24	7	2	0	7

Rozsah podskupín: nižšia (N = 44), stredná (N = 55), vyššia (N = 46)

Tabuľka 7 Relatívne početnosti prisúdenia kategórií hodnôt podskupinami rôznej úrovne h.s. PRÍJEMNOSTI: nižšej (18~30), strednej (31~34) a vyššej (35~44)

PRÍJ.	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Nižšia	26	57	4	36	17	9	4	0	4
Stredná	12	53	8	22	27	8	2	0	2
Vyššia	29	51	12	18	18	4	4	0	2

Rozsah podskupín: nižšia (N = 47), stredná (N = 49), vyššia (N = 49)

Tabuľka 8 Relatívne početnosti prisúdenia kategórií hodnôt podskupinami rôznej úrovne h.s. SVEDOMITOSTI: nižšej (15~33), strednej (34~39) a vyššej (40~48)

SVED.	Univ.	Benev.	Tradic.	Bezp.	Moc	Výkon	Hedon.	Stimul.	Sebur.
Nižšia	24	46	2	29	10	10	5	0	5
Stredná	22	51	12	22	29	6	2	0	4
Vyššia	21	62	9	26	21	6	4	0	0

Rozsah podskupín: nižšia (N = 41), stredná (N = 51), vyššia (N = 53)

Záver

1. Respondenti prisudzujú spriaznenému kolegovi s významne rôznou častotou hodnoty, patriace do rôznych dimenzií podľa Schwartzovho systému, t.j. fenomén "považovať niekoho za spriazneného" súvisí s prisudzovanou hodnotovou orientáciou.

2. Respondenti najčastejšie prisudzujú spriaznenému hodnoty z dimenzie Sebatranscendencia, menovite kategóriu Benevolencia. Asi o polovicu zriedkavejšie prisudzujú kategórie Bezpečie a Univerzalizmus. Kategóriu Stimulácia spriaznenému kolegovi v tejto vzorke neprisudzuje nikto.

3. Medzi vybranými osobnostnými premennými (Rod, Vek a päť čít Big Five) a tendenciou prisudzovať hodnoty sa objavuje len málo súvislostí.

4. Ide prakticky iba o významne vyššiu a zároveň jasne zreteľnú tendenciu žien prisudzovať spriaznenému kolegovi hodnoty z dimenzie Sebatranscendencia.

To, že sa neobjavili žiadne významné vzťahy medzi rôznou úrovňou premenných Big Five a tendenciou prisudzovať hodnoty, môže mať rozličné vysvetlenie. Možno tieto vzťahy v nami skúmanej populácii neexistujú, viaceré výskumy v zahraničí i u nás (napr. Roccas et al, 2002, Aluja & Garcia, 2004, Pašková, 2005, Štefániková, 2006) však na niektoré korelácie medzi osobnostnými črtami a hodnotami poukazujú. Možné je však aj to, že takto postavený výskumný projekt, pracujúci na strane prisudzovaných hodnôt len s nominálnymi údajmi, je príliš málo citlivý. Citlivosť výskumu mohlo negatívne ovplyvniť aj použitie iba skrátenej verzie NEO FFI, preklad dotazníka z češtiny bez následnej psychometrickej kontroly a úpravy alebo aj samotná kategorizácia hodnôt podľa Schwartzovho systému, kde sme niekedy mali pochybnosti o tom, kam danú hodnotu zaradiť.

Napriek uvedeným nedostatkom a pochybnostiam považujeme použitie otázok tohto typu za vhodnú a zaujímavú možnosť k nahliadnutiu do súvislostí medzi prisudzovaním hodnôt a formovaním medziľudských vzťahov na pracovisku. Sme motivovaní k ďalšej analýze údajov, v rámci ktorej plánujeme porovnať ďalšie otázky: odhad toho, ktoré hodnoty spriaznený kolega v živote podceňuje, a tiež prisúdenie dôležitých a podceňovaných hodnôt kolegovi, ktorý je respondentovi z nejakého dôvodu cudzí, s ktorým si nerozumejú.

Literatúra

- Aluja, A., García, F.: Relationships between Big Five Personality Factors and Values. *Social Behavior and Personality*, 32, 7, 2004, 619-626.
- Čáp, J.: Hodnotové orientácie žiakov končiacich strednú školu. Diplomová práca. Banská Bystrica : PF UMB, 2000, 80 s.
- Ištvániková, L., Kentoš, M., Čižmárik, M.: Hodnoty a hodnotová orientácia osôb s rodinnými povinnosťami v košickom kraji. [cit. 2006-08-15] Internet: <www.saske.sk/cas/4-2005/studia_istvanikova-kentos-cizmarik.html>
- Nakonečný, M.: *Psychologie osobnosti*. Praha : Academia, 1995. 336s.
- Pašková, L.: Analýza vybraných osobnostných komponentov u študentov učiteľstva psychológie (so zameraním na výkonovú motiváciu). Rigorózná práca. Banská Bystrica : PF UMB, 2005, 131 s.
- Poliach, V.: Asociácie mladých dospelých na pojmy vyjadrujúce univerzálne hodnoty. In: *Psychológia pre život. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie "23.psychologické dni" v Bratislave 8.-10.9.2005*. Dunajská Streda : PELIKÁN, 2005, s.311-315.
- Poliach, V.: Asociácie mladých dospelých na pojem "šťastie". In: *Pedagogická fakulta, Zborník vedeckovýskumných prác č.9*. Banská Bystrica : PdF UMB, 2005. s.143-149.

Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S.H., Knafo, A.: The Big Five Personality Factors and Personal Values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 6, 2002, 789-801.
Smékal, V: Pozvání do psychologie osobnosti. Brno : Barrister & Principal, 2002. 517 s.

Abstract

Attribution of personal values in workplace was explored. Adults (N=145) from region of middle Slovakia estimated dominating personal value of their colleague. All responses were categorized by Schwartz classification system. Strong dominance of Selftranscendence dimension was found out. Consequently the attributions of values are compared with level of selected personal variables – sex, age and Big Five variables.

JE ŠTATISTICKÁ SIGNIFIKANCIA SIGNIFIKANTNÁ?

Alojz RITOMSKÝ
 ritomsky@fses.uniba.sk
 FSEV UK v Bratislave

Štatistické testovanie nulovej hypotézy. Koľkokrát denne sa na celej zemeguli viac než 50 rokov uskutočňuje táto činnosť a to nielen v oblasti psychológie, ale aj v sociológii, pedagogike, biológii, medicíne a pod.? Ťažko si možno predstaviť armádu výskumníkov, editorov vedeckých časopisov, učiteľov, študentov, autorov učebníc, ktorí vystupujú v tomto príbehu. Otázka v názve príspevku problematizuje aplikáciu štatistických testov nulovej hypotézy vo vedeckom výskume.

Ako je známe, procedúra zisťovania štatistickej signifikancie vznikla ako hybrid Fisherovho (20-te roky minulého storočia) a Neyman-Pearsonovho (30-te roky minulého storočia) prístupu. V psychológii sa etablovala v rokoch 1940 až 1960. Zrodil sa nám dobre známy "rituál", Gigerenzer (1998) mu dal názov "nulový rituál", postup, pozostávajúci (1) zo stanovenia štatistickej nulovej hypotézy, (2) zo stanovenia spravidla 5%-nej hladiny významnosti pre odmietnutie nulovej a akceptovanie alternatívnej hypotézy a (3) z výpočtu štatistickej signifikancie na základe empirických dát a zvoleného štatistického kritéria.

Existujú dva hlavné varianty štatistického testovania nulovej hypotézy: V prvom, častejšom, je cieľom *zamietnutie nulovej hypotézy*. Opakom je druhý variant testovania, v ňom ide výskumníkovi o *nezamietnutie nulovej hypotézy*.

Pozrime sa kriticky na jednotlivé prvky tohoto procesu.

Nulová hypotéza (H_0) je tvrdenie, ktoré môže byť zamietnuté neskôr získanou evidenciou. H_0 je obyčajne *jednoduchá* hypotéza. Jednoduchá tým, že špecifikuje parameter populácie jedinou číselnou hodnotou. Existujú dva rozdielne druhy nulovej hypotézy (Cohen, 1994):

- nil
- non-nil

Nil hypothesis hovorí, že hodnota parametra populácie je rovná nule, alebo rozdiel medzi dvomi alebo viac parametrami je nula. Napríklad:

$$H_0: \mu = 0$$

$$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$$

$$H_0: \rho = 0$$

Nil hypotéza je obyčajné vyhlásenie o neexistencii či už efektu, rozdielu, alebo súvislosti. Na rozdiel od tohoto prípadu, *non-nil* hypotéza hovorí, že populačný parameter nie je nula, alebo, že rozdiel medzi dve alebo viac parametrami nie je nula. Pre ňu je typické predpokladať nenulový efekt, rozdiel, alebo súvislosť. Príklady non-nil hypotéz:

$$H_0: \mu = 15,0$$

$$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 3,5$$

$$H_0: \rho = 0,35$$

Použitie nil hypotézy môžu byť vhodné, ak nie je známe, či efekty alebo súvislosti existujú, v nových oblastiach výskumu, v exploračných štúdiách. Avšak, nil hypotéza je menej vhodná, ak je a priori známe, že efekt je pravdepodobne nenulový. To je najmä v prípadoch, kedy je výskumná oblasť už značne prebádaná. Napríklad, je známe, že ženy a muži sa líšia v určitej osobnostnej charakteristike. Ak stanovíme nil hypotézu, testovaniu rozdielov v týchto charakteristikách nastavíme príliš nízku prekážku, keďže táto nulová hypotéza je pravdepodobne falošná. Takže, zamietnutie tu nie je nejaký pôsobivý vedecký

čin. To sú situácie, kde špecifikácia nulovej hypotézy je jasne neutržateľná. Iným príkladom je použitie nulovej hypotézy v testovaní štatistickej významnosti koeficienta reliability.

Nulové hypotézy sú v spoločenských vedách kladené oveľa častejšie než non-nulové hypotézy. Dokonca aj v pomerne preskúmaných oblastiach, vtedy pripomína nulová hypotéza akúsi "nastrčenú figúrku". Nulové H_0 sú často triviálne, neinformatívne, neprijateľné, nedôveryhodné, falošné. Existujú viaceré príčiny tohto záhadného stavu. Mnoho výskumníkov si neuvedomuje, že nulovú hypotézu môže špecifikovať ako non-nulová hypotézu (štatistický software obyčajne testuje len nulové hypotézy). Existujú aj netradičné možnosti legitímnej formulácie nulovej hypotézy vo forme *intervalu* (Nickerson, 2000). Všetko môže byť aj inak. Na mnohé výskumné otázky adekvátne odpovieme bez použitia štatistických testov, inými štatistickými metódami.

Druhá štatistická hypotéza - **alternatívna hypotéza** - je komplementárna voči H_0 . Na rozdiel od nulovej hypotézy, alternatívna hypotéza (H_a) je *zložená* hypotéza - určuje rozsah (interval) hodnôt pre populačný parameter. Existujú dva druhy alternatívnych hypotéz: *jednostranná* (jednosmerná) a *dvojstranná* (dvojsmerná) hypotéza. Dvojstranná alternatívna hypotéza predvída každý výsledok komplementárny k H_0 . Jednostranná alternatívna hypotéza vymedzuje rozsah hodnôt na jedinú stranu voči bodu predvídanému nulovou hypotézou. Voľbu medzi dvojstrannou a jednostrannou hypotézou je *nutné* urobiť predtým, než sú dáta zozbierané. Ak je z predchádzajúcich výskumov dôvod očakávať jednosmerný efekt, môže byť v H_a špecifikovaný. Inak stanovujeme kvôli väčšej zábezpeke dvojstrannú hypotézu.

Voľba medzi jednostrannou a dvojstrannou H_a ovplyvňuje výsledky štatistického testovania nasledovným spôsobom: je ľahšie zamietnuť H_0 , keď H_a je špecifikovaná ako jednostranná a dáta sú v rovnakom smere. Ak H_0 je v skutočnosti nesprávna, štatistická sila v porovnaní s dvojstrannou H_a je väčšia. Ale, ak je H_a špecifikovaná ako jednostranná, avšak dáta indikujú efekt v opačnom smere, nezamietame H_0 , aj keď sú s ňou výsledky veľmi nekonzistentné. Prax sa, však, podľa tejto zásady nie vždy riadi.

Alfa (α) je pravdepodobnosť nastatia **chyby prvého druhu**. Konkrétne, je to podmienená a priori pravdepodobnosť zamietnutia H_0 , v situácii, keď je v skutočnosti správna, čiže:

$$\alpha = p(\text{zamietnutie } H_0 \mid H_0 \text{ správna}).$$

Alfa môže byť tiež chápaná ako pravdepodobnosť toho, že nastane taký výsledok náhodného výberu, ktorý vedie k nesprávnemu rozhodnutiu, k odmietnutiu nulovej hypotézy (hoci je ona správna).

Beta (β) je pravdepodobnosť nastatia **chyby druhého druhu**. Je to tiež podmienená a priori pravdepodobnosť, pravdepodobnosť nezamietnutia H_0 , v situácii keď je v skutočnosti nesprávna, čiže:

$$\beta = p(\text{nezamietnutie } H_0 \mid H_0 \text{ nesprávna}).$$

Sila testu ($1 - \beta$) je podmienená a priori pravdepodobnosť správneho rozhodnutia, konkrétne zamietnutia H_0 v situácii, keď je nesprávna, alebo

$$1 - \beta = p(\text{zamietnutie } H_0 \mid H_0 \text{ nesprávna}).$$

Pretože sila testu a β sú komplementárne, čiže

$$\text{sila testu} + \beta = 1.00,$$

zväčšenie sily testu znižuje pravdepodobnosť chyby druhého druhu a obrátene.

Najviac používané **testovacie kritériá** v spoločenských vedách sú pravdepodobne t , F , a chíkvadrát štatistiky. Existujú však aj mnohé iné. Hoci sú rozdiely v ich aplikáciách, predpokladoch a distribúciách, všetky také kritériá v zásade sledujú rovnaký cieľ: výsledok je sumarizovaný do výberovej štatistiky. Rozdiel medzi štatistikou a hodnotou príslušného populačného parametra špecifikovanou v nulovej hypotéze je pomeriavaný odhadom výberovej chyby. Vypočítaná hodnota testovacieho kritéria je prevedená na

pravdepodobnosť - **dosiahnutú signifikanciu** (p). Hodnota p je pravdepodobnosť výslednej alebo viac extrémnej vzorky v situácii, keď je nulová hypotéza správna:

$$p = p(\text{dáta} \mid H_0 \text{ správna}).$$

Obe hodnoty, p i α , sú odvodené z rovnakej výberovej funkcie a sú správne vysvetľované frekvenčnou pravdepodobnosťou. Ich rozdielnosť spočíva v tom, že p nie je a priori pravdepodobnosť nastatia chyby prvého druhu, pretože je vypočítaná pre jednotlivú výslednú vzorku. Ak táto z dát vypočítaná hladina významnosti je menšia než podmienená a priori pravdepodobnosť alfa ($p < \alpha$), potom H_0 je zamietnutá a výsledok je hodnotený ako štatistický významný na úrovni α . Ak, napríklad, $\alpha = 0,05$ a $p = 0,029$, potom H_0 je zamietnutá, výsledok považujeme za štatisticky významný na 0,05 úrovni, a jeho presná hodnota štatistickej signifikancie je 0,029.

Možno ukázať, že mnoho štatistických kritérií môže byť vyjadrených ako:

$$\text{štatistický test} = f(N) \times \text{ES index},$$

kde $f(N)$ je funkcia rozsahu výberu pre jednotlivý štatistický test a ES index je index veľkosti efektu, ktorý vyjadruje stupeň nezhody (diskrepancie) medzi dátami a H_0 v štandardizovanej metrike (R. Rosenthal, 1994).

Treba si uvedomiť dve implikácie tejto rovnice:

1. nech je veľkosť výberu konštantná, ak veľkosť efektu rastie, absolútna hodnota testovacieho kritéria sa zvýši, a jej zodpovedajúca p -hodnota sa približuje k nule.
2. nech nenulová veľkosť efektu je konštantná, stúpajúci rozsah výberu spôsobí rast hodnoty testovacieho kritéria a znižovanie p -hodnoty.

Tieto implikácie vysvetľujú, ako je možné, že banálny *vecný* efekt je vo veľkých vzorkách štatisticky významný. Tiež vysvetľujú, prečo veľké účinky nie sú štatisticky významné v malých vzorkách. Inými slovami, štatistická signifikancia neznamená automaticky, že efekt je veľký, dôležitý, alebo zaujímavý. Podobne, nízka štatistická významnosť neindikuje automaticky malý alebo bezvýznamný efekt.

Hodnoty p v štatistických testoch sú frekvenčné pravdepodobnosti a rozsah výberu ako aj veľkosť efektu spôsobujú očividné ťažkosti v ich korektnej interpretácii. Evidencia, že p -hodnoty sú často nesprávne pochopené, vidno v produkcii výskumníkov, psychológov nevynímajúc. Túto skutočnosť zmapovalo veľké množstvo metodológov, napríklad, Rozeboom (1960), Morrison & Henkel (1970), Carver (1978), Cohen (1994), Gigerenzer (1998, 2004), Finch, Cumming, Thomason. (2001), Kline (2004) a mnoho ďalších. B. Thompson (2000) vypracoval zoznam vedeckých časopisov, ktoré požadujú v prezentáciách výsledkov štatistického testovania tiež hodnoty "effect sizes" (medzi ne patria aj Educational and Psychological Measurement, Journal of Applied Psychology, Journal of Consulting and Clinical Psychology). W. Thompson (2001) spracoval 402 citácií prác z rozličných disciplín, ktoré kriticky pojednávajú o používaní štatistických testov.

Pripomeňme si správne chápanie štatistickej signifikancie: štatistická signifikancia - hodnota $p = P(D \mid H_0)$ - je pravdepodobnosť získaných dát alebo dát viac extrémnych, za predpokladu platnosti nulovej hypotézy.

Z množstva chybných interpretácií štatistickej signifikancie uveďme niektoré ďalšie:

Interpretácia "ak, napríklad, $p = 0.02$, potom pravdepodobnosť toho, že H_0 je správna je rovná 0.02" neplatí. Čiže, rovnosť

$$P(H_0 \mid D) = p \text{ nie je vo všeobecnosti platná.}$$

Vieme, že $p = P(D \mid H_0)$, avšak rovnosť $P(D \mid H_0) = P(H_0 \mid D)$ vo všeobecnosti neplatí (p charakterizuje dáta, nie H_0).

Interpretácia "ak $p = 0.02$, potom pravdepodobnosť toho, že H_a je správna je rovná 98%" tiež vo všeobecnosti neplatí.

$$P(H_a \mid D) = 1 - p \text{ neplatí,}$$

p charakterizuje dáta, nie hypotézu H_a . Platí, že $1 - p = 1 - P(D | H_0)$, avšak rovnosť $P(H_a | D) = 1 - P(D | H_0)$ vo všeobecnosti neplatí. Pravdepodobnosť správnosti výskumnej hypotézy nedokážeme odvodiť zo znalosti hodnoty p .

Vieme, že α je podmienená pravdepodobnosť. Tvrdenie, že α je pravdepodobnosť toho, že urobíme chybu I. druhu, za predpokladu, že sme zamietli H_0 :

$$\alpha = p (H_0 \text{ správna} | H_0 \text{ zamietame}) - \text{to neplatí (je to chybná zámena).}$$

Pripomeňme si, že platí:

$$\alpha = p (\text{zamietnutie } H_0 | H_0 \text{ správna}).$$

Avšak, pravdepodobnosť zamietnutia správnej hypotézy nie je rovná $p (H_0 \text{ správna} | H_0 \text{ zamietame})$.

Ak $p < 0.05$, tvrdenie, že "šanca replikácie presahuje 95%" je tiež chybné.

Pravdepodobnosť replikácie nie je priamo odhadnuteľná pomocou hodnoty $1 - p$. Replikácia závisí od výskumného plánu, výberu a váhy skutočného efektu.

Vidíme, že testovanie H_0 nám často neodpovedá na to, čo chceme naozaj poznať. Nezistíme ním, napríklad, hodnoty $p (H_0 | D)$, $p (H_a | D)$, $p (\text{replika} | D)$ alebo $p (H_0 | H_0 \text{ zamietame})$. Vypovedá len o $p (D | H_0)$. Možným riešením je uplatnenie Bayesovského prístupu (pozri, napríklad, Christensen, 2005, Kline, 2004).

Ďalšie problémy (skreslenia) vyplývajú aj z toho, že nezamietnutie H_0 sa často nepublikuje, akoby len zamietnutie H_0 potvrdzovalo kvalitu výskumného dizajnu.

V súčasnosti existujú tri kategórie výskumníkov:

1. tí, ktorí pokračujú spôsobom použitia štatistických testov ako v ostatných 50 rokoch,
2. tí, ktorí prestali používať štatistické testy (viacerí z nich bojujú proti štatistickému testovaniu),
3. tí, ktorí len výberovo, zdôvodnene používajú štatistické testy.

Čo robiť?

Odporúčame:

- neupadať do stereotypov, štatistické testovanie nulových hypotéz má oveľa užšie efektívne použitie, ako sa to vo vedeckých publikáciách javí,
- stanoviť len plauzibilnú nulovú hypotézu, používať - ak je to vhodné - non-nil hypotézy,
- pri aplikácii testu uvádzať odhad jeho apriórnej sily,
- interpretáciu štatistického testovania neuzatvárať s použitím štatistickej terminológie (v prezentácii výsledkov testovania hypotéz sa vyhýbať slovu "signifikancia")
- brať vážne odporúčania American Psychological Association (2001) a Wilkinson, L., & Task Force on Statistical Inference. (1999), kde je to možné, prezentovať a interpretovať:
 - intervalové odhady parametrov populácie
 - niektorý z indikátorov effect size a jeho intervalový odhad (demonštrovať vecnú závažnosť výsledkov, výlučne štatistická signifikancia nie je pre tieto účely vhodná),
- reformovať vzdelávanie štatistiky, písať knihy korešpondujúce s novým štýlom,
- vykonať zmeny v editorskej politike vedeckých časopisov,
- uskutočniť vhodný výber štatistického softwaru.

Prezentované výsledky sú súčasťou projektu FSEV UK v Bratislave "Human Resources Akadémia", ktorý je spolufinancovaný Európskym sociálnym fondom.

Literatúra:

- American Psychological Association (2001). *Publication Manual of the American Psychological Association* (5th ed.). Washington, D.C.: A.P.A.
- Carver, R. P. (1978). The case against significance testing. *Harvard Educational Review*, 48, 378-399.
- Cohen, J. (1994). The earth is round ($p < .05$). *American Psychologist*, 49, 997-1003.
- Finch, S., Cumming, G., & Thomason, N. (2001). Reporting of statistical inference in the *Journal of Applied Psychology*: Little evidence of reform. *Educational and Psychological Measurement*, 61, 181-210.
- Gigerenzer, G. (1998). We need statistical thinking, not statistical rituals. *Behavioral and Brain Sciences*, 21, 199-200.
- Gigerenzer, G. (2004) Mindless statistics. *The Journal of Socio-Economics* 33 587–606.
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 10, 3-8.
- Christensen, R. (2005). Testing Fisher, Neyman, and Bayes. *The American Statistician*, Vol. 59, No. 2.
- Kline, R. B. (2004) Beyond significance testing: Reforming data analysis methods in behavioral research. Washington, DC: American Psychological Association.
- Krueger J. (1998) The bet on Bias: a Foregone Conclusion?. *Psychology*: 9(46). <http://www.cogsci.soton.ac.uk/cgi/psyc/newpsy?9.46>
- Morrison, D. E., & Henkel, R. E. (Eds.). (1970). *The significance test controversy*. Chicago: Aldine.
- Nickerson, R. S. (2000). Null hypothesis significance testing: A review of an old and continuing controversy. *Psychological Methods*, Vol. 5, No. 2.
- Rozeboom, W. W. (1960). The fallacy of the null hypothesis significance test. *Psychological Bulletin*, 57, 416-428.
- Thompson, B. (1996). AERA editorial policies regarding statistical significance testing: three suggested reforms. *Educational Researcher* 25, 26–30.
- Wilkinson, L., & Task Force on Statistical Inference. (1999). Statistical methods in psychology journals: Guidelines and explanations. *American Psychologist*, 54, 594-604.
- Thompson, B. (2000). Various Editorial Policies Regarding Statistical Significance Tests and Effect Sizes. <http://www.coe.tamu.edu/~bthompson/journals.htm>.
- Thompson, W. (2001). 402 Citations Questioning the Indiscriminate Use of Null Hypothesis Significance Tests in Observational Studies. <http://biology.uark.edu/Coop /Courses /thompson5.html>.

Abstrakt

Testovanie signifikancie nulovej hypotézy je veľmi rozšírený postup v overovaní psychologických hypotéz. Obdobná situácia je i v ostatných spoločenskovedných kvantitatívnych výskumoch. Už veľmi dlho, no najmä v ostatných pätnástich rokoch mnohí autori poukazujú na kontraverznosť tohto prístupu. V príspevku kriticky poukazujeme na veľké množstvo nesprávne pochopených aplikácií. Vyjadrujeme sa tiež k niektorým iným námietkam voči testovaniu štatistickej významnosti. Poukazujeme na alternatívne možnosti. Načrtávame hranice, v ktorých je postup správne aplikovateľný a v ktorých predstavuje účinnú pomoc v interpretácii kvantitatívnych psychologických dát.

POSTAVENIE ŽIAKA S HENDIKEPOM V INTEGROVANEJ TRIEDE DRUHÉHO STUPŇA ZÁKLADNEJ ŠKOLY.

Gabriela RUČKOVÁ, Daniela MARTINOVIČOVÁ
 gabriela.ruckova@ucm.sk
 Filozofická fakulta UCM v Trnave

*“Neexistujú neprekonateľné bariéry - existujú iba dvere, ktoré sme sa ešte nepokúsili otvoriť.”
 (Lang, Berberichová, 1998)*

Človek s postihnutím sa líši od spoločensky uznávaného ideálu svojim výzorom, schopnosťami, výkonmi i v niektorých osobnostných črtách. Verejnosť pociťuje ich odlišnosti a výnimočnosti ako niečo cudzie, znepokojujúce, menej ako vítané alebo žiadateľné, uvádza Požár (1996). Odlišnosť od normy nezriedka vzbudzuje v ľuďoch obavy. Človek má určitú vrodennú dispozíciu reagovať na všetko, čo je od normy určitým spôsobom odlišné, ako na niečo zlé, čo treba odstrániť, alebo aspoň izolovať. Významným prínosom pre celosvetové integračné snahy malo nesporne dianie okolo výchovy a vzdelávania detí s hendikepom vo Veľkej Británii. K nám sa dostal nový koncept integrácie až po novembri 1989.

Pod školskou integráciou sa rozumie spoločná výchova a vzdelávanie žiakov postihnutých so zdravými. Postihnutým deťom, ktoré sú schopné vzdelávať sa, umožniť navštevovať bežné školy, stretávať sa so zdravou populáciou svojich vrstovníkov, navzájom sa spoznávať a naučiť sa vedľa seba žiť. Zdravým deťom zasa poskytnúť spoložitím s postihnutými pravdivé poznanie vlastností ich osobnosti, pomocou ktorého sa dotvára ich pozitívny pohľad, schopnosť žiť vedľa seba, navzájom sa akceptovať a dopĺňať.

Dá sa predpokladať, že deti s postihnutím nebudú svojimi spolužiakmi a okolím tak izolované a prehliadané ako tomu bolo na začiatku integračných snáh. Inkluzívna trieda je „špecifickou ukážkou“ triedy na bežnej základnej škole. Žiak s postihnutím je v neľahkej úlohe zaradenia sa medzi deti, ktoré ho len zriedka budú považovať za štandardného člena kolektívu. Často len jeho vzhľad (tak dôležitý pre obdobie dospievania) má pre deti podstatný význam. Pri individuálnej integrácii je potrebné postupovať veľmi obozretne a pokiaľ je to možné, zohľadniť všetky pravdepodobné faktory vplyvajúce na úspešnosť tohto procesu. Jakabčic a Andreánsky (1995) za psychologické aspekty integrácie považujú:

- a) deskripciu a ovládanie sociálno-psychologických vzťahov v novoformovaných kolektívoch,
- b) kvalifikované psychologické poradenstvo rodičom detí s postihnutím a bez neho,
- c) precíznu psychologickú diagnostiku osobnostných vlastností, ktoré sú výraznou prekážkou existencie dieťaťa v integrovanom žiackom kolektíve,
- d) nutnosť poskytovať stály a priebežný psychologický servis deťom, učiteľom, rodičom, a to aj vtedy, keď „nie sú problémy“,
- e) psychologickými prostriedkami ovplyvňovať nepriaznivé obojstranné postoje.

Myslíme si, že rozoberaním každej z týchto podmienok osobitne, bez akýchkoľvek informácií o zvyšných kritériách, môže výsledky do značnej miery skresľovať. Ak napríklad skúmame postoje, mali by sme poznať osobnosť dieťaťa, voči ktorému sú postoje zaujímavé a zároveň zistiť obsah týchto postojov. Ak rozoberáme úroveň adjustácie dieťaťa, je dobré sa pozrieť nielen na kolektív, do ktorého sa začleňuje, ale aj na rodinné podmienky, ktoré spoluurčujú tvorbu určitých stratégií v správaní sa dieťaťa. Každý aspekt, ktorý zasahuje do procesu zaradzovania sa konkrétneho dieťaťa s hendikepom do bežnej triedy, dotvára

neopakovateľnú situáciu, v ktorej voliť všeobecné postupy zlepšovania by mohlo v určitých prípadoch znamenať skôr stratu ako prínos.

V duchu vyššie spomínaného sme sa pokúsili o niekoľko kazuistík, na ktorých bude vidieť reálnu zložitosť problémov inkluzívnych tried, ako aj možné chyby, ktorých by sa odborníci mohli dopustiť v prípade intervencie, ak by nemali za sebou množstvo zozbieraných poznatkov z rôznych oblastí.

Pre prácu sme použili nasledovné metódy a metodiky:

- Osobnostný dotazník pre deti CPQ (Zelina, 1998) – štandardizovaný dotazník od autorov B. Portera a B. Cattela.
- Vlastný dotazník určený žiakom bez postihnutia v jednotlivých triedach druhého stupňa integrovanej základnej školy, kde použitými uzavretými, polouzavretými a otvorenými otázkami sme sa snažili podchytiť charakteristiky tried a kolektívov, názory žiakov na integráciu a vo všeobecnosti na žiakov s postihnutím tak aj na konkrétneho žiaka/žiacov s hendikepom v príslušnom kolektíve.
- Voľné pozorovania a štruktúrované rozhovory, ktoré boli vedené priamo s deťmi s postihnutím a podľa možnosti boli dopĺňané aj rozhovormi s rodičmi, s pomocnými vychovávateľkami, osobnými asistentkami a učiteľmi detí s hendikepom.
- Dotazník, v ktorom mal každý žiak ohodnotiť postupne všetkých spolužiakov vzhľadom na ich kamarátskosť, ochotu pomôcť a čudáckosť. Výsledkom sú tri miery individuálneho sociálneho statusu, pričom prvé dve adjektíva boli deťmi vnímané ako pozitívne a tretie ako negatívne hodnotenie.
- Štúdium osobných záznamov detí s postihnutím.

Metodologický postup:

Praktická časť bola realizovaná na Integrovanej základnej škole v Trnave. Najskôr sme si na základe vlastného dotazníka (jeho výsledky sme čiastočne použili aj pre tvorbu kazuistík) urobili predvýskum, ktorého sa zúčastnilo osem tried druhého stupňa tejto základnej školy v celkovom počte 175 žiakov, z toho 13 žiakov s postihnutím. Pri výbere tried bola podmienka, že súčasťou triedneho kolektívu musí byť aspoň jeden žiak s postihnutím. Dotazník vyplňali len žiaci bez postihnutia. Po vyhodnotení dotazníkov sme sa rozhodli, že v tomto štádiu skúmania predmetnej problematiky pre ďalšiu spoluprácu si zvolíme dve šieste triedy. Hlavnými dôvodmi boli: štruktúra triedy, atmosféra v triede, vhodne navodená a rozpracovaná problematika a zaujímavá súdržnosť v triedach, kde ich komunikácia sa zdala byť z nášho pohľadu prístupnejšia, a teda vyhovujúcejšia.

Pre lepšiu orientáciu uvádzame počty žiakov vo vybraných triedach:

ročník	N	chlapci		dievčatá	
		s postihnutím	bez postihnutia	s postihnutím	bez postihnutia
6.(a)	22	1	13	-	8
6.(b)	22	1	15	1	5

Následne nám žiaci s postihnutím vyplňali dotazník CPQ a celej triede spoločne bol predkladaný dotazník na zisťovanie individuálneho sociálneho statusu. Na základe vyhodnotenia dotazníka na zisťovanie individuálneho sociálneho statusu a niekoľkých individuálnych rozhovorov sa nám potvrdilo to, čo v mnohých výskumoch je už rozoberané, a to konkrétnu nutnosť sa venovať a podporovať aj sociálnu interakciu triedneho kolektívu,

učiteľa a rodičov všetkých žiakov. Pre potrebu ďalších pozorovaní a metodologických postupov na ucelenie širšej problematiky, sme sa rozhodli pre neuvádzanie priebežných výsledkov viažucich sa širšiu atmosféru inkluzívnej triedy.

Svoje pozorovania sme rozširovali štúdiom osobných záznamov žiakov s postihnutím, vytvárali sme modelové situácie, kde sme týchto žiakov pozorovali v rôznych situáciách a viedli s nimi a ľuďmi v ich blízkom okolí rozhovory podľa potreby a možností. Zistené výsledky sú z časti zapracované priamo do jednotlivých kazuistík.

Prvá skrátaná kazuistika (Peter) je ukážkou situácie, keď je žiak schopný úspešne sa zaradiť do výchovno-vzdelávacieho prostredia bežnej základnej školy bez akýchkoľvek intenzívnych podporných aktivít zo strany odborníkov. Dieťa je členom úplnej, kvalitne fungujúcej rodiny, ktorá mu poskytuje neustálu oporu a emocionálne zázemie. Rodina sa postupne adaptovala na život dieťaťa s postihnutím, ktoré je jej súčasťou a dá sa bez pochybností povedať, že postihnutie plne akceptuje (vzchádzajúc z definície Sommersovej, in Požár a kol., 1996) a kladie na postihnuté dieťa primerané nároky podporujúce jeho rozvoj. V rodine sú vytvorené silné väzby, no zároveň je dieťa vedené k samostatnosti.

Jeho osobnostné vlastnosti naznačujú dobré predpoklady pre nadväzovanie kontaktov a priateľstiev s vrstovníkmi. Medzi ne patrí napríklad komunikatívnosť, celkové pozitívne ladenie, srdečnosť a úprimnosť. Ak by sme chápali úspešnosť adjustácie cez copingové dimenzie správania (ako to robí Koubeková, 2000), potom v jeho prospech „hovorí“ nadšenie pre aktivitu, vynaliezavosť a flexibilitu. Chlapec je citlivosť, má inteligenciu v oblasti lepšieho priemeru, rodinným prostredím je motivovaný pre dosahovanie dobrých výsledkov v škole. Školská úspešnosť je v tomto období jednou z podstatných podmienok, ktorá ešte zlepšuje jeho pozíciu v detskom kolektíve. K jeho dobrému zaradeniu prospieva aj súdržný kolektív, podporovaný vedením ich triednej učiteľky, ale aj ostatných vyučujúcich. V tomto takpovediac harmonickom vývine môžu nastať výrazné problémy pri Petrovom nadväzovaní priateľstiev s opačným pohlavím, pretože v tejto oblasti sa zatiaľ výrazne neprejavuje. Pri stretnutí sa s takouto prekážkou budú môcť rodičia poskytnúť len citlivú podporu, ale bolo by zaujímavé vedieť ako sa s ňou popasuje on sám. Aj keď to môže byť preňho výrazný zlom, má predpoklady zvládnuť možné neúspechy v tejto oblasti a nájsť si spôsob, ako sa s tým „vysporiadať“.

Nasledujúca skrátaná vybraná kazuistika (Matej) nám ponúka pohľad, kedy zaradenie do bežnej triedy neprebehlo v súlade s pôvodnými očakávaniami. Domnievame sa, že korene jeho segregácie treba hľadať v rodinnom prostredí. Dieťa bolo oproti dvom ďalším, ktoré sme porovnávali nepomerne častejšie na rôznych psychologických ale aj lekárskech vyšetreniach týkajúcich sa jeho zrakových schopností. Po preštudovaní osobných záznamov sme predpokladali, že rodičia majú veľký záujem o synov zdravotný stav, čo je nepochybne pravdou. No postupne sme u rodičov identifikovali aj prejavy, ktoré poukazujú na odmietavé tendencie smerom k jeho postihnutiu. Takéto tendencie sa spomínajú aj v publikáciách Prevendárovej (1998) či Wágnerovej a Košťátkovej (1996). Rodičia sa v tomto prípade reálne nevyrovnali so synovým postihnutím. V prvom rade o tom svedčí ich vnímanie vlastnej rodiny ako dokonalejšej, pričom vôbec nespomínajú synove problémy, tvária sa akoby neexistovali. Ich priania v prvom ročníku, resp. v druhom ročníku, aby šiel syn študovať do Veľkej Británie, keď bude väčší, takisto poukazujú na fakt, že si rodičia vôbec nevedomovali reálny dosah jeho diagnózy. Kladením vysokých nárokov syna preťažujú a neurotizujú. Pravdepodobne nedostatkom empatie v kombinácii s príliš vysokými nárokmi sa u Mateja prejavuje maladaptívne správanie. Cez tieto procesy môžeme dobre pochopiť chlapcove hostilné správanie sa voči okoliu, ako aj jeho agresívne prejavy. Postoje voči Matejovi v jeho triede neboli príliš pozitívne, kde je pomerne dosť dobre viditeľné, že

začiatok intervencie by mal byť niekde úplne inde ako v kolektíve jeho spolužiakov. Pre začiatok by bolo potrebné pracovať konkrétne s Matejom a jeho rodinou, postupne im vysvetľovať úskalia vývinu detí s postihnutím, a teda aj ich syna. Nevieme však nakoľko by boli v tomto veku ešte ovplyvniteľné rodinné stereotypy. Možnosť pozitívneho výsledku vidíme vo vzťahu s osobnou asistentkou, ktorá ponúka Matejovi pozornosť, lásku a primerané požiadavky na jeho osobu. Popritom asistentka je prísna a má u Mateja autoritu, čo nevidíme vo vzťahu s rodičmi. Pri nej cíti v škole istotu a stabilitu a preto si dovoľí otvoriť sa aj vo svojich citlivých stránkach. Až po možných úspechoch v rodinnej intervencii by bolo vhodné prejsť k „overeným“ technikám na podporu sociálnej interakcie.

V poslednej skrátenej kazuistike (Lenka) môžeme vidieť, že dieťa sa do inkluzívnej triedy nezaradilo úplne uspokojivo. Bola odmalička vychovávaná v neúplnej rodine, bez otca. Pri výchove Lenkinej matke pomáhali hlavne sestry, matka a sesternice. Táto rodina vytvorila uspokojujúce zázemie a mohli by sme ju zaradiť medzi rodiny kohézneho typu, ktoré sa s postihnutím dieťaťa dobre vyrovnali. Starajú sa o harmonický rozvoj svojich detí, nekladú na ne privysoké nároky, no zároveň sa deťom dostáva potrebnej stimulácie pre ich viac – menej rovnomerný vývin. Dobrá adaptácia rodiny na Lenkino postihnutie sa prejavila aj v jej emocionálnej stabilite a vyrovnanosti. Jej osobnostné vlastnosti, ako sa ukazuje, by nemali byť prekážkou pri vytváraní si priateľstiev medzi vrstovníkmi. Je pozitívne ladená, pokojná, komunikatívna. Výchova v rodinnom prostredí tvorenom výlučne ženami spôsobuje okrem zjavného chýbania mužského vzoru aj Lenkinu výraznú vyspelosť oproti jej spolužiakom. Ide o výrazné rozvinutie feminnej zložky osobnosti. Lenka nemá potrebu vytyčovať si vzdialené ciele, nemá dostatok motivácie ani doma ani v školskom prostredí. Lenkino sebavedomie je dosť nízke, pretože nedostáva v kolektíve pozitívnu spätnú väzbu na svoje správanie. Skôr akoby ju vnímali za rovnocenného partnera, jej trieda prejavuje ochranárske postoje. Lenka sa nevie presadiť, pretože je vo vzťahoch skôr submisívna a nepriebojná. Preto sú jej šance na vybudovanie si sebavedomia a lepšieho postavenia v triede takmer nulové. Aj v tomto prípade sa zdá byť jednoznačne výhodnejšie, aby pred použitím techník pre zlepšenie sociálnej interakcie medzi dievčaťom a jej kolektívom boli aplikované skôr postupy, ktoré by jej umožnili získať potrebné sebavedomie a dodali pocit, že môže patriť do určitej skupiny ako jej plnohodnotný člen. Uvažovali sme o možnosti zaradenia Lenky do nejakého čisto dievčenského krúžku, kde by boli uspokojené jej potreby v oblasti uplatňovania dobre rozvinutej feminnej zložky a zároveň by v tomto krúžku mala okolo seba ľudí s podobnými záujmami. Je pravdepodobné, že po získaní pocitu sunáležitosti ku skupine, aby si dievča viac dôverovalo aj v iných osobných kontaktoch. Ak by aj u Lenky nastali očakávané zmeny spomínaným smerom, nebol by to celý úspech. Tu by nastúpili postupy na podporu priaznivejšieho sociálneho postavenia Lenky v triede.

Pri porovnávaní kazuistík a ich interpretácii je potrebné doplniť, že nejde o elitné kazuistiky, ale všetci traja žiaci s postihnutím navštevovali práve šiesty ročník, ktorý sme vybrali pre užšiu spoluprácu z už uvedených dôvodov (do týchto tried nebolo viac zaradených detí s postihnutím). Veríme, že nám uvádzané kazuistiky umožňujú názorne poukázať na špecifickosť integrácie, a to na jednej strane jej zložitosť a na druhej strane jej nevyhnutnosť. Potreba integrácie vzniká pri kontakte dvoch navzájom sa odlišujúcich javov, situácií, postojov alebo aktivít. Tie sa môžu prejavovať v podobe problémov a konfliktov, ktoré narúšajú rovnováhu a harmóniu vzťahov, spokojnosť a istotu. Integrácia poskytuje možnosť ich zjednotiť do celku so snahou dať im nový rozmer spoločného fungovania.

Pomocou tabuľky si relatívne sprehľadníme a porovnáme jednotlivé kazuistiky a vyjadríme subjektívny názor o úspešnosti integračného procesu.

Kazuistika č.1	Kazuistika č.2	Kazuistika č.3
Peter	Matej	Lenka
	diagnóza	
DMO - spastická triparéza oboch dolných končarín a pravej hornej končatiny	DMO – spastická kvadraparéza s ľavostrannou prevahou, slabozrakosť, EPI, dislália	DMO – spastická diparéza dolných končatín, strabizmus
	vek	
13	13	13
	ročník	
šiesty	šiesty	šiesty
	rodinná klíma	
rodina úplná – kohézneho typu	rodina úplná – s odmietavou reakciou na postihnutie a čiastočne hyperprotektívnym prístupom	rodina neúplná – koherézneho typu, hlavná starosť je na matke a čiastočne tete
	osobnostné vlastnosti	
emocionálne stabilný, entuziastický, vynaliezavý, priamočiary, komunikatívny, flexibilný, extravertovaný	emocionálne labilný, rezervovaný, ľahko znepokojiteľný, úzkostlivý, nekritický k sebe, útlocitný, nedisciplinovaný	emocionálne stabilná, flegmatická, prispôsobivá, opatrná, útlocitná, pokojná, spoločenská
	individuálny výchovno-vzdelávací plán	
oslobodený od telesnej výchovy	úľavy v slovenskom jazyku a matematike, oslobodený od anglického jazyka a telesnej výchovy	úľavy v matematike, oslobodená od telesnej výchovy
	triedny kolektív	
veľmi súdržný	súdržný	súdržný
	prijatie triedou	
vyhovujúce, normálne zaradenie sa bez viditeľného vplyvu postihnutia	nevyhovujúce, kolektívom hodnotený výrazne negatívne	relatívne vyhovujúce, s viditeľnou prevahou ochranárskych postojov
	vnímanie inkluzívnej triedy deťmi s postihnutím	
spokojnosť, s prevahou pozitívneho ladenia voči spolužiakom	výrazná nespokojnosť a kritika voči kolektívu	spokojnosť, s pociťovaním istej vzdialenosti od kolektívu

Záverom treba usúdiť, že samotné zaradovanie detí s postihnutím do bežných tried, ako sa zdá, je zložitejšie ako sa predpokladalo. V podstate sa dá povedať, že náš školský systém zatiaľ úplne neráta s deťmi s postihnutím ako so svojou súčasťou. Škola, ktorá v tomto veku okrem rodičov pozná dieťa najlepšie, má relatívne málo možností mu pomôcť. Zabezpečené sú hlavne rehabilitačné a vzdelávacie aktivity, ktoré sú nepochybne veľmi potrebné a rodičmi žiadané. Pri kvalitnom rozvoji integrácie je dôležité sa zamerať aj na výchovnú zložku a to nielen samotných detí s postihnutím, ale aj ich spolužiakov, vrstovníkov, učiteľov, vychovávateľov a v nemalej miere i rodičov. Chýba aj informačné a podporné prepojenie rodín, učiteľov a odborného kolektívu (nevynímajúc psychológov, špeciálnych pedagógov, odborných lekárov). Výchova na školách je vo všeobecnosti problémom dnešnej doby. U samotných detí s postihnutím je to ešte zložitejšie vzhľadom na ich nezriedka sa vyskytujúcu odlišnosť. Táto problematika podľa nášho názoru priam „volá“ po individuálnom prístupe, ktorý by dával možnosť pochopeniu každého dieťaťa v jeho jedinečnom vývine. Ten zahŕňa osobnosť dieťaťa s hendikepom, v kombinácii s jeho a len s jeho rodinným prostredím, dopĺňaný o konkrétnu (teda opäť len jeho) sociálnu skupinu v škole. Pod školským kolektívom chápeme nielen „zdravé“ deti v triede, ale aj ich rodiny,

ktoré majú na deti v názorovej rovine stále veľký vplyv. Takisto sem zaradujeme aj učiteľov a vychovávateľov. Oni sami majú možnosť sa rozhodnúť, či dieťa do svojej triedy prijať. Neoddeliteľnou zložkou pochopenia jednotlivých mechanizmov sa stáva tiež široká verejnosť, prezentujúca celospoločenské, historicky dlho vytvárané vnímanie ľudí s postihnutím.

Odborníci z mnohých disciplín (nevynímajúc psychológiu) budú mať v tejto oblasti ešte veľa práce, aby sa naplnili pôvodné humanistické myšlienky. Veríme, že začiatky integrovanej výchovy a vzdelania sa v budúcnosti budú považovať za významný prelom vo vnímaní ľudí s postihnutím ako súčasťou bežnej populácie.

Literatúra

- Jakabčic, I., Andreánsky, M.: Psychologické aspekty školskej integrácie. In: Senka, J., Učeň, I.: Integrácia postihnutých detí v bežných školách. Bratislava, VÚDPaP 1995.
- Koubeková, E.: Osobná a sociálna adjustácia telesne hendikepovaných pubescentov. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 35, 2000, č. 1, s. 23 – 33.
- Požár, L. a kol.: Školská integrácia detí a mládeže s poruchami zraku. Bratislava, Univerzita Komenského 1996.
- Prevendárová, J.: Rodina s postihnutým dieťaťom. 1. vyd. Nové Zámky, Psychoprof 1998.
- Učeň, I.: Sociálny status žiakov v integrovaných triedach základných škôl. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 36, 2001, č. 4, s. 329 – 337.
- Vágnerová, M., Koňátková, L.: Význam integrácie telesne postihnutých detí pro jejich socializační rozvoj. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 31, 1996, č. 2, s. 152-167.
- Zelina, M.: Osobnostný dotazník pre deti CPQ. Príručka. Bratislava, Psychodiagnostika 1998.

Abstract

In the last decades the integration of people with disabilities into society was given remarkable attention in our country as well as abroad. One of the first steps in the socializing development of an individual is to facilitate their participation in ordinary educational environment. The access to education, work and active life in society is regarded to be the essential human right which does not need any further consideration. What is more important is the question of ensuring the functioning of handicapped children in an inclusive class in order to become its full-value members. There are many factors arising from everyday reality which have an impact on the overall position of a handicapped child within the group of schoolmates. The aim of the presentation is to provide the most careful analysis of conditions and shortcomings determining successful integration with the focus on the benefit for children and the integration itself.

VEDECKÉ ZARÁMOVANIE PSYCHOLÓGIE MÚDROSTI

Imrich RUISEL

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Pri diskusiách o múdrosti väčšina ľudí reaguje pomerne pohotovo. Ich odpovede možno rozdeliť do troch skupín: 1. uvádzajú mená verejných alebo historických osobností, ktorých správanie slúži na ilustráciu múdrosti, 2. reprodukujú príslovia a aforizmy o múdrosti a 3. opisujú také životné problémy, o ktorých predpokladajú, že kvôli svojej komplexnosti a neistote vyžadujú pri riešení múdrosť.

Múdri ľudia

Kto sú múdri ľudia, ktorých mená sa spomínajú ako verejné prototypy múdrosti? Pochopiteľne, že ich výber závisí od kultúrneho, etnického, profesionálneho alebo náboženského pozadia a často vyvoláva živé diskusie. Prečo nedochádza k výraznejšiemu súhlasu medzi účastníkmi? Najmä z dvoch dôvodov. Po prvé, pri diskusiách o jednotlivých nominantoch sa obvykle spomínajú aj ich chyby a slabosti, ktoré spochybňujú očakávanú múdrosť týchto ľudí (napr. u Konfucia sa obvykle pripomína jeho nevládnosť, u Sokrata neogabanosť, u Leonarda da Vinciho nespoľahlivosť a podobne). A po druhé, pozorovatelia si neraz vytvárajú predstavu takej vysokej a čistej úrovne ideálu, že žiaden reálny človek nedokáže tieto prehnane požiadavky primerane naplniť. Takáto múdrosť vo svojej čistej forme môže prežívať iba v idealizovanom stave. Pojem múdrosti ako abstrakcie sa vyskytuje aj v niektorých historických spisoch. Napríklad Konfucius v diskusiách o múdrom človeku systematicky odmietať opísať jeho konkrétneho nositeľa. Podľa Webera ideálny typ je súčasťou špekulatívnej teórie a preto sa nemusí vyskytovať v každodennom živote.

Príslovia a aforizmy

Iným príkladom múdrosti v každodennej komunikácii sú príslovia a porekadlá, prípadne aforizmy. Príslovia sa líšia od aforizmov. Zatiaľ čo niektoré príslovia obsahujú inštrukcie pre reflexívne myslenie, ktoré by mohlo inšpirovať jednotlivca k určitému konaniu, aforizmy obvykle priamo inštruujú o tom, čo by sa malo urobiť. To znamená, že nabádajú, ako konať v konkrétnych situáciách každodenného života. V rôznych kultúrach sú všeobecne známe dva múdroslovné aforizmy: „vyspi sa skôr, než niečo urobíš“ alebo „pokús sa znova, tvoje šťastie sa môže zmeniť“.

Úloha prísloví a aforizmov pri chápaní komplexných a hlboko zakorenených kultúrnych javov sa tešila dlhodobému záujmu. Podľa F. Bacona veľkosť, dôvtip a duch národa sa prejavuje v jeho prísloviach. Podobne Taylor (1931) konštatoval, že príslovia reprezentujú dôvtip jednotlivca a múdrosť všetkých ľudí. Podľa Miedera (1993) príslovia zaznamenávajú múdrosť vyjadrenú vo vete. Uvedení autori však tiež upozorňovali, že príslovia majú neistú alebo spornú empirickú validitu (napríklad znalosť skutočne vyvoláva opovrhnutie?).

Treba však poznamenať, že aforizmy (alebo príslovia) samé o sebe nie sú múdrosťou. Po prvé, obsah prísloví zriedka korešponduje s empirickými dôkazmi. Po druhé, a to je dôležitejšie, individuálne položky týchto aforizmov pravidelne upozorňujú na určité čiastkové aspekty, ktoré súvisia s múdrosťou. Avšak múdrosť, ako uvedieme neskôr, je v podstate dynamickým, neurčitým stavom a pri vyjadrovaní podstaty často ponúka protikladné tendencie. Nie je preto prekvapujúce, že individuálne aforizmy uvádzajú príklady, ktoré si neraz odporujú. Napríklad príslovie „šaty robia človeka“ je v protiklade s tvrdením:

„neposudzuj knihu podľa jej obsahu“. Odhliadnuc od týchto problémov s významovou a empirickou validitou, príslovia môžu mať značnú vysvetľujúcu silu. Výhoda prísloví a aforizmov napríklad spočíva v tom, že sú krátke a obsahujú vysoko koncentrované výroky formulované podľa zásad tzv. zdravého rozumu. Inou vlastnosťou dobrých prísloví je, že sú významovo a časovo pružné, ľahko sa prenášajú od témy k téme, od jazyka k jazyku, od historického obdobia k historickému obdobiu. Aby bolo príslovie účinné, musí obsahovať určité historické a významové zovšeobecnenia, aj keď konkrétny text a obsah sa môžu líšiť. Túto požiadavku ilustroval Kunstmann (1981), keď poukázal, ako príslovie „zlý je vták, ktorý špiní do vlastného hniezda“ zaznamenané už r. 1000 po Kristu, sa používalo nielen v hlavných západných jazykoch, ale aj v ranej grécko – rímskej a egyptsko – semitskej tradícii. Informácie prenášané prísloviami vyjadrujú vysokú úroveň poznania, ktorú možno využívať v konkrétnych situáciách.

Pri úvahách o významnom pôsobení prísloví a aforizmov nie je prekvapujúce, že ich pokladajú za rané počiatky (od r. 2500 pred Kristom v Egypte a Mezopotámii) tzv. sapienciálnej literatúry. V. Law (1995) napríklad upozornil, že v 7. storočí múdroslovná literatúra prenikla dokonca aj do latinskej jazykovedy. Mních Virgilius sa zaujímal o múdrosť prinajmenšom tak intenzívne, ako o primárnu tému knihy, ktorou bola gramatika.

Iným dôležitým zdrojom múdroslovných výrokov a aforizmov boli Siedmi mudrci, ktorí žili v 6. storočí pred Kristom. Výrok „väčšina ľudí je zlých“ predkladal Bias z Priene, „uvažuj o konci“ sa pripisuje Chilovi zo Sparty, „odmietaj extrémny a hľadaj zlatý priemer“ sa prisudzuje Kleobulusovi z Lindosu. Periander z Corintu hlásal, že „pre usilovných nie je nič nemožné“ a snáď najznámejším výrokom „poznaj sám seba“ sa preslávil Solón z Atén. Propagácia múdroslovných prísloví pokračuje dodnes, vrátane obchodných aktivít a reklamných sloganov. Múdroslovný charakter majú aj aktualizované zovšeobecnenia ako „súčasná generácia buduje cesty, po ktorých budú kráčať nasledujúce“. Pragmaticky pôsobia aj príslovia „všetko má dve strany“, „čas je najlepší lekár“ a podobne.

Zatiaľ čo základný význam prísloví a aforizmov je univerzálny, detaily a aplikácie sa môžu v jednoduchých kultúrach odlišovať. Napr. Peng a Nisbett (1999) zistili rozdiely medzi kultúrami napríklad v tom, že Číňania uprednostňovali príslovia zdôrazňujúce opačný zmysel, zatiaľ čo Američania sa prikláňali skôr k tým, ktoré sú formulované ako aforizmy.

Múdrosť ako vynikajúce riešenie ťažkých životných problémov

Významným krokom pre identifikáciu múdrosti v každodennom živote je vymedzenie životných problémov a ich riešenie. Toto vymedzenie vyplýva z predpokladu, že múdrosť súvisí s ťažkými problémami života a s kreatívnym riešením problémov.

Príklady tohto spôsobu výkladu múdrosti sa podobajú riešeniu problémov kráľa Šalamúna, keď riešil spor medzi dvomi ženami, ktorá z nich je skutočnou matkou. Šalamún navrhol rozdeliť dieťa mečom a každej žene prideliť presnú polovinu. Biologickú matku Šalamún nepoznal, avšak určil vhodnú stratégiu pre jej identifikáciu, pričom predpokladal, že skutočná matka sa vzdá svojej poloviny, len aby dieťa zostalo nažive.

Tento prejav múdrosti poukazuje nielen na to, že múdrosť sa zameriava na ťažké problémy ľudskej existencie a že zahŕňa kreatívne spôsoby riešenia problému. Šalamúnov príklad svedčí tiež o tom, že od múdrosti sa očakáva optimálne riešenie zložitých situácií, ktoré umožňuje primeranú sebarealizáciu jednotlivca. Preto bolo nevyhnutné identifikovať biologickú matku a umožniť jej, aby naplnila svoje očakávania. Zámer prispievať k morálne legitímnej pohode seba a iných je nevyhnutnou súčasťou každodenných koncepcií múdrosti. Ak nadpriemerné poznávacie schopnosti slúžia k využívaniu iných ľudí alebo ku konaniu vo svoj prospech na ich úkor, neopierajú sa o múdrosť.

Definície múdrosti

Predpokladá sa, že na základe literárnych analýz (napríklad Baltes, 2005), možno vymedziť sedem prístupov k múdrosti:

1. múdrosť nastoľuje dôležité a zložité otázky a stratégie o základných otázkach zmyslu života,
2. múdrosť zahŕňa uvedomenie si limitov poznania a neistôt sveta,
3. múdrosť reprezentuje nadpriemernú úroveň poznania, posudzovania a poradenstva,
4. múdrosť tvorí poznanie s mimoriadnym rozsahom, hĺbkou a rovnováhou,
5. múdrosť zahŕňa perfektný súlad mysle a charakteru, akúsi spoluprácu poznania a cností,
6. múdrosť reprezentuje poznanie použité pre dobro a pohodu seba i iných ľudí,
7. múdrosť, hoci ju ťažko možno získať a vymedziť, ľahšie možno identifikovať, ak je manifestovaná v reálnych situáciách.

Ako možno rozlíšiť tieto jednotlivé prístupy k múdrosti?

Po prvé, múdrosť predkladá dôležité a zložité otázky o stratégiách regulácie života a existenciálnych podmienok a tým sa odlišuje od iných foriem každodenného poznania. Múdrosť prekračuje bežný zdravý rozum a praktické poznanie zákonitostí fyzikálneho i sociálneho sveta. Takéto poznanie je súčasťou múdrosti. Avšak múdrosť prichádza do kontaktu s problémami, ktoré sa týkajú významných existenciálnych situácií, ako sú regulácia a zmysel života. Preto múdrosť zahŕňa poznanie problémov, ktoré prekračujú poznanie toho, čo sme schopní porozumieť a zvládnuť. Pri obsahovom vymedzení zmyslu múdrosti možno podľa K. Jaspersa hovoriť o tzv. Grenzsituationen (hraničných situáciách).

Druhý prístup, zdôrazňujúci, že múdrosť zahŕňa poznanie limitov poznania a neistôt sveta naznačuje, že múdrosť nie je totožná s vedeckými a technologickými poznatkami. Poznanie vyplývajúce z múdrosti zahŕňa pochopenie limitov vedy, napríklad v situáciách, týkajúcich sa spirituality a zmyslu života, prípadne pochopenia podmienok, v ktorých ľudia žijú, to jest neznámeho i neistého. V tomto smere viacerí autori (Meacham, 1983) argumentovali, že podstatou múdrosti je poznanie limitov vlastného poznania. Avšak napriek obmedzeniam a neistotám možno očakávať, že múdrosť vedie človeka užitočným smerom. Napríklad k umiernenosti (prudencii), ktorá chráni pred rizikami vyplývajúcimi z prehnane rýchlych odpovedí a z príliš pohotových riešení.

Tretí znak, podľa ktorého múdrosť je nadradenou úrovňou poznania, posudzovania a poradenstva znamená, že múdrosť je to najvyššie, čo individuálne i sociálne myslenie môže dosiahnuť, a preto je často posudzované ako utopické alebo božské. Múdrosť sa podobá ideálu, ku ktorému sa možno skôr priblížiť, než dosiahnuť. V každom prípade úroveň excelentnosti prisudzovaná múdrosti sa týka výnimočných činností, ktoré sú dosiahnuteľné len ojedinele.

Štvrtý znak, že múdrosť je poznaním s mimoriadnou šírkou, hĺbkou a rovnováhou zdôrazňuje, že múdrosť pôsobí integračne, zameriava sa na celok a vyvažuje a zmierňuje jeho časti, že je viac, než špecializovaným poznaním v užšom slova zmysle, Aristotelov výrok, že „múdry organizuje“ sa preniesol do moderných názorov o celostných a integračných štruktúrach a funkciách múdrosti (Oelmüller, 1989). Kontextová a celostná integrácia a rovnováha sa však dosahujú bez straty špecifik príkladu. Múdrosť v konkrétnej situácii posudzuje jednotlivé prípady s prihliadnutím k väčšiemu celku a predpokladá rovnováhu argumentov. Táto čiastková vlastnosť múdrosti je často identifikovaná ako poznanie z odstupe alebo nadhľadu, ako poznanie, ktoré zmierňuje alebo upravuje súčasnú realitu vo vzťahu k minulosti a budúcnosti, ako poznanie, nadradené nad emočnými a intelektuálnymi zložkami problému (Hartshorne, 1987).

Piaty znak, podľa ktorého múdrosť reprezentuje dokonalý súlad medzi mysl'ou a charakterom, perfektnú organizáciu poznania a cnosti, reflektuje názor, že múdrosť je viac, než bežné poznanie. Aby sa múdrosť prejavila, kognitívne, sociálne a motivačné atribúty formujú celok mimoriadnej excelentnosti. Chápanie múdrosti ako najvyššej formy integrácie mysle a duše vyplýva z religiózneho pôvodu pojmu múdrosti. Preto intenzita spojenia medzi predstavami a správaním je často ovplyvnená pôsobením medzi „vedeckými“ (filozofickými) a náboženskými formami múdrosti (Waldenfels, 1988). Na druhej strane v Západnej Európe vplyvom historického súboja medzi filozofiou (vedou) a náboženstvom vznikli pojmy múdrosti, ktoré sú rezervované skôr pre teoretické aspekty mysle, než pre integrovaný celok mysle a správania.

Šiesta predstava, že múdrosť je poznaním vyvolávaným a využívaným kvôli pohode seba i iných, upozorňuje podobne ako štvrtý znak, na slabé spojenie medzi dispozíciou k múdrosti a motivačným cieľom múdrosti. Múdrosť nie je poznaním využívaným len v prospech jednotlivca. Skôr indikuje vysokú úroveň fungovania v záujme nielen vlastného vývinu, ale aj vývinu iných. Múdrosť sa preto pokladá nielen za osobné, ale aj skupinové dobro. Tento znak vyzdvihuje morálnu dimenziu múdrosti (Kekes, 1995). Zjednodušene možno konštatovať, že múdrosť sa pokladá za „vlastnosť božiu a nie diablu“, atribút kráľov, zaujímavých sa o blaho svojich poddaných a nie diktátorov, využívajúcich machiavellistické stratégie využívania ľudí, schopnosť poradcu poskytovať dobré rady ľuďom v ťažkej životnej situácii a nie kvôli uspokojeniu vlastných potrieb. Krátko povedané, poznanie zlého alebo sebecky orientovaného človeka, napriek primeranému expertnému chápaniu jednotlivých súvislostí, nie je hodnotené ako múdrosť. U múdrosti sa predpokladá poznanie, realizované dobromyseľnou a nie nečestnou alebo zlomyseľnou osobnosťou.

Siedmy znak, podľa ktorého múdrosť možno ťažko dosiahnuť, ale ľahšie identifikovať, ak je manifestovaná vonkajším správaním znamená, že múdrosť bez ohľadu na mimoriadnu úroveň excelentnosti je súčasťou každodennej reality a osobného prežívania. To znamená, že nepôsobí mimo reálneho života, je súčasťou určitej kultúrnej mentalitý a sebaobrazu jednotlivcov. Ako je všeobecne známe, z výskumov pamäti a učenia vyplýva, že určité epizódy možno ľahšie identifikovať, než reprodukovať. Podobná situácia platí i pre múdrosť. Aj v prípadoch, keď sami nie sme schopní múdrosť iniciovať, usilujeme o jej hľadanie a poznanie. Múdrosť napriek svojej výnimočnosti a dôkladnosti nie je úplne skrytá, aby ju chápali iba vybraní jednotlivci. Naopak, všetci sme do určitej miery s múdrosťou spojení. Preto, aj keď v rôznom stupni identifikujeme a vnímame jej výzvy a registrujeme jej stopy. Preto je múdrosť súčasťou sociálnej interpretácie sveta.

Iné prejavy múdrosti

Okrem týchto zdanlivo univerzálnych názorov o múdrosti možno uvažovať aj o iných súvislostiach. Do popredia záujmu sa dostávajú typy múdrosti. Keďže múdrosť je značne komplexná, nie všetky jej zložky spolupôsobia v jednej osobe. Preto sa uplatňuje potreba vymedziť jednotlivé typy, držiace kľúče k rôznym aspektom múdrosti. Ide o plný rozsah teoretických a praktických schopností alebo určité spektrum relevantných emócií, vrátane melanchólie a optimizmu. A. Assmann (1991) na základe historických analýz rozlišovala napríklad múdrosť rodičovsko - autoritatívnu, súdnu alebo kráľovskú, magickú a skeptickú.

Iné typy múdrosti ponúka sapienciálna literatúra Starého zákona, ktorá zachytávala rozdielne spôsoby uvažovania o kľúčových životných problémoch.

Významným aspektom múdrosti, ktorý možno zaradiť medzi univerzálne kategórie, je sociálne chápanie, ktoré naznačuje, že múdrosť je skupinovým poznaním. Z toho vyplýva, že múdrosť je charakteristickým znakom kultúrnej evolúcie. Sociálne poznanie zahŕňa rôznorodé aspekty a štýly poznávania a správania. Na druhej strane nemožno odmietnuť ani

individuálne stránky múdrosti, ilustrované najmä silným dôrazom na múdrych jednotlivcov typu Šalamúna.

Medzi osobnostnými premennými podstatnými pre múdrosť sú aj také psychické funkcie ako reflexivita a skepticizmus. V iných súvislostiach P.B. Baltes (2005) upozornil na pôsobenie „konštruktívnej melanchólie“. Uvádza sa tiež, že múdrosť prekonáva extrémny a reprezentuje tendenciu k optimálnym výkonom, k čomu prispieva reflexivita jednotlivca. Pozornosť sa venuje aj prezentovaniu metafyzických tém ako sú otázky existencie Boha. Je známe, že najmä v tradícii náboženských a filozofických predstáv niektorí bádatelia rezervovali pojem múdrosti skôr pre metafyzické aspekty než pre praktické stránky každodenného života. Z historického hľadiska ide o podobnosť medzi teoretickou a praktickou múdrosťou.

Tiež možno diskutovať o tom, nakoľko každodenné a vedecké koncepcie múdrosti vyžadujú ďalšiu špecifikáciu prelínania poznania a správania. Napríklad majú sa múdri jednotlivci obmedziť iba na demonštráciu svojho nadpriemerného poznania, alebo je nevyhnutné, aby ho využívali k poradenstvu a najmä k optimálnemu riadeniu svojich vlastných životov? A zaiste sa vyskytujú historické variácie múdrosti vzhľadom na kultúrne regióny vo svete, v ktorom poznanie a správanie formujú integrovanú štruktúru.

Praktická múdrosť v každodennom živote

Doterajšie úvahy o múdrosti sa možno zdajú mierne elitárske. Preto je treba pripomenúť, že múdrosť sa neobmedzuje len na veľmi vysokú úroveň výkonu (výnimočnosti), ale tiež na situácie, ktoré sa týkajú takých dôležitých vecí ľudskej existencie, ako sú zmysel a optimálna regulácia každodenného života.

Múdrosť sa spomína aj v širších a voľnejších súvislostiach, najmä vzhľadom na špecifické skúsenosti jednotlivcov. Preto sa neraz hovorí o múdrosti vedca, finančného experta, futbalového trénera, učiteľa alebo politika. Napriek tomu však „múdry“ učiteľ alebo „múdry“ vedec môžu byť od skutočnej múdrosti značne vzdialení. Skutočne múdry učiteľ alebo vedec (prípadne iný profesionál), musia demonštrovať svoje špeciálne schopnosti v širších súvislostiach, než je ich úzka profesionálna odbornosť. „Múdra“ stará matka môže byť vďaka svojmu bližšiemu vzťahu k regulácii individuálnych životov k múdrosti bližšie, než „múdry“ vedec. Vysoká úroveň profesionálnej špecializácie nie je sama o sebe dostatočným kritériom múdrosti.

Ak sa uvedení špecialisti chcú priblížiť k podstate múdrosti, musia demonštrovať svoje špecifické schopnosti a poznanie v súvislostiach, ktoré sa približujú k dôležitým a zložitým problémom ľudskej existencie. Inak povedané, skutočná múdrosť pôsobí tak, že špecifickú formu profesijnej expertnosti kombinuje s komplexným poznaním, spájajúcim určitú špecializáciu so širšími otázkami ľudskej existencie. Hranice medzi skúsenosťami a múdrosťou nie sú detailne vymedzené.

Každodenný život dospelých a múdrosť

Je známe, že dospelý vek prináša viaceré životné problémy, riešenie ktorých vyžaduje múdrosť alebo aspoň využívanie múdrych rád. Hoci pre jednotlivca je aj v skorších fázach života takáto pomoc užitočná, v priebehu dospelosti sa jej intenzita a frekvencia zvyšuje. Popri rastúcom počte problémov stúpajú nároky na ich riešenie. Je nevyhnutné zvládať požiadavky a konflikty spojené s rodičovstvom a profesionálnym uplatnením, prekonať vlastné biologické limity, hodnotiť otázky generáčnej stability a zmeny alebo predvídať svoje vlastné prístupy k úspešnému starnutiu, navzdory zvyšujúcej sa biologickej zraniteľnosti. Riešenie týchto otázok vyžaduje vyššiu úroveň poznania ľudských problémov – to jest múdrosti.

V priebehu stredného veku štruktúra každodenných skúseností naberá nové kvality a komplikácie. Pri ich hľadaní možno vymedziť viaceré charakteristické premenné:

1. Odkaz dospelosti a dlhého života,
2. multigeneračná dynamika,
3. postupný posun od blízkosti narodenia k približovaniu smrti,
4. hromadenie nedokončených povinností,
5. neočakávané životné okolnosti a sociálne zmeny,
6. vyvažovanie životných prínosov a strát,
7. hľadanie zmyslu života.

Ako možno stručne charakterizovať jednotlivé situácie?

Odkaz dospelosti a dlhého života vyplýva zo zvyšovania zložitosti jednotlivcovho vnútorného sveta v priebehu dospelosti, koncentrácie zodpovedností v priebehu života, ale tiež z kvantity životnej histórie a ich psychických dôsledkov. Ako vyplýva z jednotlivých biografíí, ľudia si v súlade so zvyšujúcim sa vekom postupne ukladajú viac informácií do dlhodobej pamäti, viac zvažujú, koordinujú a hodnotia. Role dospelých v rodine i v profesijnom živote vyvolávajú rôzne výzvy a prežívanie zvýšenej zodpovednosti. Starnutie tiež vedie k dlhšej a bohatšej minulosti, ľudia žijú dlhšie a komplexnejšie. Tie isté úvahy možno aplikovať na plánovanie budúcnosti. Pri úvahách o budúcnosti, vrátane zmenšujúcich sa horizontov, sa tieň minulosti postupne predlžujú.

Multigeneračná dynamika zahŕňa rodiny, sociálne siete a historickú zakotvenosť. V priebehu dospelosti dochádza ku konfrontácii s rozširujúcou sa víziou generačnej zodpovednosti a historickej spolupatričnosti. Napríklad role rodičov sa môžu rozširovať od starostí o vlastné deti o zodpovednosť za starnúcich starých rodičov alebo podriadených, ktorým slúžime ako zamestnávateľa, učiteľia alebo supervízori. Táto predlžovaná vízia rozširuje pochopenie zložitosti a alternatív sociálnych sietí, v ktorých život prebieha.

Navyše, v priebehu stredného veku sa menia predchádzajúce perspektívy - odstup od narodenia sa postupne presúva k odstupu od smrti. V nižšom veku ako referenčný rámec slúži odstup od narodenia, zatiaľ čo neskôr sa ako významná zložka časovej perspektívy postupne presadzuje postupné približovanie ku konečnému limitu, to jest k smrti. Tento prechod zvyšuje tlak na výber priorit a na prehodnocovanie zmyslu života.

Ďalším dôsledkom dlhšieho života je hromadenie nedokončených úloh. Minulosť ešte prebieha, zoznam nie je úplný, prichádzajú ďalšie životné úlohy. Predchádzajúce životné role ako sú rodičovstvo a výchova, nie sú ešte splnené. Pokračujú a niekedy sa zdajú nekonečné. Keď sa k nim priradia role, charakteristické pre starnutie, jednotliviec neraz čelí požiadavkám, ktorých je viac, než pôvodne predpokladal. A sú medzi nimi aj životné situácie a plány, ktoré nie je schopný realizovať. Starnutím neúplné časti životov naberajú nové formy rekonštrukcie a majstrovstva.

Neočakávané životné okolnosti a sociálne zmeny sa týkajú prežívania udalostí, ktoré pôvodne neboli plánované. Viaceré z nich sú pomerne zriedkavé (ako napríklad výhra v lotérii alebo rozvod). Niekedy vonkajší pozorovatelia mylne predpokladajú, že neočakávané udalosti ako sú automobilové nešťastia alebo rozvody, sú skôr pravidlom než výnimkou. Jednotlivci postupne akceptujú aj realitu prejavujúcu sa úbytkom fyzických síl. Aj keď nechtiac, konfrontujú sa so svojimi biologickými limitmi a chorobami. S postupujúcim vekom citlivejšie vnímajú choroby a umieranie rovesníkov. Tieto neočakávané udalosti kladú značné nároky na ich zvládnutie a vyžadujú vysokú úroveň zrelého myslenia.

V súlade s takýmito negatívnymi udalosťami pôsobia aj sociálne zmeny v spoločnosti. Historické zmeny v technológiách kladú zvýšené nároky na inteligenciu i kompetenciu dospelých vo všeobecnosti, ale aj na prežívanie vlastnej efektívnosti. Hodnoty a kultúrne normy predstavované postojmi k sexuálnej orientácii, k rodine, manželstvu, práci a k odpočinku, sa postupne vyvíjajú. Vývin neraz ovplyvňujú aj mladšie vekové skupiny, ktoré tieto zmeny pokladajú za prirodzenú súčasť noriem svojej generácie. Pre starších ľudí však sociálne zmeny neraz predstavujú odpútanie od minulosti a niektoré znamenajú konfrontáciu s doterajšími skúsenosťami s riadením vlastných životov.

Dlhší život a starnutie tiež vedie k hlbšiemu prežívaniu a pochopeniu dynamiky medzi životnými prínosmi a stratami. Prínosy, predpokladané alebo skutočné, sú v popredí záujmu nižších vekových skupín. Predlžovaním života sa pozornosť presúva. Jednotlivec sa usiluje udržať súčasný stav a vyhnúť sa stratám. Rovnováha vyššieho veku vyžaduje novú kvalitu reflexivity, ktorá reprezentuje rastúce pochopenie úlohy utrpenia, vrátane jeho pozitívnych stránok, akými je napríklad akceptácia vlastnej konečnosti a obmedzenosti.

Hľadanie zmyslu života je snád' najvýraznejšou manifestáciou v úsilí o dosiahnutie životných cieľov. Zmysel života vyjadruje „celostnú“ podstatu a účel vlastnej existencie. Tvárou v tvár náročným životným situáciám vysokej zložitosti, akými sú rovnováha medzi prínosmi a stratami alebo predstavy o budúcnosti, sa zameriavame na vytvorenie rovnováhy medzi minulým, súčasným a budúcim životom. Jednotlivec reflektovaním svojich hodnôt a zmyslu života usiluje prekonať obmedzenia svojho starnutia.

Ako tieto úvahy o priebehu stredného a vyššieho veku súvisia s múdrosťou? Najskôr preto, že definície múdrosti sa týkajú takého druhu poznania, ktoré zvládava zložité, ale neurčité životné situácie. Aj súčasný rozvoj pozitívnej psychológie smeruje k hľadaniu pojmov podobných s múdrosťou, pojmov, ktoré sú určené na vyjadrenie vrcholov ľudského vývinu.

Literatúra

- Assmann, A., 1991, *Weisheit: Archäologie der literarischen Kommunikation III*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Bacon, F., 1620/1974, *Nové organon*. Praha, Svoboda.
- Baltes, P.B., 2005, *Wisdom as orchestration of mind and virtue*. Berlin, Max Planck Institute of Psychology.
- Conze, E., 1979, *The large sutra on perfect wisdom*. Berkeley, University of California Press.
- Hartshorne, C., 1987, *Wisdom as moderation: A philosophy of the middle way*. Albany, State University of New York Press.
- Kekes, J., 1983, *Moral wisdom and good lives*. Ithaca, Cornell University Press.
- Kunstmann, J.G., 1981, *The bird that fouls its nest*. In W. Mieder, A. Dundes (Eds.), *The wisdom of many: Essays on the proverb*. New York, Garland Publishing.
- Law, V., 1995, *Wisdom, authority and grammar in the seventh century*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Meacham, J.A., 1983, *Wisdom and the context of knowledge: Knowing that one doesn't know*. In D. Kuhn, J.A. Meacham (Eds.), *On the development of the developmental psychology*.
- Mieder, W., 1993, *Proverbs are never out of season*. New York, Oxford University Press.
- Oelmüller, W. (Ed.), 1989, *Philosophie und Weisheit*. Paderborn, Schöningh.
- Peng, K., Nisbett, R.E., 1999, *Culture, dialectics, and reasoning about contradictions*. *American Psychologist*, 54, 741-754.
- Restak, R.M., 1997, *Older and wiser: How to maintain peak mental ability for as long as you live*. New York, Simon and Schuster.

Taylor, A., 1931, The proverb. Cambridge, Harvard University Press.

Waldenfels, H. (Ed.), 1988, Lexikon der Religionen. Freiburg im Breisgau, Herder.

Abstract

Article presents the discussion about topical problems of wisdom. The methodological orientation deals with a role of wise people, the task of proverbs and maxims, wisdom as a masterful solution to a difficult life problems. Special effort is oriented to a definition and additional properties of wisdom. The relations between everyday adult life and practical wisdom are discussed.

ZVLÁDANIE A SUBJEKTÍVNA POHODA Z HĽADISKA VEKU

Zdena RUISELOVÁ, Alena POTAŠOVÁ

expszru@savba.sk

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Vyšší vek prináša do života starnúceho človeka množstvo zdravotných, sociálnych aj psychologických zmien, s ktorými sa musí vyrovnávať. Niektoré výsledky psychologických výskumov hovoria o zmenách stability pozitívnej a negatívnej afektivity ako o výsledku neprispôsobenia sa kumulujúcim sa fyzickým i sociálnym stratám (Brandstädter, Greve, 1994) a zdôrazňujú v súvislosti s ich rovnováhou kombináciu asimilačných a akomodačných techník. Viaceré práce (napr. Diener et al., 1985, Gross et al., 1997, Carstensen, 1993, 1995) prezentujú výsledky, týkajúce sa poklesu negatívnej afektivity s rastúcim vekom. Napríklad podľa Carstensenovej teórie socio-emočnej selektivity upravujú starší ľudia svoje ciele vzhľadom na to, že si uvedomujú obmedzenosť svojho času, a teda majú snahu maximalizovať pozitívne a minimalizovať negatívne interakcie.

Vzťah medzi vekom a afektivitou ovplyvňujú mnohé faktory, medzi nimi osobnostné charakteristiky i štýl zvládania záťaže. Podľa Rothermunda a Brandstädtera (2003) práve akomodačná flexibilita zmierňuje negatívny emočný tlak averzívnych životných udalostí a strát.

Olf, Brosschot a Godaert (1993) napríklad uvádzajú, že inštrumentálne, aktívne, na cieľ zamerané zvládanie s pocitom osobnej kontroly významne pozitívne súvisí so zdravím, spája sa s nižšími zdravotnými sťažnosťami aj s nižšou úrovňou depresivity. Emočný coping sa ukazuje ako adaptívny najmä v ireverzibilných situáciách, spojených so stratami, kde aktívne riešenie problému neprichádza veľmi do úvahy.

Charakteristickým znakom výskumu starnutia, resp. vyššieho veku je presun záujmu od kognície ku komplexnejším charakteristikám ako sú neproblémové starnutie, kvalita života, subjektívna pohoda, stratégie zvládania problémov a pod., ktoré poskytujú všestrannejší a adekvátnejší obraz života. Do tohto komplexu zapadá aj koncept „self-mastery“, ktorý Pearlin a Schooler (1978) vymedzujú ako percipované osobné majstrovstvo v riešení životných situácií. Oproti tomu bezmocnosť reprezentuje skôr zameranie na vlastnú osobu – výzva k zvládaniu, implicitne zahrnutá v problémovej situácii, sa chápe skôr ako ohrozenie vlastnej osoby, najmä sebaobrazu. Toto ponímanie (štýl zvládania) sme zahrnuli aj do nášho výskumu. Štýl zvládania je tiež vo vzťahu s úrovňou prežívania subjektívnej pohody a naším zámerom bolo aj porovnanie týchto vzťahov u starších a mladších žien.

Prezentovaná výskumná sonda teda porovnáva skupinu senioriek (N=25, vo veku 60-75 rokov) so skupinou študentiek (N=25, priemerný vek 20,7 roka) práve cez optiku zvládania životných problémov a subjektívnej pohody.

Metódy

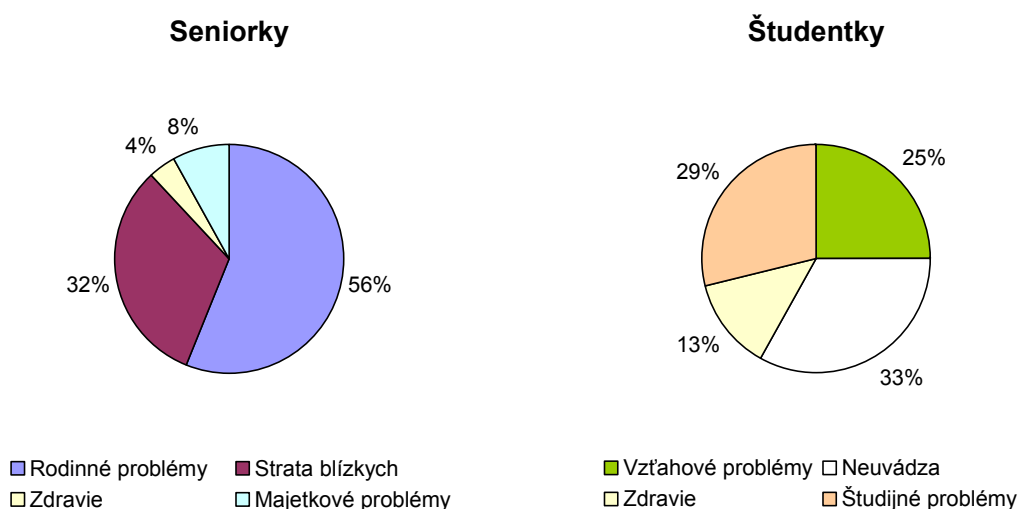
- 1) Štruktúrovaný rozhovor, zameraný na záťažové situácie v priebehu života a spôsoby ich zvládania.
- 2) Dotazník SM (Pearlin a Schooler), ktorý zisťuje štýly zvládania: preferenciu tzv. self-mastery vs. bezmocnosť.
- 3) Škály emocionálnej habituálnej pohody SEHP (Džuka a Dalbert), ktoré zisťujú pozitívne rozpoloženie a negatívne rozpoloženie ako zložky subjektívnej pohody.

Získané údaje boli spracované kvalitatívnou aj kvantitatívnou analýzou, s využitím štatistických programov SPSS. V štúdiu komentujeme len významné zistenia.

Zistenia

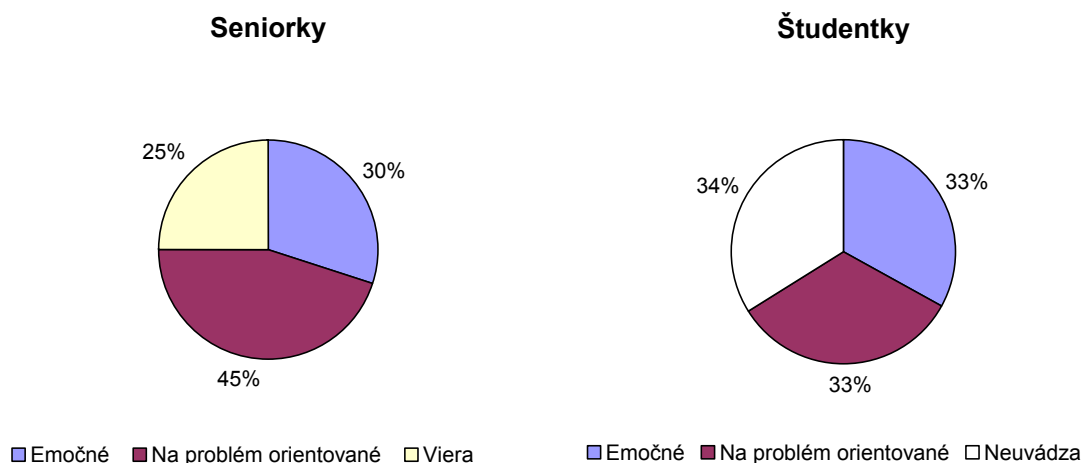
- Obsah problémov sa v porovnávaných životných obdobiach (seniorky vs študentky) zásadne odlišuje (obr. 1). Najfrekvencovanejšie problémy senioriek sú spojené s rodinnými problémami a stratou blízkych osôb. Tieto problémy možno charakterizovať ako regresné a ireverzibilné. Pozornosť môže tiež upútať vysoké percento študentiek, ktoré obsah svojho problému neuvádzajú, čo môže byť signál, že tieto problémy majú intímny charakter.

Obr. 1. OBSAH PROBLÉMOV

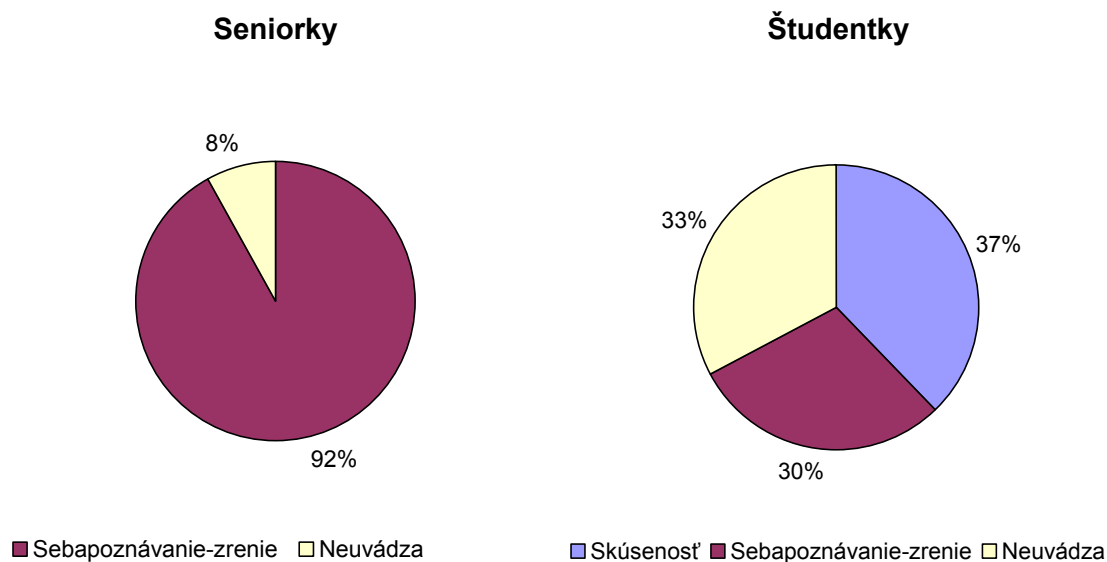

- Z hľadiska časového výskytu problémov, seniorky uvádzajú problémy z minulosti, prípadne pretrvávajúce až do súčasnosti (96%), študentky naopak, uvádzajú súčasné aktuálne problémy (87%).
- Zastúpenie emočného a na problém zameraného zvládania (zistené analýzou štruktúrovaného rozhovoru) je v skupinách porovnateľné. Vieru ako prostriedok na zvládanie situácie uvádza 28% senioriek, ale žiadna študentka. Študentky vo vysokom zastúpení spôsob zvládania neuvádzajú (obr.2).
- Ako zisky z problémových situácií seniorky aj študentky uvádzajú sebaopoznanie-zrenie. Zatiaľ čo takmer všetky seniorky takto hodnotia situáciu, študentky len z jednej tretiny, ďalšia tretina hodnotí zisk v pojmoch skúsenosti, resp. ostatná tretina zisk neuvádza (obr.3).
- Charakter strát vari najzávažnejším spôsobom diferencuje porovnávané skupiny: seniorky strácajú „životné ideály a energiu“, zatiaľ čo študentky strácajú „ilúzie“. Väčšina respondentiek v oboch skupinách však neuvádza žiadne straty, a tu otázkou ostáva, či straty nevedia reflektovať, nechcú formulovať, alebo ich neprežívajú (obr.4)

Obr. 2. STRATÉGIE RIEŠENIA PROBLÉMOV

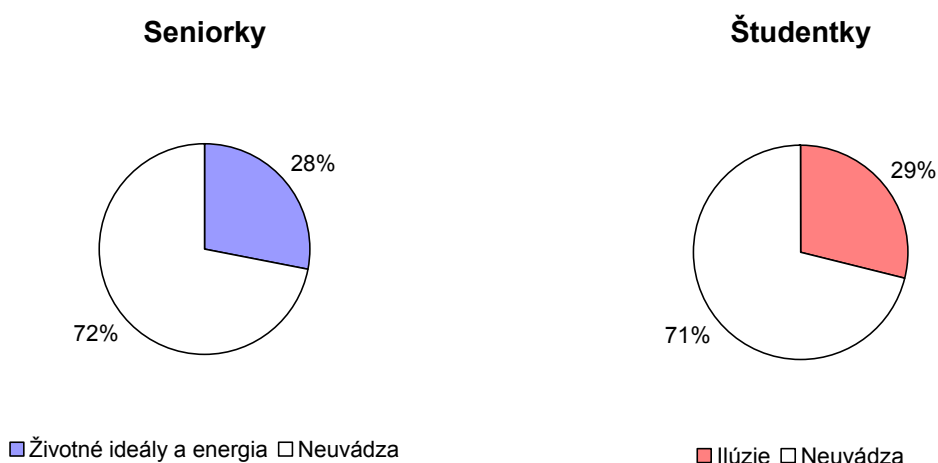
Obr. 3. PROBLÉMOVÉ SITUÁCIE - ZISKY

- Vo výsledkoch sa preukázala štatisticky signifikantne vyššia úroveň bezmocnosti (ako štýlu zvládania) senioriek v porovnaní so študentkami.
- V mierach subjektívnej pohody sa preukázalo, že seniorky majú významne nižšie pozitívne rozpoloženie oproti študentkám.
- V negatívnom rozpoložení (ako súčasť subjektívnej pohody) sa signifikantné rozdiely medzi skupinami neprejavili, aj keď negatívne rozpoloženie študentiek je relatívne vyššie ako u senioriek.

- Analýza extrémnych (pod)skupín senioriek (orientovaných na self-mastery, resp. na bezmocnosť) neukázala významné rozdiely v pozitívnom ani v negatívnom rozpoložení (ako zložkách subjektívnej pohody). Bezmocnejšie študentky vykazovali nižšiu úroveň pozitívneho a vyššiu úroveň negatívneho rozpoloženia.

Obr. 4. PROBLÉMOVÉ SITUÁCIE - STRATY

Záver

Efektívnosť zvládania náročných situácií má úzky vzťah k prežívaniu subjektívnej pohody, keďže zvládanie možno definovať (napr. Lazarus a Folkman, 1984) ako „súbor kognitívnych a behaviorálnych snažení, zameraných zvládnuť, redukovat' alebo tolerovať vnútorné a vonkajšie požiadavky, ktoré ohrozujú alebo prevyšujú zdroje individua“. Spolu s autormi Kane a Kane (2000) možno konštatovať, že úspešná adaptácia je kľúčom k úspešnému starnutiu. Uvedomenie si určitých „získov“ zo zvládania vysoko negatívnych situácií má pre ďalší život adaptívnu hodnotu a má pozitívny vplyv aj na well-being.

Z prezentovaného porovnania senioriek so študentkami vyplýva, že skupinu senioriek, ktorá má signifikantne vyššiu úroveň bezmocnosti, zároveň charakterizuje štatisticky významne nižšie pozitívne rozpoloženie (ako komponent subjektívnej pohody).

Zistila sa nižšia frekvencia pozitívnych ako aj negatívnych emócií, teda celková emočná redukcia senioriek v porovnaní so študentkami. Charakteristiky subjektívnej pohody teda do značnej miery diferencujú skúmané skupiny žien.

Regresný charakter problémov v živote senioriek prináša požiadavku na efektívnejšie postupy zvládania (ako predpokladá napríklad model duálneho spracovania, založený na procesoch asimilácie a akomodácie, známy z vyššie uvedených i ďalších prác Brandtstädtera a jeho spolupracovníkov), ktoré výberovo udržiavajú, resp. vytvárajú aktivity adekvátne konkrétnym životným podmienkam.

Literatúra

Brandstädter, J., Greve, W., 1994, The aging self: Stabilizing and protective processes. *Developmental Review*, 14, 52-80.

- Carstensen, L.L., 1993, Motivation for social contact across the life span: A theory of socio-emotional selectivity. In: J. Jacobs (Ed.) Nebraska Symposium on Motivation, Vol.40 – Developmental perspectives on motivation (pp. 209-254). Lincoln, University of Nebraska Press.
- Carstensen, L.L., 1995, Evidence for a life-span theory of socio-emotional selectivity. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 151-156.
- Diener, E., Sandvik, E., Larsen, R.J., 1985, Age and sex differences for emotional intensity. *Developmental Psychology*, 21, 542-546.
- Džuka, J., Dalbert, C., 2002, Vývoj a overenie validity Škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46, 3, 234-249.
- Gross, J.J., Carstensen, L.L., Pasupathi, M., Tsai, J., Skorpen, C.G., Hsu, A.Y.C., 1997, Emotion and aging: Experience, expression, and control. *Psychology and Aging*, 12, 590-599.
- Kane, R.L., Kane, R.A., 2000, Assessing older persons. Oxford, Oxford University Press.
- Oloff, M., Brosschot, J.F., Godaert, G., 1993, Coping styles and health. *Person. Individ. Diff.*, 15, 1, 81-90.
- Pearlin, L.I., Schooler, C., 1978, The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21.
- Rothermund, K., Brandstädter, J., 2003, Age stereotypes, self-views and well-being in later life: Evaluating rival assumptions. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 6, 549-554.

Abstract

The study compares orientation to self-mastery vs. helplessness (as a style of coping with demanding situations) in woman seniors (n = 25, aged 60-75 yrs.) and woman students (n = 25, mean age 20,7 yrs.). It presents qualitative analysis of the processes of coping with life problems as well as benefits and losses from the coping situations. It also analyzes the components of subjective well-being (positive and negative states of mind) in relation to preferred coping style in both age groups.

ODPOVEĎ NA VÝZVU (ŠTÝL ZVLÁDANIA) VO VZŤAHU KU KOGNITÍVNYM A EMOČNÝM CHARAKTERISTIKÁM OSOBNOSTI

Zdena RUISELOVÁ, Alexandra PROKOPČÁKOVÁ
expszru@savba.sk, expspro@savba.sk
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Štýl zvládania náročných situácií možno odvodzovať aj od typu odpovede na výzvu, ktorú problém resp. náročná situácia v sebe obsahuje. To, či u jednotlivca preváži príklon k bezmocnosti, alebo zvýši úsilie v snahe o tzv. self-mastery závisí od spôsobu, ako postupuje v situáciách neúspechu, resp. zlyhania, a tiež od úrovne osobnej kontroly. "Self-mastery" chápu Pearlin a Schooler (1978) ako percipované osobné majstrovstvo v riešení životných situácií. Podľa Marshalla a Langa (1990) "self-mastery" negatívne koreluje s depresiou, Aspinvall a Richter (1999) uvádzajú, že jednotlivci s vyššou úrovňou "self-mastery" skôr opustia riešenie neriešiteľných úloh, ak sa podávajú aj alternatívne úlohy ako tí, ktorí majú nižšiu úroveň "self-mastery".

Kognitívno-transakčný prístup k zvládaniu (rozvíjajúci sa od prác Lazarusa (1966) a jeho spolupracovníkov) zdôrazňuje kognitívne hodnotenie požiadaviek situácie (primárne hodnotenie) a zdrojov možného zvládania (sekundárne hodnotenie) v procese neustálej interakcie osoby a prostredia.

Bandurova (1986) sociálno-kognitívna teória akcentuje úlohu očakávania vlastnej úspešnosti (self-efficacy), týkajúcu sa osobnej kontroly, pričom vyššia sebaúčinnosť podľa neho facilituje kognitívne procesy a výkon a nižšia sebaúčinnosť sa spája s depresiou, anxiétou a bezmocnosťou.

Positívny - salutogenetický prístup - reprezentovaný Antonovského (1987) konceptom koherencie SOC sa taktiež zaoberá sprostredkovanou osobnou kontrolou a v subdimenziách zrozumiteľnosti (C) a zmysluplnosti (ME) zahŕňa kognitívnu a motivačnú zložku zvládania, zatiaľ čo v zložke zvládnuteľnosti (MA) sa odráža sekundárne hodnotenie - hodnotenie vlastných zdrojov zvládania.

Bandura aj Lazarus so spolupracovníkmi sú presvedčení, že stres a anxieta sa objavujú (zvyšujú) najmä vtedy, keď si myslíme, že nedokážeme zvládnuť prichádzajúci problém a zvažujeme hrozbu vzhľadom na vlastné zdroje zvládania.

Efektívnosť zvládacích procesov sa spája tiež s toleranciou neurčitosti a novosti situácií, s ktorými sa potýkame a v tejto súvislosti i s konceptom potreby štruktúry, ako ho uvádzajú Neuberger a Newsom (1993).

*

V štúdiu sa zaujímate o vzťah štýlu zvládania (preferencia "self-mastery" oproti bezmocnosti) k spomínaným globálnym charakteristikám zvládania a analyzujeme jeho súvislosti s charakteristikami osobnosti.

Štýl zvládania je však nepochybne aj vo vzťahu s úrovňou prežívania subjektívnej pohody, pri ktorej - podľa Dienera (cit. podľa Džuka, Dalbert, 2002) - je nevyhnutné skúmať aspoň tri jej komponenty: celkovú životnú spokojnosť (kognitívna zložka), pozitívne rozpoloženie a negatívne rozpoloženie (emočné zložky). Tieto charakteristiky sledujeme aj v našom výskume.

Metódy

1) *Dotazník SM* (Pearlin a Schooler)

Zisťuje preferenciu self-mastery oproti bezmocnosti (ako štýly zvládania).

2) *Dotazník STPI* (Spielberger)

Zisťuje úroveň charakteristík: anxiety, zvedavosti, agresivity a depresivity.

3) *Dotazník NEO-FFI* (Costa, McCrae)

Zisťuje osobnostné dimenzie Big Five: neurotizmus, extravergia, otvorenosť, príjemnosť, svedomitosť.

4) *Dotazník životnej orientácie SOC* (Antonovsky)

Zisťuje úroveň koherencie SOC - ide o globálnu charakteristiku zvládania zloženú z troch subdimenzií: zrozumiteľnosť (C), zvládnuteľnosť (MA) a zmysluplnosť (ME).

5) *Škála sebaúčinnosti GSES* - Generalized Self-Efficacy Scale (Košč, Heftyová, Schwarzer, Jerusalem)

Zisťuje úroveň sebaúčinnosti – ide o 10 položkovú verziu so 4-bodovou stupnicou súhlasu. Autormi originálnej škály sú Jerusalem a Schwarzer.

6) *Škály emocionálnej habituálnej pohody SEHP* (Džuka, Dalbert)

Zisťujú pozitívne rozpoloženie a negatívne rozpoloženie.

7) *Rosenbergova škála sebahodnotenia*

Zisťuje úroveň sebahodnotenia (self-esteem).

8) *Dotazník potreby štruktúry PNS* (Thompson, Naccarato, Parker)

Zisťuje úroveň potreby štruktúry v životných situáciách a jej zložky: želanie štruktúry DFS a reakciu na chýbanie štruktúry RFS.

9) *Posudzovacie škály*, zamerané na úroveň celkovej životnej spokojnosti, spokojnosti so sebou samým a spokojnosti s vlastným zdravím.

Údaje boli spracované štatistickými programami SPSS. Komentujeme len signifikantné zistenia.

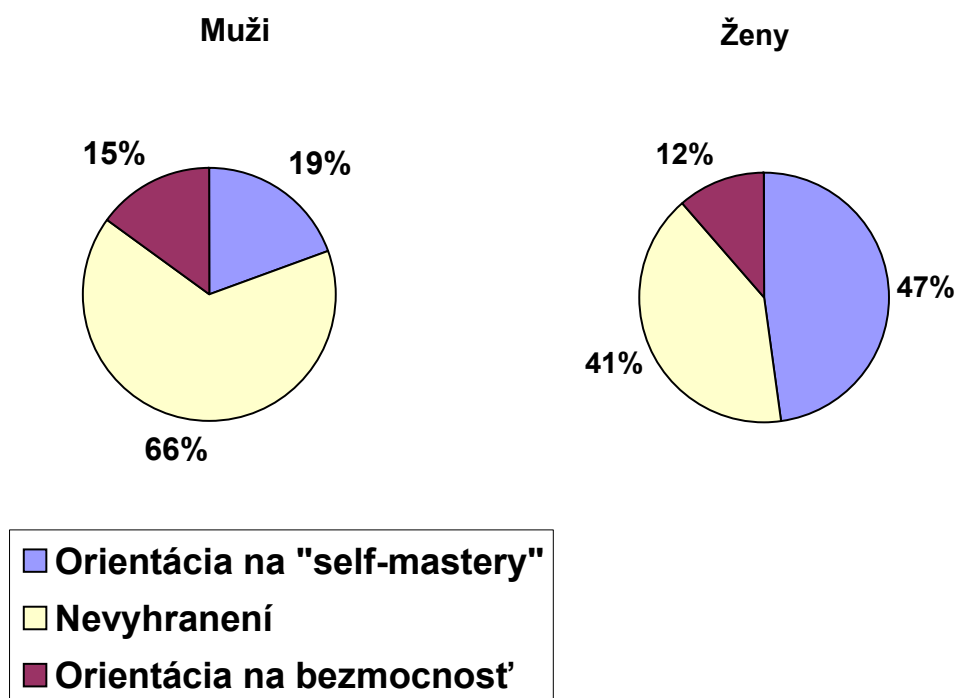
Výber

345 študentov humanitného zamerania (67 mužov, 278 žien) v priemernom veku 20,7 rokov.

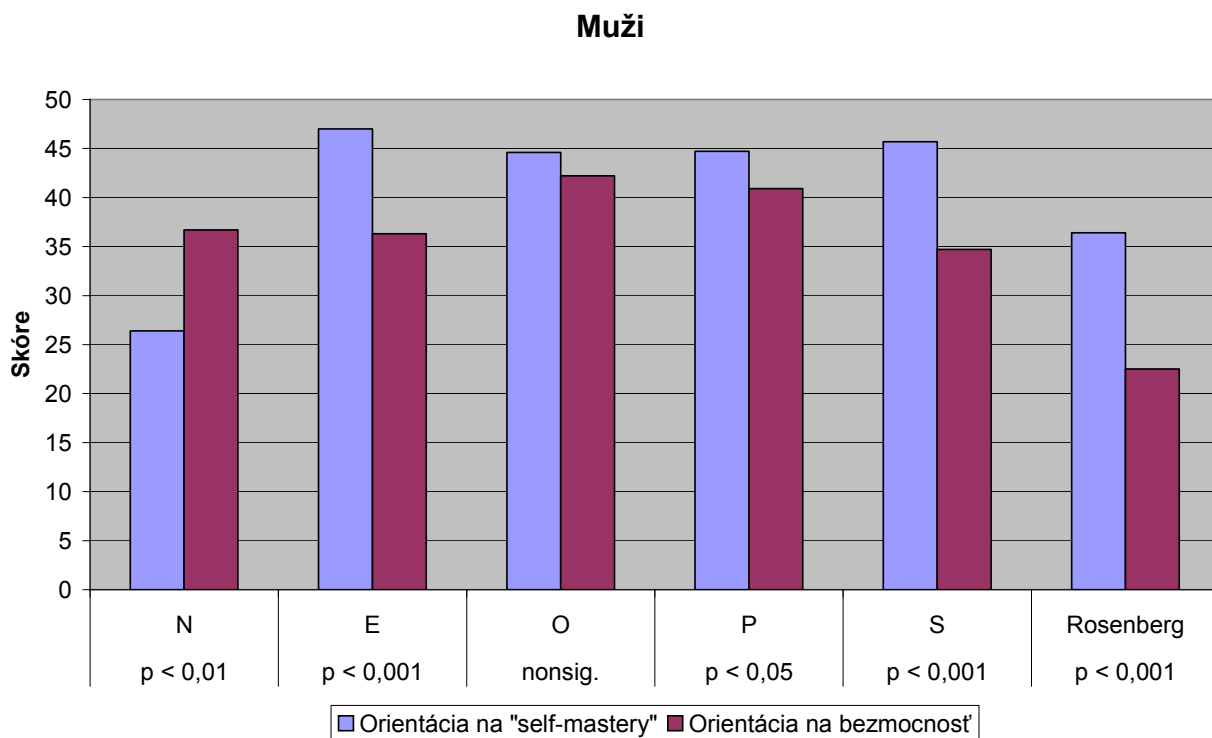
Zistenia

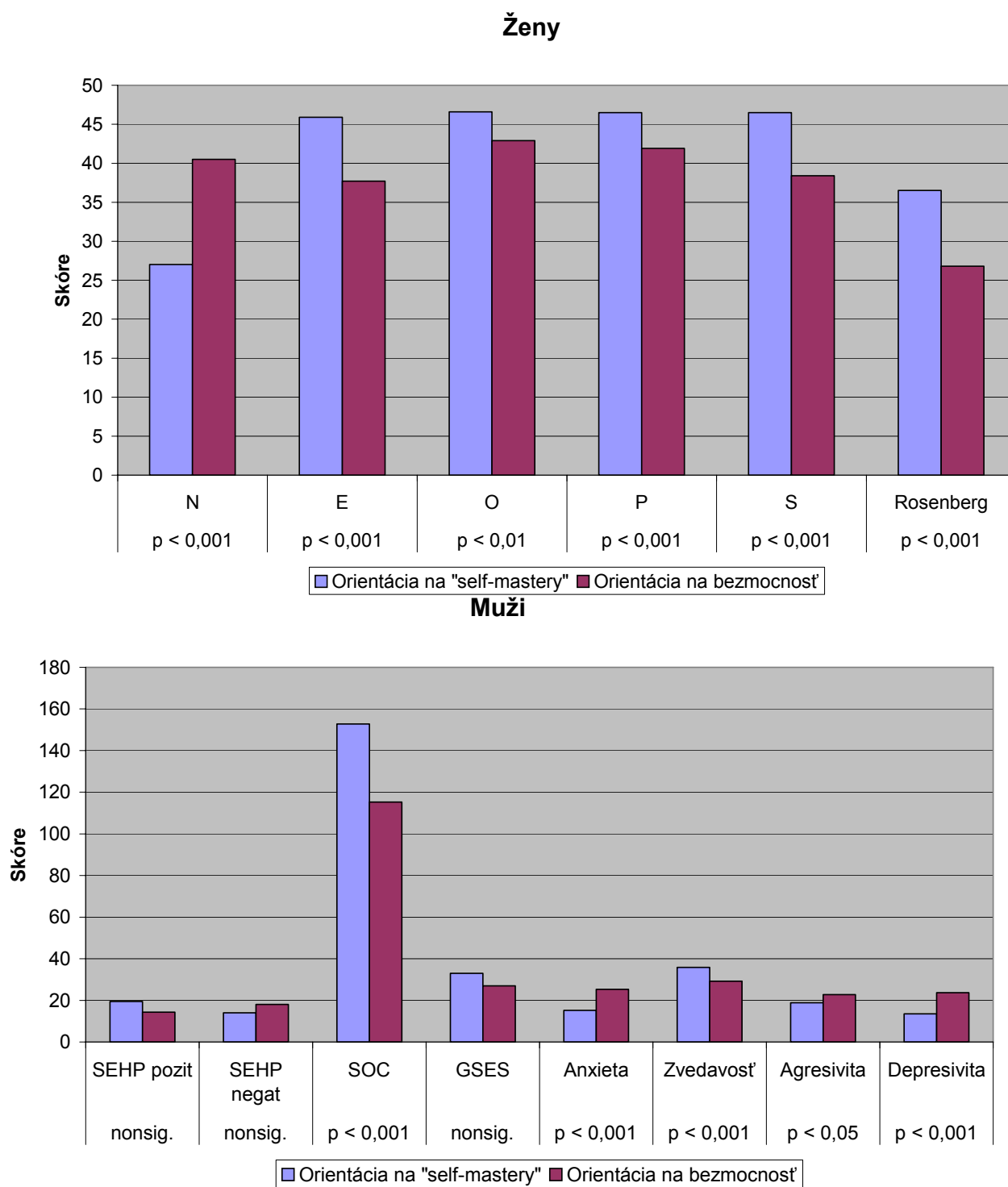
- vyššia orientácia na self-mastery ako štýl zvládania u žien v porovnaní s mužmi (obr. 1)
- vyššia úroveň koherencie SOC pri orientácii na self-mastery ako štýl zvládania – u mužov aj žien

- vyššia úroveň sebaúčinnosti (GSES) pri orientácii na self-mastery ako štýl zvládania – signifikantne len u žien
- vyššia úroveň anxiety súvisiaca s orientáciou na bezmocnosť – u mužov aj žien
- vyššia hladina neurotizmu pri preferencii bezmocnosti ako štýlu zvládania – u mužov aj žien
- vyššia orientácia na self-mastery pri vyššej extravertzii, príjemnosti i svedomitosti (z charakteristík Big Five) – u mužov aj žien
- vyššia orientácia na self-mastery, spájajúca sa s vyššou otvorenosťou (z Big Five) – len u žien
- vyššia zvedavosť pri orientácii na self-mastery ako štýl zvládania – u mužov aj žien
- vyššia úroveň agresivity aj depresivity súvisiaca s orientáciou na bezmocnosť – u mužov aj žien
- čo sa týka potreby štruktúry – vyššia reaktivita na chýbanie štruktúry, spájajúca sa s vyššou orientáciou na bezmocnosť (len u žien), v celkovej potrebe štruktúry rozdiel nie je signifikantný vzhľadom na prevládajúci štýl zvládania (self-mastery versus bezmocnosť)
- signifikantne vyššia úroveň sebaobrazu (self-esteem) pri orientácii na self-mastery ako štýl zvládania u mužov aj žien
- vyššie pozitívne rozpoloženie ako charakteristika subjektívnej pohody u študentov orientovaných na self-mastery (ako štýl zvládania) – u mužov aj žien, signifikantne len u žien
- vyššie negatívne rozpoloženie ako charakteristika subjektívnej pohody u študentov s vyššou úrovňou bezmocnosti – signifikantne len u žien
- vyššia celková životná spokojnosť (ako kognitívna zložka subjektívnej pohody) u mužov aj žien s vyššou úrovňou self-mastery
- vyššia spokojnosť so sebou samým u žien s vyššou self-efficacy
- vyššia celková životná spokojnosť aj vyššia spokojnosť so sebou samým u žien s vyššou úrovňou koherencie SOC

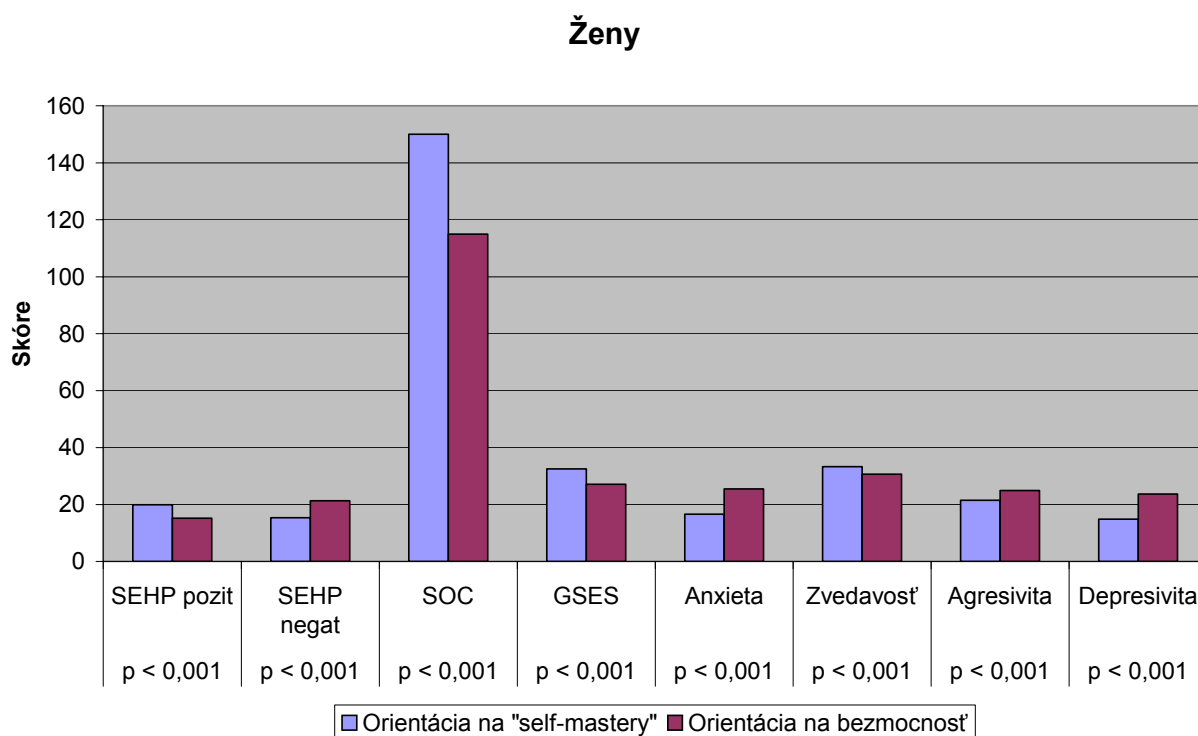

Obr. 1: Preferencia štýlov zvládania u mužov a žien

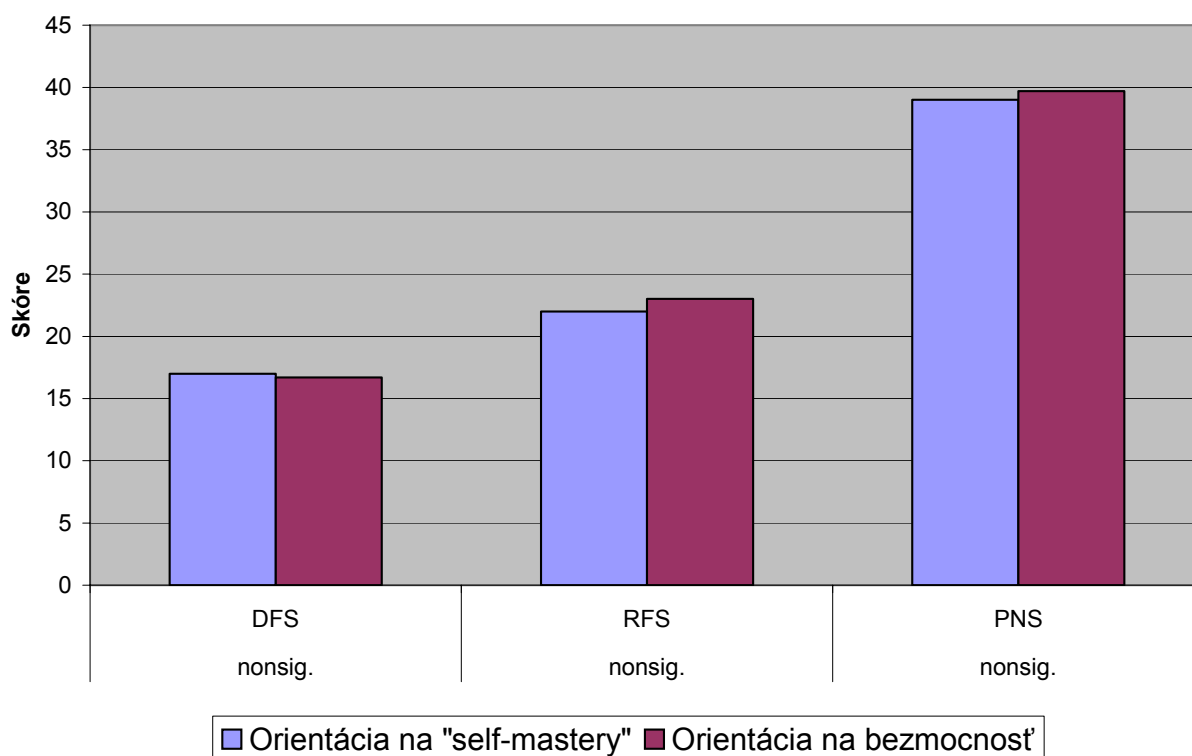

Obr. 2: Osobnostné charakteristiky u mužov a žien pri preferencii rôznych štýlov zvládania

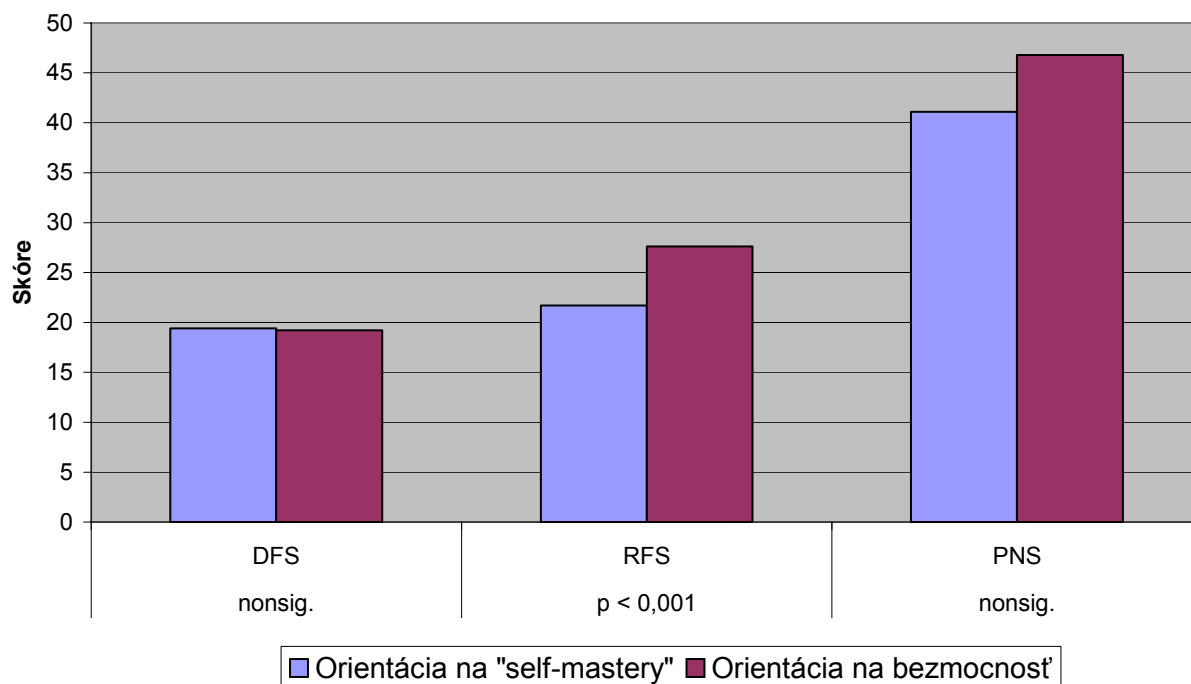

Obr. 3: Subjektívna pohoda, zvládanie a osobnosť pri preferencii rôznych štýlov zvládania

Muži

Ženy

Obr. 4: Potreba štruktúry u mužov a žien pri preferencii rôznych štýlov zvládania

Záver

Väčšina zistení potvrdzuje naše hypotézy o vzťahu preferencie "self-mastery" verzus bezmocnosti a osobnostných charakteristík i charakteristík zvládania. Sú v súlade aj so zisteniami iných autorov (napr. Pearlin, Schooler, 1978; Marshall, Lang, 1990; Pulkkinen et al., 1998; Džuka, Dalbert, 2002, a ďalší).

Je potrebné poznamenať, že najmä vyššie pozitívne rozpoloženie (reprezentované vyššou frekvenciou stavov radosti, šťastia, pôžitku i telesnej sviežosti) ako aj vyššia úroveň celkovej životnej spokojnosti, ktoré sa spájajú s orientáciou na "self-mastery", vypovedajú o adaptívnosti tohto štýlu zvládania.

Literatúra

- Antonovsky, A., 1987, *Unraveling the mystery of health*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Aspinvall, L.G., Richter, L., 1999, Optimism and self-mastery predict more rapid disengagement from unsolvable tasks in the presence of alternatives. *Motivation and Emotion*, 23, 3, 221-245.
- Bandura, A., 1986, *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J.
- Džuka, J., Dalbert, C., 2002, Vývoj a overenie validity Škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46, 3, 234-249.
- Lazarus, R. S., 1966, *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw-Hill.
- Marshall, G.N., Lang, E.L., 1990, Optimism, self-mastery, and symptoms of depression in women professionals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1, 132-139.
- Neuberg, S.L., Newsom, J.T., 1993, Personal need for structure: Individual differences in the desire for simple structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1, 113-131.
- Pearlin, L.I., Schooler, C., 1978, The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21.
- Pulkkinen, L., Kokkonen, M., Mäkiaho, A., 1998, Positive affectivity, self-mastery, and a sense of failure as predictors of self-assessed health. *European Psychologist*, 3, 133-142.

Abstract

This study is focused on "self-mastery", vs. helplessness, in relation to several personality characteristics (Big Five, anxiety, curiosity, aggressiveness, depressiveness, and need for structure) as well as to the level of subjective well-being in 345 students of mean age 20,7. In both men and women we discovered a higher positive state of mind (as a part of subjective well-being) with higher self-mastery orientation. Expected relations between orientation on self-mastery, vs. helplessness, and the observed personality characteristics were confirmed in the majority of cases.

ZPRÁVA Z VÝZKUMU MOŽNÝCH JÁ PATNÁCTILETÝCH ADOLESCENTŮ

Zuzana SAKAŘOVÁ
zuha@mail.muni.cz

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně

Koncept možných Já se zrodil v 80. letech 20. století, tedy v době, kdy byl na svém vrcholu výzkum obsahu a struktury sebepojetí, a významně přispěl k tomu, že je dnes sebepojetí chápáno jako multidimenzionální, dynamická struktura. Možná Já jsou z tohoto pohledu jedním z typů reprezentací sebe – orientovaných do budoucnosti, představujících potencialitu – které se v jistých situacích dostávají do centra pozornosti a řídí tak chování (Markus, Wurf, 1987).

Možná Já jsou naše představy o tom, kým můžeme v budoucnosti být: Chtěná Já vyjadřují, kým se chceme stát či jací si přejeme být, nechtěná Já vyjadřují, kým se nechceme stát či jací si nepřejeme být. Na osobní repertoár možných Já lze pohlížet jako na manifestaci osobních cílů, aspirací, přání, nadějí, strachů, hrozeb a obav. Možná Já fungují jednak jako podněty pro budoucí chování (některé představy chceme uskutečnit, jiným se chceme vyhnout), jednak je můžeme chápat jako hodnotící a interpretační kontext či vztahový rámec pro aktuální Já (Markus, Nurius, 1986).

Výzkum možných Já patnáctiletých adolescentů probíhá v rámci studie ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood – Evropská longitudinální studie těhotenství a dětství), která je unikátním mezinárodním projektem sledování dítěte od období před narozením až do dospělosti. Psychologickou část – individuální psychologické vyšetření dítěte – zajišťuje Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, lékařskou část provádí Oddělení preventivní a sociální pediatrie Lékařské fakulty MU. Na projektu v současnosti spolupracuje asi šest set dospívajících a jejich rodin. Cílem studie je popsat biologické, sociální a psychologické podmínky vývoje dítěte a navrhnout způsoby, jak předcházet problémům v dětství a dospívání nebo jak je řešit. Aktuálně probíhá šetření patnáctiletých adolescentů (<http://centrum.fss.muni.cz/info/index.php>).

Cílem výzkumu je najít odpověď na otázku:

Jaká je struktura možných Já patnáctiletých adolescentů?

Metoda

Možná Já jsou zjišťována **Dotazníkem možných Já**, který je pilotovanou adaptací zahraničních metod (Cross, Markus, 1991; Knox et al., 1998). Dotazník vyplňují adolescenti spolu s dalšími testy v domácím prostředí. K 30. 6. 2006 se vrátilo 42 dotazníků (z toho 26 vyplnili chlapci, 17 dívky). Základní instrukce zní:

*Pravděpodobně každý někdy přemýšlí o budoucnosti. Můžeme uvažovat o tom, co zažijeme nebo kým se staneme. Někdy si představujeme, jací pravděpodobně budeme, jindy jakými lidmi bychom být nechtěli. Můžeme se také zabývat tím, kým bychom se chtěli stát, co si přejeme. O těchto představách můžeme mluvit jako o **možných Já** (Já, kterými se můžeme stát).*

Některá možná Já mohou být představami toho, kým bychom si v budoucnosti přáli být. Některé z těchto představ se uskuteční pravděpodobněji, například „být rodičem“ nebo „být tolerantní“. Jiná možná Já mohou být pouze neurčitými myšlenkami nebo sny, například „letět do

vesmíru“ nebo „vyhrát v loterii“. Některí lidé mohou mít mnoho možných Já, ve která doufají, zatímco jiní jen pár.

Prosím, napište všechna přání a představy o sobě (možná Já), které vyjadřují, **kým se chcete stát nebo jací si přejete v budoucnosti být**. Pište pouze o tom, co pokládáte pro sebe za možné a o čem běžně uvažujete. Nemusíte využít veškeré volné místo.

Kromě toho, kým si přejeme být, můžeme také uvažovat o tom, kým se nechceme stát, jací si nepřejeme být nebo čeho se sami u sebe obáváme. Některá tato možná Já jsou pravděpodobnější, například „být sobecký“ nebo „nemít kamarády“. Jiné představy nejsou pravděpodobné skoro vůbec, například „být zasažen bleskem“. Některí lidé mají mnoho možných Já, kterých se obávají, jiní jen pár.

Prosím, napište všechny obavy a představy o sobě (možná Já), které vyjadřují, **kým se nechcete v budoucnosti stát nebo jací se obáváte být**. Pište pouze o tom, co pokládáte pro sebe za možné a o čem běžně uvažujete. Nemusíte využít veškeré volné místo.

Dále mají respondenti z toho, co napsali, vybrat dvě nejdůležitější chtěná Já a dvě nejdůležitější nechtěná Já a na stupnici od 1 do 7 (1 = zcela nepravděpodobné, 7 = zcela pravděpodobné) vyjádřit, za jak pravděpodobné je považují. Nakonec se zamýšlejí nad rolí, kterou čtyři nejdůležitější možná Já hrála v jejich životě za poslední měsíc, a mají napsat vše, co udělali pro to, aby se jejich chtěná Já stala skutečností a aby se vyhnuli nechtěným Já.

Výsledky

Kategorizace dat byla provedena pomocí induktivní obsahové analýzy (Patton, 2002). Jednotlivá možná Já byla přiřazována do kategorií na základě podobností a rozdílů. Tyto kategorie pak byly pojmenovány podle svého obsahu. Vzniklo 9 vzájemně exkluzivních kategorií a 20 subkategorií:

Osobní (subkategorie: **vlastnosti sociální, vlastnosti osobní**)

Patří sem osobní charakteristiky, vlastnosti a kvality, ať už související s tím, jak nás druzí lidé vnímají či jak se k druhým vztahujeme (např. *užitečná, oblíbený, odlišovat se od většiny* nebo *sobecký, pro srandu králíkům, na někom závislá*), nebo bez sociálního odkazu (např. *inteligentní, podnikavý, lepší* nebo *hloupý, nešikovný, psychopat*). Řadí se zde také odpovědi týkající se štěstí, spokojenosti a bezpečí.

Rodina (subkategorie: **rodina současná, rodina budoucí**)

Všechny odkazy na rodinu současnou i budoucí. Patří sem odpovědi, které se týkají partnerství, manželství, dětí, vnoučat, sourozenců, rodičů apod. Řadí se sem také popisy rodinných členů (např. *mít zdravé a šťastné děti*).

Vztahy (subkategorie: **přátelé, blízcí, samota**)

Kategorie zahrnuje jiné vztahy než rodinné, zejména přátelské a erotické či sexuální bez jasného zřetele k rodině (např. *mít hodně kamarádů*). Patří sem dále odkazy na blízké obecně (např. *najít přízněnou duši* nebo *ztratit lidi, které mám ráda*) a samotou.

Vzdělání (subkategorie: **škola, vzdělání mimoškolní, vzdělání obecně**)

Patří sem odpovědi týkající se školy současné i budoucí (např. *udělat maturitní zkoušku, studovat na vysoké škole*), vzdělání v určité oblasti (např. *naučit se několik cizích jazyků*), vzdělání získaného mimo školu (např. *udělat si pilotní průkaz na větroně*) a vzdělání obecně (např. *nemít vzdělání*).

Zájmy (subkategorie: **volný čas, životní styl**)

Do kategorie patří odpovědi zmiňující zájmy, koníčky, sport, cestování a jiné způsoby trávení volného času a také životní styl, zejména geografické údaje (např. *bydlet v Brně, žít v cizině*) a obecné reference na kvalitu života (např. *mít klidný život* nebo *skončit u počítače a televize, mít stereotypní život*).

Úspěch (subkategorie: **obecný úspěch, sláva, superiorita, mistrovství**)

Patří zde vše, co se dotýká životního úspěchu a dosahování cílů (např. *být úspěšný v tom, co budu v budoucnu dělat* nebo *skončit na ulici, být k ničemu, být povaleč*), slávy a uznání (např. *slavný*,

známý, vážený), superiority či postavení ve společnosti (např. *král v monarchii, být magnátem, nejlepší ve svém oboru*) a mistrovství (např. *najít lék na AIDS, udělat něco velkého, něco v životě dokázat*).

S obecným úspěchem v životě souvisejí také odpovědi odkazující na kriminální činnost, vězení apod. (např. *být zloděj, být dealerka, skončit ve vězení*).

Zaměstnání

Všechny odkazy na práci, zaměstnání, kariéru, pracovní podmínky, obor apod. (např. *elektrikář, stát se úspěšnou podnikatelkou nebo nezaměstnaná, mít práci, která mě nebaví*).

Materiální (subkategorie: **majetek, peníze**)

Kategorie zahrnuje odkazy na specifický majetek (např. *mít dům se zahradou, vlastnit ostrov*) a finanční jistotu (např. *bohatý, vyhrát sazku nebo nemít na nic peníze*).

Fyzické (subkategorie: **zdraví, vzhled**)

Patří zde odpovědi vyjadřující se ke vzhledu, váze, atraktivitě, postavě apod. (např. *hezky vypadat, shodit*) a také všechny odkazy na zdraví, kondici, specifické nemoci, smrt, bolest, stárnutí či zneužívání látek (např. *dožít se vysokého věku, zemřít přirozenou smrtí nebo nemocná, alkoholik, mít nějakou nehodu, začít kouřit a brát drogy*).

Počet chtěných Já se pohyboval mezi 1 a 18, s průměrem 7,14 (SD = 3,78). Průměrný počet chtěných Já u chlapců byl 6,56 (SD = 3,47), u dívek 8,00 (SD = 4,17). Nechtěných Já respondenti generovali od 1 do 14, s průměrem 5,52 (SD = 3,44). Průměrný počet nechtěných Já u chlapců byl 5,12 (SD = 3,57), u dívek 6,08 (SD = 3,32).

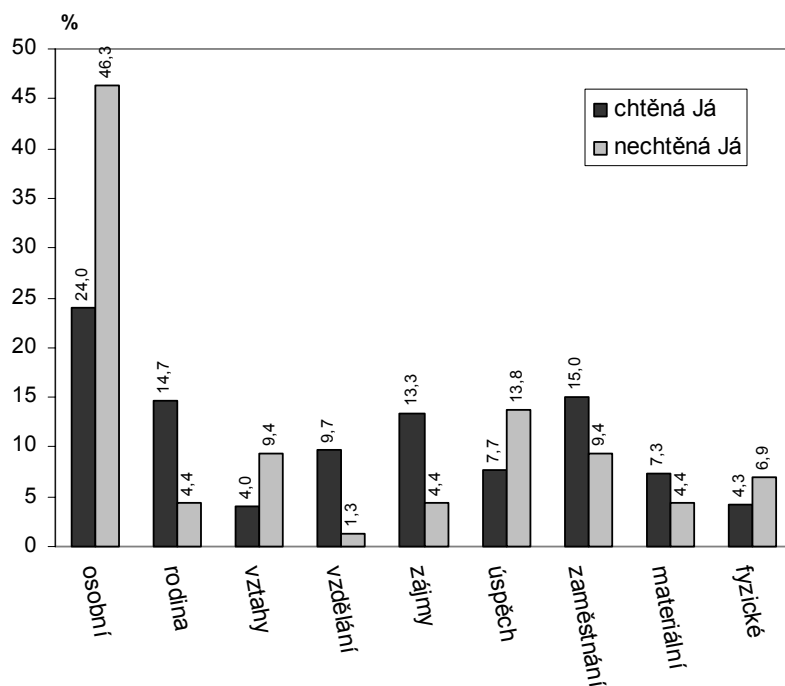
Počet subkategorií a kategorií, do kterých spadají chtěná Já, byl průměrně 4,76 (SD = 2,20), u chlapců 4,36 (SD = 1,66), u dívek 5,35 (SD = 2,76). Počet subkategorií a kategorií, do kterých spadají nechtěná Já, je průměrně 3,69 (SD = 1,78), u chlapců 3,29 (SD = 1,83), u dívek 4,25 (SD = 1,60).

Počet subkategorií a kategorií, do kterých spadají možná Já, je vedle prostého počtu možných Já důležitým údajem, protože ukazuje na komplexnost či plastičnost jedincovy představy budoucnosti. Čím více tematických oblastí má člověk ve svých možných Já zastoupeno, tím je jeho obraz vlastní budoucnosti plastičtější a plnější. Pokud například srovnáme průměrný počet chtěných Já s průměrným počtem kategorií a subkategorií chtěných Já, zjistíme, že se tyto hodnoty liší více než o 2.

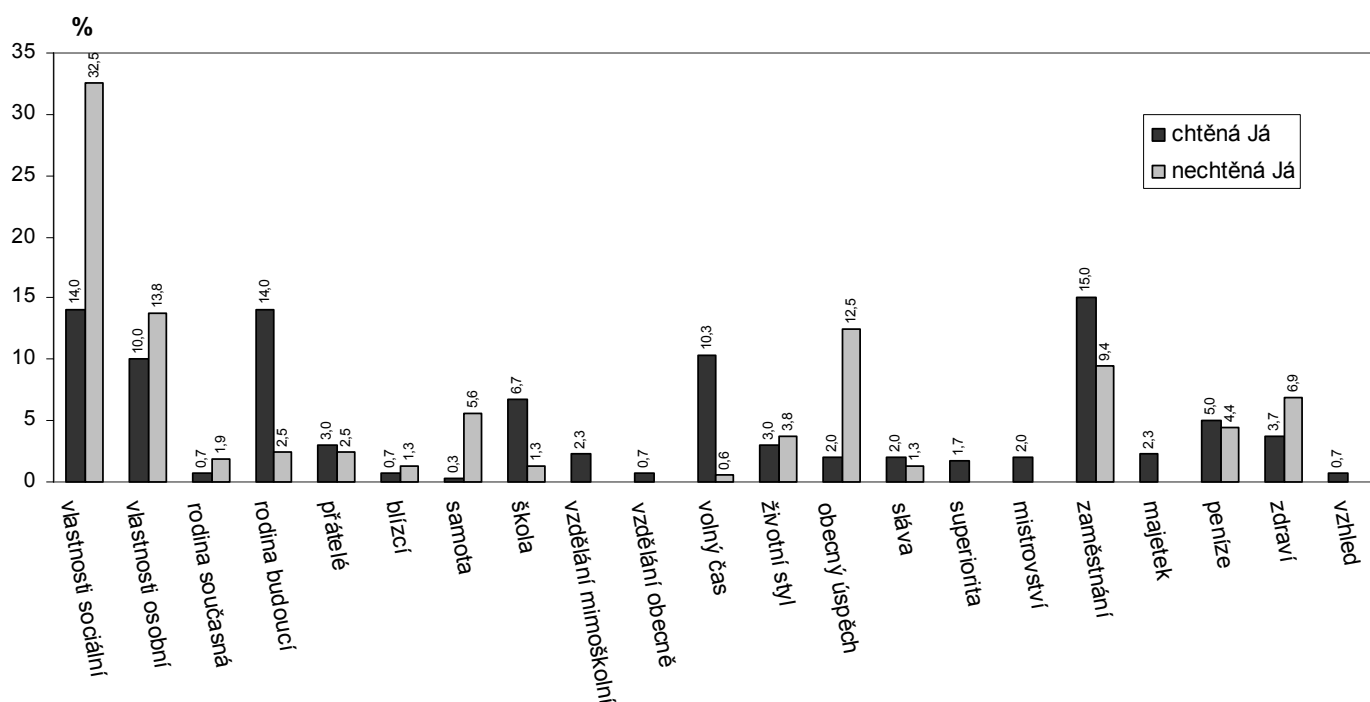
Pravděpodobnost nejdůležitějších chtěných Já se pohybovala od 2 do 7, při hodnocení pravděpodobnosti nechtěných Já využili celou škálu od 1 do 7. Průměrná pravděpodobnost prvního chtěného Já byla 5,40 (SD = 1,26), druhého chtěného Já 5,08 (SD = 1,40), prvního nechtěného Já 2,85 (SD = 1,60) a druhého nechtěného Já 2,59 (SD = 1,58).

Grafy (obr. 1, 2) ukazují rozložení obsahových kategorií a subkategorií chtěných a nechtěných Já. Kategorie, které jsou v chtěných Já zastoupeny alespoň deseti procenty, jsou *osobní* (24 %), *zaměstnání* (15 %), *rodina* (15 %) a *zájmy* (13 %). Jako nejméně důležité (pod pět procent) se předběžně ukazují kategorie *vztahy* (4 %) a *fyzické* (4 %). Kategorie, které se v nechtěných Já dostaly nad deset procent, jsou *osobní* (46 %) a *úspěch* (14 %). Kategorie zmiňované do pěti procent jsou *vzdělání* (1 %), *rodina* (4 %), *zájmy* (4 %) a *materiální* (4 %).

Obr. 1: Možná Já - kategorie

Obr. 2: Možná Já - subkategorie

Diskuse a další postup

Z grafů je patrné, že struktura chtěného a nechtěného Já se vzhledem ke kategoriím i subkategoriím různí. Předběžné výsledky naznačují, že chtěné Já je strukturované rovnoměrněji a je tematicky pestřejší než nechtěné Já, protože žádná obsahová kategorie

nepřesahuje čtvrtinový podíl a podíl žádné kategorie se neblíží nule (kategorie jsou rozloženy od 4 do 24 procent).

Oproti tomu nechtěné Já se jeví jako tematicky daleko vyhraněnější, protože kategorie *osobní* se blíží polovičnímu podílu, jen jedna další kategorie se vyšplhala přes desetiprocentní hranici a čtyři kategorie nedosáhly ani pěti procent (kategorie se pohybují od 1 do 46 procent). Zatímco chtěné Já je tematicky pestré a vyrovnané, nechtěné představy patnáctiletých adolescentů o budoucnosti se točí – téměř z poloviny – kolem osobních rysů, vlastností a charakteristik. Vzhledem k tomuto faktu a také ke skutečnosti, že jediným dalším tématem zabírajícím minimálně desetinu nechtěných Já je dále nespecifikovaná obava z životního neúspěchu nebo nenaplnění plánů, to vypadá, že v patnácti letech se člověk v rámci nechtěného Já obvykle zabývá svou osobností, svými vlastnostmi a kvalitami či svojí identitou a že ostatní oblasti ještě zpracovány nebo formulovány nejsou.

Otázka po vlastním vymezení nebo v dalším kroku ujasnění si představy o sobě se ale neukazuje důležitou jen v nechtěných Já, osobními vlastnostmi a atributy se respondenti také nejčastěji (přestože ne tak výrazně vzhledem k ostatním tématům) zabývali v rámci chtěných Já.

Odlíšná struktura chtěného a nechtěného Já je patrná také z toho, že zatímco chtěná Já obsadila všech dvacet subkategorií, nechtěná Já se dala zařadit jen do čtrnácti subkategorií. Pokud se podíváme na jednotlivé subkategorie, vlastnosti bez zřetelného odkazu ke druhým (*vlastnosti osobní*) jsou pro patnáctileté dospívající důležité, a to zhruba stejně u obou typů možných Já, kdežto vlastnosti, u kterých můžeme sociální moment jasně určit (*vlastnosti sociální*), jsou v rámci nechtěného Já zastoupeny výrazně častěji – tvoří dokonce třetinu všech nechtěných Já.

Další pravidelnost se vyskytuje u kategorie *rodina*. Zatímco současná rodina je tématem možných Já minimálně, o budoucí rodině uvažují patnáctiletí mnohem častěji, zejména jako o tom, co by chtěli nebo co si přejí. Co se týče ostatních vztahů, tedy jiných než rodinných, těsně nad pětiprocentní hranici se vyšplhala pouze subkategorie *samota* u nechtěných Já, téma vztahové blízkosti, ale i kamarádů a přátelství zůstává pod touto hranicí u obou druhů představ o budoucnosti.

V kategorii *vzdělání* jsou logicky nejčetnější přání ohledně současné nebo budoucí školy, mimoškolní vzdělání a obecná potřeba být vzdělán jsou vyjadřovány pouze jako chtěné Já a zabírají méně než pět procent případů.

Kategorii *zájmy* dominuje (nad deset procent) téma volného času u chtěného Já, životní styl hraje při uvažování adolescentů o tom, co bude, méně podstatnou roli.

Kategorie *úspěch* má také jeden jasný vrchol nad desetiprocentní hranicí, a tím je hrozba obecného životního neúspěchu nebo strach, že jedinec nedosáhne svých cílů. Ostatní oblasti se ukazují jako míň významné, z toho navíc téma nadřazenosti či význačného postavení ve společnosti a touha udělat něco velkého jsou formulovány pouze jako chtěné Já.

Oblast finanční jistoty či bohatství nebo na druhé straně chudoby se pohybuje okolo pětiprocentní hranice u chtěného i nechtěného Já. Specifický majetek si dospívající pouze přáli, ovšem tato chtěná Já zůstala hluboko pod pomyslnou hranicí pěti procent.

Subkategorie *zdraví* (u chtěného Já pod pět procent, u nechtěného Já nad pět procent) je v podstatě hlavním obsahem kategorie *fyzické*, protože téma vzhledu a vlastní atraktivity se v nechtěných Já neobjevuje vůbec a jeho podíl v chtěných Já je zanedbatelný. Teprve analýza většího objemu dat ovšem ukáže, jestli jsou výše popsané vzorce a odlišnosti statisticky významné.

Po objasnení struktúry možných Já patnáctiletých adolescentů budou v dalších částech výzkumu hledány souvislosti s výsledky ostatních metod testové baterie šetření ELSPAC, jimiž jsou např. Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině (verze pro dítě i rodiče), Dotazník pro zjišťování vztahů s vrstevníky, Škála depresivity, NEO pětifaktorový osobnostní inventář, Clarity of Self, Inventář rizikového chování (verze pro dítě i rodiče), Manželská spokojenost, CCEI (vybrané položky – psychoneurotické symptomy) nebo Rodinfo (základní údaje o rodině)*.

Literatura

- Cross, S., Markus, H. (1991): Possible selves across the life span. *Human Development* 34, 230-255.
- Knox, M., Funk, J., Elliot, R., Bush, E. G. (1998): Adolescents' possible selves and their relationships to global self-esteem. *Sex Roles* 39, 61-80.
- Markus, H., Nurius, P. (1986): Possible selves. *American Psychologist* 41, 954-969.
- Markus, H., Wurf, E. (1987): The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology* 38, 299-337.
- Patton, M. (2002): *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, Sage Publications.

Abstract

Possible selves are future-oriented self-conceptions: Desired selves are images of what we would like to become, unwanted selves are images of what we would not like to become or are afraid of becoming. This paper reports about the research on 15-year-old adolescents' possible selves within the European project ELSPAC (Institute of Children, Youth and Family Research, FSS, MU in Brno). The research attempts to find out what the structure of 15-year-old adolescents' possible selves is. The Possible Selves Questionnaire (pilot adaptation of foreign methods) was used to obtain information about possible selves of 15-year-old adolescents. The paper bases its results on 42 questionnaires (26 males, 17 females).

* **Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině** (Čáp, J., Boschek, P.; Psychodiagnostika, s.r.o., 1994.), **Dotazník pro zjišťování vztahů s vrstevníky** (Širůček, Širůčková), **Škála depresivity** (upravená pilotovaná verze MFQ s přihlédnutím ke Computer Depression Task Test (Bristol), dále viz M. Sund et al. (2001) Depressive symptoms among young Norwegian adolescents as measured by The Mood and Feelings Questionnaire (MFQ) *European Child & Adolescent Psychiatry* 10:222–229), **NEO pětifaktorový osobnostní inventář** (viz manuál Hřebíčková, M., Urbánek, T., 2001, Testcentrum, Praha.), **Clarity of Self** (pilotovaná a upravená verze viz např. Campbell, J. et al. (1996). Self-Concept Clarity: Measurement, Personality Correlates, and Cultural Boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 70, No. 1, 141-156), **Inventář rizikového chování** (Širůček, J.; Širůčková, M. podle „problem behavior theory“ R. Jessor), **Manželská spokojenost** (pilotovaná a upravená verze dotazníku ENRICH viz Fowers, B. J., Olson, D. H. (1993). ENRICH Marital Satisfaction Scale: A Brief Research and Clinical Tool. *Journal of Family Psychology*. 7(2):176-185.), **CCEI** (vybrané položky – psychoneurotické symptomy)

HODNOTY VO VZŤAHU K OSOBNOSTNÝM DIMENZÁM BIG FIVE

Vladimír SALBOT

vsalbot@pdf.umb.sk

Katedra psychológie PF UMB, Banská Bystrica

Pojem hodnota má interdisciplinárny charakter. Chápanie hodnôt je v psychológii odlišné a špecifické vzhľadom k ponímaniu hodnôt v iných vedných disciplínach. V psychologickú literatúru nachádzame rôzne prístupy k jej vymedzeniu, ale aj začleňovaniu do štruktúry osobnosti. Hodnoty považujeme za dôležitú súčasť štruktúry osobnosti. Tradične sa hodnoty spájajú s motivačnou štruktúrou osobnosti, predovšetkým s potrebami, zájmami a postojmi. Taktiež sa hodnoty považujú za súčasť charakteru osobnosti. Mnoho autorov spája hodnoty s kognitívnymi štruktúrami osobnosti. Kognitívna sieť umožňuje poznávanie a hodnotenie okolitého sveta, čo umožňuje jedincovi utváranie hodnôt. Hodnoty sa potom stávajú významnými regulátormi prežívania a konania. Za podstatné v tejto súvislosti považujeme spájanie hodnôt s emóciami, pretože percepcie sveta, predstavy a myšlienky nadobúdajú hodnoty pre človeka tým, že sa mu vyjavujú ako prítiažlivé alebo odpudzujúce. P. Prunner (s.49, 2002) konštatuje, odvolávajúc sa na rôznych autorov, že hodnota v sebe obsahuje kognitívnu, emocionálnu a konatívnu zložku.

Ak uvažujeme o vzťahoch hodnôt, hodnotovej štruktúry a osobnostných vlastností, je potrebné bližšie preskúmať, do akej miery konsonujú hodnoty s ostatnými vlastnosťami osobnosti. Ide o ich súlad s celkovou štruktúrou osobnosti, alebo sa môže vyskytnúť disonancia. Preto je podstatné odpovedať na otázku, do akej miery hodnoty a vlastnosti osobnosti rozhodujú o konaní osobnosti.

S. J. Dollinger, F. T. Leong, S. Ulicni (podľa A. Aluja, L. F. García, s. 620, 2004) konštatovali, že osobnostné črty a hodnoty sú individuálne odlišnosti, ale sú v rôznych situáciách a v rôznom čase konzistentné. Môžeme predpokladať, že hodnoty sa budú zblížovať s osobnostnými črtami.

Ďalej uvádzame výskum autorov S. Roccas, L. Sagiv, S.H. Schwartz, A. Knafo (2002). Autori realizovali výskum, v ktorom riešili vzťahy medzi faktormi Big Five a osobnými hodnotami. Pri výskume hodnôt sa opierali o Schwartzov model hodnôt. Zistili, že faktor príjemnosť pozitívne koreloval s hodnotovým typom benevolencia a tradičnými hodnotami. Otvorenosť korelovala so sebaurčením a univerzálnymi hodnotami, extravézia s úspechom a stimulačnými hodnotami a svedomitosť s úspechom a konformnými hodnotami. Korelačná analýza poukázala na rozdiely vo vzťahoch medzi faktormi Big Five a osobnými hodnotami. Ich zistenia podporili myšlienku, že vplyv hodnôt na správanie viac závisí na kognitívnej kontrole ako na nej závisí vplyv črt osobnosti. Inak povedané, črty osobnosti, ktoré sa prejavujú v správaní, sú menej závislé na kognitívnej kontrole ako je to pri hodnotách.

A. Aluja a F. Garcia (2004) skúmali tiež vzťah troch faktorov hodnôt (hodnoty spoločenskej moci, hodnoty spoločenského poriadku a hodnoty benevolencie – táto hodnota sa obsahovo kryje so Schwartzovým faktorom hodnoty benevolencie) a osobnostných vlastností Big Five. Výskumu sa zúčastnilo 635 študentov univerzity v Lleide (Španielsko). Z toho bolo 288 mužov a 347 žien. Výsledky výskumu ukázali, že svedomitosť významne korelovala ($r=0,49$ ***) s hodnotami spoločenského poriadku (poriadok, zodpovednosť, bezpečie, úcta, vytrvalosť atď.). Čím sú ľudia svedomitejší, tým viac preferujú poriadok, zodpovednosť, bezpečie, úctu a pod.

Na druhej strane nepriateľskosť mala negatívny vzťah k hodnotám spoločenského poriadku a k hodnotám benevolencie (solidarita, úprimnosť, spravodlivosť) a pozitívne

korelovala s hodnotami spoločenskej moci (moc, prestíž, autorita, sláva vodcovstvo atď.). Opäť môžeme konštatovať to, že čím je človek viac nepriateľský, tým menej oceňuje poriadok, zodpovednosť, bezpečie, úctu, solidaritu, úprimnosť, spravodlivosť. Na druhej strane, čím je človek viac nepriateľský, tým viac oceňuje moc, prestíž, autoritu, vodcovstvo.

Otvorenosť mysle taktiež významne pozitívne korelovala s hodnotami spoločenskej moci a hodnotami spoločenského poriadku. Autori uvádzajú, že bystrí, kreatívni, inovátorskí, intelektuálni ľudia oceňujú moc, prestíž rovnako ako poriadok a zodpovednosť. Skoro nulová korelácia bola medzi hodnotami benevolencie a otvorenosťou mysle.

Extraverzia významne pozitívne korelovala s hodnotami spoločenskej moci a spoločenského poriadku, čo tiež nemožno považovať za prekvapivé.

Neuroticizmus nevykazoval žiadne korelácie s uvedenými hodnotovými faktormi.

Určité odpovede na tieto otázky poskytol výskum P. Prunnera (s. 315, 316, 2002). Uvedený autor skúmal vzťahy medzi hodnotovými štruktúrami, hodnotovými preferenciami a osobnostnými vlastnosťami (použité boli rozličné výskumné metódy a to Cattell – C.F. 2a, Cattell – 16 PF, Kubičkov dotazník HODOR, Gordonov dotazník I-P-H na zisťovanie interpersonálnych hodnôt, dotazník sociálnej frustrácie D-S-F, dotazník ICL, dotazník B-D-I na zisťovanie miery sociálne patologických reakcií a dotazník M-H-Q na zisťovanie duševného stavu). Konštatoval, že hodnotová štruktúra nemusí vždy plne dotvárať osobnostný profil jedinca. Niekedy môže s osobnými vlastnosťami disonovať a v tomto prípade hodnotová štruktúra realizáciu konkrétnych aktivít jedinca neovplyvňuje, t. j. riadiaci a regulačný aspekt sa nepreukázal u tých hodnôt, ktoré boli v rozpore s osobnostnými vlastnosťami individua.

Tieto myšlienky nás zaujali a rozhodli sme sa preskúmať ako súvisí hodnotová orientácia jedinca s vlastnosťami osobnosti Big Five. Koncept teórie „ Veľkej päťky „ je považovaný za jeden z najznámejších súčasných črtových modelov osobnosti.

V našej psychologickú literatúre sme výskum vzťahu hodnotovej orientácie a vlastností Big Five našli u L. Paškovej (2005) a S. Štefánikovej (2006). Ich výskumné zistenia uvedieme v závere príspevku. Výskum je súčasťou grantovej výskumnej úlohy VEGA č. 1/2507/05, ktorú riešime na Katedre psychológie PF UMB v Banskej Bystrici.

Cieľom výskumu bolo zistiť vzťah medzi osobnostnými faktormi Big Five a hodnotovými orientáciami. Predpokladali sme, že budú existovať významné vzťahy medzi niektorými osobnostnými faktormi Fig Five a hodnotovými orientáciami. Výskumnú vzorku tvorilo 366 žiakov stredných škôl vo veku 17 až 19 rokov. Použili sme metódu dostupného výberu. Na zisťovanie hodnotových orientácií sme použili dotazník HO-PO-MO od J. Vonkomera (1991). Dotazník sme doplnili o ekologickú hodnotovú orientáciu. Usudzujeme, že ekologická hodnotová orientácia je jednou z ďalších relatívne samostatných hodnotových orientácií. Na zisťovanie osobnostných faktorov „ Big Five“ sme použili dotazník NEO FFI od autorov Costu a McCraeho. Výsledky výskumu sú uvedené v Tab. 1.

Tab. 1 Korelačné koeficienty medzi osobnostnými faktormi Big Five a hodnotovými orientáciami u žiakov stredných škôl N= 366

Hodnotové orientácie						
BIG FIVE	vzdelávacie	estetické	mravné	ekonomické	sociálne	ekologické
Neurotizmus	-0,165*	0,180*	0,093	-0,029	-0,108	0,077
Extraverzia	0,017	-0,155*	0,097	-0,001	0,275**	-0,0830
Otvorenosť	0,016	0,086	-0,059	-0,112	0,070	0,055
Príjemnosť	0,076	-0,064	0,047	-0,243**	0,312**	-0,068
Svedomitosť	0,175*	-0,144	0,034	0,021	0,065	-0,097

* významné na $p = 0,05$ ** významné na $p = 0,01$

Z korelačnej matice vyplýva, že sme našli sedem štatisticky významných vzťahov medzi Big Five a hodnotovými orientáciami.

Záporný korelačný vzťah existuje medzi neurotizmom a vzdelávacou hodnotovou orientáciou. Znamená to, že čím človek viac preferuje vzdelávaciu hodnotovú orientáciu, tým vykazuje vyššiu mieru emocionálnej stability, vyrovnanosti a sebaistoty. Všeobecne sa neurotizmus prejavuje nekľudom, emocionálnou labilitou nespokojnosťou so sebou samým a svojim životom, čo sa môže prejavovať nespokojnosťou so vzdelaním a profesiou. Na druhej strane neurotizmus významne pozitívne koreloval s estetickou hodnotovou orientáciou. Estetická hodnotová orientácia akoby bola u osobnosti spojená s úzkosťou, náladovosťou a nekľudom. Aj životopisy slávnych umelcov svedčia, že títo ľudia boli vo svojom súkromnom živote nešťastní, ich sociálne vzťahy nefungovali.

Estetická hodnotová orientácia významne záporne korelovala s extravertiou. Znamená to, že čím je osobnosť viac esteticky hodnotovo orientovaná, tým je introvertovanejšia, t. j. uzavretejšia, samotárska, ale zároveň vnímavá na nové podnety z okolia. Extraverzia významne ($p=0,01$) pozitívne korelovala so sociálnou hodnotovou orientáciou. Jediný extravert sa javí ako sociálne hodnotovo orientovaný, čo zodpovedá teoretickým i praktickým skúsenostiam.

Faktor príjemnosť záporne koreloval s ekonomickou hodnotovou orientáciou. Akoby šlovek, ktorý je prívetivý, dobrosrdečný a tolerantný, nejavil záujem o materiálne veci, zisk a blahobyt. Ďalší pozitívny, štatisticky významný vzťah ($p=0,01$) sme zistili medzi faktorom príjemnosť a sociálnou hodnotovou orientáciou. Môžeme konštatovať, že čím je človek príjemnejší, tým je viac sociálne hodnotovo orientovaný. Človek príjemný so sociálnou hodnotovou orientáciou sa javí ako altruista.

Faktor svedomitosť významne pozitívne koreloval so vzdelávacou hodnotovou orientáciou.

Je pre nás trochu prekvapením, že sme nenašli žiadne významné korelačné vzťahy medzi faktorom otvorenosť a jednotlivými skúmanými hodnotovými orientáciami. Predpokladali sme, že tento faktor bude pozitívne korelovať so vzdelávacou hodnotovou orientáciou.

Výskumy podobného charakteru sme našli u L. Paškovej (2005) a S. Štefánikovej (2006). L. Pašková použila na meranie hodnotových orientácií dotazník HOD od L. Sabola. Pri porovnaní výsledkov výskumu môžeme konštatovať, že naše výskumné zistenia korešpondujú so zisteniami uvedenej autorky. Výskumné zistenia S. Štefánikovej naznačili štatisticky významný pozitívny vzťah medzi faktorom prívetivosť a sociálnou hodnotovou orientáciou a záporný vzťah s ekonomickou hodnotovou orientáciou.

Záver

Výskumné zistenia naznačujú, že faktory Big Five určitým spôsobom korešpondujú s hodnotovými orientáciami osobnosti. Aj keď sa nenaplnili všetky naše očakávania pri skúmaní súvislostí osobnostných premenných a hodnotových orientácií, zistené korelačné vzťahy považujeme za zmysluplné. Neodporujú teoretickým ani praktickým skúsenostiam. Ak predpokladáme, že faktory Big Five sú bazálne štruktúry osobnosti, súvislosti s hodnotovými orientáciami naznačujú ich opodstatnenosť. Hodnoty osobnosti považujeme taktiež za zvnútornené štruktúry. Domnievame sa, že vzájomná konsonancia hodnôt a vlastností osobnosti je ukazovateľom stability osobnosti a jej zdravého fungovania. Bude potrebné v našich podmienkach pokračovať vo výskumoch takéhoto charakteru.

Literatúra

- Aluja, A., García, F.: Relationships between Big Five Personality Factors and Values. *Social Behavior and Personality*, 32, 7, 2004, 619-626.
- Pašková, L.: Analýza vybraných osobnostných komponentov u študentov učiteľstva psychológie (so zameraním na výkonovú motiváciu). Rigorózna práca. Banská Bystrica : PF UMB, 2005, 131 s.
- Prunner, P.: Výzkum hodnot. Plzeň : Euroverlag, 2002, 343 s.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., Knafo, A.: The Big Five Personality Factors and Personal Values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 6, 2002, 789- 801.
- Štefániková, S.: Hodnoty stredoškolskej mládeže. Diplomová práca. Banská Bystrica : PF UMB, 2006, 56 s.
- Vonkomer, J.: Dotazník na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu. Bratislava : Psychodiagnostika, 1991.

Abstract

The paper presents the research of the relation between value orientation and particular dimensions of the Big Five Questionnaire. The research was implemented with a sample of 366 secondary school pupils. There appeared significant positive correlations between esthetic value orientation and neuroticism, conscientiousness and education value orientation, extraversion and social value orientation, pleasantness and social value orientation. Significant negative correlations appeared between neuroticism and education value orientation, extraversion and esthetic value orientation, pleasantness and economic value orientation. We consider the found significant relations between value orientations and the Big Five dimensions meaningful.

VPLYV NEZAMESTNANOSTI NA SEBAOBRAZ (MULTIDIMENZIONÁLNY PRÍSTUP) *

Milica SCHRAGGEOVÁ
milica.schraggeova@fphil.uniba.sk
Katedra psychológie, FF UK Bratislava

Do každého teoretického modelu nezamestnanosti sa nejakým spôsobom premieta otázka sebahodnotenia, (sebaobrazu, sebakoncepcie, sebavnímania) a ich zmien v dôsledku straty práce.

Azda najprepracovanejší pohľad nám v tomto smere ponúka sociálnopsychologický prístup Kelvina a Jarretta, ktorý nadväzuje na tradície sociálneho interakcionizmu. Kelvin a Jarrettovej (1985) vychádzajú z pozorovania, že ľudia majú bežne vytvorený určitý sebaobraz (self-concept), s ktorým sa naučia žiť a ktorý považujú za niečo trvalé. Keď však v živote nastanú dramatické zmeny, vybočujúce zo zabehnutého rámca, začnú sa väčšmi zameriavať na seba. Podľa Kelvina a Jarretta situácia nezamestnanosti predstavuje podmienky, ktoré zvyšujú tendenciu ľudí pozeráť sa na seba ako na nie bežný objekt. Zrútia sa zabehané štruktúry kognitívnych procesov, správanie, ktoré bolo automatické, nie je viac použiteľné. Dochádza k adaptačným zmenám a človek sa stáva citlivý na informácie o sebe – jednak na tie ktoré prichádzajú od druhých a jednak na tie, ktoré získava na základe sebaopozorovania. Teória Kelvina a Jarrettovej (1985) predpokladá, že mnohé negatívne dôsledky nezamestnanosti je možné vysvetliť v pojmoch strachu zo straty sociálnej identity. Nezamestnanosť sa spája s negatívnymi spoločenskými stereotypmi; byť označený za nezamestnaného je niečo neželané a pre samotného nezamestnaného človeka nie je ľahké prijať na seba túto „diskvalifikujúcu“ kategóriu.

Kelvin a Jarretová (1985) diskutujú o relevantnosti koncepcie stigmatizácie nezamestnaných a jej súvislosti so štatistickou mierou nezamestnanosti. Podobne Cassidy (2001) uvádza, že tam, kde je nezamestnanosť vysoká a stáva sa viac menej normou, je menšia stigma byť nezamestnaným. Príliš nízka miera nezamestnanosti zase skôr prisudzuje nezamestnaným obraz špecifickej skupiny nešťastných ľudí, ktorým treba pomôcť. Niekde v strede je hladina nezamestnanosti, pri ktorej sa začína meniť externý pohľad na nezamestnaných, priradujú sa im negatívne atribúty a znižuje sa sociálny status. Cassidy (2001) výskumne potvrdil, že nezamestnaní, ktorí sami seba kategorizujú ako nezamestnaných, prežívajú väčší distress ako tí, čo si uchovali identitu svojej profesie či zamestnania. Ďalšou teóriou vychádzajúcou z koncepcie sebaobrazu je sebadiskrepančná teória (self-discrepancy theory) Higginsa (podľa Feather, 1989, Sheeran, McCarthy, 1992). Higgins predpokladá, že sú tri základné domény sebaobrazu (self): Aktuálny sebaobraz (aký som), ideálny sebaobraz (aký by som chcel byť) a požadovaný sebaobraz (aký by som mal byť). Na tieto tri oblasti self sa dá pozeráť z dvoch perspektív; z vlastného pohľadu a z pohľadu pre jedinca významných druhých osôb. Aktuálne JA je to, čo Higgins považuje za sebaobraz (Ja aký som). Ostatné domény sebaobrazu pokladá za určité orientácie či smerovania („guides“), ktoré môžu mať pre jednotlivca rôznu dôležitosť. Sebadiskrepančná teória predpokladá, že sme motivovaní dosiahnuť stav, kedy sa naše aktuálne Ja zhoduje s pre nás významnými orientáciami. Diskrepanciu medzi aktuálnym a ideálnym Ja prežívame ako nespokojnosť, sklamanie. Diskrepancia medzi aktuálnym Ja a Ja požadovaným od druhých môže spôsobovať strach a pocit ohrozenia. Diskrepancia medzi aktuálnym JA a ideálom druhých vedie k pocitom hanby, sklúčenosti. Diskrepančná teória môže objasňovať

* Príspevok vznikol za finančnej podpory výskumného projektu VEGA 1/1392/04

emocionálne stavy, ktoré prežívajú nezamestnaní v súvislosti so zmenenými podmienkami sebakonceptov.

Štúdie zaoberajúce sa otázkou sebahodnotenia nezamestnaných spravidla potvrdzujú znížené sebavedomie ako súčasť negatívnych dopadov nezamestnanosti na psychické zdravie. Veľká časť týchto výskumov sa metodologicky opiera o Rosenbergovu škálu sebahodnotenia (self – esteem scale), ktorá poskytuje jej globálnu afektívne podfarbenú mieru (Patton, Noller, 1984, Rowley, Feather, 1987, Winefield, Tiggemann, 1992, Axelsson, Ejlertsson, 2002.) Výskumné práce, ktoré skúmali sebaobraz nezamestnaných z hľadiska reflektovaného hodnotenia ako aj z hľadiska diskrepancií medzi aktuálnym (aký som), reflektovaným (ako ma vidia iní) a ideálnym (aký by som chcel byť) sebaobrazom prinášajú diferencovanejší pohľad na problematiku sebahodnotenia nezamestnaných (Sheeran, McCarthy, 1990, Sheeran, McCarthy, 1992, Sheeran, Abraham, 1994). Vyššie uvádzané štúdie naznačili, že nezamestnaní majú nižšie reflektované sebahodnotenie ako zamestnaní. Pripisujú si aj negatívne hodnotenie zo strany iných nezamestnaných, čo autori vysvetľujú ako strach identifikovať sa ako člen stigmatizovanej skupiny. Potvrdili pozitívny vzťah medzi dĺžkou nezamestnanosti a negatívnym sebahodnotením, ako aj narastaním rozdielu medzi ideálnym a reálnym JA. P. Sheeran a Ch. Abraham, (1994) zistili, že negatívne vnímané hodnotenie druhými sa spájalo vo výbere nezamestnaných s nižším sebahodnotením (Ja aký som), čím naznačili platnosť hypotézy symbolického interakcionizmu týkajúceho sa vplyvu reflektovaného sebaobrazu (ako ma vidia iní) na aktuálny sebaobraz a spokojnosť samého so sebou. L. Watersová K. Moorová (2002) zistili, že významným faktorom, ktorý negatívne prispieva k sebahodnoteniu je zlá finančná situácia, ktorá sa prejavuje výraznejšie u mužov. U nezamestnaných žien pôsobí sociálna opora a počet alternatívnych rolí ako ochranný faktor voči negatívnym zmenám v sebahodnotení. Švajčiarska autorka R.Barwinski Fáhová (1990), ktorá robila rozsiahly kvalitatívny výskum nezamestnanosti uvádza, že pre mnohých nezamestnaných je nezamestnanosť nielen čas zamestnaneckej krízy, ale aj úsek života, kedy spochybňujú celú svoju osobnosť. Niektorí uvádzajú, že povolanie je pre udržanie identity dôležitejšie ako voľný čas alebo rodina. R. Barwinski Fáhová (1990) dodáva, že byť nezamestnaný nie je len spochybnenie identity, ktorú sme si vytvorili v zamestnaní, ale nezamestnanosť neponúka žiadnu alternatívnu koncepciu identity. Naopak nezamestnaní uvádzali, že bolo pre nich dôležité nesplynúť s ostatnými nezamestnanými, ale dištancovať sa od nich a udržať si svoju svojráznosť.

Výskumné ciele

Hlavným zámerom bolo mapovanie rozdielov v sebaopínaní nezamestnaných v závislosti od viacerých socio-demografických premenných. Východiskom nášho príspevku sú dve vyššie rozdiskutované teórie, a to sociálnopsychologická teória Kelvina a Jaretta, ktorí chápu sebaobraz (self) ako dynamicky sa meniaci koncept závislý od rôznych vonkajších a vnútorných faktorov, a sebadiskrepančná teória (self-discrepancy theory) Higginsa zdôrazňujúca dôležitosť rozdielov medzi rôznymi aspektami sebahodnotenia ako súčasť motivačného smerovania a emocionálneho prežívania nezamestnanosti. Konkrétne sme sa zamerali na mapovanie štyroch aspektov sebaobrazu nezamestnaných: aktuálne JA (aký som), ideálne JA (aký by som chcel byť), minulé JA (aký som bol, keď som pracoval) a reflektované JA (ako vnímam, že ma vidia druhí - priatelia, rodina). V prvej fáze vyhodnocovania získaných dát nás zaujímali rozdiely v sebaobrazu v závislosti od sociálnej sebakategorizácie (nezamestnaný, profesia, iné) dĺžky nezamestnanosti, vzdelania. V ďalšom kroku sme porovnávali tri druhy diskrepancií (aktuálne/ideálne JA, aktuálne/minulé JA, aktuálne/reflektované JA) v rámci celého výberu nezamestnaných ako aj vo vzťahu k dĺžke nezamestnanosti, vzdelaniu, sebakategorizácii.

Výskumná vzorka a priebeh výskumu:

Výskum sme realizovali v mesiacoch september-december 2004 na vzorke 491 respondentov. Podrobnejšiu štruktúru výskumnej vzorky uvádzame v tabuľke 1.

Použité metódy výskumu:

Sebakategorizácia: Respondenti mali odpovedať na otvorenú otázku (podľa Cassidy, 2001): *V situácii, keď sa predstavujete niekomu novému, koho nepoznáte a povedali ste už svoje meno, čo je ďalšia informácia, ktorú o sebe poskytnete? Odpovedzte, prosím, doplnením prázdneho miesta v riadku v nasledujúcom výroku: Teší ma, ja som Ján X, a som....*

Na základe odpovedí sme rozdelili respondentov do troch skupín: 1. identifikácia s rolou nezamestnaného; 2. identifikácia s povoláním, profesiou; 3. iná charakteristika resp. iná odpoveď.

Sebaobraz

Metóda sémantického diferenciálu (modifikácia podľa Sheeran, Abraham, 1994). Použili sme desať párov bipolárnych adjektív; úlohou respondenta bolo posúdiť samého seba pri každej dvojici adjektív na 7 stupňovej škále. Tieto sebaopisovania robil z piatich možných perspektív: Aký som?; Aký by som chcel byť?; Aký som bol keď som pracoval?; Ako ma vidia moji priatelia?; Ako ma vidí moja rodina? Položky sémantického diferenciálu sme rozdelili do 4 obsahových kategórií:

Kompetencia: Schopný – Neschopný, Hodnotný – Bezcnenný, Hrdý – Zahanbený, Úspešný – Neúspešný. (Interná reliabilita 0,77)

Afektivita: Popudlivý – Pokojný, Spokojný – Frustrovaný, Lenivý – Usilovný. (Interná reliabilita 0,48)

Aktivita: Závislý od druhých ľudí – Nezávislý od druhých ľudí, Lenivý – Usilovný, Spokojný – Frustrovaný. (Interná reliabilita 0,56)

Ekonomická situácia: Bohatý – Chudobný

Tab. 1 Základné charakteristiky výskumného súboru

Pohlavie	Muži 243	Ženy 248		
Bydlisko	Nové Zámky 182	Tvrdošín 86	Košice 223	
Miera nezamestnanosti Január 05	17,9%	14,4%	24,9%	
Vek	18-28 192	29-45 143	46-60 156	
Vzdelania	ZŠ 77	SŠ bez matur. 89	SŠ s matur. 124	Nadstavba 91 VŠ 110
Doba nezamestnanosti v mesiacoch	0-6 204	7-12 103	13-24 87	25 a viac 97
Minulá nezamestnanosť	Nebol ešte nezamestnaný		Bol už nezamestnaný	

	216	157	
Sebakategorizácia	Nezamestnaný 74	Profesia 71	Iné 228

Výsledky výskumu a ich interpretácia:

Významnosť rozdielov v sebaobrazoch medzi navzájom závislými výbermi sme vzhľadom na charakter údajov počítali pomocou neparametrickej Kruskal Wallisovej analýzy rozptylu, pri závislých výberoch sme použili Wilcoxonov test.

V tabuľke 2 uvádzame významné rozdiely v aktuálnom sebaobrazoch v závislosti od sebakategorizácie. V ôsmich z desiatich bipolárnych charakteristík sme zaznamenali významné rozdiely medzi nezamestnanými, ktorí sa identifikujú naďalej so svojou profesiou a nezamestnanými, ktorí mali tendenciu identifikovať sa s rolou nezamestnaného resp. uvádzajú inú sebakategorizáciu. Nezamestnaní identifikovaní s profesiou sa vidia významne pozitívnejšie v oblasti aktivity (viac, aktívni, nezávislí od druhých, usilovní), kompetencie (viac schopní, hodnotní, hrdí) a lepšie vnímajú svoj ekonomický status. Nezamestnaní identifikujúci sa viac s nezamestnanosťou sa hodnotia tiež v pozitívnych polaritách adjektív s výnimkou charakteristiky spokojný-frustrovaný, kde sa posúvajú k negatívnejmu pólu frustrovaný. Tieto výsledky sú v súlade s popisom nezamestnaných adaptovaných na rolu nezamestnaného ako prežívajúcich väčší distress (Cassidy, 2001). Strata statusu sociálnej identity je uvádzaná v odbornej literatúre ako jeden z podstatných prvkov vedúcich ku zníženiu sebahodnotenia, pocitu nekompetentnosti a zníženého sebavedomia.

Dĺžka nezamestnanosti sa potvrdila tiež v zhode s inými štúdiami (Sheeran, McCarthy, 1990, 1992) ako významný faktor ktorého predĺžovanie znižuje tak aktuálny, ako aj reflektovaný sebaobraz. V tabuľke 3 uvádzame významné rozdiely v aktuálnom sebaobrazoch v závislosti od dĺžky nezamestnanosti. V šiestich z desiatich bipolárnych charakteristík boli významné rozdiely v zmysle významne pozitívnejšieho sebahodnotenia respondentov nezamestnaných 6 mesiacov a menej. S narastajúcou dobou nezamestnanosti sa stáva sebaobraz menej pozitívny, pri dlhodobej nezamestnanosti (rok a viac) sa sebahodnotenie v charakteristike úspešný-neúspešný posúva k negatívnejmu pólu. Prakticky nie je rozdiel v sebaobrazoch medzi respondentmi nezamestnanými 13 – 24 mesiacov a 25 mesiacov a viac.

Tab. 2 Významné rozdiely v aktuálnom sebaobrazoch vo vzťahu k sebakategorizácii

Aký som?	SEBAKATEGORIZÁCIA					
	Nezamestnaný	Profesia	Ine	Chi-Square	df	Sig.
	Median	Median	Median			
Hodnotný- Bezcenný	3,92	2,69	3,18	23,945	2	,001
Hrdý- Zahanbený	3,71	2,79	3,27	12,094	2	,002
Úspešný - Neúspešný	3,92	4,26	4,31	2,71	2	---
Schopný-Neschopný	2,97	2,17	2,37	8,51	2	,014
Závislý - Nezávislý	4,18	5,00	4,63	5,96	2	,051
Aktívny- Pasívny	3,04	2,32	2,36	9,47	2	,009
Lenivý- Usilovný	4,74	5,63	5,37	8,34	2	,015
Popudlivý - Pokojný	3,97	4,26	4,31	3,09	2	--
Spokojný- Frustrovaný	4,10	3,56	3,92	6,233	2	,044
Bohatý- Chudobný	4,90	4,52	4,40	10,742	2	,005

Vzdelanie sa ukázalo ako najvýznamnejší faktor, v rámci ktorého sme zaznamenali najviac významných rozdielov, a to vo všetkých desiatich bipolárnych charakteristikách. Nezamestnaní vysokoškooláci majú významne pozitívnejší sebaobraz ako respondenti s nižším vzdelaním, predovšetkým základným. U nezamestnaných so základným vzdelaním sme v dvoch charakteristikách zaznamenali posun k negatívnemu pólu a to v prípade charakteristík spokojný – frustrovaný, a úspešný – neúspešný. Vzdelanie môžeme chápať ako významný zdroj pre pozitívne sebahodnotenie v oblasti kompetencie, aktivity, afektivity a napokon aj ekonomickej situácie. B. Buchtová (2005) uvádza podobné zistenie, potvrdzujúce, že s rastúcim vzdelaním nezamestnaní lepšie znášajú túto situáciu, čo sa v jej výskume prejavilo stúpaním spokojnosti s prácou na sebe a s duševnou pohodou.

V pohľade na seba z pozície, aký som bol keď som pracoval, sme zaznamenali podstatne menej významných rozdielov, vo vzťahu ku vzdelaniu dokonca žiaden.

Tab. 3 Významné rozdiely v aktuálnom sebaobrazu vo vzťahu k dobe nezamestnanosti

Aký som?	DĹŽKA NEZAMESTNANOSTI				Chi-Square	df	Sig.
	0-6 mesiacov	7-12 mesiacov	13-24 mesiacov	nad 25 mesiacov			
	Median	Median	Median	Median			
Hodnotný- Bezcenný	2,89	2,95	3,58	3,36	11,21	3	,010
Hrdý- Zahanbený	2,94	3,27	3,43	3,42	8,47	3	,035
Úspešný- Neúspešný	3,74	3,88	4,15	4,31	19,17	3	,001
Schopný-Neschopný	2,38	2,18	2,48	2,67	5,30	3	---
Závislý - Nezávislý	4,61	4,79	4,14	4,47	8,26	3	,039
Aktívny – Pasívny	2,21	2,31	2,68	2,84	9,46	3	,025
Lenivý- Usilovný	5,50	5,46	5,27	4,74	7,67	3	,053
Popudlivý - Pokojný	4,30	4,39	4,17	4,05	2,10	3	---
Spokojný- Frustrovaný	3,65	3,79	3,95	4,04	5,79	3	---
Bohatý- Chudobný	4,28	4,47	4,76	4,67	16,93	3	,001

Iná situácia bola pri porovnávaní reflektovaného sebaobrazu (ako ma vidia iní). Výsledky naznačili, že nezamestnaní, ktorí sa identifikujú so svojou profesiou majú významne pozitívnejší reflektovaný sebaobraz oproti nezamestnaným, ktorí sa stotožňujú so sociálnou kategóriou nezamestnaný. Najvýznamnejšie rozdiely sme zaznamenali v položkách kompetencie, potom aktivity. Doba nezamestnanosti sa podstatne menej výrazne premietla do reflektovaného sebaobrazu. Zistili sme významné rozdiely len v 4 z desiatich charakteristík z pohľadu ako vnímam, že ma vidia priatelia. Výsledky naznačili, že uchovanie si statusu profesie dáva nezamestnaným väčšiu istotu pozitívneho hodnotenia zo strany iných ľudí ako dĺžka nezamestnanosti. Podobne, dosiahnuté vzdelanie sa významne prejavilo v reflektovanom sebaobrazu. Vyššie vzdelanie môže pôsobiť ako zdroj, ktorý zvyšuje pocit pozitívneho hodnotenia zo strany významných ľudí.

Najmenej rozdielov medzi porovnávanými skupinami nezamestnaných sme identifikovali v minulom sebaobrazu (aký som bol keď som pracoval).

Druhým naším cieľom bolo porovnať diskrepancie medzi aktuálnym/ideálnym (D1), aktuálnym/minulým (D2) a aktuálnym/reflektovaným (D3) sebaobrazom. Reflektovaný sebaobraz sme počítali ako priemernú hodnotu z hodnotení, ako ma vidia moji priatelia a ako

ma vidí moja rodina. V prvom kroku sme porovnali veľkosť priemerov diskrepancií D1, D2, D3 v celom súbore. Pomocou Wilcoxonovho poradového testu sme na hladine významnosti $p < 0,001$ zaznamenali najväčšie diskrepancie medzi aktuálnym a ideálnym sebaobrazom, najmenšie medzi aktuálnym a reflektovaným sebaobrazom. Blízkosť týchto dvoch dimenzií sebaobrazu potvrdzuje sociálinterakcionistickú tézu o významnom vplyve reflektovaného sebaovnímania na sebaobraz. Najväčšie diskrepancie medzi aktuálnym a ideálnym sebaobrazom v rámci celého súboru sme zaznamenali v ekonomickom statuse, v charakteristikách kompetencie (úspešný, hrdý, hodnotný), afektivity (popudlivý, frustrovaný), aktivity (závislý). Nezamestnaní s identifikáciou profesie majú významne nižšie diskrepancie medzi porovnávanými aspektami sebaobrazu ako nezamestnaní s identifikáciou „nezamestnaný“.

Výsledky naznačili, že s dobou nezamestnanosti sa zväčšujú diskrepancie medzi aktuálnym a ideálnym sebaobrazom (tabuľka 4). Nárast diskrepancií môže svedčiť o určitom náraste nespokojnosti so sebou resp. o vzdávaní sa reálnych a ideálnych predstáv o sebe. Nárast diskrepancií kulminuje pri dobe nezamestnanosti 13 – 24 mesiacov, potom zostávajú viac-menej rovnaké, resp. v niektorých prípadoch sa znižuje. Extrémne dlhá nezamestnanosť (viac ako 2 roky) sa neprejavovala ďalším narastaním veľkosti diskrepancií, čo môžeme vysvetliť apatiou, či ustúpením od ideálov. Veľkosť diskrepancií medzi aktuálnym a minulým sebaobrazom, významne narastá s predlžovaním nezamestnanosti, čo môže svedčiť o náraste pocitu frustrácie z prítomnej situácie.

Tab. 4 Diskrepancie medzi aktuálnym a ideálnym sebaobrazom v závislosti od dĺžky nezamestnanosti

D 1 (aktuálny/ideálny)	<i>DĹŽKA NEZAMESTNANOSTI</i>				Chi-Square	df	Sig
	0-6 mesiacov	7-12 mesiacov	13-24 mesiacov	nad 25 mesiacov			
	Median	Median	Median	Median			
Hodnotný- Bezcenný	0,92	1,28	2,06	1,07	21,00	3	,001
Hrdý- Zahanbený	0,61	0,98	1,14	0,95	9,92	3	,019
Úspešný- Neúspešný	1,98	2,30	2,66	2,52	16,18	3	,001
Schopný - Neschopný	,71	,68	,90	,61	3,31	3	---
Závislý – Nezávislý	-,95	-1,21	-1,58	-1,15	8,62	3	,035
Aktívny - Pasívny	,51	,70	,84	,84	7,48	3	---
Lenivý - Usilovný	-,63	-,70	-,84	-,76	1,95	3	---
Popudlivý - Pokojný	-1,03	-1,20	-1,23	-,83	0,94	3	---
Spokojný- Frustrovaný	1,68	2,21	2,38	2,17	10,97	3	,012
Bohatý- Chudobný	1,85	2,35	2,77	2,40	16,43	3	,001

Závery:

- Zachovanie sebaidentity profesie vs. prijatie identity nezamestnaného významne ovplyvňuje sebaobraz nezamestnaných, a to hlavne aktuálne a reflektované JA.
- Predlžovanie nezamestnanosti sa spája so znižovaním sebaobrazu, pričom kritická doba v našom výbere bola hranica jedného roka.
- Nárast diskrepancie medzi aktuálnym a ideálnym JA sa po viac ako dvojročnej nezamestnanosti zastavuje až mierna klesá, čo môže byť prejavom apatie.

- Vzdelanie malo najvýznamnejší vplyv na aktuálne a reflektované JA.
- Naš výskum naznačil potvrdenie o významnosti vzťahu aktuálneho a reflektovaného JA odvodeného z myšlienok sociálneho interakcionizmu.
- Potvrdenie potreby viacdimenzionálneho prístupu k posudzovaniu sebaobrazu a jeho zmien.

Literatúra

- Axelsson, L., Ejlertsson, G. (2002): Self-reported health, self-esteem and social support among young unemployed people: a population-based study. *International Journal of Social Welfare*, 11, 111-119.
- Barwinski Fäh, R.(1990): Die seelische Verarbeitung der Arbeitslosigkeit: Eine qualitative Längsschnittstudie mit älteren Arbeitslosen. München, Profil.
- Buchtová, B. (2004). Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných . *Československá psychologie*, 48, 2, 121-135 .
- Cassidy, T. (2001).: Self-categorization, coping and psychological health among unemployed mid-career executives. *Counselling Psychology Quarterly*, 14, 303-315.
- Feather, N.T. (1989): The psychological impact of unemployment. *Springer Series in Social Psychology*.
- Kelvin, P., Jarrett, J. E. (1985): Unemployment: Its social psychological effects. Cambridge, Cambridge University Press.
- Macek, P. (1997): Sebesystém, vztah k vlastnímu já. In: Výrost, J., Slaměník, I.(Eds.). *Sociální psychologie*. Praha, ISV.
- Patton, W., Noller, P. (1984): Unemployment and youth: a longitudinal study. *Australian Journal of Psychology*, 36, 399-413.
- Rowley, K.M. and Feather, N.T. (1987): The impact of unemployment in relation to age and length of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 60, 323-332.
- Sheeran, P., McCarthy, E. (1990): The Impact of Unemployment upon self-conception: Evaluation, affection, consistency and involvement dimensions. *Social Behaviour*, 5, 351-359.
- Sheeran, P., McCarthy, E.(1992): Social structure, self-conception and well-being: An examination of four models with unemployed people. *Journal of Applied Psychology*, 22, 2, 117-133.
- Sheeran, P., Abraham, Ch.(1994):Unemployment and self-conception: A symbolic interactionst analysis. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 4, 115-129,.
- Waters, L. E., Moore, K. A (2002).: Predicting self-esteem during unemployment: the effect of gander, financial deprivation, alternate roles, and social support. *Journal of employment counseling*, Vol 39, 171-189.
- Winefield, A.H., Tiggeman, M., Winefield, H.R.(1992): Unemployment distress, reasons for job loss and causal attributions for unemployment in yong people. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65, 213-218.

Abstract

This report introduces the first outcomes of the second phase of longitudinal research on the unemployed people in Slovakia, which was focused on three factor areas affecting experiencing and successful coping of unemployment: cognitive (reasons behind the job loss; self assessment), socio-psychological (social environment's support and assessment perception), life quality (fulfillment of values and life goals). We based our assumptions on

Kelvin's and Jarett's theories, who comprehend the self-image as a dynamically-changing concept depending on various inward and outward factors, as well as on Higgins' self-discrepancy theory. Multidimensional attitude to self-image allowed us to deal with different self dimensions not only from the present time perspective, yet from the past and the ideal future. Specifically, we focused on four aspects of the self-image of unemployed people: actual self (how am I), ideal self (how would I like to be), past self (how I used to be when I worked) and reflected self (friends, family; how do I perceive how others view me). We had compared three sorts of discrepancies (actual/ideal self, actual/past self and actual/reflected self) in dependence on the length of unemployment, social self-categorization, and other demographic factors.

INDIVIDUÁLNE ROZDIELY V USUDZOVANÍ: ZAUJATOSŤ PRESVEDČENÍM A OTÁZKY RACIONALITY.*

Miroslav SIROTA
sirota@fse.uniba.sk

Ústav aplikovanej psychológie FSEV UK, Bratislava

1 Úvod

Ak niekto začne študovať psychologickú literatúru deduktívneho, kauzálneho, či pravdepodobnostného usudzovania a rozhodovania a robí to poctivo, musí byť nevyhnutne zmätený. V tejto literatúre totižto môže nájsť často veľmi protirečivé výroky týkajúce sa schopnosti ľudí usudzovať, či správne sa rozhodovať. V úlohách, ktoré experimentátori vymýšľajú a ktoré sú notoricky známe a dostávajú sa do učebníc kognitívnej psychológie (u nás pozri bližšie napr. Sternberg, 2002; Ruisel, 2004) participanti často z prestížnych univerzít podávajú nedostatočné výkony, teda také, ktoré nie sú v zhode s normatívu vymedzenou výskumníkmi. Avšak tie isté učebnice uvádzajú zároveň výskumy, ktoré poukazujú na fakt, že pokiaľ sa úloha nepatrne zmení, tak z neúspešných participantov sa stanú intuitívni štatistici, logici či vedci. O usporiadanie výskumov z tejto oblasti sa pokúsili Samuels a Stich (2004), ktorí usporiadali dané protirečenia z troch pozícií.

„*Intuitívne sudy ľudí v obrovskom množstve úloh rozhodovania a usudzovania sa odchyľujú od vhodných noriem racionality*“ (Samuels, Stich, 2004). Tento opisný výrok dokumentuje množstvo príkladov zo života a z psychologického laboratória. Napríklad, zlý odhad rizika pri preprave, t.j. uprednostnenie prepravy autom pred lietadlom na dlhšiu vzdialenosť napriek tomu, že mnoho ľudí pozná štatistiku nehodovosti oboch druhov prepravy. V prepočte z amerických štatistických údajov na slovenské pomery je riziko smrteľnej udalosti pri jednom priamom lete bez prestupov v priemernej vzdialenosti asi 1160 km (napr. z Viedne do Amsterdamu) rovné jazde automobilom na vzdialenosť 18 kilometrov (napr. z Popradu do Starej Lesnej) (Sivak, Flannagan 2003). Povedané inak, riziko pri preprave z Prahy do Košíc prostredníctvom automobilu je takmer 37-krát vyššie v porovnaní s letom v lietadle. Obdobne neadekvátnym odhadom objektívneho rizika sa vyznačovalo aj správanie Američanov po útokoch z 11. septembra. Ako dôsledok teroristických útokov sa výrazne znížila preprava lietadlami, zvýšilo sa používanie automobilov na dlhších trasách a zároveň sa zvýšil počet smrteľných automobilových nehôd (Gigerenzer, 2004, 2006). Gigerenzer (2006) vo svojej analýze odhaduje, že behom obdobia od októbra 2001 po september 2002 zahynulo na cestách až o 1500 Američanov viac v porovnaní s priemernými hodnotami minulých rokov. Štatistika smrteľných nehôd pod pravdepodobným vplyvom týchto udalostí viedla Gigerenzera (2006) k označeniu dôsledkov tohoto druhu správania za druhú (nepriamu) vlnu teroristických útokov.

Výskumníci takisto zaznamenali mnoho chýb a omylov, ktoré participanti robia pri usudzovaní a rozhodovaní v psychologických laboratóriách. Zdá sa, že ľudia (resp. vysokoškolskí študenti) vykazujú napríklad systematické odchýlky od jednoduchých logických pravidiel, používajú neadekvátne pravdepodobnostné úsudky, zle kalibrujú svoje

*

Štúdia vznikla s podporou Vedeckej grantovej agentúry (VEGA) Ministerstva školstva SR v rámci projektu “Kognitívne vedy a tradičné filozofické teórie” č. p. 1/3612/06 a projekt je zároveň spolufinancovaný Európskou Úniou prostredníctvom Európskeho sociálneho fondu (projekt Human Resources Akadémia). Zároveň sa chcem poďakovať recenzentke za pripomienky k pôvodnému textu, ktoré boli podnetné.

presvedčenia, vyhľadávajú skôr evidenciu, ktorá je v prospech teórie, ktorú zastávajú a pod. (bližšie Shafir a LeBoeuf 2002; prehľad literatúry tradície heuristik a sklonov pozri Kahneman, Slovic, Tversky (1982), u nás Ruiseľ 2004).

Avšak platí aj opisné tvrdenie, že existuje „*mnoho problémov z oblasti usudzovania a rozhodovania sa, pri ktorých sa intuitívne sudy ľudí neodchylujú od vhodných noriem racionality*“ (Samuels, Stich, 2004, s.21). Napríklad to potvrdzujú výskumy rozhodovania a usudzovania Garyho Kleina (1999), v ktorých skúmal letcov, požiarnikov, záchranárov či šachistov v ich prirodzenom prostredí a ukazuje, ako ich rozhodnutia viedli k vyriešeniu obťažných a vysoko stresujúcich situácií, či dokonca zachránili životy iných ľudí. Avšak toto tvrdenie nemusí platiť len v prípadoch expertov. Aj niektoré rozhodnutia, ktoré sú založené na ignorancii, dokážu poraziť v komplexnom rozhodovacom prostredí expertné systémy (na ignorancii založené heuristiky boli úspešnejšie v porovnaní so zložitými modelmi investičných expertov: bližšie Borges, Goldstein, Ortmann, Gigerenzer, (1999)). Existujú aj výskumy, ktoré poukazujú na konvergenciu deskriptívnych (empiricky opísaných) a preskriptívnych/normatívnych modelov usudzovania. Napríklad, mnoho výskumov kognitívnych úloh, ktorým experimentátori zmenili formát alebo inštrukciu (napr. použitie formátu úlohy prirodzených frekvenciách úlohy namiesto pravdepodobnostného) ukázalo úspešnejšie riešenie úlohy. Zhu a Gigerenzer (2006) ukázali, že keď sa zmení formát úlohy (z pravdepodobnostného formátu na prirodzené frekvenčný formát) výkon detí výrazne vzrástol (napr. u žiakov 6-triedy vzrástol z 0 na 53 %).

Obdobne by sme mohli ilustrovať literatúrou nasledovné vzájomne sa vylučujúce tvrdenia, týkajúce sa vysvetľujúceho mechanizmu. *Ludia majú k dispozícii a používajú heuristiky, ktoré niekedy vedú k nesprávnemu a niekedy k správne riešeniu a preto vzniká nehoda medzi deskriptívnym a normatívnym modelom* (Samuels, Stich 2004). A zároveň tvrdenie, že existujú *mentálne moduly/alebo jednoduché heuristiky, ktoré sa vyvinuli počas evolúcie a sú úspešné, ak sa skúšajú v ich prirodzenom prostredí a teda vysvetľujú odstránenie nehody, ak sa kognitívne úlohy nastavujú tak, že simulujú „prirodzené“ prostredie* (Samuels, Stich, 2004). Silnejšia verzie predchádzajúcich dvoch výrokov už musí byť protirečivý: pesimistická verzia hovorí o heuristikách ako *jediných nástrojoch*, ktoré laik používa a ktoré nutne vedú k systematickej chybe a optimistická verzia hovorí o *mechanizmoch*, ktoré sú normatívne bezproblémové (Samuels, Stich 2004).

Podstatu nášho výskumného problému tvorí konštatovanie, že v súčasnosti už nemožno o výsledkoch výskumov usudzovania a rozhodovania jednoznačne hovoriť ako o zlyhaní participantov, ako to bolo donedávna (začiatku 90-tych rokov) (Samuels a Stich 2004). Takisto nie je jednoduché interpretovať tieto výsledky vo svetle diskusií o racionalite, ktoré sa odvíjajú na pozadí výskumov o myslení a úsudkoch (ako pesimistická tradícia jednoznačného vyvodzovania *systematickej iracionality* alebo optimistická tradícia argumentov v prospech jednoznačného prijímania *predpokladu racionality*). Napriek tomu, ani zdanlivo protirečivé opisné tvrdenia, ani protirečivé interpretačné tvrdenia *nemusia byť* vo vzájomnom spore (bližšie analýzu centrálnych tvrdení a rétorických tvrdení u oboch skupín výrokov pozri Samuels, Stich a Bishop 2002). Zdanlivé protirečenia totižto môžu zaniknúť v kontexte interpretácií cez teórie dvojakého spracovania, ktorú približujeme nižšie. Takisto možno riešiť paradox v kontexte individuálnych rozdielov a ich prostredníctvom možno získať čiastočné odpovede na argumenty v rámci diskusie o racionalite. Prevažná časť výskumov oboch táborov mala totiž *modálny* charakter a aj interpretácie výsledkov pracovali implicitne s touto koncepciou a zanedbávali sa rozdiely na individuálnej úrovni.

Ako teda konkrétne pracovať s týmito zisteniami? Ukážme si to na príklade zaujatosti presvedčením (belief bias). Úloha, ktorú hrajú v našom usudzovaní predchádzajúce presvedčenia a skúsenosti, je veľká a má dosah na viaceré oblasti nášho usudzovania (Evans a

Freeneý 2004 uvádzajú, že je možné byť podstatou adekvátnej alebo neadekvátnej zmeny našich presvedčení). Vznikol pôvodne ako označenie druhu obsahového efektu v deduktívnych úlohách usudzovania, konkrétne sylogizmov (pre prehľad alternatívnych teórií vysvetľujúcich zaujatosť presvedčením pozri Klauer, Musch, a Naumer 2000 alebo Evans 1982). „Ľudia sú skôr náchylnejší akceptovať záver sylogizmu ako logicky platný, keď zistia, že je uveriteľný, ako keď neveria záveru, bez ohľadu na logiku“ (Klauer, Musch, a Naumer 2000, s. 852).

Budeme si teda klásť nasledovné otázky a hypotézy. V prvej rovine pôjde o *meritórne otázky*. Po prvé, je to otázka legitimizácie existencie individuálnych rozdielov. Po druhé, je to otázka existencie doménovej špecifickosti/všeobecnosti; po tretie, úloha hľadania parametrov prediktívneho priestoru usudzovacieho výkonu, ktorá je konštituovaná kognitívnymi schopnosťami a dispozíciami myslenia a nakoniec je ňou aj otázka adekvátности normatívy, ktorá sa používa na interpretáciu participantových zlyhaní/resp. úspešného usudzovania. V druhej rovine možno naše ciele formulovať ako tézu, že individuálne rozdiely v usudzovaní majú dôsledky pre *diskusiu o racionalite*. Identifikujeme základné argumentačné štruktúry v interpretácii vysvetlenia deskriptívnej a normatívnej diskrepancie a na základe empirického výskumu vyvodíme dôsledky pre rôzne druhy argumentov (Stanovich 1999). V tretej rovine možno naše ciele označiť za *metodologické ciele*.

Otázka doménovej špecifickosti/všeobecnosti

Otázka doménovej špecifickosti/všeobecnosti zahŕňa otázku, či existuje všeobecná tendencia k normatívne adekvátnemu usudzovaniu, resp. k chybnému usudzovaniu. Ak áno, tak by mala existovať korelácia medzi jednotlivými kognitívnymi úlohami usudzovania, keďže istí jednotlivci odpovedajú v zhode s normatívou a iní nie. Neskúma sa, že akú odpoveď participant najčastejšie uvádzajú (ako bolo typické pre výskumy deduktívneho usudzovania či programu výskumu „heuristik a sklonov“), ale sleduje sa, či normatívne adekvátne odpovedajú tí istí jednotlivci. Ak je to tak, potom sa dá hovoriť o všeobecnejšej tendencii usudzovať istým spôsobom (Stanovich, Sá, West, 2004).

Výsledky viacerých empirických výskumov poukazujú stredne veľké korelácie medzi úlohami, čo poukazuje na fakt, že možno hovoriť o istej miere doménovej špecifickosti (Sá, 1999; Sá, West, Stanovich, 1999). Napríklad, v štúdiu Westa a Stanovicha (1997) sa skúmala miera istoty participantov pri odhade vlastných výkonov pomocou dvoch výrazne odlišne náročných úloh. Použili dve úlohy ako indikátor možnej „prílišnej istoty“ (overconfidence): odhad vlastnej motorickej úlohy a úlohy odhadu vlastných všeobecných znalostí. Napriek komputačne diametrálne odlišným úlohám a istej doménovej špecifickosti. V našom výskume budeme skúmať doménovú špecifickosť/všeobecnosť zaujatosti presvedčenia prostredníctvom korelácií medzi viacerými kognitívnymi úlohami rôzneho charakteru (sylogizmy, hodnotenia argumentov, odhadu kovariancie a bayesovskému usudzovaniu).

Predikcia adekvátneho usudzovania: parametrický prístup

Klasický parametrický prístup k skúmaniu individuálnych rozdielov predpokladá parametre kognitívnej architektúry alebo mozgu, ktoré vysvetľujú varianciu výkonu (Schunn, Reder 2001). Konkurenčný prístup je zameraný na zisťovanie jednotlivých stratégií usudzovania, ktoré používame pri zvládaní takýchto kognitívnych úloh. Parametrický prístup pritom nie je v psychológii predstavuje zväčša veľmi dobre etablované psychologické konštrukty, ktoré sa štandardne používajú v kognitívnej psychológii, napr. g-faktor, viac-faktorové koncepcie inteligencie a zvláštna pozornosť v tomto druhu výskumu sa venuje tzv. epistemickým regulátorom, alebo dispozíciam myslenia. Ide zväčša o konštrukty, ktoré sa sú sýtené osobnostnými a kognitívnymi konceptami (Stanovich 1999) Viaceré výskumy poukazujú na dobrú prediktívnu schopnosť kognitívnej kapacity (či už ako pracovnej pamäte,

psychometrického g , alebo počtu produkcie mentálnych modelov) (pozri napr. Stanovich 1999; Torrens, D., Thompson, V. A., & Cramer, K. M. (1999)). Epistemické regulátory, napríklad aktívne otvorené myslenie, takisto dokážu predikovať istý podiel variácie adekvátneho usudzovania, a to aj v prípadoch, keď sa kognitívna kapacita štatisticky eliminuje (pozri napr. Stanovich, Sá, West, 2004). Znamená to, že nielen kognitívna kapacita, povedzme kapacita operačnej pamäte, je prediktorom normatívne úspešných odpovedí. Aj také psychologické konštrukty, ktoré sú založené na zisťovaní takých presvedčení, ktoré v menia kognitívne nastavenie účastníka.

Spor o racionalitu a dôsledky pre diskusie o racionalite

Diskusia o racionalite bola podnietená *interpretáciou* empirických výskumov. Výskumníci identifikovali argumenty, ktoré v priebehu posledných približne dvadsiatich rokov ponúkali filozofi a evoluční psychológovia ako alternatívne vysvetlenie deskriptívno-normatívneho rozporu (Stanovich, West 1999; Stanovich, West 2000). Napríklad argument performačných chýb, argument počítačnych limitov, argument nevhodnej normy, alebo argument nesprávneho pochopenia úlohy účastníkmi. Empirický výskum individuálnych rozdielov má dôsledky pre diskusiu o racionalite. Vzhľadom na limitovaný priestor uvedieme dôsledky empirického výskumu na príklade argumentu performačných chýb. Jeden zo spôsobov vysvetlenia empirického faktu zlyhania účastníkov pri úlohách usudzovania je vysvetlenie pomocou performačných chýb (Stanovich 1999). Argumentačná línia *silnej verzie* argumentu je nasledovná: ak chyby momentálnej nepozornosti spôsobujú neadekvátny úsudok, potom by sa nemali nájsť systematické korelácie medzi jednotlivými úlohami u tých istých účastníkov. Zaručuje to prechodnosť a nestálosť performačných chýb a nie je dôvod očakávať kovarianciu medzi ľubovoľnými ukazovateľmi normatívne správnych, teda racionálnych odpovedí, na úlohy usudzovania. Výsledky viacerých štúdií poukazujú na evidenciu proti silnej koncepcii performačných chýb (bližšie Stanovich 1999; Stanovich a West 1999). Týmto spôsobom možno hľadať odpovede na vyššie zmenené argumenty výkladu empirických výskumov v prospech či neprospech systematickej iracionality.

Interpretačný rámec výskumného programu tvoria *teórie dvojitého spracovania v usudzovaní* (ďalej len TDS). Patria do širšej rodiny dualistických koncepcií postulujúce dva funkčne odlišné systémy (Evans a Over 1996). Sloman (1996, 2002) precízne charakterizuje oba systémy usudzovania, konkretizuje spôsob ich interakcie a svoju teóriu dokladá evidenciou. Základné rozdiely medzi oboma systémami uvádza v pojmoch spôsobu spracovania informácií (paralelné vs sekvenčné). Prvý systém nazýva asociatívnym (associative system); úsudky sú vytvárané prostredníctvom sietí naučených asociácií. Druhý systém označuje ako na pravidlách založený systém (rule-based system); úsudky sú manipuláciou symbolmi podľa istých pravidiel (psycho-logiky). Tieto dva rozdielne počítačové princípy sú ďalej špecifikované v tabuľke č. 1. Prekrývajúce sa oblasti, použitie prvého alebo druhého systému závisí od individuálnych rozdielov (skúsenosti, zručnosti, znalosti). Oba systémy medzi sebou interagujú; konajú ako dvaja experti, avšak „...tieto systémy majú rozličné ciele a sú špecialisti na rozličné druhy problémov“ (s. 6).

Vznikli ako vysvetlenie obsiahleho korpusu evidencie v myslení, usudzovaní či rozhodovaní, ktoré poukazovali na rozpor v jednotlivých kognitívnych úlohách (napr. často uvádzaná evidencia postdiktívneho typu sú práve individuálne rozdiely v usudzovaní, neuropsychologická evidencia, obsahové a kontextuálne efekty v deduktívnych úlohách, či tzv. S-kritérium) (bližšie Evans, 2003; kritiku Osman, 2004). Domnievame sa, že výskum individuálnych rozdielov nie je možné používať ako priamy empirický test TDS, aj keď sa často takto uvádzajú a preto skúmané individuálne rozdiely v zaujatosti presvedčení nie sú myslené ako priama evidencia pre TDS. Avšak možno použiť ako interpretačný rámec pre

zistenia o individuálnych rozdieloch. Prediktívnu evidenciu kauzálneho typu dokladajú vo svojich štúdiách pomocou obmedzenia pracovnej kapacity pamäte a časových limitov a ich vplyvov na výkon v usudzovaní De Neys (2006) a Evans a Curtis-Holmes (2005).

Tabuľka 1: Teórie dvojakého spracovania

Systém 1	Systém 2
Podobnosť a blízkosť	Pravidlá
Osobná skúsenosť	Formálne systémy
Paralelné spracovanie	Sekvenčné spracovanie
TASS rýchle moduly	Analytický systém (centrálna jednotka spracovania)
intuícia	uvažovanie
fantázia	vysvetlenie
tvorivosť	formálna analýza

Ako by bolo možné operacionalizovať takýto projekt? V nasledujúcej časti podávame stručný návrh novej operacionalizácie.

Sylogistické usudzovanie

Na meranie kvality deduktívneho usudzovania použijeme 24 sylogistických úloh, ktoré boli skonštruované podľa Markovitsa a Nantela (1989 podľa Sá 1999; Sá, West, Stanovich 1999) a majú dlhú tradíciu vo výskumoch usudzovania. Každý sylogizmus pozostáva z dvoch premís a záveru. Participanti budú mať za úlohu posúdiť, či záver logicky vyplýva alebo nevyplýva z premís. Osem sylogizmov bolo skonštruovaných tak, aby bol záver v konflikte s realitou (neuveriteľný záver), napr.: P₁ „Všetky veci, ktoré sa fajčia sú dobré pre zdravie“; P₂ „Cigarety sa fajčia“, takže Z „Cigarety sú dobré pre zdravie“. Osem sylogizmov bolo skonštruovaných tak, aby bol záver v zhode s realitou (uveriteľný záver), napr.: P₁ „Všetky živé bytosti potrebujú vodu“; P₂ „Ruže potrebujú vodu“; takže Z „Ruže sú živé bytosti“. A ďalších osem sylogizmov bolo zostavených tak, aby bol záver neutrálny (bezzmyselný záver), napr.: P₁ „Všetci hudóni sú zúriví“; P₂ „Vampeti nie sú hudóni“; takže Z „Vampeti nie sú zúriví“ (logicky neplatné). Participanti dostanú nasledovnú inštrukciu, v ktorej bude niekoľkokrát zdôraznené, že musia predpokladať pravdivosť premís a že majú posudzovať iba logickú validitu. Slovenská verzia sylogizmov bola adaptovaná na naše podmienky autorom štúdie. Najprv bol zhotovený slovenský preklad sylogizmov autorom štúdie. Potom bol urobený spätný preklad psychológom s dostatočnými anglickými jazykovými zručnosťami. Na základe porovnania oboch prekladov bola zabezpečená sémantická ekvivalencia.

Test hodnotenia argumentov

Test bol pôvodne vyvinutý autormi Stanovich a West (1997) na meranie myslenia nezávislého od predchádzajúcich presvedčení. Test pozostáva z dvoch častí. V prvej participanti posúdia mieru súhlasu na štvorstupňovej škále s 23 výrokmi, týkajúcich sa sociálneho života (dane, kriminalita, zavádzanie školného a pod.). V druhej časti je úlohou participantov posúdiť silu argumentov, týkajúcich sa predchádzajúcich vyjadrení.

Bayesovské usudzovanie

Ide o použitie štandardných úloh bayesovského usudzovania (binárna hypotéza) v pravdepodobnostnom formáte v modifikácii o predchádzajúce presvedčenia na spôsob sylogizmov (bližšie Evans, Brooks, Pollard, (1985)).

Kovariačné súdy

V prvej časti úlohy participanti určia svoj postoj k 25 rôznym témam na škále +10 až -10. Potom participanti odhadujú z kontingenčných tabuliek (2x2) stupeň asociácie medzi jednotlivými premennými v hypotetických výskumných správach (Sá, West a Stanovich 1999).

Indikátory kognitívnej kapacity

Ukazovateľ kognitívnej kapacity bude slúžiť 36 úloh z Ravenových progresívnych matíc pre pokročilých (bližšie pozri Raven, Court, Raven 1991).

Indikátory dispozícií myslenia*Kompozitná škála aktívne otvoreného myslenia*

Na meranie dispozícií myslenia budeme používať kompozitnú škálu aktívne otvoreného myslenia, tak ako ju použili jej autori Stanovich, West (v tlači). Škála pozostáva zo 41 sebaopisovacích výrokov (pozitívnych i negatívnych), týkajúcich sa štýlu myslenia. Participanti majú inštrukciu vyjadriť mieru súhlasu, resp. nesúhlasu s výroky (výrazne nesúhlasím, mierne nesúhlasím, nepatrne nesúhlasím, nepatrne súhlasím, mierne súhlasím, výrazne súhlasím). Pôvodne bola škála zostavená kombináciou subškál od rôznych autorov a prechádzala dlhším obdobím vývoja. Súčasná verzia škály je ostatná verzia používaná autormi (Stanovich, West (v tlači)). Slovenskú verziu škály sme zhotovili nasledovne. V prvom kroku sme sa snažili o zabezpečenie sémantickej ekvivalencie škál. Najprv sme škálu podrobili dvom nezávislým prekladom do slovenského jazyka: jeden prekladateľ bol autor a druhý prekladateľ bol psychológ s dostatočnou zručnosťou v anglickom jazyku. Následne boli oba preklady vzájomne konfrontované medzi dvoma prekladateľmi. Potom bola škála podrobená spätnému prekladu skúsenému odbornému prekladateľovi, ktorý je zároveň aj psychológ. Škála bola korigovaná na základe porovnania prvého a spätného prekladu. Druhý krok by mal pozostávať zo zistenia psychometrických vlastností sebaopisovacieho dotazníka. Ako indikátor budeme používať sumačný index všetkých 41 položiek.

Inventár epistemických presvedčení

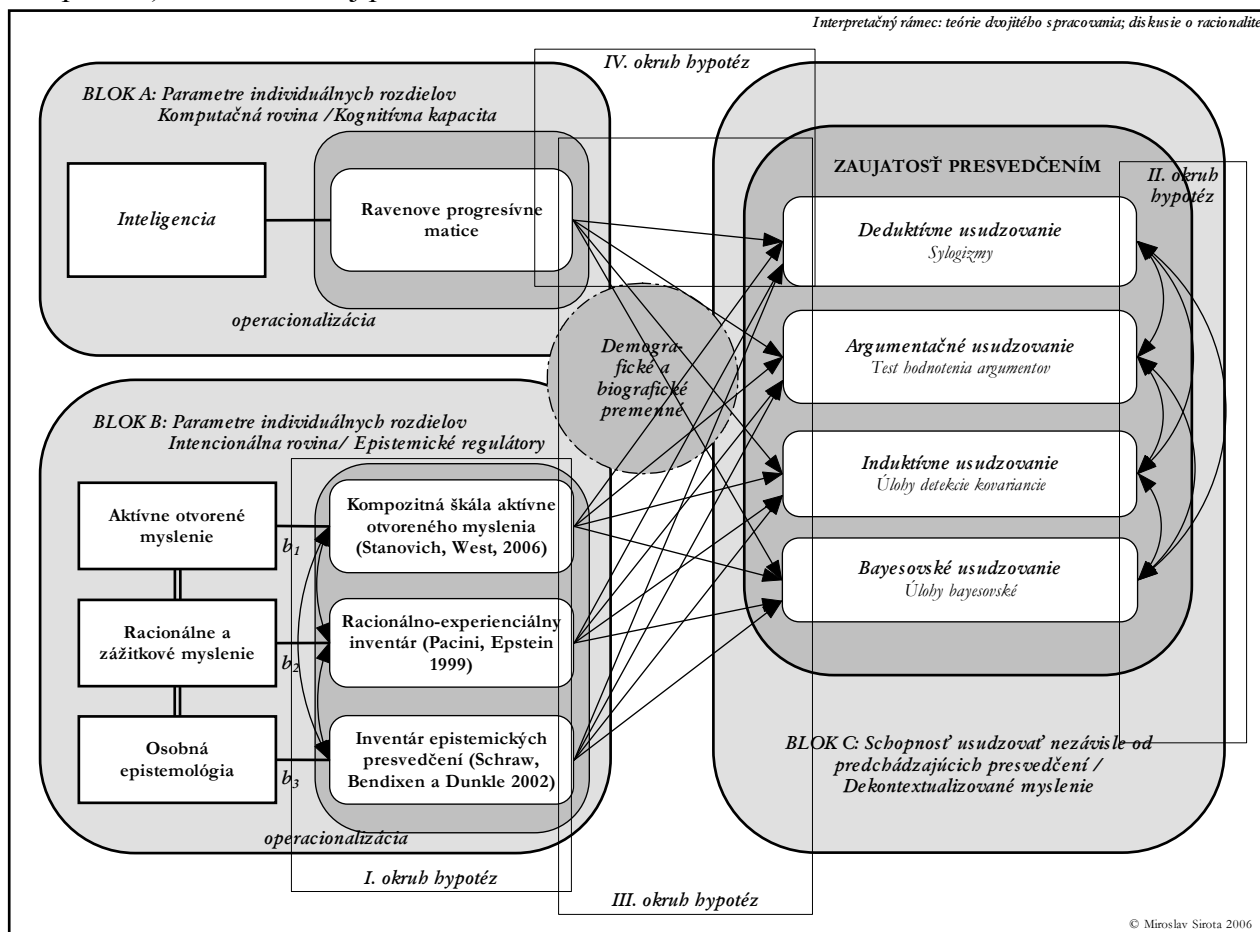
Ďalší indikátor epistemických regulátorov budeme používať *Inventár epistemických presvedčení* (Epistemic Beliefs Inventory), vytvorený a validizovaný trojicou autorov Schraw, Bendixen a Dunkle (2002). Škála pozostáva z 28 syntakticky jednoduchých a jasných výrokov týkajúcich sa poznania. Úlohou participantov je posúdiť mieru súhlasu, resp. nesúhlasu s každým výrokom na šesťstupňovej škále. Slovenská verzia vznikla rovnakým spôsobom ako predchádzajúca kompozitná škála aktívne otvoreného myslenia (zahŕňala dva preklady do slovenčiny, ich porovnanie a spätný preklad a následné korekcie).

Racionálno-experenciálny inventár

Posledným indikátorom epistemickej regulácie bude Racionálno-experenciálny inventár (Rational-Experiential Inventory) (Epstein, Pacini, Denes-Raj, a Heier (1996), resp. ostatná verzia Pacini a Epstein (1999)). Uvedený inventár meria štýly myslenia a zahŕňa subškály sebaopisovania schopnosti a posúdenie postoja. Inventár tvorí 20 výrokov racionálnej škály a 20 výrokov experienciálnej škály. Slovenská verzia vznikla rovnakým spôsobom ako predchádzajúca kompozitná škála aktívne otvoreného myslenia

Výskumné empirické otázky a hypotézy

Vzhľadom na obmedzený priestor prezentujeme výskumné otázky/hypotézy (teoretické a empirické) v schematickej podobe na obrázku 1.

Obrázok 1: Konceptuálna schéma a jej operacionalizácia.

Záver

Predložená štúdia by chcela predstavovať prvý pokus o zavedenie výskumnej tradície skúmania individuálnych rozdielov v usudzovaní. Domnievame sa, že po patričnom konceptuálnom zhodnotení argumentov pre či proti racionalite možno na tieto do veľkej miery odpovedať aj empirickou cestou, nie len teoreticky. Takisto bude nevyhnutné vymedziť väčší priestor riešeniu jazykových otázok týkajúcich sa niektorých výrazov, keďže doposiaľ neboli zavedené, alebo sa zavádzali implicitne, podobne tak robíme v tejto štúdii, keďže toto nebolo našim cieľom. Rovnako bude dôležité zvažovať alternatívne prístupy k skúmaniu individuálnych rozdielov (stratégií usudzovania či adaptívnej zmeny v stratégiách), keďže tieto umožňujú aj sledovanie procesu usudzovania a nie sú striktné zamerané len na správne alebo nesprávne kódovanie odpovedí na kognitívne úlohy. Vidíme priestor a možnosti spojenia oboch prístupov. Nemali sme dostatok priestoru na to, aby sme poukázali na praktické dôsledky, ale chceli by sme upozorniť, že takýto druh výskumu má aj tieto ambície. Či už ide o konkrétne mechanizmy usudzovania a ich adekvátne aplikácie (napr. Bayesovské usudzovanie v diagnostických situáciách, ktoré vedie k správnej interpretácii výsledkov testov, napr. HIV) alebo samotných zistení z oblasti individuálnych rozdielov, ktoré by mohli mať dôsledky na vzdelávaciu politiku a prax. Nemalou mierou vnímame význam provizórnej odpovede na otázku racionality, ktorá sa premieta do všetkých diskurzov dotýkajúcich sa podstaty človeka a ľudovej psychológie.

Literatúra

- Borges, D. G., Goldstein, D. G., Ortman, A., & Gigerenzer, G. (1999). Can Ignorance Beat the Stock Market? In Gigerenzer, G., Todd, P. M., & the ABC Research Group (Eds.), *Simple Heuristics That Make Us Smart* (pp.59-72). Oxford: Oxford University Press.
- De Neys, W. (2006). Dual processing in reasoning. Two systems but one reasoner. *Psychological Science, 17*(5), 428-133.
- Epstein, S., Pacini, R., Denes-Raj, V., & Heier, H. (1996). Individual differences in intuitive-experiential and analytical-rational thinking styles. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(2), 390-405.
- Evans, J. St. B. T., & Over, D. E. (1996). *Rationality and Reasoning*. Hove: Psychology Press.
- Evans, J. St. B. T. (1982). *The Psychology of Deductive Reasoning*. London, UK: Routledge.
- Evans, J. St. B. T. (2003). In two minds: Dual-process accounts of reasoning. *Trends in Cognitive Sciences, 7*(10), 454-459.
- Evans, J. St. B. T., & Feeney, A. (2004). The Role of Prior Belief in Reasoning. In Leighton, J., P. & Sternberg, R.J. (Eds.), *The Nature of Reasoning* (pp. 78-102). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Evans, J. St. B. T., Brooks, P. G., & Pollard, P. (1985) Prior beliefs and statistical inference. *British Journal of Psychology, 76*, 469-477.
- Evans, J. St. B. T., & Curtis-Holmes, J. (2005). Rapid responding increases belief bias: Evidence for the dual-process theory of reasoning. *Thinking & Reasoning, 11*(4), 382-389.
- Gigerenzer, G. (2004). Dread risk, September 11, and fatal traffic accidents. *Psychological Science, 15*(4), 286-287.
- Gigerenzer, G. (2006). Out of the frying pan into the fire: Behavioral reactions to terrorist attacks. *Risk Analysis, 26*(2), 347-351.
- Kahneman, D., Slovic, P., & Tversky, A. (Eds.) (1982). *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge: CUP.
- Klauer, K. C., Musch, J., & Naumer, B. (2000). On belief bias in syllogistic reasoning. *Psychological Review, 107*(4), 852-884.
- Klein, G. (1999). *Sources of Power. How People Make Decisions*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Osman, M. (2004). An evaluation of dual-process theories of reasoning. *Psychonomic Bulletin & Review, 11*(6), 988-1010.
- Pacini, R., & Epstein, S. (1999). The relation of rational and experiential information processing styles to personality, basic beliefs, and the ratio-bias phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology, 76*(6), 972-987.
- Raven, J. C., Court, J. H., Raven, J. (1991). *Ravenove progresívne matice pre pokročilých (APM)*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Ruisel, I. (2004). *Inteligencia a myslenie*. Bratislava: Ikar.
- Sa, W. C. (1999). *Prior Belief Influences on Reasoning and Judgment: A Multivariate Investigation of Individual Differences in Belief Bias*. Nepochikovaná dizertačná práca. University of Toronto.
- Sa, W. C., West, R. F., & Stanovich, K. E. (1999). The domain specificity and generality of belief bias: Searching for a generalizable critical thinking skill. *Journal of Educational Psychology, 91*(3), 497-510.
- Samuels, R., & Stich, S. (2004). Rationality and psychology. In Mele, A.R. & Rawling, P. (Eds.), *The Oxford Handbook of Rationality* (pp. 279-300). Oxford: Oxford Publishing.

- Samuels, R., Stich, S., & Bishop, M. (2002). Ending the rationality wars: How to make disputes about human rationality disappear. In Elio, R. (Ed.), *Common Sense, Reasoning and Rationality* (pp. 236-68).
- Shafir, E., & LeBoeuf, R. A. (2002). Rationality. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 491-517.
- Schunn, C. D., & Reder, L. M. (2001). Another source of individual differences: Strategy adaptivity to changing rates of success. *Journal of Experimental Psychology-general*, 130(1), 59-76.
- Schraw, G., Bendixen, L. D., & Dunkle, M. E. (2002). Development and validation of the epistemic belief inventory. In Hofer, B.K. & Pintrich, P.R. (Eds.), *Personal Epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing*. (pp. 261-75). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Sivak, M., & Flannagan, M. J. (2003). Flying and driving after the September 11 attacks. *American Scientist*, 91, 6-8.
- Sloman, S. A. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin*, 119(1), 3-22.
- Sloman, S. A. (2002). Two Systems of Reasoning. In Gilovich, T., Griffin, D. & Kahneman, D. (Eds.), *Heuristics and Biases. The Psychology of Intuitive Judgment*. (pp. 379-96). New York: Cambridge University Press.
- Stanovich, K. E. (1999). *Who Is Rational? Studies of Individual Differences in Reasoning*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (1997). Reasoning independently of prior belief and individual differences in actively open-minded thinking. *Journal of Educational Psychology*, 89(2), 342-357.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (1999). Individual differences in reasoning and the heuristics and biases debate. In P. Ackerman, P. Kyllonen, & R. Roberts (Eds.), *Learning and individual differences: Process, trait, and content determinants* (pp 389-407). Washington, DC: American Psychological Association.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 23(5), 645-665.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (v tlači). Natural myside bias is independent of cognitive ability. *Thinking & Reasoning*.
- Sternberg, R. J. (2004). Kognitivní psychologie. Praha: Portál.
- Torrens, D., Thompson, V. A., & Cramer, K. M. (1999). Individual differences and the belief bias effect: Mental models, logical necessity, and abstract reasoning. *Thinking & Reasoning*, 5(1), 1-28.
- West, R. F., & Stanovich, K. E. (1997). The domain specificity and generality of overconfidence: Individual differences in performance estimation bias. *Psychonomic Bulletin & Review*, 4(3), 387-392.
- Zhu, L., & Gigerenzer, G. (2006). Children can solve Bayesian problems: the role of representation in mental computation. *Cognition*, 98, 278-308.

Abstract

Although it seems to be trivial to postulate that there are some individual differences in reasoning and decisions-making, this issue was systematically neglected in the psychological literature until the 1990s. In relation with previous research programs (Stanovich 1999) we will examine individual differences in belief bias. Specifically, hypothesis about domain generality of belief bias, questions about possibilities of predictive space (parametric and

strategic approaches) and question of normative nature of belief bias. We will suggest that these findings have implications for explanations of descriptive/normative gap that are commonly used in dispute about rationality between two interpretation camps; specifically: strong form of performance error argument, computational limitations argument, wrong norm applied argument and task construal argument. Interpretation framework we used is created by dual process theories. In the second part of our article we will suggest possible example of operationalization of belief bias.

PROŽÍVÁNÍ DOJMU ZE SETKÁNÍ SE SYMPATICKY A NESYMPATICKY PŮSOBÍCÍM ČLOVĚKEM *

Ivan SLAMĚNÍK, Jitka HERLESOVÁ
 ivan.slamenik@ff.cuni.cz
 Katedra psychologie FF UK, Praha

Interpersonální vztahy jsou provázány různými emocemi, jejichž charakter se významně podílí na průběhu jednotlivých interakcí i na celkovém ladění u dlouhodobých vztahů. Některým emocím, které se váží na interpersonální vztahy, je věnována značná pozornost, např. lásce, žárlivosti, studu, vině aj. Jedním z nejčastějších prvních dojmů při setkání zejména s dosud neznámým člověkem, který vzniká na základě jeho působení na okolí, je jednoduše vyjadřované, ale často hluboce prožívané, hodnocení: ten člověk působí sympaticky – nesympaticky. Je proto překvapivé, že v odborné literatuře se najdou jen sporadické zmínky o této sociální emoci, provázející hodnocení jiného člověka. Naším cílem bylo proto zjistit, co lidé prožívají při setkání se sympaticky a nesympaticky působícím člověkem.

Protože jde o emoce, jež jsou obecně obtížně vymežitelné, použili jsme **prototypický přístup** E. Roschové (Rosch, 1973, 1975, 1978), který sice původně vyvinula a demonstrovala na kategorii přírodních objektů, ale později byl s úspěchem využit jednak pro přesnější stanovení toho, co jsou emoce (resp. co lidé považují za emoce) – např. Fehr, Russell (1984) nebo Shaver, Schwartz, Kirson, O'Connor (1987), jednak ke zkoumání kognitivní struktury jednotlivých emocí (hněv, láska, žárlivost aj.) – např. Fehr (1988, 2003), Fitness, Fletcher (1993), Sharpsteen (1993) aj.

Vedle přírodovědných pojmů, které jsou poměrně dobře definovatelné tzv. klasickým způsobem (tj. s pomocí určitého počtu jasně definovaných znaků), existují pojmy, které nejsou jednoznačně takto definovatelné, jejich hranice jsou neostře a mlhavé (fuzzy) a pro jejich vymezení je vhodný právě prototypický přístup. Jím lze stanovit znaky, které jsou nejvíce reprezentativní pro daný pojem (tvoří jeho tzv. jádro) a oddělit je od znaků, které jsou méně reprezentativní a nacházejí se vně pojmu. Jádro pojmu tvoří nejvíce typické znaky (případy), které jsou obklopeny dalšími, uspořádanými podle stupně podobnosti s prototypickými znaky.

Roschová zjistila, že ačkoli lidé nejsou schopni přesně definovat mnohé běžně používané pojmy, mají vysoce organizovanou jejich kognitivní strukturu. Dokladem je např. to, že prototypické případy jsou identifikovány rychle a spolehlivě, zatímco méně typické pomaleji, váhavěji a jen s určitou pravděpodobností.

Metoda

Z rozsáhlejšího výzkumu, který byl kromě prožívání zaměřen také na chování v interakci se sympatickým/nesympatickým člověkem a kognitivními reprezentacemi těchto „typů“, vybíráme pouze emocionální stránku, kde jsme použili prototypický přístup (vedle něho jsme pracovali také se scénářovým přístupem). V **první etapě** měly dotazované osoby napsat – stručně řečeno – co prožívají a na co myslí, jak se chovají a koho považují za sympatického či nesympatického člověka. Čas na odpovědi nebyl omezen, písemné vyjádření většinou trvalo 10 – 15 min. První etapy se zúčastnilo celkem 84 osob, z toho 40 popisovalo setkání se sympatickým a 44 s nesympatickým člověkem. Zkoumaný soubor tvořili vysokoškolští studenti různých oborů (s výjimkou studentů psychologie) a účastníci různých

* Výzkum byl realizován v rámci výzkumných záměrů MSM 0021620841.

vzdělávacích kurzů, z nichž někteří měli ukončené vysokoškolské vzdělání, ostatní měli maturitu. Věkové rozpětí se pohybovalo mezi 18 a 55 lety, průměrný věk dotázaných byl 29 let. Výzkum probíhal anonymně, ale s uvedením pohlaví a věku.

Zpracování první etapy bylo poměrně náročné. Ke každé otázce jsme sestavili seznam slov či slovních spojení, které se k ní vztahovaly a ten jsme kategorizovali. Do kategorie jsme zahrnuli výrazy významově blízké a pojmenovali jsme je podle nejčtetnějšího slovního vyjádření nebo nejvýstižnějšího významového zobecnění. Výsledkem byl seznam slovních výrazů uspořádaný podle četnosti výskytu. Celkem jsme získali po kategorizaci pro pocity při setkání se sympatickým člověkem 37 slovních výrazů, pro prožívání setkání s nesympatickým člověkem 26 slov a slovních spojení. Vzhledem k omezenému rozsahu uvádíme v tab. 1 a 2 pouze výrazy vyskytující se dva a vícekrát.

Tab. 1 Četnosti výskytu slov a slovních spojení vyjadřujících pocity a myšlenky při setkání se sympatickým člověkem

<i>Pořadí</i>	<i>Pocity, myšlenky</i>	<i>Četnost</i>
1.	Příjemné pocity	37
2.	Uvolnění	25
3.	Radost	16
4.	Zájem poznat druhého	13
5.	Myšlenky na další setkání	11
6.	Zájem o bližší kontakt	10
7.	Naladění na stejnou notu	9
8.	Pocit vzájemné sympatie	8
9.	Přirozenost	6
10.-13.	Myšlení na druhého	3
10.-13.	Bezpečí	3
10.-13.	Chuť si popovídat	3
10.-13.	Radost, že existují milí lidé	3
14.-18.	Vzrušení	2
14.-18.	Vstřícnost	2
14.-18.	Obdiv	2
14.-18.	Důvěra	2
14.-18.	Ostych ze vzácnosti situace	2

Tab. 2 Četnosti výskytu slov a slovních spojení vyjadřujících pocity a myšlenky při setkání s nesympatickým člověkem

<i>Pořadí</i>	<i>Pocity, myšlenky</i>	<i>Četnost</i>
1.	Nervozita	12
2.	Nepříjemné pocity	11
3.-5.	Úzkost	8
3.-5.	Přemýšlení o tom, proč je nesympatický	8
3.-5.	Myšlenky na ukončení setkání	8
6.	Silná averze	7
7.-8.	Nezájem	6
7.-8.	Nevěnování přílišné pozornosti	6

9.	Vztek	5
10.-11.	Pocit vlastní neschopnosti odmítnout nesympatického člověka	4
10.-11.	Snaha najít něco pozitivního	4
12.-13.	Chuť zmizet	3
12.-13.	Přemýšlení, proč je nesympatický	3
14.-19.	Pocit otrávenosti	2
14.-19.	Nechuť k dalšímu setkání	2
14.-19.	Nejistota	2
14.-19.	Pocit studu a trapnosti	2
14.-19.	Pocity přenosu záporné energie	2
14.-19.	Nepříjemné tělesné pocity	2

Úplné seznamy slov a slovních spojení sloužily pro **druhou etapu** výzkumu. Úkolem oslovených osob bylo posoudit na pětibodové škále Likertova typu, nakolik jsou předložená slova považována za typický znak nebo projev sympatie a nesympatie. Škála tvořila kontinuum, které bylo zakotveno na pólech označením „zcela typický znak“ a „vůbec ne typický znak“. Posuzovatelé měli za každé slovo napsat číslici, která vyjadřovala jejich hodnocení na škále. Čas na posouzení nebyl omezen, pohyboval se přibližně kolem 20 min. Zkoumaný soubor tvořili opět vysokoškolští studenti různých oborů (s výjimkou studentů psychologie) a účastníci různých vzdělávacích kurzů. „Sympatii“ posuzovalo 55 osob, „nesympatii“ 66 osob. Věkové rozpětí bylo 19 – 56 let, průměrný věk přibližně 25 let. I tato etapa výzkumu probíhala anonymně

Zpracování dat druhé etapy probíhalo tak, že u každé položky byla vypočtena průměrná škálová hodnota a položky seřazeny podle těchto hodnot sestupně do tabulky. Pro stanovení prototypických znaků, tj. těch, které nejlépe charakterizují daný pojem, se používá medián nebo průměr. Uvádíme obě tyto hodnoty, ale jejich rozdíl je zanedbatelný: pro prožívání setkání se sympatickým člověkem je medián 3,04 a průměr 3,02, u nesympatie je medián 2,76 a průměr 3,03. Opět vzhledem k úspoře místa uvádíme v tab. 3 a 4 jen ty položky, které lze považovat za nejvíce typické, nejlépe charakterizující, prožívání setkání se sympatickým/nesympatickým člověkem.

Tab. 3 Pořadí položek vyjadřujících pocity a myšlenky při setkání se sympatickým člověkem, které mají vyšší průměrnou škálovou hodnotu než je medián

Položky	Celkem	Muži	Ženy
Příjemné pocity	4,58	4,4	4,65
Radost, že existují milí lidé	4,11	3,47	4,35
Chuť si popovídat	3,95	3,8	4
Radost	3,95	3,73	4,03

Uvolnění	3,91	3,4	3,53
Vstřícnost	3,8	3,4	3,95
Pocit vzájemné sympatie	3,76	3,47	3,88
Svět se zdá přívětivější	3,71	2,93	4
Zájem poznat druhého	3,69	3,47	3,78
Naladění na stejnou notu	3,62	2,73	3,65
Vřelost	3,58	3,27	3,5
Přirozenost	3,55	3,07	3,73
Myšlenky na další setkání	3,49	3,27	3,58
Pocit obohacení	3,42	2,8	3,65
Pocit, že druhý naslouchá	3,4	2,8	3,63
Zájem o bližší kontakt	3,4	3,33	3,5
Důvěra	3,22	3	3,38
Myšlení na druhého	3,15	2,73	3,3
Očekávání	3,04	2,2	3,35

Tab. 4 Pořadí položek vyjadřujících pocity a myšlenky při setkání s nesympatickým člověkem, které mají vyšší průměrnou škálovou hodnotu než je medián

Položky	Celkem	Muži	Ženy
Nechuť k dalšímu setkání	4,49	3,92	4,6
Myšlenky na ukončení setkání	4,35	4,08	4,43
Nepříjemné pocity	4,16	4,15	4,17

Chuť zmizet	3,85	3,46	3,98
Nedůvěra	3,78	4,08	3,69
Pocit odstupu	3,67	3,69	3,67
Pocit ztráty času	3,62	3,54	3,43
Pocit nechuti	3,6	3,69	3,57
Silná averze	3,42	3,31	3,45
Pocit otrávenosti	3,38	4,17	3,46
Přemýšlení o tom, proč je nesympa-tický	3,2	3,54	3,1
Nezájem	3,2	3,54	3,1
Pocit neschopnosti odmítnout	2,76	2,46	2,86

Diskuse a závěr

Výsledky první etapy výzkumu zřetelně ukázaly, že na prvních místech podle četnosti výskytu se vyskytla slova, vyjadřující jednoznačně emocionální zážitky. U sympatie to jsou příjemné pocity, uvolnění, radost, u nesympatie nervozita, nepříjemné pocity, úzkost. Do značné míry, zejména pokud bychom si za nervozitou představili také napětí, jde o pocity protikladné. Stejně protikladné a těsně následující, i když už částečně překračující do otázky chování, se vyskytly tendence na jedné straně k dalšímu setkání, na druhé straně k ukončení setkání. Tyto skutečnosti by nasvědčovaly v učebnicích často uváděnému tvrzení, že emoce jsou bipolární, a naše dvě protikladné situace, vyvolávající také protikladné emoce, by toto tvrzení podporovaly. V tomto smyslu je poněkud překvapivé zjištění, že produkce slov vztahujících se k sympatii (tedy k něčemu kladnému) byla o jednu třetinu vyšší než u nesympatie. Přitom lidé mnohem častěji vyjadřují emoce záporné. Jistým vysvětlením rozporu s tradovaným přesvědčením a zkušenostmi zde může být snazší dostupnost a vyjádřitelnost příjemných pocitů, zatímco u nepříjemných pocitů se může projevit snaha co nejrychleji se s nimi vyrovnat. Na druhé straně kategorie nepříjemné pocity byla obsahově bohatší, zahrnuli jsme do ní osobní nepohodu, pocit rozladěnosti, zkažení nálady nebo prostý citoslovce „ach jo“.

Výsledky první etapy výzkumu korespondují s druhou etapou jen do jisté míry, ale považujeme je za závaznější. Znovu se na prvních místech objevují položky vyjadřující pozitivní/negativní pocity, ale u nesympatie přece jen dominují položky „konativní“, jako je nechuť k dalšímu setkání, myšlenky na ukončení setkání, chuť zmizet. Zjevně tyto tendence

v chování pramení z nepříjemných pocitů, zažívaných při setkání s nesympatickým člověkem. Pozoruhodné v této souvislosti je, že jsme nezaznamenali ani náznak agresivního chování, ačkoli negativní emoce jsou dávány do souvislosti právě s agresí, přičemž mnoho osob vyjadřovalo vztek sama na sebe, že neumí tyto situace zvládat.

Konstatovali jsme, že v odborné literatuře se najdou pouze zmínky o roli sympatie a nesympatie v mezilidských vztazích. Jedním z možných vodítek či východisek by mohly být různé slovníky. Je však třeba poznamenat, že bez výjimky jsou uváděna hesla sympatie a antipatie. Ze sémantického hlediska je tato dvojice termínů akceptovatelná, protože jde o protiklady. V situaci lidských interakcí se jednak termín antipatie nepoužívá, jednak jsme ho považovali za příliš silný. Pro ilustraci uvádíme znění hesel z Akademického slovníku cizích slov (Praha, Academia 1995): **sympatie** (s. 724) - kladný, příznivý poměr, cit. náklonnosti k někomu n. něčemu, zalíbení v někom n. něčem, soucítění (op. antipatie); budít, mít sympatii; osobní, vzájemná sympatie; vyjádřit své sympatie; **antipatie** (s. 60) – nechut', nelibost, odpor k někomu n. něčemu (op. sympatie); mající, pociťující k sobě vzájemnou antipatii; antipatie veřejnosti k té aféře. V tomto duchu jsou vysvětlovány tyto dva termíny i v jiných slovnících. Výsledky našeho výzkumu sice potvrzují, že jde o protiklady, ale v interpersonálních vztazích, především u nesympatie se potvrzuje náš původní předpoklad, že jde o protiklad mírnější. Zároveň je třeba podotknout, že slovníky usilují o co nejobecnější výklad, zatímco my jsme vztáhli tato dvě slova na specifickou situaci.

Ve výzkumu jsme pracovali výhradně s lidmi bez psychologického vzdělání. Naši snahou bylo získat laické výpovědi a názory, protože vytvářejí reálný obraz o prožívání, chápání a chování v běžně se vyskytujících situacích. Tento obraz považujeme pro psychologii za velmi podstatný, protože umožňuje pochopit jednu z nejběžnějších sociálních situací.

Literatura

- Fehr, B. (1988). Prototype analysis of the concept of love and commitment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 557 – 579.
- Fehr, B. (2003). The status of theory and research on love and commitment. In G. J. O Fletcher, M. S. Clark (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Interpersonal processes* (s. 331 – 356). Oxford: Blackwell Publishing.
- Fehr, B. Russell, J. A. (1984). Concept of emotion viewed from a prototype perspective. *Journal of Experimental Psychology: General*, 113, 464 – 486.
- Fitness, J., Fletcher, G. J. O. (1993). Love, hate, anger, and jealousy in close relationships: A prototype and cognitive appraisal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 942 – 958.
- Rosch, E. (1973). On the internal structure of perceptual and semantic categories. In T. E. Moore (Ed.), *Cognitive development and the acquisition language* (s. 11 – 144). New York: Academic Press.
- Rosch, E. (1975). Cognitive representation of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, 192 – 233.
- Rosch, E. (1978). Principles of categorization. In E. Rosch, B. B. Lloyd (Eds.), *Cognition and categorization* (27 – 48). Hillsdale: Erlbaum.
- Sharpsteen, D. J. (1993). Romantic jealousy as an emotion concept: A prototype analysis. *Journal of Social and Personal Relationships*, 10, 69 – 82.
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D., O'Connor, C. (1987). Emotion knowledge: Further explorations of a prototype approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1061 – 1086.

Abstract

During the first contact with an unknown person that time the first impression is usually expressed by the evaluation that the person makes a likeable or a not likeable effect. This first impression is experienced in some way and it results in some behaviour. Although this phenomenon occurs as a rule we do not know what is hidden behind it. We have used the prototype approach to find out how the people experience and behave in interaction with a person eliciting a likeable or a not likeable impression. The paper explains briefly the method and brings results obtained at lay public.

ANALÝZA SPOKOJNOSTI TÍNEĎŽEROV: S KÝM VIAC A S ČÍM MENEJ

Lenka SOKOLOVÁ - Damián KOVÁČ

expsdamk@savba.sk

Katedra psychológie a patopsychológie Ped. fak. UK, Ústav experimentálnej psychológie SAV

Keby sme uskutočnili anketu u náhodného výberu s jedinou otázkou „S čím ste vo svojom živote spokojný/á, a naopak, s čím ste nespokojná/ý“, akiste by sme získali nanajvyš rozdielne zoznamy. Odlišovali by sa pravdepodobne nielen rozsahom, ale najmä obsahom. Predovšetkým v závislosti od veku, rodu, zdravotného stavu, konštitúcie, výzoru opýtaných, teda od organizmových premenných. Ďalšími premennými vplývajúcimi na spokojnosť – nespokojnosť ľudí by akiste boli environmentálno-sociálne činitele ako rodina, miesto, prostredie, pracovisko, škola, doprava, médiá, zdravotnícka starostlivosť atď. Napokon v týchto zoznamoch by sa už aj vizuálne dala identifikovať skupina premenných týkajúca sa vlastného správania: spokojnosť – nespokojnosť prežívame v súvisi s našimi spôsobilosťami a hendikepmi, s profesionálnou kariérou, životným štýlom, aspiráciami, plánmi do budúcnosti atď.

Ibaže takýto implicitno-psychologický prístup k fenoménu spokojnosti sa zatiaľ u nás neuskutočnil (aspoň nebol publikovaný). K dispozícii sú len rôzne sociologické alebo verejno-mienkové prieskumy špecializované na politické preferencie, na tzv. životnú (v skutočnosti však ekonomicko-civilizačnú) úroveň, na obľubu medializovaných osobností a pod.

Pokiaľ ide o explicitno-psychologické chápanie, spokojnosť – nespokojnosť sa spočiatku viazala na potreby, resp. doslova – na ich uspokojovanie. Neskoršie sa tento pojem zakomponoval do širšieho rámca problematiky motivácie. Spokojnosťou sa rozumel emočný stav, ktorý vzniká vtedy, ak sa dosiahne vytýčený cieľ konania. S objavením problematiky kvality života nadobudol však fenomén spokojnosti ďalšie zarámčovanie i nové dimenzie.

Nepokladáme za zmysluplné uvádzať, resp. konfrontovať tu rôzne vymedzenia tohto fenoménu. To preto, že tieto vymedzenia sú viazané na odlišné teoreticko-metodologické koncepcie, a to by si vyžadovalo širšie hodnotenie.

Vychádzajúc z psychoregulačnej paradigmy (D.K. 1999) a našej koncepcie kvality života (D. K. 2003) pokladáme za potrebné rozhraničiť tu prinajmenšom dva podobné javy.

Spokojnosť (vs. nespokojnosť) je prevažne kognitívna zložka kvality života s pretrvávajúcim pozitívne emočným hodnotením celkového vlastného stavu a vzťahov jedinca k okoliu, k veciam, osobám, inštitúciám, spoločenským a kultúrno-duchovným javom. Spokojnosť môže mať prívlastky osobná, životná alebo aj „zatiaľ“.

Pohoda (vs. nepohoda) je prevažne emočná (citová) zložka kvality života s pretrvávajúcim príjemným prežívaním celkového vlastného stavu, čo sa prejavuje absenciou negatívnych telesných pocitov, pozitívnym sebahodnotením, prevahou zmysluplného konania, optimistickým postojom k životu a svetu. Pohoda je indikátorom zdravia a úspešného fungovania jednotlivca v živote. Nepohoda vyplýva z útrap, chorôb, starnutia, frustrácie, konfliktov, stresov, depresii atď. Pohoda je evidentnou zložkou psychickej reflexie jednotlivca, preto výraz subjektívna pohoda je redundantný, nepatričný (objektívna pohoda predsa neexistuje).

Žiadalo by sa pokračovať v identifikácii ďalších zložiek kvality života (šťastie, „flow“, zmysel života, blaženosť), avšak tým by sa už prekročil zámer tejto štúdie.

Problém

Spokojnosť detí (čo sa takmer kryje so spokojnosťou žiakov) má v porovnaní s dospelými viacero osobitostí. Podstatný rozdiel medzi dospelými a deťmi spočíva v miere „autorstva“ kvality života. Vo všeobecnosti platí, že len málo z toho, čo plodí spokojnosť a pohodu detí, vyplýva z ich vlastnej - autopsychoregulácii správania. Namiesto je preto rozlišovať medzi tým, čo majú deti v živote dané, najmä rodinou a školou a tým, ako to všetko samé zvládajú a prežívajú v spokojnosti a pohode. Inakšie vyjadrené reč je tu o „objektívnych“ markéroch a „subjektívnych“ zážitkoch. Niektorí autori tu používajú termín indikátory kvality života detí, ako napr. L. T. Berntsson, L. Kohler, 2001), rozlišujúc medzi objektívnymi a subjektívnymi tieto:

Indikátory kvality života u detí (Berntsson, Kohler, 2001, s. 439)

Sféra	Indikátory	Charakter indikátoru
EXTERNÁ (socio-ekonomický status rodiny)	Vzdelanie rodičov	Objektívny
	Profesia rodičov	Objektívny
	Spokojnosť s prácou	Subjektívny
	Celkový príjem rodiny	Objektívny
	Príjem na jedného člena rodiny	Objektívny
	Spokojnosť s ekonomickou situáciou	Subjektívny
	Typ bývania	Objektívny
	Priestor na člena rodiny Má dieťa vlastnú izbu?	Objektívny
INTERPERSONÁLNA (štruktúra a fungovanie sociálnych sietí dieťaťa)	Počet súrodencov	Objektívny
	Časová dostupnosť rodičov	Objektívny
	Spokojnosť s rodinou	Subjektívny
	Úplnosť rodiny	Objektívny
	Počet členov domácnosti	Objektívny
	Kritické životné udalosti	Objektívny
	Spokojnosť so sociálnymi vzťahmi	Subjektívny
	Spokojnosť so sociálnou podporou Spokojnosť so sociálnymi kontaktmi	Subjektívny
PERSONÁLNA (duševná pohoda dieťaťa)	Aktivity dieťaťa	Objektívny
	Rodinné aktivity	Objektívny
	Spokojnosť s aktivitami	Subjektívny
	Sebahodnotenie	Subjektívny

Psychosomatické symptómy	Objektívny
Akceptácia rovesníkmi	Objektívny

K uvedenému prehľadu máme, pravdaže, viacero pripomienok, ktoré tu ale nespresňujeme. Predpokladáme však, že spokojnosť – nespokojnosť detí (žiakov) budú sa týkať najmä: rodiny, zdravia, školy, rovesníkov, realizovania záujmov. K nim možno vyriešiť rôzne hypotézy, no na základe doterajších zistení viacerých slovenských autorov o vzťahu žiakov ku škole jednu z nich možno v našich podmienkach pokladať za plne plauzibilnú: zistí sa nespokojnosť so školou, aj keď rôzneho stupňa u chlapcov a dievčat.

Metóda

Nosnou sa tu stala Multidimenzionálna škála životnej spokojnosti (Huebner, 1996, v slovenskej verzii L. Medved'ová, 1999). Je to 40 položková škála tvrdení týkajúcich sa päť oblastí: rodina, priatelia, škola, okolie, spokojnosť so sebou. Pb volia jednu zo štyroch výrazov súhlasu – nesúhlasu na päťstupňovej škále Likertového typu.

Keďže miera spokojnosti je do značnej miery závislá od toho, ako ten-ktorý jedinec dokáže zosúladiť životné situácie, ďalšou metodikou bol Dotazník stratégií zvládania záťaže (Ayers et al. 1996, taktiež v slovenskej verzii L. Medved'ovej, 1999). Pozostáva zo 42 položiek opatrených štvorstupňovou časovou škálou (od skoro nikdy po skoro vždy), ktoré sa týkajú aktívnych stratégií zvládania, ďalej stratégií vyhľadávania podpory, rozptýlenia, vyhýbania.

Do výskumného projektu bol ešte zaradený Sociometricko-ratingový dotazník (SO-RA-D českého autora V. Hrabala, 1989). Ako už vyplýva z jeho názvu, žiaci mali na päť bodovej stupnici hodnotiť obľúbenosť spolužiakov.

Napokon L. Zaťková, ktorá celý výskum realizovala, zostrojila vlastný dotazník Naša škola ako doplňujúci zdroj informácií o spokojnosti-nespokojnosti s učiteľmi žiakmi, organizačno-materiálnym zabezpečením školy a s vlastným fungovaním dotazovaného v celku školy. Na to nadväzovali ešte aj Nedokončené vety, dovedna 15.

Výskumnú vzorku tvorilo 253 žiakov z viacerých tried bežnej štátnej školy v Bratislave a v okresnom meste – Topoľčany, a to 106 chlapcov a 125 dievčat s priemerným vekom 11,72 r. Vzorku možno považovať za homogénnu aj čo do školského prospechu (1,91). Administrácia sa uskutočnila v rámci vyučovacích hodín v mesiacoch január – jún 2004.

Výsledky a komentár

Analýza empirických údajov o spokojnosti, ako sa predpokladalo, vyjavila, že skúmaní Pb sú najmenej spokojní so svojou školou. Nakoľko je to „sample effect“ bratislavských tínedžerov (resp. bratislavských škôl), nedá sa zatiaľ rozhodnúť. Jednako čísla sú tu veľavravné.

Tab. 1 Spokojnosť – nespokojnosť starších žiakov z Bratislavy a okolia zisťovaná Huebnerovou škálou MŠŽS.

Škála ŽSd (dimenzie)	Celý súbor n = 231		Dievčatá n = 125		Chlapci n = 106		T-skóre
	AM	SD	AM	SD	AM	SD	
Rodina (max HS 28)	23,090	3,754	23,272	3,934	22,877	3,520	0,796
Priatelia (max HS 36)	28,250	4,609	29,056	4,320	27,302	4,753	2,930**
Škola (max HS 32)	19,410	5,060	20,328	5,132	18,330	4,754	3,043**
Okolie (max HS 36)	26,650	4,661	26,848	4,385	26,415	4,954	0,703
Ja (max HS 28)	19,180	3,584	19,536	3,732	18,764	3,355	1,637

Z údajov v Tab. 1 by sa dalo zostaviť takéto percentuálne poradie: v celkovej spokojnosti žiakov sa 85% vyníma rodina, nasledujú priatelia 78% tesne sledovaní okolím (74%); spokojnosť so sebou 69% a so školou len 61%.

Analýza údajov získaných z neštandardnej metodiky Naša škola (L. Zaťková) neukázala povšimnutia hodné (a teda aj štatisticky významné) rozdiely spokojnosti – nespokojnosti s učiteľmi, spolužiakmi, organizačno-materiálnym vybavením škola a s vlastným fungovaním v nej.

Pokiaľ ide o premennú rodu, chlapci boli v porovnaní s dievčatami menej spokojní nielen so školou ($p < 0,05$) ale aj so svojimi priateľmi ($p < 0,05$). Menšia spokojnosť s priateľmi sa vlastne týkala predovšetkým spolužiakov ($p < 0,05$).

Skúmaná vzorka tínedžerov pochádzajúca z hlavného a okresného mesta SR ponúkla odhaliť aj premennú „loci“.

Tab. 2 Spokojnosť – nespokojnosť starších žiakov z hlavného a okresného mesta v SR zisťovaná Huebnerovou MŠŽS a Zaťkovej dotazníka Naša škola (NŠ).

		N	Priemer	SD	T-test
Spokojnosť so školou	Okresné mesto	131	20,55	4,915	
	Hlavné mesto	100	17,92	4,888	4,042**
Celková životná spokojnosť	Okresné mesto	131	119	12,116	
	Hlavné mesto	100	113,42	15,74	3,045**
Celková spokojnosť so školou	Okresné mesto	131	57,23	8,51	
	Hlavné mesto	100	50,23	8,246	5,837**

Z údajov jednoznačne vyplýva, že starší žiaci z Bratislavy sú v porovnaní so svojimi rovesníkmi z vidieka (Topoľčany) odlišne spokojní. Aj keď so školou sú výrazne spokojnejšie vidiecke deti (štatisticky signifikantne pri $p < 0,05$), celkovú životnú spokojnosť zrejme lepšie umožňuje život v hlavnom meste.

Aj keď doteraz uvedené výsledky analýz spokojnosti – nespokojnosti skúmaných žiakov – chlapcov a dievčat ukazujú len hlavné nasmerovanie (oblasti spokojnosti – nespokojnosti), použitá projekčná metodika nedokončených viet ďalej spresnila, s čím a s kým sú títo tínedžeri a tínedžerky viac alebo menej spokojní. V analýze takto získaných údajov sa L. Zatlková zamerala na ich identifikáciu v rámci týchto kategórií: vnímanie školy s pozitívnym ako aj s negatívnym prifarbením, prežívanie vzťahov so spolužiakmi, voľba sociálnej podpory v riešení problémov v škole, celkové hodnotenie školy. Vznikol tak nasledujúci prehľad:

Prehľad kategórií získaných z obsahovej analýzy odpovedí (Nedokončené vety)

Pozitívne vnímané javy:

- školský úspech v podobe "dobrej" známky
- uvoľňujúce aktivity (výlet, "voľné" hodiny, prestávky...)
- kladné sociálne kontakty (zábava s priateľmi, porozumenie a pod.)
- vyučovacie predmety, ktoré deti zaujímajú

Negatívne vnímané javy:

- stres spojený s overovaním vedomostí a klasifikáciou (testy, skúšanie a pod.)
- školský neúspech v podobe "zlej" známky
- verbálne konflikty so spolužiakmi alebo učiteľmi
- príznaky šikanovania (nadávky, bitky a pod.)

Vnímanie učiteľov a vzťahov s nimi:

- činnosti s negatívnym konotatívnym nábojom
- vlastnosti s negatívnym konotatívnym nábojom
- činnosti s pozitívnym konotatívnym nábojom
- činnosti a vlastnosti s neutrálnym konotatívnym nábojom
- vlastnosti s pozitívnym konotatívnym nábojom

Vnímanie spolužiakov a vzťahov s nimi:

- činnosti s negatívnym konotatívnym nábojom
- vlastnosti s pozitívnym konotatívnym nábojom
- vlastnosti s negatívnym konotatívnym nábojom

- činnosti s pozitívnym konotatívnym nábojom
- činnosti a vlastnosti s neutrálnym konotatívnym nábojom

Vnímanie sociálnej podpory v škole:

- podpora zo strany spolužiakov, kamarátov
- podpora zo strany učiteľov
- dieťa sa musí spoľahnúť samo na seba
- v škole nieje nikto, na koho sa môže spoľahnúť

Vnímanie riešenia problémov v škole:

- vlastné, samostatné riešenie problému
- vyhľadanie sociálnej podpory (učiteľov, spolužiakov, rodiny)
- únik do samoty

Celkové zhodnotenie školy:

- všeobecné vyjadrenia o škole s pozitívnym konotatívnym nábojom
- všeobecné vyjadrenia o škole s neutrálnym konotatívnym nábojom
- všeobecné vyjadrenia o škole negatívnym konotatívnym nábojom.

*

Charakter tohto fóra neumožňuje prezentovanie ďalších výsledkov získaných z tohto projektu. Avizujeme však, že podobným matematicko-štatistickým spracovaním údajov sme sa pokúsili vytvoriť istú typológiu vedúcu k projektu, ktorý z kvality života mohol prispieť k „poludneniu“ našej školy.

Literatúra

- Bernston, L.T., Kohler, L., quality of life among children aged 2 – 17 in the five Nordic countries: Comparison between 1984-1996. In: *European Journal of Public Health*, 11, 2001, 04, 437-445.
- Hrabal, V., pedagogicko-psychologická diagnostika žiaka. Praha, SPN, 1989.
- Heubner, E.S., Preliminary development and validation of Multidimensional Life Satisfaction Scale for Children. In: *Psychological Assessment*, 6, 1994, 149-158.
- Kováč, D., Psychológiu k metanoi. Bratislava: Veda, 2007
- Sokolová, rod. Zaťková L., Komponenty kvality života v prostredí školy. Bratislava: Pedagogická fakulta UK, Bratislava, 2005, 122 str.
- Zaťková, L., Vačková, K., Vieme, čo je kvalita školského života? In: Orosová, O., Schnitzerová, E., (zost.) *Psychológia v škole*. Košice, Univerzita P.J. Šafárika, 2002, 412.

Abstract

7-8 grade pupils of Bratislava and Topolčany state schools (N 251 boys, 125 girls, mean age 11.72 and average rating 1.92) underwent several measurements meant to determine satisfaction-dissatisfaction with the family, school, peers, etc. They were administered the Multidimensional Satisfaction Scale (Heubner), the questionnaire Our School (L. Začková), 15 unfinished phrases etc. The greatest satisfaction was recorded with the family, the least with the school. On the whole, boys are satisfied not only with the school but also with peers. Although children from the country show strikingly more satisfaction with the school than those, from capital, the latter are better off as regards overall life satisfaction.

PRVÉ SKÚSENOSTI SO SLOVENSKÝM PREKLADOM REVIDOVANEJ ŠKÁLY PREJAVOV SPIRITUALITY (ESI)

Michal STRÍŽENEC

Na zisťovanie prejavov spirituality vytvoril MacDonald (2000) škálu ESI (Expressions of Spirituality Inventory); jej revidovaná verzia má 30 položiek. Výskumné údaje spracované faktorovou analýzou umožnili autorovi vymedziť päť dimenzií spirituality:

- kognitívna orientácia na spiritualitu (COS)
- skúsenostno-fenomenologická dimenzia (EPD)
- existenciálna pohoda (EWB)
- paranormálne presvedčenia (PAR)
- religiozita (REL).

Podrobnejšie sme tieto dimenzie popísali na inom mieste (Stríženec, 2004).

Na tomto mieste chceme podať výsledky overovania celej škály ESI (v rámci širšieho výskumu, ktorý realizovali L. Adamovová, M. Hatoková a M. Stríženec) získané na súbore 159 vysokoškolákov (z toho humanitné odbory 81 respondentov a technické odbory 78 respondentov). Použili sme 5 stupňovú škálu s označením 0-4 (od silne nesúhlasím po silne súhlasím). V tab. č. 1 uvádzame získané priemerné hodnoty, štandardné odchýlky a reliabilitu zisťovaných pomocou Cronbachovho alfa. Na porovnanie sú tu aj údaje MacDonalda. Z tabuľky vidieť, že v našom súbore najvyššie skóre bolo dosiahnuté v dimenzii COS a najnižšie v EPD.

Výsledky našej faktorovej analýzy sú v tab. č. 2 (uvádzame len sýtenia nad .470). Ukázala sa vysoká zhoda s výsledkami autora škály (v tom zmysle, že položky zaradené do jednotlivých dimenzií (faktorov) majú v oboch súboroch najvyššie sýtenie pre danú dimenziu).

Z literatúry sú známe rozdiely v spiritualite medzi rôznymi vzorkami populácie. V našom výskume na predpokladané rozdiely medzi humanitne a technicky zameranými osobami poukazuje tab. č. 3.

Porovnanie humanitne a technicky zameraných osôb ukázalo, že rozdiely medzi priemermi (zisťované t-testom) sú významové vo všetkých dimenziách (0,000) okrem EWB (0,066). Zatiaľ čo u humanitne zameraných je najvyššie skóre v COS a najnižšie v EPD, u technikov je na prvom mieste EWB a na poslednom tiež EPD.

Pri validizácii slovenského prekladu škály ESI značnou ťažkosťou bola skutočnosť, že v slovenčine nemáme doteraz žiadnu inú validnú škálu spirituality. Použili sme (v našom súbore 159 vysokoškolákov) preto pri zisťovaní konvergentnej validity také iné škály religiozity, resp. dotazník osobnosti v ktorých je do určitej miery zastúpená zložka spirituality.

Išlo o NEO-PI-R, SROS, štýly náboženského zvládania (Pargament), vzťah človeka k Bohu (Petersen). COS súvisí s Otvorenosťou (0,44) a Príjemnosťou (0,45) z NEO-PI-R, s Hľadáním (zo SROS), so štýlom podriadenia a sebariadenia; s predstavou Boha ako Ochrana a poriadok, s citmi blízkosti a bezpečia.

Záver

Pri ďalšom overovaní škály ESI bude potrebné rozšíriť skúmanú vzorku a použiť pri validizácii škálu spirituality vytvorenú v novom spoločensko-kultúrnom kontexte (napr. Řičanov PSQ).

Literatúra

- Hovemyr, M., (1994), Swedish religious scale. In Reports from the Department of Psychology. Stockholm University, No. 787, October.
- MacDonald, D. A., (2000), Spirituality: Description, measurement and relation to the Five Factor Model of personality. In Journal of Personality, 68, 1, 153-178.
- Pargament, K. I. et al., (1988), Religion and the problem – solving process: Three styles of coping. In Journal for Scientific Study of Religion, 27, 1, 90-104.
- Petersen, K., Persönliche Gottesvorstellungen. Ammersbek bei Hamburg. Verlag an der Lottbek.
- Stríženec, M., (1997), K otázke zisťovania religiozity pomocou dotazníkov a škál. In Československá psychologie, 41, 5, 410-414.
- Stríženec, M., (2003), Škály spirituality. In Československá psychologie, 47, 6, 548-553.
- Stríženec, M., (2004), Empirical approaches to spirituality. In Studia psychologica, 46, 2, 173-177.

Tab. č. 1 **Základné údaje (revidovaná verzia ESI – 30 položiek)**

Dimenzie	Stríženec			MacDonald		
	AM	SD	£	AM	SD	£
COS	21,35	5,74	.94	14,39	4,96	.87
EPD	17,70	5,48	.87	9,89	4,75	.81
EWB	20,37	3,40	.72	14,94	4,52	.80
PAR	18,18	4,28	.74	12,47	5,14	.82
REL	21,05	5,83	.91	13,61	5,81	.89

Tab. č. 2 **Faktorová analýza**

Položky	Faktory				
	REL	EPD	COS	EWB	PAR
15	.835				
20	.831				
30	.817				
5	.743				
10	.692				
25	.644				
22		.763			
7		.747			

12		.731			
17		.714			
2		.708			
27		694			
1			.708		
6			.701		
26			.677		
11			663		
21			654		
16			493		
23				738	
8				695	
18				689	
28				621	
3				616	
13				482	
9					732
24					693
19					623
14					588
4					528
29					475

Tab. č. 3 Porovnanie humanitných a technických odborov

Dimenzie	Humanitné			Technické		
	AM	SD	£	AM	SD	£
COS	24,54	4,70	.90	18,05	4,79	.89
EPD	19,81	5,16	.84	15,51	4,93	.86
EWB	20,86	3,30	.71	19,87	3,45	.73
PAR	19,90	2,82	.31	17,41	3,74	.95
REL	23,18	4,88	.85	18,83	5,94	.92

VLASTNOSTI OSOBNOSTI A TVORIVOSŤ NADANÝCH DETÍ

Eva SZOBIOVÁ, Lucia ŠUPLATOVÁ
eva.szobiova@fphil.sk
Katedra psychológie FF UK Bratislava

Úvod

Takmer všetky novšie literárne zdroje venované nadaniu, sa zhodujú v tom, že nestanovujú jednoznačnú hranicu, kedy už možno jednotlivca považovať za nadaného a kedy ešte nie. Na rozdiel od minulosti sa nadanie dnes chápe ako komplexný jav, kde je v centre pozornosti celá *osobnosť*, jej kognitívny, motivačný, *tvorivý* potenciál spolu so sociokultúrnymi podmienkami. Jedným z modelov, ktorý chápe nadanie ako výsledok vzájomnej súčinnosti uvedených faktorov predstavuje Renzulliho (1986) Trojkruhový model. Ako je známe, nadanie prezentuje ako prienik nadpriemerných schopností, *tvorivosti* a zaangažovanosti v úlohe. V snahe o zachytenie potenciálnych faktorov spolupodieľajúcich sa na dosahovaní mimoriadnych výkonov zasadil Mönks (1987) model Renzulliho do kontextu rodiny, školského prostredia a rovesníkov. Takto prepojil základné komponenty nadania patriace „k vnútornej výbave“ jednotlivca s hlavnými činiteľmi v sociálnom kontexte, ktoré determinujú nadanie externe.

Renzulli (1986) rozlišoval medzi „akademickým“ a tvorivo-produktívnym nadaním a zdôraznil, že ľudia týchto typov nadania sú často rozdielni. Aj autori (Roedel, Jacson, Robinson, 1980; podľa: Hříbková, 2005) ktorí sumarizovali výsledky výskumov osobnostných vlastností nadaných detí konštatovali, že znakom nadaných je *značná rozmanitosť a diverzita osobnostných charakteristík*. Napriek týmto rozdielom sú nadaní typickí istými charakteristikami. Z množstva rôznych zoznamov osobnostných vlastností nadaných, ktoré uvádzajú Clarková (1988) Csikszentmihalyi et al. (1997), Laznibatová (2001), Jurášková (2003), Dočkal (2005), Hříbková (2005), možno zosumarizovať nasledovné v týchto okruhoch:

KOGNITÍVNE CHARAKTERISTIKY

➤ **Intelektové:**

schopnosť rýchleho učenia sa, prijatia vysokej kvantity informácií, široká slovná zásoba, priťahujú ich abstraktné pojmy, výborná pamäť, rozvinuté kritické myslenie, *hyperkritickosť*, pri hodnotení svojich aj cudzích následkov sa riadia vlastnými kritériami, *oblúba komplikovanosti, perfekcionizmus*, citlivosť k detailom, záujem o vzťahy príčiny a následku

➤ **Tvorivé :**

veľká predstavivosť a *imaginácia*, intelektuálna *hravosť a zvedavosť*, sú *flexibilní*, v myslení *originálni*, hľadajú svoje vlastné jedinečné riešenia, majú schopnosť intenzívnej a dlhodobej koncentrácie pozornosti, zmysel pre estetické cítenie a *vnímanie neobvyklých vecí*

NEKOGNITÍVNE CHARAKTERISTIKY

➤ **Motivačné :**

prevažuje vnútorná motivácia nad vonkajšou, *vytrvalosť, usilovnosť, húževnatosť*, rozmanitosť záujmov, neunavuje ich duševná činnosť

➤ **Emocionálne:**

citlivosť až precitlivosť, zvýšená potreba emocionálnej podpory a prijatia, impulzivita a expresívne vyjadrovanie pri obhajovaní názorov, *nižšia emočná zrelosť* v porovnaní s rovesníkmi

➤ Sociálne :

uprednostňujú starších spolužiakov pred rovesníkmi, potreba voľnosti a samostatnosti, vysoké alebo veľmi nízke sociálne zručnosti, *nižšia sociálna zrelosť*, v skupine majú často extrémnu pozíciu, *zmysel pre humor*, ktorému ostatní spolužiaci nemusia rozumieť, *nekonformnosť*, *nezávislosť* od mienky iných, sociálna „naivita a bezľstivosť“

Oproti veľkému množstvu pozitívnych charakteristík môžeme u nadaných pozorovať množstvo osobnostných problémov, čo súvisí aj s nevyrovnanosťou vývinu v oblastiach: intelektovo-psychomotorickej, verbálnej, emočnej a sociálnej (Laznibatová, 2001). Ako zdôrazňuje Silverman (1987, podľa: Laznibatová, Vranková, 2005), hlavne v období *puberty* si nadané deti uvedomujú kvalitatívnu odlišnosť od normy, čo ich robí ešte zraniteľnejšími.

Niektorí autori (Laznibatová (2001), Jurášková (2003), Hříbková (2005)), uvádzajú vyšší výskyt *introvertovanosti* v populácii nadaných a s tým súvisiacimi problémami v nadväzovaní kontaktov a v spolupráci. Na rozdiel od nich Dočkal (2005, s. 132) považuje nadané deti súčasne za introvertné aj extrovertné.

Zdá sa, že medzi nadanými možno nájsť jedinečné bytosti s rôznorodou konšteláciou osobnostných charakteristík. Vlastnosť, ktorá sa vyskytuje u jedného, sa nemusí vyskytovať u druhého nadaného jednotlivca.

Kým nadanie sa chápe ako *potencialita* alebo súhrn priaznivých *predpokladov*, na tvorivosť sa usudzuje z *prejavenej* aktivity, z *výsledkov* činnosti. Hoci sa tvorivosť aj nadanie vyvíjajú, je známe, že nie každé nadané dieťa bude tvorivý dospelý a nie každý tvorivý dospelý bol nadaným dieťaťom. Spoločnou pre nadanú aj tvorivú osobnosť sa javí ich jedinečná konfigurácia vlastností, keďže vývinové zmeny môžu prebiehať u nich rôznymi smermi.

Ak by sme mali urobiť prieskum nadaných a tvorivých osobností, zistili by sme, že sa prekrývajú minimálne v troch kategóriách: kognitívne charakteristiky, *osobnostné* plus motivačné kvality a špeciálne udalosti a zážitky počas ich vývinu (Dacey, Lennon, 2000).

Problém

V našej štúdii sme sa sústredili na objasnenie osobnostných vlastností a tvorivosti nadaných detí. Skúmanie osobnosti nadaných detí je jednou z častí širšieho výskumu zameraného na pôsobenie Školy pre mimoriadne nadané deti na ich tvorivosť, štýly učenia a sociálnu atmosféru v triede. V tejto štúdii prezentujeme zistenia týkajúce sa úrovne tvorivých schopností nadaných detí vo figurálnej a verbálnej zložke v prepojení na skúmanie ich osobnostných vlastností. Zároveň prezentujeme výsledky porovnania s ich rovesníkmi zo štandardných typov škôl.

Na základe prehľadu poznatkov z výskumov sme predpokladali, že nadané deti sa budú líšiť od svojich rovesníkov v osobnostných dimenziách a v úrovni tvorivých schopností. V porovnaní s rovesníkmi zo štandardných škôl budú mať významne vyššie skóre v dimenzii *neurotizmus*, *otvorenosť*, *svedomitosť*, no nižšie skóre sme u nich predpokladali v dimenzii *prívetivosť*. V dimenzii *extraverzie* sme neočakávali štatisticky významný rozdiel. Čo sa týka tvorivosti, predpokladali sme, že nadané deti budú *signifikantne tvorivejšie vo verbálnej aj vo figurálnej zložke tvorivosti*. Zároveň sme hľadali odpoveď na otázku: Akými osobnostnými charakteristikami disponujú nadané deti, ktoré sa vyznačujú *vysokými tvorivými výkonmi*? Odlíšujú sa v nich od vysoko tvorivých rovesníkov navštevujúcich štandardnú školu?

Výskumný súbor

Výskumný súbor predstavovali žiaci navštevujúci Školu pre mimoriadne nadané deti a gymnázium (ŠMNDaG) v Bratislave a žiaci osemročného Gymnázia Bilíkova v Bratislave,

ktorí tvorili kontrolnú skupinu. Skupinu nadaných detí tvorilo 33 detí (22 chlapcov, 11 dievčat) pričom kompletne údaje sme získali od 30 detí. Skupina detí zo štandardnej školy pozostávala z 68 probandov (22 chlapcov a 46 dievčat), kompletne údaje sme získali od 64 detí. Vek detí v oboch skupinách sa pohyboval v rozmedzí 13 až 14 rokov, išlo teda o výskumný súbor v období puberty.

Metóda

Na meranie osobnostných dimenzií sme použili 60-položkový dotazník NEO FFI (Costa a McCrae, 1989), ktorého slovenskú verziu vypracoval I. Ruisel (1998). Inventár NEO FFI meria 5 osobnostných dimenzií (v každej po 12 položiek): neurotizmus, extraverziu, otvorenosť ku skúsenosti, prívetivosť, svedomitosť. V slovenskej verzii sa používa škála 1 - 5, pričom celkové skóre pre každú dimenziu sa pohybuje v rozmedzí 1 – 60.

Na zistenie *tvorivých schopností* sme použili test Dôsledky autorov P.R. Christensena, J.P. Guilforda, P.R. Merrifielda, ktorý zachytáva ideačnú *fluenciu*. Okrem toho sme hodnotili *flexibilitu a originalitu*. Podnetová situácia na produkciu dôsledkov bola: „Čo by sa stalo, keby ľudský život na zemi pokračoval bez smrti?“. Vzhľadom na veľkosť výskumného súboru a snahu o citlivé zachytenie úrovne tvorivosti sme použili na hodnotenie originality škálu 0 až 5 bodov.

Na zistenie *tvorivosti vo figurálnej oblasti* sme použili Urbanov test tvorivého myslenia (TSD –Z), ktorý umožňuje aj kvalitatívne hodnotenie tvorivosti a okrem kognitívnych zahŕňa aj osobnostné charakteristiky: komplexnosť pohľadu, odvahu riskovať, humor a afektivita, nekonvenčnosť (Urban, Jellen, Kováč, 2002). Samotný test sa skladá zo 6 prvkov, ktoré je možné ľubovoľne dokresliť. Pri vyhodnocovaní sa kresba posudzuje na základe 14 kritérií. Maximálny súčet bodov v nich získaných je 72. Je možné zamerať sa aj detailnejšie na čiastkové skóre v jednotlivých oblastiach.

Výsledky a diskusia

Výsledky porovnania osobnostných vlastností nadaných (zo Školy pre mimoriadne nadané deti a gymnázia ŠMNDaG) a detí zo štandardného osemročného gymnázia ukazuje tab. 1.

Tab. 1 Priemery, štandardné odchýlky a t - hodnoty v inventári NEO-FFI v skupine nadaných a bežných detí zo štandardného osemročného gymnázia

Dimenzie	Nadaní (N=30)		bežní (N=64)		t	p
	AM	SD	AM	SD		
Neurotizmus	35,63	8,841	35,97	5,760	-0,220	0,826
Extraverzia	41,30	5,093	41,94	4,892	-0,581	0,562
Otvorenosť	37,20	5,915	38,06	5,558	-0,717	0,475
Prívetivosť	39,07	4,697	40,39	5,932	-1,074	0,286
Svedomitosť	37,17	7,164	38,69	7,829	-0,901	0,370

Vo všetkých skúmaných osobnostných dimenziách sme zaznamenali veľmi podobné priemerné hodnoty u oboch skupín, o niečo vyššie je priemerné hrubé skóre v každej dimenzii u detí zo štandardnej školy, ale nie je signifikatne významné. Nezaznamenali sme žiaden štatisticky významný rozdiel medzi nadanými a bežnými žiakmi. Naše očakávania o rozdieloch medzi skupinou nadaných a detí zo štandardnej školy sa nenaplnili vo všetkých osobnostných vlastnostiach s výnimkou *extraverzie*, kde sme však rozdiel nepredpokladali.

Rovnaké výsledky prinieslo aj porovnanie nadaných chlapcov a chlapcov z bežnej školy, či dievčat z oboch typov škôl.

Ak porovnáme výsledky našej výskumnej vzorky nadaných a žiakov zo štandardnej školy s výsledkami vo vzorke slovenských pubescentov a adolescentov (Ficková, 2001; Szobiová, Hřebíčková, 2005) zistíme, že najväčšie rozdiely sú v škále *neurotizmu a svedomitosti*. V škále neurotizmu skórovali vyššie nadaní aj žiaci zo štandardnej školy oproti pubescentom aj adolescentom, kým skóre v svedomitosti bolo u nich nižšie. Tieto výsledky sú v súlade s celkovým trendom vývinu uvedených vlastností, nakoľko neurotizmus má tendenciu s vekom klesať, kým svedomitosť s vekom narastá (tamže).

Výsledky porovnania jednotlivých komponentov verbálnych tvorivých schopností v Guilfordovom teste Dôsledky ukazuje tabuľka 2.

Z nej je zrejmé, že skupina nadaných dosiahla štatisticky signifikantne vyššie skóre vo faktore *originality*, no nie vo faktore fluencie a flexibility. Predpoklad o výrazne vyššom tvorivom potenciáli nadaných detí sa v prípade verbálnej originality potvrdil vysoko štatisticky významným rozdielom oproti skupine rovesníkov zo štandardnej školy.

Tab.2 Priemery, štandardné odchýlky a t - hodnoty vo verbálnom teste tvorivosti v skupine nadaných a bežných detí zo štandardného osemročného gymnázia

Faktory tv. schopností	Nadaní (N=30)		Bežní (N=66)		t	P
	AM	SD	AM	SD		
Fluencia	5,67	2,682	5,58	1,930	0,189	0,851
Flexibilita	4,07	2,572	3,29	1,433	1,901	0,060
Originalita	10,50	7,070	6,05	4,528	3,718	0,000

Tab. 3 Rozdiely medzi nadanými a žiakmi zo štandardnej školy v Urbanovom figurálnom teste tvorivého myslenia (TSD-Z)

Kategórie TSD-Z	Nadaní (N=33)		Bežní (N=68)		t	p
	AM	SD	AM	SD		
Počet prvkov	5,48	0,566	5,10	0,849	2,341	0,021
Doplnené prvky	5,42	0,561	5,09	0,859	2,042	0,044
Nové prvky	2,09	2,067	1,43	2,111	1,493	0,138
Grafické prep.	1,70	1,912	1,00	1,693	1,860	0,066
Tematické prep.	2,58	2,346	1,66	2,283	1,870	0,064
Humor, afektivita	1,39	1,600	1,03	1,424	1,158	0,249
Abstrakcia	0,09	0,522	0,04	0,364	0,443	0,600
Nestereotypia	0,39	0,827	0,28	0,643	0,763	0,447
Celkové skóre	30,33	9,851	24,68	10,150	2,652	0,009

Porovnanie výsledkov nadaných a žiakov zo štandardnej školy v Urbanovom figurálnom teste tvorivého myslenia prináša tabuľka 3. Z nej vyplýva, že nadaní dosiahli vo všetkých kategóriách vyššie priemerné hodnoty. Štatisticky signifikantne vyššie skóre sme zaznamenali u nadaných v celkovom výkone v tomto figurálnom teste, ako aj v niektorých jeho kategóriách: v Počte prvkov, v Počte doplnených prvkov. V kategóriách grafické a

tematické prepojenie prvkov sa ukazuje výrazná tendencia nadaných spracovať prvky do jednej témy. Keďže v niektorých kategóriách (Prekročenie hranice, Nezávislé motívy, Perspektíva, Použitie symbolov a znakov, Netradičné spracovanie) Urbanovho testu sme zistili, že rozloženie ich hodnôt nie je normálne, použili sme pre porovnanie skupín Pearsonov Chí-kvadrát test. Výsledky ukázali, že u nadaných sa častejšie vyskytli motívy s prekročením hranice závislej na figúre, čo ukazuje odvahu riskovať, (hodnota sa tesne približuje k hladine významnosti: $p < 0,054$) a štatisticky signifikantne častejšie ($p < 0,003$) používali *znaky a symboly* (napr. písmená, čísla, či všeobecne platné symboly - kríž, zavináč...).

K podobným výsledkom v Urbanovom teste tvorivého myslenia dospela aj Laznibatová (1995) v skupine nadaných detí a detí zo štandardnej ZŠ.

Z kvalitatívnej analýzy výsledkov v testoch tvorivosti vyplynulo, že v podnetovej situácii „Čo by sa stalo, keby ľudský život na zemi pokračoval bez smrti?“ v teste Dôsledky sa u nadaných častejšie vyskytovali témy súvisiace s *adrenalinovými športami, neobmedzenými možnosťami fyzických zručností*, ktoré možno vykonávať bez strachu. Napr. „mohol by som... sa prechádzať v láve, ...behať po diaľnici, ...skočiť z mrakodrapu, ...plávať neobmedzene pod vodou, ...skákať bungee“. Ich odpovede v tejto kategórii boli veľmi originálne a jedinečné, pričom naznačujú akoby sa neobávali o svoj život a fyzické telo.

Vo zvýšenej miere sa u nadaných prejavilo aj *sociálne cítenie*. V tejto kategórii sa objavili výroky súvisiace s nezamestnanosťou, prepúšťaním z práce, s prácou zamestnancov pohrebných ústavov, ale aj *morálne témy typu*: ...zločin ostane bez trestu, ...vrahovia budú mať prázdniny.

Kategória *rodina*, ktorá obsahovala výroky súvisiace s poznaním celej rodiny, veľkým počtom potomstva, sa vyskytovala v rovnomernom rozložení u nadaných aj bežných detí. Podobne to bolo aj v kategórii *veda a technika*, ktorým pripisovali rýchly vývoj a napredovanie. Napr. „vývoj by išiel prudko dopredu, presťahovali by sme sa na iné planéty, vymysleli by sme nové formy smrti, vedeli by sme oveľa viac.“

U detí zo štandardnej školy prevládala vo veľkej miere kategória *sexuálne výroky*. Napr. „každý by to s každým robil, plávali by sme v spermiiach, striedali by sme partnerov, nebol by dostatok kondómov, narástli by nám dlhé penisy“. U nadaných detí sa výroky sexuálneho typu nevyskytli ani raz. Môže to byť ovplyvnené asynchronicitou vo vývine nadaných detí, kedy sa telesný a sexuálny vývin oneskoruje za vývinom mentálnym. Nadané deti v porovnaní s rovesníkmi pravdepodobne investujú svoju energiu viac do intelektuálnych činností. Okrem toho sa u detí zo štandardnej školy vyskytovala aj kategória *ekológie*, do ktorej sme zaradili výroky typu: „vyčerpali by sa všetky zdroje, vyrúbali lesy, nebol by kyslík, vyhynuli by všetky zvieratá“.

Kategória *vojny, agresia, zlo* prevažovala nad kategóriou mier a pokoj. Obe skupiny detí mali tendenciu hodnotiť vývoj ľudstva viac negatívnym smerom, k nepokojom, ubližovaniu.

Téma *Boh* a to v súvislosti s odoprením viery v zmysle „neúcty k viere“ sa vyskytla iba raz a to v skupine detí zo štandardnej školy.

V kresbách v Urbanovom teste prevažovala u nadaných najmä kategória *symboly a znaky*, keď sa často vyskytovali čísla, skratky symbolizujúce predmety bežného použitia, bubliny so slovami. Objekty boli častejšie graficky prepojené a veľmi originálne pospájané do jedného tematického celku. Nadané deti zobrazovali častejšie bojovníkov, pravdepodobne postavy z počítačových hier. Z analýzy kresieb nadaných oproti deťom zo štandardnej školy vyplynulo, že dosiahli úroveň najvyššieho šiesteho štádia vývinu tvorivosti v Urbanovom chápaní. Toto štádium je charakterizované *celkovým doplnením prvkov, kompletizáciou*

námetu, kde sa nové prvky podieľajú na celkovej kompozícii. Aj bežné témy sú vyjadrené holistickým spôsobom – formálnou kvalitou nápadu v kresbe ako celku.

U detí zo štandardnej školy sa opäť vyskytli kresby so *sexuálnymi symbolmi*. Vcelku boli ich kresby menej prepracované, menej spájali objekty do jedného celku. Objavovali sa stereotypné dokreslenia objektov, ako napr. dom, slnko, kocka, kvetinka. Z analýzy kresieb detí zo štandardnej školy vyplynulo, že ich produkty možno zaradiť do štvrtého a piateho štádia Urbanovho triedenia vývinu tvorivosti. Štvrté je charakterizované používaním vlastných individuálnych celkov, spájaním daných fragmentov do figúr ako objektov a bytostí. V piatom štádiu dieťa kreslí a interpretuje figúry a objekty vo vzájomnom vzťahu alebo tematicky závislej štruktúre, keď je rozpoznateľná cieľovosť v kompozícii kresby.

Osobnostné vlastnosti vysoko tvorivých nadaných pubescentov

Keďže sme si chceli utvoriť zreteľnejší obraz o osobnostných vlastnostiach vysoko tvorivých nadaných detí, vytvorili sme skupinu vysoko tvorivých na základe nadpriemerného skóre v originalite v teste Dôsledky a v Urbanovom teste (AM + 1SD). Na základe uvedeného kritéria vytvorilo skupinu vysoko tvorivých nadaných 11 a skupinu vysoko tvorivých zo štandardnej školy tvorilo 7 pubescentov. Potom sme zisťovali, či a do akej miery sa líšia v jednotlivých osobnostných dimenziách od vysoko tvorivých rovesníkov zo štandardnej školy. Porovnanie najtvorivejších nadaných a najtvorivejších detí zo štandardnej školy prinieslo jedno prekvapivé zistenie v podobe štatisticky významného rozdielu v *prívetivosti* a to vo vyššom skóre v prospech nadaných. Je možné, že nápady vysokotvorivých detí v bežnej škole nenachádzajú pozitívnu odozvu a môžu byť hodnotené ako neprijateľné, čo sa prejavilo v ich nižšej prívetivosti. V ostatných osobnostných dimenziách sa najtvorivejší nadaní nelíšia od najtvorivejších z bežnej školy.

Tab. 4 Priemery, štandardné odchýlky a t-hodnoty v dotazníku NEO-FFI v skupine najtvorivejších nadaných a najtvorivejších bežných detí zo štandardnej školy

Dimenzie NEO-FFI	Najtvorivejší nadaní (N=11)		Najtvorivejší bežní (N=7)		t	P
	AM	SD	AM	SD		
Neurotizmus	37,00	9,022	38,86	3,078	-0,521	0,610
Extraverzia	39,45	4,967	40,29	5,345	-0,336	0,741
Otvorenosť	39,55	7,555	40,57	5,094	-0,315	0,757
Prívetivosť	39,64	5,201	33,86	4,180	2,468	0,025
Svedomitosť	38,73	7,471	38,57	7,700	0,043	0,967

Záver

Výsledky nášho výskumu ukázali, že úroveň tvorivých schopností nadaných detí je signifikantne vyššia vo *figurálnej tvorivosti a verbálnej originalite*. Rozdiely v osobnostných charakteristikách nadaných a detí zo štandardnej školy sa neukázali signifikantne významné. To umožňuje podporiť názor, že je ťažké vytvoriť zoznam osobnostných charakteristík, ktorými by sa nadané deti výrazne odlišovali od ostatnej populácie rovnakého veku. Významne vyššiu hodnotu v osobnostnej charakteristike *prívetivosť* sme zistili u najtvorivejších nadaných detí v porovnaní s najtvorivejšími rovesníkmi zo štandardnej školy. Môže to znamenať, že nadaní zaradení do programu alternatívnej starostlivosti v škole pre nadané deti nie sú prehliadaní a považovaní za nevhodne sa správajúcich s neadekvátnymi prejavmi, ako je to pravdepodobne v prípade vysokotvorivých detí v štandardnej škole. Toto

vysvetlenie je však len hypotetické a je potrebné overiť ho na väčšom výskumnom súbore nadaných.

Literatúra

- CLARK, B. 1988. Growing up Gifted. Developing the Potential of Children at Home and at School. Merrill Publishing Company, Ohio.
- COSTA, P.T., McCRAE, R. R. 1989. NEO PI/FFI. Manual Supplement. Psychological Assessment Resources, Inc. Odessa.
- CSIKZENTMIHALYI, M, RATHUNDE, K., WHALEN, S. 1997. Talented teenagers. The roots of succes and failure. First paperback edition. Cambridge University Press.
- DACEY, J. S., LENNON, K. H. 2000. Kreativita. Praha: Grada Publishing, Praha.
- DOČKAL, V. 2005. Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý. NLN, Praha.
- FICKOVÁ, E. 2001. Vzťahy emočného prežívania a osobnostných dimenzií u adolescentov. In: Potašová, A. (Ed.), Inteligencia a osobnosť. ÚEP SAV, Bratislava, 101-107.
- HŘÍBKOVÁ, L. 2005. Nadání a nadaní. PF Univerzita Karlova, Praha.
- JURÁŠKOVÁ, J. 2003. Základy pedagogiky nadaných. Formát, Pezinok.
- JURČOVÁ, M. 2002. Súčasný trendy psychológie tvorivosti – smerovanie k integrácii a systému. In: Československá psychologie, 46, 5, 385-403.
- LAZNIBATOVÁ, J. 1995. Tvorivé schopnosti nadaných detí. In: Československá psychologie, 37,3, 315-330.
- LAZNIBATOVÁ, J. 2001. Nadané dieťa: Jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie. IRIS, Bratislava.
- LAZNIBATOVÁ, J., VRANKOVÁ, L. 2005. Vlastnosti a prejavy osobnosti nadaných detí. In: Ostatníková, L. Zborník prác zo 4. medzinárodnej konferencie: „Špecifiká vývinu a realizácia potenciálu nadaných detí“. Asklepios, Bratislava.
- MÖNKS, F.J. 1987. Beratung und Förderung besonders begabter Schüller. Psychol. Erz. Unterr., 34, 214-222.
- RENZULLI, J.S. 1986. The ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. In: Sternberg, R.J., Davidson, J.E. (Eds.) Conceptions of giftedness. New York, Cambridge University Press, 53-92.
- RUISEL, I. 1998. Inteligencia v kognitívnom a osobnostnom kontexte. Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava.
- SIMONTON, D.K. 1994. Greatness. Who makes History and Why. The Guilford Press, New York.
- SZOBIOVÁ, E., HŘEBÍČKOVÁ, M. 2005. Osobnostné vlastnosti adolescentov v Čechách a na Slovensku – podobnosti a odlišnosti. In: Blatný, M., Vobořil, D., Květoň, P. a kol. Konference „Sociální procesy a osobnost 2005“ Sborník abstrakt. AV ČR. Psychologický ústav, 11, 1. Brno.
- URBAN, K. K., JELLEN, H .G., KOVÁČ, T. 2002. Urbanov figurálny test tvorivého myslenia (TSD –Z). Príručka. Psychodiagnostika, Bratislava.

Abstract

Contribution presents analysis of data from research of creativity and personality features of 33 gifted children visiting „School for exceptional gifted children and secondary school“ and 68 children from standard school. Though the level of creativity of gifted was in many factors of figural and verbal creativity higher in relation with control group, the difference in personality characteristics was not confirmed. At the most creative gifted children it appeared significantly higher score in dimension agreeableness NEO FFI in relation with the most creative contemporaries from standard school.

KATEGORIE VÝZNAMU V ČASE – PŘÍPADOVÁ STUDIE *

Tomáš URBÁNEK
 tour@psu.cas.cz
 Psychologický ústav AV ČR, Brno

Úvod

Tato případová studie má několik cílů. Zaprvé je to aplikace teorie významu a příbuzné teorie kognitivních/významových základů osobnostních rysů, kterou vytvořili manželé Kreitlerovi (Kreitler, Kreitler, 1990; viz Urbánek, 2002, 2003) v oblasti individuální diagnostiky. Za druhé jsou to dva dílčí cíle metodologické: pokus o posouzení stability preferencí významových proměnných u jednoho konkrétního člověka a současně zkouška stability kódování textového materiálu mnou samotným. Konečně se jedná o snahu přiblížit další zajímavý aspekt této teorie, který dosud nebyl v našem jazykovém prostředí publikován.

Teorie osobnosti manželů Kreitlerových je založena na myšlence, že všechny osobnostní rysy jsou v podstatě určité konstelace tendencí nebo preferencí určitých způsobů zacházení s významem. Na vysokou míru nějakého rysu lze tedy uvažovat na základě vysokých četností určitých sémantických a syntaktických nebo gramatických kategorií, tzv. významových proměnných, popsanych jinde (Kreitler, Kreitler, 1990; Urbánek, 2002, 2003).

Nutným předpokladem takového využití zmíněných teorií jsou znalosti o tzv. významovém profilu osob s vysokými a naopak nízkými skóry daného rysu, které je pak nutné porovnat s významovým profilem konkrétní osoby. Významový profil v tomto případě znamená soubor četností používání jednotlivých významových proměnných v nějakém textu. Pokud máme takové znalosti k dispozici, pak nám k diagnostice v podstatě libovolného počtu osobnostních rysů stačí jeden jediný nástroj – tzv. Dotazník významu. Jedná se o metodu, která je založena na předložení 11 slov (vytvořit, ulice, život, bicykl (jízdní kolo), pocit, vzít, přátelství, umění, zavraždit, moře (oceán), telefon) spolu s instrukcí, aby testovaná osoba vysvětlila významy těchto slov hypotetické osobě, která rozumí jazyku, ve kterém vysvětlování významu probíhá, ale ne tomu konkrétnímu slovu, jehož význam má být vysvětlen.

Samotný postup zjišťování osobnostních rysů se provádí ve čtyřech krocích:

1. Administrace a skórování Dotazníku významu. Tzn. rozdělení textových dat získaných pomocí této metody na tzv. významové jednotky, tvořené referentem (o kterém se něco vypovídá) a významové hodnoty (to, co se vypovídá o referentu). Každá významová hodnota je následně kódována z hlediska čtyř kategorií významu, tzv. významových proměnných (viz Urbánek, 2002, 2003). Výsledkem analýzy je tzv. významový profil daného jedince neboli četností jednotlivých významových proměnných.

2. Určení tzv. kladně a záporně preferovaných významových proměnných – tzn. nejčastěji se vyskytujících a nejméně často se vyskytujících kategorií významu. Autoři tohoto přístupu doporučují použít 20 nejčastěji se vyskytujících a 20 nejméně často se vyskytujících významových proměnných (nebo v případě stejných četností některých kategorií počet 20 nejbližších).

* Studie je součástí řešení grantu GA ČR č. 406/06/1577 s názvem „Analýza textu jako výzkumný a diagnostický nástroj“ a současně součástí řešení výzkumného záměru Psychologického ústavu č. AV 0Z70250504 s názvem „Člověk v kontextech celoživotního vývoje“

3. Zjištění korespondencí mezi významovým profilem jedince a daného rysu, tzn. určení míry korespondence mezi nejčastěji a nejméně často se vyskytujícími významovými proměnnými daného jedince (tzn. jeho významovými preferencemi) a významovými proměnnými, které v jiných studiích korelovaly statisticky významně se skórem rysu, a to kladně i záporně (tzn. významovým vzorcem daného rysu). Hodnota škály daného rysu (založeného na významu) se počítá jako podíl korespondencí kladně preferovaných významových proměnných kladně korelujících a záporně preferovaných významových proměnných záporně korelujících se škálou tradičního rysu. Kromě toho je možné pracovat s tzv. zápornými korespondencemi, tzn. kladnými preferencemi významových proměnných korelujících se skórem rysu záporně, popř. zápornými preferencemi významových proměnných korelujících se skórem rysu kladně. Pomocí tohoto postupu je pak možné zjišťovat tzv. antirysy.

Ty představují zajímavou možnost, jak obohatit údaje zjištěné o testované osobě. Obecně lze říci, že tyto antirysy u jednotlivých osob záporně korelují s rysy, ale jejich vztah není dokonalý. Je totiž možné, aby byl u jedné osoby stejně silný rys i antirys. Ve vztahu např. k extroverzi a introverzi je např. možné, že člověk je extrovert v určitých významech nebo kontextech a introvert v jiných. Zdá se také, že antirysy naznačují, do jaké míry se rys nějaké osoby může změnit např. v důsledku práce s významovými proměnnými obsaženými v jeho profilu. Zkušenosti např. naznačují, že je snazší oslabit vzorec rysu, jehož antirys je silnější, než rys, jehož antirys je slabší (Kreitler a Kreitler, 1990).

4. Interpretace výsledků. Postup, který je nasnadě, je pracovat s každým výsledkem (skórem rysu založeného na významu) jako s hodnotou na intervalové škále 0-100%. Dále je možné postupovat tak, že se určitým rozmezím hodnot přiřadí verbální popisy. Na základě předchozích validizačních studií a zkušeností s používáním tohoto postupu navrhli autoři (Kreitler, Kreitler, 1990) následující kategorie popisující sílu daného rysu: „velmi slabý“ (0-20%), „slabý“ (21-40%), „střední“ (41-60%), „silný“ (61-80%) a „velmi silný“ (81-100%). Důležité je také všimnout si konkrétního obsahu rysu u dané osoby, tzn. toho, jaké významové proměnné z tohoto rysu jsou přítomny v jejích odpovědích. Tento postup je vhodné použít u rysů aspoň střední síly.

Naznačený postup je možné uplatnit pro zjišťování jakéhokoli rysu, u kterého byl proveden výše naznačený výzkum, při kterém byla stejným osobám administrována současně škála měřící daný rys a Dotazník významu. Takové výzkumy byly v češtině provedeny pouze dva, z nichž pouze jeden byl vyhodnocen a publikován (Urbánek, 2003). Z toho důvodu byly v této kasuistice využity souhrnné výsledky mnoha výzkumů Kreitlerových (Kreitler, Kreitler, 1990). Jsem si vědom možných kulturních rozdílů ve významových profilech rysů zjištěných v různých jazycích, ale domnívám se, že by v zásadě neměly být velké. Větší problém by mohl být s malými zkušenostmi s kódováním textových dat vzhledem k významovým proměnným jeho a případnými systematickými nebo náhodnými chybami.

V publikaci, ze které vychází tato kasuistika (Kreitler, Kreitler, 1990), jsou uvedeny výsledky tří rozsáhlých validizačních studií a dalších dvou studií s vícerozměrnými dotazníkovými metodami. Jedná se o Kalifornský psychologický inventář (CPI), Cattellův dotazník 16 PF, Myers-Briggs Type Indicator (MBTI), Minnesotský multifázový osobnostní inventář (MMPI) a dotazníku Personality Research Form (PRF). Kromě toho je zde více než deset dalších studií s převážně jednorozměrnými škálami – celkem se jedná o 110 škál. Až na posledně jmenovanou metodu (PRF) jsou všechny uvedené dotazníky poměrně známé i u nás, i když ne vždy standardizované.

Před uvedením samotných dat je ještě nutné předeslat, že výzkumy, ze kterých budu vycházet, nepovažuji za zcela bezproblémové. Mnoho z nich je založeno na poměrně malých výběrových souborech. To je ale na druhé straně pochopitelné – kódování textových dat

Dotazníku významu není snadná a rychlá procedura a vyžaduje určitou zkušenost. Je také diskutabilní, zda je možné použít výsledky takových výzkumů provedených v zahraničí a aplikovat je v domácích podmínkách. Postup a myšlenku ale považuji za natolik zajímavou, že jsem se do práce na kasuistice pustil i přes uvedené výhrady.

Případová studie

Na myšlenku, pokusit se vyzkoušet tento přístup, jsem připadl asi před 5 lety, kdy jsem se domluvil se svým bývalým spolužákem (tehdy 30letým), zda by byl ochoten vyplnit Dotazník významu, a pak společně prodiskutovali zjištěné výsledky. On souhlasil, dotazník vyplnil, ale já jsem tehdy nebyl schopen práci dokončit. Loni jsem se k získaným datům vrátil, provedl jejich kódování, ale další práce na nich byla opět přerušena jinými povinnostmi. Až letos jsem se rozhodl, že se k datům vrátím, provedu opakované kontrolní kódování, a současně jsem poprosil, zda by mi můj spolužák nevyplnil Dotazník významu znovu, abychom zjistili, zda došlo k nějaké změně v jeho preferencích významových proměnných. Souhlasil, takže nyní mám k dispozici data ze dvou administrací Dotazníku významu s časovým odstupem 5 let, obojí kódovaná dvakrát, data z první administrace po roce a data z druhé administrace po měsíci.

Na tomto místě není možné z důvodů rozsahu uvádět veškeré odpovědi. V tab. 1 jsou pro ilustraci uvedeny odpovědi na podnětové slovo „moře (oceán)“ v obou případech.

Tab. 1: Komunikace významu slova moře (oceán) ve dvou administracích

Rok 2001	Rok 2006
Prostor mezi pevninami, vyplněný slanou vodou, vyznačující se v obecně lidském měřítku mohutností, rozlehlostí.	Velké vodní plochy na zeměkouli, slaná voda. Dobrý na plavání, nepít – hnusný.

Každou odpověď bylo nutné kódovat vzhledem ke čtyřem skupinám kategorií významových proměnných. Kódování odpovědi na „moře“ z roku 2006 obsahuje tab. 2. Podobným způsobem, jako je uvedeno v tab. 2, bylo nutné kódovat veškeré odpovědi, a to dvakrát kvůli kontrole. Proces kódování byl v obou případech zopakován kompletně, tzn. včetně dělení verbálních (a grafických) odpovědí na významové jednotky. V prvním případě bylo kódováno 158 významových jednotek (při opakování 156), v druhém 142 (146). Tabulka obsahující kompletní výsledky všech čtyř kódování je pro tento příspěvek příliš rozsáhlá, takže zde nebude uvedena, ale bude předmětem další práce – hlavně reflexe postupů kódování v případě nejvýraznějších neshod v kódování.

Tab. 2: Kódování odpovědi na podnět „moře (oceán)“

Významová jednotka	Dimenze významu	Typ vztahu	Forma vztahu	Posun referentu
(moře jsou) plochy	Dim13	TR1a	FR1	SR1
plochy velké	Dim13	TR1a	FR1	SR4
plochy vodní	Dim9	TR1a	FR1	SR4
plochy na zeměkouli	Dim15	TR1a	FR1	SR4
(moře je) voda	Dim9	TR1a	FR1	SR1
voda slaná	Dim19a	TR1a	FR1	SR4
(moře je) na plavání	Dim3	TR1a	FR1	SR1
na plavání dobrý	Dim21a	TR1a	FR1	SR4

(može) nepít	Dim4b	TR1b	FR2	SR1
(može je) hnusný	Dim21a	TR1a	FR1	SR1

Pozn.: Dim13 – Velikost a dimenzionalita; Dim9 – Materiál referentu; Dim15 – Vlastnosti polohy; Dim19a – Sensorické kvality (charakterizujúci referent); Dim3 – Funkce, účel a role; Dim21a – Úsudky a hodnotení (týkajúci sa referentu, o referentu alebo vyvolané referentem); Dim4b – Akce a možnosti akce (konáno s referentem); TR1a – Atributívni (substantívni) typ vzťahu; TR1b – Atributívni (akční) typ vzťahu; FR1 – Pozitívni forma vzťahu (aserce); FR2 – Negatívni forma vzťahu (popření); SR1 – Aktuální referent je identický s prezentovaným referentem; SR4 – Referent je celek nebo část předchozí významové hodnoty

V tab. 3 jsou uvedeny výsledky kódování – hledání přibližně dvaceti nejfrekventovanějších a dvaceti nejméně frekventovaných kategorií významu. V obou případech bylo dosaženo poměrně dobré úrovně shody, i když pochopitelně není možné odpovědět na otázku, zda tato shoda není způsobena nějakou systematickou odchylkou v mém přístupu ke kódování. Takovou odchylku by bylo možné odhalit teprve na základě posouzení shody různých kodérů.

Tab. 3: Shody a neshody v kódování dat

	2001		2006	
	1. kódování	2. kódování	1. kódování	2. kódování
Shody+		16		17
Shody–		17		16
Neshody	7	10	7	11
Celkem	40	43	40	44

Pozn.: Shody+ – shody vysoce četných kategorií v datech z daného roku; Shody– – shody nejméně četných kategorií v datech z daného roku; Neshody – počet kategorií z dat daného roku, které se objevily mezi nejčtenějšími nebo nejméně četnými pouze v jednom z kódování

Tab. 4: Významové profily v datech z let 2001 a 2005

2001	2006	2001	2006
Dim2a –			TR4b –
Dim2b +		TR4c –	
Dim2a+b +			TR4d –
	Dim3 +	Lex modus +	
Dim5 +		Pers modus +	
	Dim8b +	FR1 +	
Dim8a+b +		FR4 +	
Dim12 –		FR5 –	
Dim14 +		FR6 –	
	Dim15 +	FR7 –	
Dim18 –		FR poz +	
Dim19b –		SR1 +	
	Dim20b –	SR2 –	
	Dim21b –	SR3 –	
Dim22b –		SR4 +	
TR1a +		SR6 –	
	TR1b +	SR7 –	

TR1a+b + TR2a – TR3a + TR3c – TR3a+b+c +		SR9 – SR10 – SR blízke + SR daleké –
--	--	---

Pozn.: Dim2a – Zařazení do třídy (třídy, členové); Dim2b – Zařazení do třídy (části); Dim2a+b – Zařazení do třídy; Dim3 – Funkce, účel a role; Dim5 – Způsob výskytu a fungování; Dim8b – Oblast použití (objekt referentu); Dim8a+b – Oblast použití; Dim12 – Váha a hmota; Dim14 – Kvantita a množství; Dim15 – Vlastnosti polohy; Dim18 – Vývoj; Dim19b – Sensorické kvality (referent vnímá); Dim20b – Pocity a emoce (zažívané referentem); Dim21b – Úsudky a hodnocení (zastávaná referentem); Dim 22b – Kognitivní kvality a akce (referentu); TR1a – Atributivní (substantivní) typ vztahu; TR1b – Atributivní (akční) typ vztahu; TR1a+b – Atributivní typ vztahu; TR2a – Komparativní typ vztahu (podobnost, identita); TR3a – Dokládající příkladem-ilustrativní typ vztahu (ilustrující příklad); T3c – Dokládající příkladem-ilustrativní typ vztahu (ilustrující scéna); TR3a+b+c – Dokládající příkladem-ilustrativní typ vztahu; TR4b – Metaforický-symbolický typ vztahu (konvenční metafora); TR4c – Metaforický-symbolický typ vztahu (metafora); TR4d – Metaforický-symbolický typ vztahu (symbol); Lex modus – lexikální modus významu; Pers modus – osobní modus významu; FR1 – Pozitivní forma vztahu (aserce); FR4 – Konjunktivní forma vztahu (oba, to a to); FR5 – Disjunktivní forma vztahu (buď/nebo); FR6 – Závazná forma vztahu; FR7 – Dvojitě negativní forma vztahu (ani/ani); FR poz – Kladné formy vztahu; SR1 – Aktuální referent je identický s prezentovaným referentem; SR2 – Aktuální referent je negace (nebo opak) prezentovaného referentu; SR3 – Aktuální referent je část prezentovaného referentu; SR4 – Referent je celek nebo část předchozí významové hodnoty; SR6 – Referent je kombinací několika předchozích významových hodnot; SR7 – Aktuální referent je ve vztahu k prezentovanému nebo předchozímu referentu pouze nějakou asociací; SR8 – Aktuální referent je gramatickou obměnou prezentovaného referentu; SR9 – Aktuální referent je prezentovaný referent bráný jako název; SR10 – Aktuální referent není v žádném jasném vztahu k prezentovanému ani předchozímu referentu

V tab. 4 jsou uvedeny kategorie významu, které byly shodně identifikovány jako nejčastější (+) a nejméně časté (–) v obou kódováních obou datových souborů. Tučně jsou zvýrazněny ty kategorie, které se shodovaly i mezi oběma administracemi dat. Tyto profily byly porovnány s profily 110 škál osobnostních rysů (i ve smyslu antirysů definovaných výše). Protože tato výsledná tabulka je opět velmi rozsáhlá, jsou v tab. 5 uvedeny pouze ty rysy, jejichž skóry (rysů a antirysů) založené na analýze kategorií významu byly vyšší než 35%. Tuto hodnotu jsem zvolil namísto hodnoty 40% proto, že výběrem pouze těch významových proměnných, které se shodují v obou kódováních, byl snížen počet významových proměnných v profilu.

Tab. 5: Výrazné skóry na významu založených rysů a antirysů

Metoda	Administrace	2001		2006	
		Rys	Antirys	Rys	Antirys
CPI	Wb: Pocit osobní pohody	54,55	0,00	36,36	0,00
	Re: Zodpovědnost	46,15	0,00	23,08	0,00
	So: Socializace	50,00	0,00	50,00	0,00
	Sc: Sebekontrola	0,00	40,00	0,00	10,00
	To: Tolerance	42,86	0,00	42,86	0,00

	Ai: Výkon skrze nezávislosť	37,50	0,00	37,50	12,50
	Py: Psychological Mindedness	0,00	50,00	0,00	50,00
16PF	10: Chytrnosť-prostota	40,00	8,00	44,00	12,00
	22: Vysoké-nízke vŕdcovstvo	18,18	0,00	36,36	9,09
MBTI	Extroverzia-introverzia	28,57	0,00	35,71	0,00
	Vnímanie-intuícia	39,13	4,35	43,48	8,70
Síla ega		31,25	6,25	37,50	12,50
Externí/interní kontrola		0,00	35,48	9,68	35,48
Autoritárstvo		10,00	40,00	10,00	45,00
Netolerance k neurčitosti		30,77	11,54	38,46	11,54
MMPI	Hs: Hypochondria	0,00	28,57	0,00	42,86
	Mf: Maskulinita-femininita	16,67	16,67	16,67	50,00
	Pa: Paranoia	0,00	16,67	0,00	50,00
PRF	Do: Dominance	16,67	0,00	41,67	0,00
	En: Endurance (odolnosť)	30,77	23,08	38,46	15,38
	Im: Impulsivita	44,44	5,56	33,33	5,56
	In: Infrequency	30,00	50,00	20,00	40,00

Výsledky získané na základe analýzy významových promenných podľa môjho názoru pomerne dobre odpovedajú môjmu vlastnému dojmu z respondenta. To ale samozrejme k posúdeniu tohoto diagnostického prístupu nestačí.

Diskuse a záver

Kreitlerovi (1990) tvrdí, že diagnostika prováděná pomocí skóre založených na významu je mnohem efektivnější než současná praxe. Především je mnohem ekonomičtější, protože diagnostika několika desítek rysů pomocí pouze jediné metody šetří čas a další prostředky, nezatežuje tolik probandy a zabraňuje tak poklesu reliability v důsledky únavy nebo rostoucího odporu vůči dotazníkům. Také je možné předpokládat, že probandi obtížněji rozpoznají souvislost mezi rysy a způsoby komunikace významu než mezi rysy a formulacemi vyjadřujícími jejich manifestace, které jsou obsahem položek tradičních dotazníků.

Ale i v případě pouze jednoho rysu jsou údaje získané pomocí Dotazníku významu komplexnější, protože poskytuje údaje o několika desítkách významových promenných, jejichž četnosti, konfiguraci a případné interakce je možné interpretovat bez ohledu na kontext nějakého rysu. Tyto významové promenné byly totiž zkoumány v mnoha studiích nejen v souvislosti s osobnostními promennými, ale i v oblasti vnímání, paměti, tvorby pojmů a řešení problémů atd. (např. Kreitler, Kreitler, 1984a, 1984b, 1987a, 1987b). Bohatství informací, které lze získat na základě administrace jediné metody, umožňuje např. posoudit rozložení skóre rysů u jedince, jejich sílu nebo slabost, rozložení antirysů a jejich vztahy k rysům atd. Tyto možnosti představují slibný směr výzkumu v budoucnosti.

Literatura

Kreitler, S., Kreitler, H. (1984a). Meaning Assignment in Perception. In: Fröhlich, W. D., Smith, G. J. W., Draguns, J. G., Henschel, U. (Eds.). Psychological Processes in Cognition and Personality. Washington, DC: Hemisphere, 173-191.

- Kreitler, S., Kreitler, H. (1984b). Test Item Content versus Response Style. *Australian Journal of Psychology*, 36, 255-266.
- Kreitler, S., Kreitler, H. (1987a). The Motivational and Cognitive Determinants of Individual Planning. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 113, 81-107.
- Kreitler, S., Kreitler, H. (1987b). Plans and Planning: Their Motivational and Cognitive Antecedents. In: Friedman, S. L., Scholnick, E. K., Cocking, R. R. (Eds.). *Blueprints for Thinking: The Role of Planning in Cognitive Development*. New York: Cambridge University Press, 110-178.
- Kreitler, S., Kreitler, H. (1990). *The Cognitive Foundations of Personality Traits*. New York: Plenum Press.
- Urbánek, T. (2002). Psychosémantika v pojetí manželů Kreitlerových. In: Baumgartner, F., Frankovský, M., Kentoš, M. (Ed.). *Sborník Sociálne procesy a osobnosť 2002*. Košice: Spoločenský ústav SAV, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Urbánek, T. (2003). *Psychosémantika. Psychosémantický přístup ve výzkumu a diagnostice*. Brno: Psychologický ústav AV ČR a Nakladatelství Pavel Křepela.

Abstract

The paper is the presentation of the case study based on the application of the Meaning Questionnaire by Kreitler and Kreitler. According to them it is possible to measure by means of this questionnaire several tenths of personality traits. The testing was conducted in one person with the gap of several years and the text was double coded by the author – the coding of the first administration with the gap of one year, the coding of the second one with the gap of one month. In the paper the meaning system and its diagnostic implications will be presented briefly, the questions of the stability of coding of the textual data obtained by means of the Meaning Questionnaire and the questions of the stability of meaning categories in the investigated person.

SÚVISLOSTI MEDZI POZÍCIOU ZAMESTNANCOV A ICH POSTOJMI (SÚ RIADIACI PRACOVNÍCI ODDANEJŠÍ AKO VÝKONNÍ)*

Ivana URBANČÍKOVÁ

ivana.urbancikova@upjs.sk

Katedra psychológie, Ústav filologických a sociálnych vied, UPJŠ, Košice

Úvod

Oddanosť k organizácii a práci (Organizational & Occupational Commitment) vyjadruje mieru zaangažovanosti a väzby pracovníka k organizácii a taktiež práci, ktorú človek vykonáva. Je charakterizovaná troma zložkami:

Identifikáciou s cieľmi a hodnotami organizácie a práce, túžbou prináležať organizácii a ochotou vyvíjať úsilie v jej prospech.

Oddanosť je vyjadrená psychickou väzbou zamestnanca k organizácii a náplni práce. Z hľadiska príbuzných pojmov môžeme spomenúť postoje súvisiace s prácou ako: pracovná spokojnosť vyjadrujúca pocity zamestnanca k práci, alebo organizačná identifikácia vyjadrujúca stupeň jednoty, ktorý človek cíti v súvislosti s organizáciou v ktorej je zamestnaný.

V súvislosti s oddanosťou bolo vytvorených viacero definícií, podobne ako aj škál merajúcich tento konštrukt. Integrujúcim prvkom viacerých definícií oddanosti je model vytvorený Meyerom a Allenom (Cetin 2006). Tento model pozostávajúci z troch komponentov oddanosti, vyjadruje tzv. 3 „stavy mysle“ charakterizujúce oddanosť človeka k organizácii:

Afektívna oddanosť (Affective commitment) : je definovaná ako emocionálna väzba zamestnanca k organizácii a náplni práce. Výsledkom takejto väzby je identifikácia sa s cieľmi organizácie a úsilie byť jej súčasťou a prináležať k nej. Takýto zamestnanec sa viaže k organizácii a práci preto, pretože „sám chce“.

Pretrvávajúca oddanosť (Continuance Commitment): v tomto prípade sa zamestnanec viaže k práci a organizácii pričom svoju väzbu vníma ako nutnosť z dôvodu vysokých nákladov v prípade straty členstva v tejto organizácii. Náklady sa týkajú finančných aspektov súvisiacich s odchodom a taktiež sociálnych aspektov akými sú napríklad dobré vzťahy so spolupracovníkmi. V tomto prípade zamestnanec pretrváva v organizácii, pretože „musí“.

Normatívna oddanosť (Normative Commitment): zamestnanec sa viaže z dôvodu pocitu záväzku. To môže vyplývať napríklad zo zamestnancovho pocitu, že organizácia do neho určitým spôsobom investovala, napríklad vo forme školení a tréningov a to resultuje v podobe pocitu že spláca dlh. Taktiež sa to môže odzrkadliť formou internalizovanej normy vytvorenej skôr, prostredníctvom rodiny, alebo iným spôsobom v procese socializácie. Zamestnanec potom zostáva v organizácii, pretože je to jeho „povinnosť“.

Meyer a Allen (Cetin 2006) tvrdia, že spomenuté komponenty oddanosti sa navzájom nevyklučujú. Zamestnanec môže byť súčasne viazaný k organizácii a práci afektívnou, pretrvávajúcou a normatívnou oddanosťou a to v rôznej intenzite.

Táto myšlienka viedla Meyera and Herscovitcha (Cetin 2006) k úvahe o tzv. „profile oddanosti“, ktorý vysvetľuje stupeň jednotlivých druhov oddanosti a zároveň vypovedá o rôznych efektoch oddanosti, vyplývajúcich z rozdielnych profilov, napr. výkon zamestnanca, absentizmus, možnosť odchodu z organizácie.

Viaceré štúdie označujú oddanosť za multidimenzionálny konštrukt (Cetin 2006), ktorý má potenciál predvídať organizačné dôsledky akými sú: výkon, fluktuácia, absentizmus, dĺžka

* Za podpory grantu: Ľudský faktor a komunikácia v organizáciách verejnej správy 1/1398/04

pracovného vzťahu. Jermier & Berkes (Cetin 2006) zistili pozitívnu koreláciu medzi pracovnou spokojnosťou a oddanosťou organizácii.

Podľa Meyera a Allena (Cetin 2006) sa prediktory oddanosti vyskytujú v troch kategóriách: (a) charakteristiky organizácie, (b) osobnostné charakteristiky, (c) pracovné skúsenosti. Charakteristiky organizácie potom predstavujú aspekty ako veľkosť organizácie, autonómia, decentralizácia. Osobnostné charakteristiky zahŕňajú rod, vek, počet rokov strávených v organizácii. Pracovné skúsenosti zahŕňajú faktory ako zamestnancom vnímaná podpora zo strany organizácie, spravodlivosť.

Teoretickým východiskom pri výbere postojov do inštrumentu boli v tomto výskume poznatky Desslera (1993), ktorý za kľúče k oddanosti považuje:

- Hodnoty uprednostňujúce ľudí (people first values)
- Obojstranne fungujúca komunikácia (double talk)
- Vzájomné spoločenstvo (communion)
- Vzájomná ideológia (transcendental mediation)
- Prijímanie zamestnancov na základe preferovaných hodnôt (value based hiring)
- Zabezpečenie (securitizing)
- Odmeňovanie (hard side rewards)
- Aktualizácia (actualizing)

Zároveň zohľadňujem aj Kanterovú a Steina (1979), ktorí opisujú tieto stránky oddanosti k firme:

- samotná práca
- kvalita supervízie
- vzťah so spolupracovníkmi
- možnosti kariérneho rastu
- plat

Metóda

Cieľom tohto výskumu bolo zistiť, či riadiaci pracovníci prejavujú v porovnaní s výkonnými vyššiu mieru oddanosti k firme. Predpokladali sme, že riadiaci pracovníci sa s jednotlivými aspektami oddanosti identifikujú do vyššej miery.

Vzorku v našom výskume tvorilo celkovo 63 respondentov. Všetci respondenti/ tky sú pracovníkmi telekomunikačnej spoločnosti. 33 ľudí pracuje vo výkonnej pozícii v Call Centre. 30 ľudí pracuje na riadiacej pozícii ako vedúci odborov a oddelení v Košiciach a v Prešove. Skupinu výkonných pracovníkov (n=33) tvorili prevažne ženy (v počte 27), vo veku 20-30 rokov (v počte 25). Vo firme pracujú kratšie (do piatich rokov). Polovica z nich má stredoškolské, druhá vysokoškolské vzdelanie.

Skupina riadiacich pracovníkov (n=30) bola tvorená prevažne mužmi (v počte 28), prevažne vo veku nad 41 rokov (v počte 25), vo firme pracujú dlhšie (nad 21 rokov) a väčšina z nich má vysokoškolské vzdelanie.

Vo výskume bola použitá metodika IDEX prostredníctvom nami vytvoreného dotazníka, čo umožnilo účastníkom hodnotiť seba, významných ľudí atď. na základe vlastného hodnotového systému.

Dotazníkom boli zisťované signifikantné rozdiely medzi výkonnými a riadiacimi pracovníkmi pri hodnotení jednotlivých postojov týkajúcich sa oddanosti k firme a práci.

Výsledky

Výsledky sú uvedené v tabuľke č.1 zahŕňajúcej jednotlivé položky a ich hodnotenie riadiacimi a výkonnými pracovníkmi.

Tab.č.1: Postoje k podniku: výkonní vs. riadiaci pracovníci

		ARITMETICKÝ PRIEMER				
1	POLOŽKA	9	VÝK	RIADI	ROZDIEL (t-test)	
	V prac.sfére verím len sám sebe	Verím aj v schopnosti iných,dôverujem im	4,48	6,50	-2,84	**
	Rešpektujem ostatných zamestnancov	Myslím, že som oprávnený „dirigovať“ ostatných	2,09	2,03	0,15	
	Problémy riešim konštruktívne	Problémy neriešim, ale osúvam	2,45	2,13	0,71	
	Myslím, že väčšia moc prináša vyššiu zodpovednosť	Vyžadujem pre seba práva bez zmyslu pre povinnosť	2,21	1,53	2,16	*
	Zo všetkého sa snažím vyťažiť maximum pre seba	Mám zmysel pre povinnosť	5,91	7,83	-3,20	**
	Povzbudzujem a zapájam iných k činnosti	Zmeny zavádzam bez zainteresovania ostatných	2,97	2,07	1,99	
	Z práce mám radosť	Pracujem len kvôli peniazom	3,52	1,73	3,59	**
	Som ochotný/á obetovať voľný čas pre prácu	Neurobím viac ako musím	3,42	1,47	3,75	**
	Z vlastnej práce mám príjemný pocit	Práca ma nenaplnia	3,30	1,77	2,90	**
	Som hrdý/á na firmu v ktorej pracujem	Nie som citovo zaangažovaný/á s firmou v ktorej pracujem	3,91	1,73	3,94	**
	Som zainteresovaný/á iba ak z toho môžem ťažiť	Som ochotný/á urobiť niečo aj bez okamžitej odmeny	6,42	7,57	-1,85	
	Uznávam rovnaké hodnoty ako firma	Neuznávam rovnaké hodnoty ako firma	3,67	1,93	3,14	**
	Som voči firme lojálny/a, cítim k nej väzbu	Pocítujem nízku lojalitu, neviažem sa na firmu	3,27	1,80	2,75	**
	Cítim sa byť dôležitou súčasťou firmy	Necítim sa byť pre firmu dôležitý/á	4,70	1,93	4,79	**
	Mám pocit, že pracujem v stabilnej firme	Cítim tu neistotu ohľadom vlastnej profesionálnej budúcnosti	3,06	3,60	-0,84	
	Cítim sa spravodlivo finančne ohodnotený/á	necítim sa spravodlivo finančne ohodnotený/á	5,06	2,73	4,03	**
	Vnímam veľké rozdiely medzi prac.pozíciami	Pracovisko je jedna veľká rodina	4,09	3,60	0,80	
	Ak budem pracovať dobre, budem mať úspech	O úspechu je už vopred rozhodnuté	3,94	2,23	3,17	**
	Som dôveryhodný/á	Nie som dôveryhodný/á	2,55	1,40	2,76	**
	Pracujem na svojom raste, som aktívny, všímavý	Nezaujíma ma nič čo sa ma priamo nedotýka	2,79	1,40	3,37	**

*p<0.05

**p<0.01

Významné rozdiely medzi výkonnými a riadiacimi pracovníkmi

1. Kým výkonní pracovníci sa prikláňajú k postoju *v pracovnej sfére verím len sám sebe*, riadiacimi pracovníci majú tendenciu prikláňať sa k opačnému pólu *verím aj v schopnosti iných, dôverujem im*.

4. Riadiaci aj výkonní pracovníci vyjadrujú zhodný názor v položke *myslím si, že väčšia moc prináša väčšiu zodpovednosť*, s vyšším dôrazom na zodpovednosť u riadiacich pracovníkov.

5. Riadiaci aj výkonní pracovníci sa zhodujú v postoji *mám zmysel pre spravodlivosť*, avšak riadiaci pracovníci hodnotia postoj so signifikantne väčším dôrazom. Kým výkonní pracovníci pri hodnotení zohľadňujú aj opačný pól postoja *zo všetkého sa snažím vyťažiť maximum pre seba*.
7. Obe porovnávané skupiny zastávajú postoj *z práce mám radosť*, výkonní pracovníci však čiastočne zohľadňujú aj opačný pól, *pracujem len kvôli peniazom*
8. Respondenti sa zhodli, že sú ochotní *obetovať z voľného času ak ide o prácu*, pričom výkonní pracovníci vo väčšej miere ako riadiaci zohľadňujú opačný pól *neurobím viac, ako musím*
9. Riadiaci pracovníci na *tvrdenie z vlastnej práce mám príjemný pocit*, kladú signifikantne väčší dôraz ako výkonní pracovníci
10. Riadiaci pracovníci tvrdia, že sú hrdí *na firmu v ktorej pracujú* s väčším presvedčením ako to tvrdia výkonní pracovníci
12. Obe skupiny zhodne tvrdia, že *uznávajú rovnaké hodnoty ako firma v ktorej sú zamestnaní*, výkonní pracovníci to však tvrdia s podstatne nižším presvedčením
13. Respondenti sa prikláňajú k názoru, že sú *voči firme lojálni a pociťujú k nej väzbu*, riadiaci pracovníci sú však o tomto tvrdení presvedčení vo väčšej miere
14. Riadiaci pracovníci sa v porovnaní s výkonnými cítia byť *dôležitou súčasťou firmy*, výkonní pracovníci vyjadrili neurčitý postoj
16. Riadiaci pracovníci sa cítia byť *spravodlivo finančne ohodnotení*, neurčitý postoj vyjadrili výkonní pracovníci
18. Respondenti sú presvedčení, že *ak dobre pracujú, budú mať úspech*, výkonní pracovníci o tvrdení nie sú presvedčení do tej miery ako riadiaci
19. Riadiaci aj výkonní pracovníci sa cítia byť *dostatočne dôveryhodní*, riadiaci v porovnaní s výkonnými vyjadrili silnejšie presvedčenie so spomínaným tvrdením
20. Respondenti zhodne tvrdia, že *pracujú na svojom raste, sú aktívni a všímaví*. Riadiaci pracovníci sa s postojom stotožňujú vo väčšej miere ako výkonní

Záver

Riadiaca pozícia sa obyčajne získava spolu s vekom, vyšším vzdelaním a dlhším počtom rokov odpracovaných vo firme a súvisí taktiež s rodom-štatistiky poukazujú na oveľa nižší počet žien v riadiacich funkciách. Aj preto sme sa v tomto výskume stretli s praktickým problémom, ktorým je zrovnocnenosť výskumných skupín vzhľadom na rod, vek a počet rokov strávených vo firme. Rozhodli sme sa naďalej používať pracovnú pozíciu ako rozhodujúcu premennú, vplyv ktorej na aspekty väzby k firme zistíme, no pri výsledkoch máme na pamäti aj ďalšie charakteristiky osôb zaradených do skupiny riadiacich, resp. výkonných pracovníkov.

Riadiaci pracovníci sa v porovnaní s výkonnými vo väčšej miere identifikujú s väčšinou postojov vyjadrujúcich oddanosť k firme a práci. To potvrdzuje názory Meyera a Allena (Cetin 2006), ktorí za prediktory oddanosti považujú okrem charakteristík organizácie aj pracovné skúsenosti a osobnostné charakteristiky ako rod, vek, počet rokov strávených v organizácii, ktoré aj v tomto výskume potvrdili svoj vplyv na oddanosť pracovníkov k firme a práci.

Literatúra

- Bedrnová E., Nový I.(2002): Psychologie a sociologie řízení. Management Press . Praha
Dessler G.(1993) : Winning Commitment. McGraw- Hill, Inc. U.S.A.
Cetin M.O. (2006): The Relationship Between Job Satisfaction, Occupational and Organizational Co. Journal of American Academy of Business, Cambridge; Mar 2006; 8, 1; ABI/INFORM Global pg. 78
Kanter R., Stein B.(1979): Life in organizations. Basic Books, Inc. New York
Štikar J., Rymeš M., Riegel K., Hoskovec J. (2003) : Psychologie ve svete práce. Nakladatel'stvo Karolinum Univerzita Karlova v Prahe

Abstract

This research has been carried out to find out whether there is a significant difference between the aspects of organizational and occupational commitment according to the work position. The sample represented 63 people, telecommunication company employees. 33 as executive and 30 as operative employees. Aim of this study was to find out if there are any prevalent aspects of commitment regarding the work position. If so, which aspects would it be. Data were collected from responses to a questionnaire, evaluated by IDEX which uses a combination of qualitative and quantitative methodology.

V4 – SME SI PODOBNÍ? POHĽAD NA VÝSLEDKY 2.KOLA EURÓPSKEJ SOCIÁLNEJ SONDY (ESS)

Jozef VÝROST

vyrost@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Sociálne vedy, podobne ako prírodné vedy, sa usilujú o generalizácie, platné v čase a priestore. Kultúrna diverzita Európy predstavuje pre sociálne vedy prirodzené laboratórium pre štúdium. Základnou podmienkou pre postihnutie zmien, prebiehajúcich v čase, je však relatívna stabilita používaných nástrojov získavania empirických údajov a dlhodobé sledovanie vopred definovaných ukazovateľov.

Hoci sociálne vedy v Európe majú v empirických analýzach dlhodobú tradíciu, väčšina údajov, ktorými disponujú, nie je komparatívnej povahy. Týka sa to aj informácií celoštátnej charakteru, starostlivo a v periodických intervaloch sústredovaných vládnymi inštitúciami v európskych krajinách (napr. census). Zároveň ak cieľom sa má stať komplexný pohľad na sociálnu realitu, vyžaduje si to multidisciplinárny prístup, t.j. účasť čo najširšieho okruhu sociálnych vied, od ekonomických vied, politológie, cez sociológiu, psychológiu, až po historické vedy a sociálnu antropológiu.

Uvedenie týchto požiadaviek viedlo v závere roku 1995 tím programu Beliefs in Government (BiG), riešeného ako program European Science Foundation (ESF), k začatiu prác na príprave projektu European Social Survey. Tento zámer získal podporu ESF Standing Committee for Social Sciences (SCSS) a na základe toho v roku 1996 ustanovená expertná skupina pod vedením M.Kaaseho vypracovala základnú ideu budúceho projektu (ESS Report, 1996). V udelenej podobe bol projekt prezentovaný v dokumente ESF SCSS z roku 1999.

Porozumenie podstate a dôsledkom rozdielov v ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej štruktúre krajín integrujúcej sa Európy sa v tomto dokumente chápe ako nevyhnutná podmienka pre efektívne riadenie prebiehajúcich sociálnych procesov tak zo strany národných, ako aj celoeurópskych orgánov a zainteresovaných inštitúcií. Realizácia projektu ESS bola predbežne rozvrhnutá na 5 kôl (v dvojročných cykloch), v rokoch 2002 - 2011.

Pre transformujúce sa krajiny strednej a východnej Európy projekt ESS (všetky relevantné údaje o projekte i získaných dátach možno získať na internetovej stránke <http://www.europeansocialsurvey.org/>) predstavuje unikátnu príležitosť porovnania názorov a postojov ich obyvateľov na spoločenskú realitu s prevládajúcimi trendmi v ostatných európskych krajinách. Višeγράdska deklarácia (text možno získať na adrese http://www.mfa.gov.hu/kum/en/bal/foreign_policy/visegradeng/visegraddeclarations/), podpísaná 15.februára 1991, vychádzajúc z podobností sociálneho a ekonomického vývoja dotknutých krajín v predchádzajúcich desaťročiach, odzrkadľovala porozumenie ich špecifického postavenia (pôvodne Českej a Slovenskej federatívnej republiky, neskôr ČR a SR, Maďarskej republiky a Poľskej republiky - V4) a spoločných cieľov:

- plného znovu nastolenia štátnej nezávislosti
- eliminácie všetkých existujúcich sociálnych, ekonomických a duchovných aspektov totalitného systému
- rekonštrukcie parlamentnej demokracie, moderného právneho štátu, rešpektujúceho ľudské práva a slobody
- vybudovania modernej trhovej ekonomiky
- plného zapojenia týchto krajín do politického a ekonomického systému integrujúcej sa Európy, vrátane systému bezpečnosti a legislatívy.

V príspevku sa sústreďíme na vybrané otázky **životnej spokojnosti** respondentov krajín V4 v porovnaní s ostatnými účastníkmi z európskych krajín, ich **dôvery v ľudí a spoločenské inštitúcie**.

Metóda

Použitá technika zberu dát, kombinácia dotazníka a interview, pozostáva z časti stabilnej (core modul), ktorá je rovnaká pre všetky kolá výskumu a z časti premenlivej (rotating modules), ktorá sa špecificky vytvára pre jednotlivé kolá (celkove ide o viac ako 400 otázok).

Stabilný modul metodiky ESS postihuje nasledovné oblasti: *sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti, sociálna inklúzia/exklúzia, médiá a komunikácia, názory na politické otázky, sociálno-politické orientácie, hodnotové orientácie, dôvera v spoločenské inštitúcie, náboženská identita, národná a etnická identita*.

Výber rotujúcich modulov pre každé kolo je predmetom súťaže medzinárodných tímov. V 2.kole ESS to boli nasledovné oblasti: *1.zdravie a zdravotná starostlivosť, 2. ekonomická morálita, 3. rodina, práca a sociálne zabezpečenie*.

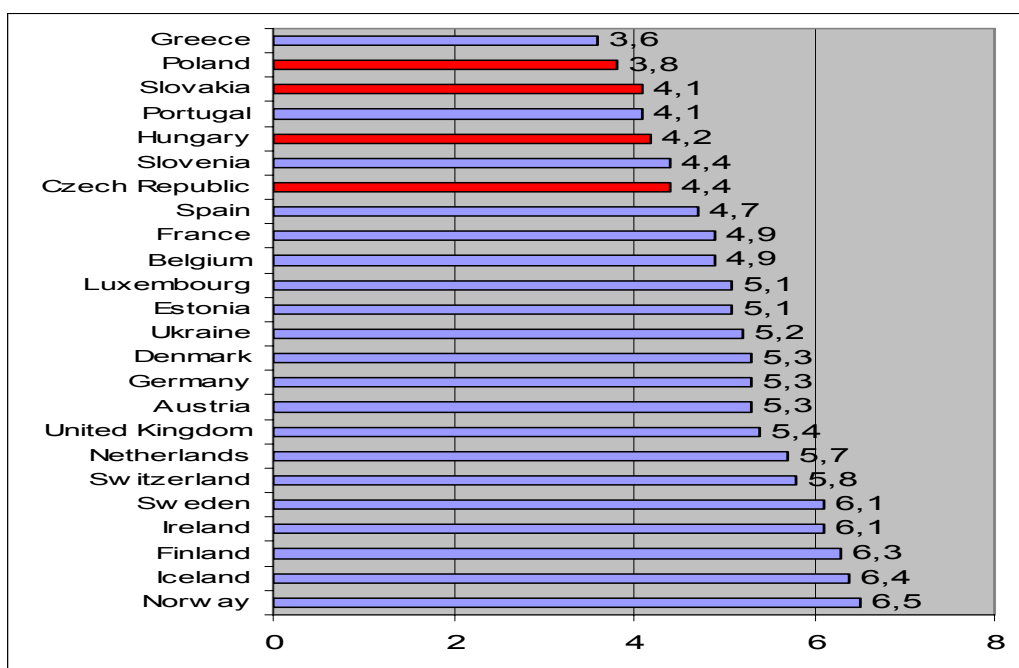
Pre účely príspevku sme vybrali 4 bloky otázok, zameraných na nasledovnú tematické okruhy:

- **Dôvera k ľuďom** (3 otázky, cronbachove alfa vypočítané z celej vzorky 45 681 respondentov bolo 0,764, vzájomné korelácie položiek boli v rozmedzí od 0,49 do 0,56)
- **Dôvera k politickým inštitúciám v krajine** (5 inštitúcií, hodnota cronbachovho alfa bola 0,885, vzájomné korelácie položiek boli v rozmedzí od 0,45 do 0,86)
- **Dôvera k medzinárodným politickým inštitúciám** (2 inštitúcie, hodnota cronbachovho alfa bola 0,787, vzájomná korelácia položiek bola 0,65)
- **Spokojnosť so stavom spoločnosti** (6 otázok, hodnota cronbachovho alfa bola 0,825, vzájomné korelácie položiek boli v rozmedzí od 0,29 do 0,64)

Reprezentatívnu výskumnú vzorku 2.kola ESS tvorilo 45 681 respondentov z 24 krajín. Údaje boli zozbierané v období september – december 2004.

Tab.č.1: Výskumná vzorka v 2.kole ESS (v tabuľkách názvy krajín uvádzame v anglickej verzii, aby sa zachovalo poradie, známe z oficiálnych zdrojov dát ESS)

Country	N	Response rate %	Country	N	Response rate %
Austria	2256	62,4	Switzerland	2141	48,6
Belgium	1778	61,2	Ireland	2286	59,7
Czech R.	3026	55,3	Iceland	579	51,3
Germany	2870	51,0	Luxembourg	1635	50,1
Denmark	1487	64,3	Netherlands	1881	65,1
Estonia	1989	79,1	Norway	1760	66,2
Spain	1663	59,7	Poland	1716	73,7
Finland	2022	70,7	Portugal	2052	71,2
France	1806	43,6	Sweden	1948	65,9

Graf č.1: Odpovede respondentov na otázky týkajúce sa dôvery k ľuďom

Keďže predmetom nášho záujmu je overenie predpokladu, že v medzinárodnej komparácii respondenti z krajín V4 v sledovaných ukazovateľov poskytujú podobné odpovede, zvolili sme grafickú prezentáciu, ktorá umožňuje rýchlu orientáciu. Len pre úplnosť pohľadu dodávame, že v tomto i vo všetkých v príspevku analyzovaných ukazovateľoch na úrovni položiek i vytvorených škál bola jednocestná ANOVA vysoko signifikantná ($p < 0.0001$).

V ukazovateli **dôvera k ľuďom** sa respondenti z krajín V4 (Poľsko na 2., Slovensko na 3., Maďarsko na 5. a Česko na 7.) umiestnili spoločne v prvej 1/4 krajín, ktorú charakterizuje najnižšie skóre, spoločne ešte s respondentmi z Grécka (1.), Portugalska (4.) a Slovinska (6.).

B. Dôvera k politickým inštitúciám (štátnym):

Dôvera má aj povahu heuristik, ktoré umožňujú ľudským bytostiam zaujať stanovisko ku komplexným sociálnym entitám. Podobne ako stereotyp, aj dôvera predstavuje logickú skratku, istú mieru simplifikácie a schematizmu, ktorá však významne prispieva k dynamike rozhodovania človeka v sociálnom svete a jeho rezultatívnosti. Barbara A. Misztal (1995) to vyjadruje tromi účelmi, ktoré dôvera zohráva v živote ľudí: 1. robí život predvídateľným, 2. vytvára zážitok komunity (príslušnosti a spolupatričnosti) a 3. uľahčuje spoluprácu s ľuďmi. Na oblasť dôvery k „domácim“ politickým inštitúciám sa v 2.kole ESS zameriavali tieto položky:

Uveďte, ako Vy osobne dôverujete uvedeným inštitúciám:

Slovenský (český, maďarský atď.) parlament

Právny systém

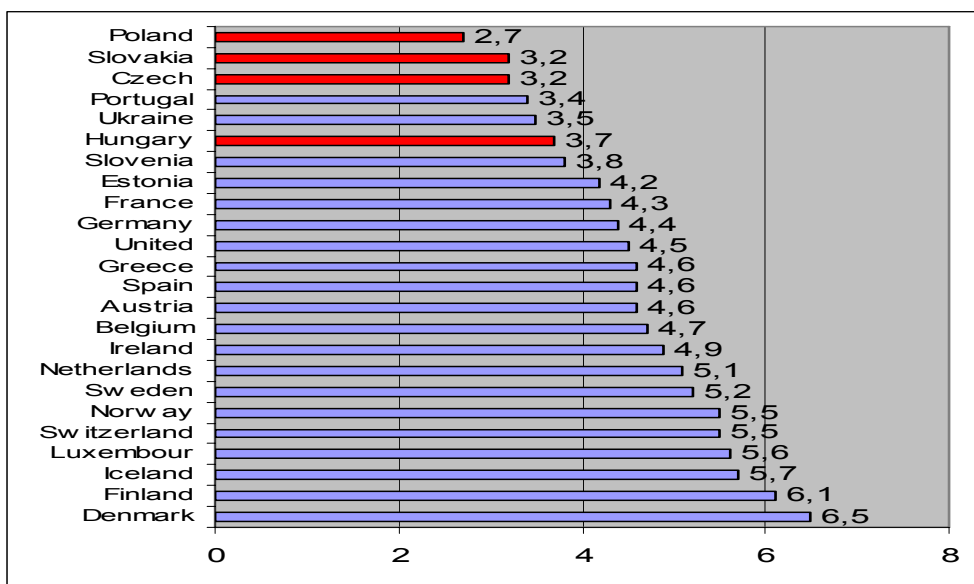
Polícia

Politici

Politické strany

Vôbec nedôverujem

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Úplne dôverujem

Graf č.2: Odpovede respondentov na otázky týkajúce sa dôvery k štátnym politickým inštitúciám

V ukazovateli **dôvera k štátnym („domácim“) politickým inštitúciám** sa opakuje obraz z predchádzajúceho grafu s jedným rozdielom: do skupiny s najnižšou mierou dôvery pribudla Ukrajina a do stredu poradia sa posunulo Grécko. Respondenti z krajín V4 (Poľsko na 1., Slovensko na 2., Česká republika na 3.a Maďarsko na 6.) sa umiestnili v prvej 1/4 krajín, ktorú charakterizuje najnižšie skóre, spoločne ešte s respondentmi z Portugalska (4.), Ukrajiny (5.) a Slovinska (7.).

C. Dôvera k nadnárodným politickým inštitúciám (2 inštitúcie)

Uveďte, ako Vy osobne dôverujete uvedeným inštitúciám:

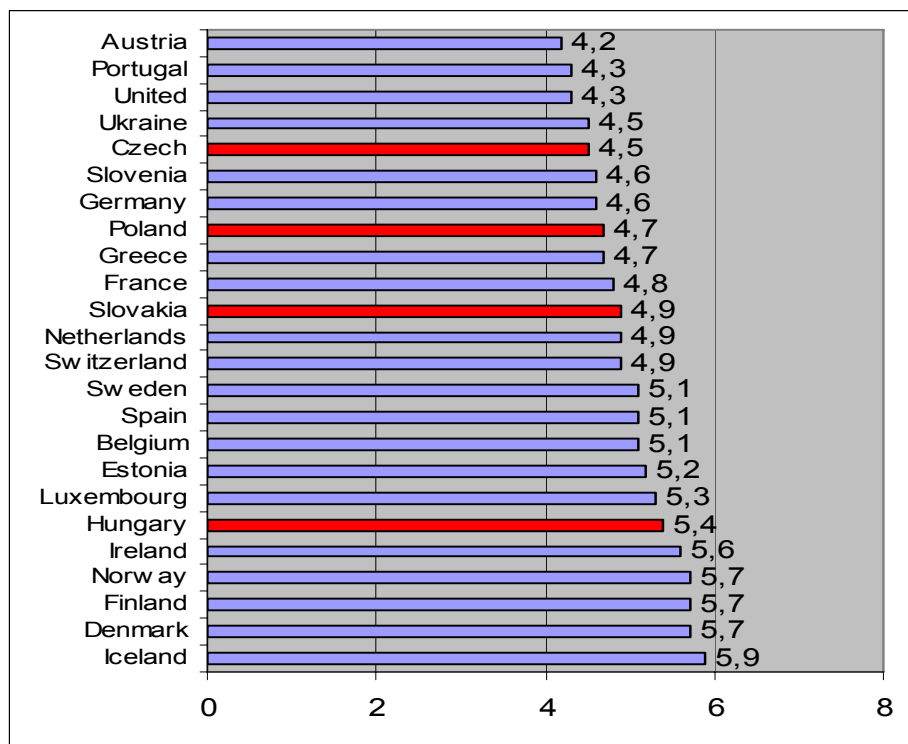
Európsky parlament

Organizácia spojených národov (OSN)

Vôbec nedôverujem

Úplne dôverujem

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Graf č.3: Odpovede respondentov na otázky týkajúce sa dôvery k nadnárodným politickým inštitúciám

Doteraz stabilný obraz sa, ako môžeme vidieť, zásadne zmenil: respondenti z krajín V4 sa umiestnili na rôznych miestach škály vytvorenej podľa poradia od najnižšej po najvyššiu prejavenu dôveru **k nadnárodným politickým inštitúciám**: Česká republika (5.), Poľsko (8.), Slovensko (11.) a Maďarsko (19).

D. Spokojnosť so stavom spoločnosti

Súvislosť medzi životnou spokojnosťou a dobrou správou vecí verejných (vládou, rôznymi oblasťami spoločenského života) patrí medzi všeobecne akceptované tvrdenia v sociálnych vedách. Stalo sa tak aj vďaka rozsiahlym medzinárodným komparatívnym výskumom a ich databázam, vytvorených v období uplynulých dvoch desaťročí. Ako príklad možno uviesť príspevok J.F.Hellivella a H.Huanga (2006), postavený na dátach World Values Survey.

V 2.kole ESS v zameraní na postihnutie vybraných oblastí životnej spokojnosti boli respondentom položené nasledovné otázky:

Berúc do úvahy všetky okolnosti, ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojím životom?

Ako ste celkovo spojný so súčasným stavom ekonomiky na Slovensku?

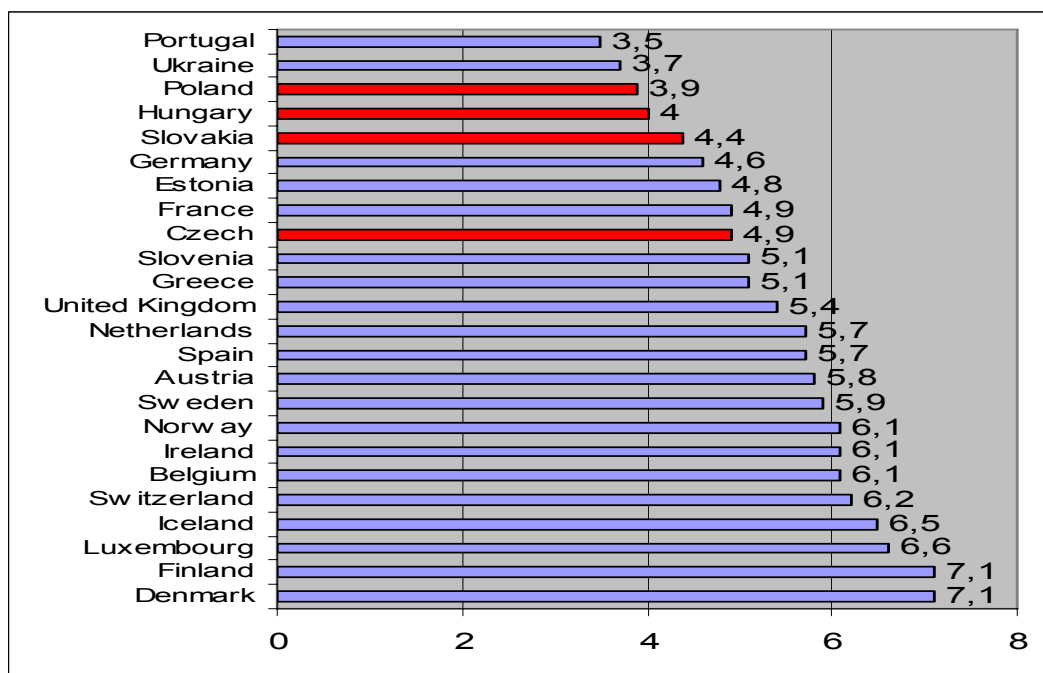
Keď sa zamyslíte nad slovenskou vládou, ako ste spokojný s jej prácou?

Ako ste celkovo spokojný s tým, ako funguje demokracia na Slovensku?

Mimoriadne nespokojný 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Mimoriadne spokojný

Čo si celkovo myslíte o súčasnom stave vzdelávania na Slovensku?
 Čo si celkovo myslíte o súčasnom stave zdravotníctva na Slovensku?

Mimoriadne zlý 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Mimoriadne dobrý

Graf č.4: Odpovede respondentov na otázky týkajúce sa spokojnosti so stavom spoločnosti

V ukazovateli **spokojnosť so stavom spoločnosti** sa potvrdzuje príbuznosť vnímania situácie vo vlastnej krajine respondentmi krajín V4 (Poľsko na 3., Maďarsko na 4., Slovensko na 5. a Česko na 9.) umiestnili spoločne v prvej 1/3 krajín, ktorú charakterizuje nižšie skóre spokojnosti so stavom vecí verejných a životnej spokojnosti.

Diskusia a záver

Konštatovania uvedené vo Vyšegrádskej deklarácii o príbuznosti našich krajín i situácie, v ktorej sa začiatkom 90-tych rokov ocitli potvrdzujú aj výsledky 2.kola ESS v sledovaných ukazovateľoch. V prípade V4 ide o susediace krajiny, ktoré charakterizujú dlhodobé vzájomné (hoci nie ekvivalentné) vzťahy. Približne v rovnakom čase tieto krajiny začali prechádzať hlbokým procesom politickej, ekonomickej a sociálnej transformácie. Z uvedeného vyplýva, že prebiehajúce zmeny sa dotýkajú všetkých oblastí spoločenského života, nielen politickej a ekonomickej, ale i medziľudskej

Získané výsledky potvrdzujú, že vnímanie týchto prebiehajúcich procesov a spoločenskej atmosféry obyvateľmi uvedených krajín sa vyznačuje výraznými znakmi podobnosti. Týka sa to tak manifestovanej dôvery v štátne inštitúcie, ako aj dôvery k ľuďom a spokojnosti so stavom spoločnosti.

Istý dôkaz v prospech tohto nášho záveru prinášajú aj komparatívne ukazovatele z iných analytických zdrojov: tak napríklad zmienené podobnosti krajín V4 možno postrehnúť aj v ukazovateli HPI (Happy Planet Index), kde sa krajiny V4 umiestnili takto: Poľsko na 114.mieste, Maďarsko na 121. mieste, Česká republika na 128. mieste a Slovensko na 132. mieste.

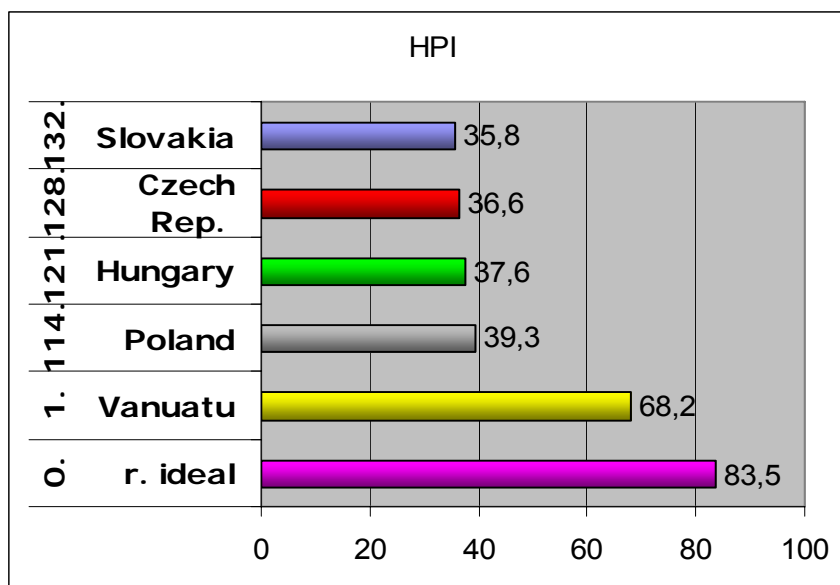
$$\text{HPI} = \frac{\text{LS} \times \text{LE}}{\text{EF}}$$

Sledované ukazovatele HPI sú popísané nasledovne:

Životná spokojnosť (Life satisfaction, LS): “Keď sa dívate celkove na svoj život, do akej miery ste s ním dnes spokojný?” Odpoveďová škála má rozpatie od 0 do 10.

Životné čakávanie (Life Expectancy, LE): ide o ukazovateľ kombinujúci dlhovekosť a subjektívnu životnú spokojnosť podľa modelu holandského sociológa Ruuta Veenhovena, “je to miera, v akej ľudia žijú dlho a šťastne v danej krajine v danom období”.

Ekologická stopa (Ecological Footprint, EF): EF vyjadruje, koľko plochy vyžaduje udržanie súčasnej úrovne spotreby a technologického vývoja vo vzťahu k populácii danej krajiny a vyjadruje sa v ukazovateli globálnych priemerných hektárov (global-average hectares, gha). Súčasná biokapacita Zeme, údaj je z roku 2001, bola okolo 11.2 billion hectares, alebo 1.8 gha na osobu. V tom istom roku ľudské nároky na biosféru boli okolo 2.2 gha na osobu. V súčasnosti teda naša stopa presahuje existujúcu biokapacitu o 0.4 gha na osobu, teda 23%. To znamená, že životné zdroje našej planéty sa využívajú rýchlejšie, ako ich príroda dokáže regenerovať.

Graf č.5: Poradie krajín V4 v ukazovateli HPI

Pre úplnosť obrazu uvádzame aj dosiahnutú úroveň hrubého domáceho produktu európskych krajín v roku 2005:

Tab. č.2: HDP na obyvateľa v európskych krajinách v roku 2005, členské krajiny EÚ 25 = 100%

Luxembursko	248	Česká republika	73
Írsko	137	Portugalsko	71
Dánsko	124	Malta	69
Holandsko	123	Maďarsko	61
Rakúsko	123	Estónsko	57
Belgicko	118	Slovensko	55
Anglicko (UK)	115	Litva	52
Švédsko	115	Poľsko	50
Fínsko	112	Lotyšsko	47
Nemecko	110	Rumunsko	35
Francúzsko	109	Bulharsko	32
Eurozóna	106	Chorvátsko	47
Taliansko	103	Turecko	31
EÚ 25	100	Macedónsko	26
Španielsko	99		
Cyprus	83	Nórsko	165
Grécko	82	Švajčiarsko	128
Slovinsko	80	Island	126

Ak porovnáme údaje v tab.č.2 s údajmi spokojnosti so stavom spoločnosti, môžeme postrehnúť, že vzťahy medzi ukazovateľmi ekonomickej vyspelosti a životnou spokojnosťou obyvateľov nie sú celkom lineárne (v zmysle čím vyspelejšia ekonomika, tým vyššia dôvera a životná spokojnosť). To podporuje stanovisko už spomínanej dvojice autorov J.F.Hellivella a H.Huanga (2006), že schopnosť vlád poskytnúť dôveryhodné prostredie a poskytovať služby občanom čestne, poctivo a efektívne sa ukazuje ako kľúčová. Osobitne to platí v krajinách, ktoré sa vyznačujú menej vyspelou ekonomikou a nižšou mierou príjmu svojich obyvateľov.

Literatúra

- Borre, O., Scarbrough, E. (Eds.): Beliefs in government. Vol. 3: The scope of government. Oxford, Oxford University Press, 1995, ISBN13: 9780198294740
- Goleman, J.S.: Foundations of Social Theory. Harvard University, Belknap Press, 1998
- Kaase, M., Newton, K. (Eds.): Beliefs in government. Vol. 5: Beliefs in government. Oxford, Oxford University Press, 1995, ISBN13: 9780198279563
- Hellivell, J.F., Huang, H.: How's Your Government? International Evidence Linking Good Government and Well-Being., 2006 (<http://papers.nber.org/papers/w11988>)
- <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- <http://www.happyplanetindex.org/>
- http://www.mfa.gov.hu/kum/en/bal/foreign_policy/visegradeng/visegraddeclarations/
- Klingemann, H.D., Fuchs, D. (Eds.): Beliefs in government. Vol. 1: Citizens and the state. Oxford, Oxford University Press, 1995, ISBN13: 9780198294733
- Misztal, B.A.: Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order, Polity Press, 1995
- Niedermayer, O., Sinnott, R. (Eds.): Beliefs in government. Vol. 2: Public opinion and internationalized governance. Oxford, Oxford University Press, 1995, ISBN13: 9780198294764

- Van Deth, J.W., Scarbrough, E. (Eds.): Beliefs in government. Vol. 3: The impact of values. . Oxford, Oxford University Press, 1995, ISBN13: 9780198294757
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences (1996) 'The European Social Survey: Report of the Expert Group', Strasbourg:ESF.
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences (1999) 'The European Social Survey (ESS) – a Research Instrument for the Social Sciences in Europe', Strasbourg:ESF.

Abstract

In Visegrad Declaration signed in the year 1991 the fundamental base of cooperation is considered the geographic, political, economical and cultural affinity and closeness of involved countries. European Social Survey offers the good opportunity to look at the practical level of this declared closeness. For this article purposes we selected the set of questions, which common denominator is trust: trust to the people, national and international institutions, satisfaction with the state of society etc. Gained results in the comparison of 24 countries showed the similarity of the attitudes of the ESS participants from V-4 countries.

REPREZENTACE GENDEROVÝCH KATEGORIÍ V ČESKÉM KULTURNÍM KONTEXTU

Adriana WYROBKOVÁ, Lenka STOJANOVÁ

wyrobkov@fss.muni.cz

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, Masarykova univerzita, Brno

Problém

Sociální reprezentace genderu jsou přítomny ve všech známých společnostech a kulturách (Williams, Best, 1990). Jedná se o implicitní i explicitní představy o tom, jaké osobnostní rysy, fyzické atributy, chování, sociální role, postoje, zájmy apod. jsou přirozené, typické, žádoucí či dokonce normativní pro muže a ženy. Reprezentace mužství a ženství hrají důležitou roli na individuální, interakční a sociálně strukturální úrovni (Unger, 2001) a ovlivňují tak celou životní dráhu mužů a žen.

Výsledky dosavadních výzkumů ukazují, že femininita a maskulinita jsou velmi komplexní, multidimenzionální konstrukty, mezi jejichž nejvýznamnější komponenty patří genderové stereotypy, postoje k genderovým rolím a reprezentace vlastní genderové identity (Deaux, LaFrance, 1998). Fundamentální složkou se jeví být genderové stereotypy, které jsou všudypřítomné a značně resistantní vůči změnám. Mezi jejich hlavní komponenty patří osobnostní charakteristiky, sociální role, povolání a fyzické atributy (Deaux, LaFrance, 1998).

Osobnostní charakteristiky jsou základem mnoha dotazníků femininity a maskulinity, přičemž maskulinita je souhrně pojatá jako sebeprosazení, aktivita, síla (což je zastřešeno pod anglickým pojmem „agency“) a naopak femininita jako orientace na druhé (v angličtině „communion“). Ve starších metodikách jsou konstrukty koncipovány bipolárně jako komplementární opozita, naproti tomu moderní metodiky pojímají konstrukty ortogonálně, tj. jako na sobě nezávislé dimenze (pro přehled Wyrobková, 2005).

Velká část studií zaměřených na výzkum genderu je postavena na dotaznicích stereotypních femininních a maskulinních osobnostních charakteristik, které jednak představují jen jednu komponentu těchto komplexních konceptů, tak rovněž respondentům předem dávají určitou perspektivu. Cílem našeho výzkumu bylo zmapovat reprezentace mužství a ženství v našem kulturním prostředí za pomoci nestrukturované techniky volných asociací slov (srovnej Plichtová, 2002), která respondentům ponechává otevřený prostor k vyjádření svých asociací ve vztahu k mužství a ženství.

Metoda

Výzkumný soubor

Výzkumu se účastnilo celkem 224 studentů brněnských vysokých škol; 118 mužů a 106 žen, přičemž 170 respondentů bylo z ekonomicko-správní fakulty MU, 36 respondentů z VUT a 18 respondentů z jiných fakult MU.

Metodika

Výzkumným nástrojem byl dotazník volných asociací slov sestavený ze tří podnětových slov: „muž“, „žena“ a „člověk“. Každé slovo bylo uvedeno na samostatném záznamovém listu. Abychom eliminovaly vliv pořadí podnětových slov, byla podnětová slova v dotazníku rovnoměrně zařazena na první, druhé a třetí místo prezentace. Úkolem respondentů bylo na každé podnětové slovo napsat co nejvíce asociací. Dále byli studenti požádáni o to, aby každou svou asociaci ohodnotili pozitivním, negativním či neutrálním

znaménkem. Dotazníky byly administrovány ve skupinách 10-15 lidí a celá administrace trvala maximálně 20 minut.

Způsob zpracování dat

Podkladem pro tento příspěvek byla pouze podnětová slova „muž“ a „žena“, u nichž byla provedena tematická analýza prvních pěti asociací, které jsou podle literatury (srovnej Plichtová, 2002) kulturně nejvíce relevantní. V první fázi analýzy byly seskupeny asociace v singuláru a v plurálu a asociace podobného významu. V další fázi jsme nezávisle na sobě třídily asociace do jednotlivých tematických celků. Jednotlivá řešení byla diskutována za účelem dosažení kompaktních tematických celků. Ty byly následně pojmenovány (na základě obsahu asociací s přihlédnutím k jejich frekvenci) a nakonec z nich byly vytvořeny nové kategorie. Asociace, které nespádaly do žádného z tematických celku byly vyřazeny, respektive zařazeny do kategorie „nezařazených asociací“.

Po kvalitativní části analýzy následovala část kvantitativní: frekvence, valence dílčích kategorií pro jednotlivá podnětná slova, pro celý soubor a zvláště pro muže a ženy.

Výsledky

Tematická analýza

Pojem „muž“

Na základě tematické analýzy byly asociace na podnětové slovo „muž“ rozřazeny do následujících kategorií (seřazeno dle klesajícího počtu asociací do kategorií):

Vztahovost: obsahuje asociace spojené se sociálními vztahy a s afiliací (např. partner, kamarád, ochrana, opora atd.).

Síla: zahrnuje asociace, jež jsou především synonymy síly (např. silný, silnější, hrdina).

Aktivita: obsahuje zejména pojmy z pracovní sféry a sportu (např. práce, podnikatel, kariéra, fotbal, sportáček).

Rodina: zahrnuje asociace spojené s otcovstvím a s rolí živitele rodiny (např. živitel, zajištění, táta, otec).

Dominance: obsahuje asociace superiority, vůdcovství, převahy (např. dominantní, převaha, vládce světa, vůdcovství, autorita).

Tělo: obsahuje asociace vztahující se k typickým charakteristikám mužského těla (např. krátké vlasy, vousy, výška, svaly).

Emocionalita: zahrnuje asociace emocí, citů a prožívání (např. legrace, zábava, impulsivní, labilita, smutek).

Žena: zahrnuje např. asociace: opačné pohlaví, protipól, žena.

Technika: tvoří ji asociace spojené s nástroji, dopravními prostředky a technickými vymoženostmi (např. auto, motocykl, nářadí, kombajn, stroj).

Agrese: obsahuje asociace bojovnosti a násilí (např. agrese, boj, válka, zbraně, dobývání).

Sebeprosazení: je tvořeno asociacemi ctižádosti, rozhodnosti a sebedůvěry.

Kvality: obsahuje různé vlastnosti (např. odpovědnost, flegmaticnost, hloupost, nespolehlivost).

Drsnost: obsahuje asociace drsnosti, hrubosti a tvrdosti.

Člověk: je tvořen asociacemi lidství.

Pojmenování a symboly mužského rodu: zařazené asociace jsou převážně synonyma k pojmu muž a symboly mužství (např. kluk, chlap, mars).

Sexualita: zahrnuje asociace jako je např. sex, touha, přitažlivost.

Sebestřednost: tvoří asociace představující zaměřenost na sebe a egoismus (např. egoista, arogantní, sebestřednost).

Kognice: obsahuje asociace inteligence a myšlení (např. inteligentní, moudrost, rozum, přemýšlivost).

Já: je tvořena pouze jedinou asociací „já“.

Příroda: obsahuje asociace přírodních jevů (např. blesk, moře, oheň).

Zájmy: obsahují slova jako je např. krčma, pivo.

Zevnějšek: asociace vztahující se k mužskému oblékání a ke kráse (např. kalhoty, klobouk).

Zvířata: zde jsou zařazena slova jako: kohout, králík, pták, pes apod..

Problémy: zahrnuje asociace jako je např. stres, komplexy, bolest.

Bylo zařazeno tedy celkem 97,4% všech asociací na podnětové slovo „muž“. 2,6% asociací bylo z tematické analýzy vyřazeno.

Pojem „žena“

U pojmu „žena“ vznikly po tematické analýze tyto kategorie:

Rodina: zahrnuje asociace vztahující se zejména k mateřství (např. děti, matka, plodnost).

Zevnějšek: představuje asociace spojené s krásou, kosmetikou a dámským oblékáním.

Emocionalita: je tvořena asociacemi emocí, citů a prožívání.

Vztahovost: obsahuje asociace spojené se sociálními vztahy, komunikací a afiliací.

Pojmenování a symboly ženského rodu: tvoří ji synonyma pro ženu, ženské symboly a zájmy.

Tělo: je tvořeno hlavně atraktivními a typicky ženskými částmi těla (např. prsa, zadeček, křivky, nohy, dlouhé vlasy).

Sexualita: obsahuje asociace typu sex, přitažlivost, vzrušení, svůdnost.

Jemnost: zahrnuje asociace vztahující se k něze, jemnosti, měkkosti.

Muž: je tvořen asociací „muž“.

Kvality: obsahují asociace spojené s morálními charakteristikami (např. vychytralost, nespolehlivost) a mezilidskými kvalitami (např. ušlechtilost).

Domácnost: tvoří asociace vztahující se k domácnosti a k domácím pracím.

Kognice: obsahuje především asociace inteligence, myšlení.

Sebeprosazení: zahrnuje charakteristiky vyjadřující sebeprosazení anebo nedostatek sebeprosazení.

Já: představuje jedinou asociaci „já“.

Aktivita: obsahuje pojmy spojené především s pracovní oblastí.

Problémy: zahrnuje asociace jako je např. bolest, běda, bezmoc, stres.

Člověk: je tvořen asociacemi lidství.

Na podnětové slovo „žena“ bylo zařazeno celkem 93,6 % asociací. Zbýlých 4,4% bylo po zvážení vyřazeno.

Valence pojmů

Na každé ze dvou podnětových slov respondenti produkovali celkem 1118 asociací. Podnětové slovo „žena“ bylo z 69,1% hodnoceno pozitivně, z 18% neutrálně, z 10,4% negativně, u 2,5% asociací chyběl údaj o valenci. „Muž“ byl z 56,4% hodnocen pozitivně, z 24,4% hodnocen neutrálně, z 14,6% hodnocen negativně, u 4,6% asociací chyběl údaj o valenci. Mezi pohlavími se neprojevovaly výrazné rozdíly v hodnocení valence asociací u muže, „ženy“.

Tab.1 Četnosti vyčleněných kategorií pojmu žena podle pohlaví

Podnětné slovo "ŽENA"

		Muži			Ženy				
Název	Zařazené asociace (v %)	Asociace s valencí			Název	Zařazené asociací (v %)	Asociace s valencí		
		-	0	+			-	0	+
1. Rodina	12,9	1,4	19,2	79,5	Rodina	27,4	4,2	9,0	86,8
2. Emocionalita	12,4	12,9	14,3	72,9	Zevnějšek	14,3	9,3	25,3	68,3
3. Zevnějšek	12,2	-	15,9	84,1	Vztahovost	9,5	14,0	18,0	68,0
4. Vztahovost	11,0	6,5	3,2	90,3	Emocionalita	9,1	20,8	4,2	75,0
5. Sexualita	10,8	1,6	4,9	93,4	Pojmenování a symboly	8,2	4,7	41,9	53,5
6. Tělo	8,5	2,1	14,6	83,3	Jemnost	5,5	6,9	10,3	82,8
7. Pojmenování, symboly	6,4	2,8	44,4	52,8	Tělo	4,8	12,0	44,0	44,0
8. Jemnost	4,6	-	7,7	92,3	Muž	4,8	4,0	32,0	64,0
9. Kvality	3,4	57,9	21,1	21,1	Kvality	3,6	57,9	26,3	15,8
10. Domácnost	2,3	15,4	30,8	53,8	Já	2,9	-	33,3	66,7
11. Muž	2,8	12,5	43,8	43,8	Domácnost	1,9	40,0	40,0	20,0
12. Kognice	2,1	41,7	16,7	41,7	Sebeprosazení	1,7	11,1	22,2	66,7
13. Sebeprosazení	1,4	37,5	-	62,5	Kognice	1,0	-	20,0	80,0
14. Aktivita	1,2	42,9	28,6	28,6	Problémy	1,0	100,0	-	-
15. Problémy	0,9	80,0	-	20,0	Aktivita	0,8	-	50,0	50,0
16. Člověk	0,7	-	25,0	75,0	Člověk	0,6	-	100,0	-
17.					Sexualita	0,6	-	66,7	33,3

Tab.2 Četnosti vyčleněných kategorií pojmu muž podle pohlaví

Podnětné slovo "MUŽ"

		Muži			Ženy				
Název	Zařazené asociace (v %)	Asociace s valencí			Název	Zařazené asociace (v %)	Asociace s valencí		
		+	-	0			+	-	0
1. Síla	12,0	3,0	22,7	74,2	Vztahovost	16,9	3,4	8,0	88,5

2.	Aktivita	11,8	10,8	26,2	63,1	Rodina	11,1	1,8	19,3	78,9
3.	Vztahovost	8,0	-	6,8	93,2	Síla	10,5	1,9	1,8	83,3
4.	Rodina	6,9	-	13,2	86,8	Emocionalita	8,3	16,3	2,3	81,4
5.	Dominance	6,3	14,3	42,9	42,9	Aktivita	7,6	7,7	46,2	46,2
6.	Sebeprosazení	5,4	10,0	10,0	80,0	Tělo	7,0	8,3	47,2	44,4
7.	Technika	5,3	10,3	48,3	41,4	Dominance	5,8	46,7	23,3	30,3
8.	Agrese	5,3	82,8	10,3	6,9	Žena	4,2	45,5	4,5	50
9.	Tělo	4,5	24,0	0,0	36,0	Kvality	3,5	72,2	22,2	5,6
10.	Žena	4,7	-	15,4	84,6	Sexualita	3,1	6,3	12,5	81,3
11.	Drsnost	3,3	27,8	33,3	38,9	Technika	2,9	-	80,0	20,0
12.	Já	2,9	-	18,8	81,3	Sebestřednost	2,5	76,9	15,4	7,7
13.	Člověk	2,7	-	86,7	13,3	Drsnost	1,7	44,4	33,3	22,2
14.	Pojmenování, symboly	2,7	-	60,0	40,0	Pojmenování, symboly	1,7	-	55,6	44,4
15.	Kvality	2,2	50,0	16,7	33,3	Člověk	1,6	-	50,0	50,0
16.	Kognice	2,0	-	9,1	90,9	Agrese	1,6	62,5	37,5	-
17.	Emocionalita	1,8	40,0	10,0	50,0	Sebeprosazení	1,4	28,6	28,6	42,9
18.	Příroda	1,6	-	44,4	55,6	Zájmy	1,4	71,4	14,3	14,3
19.	Sebestřednost	1,6	66,7	-	33,3	Zevnějšek	1,4	-	28,6	71,4
20.	Sexualita	1,4	12,5	37,5	50,0	Kognice	1,2	16,7	16,7	66,7
21.	Zájmy	1,3	14,3	2,9	42,9	Zvířata	0,8	-	50,0	50,0
22.	Zevnějšek	1,3	14,3	14,3	71,4	Příroda	0,8	-	50,0	50,0
23.	Zvířata	1,1	33,3	33,3	33,3	Problémy	0,8	75,0	25,0	-
24.	Problémy	1,1	66,7	16,7	16,7					

Interpretace a diskuse

Z uvedených výsledků vyplývá, že pojem „žena“ byl celkově hodnocen pozitivněji než pojem „muž“, což je v souladu s jinými výzkumy (Best, Thomas, 2004; 1998, Fiske, 1998). Lidé mají obecně více rádi ženy, což ale neznamená, že je také více respektují. Ženský stereotyp má výhodu na interpersonální, sociální rovině, naopak mužský stereotyp na rovině výkonové (Fiske, 1998). Pojem „muž“ je ve srovnání s pojmem „žena“ mnohem rozmanitější, zatímco „žena“ obsahuje 17 kategorií, „muž“ jich obsahuje 24, přičemž v sobě zahrnuje všechny kategorie pojmu „žena“ vyjma *jemnosti* a *domácnosti*, navíc je asociován s pojmy spadajícími do kategorií: *síla, dominance, drsnost, agrese, technika, sebestřednost, zájmy, příroda a zvířata*.

Z výsledků plyne absolutní fundamentalita *mateřství* v reprezentaci ženy pro obě pohlaví. Ve srovnání s otcovstvím (které je u muže na čtvrtém místě), obsahuje mateřství dvojnásobné množství asociací. Tento fakt je jistě spojen jak s biologickým faktem rození dětí a tím i s větším sepejetím matky s dítětem, tak i se sociálními tlaky, které na ženy kladou hlavní zodpovědnost za výchovu potomků. Ženy si fundamentalitu této role uvědomují dvakrát častěji než muži, zřejmě proto, že jsou s touto rolí více svázány a do této role od raného věku socializovány.

Dále je ženství významně spojováno s fyzickou krásou a péčí o *zevnějšek* a to desetkrát častěji než mužství, přičemž tato kategorie je o něco frekventovanější u žen než u mužů. Podle evolučních teorií se po celém světě klade důraz především na fyzickou krásu žen, která má být znakem dobrého zdraví a tím i reprodukčních schopností žen (Buss, 1994). Naproti tomu jiné výzkumy (např. Kalick et al., 1994) neprokázaly korelaci mezi fyzickou atraktivitou (zejména obličejem) a počtem dětí či fyzickým zdravím žen. Fyzická krása spíše souvisí se sexuální atraktivitou (Eagly, Wood, 1999), neboť fyzické atraktivitě je obvykle také přisuzována sexuální vřelost.

Emocionalita je v pořadí další nejvýznamnější kategorií v uvažování o ženě. Ženy jsou dvakrát častěji spojovány s emocemi než-li muži, což odpovídá obecnému ženskému stereotypu. Muži navíc přisuzují ženám větší míru emocionality než ženy. Podobně významnou kategorií v reprezentaci ženy je *vztahovost*, která společně s emocionalitou a mateřstvím reflektuje expresivní roli ženy spojenou se zaměřením na sociální vztahy a se zodpovědností za rodinné zázemí. Tyto kategorie jsou v anglosaské literatuře podstatou femininity a souhrně zastřešeny pod pojmy expresivita nebo „communion“ (Deaux, LaFrance, 1998; Unger, 2001).

Kategorie *pojmenování* a *symboly* ženského rodu představuje hlavně tzv. učení se ženskému genderu, čili přiřazování mu různých jmen a symbolů (např. růžová, květina, holka) souhrně tzv. nálepek ženství (gender labels), které jsou o něco frekventovanější u žen. V reprezentaci ženského genderu dále hraje důležitou roli *tělesnost*, která se vztahuje jednak k charakteristikám biologického dimorfismu (např. pohlaví, prsa), tak k atraktivním částem ženského těla zejména pro opačné pohlaví. Proto není překvapivé, že tato kategorie je více zastoupená u mužů. Celkově kategorie reflektuje spíše sociální konstrukci ženského genderu (např. dlouhé vlasy), čili společensky utvářené nikoliv biologicky dané atributy ženskosti. Do jisté míry tak doplňuje kategorii pojmenování a symbolů.

Dále následuje *sexualita*, která je sedmákrát častější u mužů, u nichž jasně vystihuje interakční cíle ve vztahu k ženám. Jinými slovy reprezentace ženy má pro muže výrazně sexuální význam. Naproti tomu, když se podíváme na reprezentaci muže u žen, je její obsah třikrát méně sexuální. Ačkoliv se sexualita týká obou pohlaví, zdá se, že u mužů má mnohem centrálnější smysl. Navíc muži v reprezentaci vlastní genderové kategorie zdůrazňují sexualitu dvakrát častěji než ženy ve vlastní genderové kategorii.

Jemnost je další vlastností, která je obvykle přisuzovaná ženám, jejímž protipólem je drsnost v mužství (srovnej Bem, 1974; Možný, Plaňava, 1981). Ženství je dále percipováno ve vztahu k *mužství*, přičemž vztah ženství a mužství se jeví jako reciproční. Zajímavé je, že ženy přisuzují asociaci muž k ženství téměř dvakrát častěji než muži. *Kvality* se zejména negativním obsahem jsou ve stejné míře přítomné v reprezentaci muže i ženy.

Dále je „žena“ spojována s *domácími pracemi*, které tradičně v českém kulturním prostředí přísluší ženám (tato kategorie nebyla shledána v reprezentaci muže). Ačkoliv míra zaměstnanosti mužů a žen je u nás srovnatelná, účast obou pohlaví na domácích pracích není tomu úměrná (Sejrková, Květoň, 2002; Plaňava, 2000). Z tohoto faktu pro ženy vyplývá více povinností a často můžeme hovořit o tzv. „konfliktu ženské dvojrole“ (Rabušic, 1996). Není

tedy překvapivé, že kategorie domácnost je ženami hodnocena negativně a neutrálně, kdežto u mužů hlavně pozitivně a neutrálně. U žen je navíc přítomná kategorie **já** (u 14% žen) vyjadřující subjektivní pojetí ženství, což odpovídá stejné míře subjektivního pojetí mužství u mužů.

Kategorie **kognice, sebeprosazení, aktivita** jsou v malé míře zahrnuty do reprezentace ženství, což jsou tradiční maskulinní charakteristiky (např. Bem, 1974; Deaux, LaFrance, 1998; Možný, Plaňava, 1981; Unger, 2001). Zajímavé je, že **kognice** není výrazně zastoupená ani v reprezentaci muže, u něhož je ve stejné míře přítomná emocionalita. To patrně poukazuje na skutečnost, že muži a ženy nejsou percipováni bipolárně na dimenzi emocionalita-racionalita, tak jak tomu je v některých metodikách maskulinity-femininity (např. Možný, Plaňava, 1981). Naproti tomu **aktivita** je naprosto klíčová v reprezentaci mužství, v níž se vyskytuje devětkrát častěji než v ženství. Navíc je tato kategorie více zastoupena u mužů, což naznačuje, že muži si více spojují vlastní gender s aktivitou. Současně také **sebeprosazení** je dvakrát častější v pojmu „muž“ než v pojmu „žena“ a čtyřikrát více uváděné muži než ženami. Aktivita a sebeprosazení z velké části souvisí s pracovní oblastí, která je přisuzována především mužům a z výsledků je zřejmé, že muži si zásadnost těchto charakteristik pro svou genderovou roli uvědomují ve větší míře. Ctižádostivost a kariéra jsou významně ukotvené v mužství oproti ženství, a proto je maskulinita v anglosaské odborné literatuře souhrnně pojímána jako instrumentalita nebo „agency“, kdežto femininita jako expresivita nebo „communion“ (Brannon, 1999; Deaux, LaFrance, 1998; Unger, 2001).

Nejméně jsou v ženství obsaženy **problémy a člověk**, přičemž první kategorie je podobně málo frekventovaná také v mužství. Kategorie člověk je však třikrát častější v reprezentaci muže než ženy, což je v souladu s teorií symbolické asymetrie (Amancio, 1989), podle níž je nadřazený pojem člověk více ukotven v pojmu „muž“ než v pojmu „žena“, z čehož vyplývá asymetričnost genderových kategorií. Také větší rozmanitost pojmu „muž“ ve srovnání s pojmem „žena“ vyjadřuje širší paletu lidských kvalit, schopností a možných zkušeností obsažených v mužství ve srovnání s ženstvím. Mužství a ženství nejsou symetrické komplementární kategorie, neboť mužství se ve významné míře překrývá s nadřazenou kategorií lidství.

Reprezentace mužství se liší mezi muži a ženami, přičemž muži asociují svůj gender v daleko větší míře v tradičních maskulinních pojmech. Pro ženy je absolutně nejvýznamnější kategorií mužství **vztahovost** (obsahuje dvojnásobné množství asociací ve srovnání s muži), dále **rodina** (o polovinu frekventovanější kategorie u žen než u mužů) a důležitou roli ve srovnání s muži hraje také **emocionalitu** (téměř pětkrát častější u žen). Tyto kategorie zřejmě implikují ženské interakční cíle ve vztahu k mužům. Ženy pak ve významné míře muže percipují v kontextu partnerských vztahů, sdílení emocí (zejména lásky) a jako spoluzakladatele rodiny (zejména ve smyslu otcovství). To koresponduje s výsledky předešlého výzkumu, v němž ženy uváděly v daleko větší míře jako žádoucí charakteristiky pro muže orientaci na vztahy, vřelost, empatii a citlivost (Wyrobková, 2002).

Přestože **vztahovost a rodina** zaujímají rovněž u mužů přední pozice, nejdominantnější koncepty vztahující se k mužství jsou pro ně **síla** (stejně frekventovaná kategorie u mužů i žen) a **aktivita** (o polovinu frekventovanější kategorie u mužů). **Dominance** je dalším podstatným pojmem v uvažování o mužství, což je v souladu s výsledky našich předchozích studií, v nichž se projevil největší rozdíl v žádoucnosti muže a ženy v síle, dominanci, moci a vůdcovství (Wyrobková, 2002; Wyrobková, Macek, 2006). **Síla a dominance** jsou kategorie, které jsou zásadní pro reprezentaci mužského genderu pro obě pohlaví a které zcela chybí v reprezentaci ženy. Jedná se o tradiční maskulinní charakteristiky související se zastáváním dominantního postavení mužů ve společnosti (viz teorie sociální dominance –

Sidanius, Pratto, Bobbo, 1994). Dominance a síla jsou atributy, které podstatně diferencují mezi mužským a ženským genderem (viz teorie rolové kongruence – Eagly, 2002, Wyrobková, Macek, 2006).

Významnou kategorií je pro muže také *agrese*, což je další typická maskulinní charakteristika související s vyšší mírou agresivity mužů. Agrese, více než třikrát častěji uváděná samotnými muži zřejmě reflektuje fakt, že mužská agrese je většinou namířená proti mužům samotným, a tak tato kategorie může odrážet potenciaální zkušenost s ní. Další početné asociace k mužství představuje *technika* (dvakrát častější u mužů než u žen), která je tradičně spojovaná více s muži než se ženami, což odpovídá zájmům mužů o technické předměty a také jejich převaze v technických oborech.

Tělo zahrnuje jednak znaky biologického dimorfismu (např. penis, vousy), ale také společensky konstruované znaky mužské tělesnosti. U žen jsou tyto asociace o polovinu častější, což je zřejmě spojeno s percepcí určitých atributů mužského těla jako atraktivních. *Žena* je další významnou součástí pojmu „muž“ a je v podobné míře asociovaná k muži jako muž k ženě. Muži dále svému genderu přisuzují *drsnost* (téměř dvakrát častěji než ženy), kterou současně hodnotí mnohem pozitivněji než ženy. Drsnost se jeví jako doplňující kategorie k agresi a jak už bylo zmíněno je protipólem jemnosti v reprezentaci ženy.

Muži dvakrát častěji než ženy asociují mužství s kategorií *člověk* a současně čtyřikrát častěji přisuzují tento pojem mužství než ženství (ženy dvakrát častěji). Obě pohlaví jakoby percipují větší blízkost mužské než ženské genderové kategorie k nadřazené kategorii lidství, nicméně muži navíc dvakrát častěji než ženy. Dále v reprezentaci muže jsou přítomny *kvality*, které jsou častější u žen, u nichž mají také ve větší míře negativní význam. *Sexualita* je kategorie přiřazovaná mužství dvakrát častěji ženami, u nichž podobně jako v případě mužů ve vztahu k ženství vyjadřuje sexuální cíle žen ve vztahu k mužům.

Sebestřednost se vydělila pouze v reprezentaci mužství, jemuž je přisuzována častěji ženami než muži. Celkově má tato kategorie spíše negativní význam, a to hlavně pro ženy. Kategorie by se dala chápat jako doplnění kategorie sebeprosazení, které je často spojené se zaměřením na sebe a na vlastní prospěch. Kategorie *pojmenování a symboly* vyjadřuje různá synonyma pro muže a koresponduje se stejnou kategorií u žen. *Příroda a zvířata* jsou poněkud nejasné kategorie z hlediska interpretace, navíc jsou více obsaženy v reprezentaci mužství u mužů než u žen. Tyto kategorie společně se *zájmy, zevnějškem a problémy* jsou však celkově málo zastoupené v pojmu muž.

Závěr

Výsledky výzkumu poukazují na tradiční percepci mužství a ženství, která je z velké části v souladu s obecnými genderovými stereotypy (Fiske, 1998; Deaux, LaFrance, 1998). Pojem muž je velmi maskulinní a pojem žena velmi femininní. Ženství je spojováno nejvíce s mateřstvím, které představuje fundamentální ženskou roli a společně se vztahovostí a emocionalitou tvoří ženskou orientaci na druhé či expresivní roli, která v anglosaské literatuře bývá zastřešována pod pojem „communion“ (Deaux, LaFrance, 1998; Brannon, 1999). K těmto kategoriím se dále přidružují domácí práce, které jsou v tuzemsku i v zahraničí i nadále hlavně zodpovědností ženy (Plaňava, 2000; Sejrková, Květoň, 2002); žena je pak percipována zejména jako „tvůrkyně domácího zázemí“.

Druhým dominantním pojmem v reprezentaci ženy je zevnějšek, který společně s početnou kategorií těla poukazují na zakotvenost ženství v kráse a tělesnosti, které jsou podle evolučních teoretiků základem ženské atraktivnosti (Buss, 1994). Tento poznatek koresponduje se všudypřítomnými sociálními tlaky na fyzickou krásu žen (Wolf, 2000).

Další významnou kategóriou ženskosti je jemnosť, ktorá je protipólom mužskej drsnosti. Tieto kategórie by sa daly chápať ako bipolárna opozícia v reprezentácii ženskosti a mužskosti. Femininita a maskulinita boli v minulosti chápané predovšetkým bipolárne, teprve v sedemdesiatych rokoch časť autorov (napr. Bem, 1974) poukázala na nezávislosť oboch dimenzií. Výsledky našej štúdie skôr nasvedčujú tomu, že ženskosti a mužskosti nie sú percipované bipolárne, nýbrž sú tvorené separátnymi nezávislými kategóriami. Mnohé tieto kategórie sú spoločné pre oba gendery, rozdiel je však v ich miere. V mužskom gendere sú reprezentované vo väčšej miere tradičné maskulinné charakteristiky a v reprezentácii ženského gendera prevažujú predovšetkým tradičné femininné charakteristiky. Tento poznatok je v súlade s moderným pojetím femininity a maskulinity, ktoré sú chápané ako pojmy viac nikoliv však výhradne vystihujúce jednu genderovú kategóriu (Deaux, LaFrance, 1998). Ženskosti má pre mužov značný sexuálny význam a mužskosti má pre ženy naopak výrazne emocionálne-vzťahový význam. Tieto rozdiely v percepcii genderových kategórií reflektujú špecifické interakčné ciele oboch pohlaví. Pre reprezentáciu mužskosti a ženskosti je ďalej dôležitý opačný gender, pričom tento vzťah je recipročný.

Kategória mužskosti je celkovo rozsáhlejšia a medzi kľúčové kategórie patrí sila, aktivita, dominancia, čo sú klasické maskulinné dimenzie, ktoré spoločne sebestrednosťou a sebestrannosťou predstavujú mužskú orientáciu na výkon a dominanciu, ktorá je výraznejšia v percepcii mužov. Na strane druhej je treba vziať do úvahy významný podiel tradične femininných kategórií vzťahovosti a rodiny, ktoré vyvracajú bipolárny spôsob uvažovania o mužskosti a ženskosti. Vzťahovosť je často pojmávaná ako opozitum orientácie na výkon, ním menej v mužskosti sú obsažené vo významnej miere obe kategórie súčasne. Mezilidské vzťahy a rodina sú teda neoddeliteľnou súčasťou mužskosti, pričom tieto kategórie sú podtrhované hlavne ženami. Agresie spoločne s drsnosťou sú ďalšími maskulinnými kategóriami, všetky tieto dosiaľ zmienené kategórie predstavujú základ maskulinity, ktorý je v anglosaských literatúrach zastúpený konštruktom „agency“. S mužmi je ďalej spojovaná technika, špecifické mužské telesné charakteristiky, pojmenovanie a symboly, sexualita, kvality a ďalšie kategórie, ktoré však nemajú vysoké percentuálne zastúpenie.

S mužskou genderovou kategóriou je trikrát častejšie než s ženskou genderovou kategóriou spojovaný človek, čo je v súlade s teóriou symbolickej asymetrie (Amancio, 1989) a s inými výskumy (Broverman, 1970; Eagly, Kite, 1987). Pokiaľ ide o valencií pojmov, reprezentácia ženy je pozitívnejšia než reprezentácia muža, čo sa prejavilo i v iných štúdiách (Fiske, 1998). Na negatívnejšom hodnotení mužskosti majú podiel hlavne kategórie agresie, drsnosti a sebestrednosti.

Literatura

- Auster, C., Ohm, S. A. (2000). *Masculinity and Femininity in Contemporary American Society: A Reevaluation Using the Bem Sex-Role Inventory*. Sex Roles, Vol 43, Nos. 7/8. Plenum Publishing Corporation.
- Amancio, L. (1989): Social differentiation between dominant and dominated groups: Toward an integration of social stereotypes and social identity, *European Journal of Social Psychology*, vol. 19, 1-10.
- Best, D. L., Thomas, J. J. (2004). Cultural diversity and Cross-Cultural Perspectives. In A. H. Eagly, A. E. Beall, R. J. Sternberg (Eds.) (2004): *The psychology of gender*. Second edition. New York, The Guilford Press.
- Brannon, L. (1999): *Gender: Psychological Perspectives*. NY: Allyn & Bacon.
- Broverman, I., et al. (1970). Sex-role stereotypes and judgement of mental health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34, 1-7.
- Buss, D. M. (1994): *The evolution of desire*. NY, Basic Books.

- Deaux, K., LaFrance, M. (1998): Gender. In Gilbert, D. T., Fiske, S. T., Lindzey, G. (Eds.) (1998): The handbook of social psychology, volume I., 788-830, fourth edition. NY: The McGraw-Hill companies.
- Eagly, A. H. (2002). Role Congruity Theory of Prejudice Toward Female Leaders. *Psychological review*, 573-598.
- Eagly, A. H., Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior: evolved dispositions versus social roles. *American psychologist*, 54, 108-423.
- Eagly, A. H., Kite, ME (1987). Are stereotypes of nationalities applied to both women and men? *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 451-462.
- Fiske, S. T. (1998) Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (II., 4th ed., 357-401). New York: The McGraw-Hill Companies.
- Kalick, S. M., Zebrowitz, L. A., Langlois, J. H., & Johnson, R. M. (1998). Does human facial attractiveness honestly advertise health? Longitudinal data on an evolutionary question. *Psychological Science*, 9, 8-13.
- Možný, I., Plaňava, I. (1981): Test inkonsistence rolí. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny: struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Doplněk.
- Plichtová, J. (2002). *Metódy sociálnej psychológie zblízka, kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média.
- Rabušic, L. (1996). O současném vývoji manželského a rodinného chování v ČR. Materiál z 3. konference o manželském a rodinném poradenství. Sedmihorky.
- Sejrková, E., & Květoň, P. (2002). Rodina v 90. letech z hlediska mužské a ženské role. In V. Smékal & P. Macek (Eds.). *Utváření a vývoj osobnosti*, 247-262. Brno: Barristel & Principal.
- Sidanius, J. Pratto, F., Bobo, L. (1994). Social Dominance Orientation and the Political Psychology of Gender: A Case of Invariance? *Journal of Personality & Social Psychology*, 67, 6, 998-1011.
- Unger, R. K. (2001): *Psychology of women and gender*. NY: Willey and Sons.
- Williams, J. E., Best, D. L. (1990): *Measuring sex stereotypes: A multinational study*. Newbury park, Cambridge: Sage.
- Wolf, N. (2000). *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.
- Wyrobková, A. (2002). Femininita a maskulinita v představách studentek a studentů – rodové rozdíly v percepci rodových stereotypů a v hodnotové orientaci. Diplomová práce. Brno, MU.
- Wyrobková, A. (2005). Femininita a maskulinita v sociálně-psychologických teoriích a výzkumu. *Československá psychologie*, 6, 540-553.
- Wyrobková, A., Macek, P. (2006). Desirable characteristics of Czech women and men: considerations from the masculinity and femininity perspective. V recenzním řízení.

Abstract

The purpose of the study was to explore socially shared meanings and evaluative contents of masculinity and femininity. The results show relatively traditional representations of gender categories that are consistent with general gender stereotypes. Femininity is the most associated with classical communal categories of family, maternity, social relations and emotionality. Further on, the female gender is represented with physical attributes, sexuality (particularly in case of male sample), care for appearance, beauty, tenderness, domestic chores, names and symbols of female gender, different characteristics and man. The male gender is mostly associated with traditional agentic categories – activity, strength, dominance, self-assertion, also with roughness, aggression, technical objects. At the same,

time the social relations, fatherhood and emotionality (particularly at female sample) are important part of masculinity. Further on, the male gender is represented by physical attributes, sexuality, names and symbols of male gender, different characteristics, and woman. Overall the masculine category is much more diverse and also more associated with superordinate category of humanity than the feminine one. Femininity is more favourably evaluated than masculinity mainly due to the positive communal attributes.

MOŽNOSŤ OVPLYVNENIA INTERPERSONÁLNYCH VZŤAHOV ZÁMERNOU INTERVENCIOU U VYSOKOŠKOLÁKOV

Marta ZAŤKOVÁ, Marta POPELKOVÁ
zatkova@ukf.sk mpopelkova@ukf.sk
Katedra psychologických vied FSVaZ UKF NITRA

Teoretické východiská

Oblasť intervenovania do interpersonalných vzťahov u vysokoškolákov je v súčasnosti vysoko aktuálnou a čoraz častejšie zaradovanou a zohľadňovanou v študijných programoch.

Zámernou intervenciou v našom príspevku chápeme aplikáciu sociálno-psychologického výcviku v predgraduálnej príprave vysokoškolských študentov sociálnej práce a psychológie.

V našom ponímaní chápeme intervenciu (Čáp, 1997) ako vedecky zdôvodnené pôsobenie, či už ide o výchovu, prevýchovu, poradenstvo alebo psychoterapiu. Intervenčný program má za cieľ zvýšiť individuálnu a sociálnu kompetenciu účastníka (v našom prípade budúcich psychológov a sociálnych pracovníkov) tak, aby bol schopný využiť svoje možnosti pri vyrovnávaní sa so záťažovými situáciami, podať a získať realistický obraz o sebe, rozvinúť schopnosti empatie, kongruencie, akceptácie a stimulovať podporu ostatných intra a interpersonalných kvalít (Gajdošová, 1998). Pod pojmom zámerná intervencia resp. intervenčný program chápeme sociálno-psychologický výcvik (SPV), ktorý sa u mnohých ľudí asocjuje so športovým tréningom, v ktorom dominuje súbor motorického učenia. Niektorí odborníci zaviedli a používajú termín sociálno-psychologický tréning, aby túto konotáciu ešte zdôraznili.

Sociálno-psychologický výcvik je podľa Hermochovej (1981) výcviková situácia, zhustený sociálny proces, pri ktorom je proces učenia, dotýkajúci sa sociálneho správania vyvolaný zosilnenými a opakovanými kognitívnymi a emocionálnymi interakciami. Významné je, že si účastníci uvedomujú a vnútorne prežívajú skutočnosť, že je reálne a možné meniť správanie jednotlivca určitým smerom napriek náročnosti, ktorá vyplýva z preúčania dlhodobo fixovaných stereotypov. V procese výcviku majú účastníci možnosť získať informácie o sebe, o svojom správaní, čo v reálnom živote nie je možné vzhľadom na konvenčné spoločenské normy. Nami vedený sociálno-psychologický výcvik štruktúrovaného typu bol založený na osobnej prežitej skúsenosti, ale zároveň bol prepojený i s relevantnými teoretickými poznatkami vychádzajúcimi z teórie aktívneho sociálneho učenia s klasickou pozíciou vedúceho výcviku, ktorý pripravuje, štruktúruje a prispôsobuje jednotlivé aktivity v priebehu jeho výcviku účastníkom.

Vo všeobecnosti mal nasledujúcu rámcovú štruktúru :

- oboznámenie účastníkov SPV s cieľmi výcviku
- techniky na zoznámenie, uvoľnenie a vytvorenie požadovanej atmosféry v skupine
- nácvik nových foriem správania a analýza prežívania účastníkmi výcviku, rozhodovanie sa v rámci skupiny pre najefektívnejšie a najvhodnejšie formy a stratégie správania a ich aplikácia v reálnom prostredí.

Cieľ výskumu

Výskumná časť našej štúdie je zameraná na zistenie, či zámerná intervencia do oblasti interpersonalných vzťahov vo forme sociálno-psychologického výcviku ovplyvní úroveň sledovaných interpersonalných charakteristík vysokoškolských študentov.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 82 študentov (4 výcvikové skupiny) pomáhajúcich profesií, ktorí sa zúčastnili 80 hodinového sociálno-psychologického výcviku.

Výcvikové skupiny	Počet	Muži	Ženy	Priemerný vek
S1 - Študenti psychológie	13	1	12	22,10
S2 - Študenti SP I.	23	4	19	24,30
S3 - Študenti SP II.	22	4	18	23,60
S4 - Študenti SP III.	24	5	19	23,40

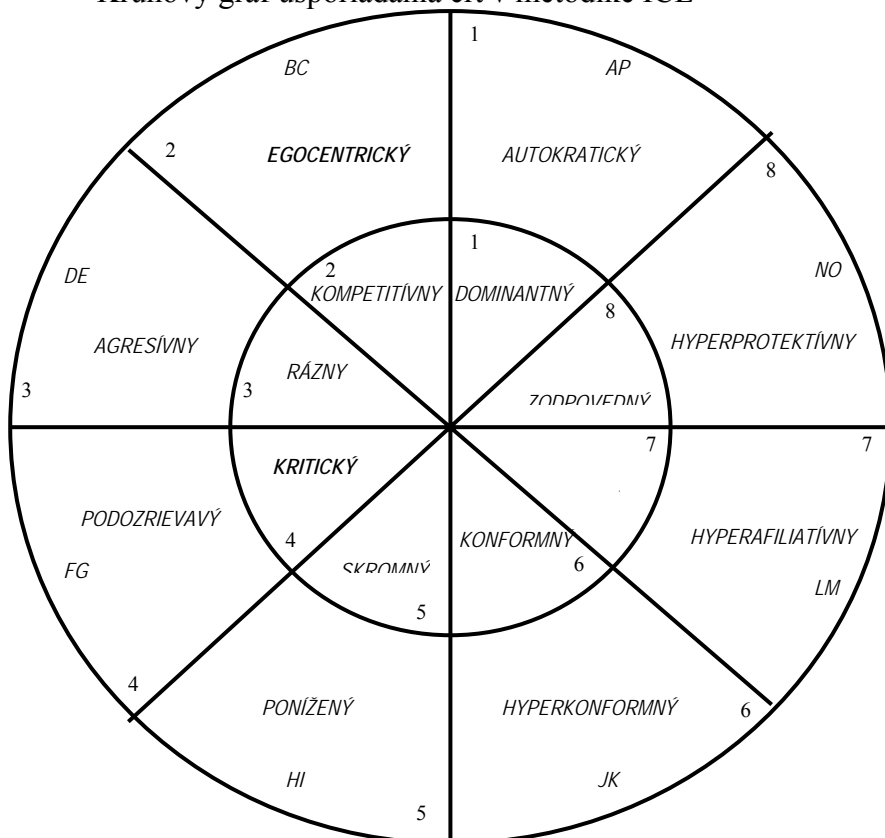
Z organizačného hľadiska bolo SPV rozdelené do dvoch blokov po 40 hodinách (v priebehu 2 semestrov, oddelených pauzou – skúškovým obdobím). Uskutočnili sme 2 merania, na začiatku prvého bloku SPV (úvodné testovanie) a na konci druhého bloku, po skončení SPV (záverečné testovanie).

Výskumná metóda

Na zachytenie interpersonalných charakteristík osobnosti vysokoškolákov sme použili Dotazník interpersonalnej diagnózy ICL. Jeho autorom je dvojica LaForge a Suczek (1954).

Typológia vychádza z ôsmich diagnostických kategórií, ktoré boli získané združením vždy dvoch príslušných premenných šestnásťbodového kruhového kontinua. V popisovanom systéme sú osobnostné premenné merané na jednom kontinuu od adaptívneho správania až po maladaptívne.

Kruhový graf usporiadania črt v metodike ICL

Tab. č.1.: Výsledky meraní v dotazníku ICL na úrovni hodnotenia svojho „REÁLNEHO JA“ v súhrnnom počte účastníkov intervencie (N=82)

Kategoríe ICL	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
PA	7,73	2,33	8,64	1,90	1,848	0,079
BC	7,36	1,22	8,36	1,33	1,800	0,001
DE	6,55	1,95	5,55	2,52	1,710	0,102
FG	5,91	2,09	6,00	3,46	0,128	0,900
HI	4,64	1,71	4,91	2,59	0,452	0,656
JK	7,18	1,46	6,64	1,59	1,368	0,186
LM	7,41	1,65	9,37	2,40	4,613	0,000
NO	8,91	1,69	9,55	2,24	1,243	0,228

Tab. č.2.: Výsledky meraní v dotazníku ICL na úrovni hodnotenia svojho „REÁLNEHO JA“ jednotlivu v 4 výcvikových skupinách S1, S2, S3, S4

Kategórie	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
ICL - S1						
PA	7,73	2,18	8,37	1,87	3,949	0,032
BC	7,22	1,05	8,20	1,43	7,879	0,000
DE	6,18	2,42	5,45	1,78	2,954	0,004
FG	5,82	1,74	6,11	3,10	0,332	0,744
HI	5,05	1,43	4,41	2,05	1,126	0,277
JK	6,35	1,36	6,35	1,53	0,000	1,000
LM	7,88	1,21	9,70	2,30	3,395	0,004
NO	9,47	1,37	9,53	2,50	0,111	0,913
Kategórie	Úvodné meranie		Záverečné meranie			
ICL- S2	AM	SD	AM	SD	T - test	p
PA	7, 62	2,53	8,09	1,86	2,173	0,086
BC	7,29	1,17	8,05	1,39	3,431	0,002
DE	6,40	2,52	5,62	1,96	1,697	0,098
FG	5,81	1,94	6,02	1,23	0,384	0,703
HI	4,81	1,63	4, 75	1,60	0,122	0,904
JK	6,86	1,47	6,59	1,53	0,786	0,437
LM	7,51	1,44	9,43	2,37	5,524	0,000
NO	9,66	2,36	9,12	1,66	1,194	0,240
Kategórie	Úvodné meranie		Záverečné meranie			
ICL- S3	AM	SD	AM	SD	T - test	p
PA	7,65	2,34	8,04	1,92	2,574	0,064
BC	7,29	1,23	8,22	1,37	5,035	0,000
DE	6,53	1,91	5,50	2,44	2,515	0,016
FG	5,79	1,95	5,90	2,36	0,229	0,820
HI	4,63	1,67	4,90	2,53	0,648	0,520
JK	6,97	1,56	6,50	1,55	1,690	0,098
LM	7,29	2,47	9,11	1,67	6,092	0,000
NO	8,86	1,67	9,50	2,19	1,859	0,070
Kategórie	Úvodné meranie		Záverečné meranie			
ICL – S4	AM	SD	AM	SD	T - test	p
PA	7,77	2,17	8,61	1,90	2,373	0,024
BC	7,19	1,13	8,19	1,44	4,706	0,000
DE	6,29	1,82	5,45	2,29	1,916	0,065
FG	5,83	1,93	6,00	3,24	0,280	0,781
HI	4,83	2,53	5,03	1,61	0,423	0,675
JK	6,90	1,58	5,53	1,53	1,263	0,216
LM	7,45	2,44	9,22	1,96	5,126	0,000
NO	8,96	2,21	9,45	1,94	1,206	0,237

Legenda: platí pre obe tabuľky

- PA – moc a sila
- BC – nezávislosť
- DE – rásnosť
- FG – nedôverčivá rezistencia
- HI – submisivita
- JK – slabošská závislosť
- LM – afiliácia
- NO – protektívnosť

Tab.č.3.: Výsledky meraní v dotazníku ICL na úrovni hodnotenia svojho „IDEÁLNEHO JA“ v súhrnnom počte účastníkov intervencie (N=82)

Kategoríe ICL	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
PA	8,32	1,45	9,00	1,35	2,186	0,036
BC	8,12	0,95	8,47	0,99	1,376	0,178
DE	7,32	1,15	6,91	1,68	1,521	0,136
FG	4,76	1,28	4,24	1,37	1,787	0,083
HI	4,47	1,13	3,56	0,99	5,697	0,000
JK	6,44	1,21	6,26	1,46	0,572	0,571
LM	8,18	1,40	8,24	2,26	0,150	0,881
NO	7,82	1,03	8,59	1,16	3,419	0,002

Tab. č.4.: Výsledky meraní v dotazníku ICL na úrovni hodnotenia svojho „IDEÁLNEHO JA“ jednotlivo v 4 výcvikových skupinách S1, S2, S3, S4

Kategoríe ICL - S1	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
PA	8,10	1,54	9,06	1,22	3,524	0,001
BC	7,82	0,71	7,58	0,94	3,539	0,175
DE	7,20	1,17	6,93	1,51	1,000	0,326
FG	4,65	0,76	4,57	1,41	2,386	0,024
HI	4,68	1,03	3,55	0,94	8,842	0,000
JK	6,58	0,83	6,44	1,42	0,465	0,646
LM	8,27	1,41	8,24	2,32	0,109	0,914
NO	7,68	0,71	7,48	1,12	3,949	0,000
Kategoríe ICL - S2	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
PA	8,11	1,54	9,13	1,05	6,709	0,000
BC	7,69	0,78	7,51	0,82	7,668	0,321
DE	7,05	1,19	7,06	1,49	0,063	0,950
FG	4,68	0,73	4,34	1,31	1,878	0,070
HI	4,96	1,25	3,65	1,06	10,718	0,000
JK	6,59	0,91	6,18	1,46	1,415	0,161
LM	8,31	1,20	8,75	2,21	1,438	0,167
NO	7,90	0,77	8,84	1,27	4,798	0,000
Kategoríe ICL - S3	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
PA	8,40	1,66	9,25	0,91	2,931	0,006
BC	7,71	0,85	7,56	0,75	4,299	0,786
DE	6,93	1,13	6,93	1,38	0,000	1,000
FG	4,65	0,76	4,34	1,37	2,188	0,063
HI	4,62	0,82	3,34	0,85	10,587	0,000
JK	6,44	0,98	6,10	1,44	1,154	0,258
LM	8,06	1,25	8,27	2,29	0,619	0,541
NO	7,75	0,78	8,41	1,18	3,378	0,002
Kategoríe ICL - S4	Úvodné meranie		Záverečné meranie		T - test	p
	AM	SD	AM	SD		
PA	8,08	1,50	9,41	0,51	2,966	0,013
BC	7,50	1,00	8,01	0,51	3,188	0,090
DE	6,41	1,08	7,33	1,23	2,110	0,059
FG	5,00	0,73	4,75	1,42	0,897	0,389
HI	4,83	0,38	3,25	0,63	10,652	0,000
JK	6,50	1,24	5,58	1,08	1,733	0,111
LM	7,83	0,83	7,41	1,97	3,506	0,987
NO	8,33	0,77	8,75	1,42	1,239	0,241

Na úrovni hodnotenia svojho **reálneho Ja** došlo k štatisticky významným rozdielom po absolvovaní zámernej intervencie v kategóriách dotazníka ICL v oktantoch PA (moc a sila – v skupinách S1, S4), BC (nezávislosť a sebadôvera – v skupinách S1, S2, S3, S4), LM (afiliácia – v skupinách S1, S2, S3, S4) a DE (ráznosť – v skupinách S1, S2). Môžeme konštatovať podporu správania charakterizovaného dominantnou orientáciou na vlastnú osobu (PA) s dôverou vo svoje vlastné sily (BC) a zároveň podporu priateľského, kooperatívneho a afiliantného správania (LM). Výsledky ďalej poukazujú na podporu primerane rázneho (DE), nekompromisného správania zodpovedajúceho aktuálnej situácii, ktoré zároveň chráni pred sklamaním a poskytuje dostatočný pocit voľnosti. Uvedené posuny v interpersonálnom správaní považujeme za opodstatnené vzhľadom na aktivity volené v priebehu intervenčného programu, ktoré boli zamerané na podporu sebadôvery a nezávislosti a v kombinácii s podporou a nárastom kooperatívneho, extravertovaného a priateľského správania smerom k hyperafiliácii.

Na úrovni hodnotenia svojho **ideálneho Ja** došlo k štatisticky významným rozdielom po absolvovaní zámernej intervencie v kategóriách dotazníka ICL v oktantoch PA (moc a sila – v skupinách S1, S2, S3, S4), HI (submisivita – v skupinách S1, S2, S3, S4) a NO (hyperprotektívnosť – v skupinách S1, S2, S3). Uvedené hodnoty upriamujú pozornosť na podporu ideálneho interpersonálneho správania, ktoré by malo byť podľa účastníkov výcviku po jeho absolvovaní ešte výraznejšie orientované na kompetentné a mocou sítené správanie, s dostatočnou mierou skromnosti, ohľaduplnosti, sebavedomej nezávislosti kombinovanej s afiliantným, priateľským typom správania.

Vzhľadom k nameraným rozdielom v hodnotení ideálneho Ja účastníkmi konštatujeme podporu ambiciózneho správania v zmysle kompetentného správania sýteného vzťahom k prirodzenej autorite (PA) na jednej strane a zároveň s dostatočným priestorom k skromnosti a schopnosti podriaďiť sa s ohľadom na špecifiká sociálnej situácie (DE). Ďalšou formou správania v zmysle posunu k ideálnym predstavám o svojom interagovaní s vonkajším svetom sledujeme v podpore oblasti samostatného, ohľaduplného, zrelého správania (NO).

Vo všeobecnosti konštatujeme podporu personálnych tendencií v kombinácii so sociálnymi premennými, ktorých zlučiteľnosť vykazuje vyvážený vzťah a sú podľa viacerých autorov (Páleník, 1993) považované ako atribút sociálnej kompetencie ako schopnosti jednotlivca úspešne interagovať v rôznych interpersonálnych situáciách, čo je pre budúcich pomáhajúcich pracovníkov vysoko žiaduce. Schimerlingová a Novotná (1992) uvádzajú snáď ako najdôležitejšiu vlastnosť pomáhajúceho pracovníka osobnostnú zrelosť, ktorá zahŕňa predovšetkým citovú vyrovnanosť, stálosť. Ako ďalšiu podstatnú vlastnosť uvádzajú životný optimizmus, ktorý pramení z viery v ľudí a tvorivosť a flexibilnú dôraznosť, ktorá smeruje k obmieňaniu, improvizovaniu a pomáhaniu klientovi na jeho životnej ceste s problémom. Řezníček (1994) upriamuje pozornosť najmä na empatiu, vrelosť a kongruenciu zo strany sociálneho pracovníka. K podpore niektorých zo spomenutých intrapersonálnych a interpersonálnych kvalít došlo k podpore v priebehu nami aplikovanej zámernej intervencie.

Záver

V súlade s Jarošovou (2001) si uvedomujeme fakt, že evaluácia ovplyvnenia interpersonálnych vzťahov zámernou intervenciou je najslabším článkom mnohých intervenčných programov, nakoľko výsledok ovplyvňuje fakt, že vplyv intervencie sa odvíja

nielen od jej obsahu, ale aj od premenných na strane facilitátora, konkrétnej skupiny účastníkov, ich motivácie, skupinovej dynamiky, atď. Pri nami nameranej zmene v hodnotení "reálneho a ideálneho Ja" po absolvovaní zámernej intervencie však zohľadňujeme i na možnosť vplyvu premenných pôsobiacich mimo nami aplikovaného programu (vplyv rodiny, priateľov, placebo efekt).

Literatúra

- Čáp, J. 1997. Psychologie výchovy a vyučování. Praha: UK
- Gajdošová, E. 1998. Školský psychológ a jeho vstup do humanizácie našich škôl. Bratislava: Príroda.
- Hermochovej, S. 1989. Sociálne psychologický výcvik. Praha: SPN
- Jarošová, E. 2001. Ověřování účinnosti sociálněpsychologického výcviku. In. Komárková, R. et al.. Aplikovaná sociální psychologie III. Praha: Grada
- Leary, T., LaForge R.L., Suczek, R.F. 1954. Dotazník interpersonální diagnózy ICL. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Páleník, L. 1993. Prosociální a individualistická orientácia v koncepte sociálne kompetentnej osobnosti. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč.28, č.2, s. 109-120.
- Řezníček, I. 1994. Metódy sociální práce. Praha: Slon
- Schimerlingová, V., Novotná, V. 1992. Sociální práce-její vývoj a metodické postupy. Praha: UK
- Schimerlingová, V., Novotná, V. 1991. Nové pojetí sociální práce sociálních pracovníků. Praha: Sociální politika.

Abstract

In our study we analyze influence of 80 hours intervention program concerning interpersonal relationships in 82 university students – students of helping professions. We applied questionnaire ICL (Leary, Laforge a Suczek, 1976). Differences, that we found out between more of the observing categories in interpersonal behavior and differences in evaluation between real and ideal I, we can dedicate to influence of intervention program.